

GELLÉRT-KONFERENCIÁK 2.
Előadások a kommunizmus bűneiről

Gellért- konferenciák 2.

*Előadások
a kommunizmus bűneiről*

GELLÉRT-KONFERENCIÁK 2.
Kiadja a Kommunizmus Bűnei Alapítvány

Konrad
Adenauer
Stiftung

A kiadvány megjelenését
a Konrad-Adenauer-Stiftung támogatta

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,
a nyomda alapításának 138. esztendejében, 2020-ban.
A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató
www.gyomaikner.hu

ISBN 978-615-81458-0-0
Budapest, 2020

Ajánlás

A XX. századi totalitárius rendszerek közül a kommunizmus élettartama bizonyult a leghosszabbnak. Világszinten 100 millió áldozata van a kommunista diktatúrának, Magyarországon is alig van olyan család, melyet valamilyen módon ne érintett volna a diktatúra.

A kommunizmus megszámlálhatatlan sok bűnt követett el nemcsak az emberek ellen, de az egyetemes kultúra és a nemzeti kultúrák ellen is. Azonban ezen vétkek sohasem kerültek súlyukhoz mértén mérlegre, sem történelmi, sem erkölcsi szempontból. Mivel a kommunizmus nevében elkövetett bűnök feltárása csak a szovjet birodalom összeomlása és a kelet- és közép-európai államok antikommunista forradalmi után indulhatott meg, még ma is sok a feltáratlan fejezet.

Az Alapítvány további előadás-sorozatok összefoglalásával folytatja az első kötetben megkezdett kutatómunkát, és halad tovább a megismerés és feltárás útján, annak érdekében, hogy minél részletesebben bemutassa azt az ideológiát, amely négy évtizeden keresztül gúzsba kötötte Magyarországot.

A Konrad Adenauer Alapítvánnyal közösen megrendezett konferenciák magas látogatottsága is jól mutatja, hogy a magyar emberek szeretnék erről az időszakról többet tudni, többet hallani és többet beszélni.

A kiadvány nem csupán arra szolgál, hogy a jövő nemzedékek előtt feljegyezzük a 20. század bűneit, hanem egyben az igazság megismerésének egyik eszköze is, mert csak a tények teljes feltárásával tudjuk biztosítani, hogy azon tettek soha ne relativizálódjanak.

Fontos része volt történelmünknek ez az időszak, hiszen napjaink szabad és demokratikus világát a diktatúra áldozatainak köszönhetjük. A történelem kerekét visszaforgatni bár nem lehet, azonban emlékezni méltón és tisztességgel a kommunisták valamennyi ártatlan áldozatára és nemet mondani a bűnök feledésére azt igen. Hatalmas feladat ez, de neki kell veselkedni, mert tartozunk ezzel mindazok emlékének, akik feláldozták családjukat, életüket, és világító fényei tudtak lenni egy sötét korszakban az emberi méltóságnak és a hazaszeretetnek.

Dr. Rétvári Bence

Frank Spengler

Előszó

A Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) a német Kereszténydemokrata Unió (CDU) pártalapítványa. A Stiftung célja, hogy hozzájáruljon a demokratikus fejlődés stabilizálásához, támogassa a szociális és piacgazdasági rend értékeit és azokat a projekteket, amelyek Magyarország európai, atlanti és nemzetközi integrációját segítik elő. Amellett, hogy elősegíti egy értékrend alapú európai öntudat kialakítását és a civil társadalom aktív részvételét a demokratikus folyamatokban, a Konrad-Adenauer-Stiftung célja egyben egy tudatos emlékezetkultúra kialakítása is. Ezenfelül kül- és biztonságpolitikai, valamint európai politikai kérdések, továbbá a nemzetközi fejlesztési együttműködést elősegítő projektek állnak tevékenységének középpontjában.

Célunk, hogy a parlamenti demokrácia értékei és a szociális piacgazdaság elvei széles körben terjedjenek el és eresszenek gyökeret. Szeretnénk minél több embert, főleg nőt és fiatalot ösztönözni a politikában való aktív részvételre és arra, hogy vállaljanak közéleti szerepet, ill. jelentkezzenek ilyen tisztségekre. Kétoldalú tudástranszfer és személyközpontú párbeszédnek képezik mindenekelőtt a budapesti képviselőlet eszköztárát. A Konrad-Adenauer-Stiftung ugyanakkor hangsúlyt fektet arra is, hogy minél több lehetőség adódjon a regionális gondolatcserére is. Mindehhez a keretet szakkonferenciákkal, szimpóziumokkal, előadásokkal, kerekasztal-beszélgetésekkel, szemináriumokkal, valamint workshopokkal teremti meg. A KAS ezenfelül számos politikai, ill. egy-egy témával foglalkozó kiadványt jelentet meg.

A Konrad-Adenauer-Stiftung egyik kiemelt célja Magyarországon, hogy olyan emlékezetkultúra kialakítását segítse elő, amely egy keresztény értékrendre épül, azaz a középpontba állítja az emberi méltóságot. A Kommunizmus Bünei Alapítvány egy olyan elkötelezett polgári társadalom ékes bizonyítéka, amely készen áll felvállalni a kommunizmus feldolgozásának felelősségét és kötelezettségét. E tekintetben a Konrad-Adenauer-Stiftung kezdettől fogva együttműködik a Kommuniz-

mus Búnei Munkacsoporttal, később Kommunizmus Búnei Alapítvánnyal, mellyel 2019 őszén immáron a 17. szimpóziumunkat szerveztük meg. A konferenciasorozat 2011 novemberében kezdődött az akkori munkacsoport (később alapítvány) elnöke, Eötvös Péter és elődöm, Hans Kaiser volt miniszter kezdeményezésével. A 4. szimpóziumtól fogva személyesen is lehetőségem volt részt venni ezeken a fontos eseményeken, szám szerint eddig tizennégyen. Ezeken a konferenciákon neves előadók jártak körül a kommunista önkényrendszer különböző aspektusait. A magyar média, a tudományos és a közélet nagy érdeklődése mellett szervezett rendezvények minden alkalommal több mint 100 vendéget vonzottak az esemény helyszínéül szolgáló Gellért Hotelbe. Nagy örömünkre szolgál, hogy a 2014 áprilisában megjelent első kötet után másodszer nyílik lehetőségünk arra, hogy publikáljuk a konferenciák felszólalásait.

Számunkra fontos, hogy a kommunista rendszer hatalomgyakorlásának szempontjait ismertessük, azokat az utókor számára elérhetővé és főleg megérthetővé tegyük. Tesszük ezt azzal a világgéppel, hogy a 20. század totalitárius rendszerei soha többé ne ismétlődjenek meg, és a mai fiatalok is megtanulják e sötét kor áldozatainak történetét. Az elmúlt évszázad rémtetteivel való őszinte és kíméletlen szembenézés a békés európai együttélés alapja és előfeltétele. Kiemelten fontos, hogy a tényfeltáró tudományos munka során arra is felhívjuk a hallgatóság és a közélet figyelmét, hogy miképp alakultak az emberek egyéni sorsai a kommunista rémuralom idején. Lényeges arra is rámutatni, hogy milyen párhuzamos események zajlottak Magyarországon és Németországban. E célkitűzés jegyében a KAS több, komoly hírnévnek örvendő német előadót invitált ezekre a rendezvényekre. Célunk egy közös európai emlékezetkultúra kialakítása, hiszen a 20. századi totalitárius rendszerek tapasztalatai nem kizárólag magyar tapasztalatok, hanem közös európai tapasztalatok is.

Az eddig elvégzett munkáért elsősorban Eötvös Péternek szeretnék gratulálni, egyben szeretnék köszönetet mondani dr. Rétvári Bencének, az Emberi Erőforrások Minisztériuma parlamenti államtitkárának, aki a kezdetektől fogva támogatta a szimpóziumok szervezését, ezzel segítve azok szerves integrációját a magyar emlékezetkultúrába.

Budapest, 2019 novemberében

Frank Spengler
Konrad-Adenauer-Stiftung
magyarországi képviselővezetője

A kiadó előszava

Kedves érdeklődő olvasó, Ön a Kommunizmus Bűnei Alapítvány, a Gellért Konferenciák II. kötetét tartja kezében. Ez a könyv is, hasonlóan az első kötethez, válogatást tartalmaz a Gellért Szállóban eddig megrendezett 17 konferencián elhangzott előadásokból. Konferenciáink a magyarországi kommunizmus társadalmunkat sújtó bűneit dolgozták fel, amelyeket a magyarságnak 1989-ig, az úgynevezett rendszerváltozásig az élet minden területén a kommunizmustól el kellett szenvednie.

A konferenciákat a Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) budapesti kirendeltségével közösen szervezzük, amiért ezen a helyen is köszönetet mondok az Alapítvány vezetőjének, Frank Spengler úrnak és segítőkész munkatársainak, elsősorban dr. Bauer Bence úrnak. Külön ki kell hangsúlyoznom előadóink áldozatos munkáját, akik ismert történészek és egyetemi tanárok, akiknek nívós, szakmai szempontból kifogástalan előadásai – szám szerint 15 dolgozatról van szó – sokszor többéves kutatás eredményei voltak, melyet ők ellenszolgáltatás nélkül bocsátottak a konferenciák rendelkezésére. Ezen túlmenően, vállalták előadásaik lektorált és lábjegyzetekkel ellátott változatának elkészítését is, ami a közlemények tudományos igényeit is kielégíti. Említést érdemel, hogy több konferencián német és szlovákiai előadók is részt vettek, kiknek előadásai bepillantást engedtek a kommunizmus bűneinek nemzetközi jellegébe. Örömmel állapíthattuk meg, hogy konferenciáinkat nagy közönségérdeklődés kísérte, telt ház jellemezte a programjainkat, ami igazolja a Kommunizmus Bűnei Alapítvány munkájának szükségességét. Kötetünk megjelenését a Konrad-Adenauer-Stiftung nagylelkű hozzájárulása tette lehetővé, amiért magam és előadóink nevében mondok köszönetet.

Eötvös Péter
Kommunizmus Bűnei Alapítvány

dr. Bank Barbara

„Aki nincs velünk, az ellenünk van!” – kitelepített táborok Magyarországon

Tanulmányomban szeretném felvázolni a magyarországi kitelepítő zárt táborrendszer kialakulását. Kronologikusan bemutatni, hogy a szovjet Gulag táborok „mintájára” hogyan alakult ki a kényszermunkatábor-rendszer hazai változata, illetve a kitelepítési hullámokkal párhuzamosan hogyan alakult a táborok sorsa, majd az 1953-as amnesztiarendelet értelmében hogyan számolják fel a táborokat.¹

„A XX. századot úgy is elbeszélhetnénk, hogy elmondjuk a koncentrációs táborok rendszerének történetét” – írta Joel Kotek és Pierre Rigoulot A táborok évszázada című könyvükben.²

Fel is tehetnénk azt a kérdést, hogy mi is az a tábor? Sebteben és gyatrán felszerelt, a külvilágtól szinte mindig hermetikusan elzárt terület, ahová tömegesen gyűjtenek össze veszélyesnek vagy kártékonynak feltételezett egyéneket vagy embercsoportokat, mostoha körülmények között és tökéletesen érzéketlenül elemi jogaik iránt. A tábor a kétes eseteket, a gyanúsakat gyűjtötte be, az eredendően kártékonyakat – azokat, akik még nem követtek el büntetett, ám sejteni lehetett, hogy megteszik, lévén potenciálisan veszélyesek voltak a társadalomra. Vagyis ezekben a bizonyításokban is életbe lépett az objektív és szubjektív bizonyítás elve.³ A meg-

-
- 1 A tanulmány nem tárgyalja a német nemzetiségű lakosság belső telepítéseit (tanyák, internáló táborok, kényszerlakhelyek), illetve áttelepítését Nyugat- és Kelet-Németországba.
 - 2 Joël Kotek – Pierre Rigoulot: A táborok évszázada, Nagyvilág é.n. 7. l.
 - 3 Az objektív és szubjektív bizonyítás elve azt jelentette, ha például két ember nem ismeri egymást, most találkoztak egy fogadáson először és bemutatják őket egymásnak. Ők kezét fognak,

határozás teljesen illik a Magyarországon 1945–1953 között létesített internáló- és kitelepítő táborok teljes rendszerére. Azt is mondhatnánk, hogy az ország 85%-a táborokból állt.⁴

Révai Józsefnek a Szabad Nép hasábjain megjelent „Ki a reakciós?” című cikke⁵ már 1945 nyarán megmutatta, hogy a politikai útirány merre fog tartani, vagyis az, aki kommunistaellenes, az reakciós⁶. Ezek ellen az „elemek” ellen a Magyarországi Kommunista Párt (MKP) átfogó harcot hirdetett.

Az MKP az 1946 szeptemberében megtartott III. Kongresszusán a Révai által megfogalmazottakat tovább fejlesztette.⁷ Konkrétan kijelölték a társadalomban levő ellenséges elemek köreit. A körbe beletartoztak a volt nagybirtokosok, a kulák-ság, a régi nemesség, nagytőkések-gyártulajdonosok, felső papság. A kör 1947-ben tovább bővült, mivel a 69. számú belügyminisztériumi körözüvény elrendelte a volt földbirtokosok, csendőrök, katonatisztek, polgári B-listások és legitimisták teljes körű nyilvántartását.⁸

Az 1947 májusában megtartott szűk körű pártértekezleten pedig megtárgyalták a kényszermunka végrehajtásával felmerülő problémákat.⁹

Elhatározták, hogy az elképzeléssel megkeresik az építés- és közmunkaügyi minisztériumot annak közlése végett, hogy hol és milyen mértékben van szükség kényszermunkások foglalkoztatására.

Ebben az időben már álltak az időszakos és állandó internálótáborok, mint Buda-Dél, Kistarcsa, Csepel, Tököl, Mosonyi utca, – a vidéki internálótáborokról nem

amelyről fotó készült, vagy „szemtanúja” volt. Ezt a későbbiekben a Hatóságok felhasználják ellenük, úgy, hogy ők objektívan ugyan kezet fogtak, de utána nem találkoztak többet. Szubjektíven viszont jó barátok, mert kezet fogtak és egymásra mosolyogtak, tehát ebből levonható az is, hogy jól ismerik egymást, ezért mind a ketten bűnösök. – bővebben: Artur London: Beismerő vallomás Budapest, 1993.

- 4 Nem volt olyan része Magyarországnak, ahol egy időszakos táborot ne helyeztek volna el. Lásd a térképen.
- 5 Szabad Nép, 1945. július 22.
- 6 Mindazokat, akik akár napi törekvéseikkel, akár az MKP akkor még tagadott távlati céljaival szembekerültek, azokat a Párt „reakciósnak”, a haladás, a „demokrácia”, vagy éppen a „nép” ellenségének minősítette. A nemzeti egység időszakában a „ német megszállók” és a nyilasok számítottak fő ellenségnek és reakciósnak. Ekkor még mindenki, az antifasiszta egység keretein belül mint szövetséges szolgálta a „haladást”. A front mögötti részében, majd később az egész országban a fasiszták, a háborús és a hozzájuk kapcsolt népellenes bűnösök mind tágabb értelemben rendőri és bírósági akciók tényezőivé váltak. Ellenségnek, reakciósnak ekkor már azt minősítették, aki a „napirendre tűzött aktuális feladatokkal”; az MKP értelmezése szerinti „demokráciával” nem értett egyet. Szó szerint: „reakciós az, aki antikommunista.” De reakciós „az is, aki „balról” csinál szennykonkurenciát”.
- 7 Az MKP III. Kongresszusának határozata. In: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokráta Párt határozatai 1944–1948. Budapest, 1967. 266–267. o.
- 8 ÁBTL 2.1 XI/1 (V-150339)
- 9 MOL XIX-B-1-c 6. doboz 24. – 84154/1/1947

is beszélve.¹⁰ Azonban az internálások esetében még egyes személyekről volt szó, és nem teljes családokról! A tömeges kitelepítésekhez a családok befogadására képes helyet és területet kellett kijelölniük. Egy visszaemlékezés szerint Péter Gábor, a Politikai Rendészeti Osztály¹¹, majd annak jogutóda, az Államvédelmi Hatóság¹² vezetője azt felelte erre, hogy „vannak még Magyarországon olyan területek, amelyek felett még a gólya sem repült át.”¹³ Így eshetett a választás a keleti, főleg a hortobágyi, tiszántúli területekre. (Majdnem teljesen lakatlan területekről van szó.)

-
- 10 Az 1945–1950 közötti internáló táborokról bővebben: Bank Barbara: Az internálás és kitelepítés dokumentumai a Történeti Levéltárban In.: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*, 2003. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest 2004. 107–130. o.
 - 11 Belügyminisztérium (BM) Politikai Rendészeti Osztály, BM Államvédelmi Osztály (BM PRO, BM ÁVO): Rajk László belügyminiszteri kinevezésével megkezdődött a rendőrség új szervezeti kereteinek létrehozása, benne a sztálini mintájú politikai rendészeti belső struktúra kialakítása. 1946 októberében a budapesti és a vidéki *politikai rendészeti osztályok* egységesítésével megalakult a *Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya* Péter Gábor vezetésével, székhelye továbbra is az Andrássy út 60. maradt. 1946 decemberében kiadott belügyminiszteri rendelet szabályozta az osztály felépítését, feladatát és ügykörét. A budapesti székhelyű ÁVO alárendeltségében államvédelmi osztályokat hoztak létre minden vármegye székhelyén működő kapitányságon, valamint – a belügyminiszter külön döntése szerint – az egyes nagyobb forgalmú kapitányságok mellett is.
 - 12 Államvédelmi Hatóság (ÁVH): A Magyar Dolgozók Pártja Államvédelmi Bizottsága 1949. december 24-én fogadta el a BM ÁVH továbbfejlesztésére és a rendőrségnél ezzel kapcsolatban foganatosítandó változásokra vonatkozó előterjesztését. Az 1950. január 1-jétől hatályba lépett 4353/1949/XII. MT. sz. rendelet szerint, a BM Államvédelmi Hatóságból és a Honvéd Határőrségből önálló szerv alakult, a Minisztertanács alá tartozott, s a Minisztertanács főfelügyeleti jogát a kormány egy tagján – ti. a belügyminiszteren – keresztül gyakorolta. 1950. február 1-jével a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség „katonai és támadólagos elhárító” részlegeit is az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szervezetébe integrálták. Az alapító rendelet értelmében az ÁVH feladata a dolgozó nép ellenségeinek felderítése, valamint a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjének védelme és biztosítása volt. A lényeg azonban az MDP KV PB 1950. február 20-ai határozatában fogalmazódott meg: „Az ÁVH a proletárdiktatúra védelmének és megszilárdításának egyik legfontosabb szerve. Az ÁVH a proletárdiktatúra rendszerében betöltött fontos szerepe miatt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének az állam gépezetében működő szerve. Feladata, hogy a párt Politikai Bizottságának utasítása szerint harcoljon a munkásosztály hatalmának ellenségei ellen. Az ÁVH pártunk kezében olyan kiváló fegyver kell hogy legyen, amely a munkásosztály hatalma, vagy pártunk ellen irányuló minden ellenséges akciót idejében és sikeresen meg tud hiúsítani.” A szervezet élén továbbra is Péter Gábor maradt, akinek a szigorúan kialakított hierarchiában egyetlen hazai felettese volt, Rákosi Mátyás személyében.
 - 13 Hegedűs András: *A történelem és a hatalom igézetében*, Budapest, 1988

Ezt tetézte az is, hogy 1949-ben visszatért Magyarországra a Szovjetunióból Garasin Rudolf¹⁴, aki ott – többek között – a Gulag-rendszerrel¹⁵ és a táborok problémáival foglalkozott, és azt tanulmányozta. Ő lett Magyarországon a táborok megszerzésének szakértője, és a Büntetés-végrehajtás főparancsnoka. Az ő ötlete volt, hogy „vállalatszerűen” kell megszervezni a tábor- és börtönfoglalkoztatást. Garasin ezt a vállalati gazdálkodás szintjére emelte.¹⁶ Ez lett a KÖMI¹⁷. Garasin tevékenységéről közvetlenül Gerő Ernőnek jelentett – Hegedüs András visszaem-

-
- 14 Garasin Rudolf (1895. Csáktornya – 1969. Budapest) nyomdász mesterséget tanult. Az I. világháborúban, 1915-ben orosz hadifogságba esett. 1917-ben megszervezte a Vörös Gárdát, majd az önálló Internacionalista Lovaszred törzsfőnökeként harcolt Ukrajnában. 1921-ben, leszerelése után a Szovjetunióban maradt, és a Népgazdasági Akadémián mérnöki diplomát szerzett, majd a Szovjetunió Könnyűipari Minisztériumának főosztályvezető-helyettese lett. A II. világháborúban a Vörös Hadsereg tagjaként harcolt Magyarországon. Végleges hazatérése után (1949-1950 körül) az Igazságügyi Minisztériumban és a Belügyminisztériumban több vezető funkciót töltött be. 1957-től nyugdíjazásáig a Magyar Népköztársaság mongóliai nagykövete volt.
 - 15 Gulag: (Glavnoje Upravlenyje Lagerej = Táborok Főigazgatósága): A Szovjetunióban, a belügyi hatóságok által, az átnevelő munka büntetési formájaként, munkatáborokat és telepeket működtető és fenntartó, és az ott folyó termelést felügyelő országos szervezet. 1930. április –1934. július között az elnevezése (OGPU GULAG) csak a táborok egy részének volt az összefoglaló neve, majd teljes körű szerepet akkor kap, amikor a büntetés-végrehajtást átszervezik, és létrehozzák az NKVD GULAG intézményét. A Gulag feladata az volt, hogy a különféle belügyi hatóságok és szervek által elítélt köztörvényes politikai rabokat és hadifoglyokat elkülönítsék, és dolgoztassák őket különféle területeken. A táborok rendszere megoszlott a földrajzi elhelyezkedésük és a különböző területek termelési ágazatai szerint. A Gulag rendszerben, mint büntetés-végrehajtási területeken, „összegyűjtötte” a sztálini korszak politikai repressziós hullámainak, úgy, mint a kuláktalanítást, a háborús deportálásokat, a „nagy terror” időszakát stb. Politikai és gazdasági szerepét 1953-ban megindított amnesztiasorozat következtében veszítette el, majd ettől kezdve többször gazdát cserélt a Belügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium között, teljes felszámolására 1960 elején került sor.
 - 16 Hegedüs András: Élet egy eszme árnyékában Budapest, 1989. 203. l.
 - 17 Közmunkák Igazgatósága (KÖMI): 1948 közepétől az IM Büntetőjogi Főosztálya keretében működött az igazságügyi vállalatok főfelügyeletét ellátó Igazságügyi Gazdasági Igazgatóság (IGI), és a Büntetés-végrehajtási Osztály. Utóbbi kapta azt feladatául, hogy a 6 országos büntetőintézetben, a 23 megyei bírósági és a 76 járásbírósági fogházban 1951. március 15-ig vegye számba a munkaképes letartóztatottakat. Az 1949. évi 17. sz. tvr. alapján létrejött Állami Ellenőrzési Központ (ÁEK) 1949. március 17. és 1950. szeptember 30. között vizsgálatokat tartott, amelyeknek a következményei meghatározták a büntetés-végrehajtás jövőjét is. Elrendelték az ÁEK átszervezését, és 1951. december 1-jével felállították a KÖMI-t. A Népgazdasági Tanács 407/21/1951. sz. határozata rendelkezett a KÖMI létrehozásáról, amelyet a „letartóztatottakat foglalkoztató vállalatok szakmai és elvi irányítására és a főfelügyeleti jogkör ellátására” 1951. december 1-jével, az „igazságügyi vállalatok irányítását ellátó” addig igazságügyi osztályból és a Földmunkálatokat Végző Egyesülés központjából hívták életre. A KÖMI létesítése valójában a rabmunka egységes szervezetének, kiszélesítésének és ún. tervgazdasági rendszerbe szervezésének célját szolgálta. A KÖMI feladatát az alapító határozatban megszabták. A KÖMI felállítására Vas Zoltán győzelme jelentette az ÁEK, illetve Gerő Ernő irányította Népgazdasági Tanács felett.

lékezése szerint. Az egész egyrészt az igazságszolgáltatási apparátushoz, másrészt a gazdasági részleghez tartozott. Farkas Mihály, gazdasági vonatkozásban pedig Gerő Ernő irányította a jól kitervelt és felépített „vállalkozást”. Garasin Gerő Ernőtől kapta meg az irányítása alatt álló „vállalatok” tervszámait.¹⁸

Erre az időszakra a „belső ellenség” köre is tovább bővült, és a Hatalom közvetlenül megcélozta a déli határsávban élő családok csoportjait.¹⁹ Hegedüs András szavaival élve, az „osztályidegeneket és az ellenséges elemeket” érintette, ürügyként pedig a sztálini gépezet által első számú közellenségnek kikiáltott „Titót és bandáját” használták fel. Szerintük ekkor a kétféle ellenség, a külső titoisták és a belső osztályidegenek összefoghatnak a kommunista hatalom megdöntésére”, ezért ennek megelőzésére szolgált a déli határsávban „belső ellenség”-nek minősített személyek áttelepítése.²⁰ A kitelepítési akciók a „vidéki leszámolásokkal” kezdődtek, mert ami nem Budapest, az mind „vidéket” jelentett. A „törvényes” törvénytelen ségek az ország nyugati és déli határaitól indultak, és a kör egyre szűkült, ahogy egyre jobban nyúlt beljebb a „párt ökle” az országban, amíg elérte a fővárost is. A fő cél, a kisparasztnok és más „osztályokból” származók mellett, a vidék „osztályellen ségeire”, a kulákságra mérendő megsemmisítő csapás volt.²¹ Magyarra lefordítva a megfélemlítés és a lakóingatlanok megszerzése volt a cél.

A kitelepítéseket a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), az ÁVH, a rendőrség és a közigazgatási hatóságok szoros együttműködésben hajtották végre, teljes titoktartás mellett. Az első és az összes közül a legnagyobb tömegű magyarországi népességet érintő kitelepítés 1950. június 22–23-a éjszakáján vette kezdetét, amikor a déli határsávból, öt gyűjtőállomásról: Szeged, Kiskunhalas, Pécs, Kaposvár, Zalaeger-

18 Valószínűleg ha ezt a tervszámot nem tudták teljesíteni, akkor Garasin nyilván felemelte a munkatáborok létszámát.

19 Már az úgynevezett kulák minősítés is tovább bővült, mivel a jugoszláv veszélyhez kapcsolódva megjelent a „titoista kulák” megjelölés. A délszláv nemzetiségűeket, áttelepülteket, jugoszláviai rokonsággal vagy csak ismerettséggel rendelkezőket, volt partizánokat illettek ezzel a megnevezéssel.

20 Hegedüs András: A történelem és a hatalom igézetében Budapest, 1989.

21 A kulákkérdés szűkebb, gyakorlati funkciója kettős volt: egyrészt izolálni és felszámolni a parasztság gazdaságilag legsikeresebb, a falun belül nagy befolyással bíró rétegét, másrészt a kulákság elleni eljárások, úgyszintén a kulákklisták nyitottsága révén bizonytalanságot, félelmet kívántak kelteni – és keltettek is – a birtokos parasztság minden rétegében. Erre hivatkozva, a kulákként nyilvántartott családoktól körülbelül 6500 lakóházat és 16000 gazdasági épületet vettek el. A kilakoltatott és elvett lakások kiosztásában a helyi szervek közötti elsőbbségi sorrend volt a mérvadó. Ha a lakásszükségleti szempontokra való hivatkozás nem volt elegendő, akkor ezt követte az „osztályszempont”.

szeg területéről 1991 személyt telepítettek ki 486 vagonnal, a VII. szolnoki és a VIII. debreceni rendőr-főkapitányság területére.²²

1950. júniusától a VIII. rendőr-főkapitányság területén, a hortobágyi állami gazdaságokban, kezdetben három tanyát jelöltek ki az első zárt táborok²³ kialakítására, mint Borzastanyát, Árkustanyát és Kónyatanyát, és hozzájött a polgári állami gazdaságban egy zárt terület, a börtönháti Lenin-tanya.²⁴

A VII. kerületi rendőr-főkapitányság területén a tiszafüredi Kócspusztai Állami Gazdaság területéhez tartozó, a tiszzaigari Piroska-tanyán, a tiszaszentimrei 9-es tanya állami gazdaságában, a tiszagyendai Kormópuszta állami gazdaságba szállásolták el a kitelepítetteket.

Az 1950-ben többnyire a déli határsáv területéről folytak a kitelepítési akciók. 2381 személyt hurcoltak el kényszerlakhelyre és zártak össze hét zárt táborba. Itt még nem álltak meg a határsávok elleni akciók, még 1952. május 30-án a szombat-helyi ÁVH a nyugati határsávból, a Tiszaszentimre 9-es tanyára telepített 387 főt, akiket akkor még ideiglenesen felállított sátrakban helyeztek el, épület és férőhely hiányában.

A sor folytatódott, az ellenségkép – ahogy egyre nőtt a Párt hatalma – tovább bővült. Bekövetkezett a főváros, Budapest megtisztítása az ellenségtől, vagyis az általuk használt kifejezéssel élve, az „uralkodó osztályba” tartozó rétegektől. Ezen csoportok fokozatos felszámolását az MDP már 1948-ban napirendre tűzte, majd ez a bizalmatlanság tovább „fokozódott”. Az MDP 1951. február 24. és március 2. között megrendezett II. kongresszusán emelkedett a téma központi politikai-stratégiai rangra, ahol Rákosi Mátyás felszólalásában kijelentette, hogy „... *lankadatlanul folytatni kell a tőkés rendszer minden maradványával szemben a harcot.*”²⁵ Ugyanezen a kongresszuson hangzottak el a következő mondatok is: hogy „*a szocializmus építése, a kizsákmányolók fokozódó kiszorítása élesítette és tovább élesíti az osztályharcot: a kulákok ellenállását, az államgépezetben még megbújó reakciós elemek szabotálását, a klerikális reakció aknamunkáját, a spekuláns elemek bomlasztó*

22 A határsáv kitelepítésének bővebb történetét lásd: Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In.: Tóth Ágnes (szerk.) Bács-Kiskun megye múltjából – Évkönyv. Kecskemét. 2001. 253-287. o.

23 A zárt tábor olyan kitelepítő tábor, amely körülményeit tekintve az ÁVH-internálótáboraihoz hasonlított, azzal a különbséggel, hogy ezekre a helyekre családokat telepítettek.

24 MOL M-KS 276. f. di. kieg.; M-KS 276. f. 53/18. óe. – Kádár János az MDP PB-ban 1949 januárjában javaslatot tett a vidéki rendőr-főkapitányságok felszámolására és helyettük 8 kerületi főkapitányság létrehozására, mivel a 26 vármegye ellenőrzését másképp nem tudta megoldani. Az ÁVO vidéki főosztályai amúgy is, már 1948-tól ilyen kerületi felosztásban működtek. – A zárt táborok létszámairól bővebben: Hantó Zsuzsa (szerk.) Kitaszítottak III. Magyar Ház, Budapest 2006. (továbbiakban: Hantó 2006.)

25 A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Szikra 1951. 517–525. o. (524–525)

tevékenységét. A dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály államhatalma, a széles népi egységre támaszkodva, a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével eredményesen küzdi le az ellenség alattomos, kártevő munkáját.”²⁶

Gerő Ernő 1951. április 27-én – még a kitelepítések meg sem kezdődtek a fővárosban – már írt egy feljegyzést a kitelepítések kivitelezésének módszereire, vagyis „... túlságosan nagy felhajtást akarnak csinálni, ami politikailag káros. Szerintem nincsen szükség arra, hogy 1 hét alatt rohammunkával kitelepítsünk Budapestről 12-18.000 személyt. Sokkal lassabban és nyugodtabban kell csinálni, és nincs is szükség valami óriási konspirációra... Viszont nyugodt, nem rohamszerű végrehajtásnak az az előnye, hogy kevesebb lesz a tévedés, kevesebb lesz a nehézség a vidéki elhelyezésnél, könnyebb lesz a munkába állítás, nem lesz a dolognak az a látszata, hogy tömegesen éjjel, brutális módszerekkel visszük el az embereket. Másrészt azt gondolom, hogy amikor az egyházzal kapcsolatos dolgot csináljuk, aligha célszerű még egy másik ilyen vastag dologgal megoldani közvetlenül az egyházi akció előtt. Szerintem hetenként 100-150 kitelepítést kellene végrehajtani s ezt őszig folytatni. Ily módon a tanácsokat is egész kis mértékbe kellene igénybe venni.”²⁷

Majd 1951. május 21-én Budapesten is megkezdték a kitelepítési véghatározatok kézbesítését a listákon szereplő családoknak. Az akciók során megüresedett 5292 lakást és lakrészt a bennük levő ingóságokkal együtt zárolták, majd 1952. február 17-én államosították. A 121 lefoglalt villát magas rangú vezetők számára fenntartották. A Budapestről kitelepítettek száma kb. 13 670 fő volt. A családok lakhelyét Békés, Hajdú, Pest, Heves, Szabolcs, Borsod, Szolnok megyékbe jelölték ki falvakban és tanyákon.²⁸

A kitelepítettek a magyar társadalomnak a legszélesebb skáláján mozogtak. Volt köztük földbirtokos, arisztokrata, értelmiség, pap, csendőr, rendőr, tisztviselő, kereskedő, kisiparos és mindazok, akik a Párt jelszava szerint „aki nincs velünk, az ellenünk van”, vagyis belefértek az általuk „reakciós”-ként nyilvántartott kategóriába.²⁹

A „reakciósok” elleni hadjárat itt még nem állt meg. A budapesti kitelepítésekkel egy időben megcélozta a nehézipari központokká alakuló Miskolc, Várpalota területén élőket is, mivel ott ezek az ellenséges elemek akadályozták a nehézipar tervezett fejlesztését. Ezekhez a nagyvárosokhoz csatlakozott Szeged és Nagykanizsa is a „polgárai” miatt.

26 A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956. Napvilág, Budapest 1998. 132.o.

27 MOL M-KS-276. f. 65/183. ó. e. 2. l.

28 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 4.1 A-287, A-288, A-289, A-290, A-291, A-292. számú dossziék.

29 Lsd. Ugyanezeket a listákat, melyeken feltüntették a kitelepítendő személyek foglalkozását, életkorát és azt, hogy honnan hova telepítették ki.

Ezekből a vidéki nagyvárosokból is nagy számban telepítettek ki családokat. A szegedi kitelepítés két hullámban (1951 szeptemberében és 1952 júliusában), a miskolci (1952 júniusában) és a nagykanizsai kitelepítés ugyancsak 1952 júniusában zajlott le.³⁰ Továbbá Kunmadarasról és Hatvanból is több családot érintett a kitelepítési véghatározat megléte vagy nemléte. Voltak olyan városok, falvak, amelyeket 1950–1952 között több hullámban is értek ilyen „megtorló, megfélemlítő” akciók. 1952 nyarán nemcsak Szegedről, Miskolcra, Nagykanizsáról, hanem Várpalotáról és Hatvanból is újra vittek el családokat kitelepítő táborokba.³¹

A hortobágyi táborrendszert „első körben” a határsávból kitelepítettek elhelyezésére alakították ki, de ez nemsokára általános „kitelepítő-táborrendszeré” nőtte ki magát, mivel az ország több pontjáról érkeztek ide kitelepített családok. 1950–1953 között 12 külön egység, vagyis zárt kitelepítőtábor jött létre. Önálló tábornak minősültek, mivel külön rendőrőrssel rendelkeztek. Az önálló táborok között voltak olyanok, amelyeknek több melléktábora, egymástól elkülönülő szálláshelye volt³². A szétszórt tanyákon levő telepések ellenőrzését a K-őrök fokozott járőrszolgálatai biztosították.

A táborokban rendőri felügyelet mellett, munkára kötelezték a táborlakókat. A Belügyminisztérium 1950. július 13-án kelt 00384/1950. BM IV. Ücs. számú kelt utasítása szerint a hortobágyi és Közép-Tisza-vidéki táborokba hurcolt személyek megnevezésére a „telepes”, „telepített” kifejezést kellett használni.³³

A kitelepítetteket 50-100 fős, felfűthetetlen, szél és beázás ellen védelmet nem nyújtó, higiéniailag alkalmatlan barakkokban helyezték el, amelyek közül több még a beköltözés előtti napokban birkaistállóként funkcionált.

A zárt táborok száma és létszáma folyamatosan növekedett 1950-től.

1951 júliusában létesítették az elepi állami gazdasághoz tartozó Eleptanya zárt tábor, 1951. november végén Ebestanyát, és 1951. december 7-én Tedejtanyára telepítettek 343 személyt. 1951 decemberében a két megye területén létrehozott 10 zárt táborban 3361 főt tartottak elzárva a külvilágtól. A borzastanyai tábor 1951 ősze és 1952 tavasza között áttelepítették Mihályfalvára.

30 MOL XIX-B-1-j 40.d. – 1952. július 9-én kelt jelentésben az állt, hogy a borsói rendőrőrs által újonnan felállított zárt területre 450 fő megérkezett Miskolcra, de a tábor létszámát pontosan nem tudták meghatározni, mert hozzájuk még érkeztek Várpalotáról, Besenyőtelekről és még más falvakból is.

31 MOL XIX-B-1-j – Jelentés a zárt táborokról. Bővebben még: Kiss László: Zárt táborok a Hortobágyon és a Nagykanizsán 1950-1953. (13-50. o.) In.: Saád József (szerk.) Telepessors. Gondolat, Budapest 2005. 13-50. o.

32 Így épült fel Borsós I. és Borsós II. Az elepi tábor kitelepített családait is több, egymáshoz közeli tanyán helyezték el. – MOL XIX-B-1-j 0015/1952 – Jelentés a zárt táborokról.

33 MOL XIX-B-1-j 42. d. 0012.

1952. augusztus 12-én kelt jelentés szerint, a kócsi zárt táborrészleget – Tiszaigai-Piroskamajor és a 2-es tanya – a „jobb munkaerő-felhasználás végett” áttelepítették Nagyjusztusz-tanyára. Ugyanebben az időben létrehozták Kunhegyesen a lászólómajori zárt tábort. Ide került a nyugati határsávból, az Ormánságból eredetileg a tizsaszentimrei táborba telepített 287 fő, vagyis 90 család.³⁴ Ezzel a zárt táborok rendszere 12-re emelkedett.

1952-re a zárt táborok létszáma 7065 főre emelkedett, majd 1953 nyarára a kitelepítettek száma 7289 fő volt.³⁵

A táborok kiépítetlen földutak mentén helyezkedtek el, ezért az esőzések idején szinte megközelíthetetlenek voltak.

A táborok nemcsak létszám, hanem elhelyezés és bánásmód szerint is különböztek. A telepítettek a zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el. Látogatókat havonta egyszer fogadhattak az őrsparancsnok engedélyével, egymás szószólói nem lehettek. Aki elhagyta a zárt területet, azt megfenyítették, vagy elzárással büntették. Munkaidő alatt „szorgalmasan” kellett dolgozniuk, nem hagyhatták el engedély nélkül a munkahelyeiket. Betegség színlelése fenytéssel járt. A fenti hét korlátozó szabályt 1951-ben kiegészítették, amely szerint levelet és 5 kg-os csomagot havonta egyszer kaphattak. Levelet csak magyarul írhattak, a csomag tartalma pedig csak ruhanemű vagy egyszerű étel lehetett. A levél és a csomag kedvezménynek számított, és az őrsparancsnok hatáskörébe tartozott a kedvezmény megadása, illetve annak megvonása.

A családok egész nap szigorú felügyelet mellett éltek, rendszeresek voltak az éjszakai riadók, a családok rémisztgetései, a háromóránkénti őrségváltással egyben lezajlott létszámellenőrzések és a külvilágtól való, majdnem teljes hermetikus elzárása az ott lakóknak. Engedéllyel lehetett közlekedni mind kifelé, mind befelé a táborokba.³⁶

A táborok Kormópuszta és Tedej kivételével a Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztjéhez tartoztak. A táborlakókat az Állami Gazdaságok foglalkoztatták, és ellátásuk is nagymértékben az Állami Gazdaságok hatáskörébe tartozott. A rendőrségi felügyeletet az első időben az illetékes megyei főkapitányságok látták el, így Tizsaszentimrén, Kormón, Kócson és Lászlómajorban a Szolnok megyei, a többi táborban pedig a Hajdú-Bihar megyei rendőrkapitányságok. Az ún. K-őrsök illetékességi körének megosztottságából számos zavaros helyzet keletkezett, ezért 1952 végén javaslatok születtek a táborok közös rendőrhatósági kezelésére. Végül 1953 elején a Szolnok megyei telepek őrzési feladatainak ellátását is a Hajdú-Bihar

34 MOL M-KS XIX-B-1-j – Jelentés a zárt táborokról.

35 MOL XIX-B-1-j – A zárt táborokban elhelyezettek nyilvántartása. A táborok létszámáról, egészen pontos nyilvántartások jelenleg még nem kerültek elő.

36 Dessewffy Tibor – Szántó András: *Kitörő éberséggel* Budapest, 1989. 14. o.

megyei rendőrség illetékességébe sorolták. Az átszervezést szerintük az is fontossá tette, hogy a „telepeseket” foglalkoztató állami gazdaságok (a Szolnok megyében levők is) a Debrecenben székelő hortobágyi állami gazdaságok trösztjének a kezelésében álltak. 1953. február 10-én pedig létrehozták a megyei főkapitányság keretén belül működő Hortobágyi Kirendeltséget.³⁷

A zárt táborok közül a legnagyobb 700-1000 főt foglalkoztató volt a borsósi és az árkusi tábor, amely egy-két gazdasági épületet és istállót is magában foglalt. Az elepi és az ebesi táborok zárt egységű tanyabokrokból álltak. A tedeji és a kócsi táborok létszáma 600-700 fő között mozgott. A polgári, Erzsébet-tanyai, tiszaszentimrei 9-es tanyai, a kónyatanyai és a borzastanyai táborok létszáma 600-700 fő között mozgott. Ezek közepes táboroknak számítottak. A lászlómajori és a kormói táborok voltak a legkisebb, 250-300 fős zárt táborok.³⁸

A ZÁRT TÁBOROK IDŐBELI KIALAKULÁSA

- 1950 júniusában Tiszagyenda-Kormópuszta, Borzastanya, Tiszafüred-Kócspuszta, Árkustanya, Kónyatanya, Tiszaszentimre 9-es tanya és Polgár-Lenin-tanya területére érkeztek kitelepített családok.
- 1951 júliusában létrejött az elepi tábor.
- 1951 novemberében az ebesi tábort alakították ki.
- 1951 decemberében Hajdúnánás-Tedejen hoztak létre zárt tábort.
- 1952 júniusában alakították ki Borsóstanyát.
- 1952 júliusában jött létre a Kunhegyes-lászlómajori tanya.

AMNESZTIA – A TÁBOROK FELSZÁMOLÁSA

Sztálin halála után – 1953. március 5. – mind a szovjet, mind a magyar politikai vezetésben történtek változások. A változásokhoz szükséges irányvonalat 1953. június 13–16. között Moszkvában megtartott szovjet–magyar pártközi tárgyaláson alakították ki.³⁹ 1953. június 27–28-án összeült a Központi Vezetőség, és a moszkvai instrukciókat párthatározatban fogalmazták meg.⁴⁰ Nagy Imre 1953. július 4-i

37 MOL XIX-B-1-j 0063/1953.

38 A táborok létszámalakulásáról bővebben: Hantó 2006. 36-39. o.

39 A tanácskozás jegyzőkönyvét T. Varga György közölte a Múltunk, 1992/23. sz. 234-269. oldalán.

40 MOL M-KS-276. f. 53/127. ő.e. – A határozatot közli: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Napvilág, Budapest 1998. 207-212. o.

miniszterelnöki beszédéből kiderült a kormányprogram és az új szakasznak az irányelvei.

A Politikai Bizottság 1953. július 15-i ülésén döntést hozott a Legfőbb Ügyészség felállításáról és az amnesztiarendelet kidolgozásáról. Az amnesztiarendelet megfogalmazásánál a Szovjetunióban 1953. március 27-én megjelent amnesztiarendeletet vették alapul – mely szerint amnesztiát kaptak az 5, illetve 8 évnél rövidebb időre ítélt foglyok, a rokkantak, a fiatalok és a női elítéltek.

Végrehajtási rendelet hiányában belső utasítások rögzítették, hogy mi vonatkozik az egyes állampolgárokra.

1953. július 17-én kelt utasításban Pócze Tibor rendőr őrnagy tájékoztatta a budapesti és valamennyi megyei rendőrkapitányság vezetőjét, hogyan hajtsák végre „Az internálásról, kitiltásról és rendőrhatalósági felügyeletről szóló” minisztertanácsi határozatot.⁴¹ A javaslat kitért arra, hogy a zárt táborok lakói régi lakhelyükre akkor sem térhetnek vissza, ha a régi lakóhelyük nem letelepedési engedélyhez kötött helység. Ezért a hortobágyi táborokban lévő egyes személyek kényszerlakhelyhez kötöttségük feloldásáról szóló határozattal együtt a nem letelepedési engedélyhez kötött régi lakóhelyükre vonatkozóan kitiltási határozatot is kaptak.⁴²

A kitiltások feloldását végrehajtó Horváth László rendőr főhadnagy osztályvezető helyettes által 1953. augusztus 1-én kelt Ütemtervben felhívták a táborlakók figyelmét arra is, hogy a régi lakhelyeiken maradt ingó és ingatlan vagyontárgyaik visszaadását ne követeljék, mert azokat nem kapják vissza. Sőt elismerték azt, hogy a zárt táborokban több esetben előfordult, hogy a szabadulók nem kapták vissza letéti tárgyaikat, mert azok eltűntek.⁴³ A szabadításokról szóló augusztus 28-i belügyminiszteri beszámoló tájékoztató arról, hogy a Hortobágyon a szabadítások üteme lassú, ezért a hangulat türelmetlen.⁴⁴

A zárt táborokból 1953. augusztus 15-ig 221 család (554 személy) kényszerlakhelyhez kötöttségét szüntették meg. Ebből augusztus 15-ig 302 fő elköltözött, 137 fő pedig arra várt, hogy ugyanabból a községből kitelepített családokkal együtt költözhessenek.⁴⁵

A megszüntetési határozatot két példányban kellett elkészíteni és fel kellett sorolni benne a családfővel egyidejűleg kitiltott személyeket is. A táborokban levő személyekről bejelentő- és figyelőlapot kellett kitölteni a K-őröknek, és ezt meg kellett küldeniük az Országos Rendőri Bejelentő Hivatalnak (ORBH). Voltak olyan személyek is, akik a földművelésügyi minisztérium toborzása folytán ottmarad-

41 ÁBTL 4.1 A-508. 126-129. l.

42 ÁBTL 4.1 A-508. 170. l.

43 ÁBTL 4.1 A-508. 174-175. l.

44 ÁBTL 4.1 A-505

45 ÁBTL 4.1 A-505

tak dolgozni a hortobágyi állami gazdaságokban. Akik más helyeken akartak letelepedni, azokra érvényes volt, hogy egyes helyeken csak letelepedési engedéllyel lakhatnak – Budapest, Sztálinváros, Miskolc, Komló, Várpalota, déli és a nyugati határövezet.

A zárt táborok „felszámolásával” 1953 őszére végeztek – a jelentések szerint.

A 12 tábor későbbi sorsa többnyire a teljes megsemmisülés lett. A pusztákon létesített, a külterjes állattartás részeként épített istállókat, valamint a táborlakók által felhúzott alap nélküli vályogházakat a megváltozott gazdálkodási körülmények megsemmisítették.

dr. Domonkos László

Goli Otok

A második világháború befejeződése után a frissiben létrejött *titói Jugoszlávia*¹, amely győzelmét nem csekély mértékben a partizánhadsereg jelentős nyugati támogatásának is köszönhette, a *Közép- és Kelet-Európára* ráterpeszkedő szovjet gyarmatbirodalommal szemben rövid időn belül különleges előjogok érvényesítését kezdte megengedni magának. Ügyesen és élelmesen kihasználva a partizánháború által keltett szövetségi rokonszenvet, a szovjet birodalmi törekvésekkel szemben fokozódó intenzitással és erővel igyekezett fellépni. Ugyanakkor ez a Jugoszlávia a negyvenes évek végére a létező legortodoxabb kommunista módszerekkel, sztálinista, egypárti zsarnokságának politikai gyakorlatával lett antisztálinistává, a Szovjetunió egyik leggyűlöltebb ellenségévé. A hidegháborús Nyugat a Szovjetunióval szembeni önállóságát a legelszántabban, hősiiesen védő országot látott Jugoszláviában.

A világ kommunista pártjainak közös információs szervezetének, az ún. *Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának* 1948. júniusi látványos szembe fordulása a gazdasági kérdésekben ellenálló, meglehetősen önérzetes szövetségi politikát folytató Jugoszláviával azt eredményezte, hogy a korábbi eszmetársak éppen az egymás politikáját néhány hónappal korábban még támogató jugoszláv vezetőket tekintették rezsimjük legelszántabb, leginkább megsemmisítendő ellenségeinek. *Az imperializmus láncos kutyájának, Titónak a politikáját akár a legcsekélyebb gyanú szerint is támogatók, azzal szimpatizálók egyfelől, míg a moszkovi-*

1 *Josip Broz Tito* (1892. május 7. – 1980. május 4.) jugoszláv forradalmár és államfő. Horvát-szlóven szülők gyermekeként született, *Josip Broz* néven. A Tito nevet később vette fel. A második világháborúban a jugoszláv partizánok egyik vezetője, majd a „második” Jugoszlávia (1943–1991) első számú vezetője volt 1980-ig. Jugoszláviában a tisztelet jeléül Tito marsallként emlegették. Nem sokkal a háború vége után kiállt a szovjet befolyás ellen, egyik atyja volt az el nem kötelezett országok mozgalmának. Sokan kritizálták tekintélyelvű uralma miatt, azonban a nép körében népszerű volt. Ő testesítette meg a jugoszláv egységet.

ta vonalhoz hű, a sztálini kommunista modellt és szovjet dominanciát pártoló, a Moszkva vezette béketáborhoz húzók másfelől – ez az alapállás a két terror-rezsim módszereinek szinte karikatúraszerű párhuzamosságait mutatta. A Jugoszláviában kominformosnak² nevezett, szovjetbarátnak maradt vagy annak bélyegzett elemek nemsokára a rendszer legüldözöttebb ellenségeivé lettek – a harmadikutas Jugoszlávia- és Tito-barátok a béketábor szemében ugyanígy.

Így és ezért jött létre az 1945 után ismételt „összetákolt” Jugoszláviában, nem egészen egy esztendővel a kommunista országokkal történt nagy szakítás után, 1949 elején az *Adriai-tenger* egyik lakatlan kis szigetén Tito szörnyű, évtizedekig teljes ismeretlenségbe rejtőzött Gulagja: **Goli Otok** („Kopár sziget.”). A börtön-sziget, amelyet a túlélők csak halálszigetnek neveztek. És ahová rövid időn belül mindenki elkerülhetett, aki az úgynevezett másként gondolkodók közé tartozott – vagy akit a hatalom oda sorolt...

A mintegy 4,5 négyzetkilométer területű sziget az Adriai-tenger északkeleti részén, az északi szélesség 44. fokának ötvenedik percénél és a keleti hosszúság 14. fokának 49. percénél fekszik, a **Kvarner-öbölben**, Rab szigetétől északkeletre öt, a szárazföldtől 6 kilométerre, jelenleg Horvátország területén, **Primorsko-Goranska** megye részeként.

Goli Otok áttekintő térképen

2 Teljes nevén *Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája*. Moszkvából irányított nemzetközi kommunista szervezetet 1947 és 1956 között.

Teljesen lakatlan sziklasziget, talaja terméketlen, a környező dalmát szigetek lakóitól innen kapta nevét: *isola calva*, *goli otok* – kopár, csupasz, meztelen sziget. Évszázadokon át csak pásztorok jelentek meg itt legeltetési célból, ám mivel a partvonal végig igen tagolt, számos kis öblöcskével, melyek komolyabb vízi jármű kikötésére alkalmatlanok, senki sem telepedett le ide.

Goli Otok látképe

Goli Otokot egyesek szerint maga **Tito**, mások szerint **Rankovics** belügyminiszter, ismét mások szerint a titkosszolgálat, az *UDB*³ akkori vezetője, **Jovo Kapicsity** szemelte ki tengeri halálszigetnek – annyi mindenestre tény, hogy az első ezerháromszáz embert 1949. július 9-én tette partra az elítéltek és ellátmányuk fuvarozására rendszeresített, **Punat** nevű hajó. Ekkor még csupán néhány barakk állt a szigeten, amit később valóságos településsé fejlesztettek – a fegyencek munkájával.

Kezdetben a legnagyobb gond az ivóvíz hiánya volt, emiatt a rabokkal nagy kiterjedésű vízgyűjtő medencét építettek, amelynek szénből, homokból, kavicsból összetákolt szűrői tisztították meg az esővizet. Az internáltak fő feladata a rendkívül jó minőségű márvány kitermelése volt, amit télen a száraz, hideg szél, a *bóra*, nyáron pedig a 35-40 fokos meleg nehezített. Mivel árnyék mutatóba sem volt, a

3 *Uprava Državne Bezbednosti*. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság titkosrendőrsége.

külön büntetést kapott rabokat nyaranta a börtönőrök előszeretettel állították frissen ültetett növények mellé, hogy a testükkel vessenek árnyékot rájuk...

A táborban a becslések szerint legalább tizenötezer, legfeljebb harmincötezer rab sánylődött. Azonban nemcsak a *tájékoztató irodás*, a Moszkvához hűnek maradt ortodox-sztálinista jugoszláviai kommunisták, de a *Tito-rezsim* különböző politikai ellenfelei is, nem kis számban más nemzetiségek képviselői is tömegével kerültek a **Goli Otokra**. A délszlávok közül legnagyobb számban horvátok, szlovének és bosnyákok voltak a haláltáborban, más népek közül a legtöbben a dalmát partokat lakó olaszok, de feltűnően sok volt a koszovói albán is. Raboskodtak továbbá szerbek, bolgárok és görögök is a szigeten. Magyar – túlnyomó részben bácskai-bánsági – nemzettestvéreink közül a dokumentumok szerint 544 sánylődött **Goli Otokon**, ám minden valószínűség szerint többen voltak, létszámuk elérheti a 800-at⁴.

Az elítéltek száma időszakonként változott az éppen aktuális politikai iránynak megfelelően, ám az 1971-es ún. horvát tavasz⁵, a Tito-rendszer alatt történt első igazán nagy nemzetiségi jellegű mozgolódás után ismét az 1949–1953 közötti időszak arányait érte el a börtönszigetlakók létszáma – döntő részben ezúttal horvátokból...

Az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől megszorodtak a koszovói albánok is, a későbbi politikai vezetők közül olyanok töltötték éveket a **Goli Otokon**, mint **Teke Dervishi** albán költő és **Adem Demaci**, *Koszovó Nagy-Albániához* csatlósának elkötelezett híve.

De itt raboskodott a független Bosznia-Hercegovina későbbi első elnöke, **Alija Izetbegovic** és a horvát politikus, **Dobroslav Paraga** is.

Ami pedig még a magyarokat illeti: név szerint ismerjük igen sokukat a Tito-Gulag megjártak közül, nem egy közülük szabadulása után, kellőképpen „megnevel-

4 A magyarok száma azért tűnik alacsonynak, mert túlnyomó többségüket szülőföldjükön irtották ki a jugoszláv partizánok: „A tömeggyilkosságok magyar áldozatainak teljes száma pontosan nem határozható meg. Az OZNA által készített nyilvántartási listák alapján, az 1944 októberében és novemberében ítélet nélkül kivégzett magyarok száma jóval meghaladja az 5 ezer főt. Ez az adat nem tartalmazza a jugoszláv népbíróságok által hozott halálos ítéletek alapján kivégzetteket. Ráadásul a tömeggyilkosságok, csökkenő intenzitással, de 1945 tavaszáig tartottak, annak ellenére, hogy a katonai közigazgatás már február közepén megszűnt. Svetozar Kostić Capo, az OZNA akkori vajdasági vezetője szerint a belügyi csapatok összesen mintegy 20 ezer magyart öltek meg. További visszaemlékezések, szemtanú-beszámolók és helyi dokumentumok alapján a szerbiai magyar kutatók leggyakrabban 15-20 ezerben adják meg a vérengzések magyar áldozatainak számát.” <http://www.delvidekitragedia.hu/>

5 1971-ben a horvát kommunisták egyre nyíltabban bírálták Titót és a gazdasági nehézségeket, miközben diákok tízezrei tüntettek. *Tito* keményen válaszolt a horvát tavaszra: több ezer horvát tagot kizártak a kommunista pártból, több százan börtönbe kerültek. Utóbbiak között volt *Franjo Tudjman*, a későbbi horvát elnök is. *Tito* ugyanakkor a tengerparti turizmus bevételeiből jóval többet adott vissza a tagköztársaságnak.

ve” a titói kommunista hatalom legkészségesebb, legengedelmesebb szolgálói-végrehajtói közé tartozott, elsősorban a jugoszláviai magyar kultúra, a művelődési élet és a sajtó területén. Ám sem az irodalom, sem a kultúra egyéb művelői között nem található egyetlenegy sem, aki- írásban – szólni próbált volna, emléket mert volna állítani a szörnyűségeknek.

Dési Ábel⁶ egész ciklusnyi verset írt **Goli Otokon Goli Otokról**, élete legvégén el is szánta magát a közzétételre – a sors jellemzően jugoszláviai magyar iróniája, hogy ezek az alkotások szerkesztői gyávaságból csak szerzőjük halála után láthatóak napvilágot.

Egyetlen időt nyomdász, egy munkásember akadt, aki megmentette a magyar becsületet: Mellár Lajos (1914–2009). *Csúrogon születtem* címmel 2000-ben adta közre memoárját, amelyben mintegy 30 oldalon emlékezetesen szuggesztív képet vázol mindarról, amit a *Kopár Sziget* jelentett.

Az élet a halálszigeten, ha lehetséges, még a szovjet és náci haláltáboroknál is kegyetlenebb-könyörtelenebb volt. Nemcsak a rendkívüli időjárási és életkörülmények, de a fogvatartók cinizmusa miatt is. A „*mi gradimo otok, otok gradi nas*” (mi építjük a szigetet, a sziget épít minket) jelszava különlegesen körmönfont, ördögi „nevelési elvet” rejtett: a fegyőrök következetesen ügyeltek arra, hogy lehetőleg ne ők verjék a rabokat, hanem olyan helyzetet teremtsenek, amelyben ők számolnak le egymással, egymás között. Az örök többnyire néma szemlélői voltak azoknak az eseményeknek, amikor a börtön-sziget lakói egymással leszámoltak.

De arra is képesek voltak rávenni a szinte elállatiasított nyomorultakat, hogy azokat a társaikat verjék, akik nem akartak „leleplezni” más, még szabadon lévő, potenciálisan internálható személyeket. Ez a pokoli rendszer egészen különleges rettegést és lélektani torzulássorozatot eredményezett, és alapjaiban határozta meg a rabság végtelenné tűnő hétköznapjait.

Goli Otoktól alig három kilométerre, a jóval kisebb, de **Goli Otoktól** szinte semmiben sem különböző **Sveti Grgur**⁷, *Szent Gergely*-szigeten női tábor működött – erről a „különleges színfoltot” jelentő pokoldarabról kivételesen magyar nyelven is olvasható egy igen szuggesztív, kiváló emlékezőkötet: a horvát **Eva Grlity** Emlékezések című, 2001-ben megjelent munkája.

Goli Otok politikai elitéltek lágereként Tito halálának évéig, 1980-ig megmaradt, utána köztörvényes bűnözőket szállítottak ide. A sziget börtönjellege 1988-

6 „Dési Ábel ugyan az ötvenes években fellépő írók és költők nemzedéktársa, mégis magányos egyénisége a jugoszláviai magyar irodalomnak. Három megjelent verseskötete (*A remény elve*, 1961, *Fáj az idő*, 1966, *Kortársaim*, 1969) tulajdonképpen kifejezői a boldogtalanság tudatának, amit később megjelent kisregényeiben csak még hangsúlyozottabban kidomborított.” in Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*

7 Sveti Grgur Rab szigettől északra 3 km-re található. A sziget nagy része erdővel borított. 1948 és 1988 között női átnevelő tábor működött a szigeten. Manapság lakatlan.

ban szűnt meg, alig három esztendő múltán pedig már a második világháború óta legelső európai háború dúlt a délszláv világban, és mindenkinek a legkisebb gondja is nagyobb lett a gyorsan lepusztulni kezdő **Goli Otoknál**.

Mára a sziget a horvát tengerpart speciális turistalátványosságává vált: Rab szigetéről borsos áron, szervezett programok keretében szállítják a szörnyülködni-rácsodálkozni vágyó turistákat **Goli Otokra** és **Sv. Grgurra**. A szigeten turista-kisvonat vár, jó félóráig furikázik a látogatókkal a romos épületek, szörnyűségesen sokatmondó műhelymaradványok, párnázott ajtókkal és díszes üveg-lépcsőházakkal hivalkodó-úrhatnám egykori parancsnoki épületek és máig jól olvasható falfeliratok („Zsiveli druzse Tito” – „Éljen Tito elvtárs”, „Svrsono je” – „Vége van”) között...

Goli Otok ma hivatalosan a horvát kormány tulajdona, tervezték már itt emlékmúzeum, ilyen-olyan emlékhely kialakítását éppúgy, mint művésztelep és „turisztikai célú szálláshelyek” létrehozását, sőt, még az az ötlet is felmerült, hogy milyen alkalmas lenne a sziget homoszexuálisok üdülőparadicsomának, hiszen sok az elhagyatott épület, senki sem zavarná őket. Később úgy döntöttek: hivatalosan nem nyitják meg az idegenforgalom előtt a területet – ám ez persze nem jelenti azt, hogy mind a mai napig a börtönturizmus speciális változataként ne járnának a hajók továbbra is sűrűn és rendszeresen Rab és a két pokolsziget között.

A szigetről szóló szakirodalom, az ott történetek kutathatósága ellentmondásosnak nevezhető. Viszonylag tekintélyes számú szépirodalmi és dokumentatív feldolgozás született horvát, szerb és szlovén nyelven, de **Szolzensenyicin** nagy művéhez is hasonlítható, szintetizáló igénnyel készült munka is napvilágot látott már olaszul és szerbül egyaránt. Több memoárkötet is megjelent a volt jugoszláv utódállamokban és Nyugaton egyaránt. Jelentős segítséget nyújt a kutatásban a volt rabok zágrábi **Ante Zemljarić Egyesületének** munkája és azok a dokumentumgyűjtemények, amelyek a foglyok lajstromát és a szigetre hurcoltak regisztrációit tartalmazzák. Magyarul a **Goli Otok, a Pokol-sziget – Tito Gulágja az Adrián 1949–1980** (Cepoliti-L'Harmattan, Bp., 2016) című dokumentum-esszékötet az egyetlen összefoglaló igénnyel készült, monografikus jellegű elérhető munka.

dr. Heinrich-Tamáská Péter

A szlovákok és mi

Ahogy halad előre a bársonyos forradalmat követő s a meciári alapokra épült erőteljes szlovák asszimiláció, egyre több a pozsonyi szirénhang: fel kell hagyni a szlovák–magyar viszálykodással. (Mintha a farkas és a bárány meséje köszönné vissza belőle: a viszálykeltő ott is a bárány. Bármilyen szomorú, Trianon százéves évfordulójához közeledve a kiszolgáltatott bárány szerepét játszathatnánk el velünk.) Kéne egy közös, amolyan eurós tankönyv: ezért a szakértők néha összeülnek egy szlovák–magyar történelemkönyv sarokpontjainak megvitatására. De ha elfogadjuk, hogy a Szent Koronának alárendelt rendi állam nem etnikai alapon szerveződött, s volt szlovák nyelvű nemessége, hogy érvényesült a magyar etnikumú nemesség elnyomó szerepe a szlovák jobbággal szemben azokon a hegyi tájakon, ahol nem is lehetett jelen? (A szlovák közemlékezetben ugyanis az elnyomó magyar nemes képe él: torz figurája, Juraj Jakubisko Ezeréves méh című filmjében is feltűnik, és sokan emlékeznek még Bugár Béla szilveszteri tévétáncára, amelyben az urakat verő betyár, Jánošík mezébe öltözött.) Vagy: miért hiányzott a nagymorva tudat a szlovák nyelvű kismemességéből, amelynek kortesei a megyei tisztújításokon Alsó-Kubinban vagy Rózsahegyen csak arról szónokoltak, hogy őseik Árpád atyánkkal jöttek be?

A szlovákok most azt szeretnék, ha mi is felhagynánk a történelmi Nagy-Magyarország ideájával. Csak a ma nyugaton megjelent hiteles történelmi atlaszokat kell felütni: korról korra szépen kirajzolódik bennük a történelmi Magyar Királyság kontúrja. (Például Walter Leisering történelmi világtalaszának címlapján is.) Mért kéne trianonizálni a régi Magyarországot, amelyet a szlovákok is Uhorskónak neveztek, benne a felvidéki vármegyékkel? Az a Magyarország, amit ők látni szeretnének most, visszafelé az időben, az az 1918-as összeomlás terméke, kissé viccesen: a „szlovák nagyúr”, Csák Máté álma az Anjo-kor hajnalán. Egyáltalán, mért kéne a mai magyar nemzedékeknek a múlt kisajátításához hozzájárulni? Mi lenne, ha a szlovákok egy kicsit nyugatra tekintenének, s múlt századi, a csehekkel közös

államukat néznék? Andrej Hlinka és a két háború közti néppártiak, a ludákok után szabadon megállapíthatnák, hogy legalább annyi közjogi perpatvarban volt részük ott rövid idő alatt, mint a magyar királyságban ezer éven át. Lehet, csak a magyar királyság szilárd nyugati határainak köszönhetőek, hogy nem csehesedtek el, mint a morvák. Eltűntek az ősi pogány poroszok a német keleti áradatban, a középkor első lírikusait adó provanszálók az egységes és oszthatatlan francia nemzetben, a horvát tengerpart dalmát-olasz kereskedői és nemessége, s a Mátyás korában még nagyhatalomként szereplő, a francia királlyal rivalizáló elfranciásodott burgundok. A szlovákok nemcsak megmaradtak, de a reformkorban egy teljes vármegye, Turóc nemesei – köztük Kossuth György, Kossuth Lajos nagybátyja – támogatták az első s a Helytartótanács által engedélyezett szlovák lap megindítását. (Ugyancsak a Kossuthok támogatásának köszönhetően kerül a magyargyűlölő Štúr Zólyom követeként a pozsonyi országgyűlésbe.)

Érdemes elővenni a Švejket. A derék katona kalandjaiban – lásd a „királyhidai csatát” – magyarral többször találkozunk, szlovákkal nemigen. S már a Hlinka-féle néppárt politikusai is jól tudták, hogy történelmi-mentális különbség van a két nép között: a csehek ateisták, a szlovákok vallásos beállítottságúak, Prága a nyugathoz tartozik, az elszlovákosodásra ítélt Pozsony és Kassa nem. Aki a nemzeti kérdést a maga teljes elkeseredettségében akarta tanulmányozni a versailles-i békerendszer idején, annak még anno Hendrik Van Loon javasolta, hogy utazzon a masaryki Csehszlovákiába. Ott „háromféle szlávok laknak – írta nagy képes világföldrajzában –, akik kölcsönösen gyűlölnek egymást. A problémát még bonyolultabbá teszi 3 millió német, azoknak a teuton bevándorlóknak az ivadékai, akik a középkorban költöztek Csehországba, hogy az Érchegység és a Cseherdő ásványi kincseit kiaknázzák, továbbá az 1 072 000 (magyar), az egész lakosság 7,6%-a, akik Magyarország magyarságával közvetlenül szomszédosak, mint a németek a németországgal.”

Itt megemlítenék egy szlovák tévhitet, miszerint már a honfoglalás idején nagyjából kialakult a szláv (szlovák) és magyar lakosság közt az etnikai határ, s az a mai politikai határ körül mozoghatott. Az igazság, ha már etnikai határról van szó, az az első bécsi döntésben meghúzott vonal körül mozoghatott. Mért nincs szó németekről is? Vagy miért nincs szó a 16 elzálogosított szepei város és az északkeleti hegyvidék lengyeleiről? Hol helyezkedtek el a nagy, középkorias, éles határok nélküli néprajzi mozaikban Eperjestől és Kassától keletre a ruszinok? Csak Kassától felfelé a lengyel határig német települések és városok sokasága húzódott: a középkorban a Felvidék lakóinak egyharmada valamilyen német idiómát beszélt. 1944-ben még százötvenezer német élt Szlovákiában: elűzték (vagy megölték) őket, helyükbe szlovákok és cigányok települtek. Késmárk szabadtéri színpadán a szepei cigányság nemzetiségi műsorában egy morbid táncot láttam: a roma táncosok a Lili Marleen dallamára ropták. „Jaj hogyha éltem itt hagyom, / A láng csak ég a kőfalon, / Mint akkor angyalom ...”

A ma szlovákjai, mint ezt a Pozsonyi Magyar Intézet vizsgálódásaiból készült, „a szlovák közemlékezet (törés) vonalai” című tanulmányából tudjuk, keveset ismernek jól közös dolgainkból. A megkérdezettek 68,2%-a nem tud mit kezdeni azzal a szóval, hogy Felvidék; 63,7%-a ugyanígy van a tót szóval, nem is ismeri, némelyik szitokszónak tartja – pedig az első szlovák köztársaság elnöke, Tiso páter még azzal dicsekedett a németeknek, hogy a tót, az egy germán törzsi név, utalván az akkor divatos szlovák–német testvériségre. Pozitív történelmi személyiség számukra Trencsén ura, Csák Máté, Szent István viszont alig-alig, a kuruckort a magyar etnikum „rovására” írják, holott ekkor születtek a közös harcról a szlovák népköltészet legszebb katonadalai. Bél Mátyást, a 18. századi magyar rendi patriotizmus egyik legjelentősebb képviselőjét 63% szlováknak hiszi, s minden ötödik megkérdezett szerint a magyarok a dualizmus idején vagy még később („Horthy elől”) vándoroltak be.

Nehéz lesz a fejekben rendet csinálni. A mi hivatalosságunk az akadémia hatalmasságaival együtt hajlamos a politikai kompromisszumra a történetírás terén. Az én véleményem az, hogy pusztán szlovák–magyar történelemkönyvet csak a történelmi teljesség rovására lehet írni, s ezért fölös kompromisszum az elkészítése. Ha kimarad a kérdéskörből a csehség, amellyel évszázadokon át éltünk perszóná-unióban Habsburg-jogar alatt (nagy történészük, František Palacky szerint a Habsburgok története nem is volt más, mint magyarok és csehek rivalizálásának története) vagy a magyarhoni német polgárság története, akkor tankönyv helyett egy diplomáciai egyezkedés lapjait forgathatjuk majd Szvatopluktól és Árpádtól Ficóig és Orbánig. Igaz, a kölcsönös sérelmek kapuját – mint ezt František Sebej, a Híd politikusa kívánja –, végre bezárjuk. De milyen áron? Érdemes megemlékeznünk az 1918-as karácsonyinak mondott Vix-jegyzékről, amelyben a francia alezredes a demarkációs vonalat már szlovák–magyar történelmi határként kezeli: Kassa december 29-én, Pozsony szilveszter másnapján, 1919. január 1-én került csehszlovák kézbe. Már a dualizmus nemzedéke is csodálkozással vett tudomást a Kárpát-medencén belüli magyarellenes törekvésekről, s most, száz év után is nagy bennünk a naivitásnak tűnő felületesség: a határon túl végbemenő asszimiláció láttán elfordítjuk a fejünket. A történész szakma mentségére szolgál, hogy képviselői szakszerű tanulmányokat írnak róla, igaz, ezek senkit sem érdekelnek a mai Európában. S csak mi gondolkozunk el azon, hogy a szlovák történelmi arcképcsarnokban első helyen álló Ludovít Štúr és diákjai Dévényben, a reformkor vége felé tartott titkos szláv ünnepen miért vetették tűzbe Széchenyi és Wesselényi arcképeit.

1993. január 1-én a nagy álom megvalósult: kikiáltották Szlovákia függetlenségét. Mečíár miniszterelnök nem akart e kérdésben népszavazást: mint Balassa Zoltán kassai történész írja, egy későbbi, márciusi felmérés szerint a lakosság fele a referendum ellen szavazott volna, mellette 29 százalék. A populista és magyarellenes politizálást viszont a szlovák népesség legalább harmadrésze kimondottan öröm-

mel üdvözölte. Ezért nem csoda, hogy egyetlen szlovák kormánynak sem került a programjába, hogy ne csökkenjen a magyarok száma, azaz megálljon az állam által is ösztönzött asszimiláció. A II. világháborút követő magyarüldözések, ki- és áttelepítések, az anyanyelv használatának betiltása még a gesztusok szintjén sem lett megkövetve. A szlovák törvényhozás bocsánatot kért a németektől és a zsidóktól a velük szemben elkövetett szörnyűségek és embertelenségek miatt, de nem tartotta kötelességének ugyanezt megtenni a magyarokkal szemben. Pedig amint Duray Miklós mondta, „amit 1945 és 1948 között elszenvetünk, azt nem lehet kárpóttatni”. Sőt. A szlovák nagypolitika szintjén „a következő csoportokat (eleve) nem lehet(ett) kárpóttolni: akiket 1945 és 1948 között kényszermunkára vittek, kitelepítettek a szudétanémetek helyére; akik a lakosságcsere folytán valamilyen hátrányt és anyagi károkat szenvedtek; akiket 1945 után a szülőföldjükéről elűztek; akiket megnyomorított a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovákia közötti Csorba-tói szerződés”, s rendezetlen maradt a többnyire magyarlakta részeken a nevesítetlen földtulajdonok kérdése, amelyeket végül az állam a Dzurinda-kormány alatt elbirtokolt. A magyarlakta részek továbbra is távoli és idegen tájak maradtak.

Olyan gyarmatok, amelyek közigazgatásilag az „anyaország”, Szlovákia szerves részei.

IRODALOM:

- Balassa Zoltán: A szlovákok történelme. Kassa-Budapest, 2015 (Hábel György tanulmányával)
- Duray Miklós: Hazától a nemzetig. Méry Ratio, Somorja, (2004)
- Kováč, Dušan: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony, 2001
- Marko, Augustin-Martinický, Pavol: Slovensko-Madarské Vztahy (Szlovák–Magyar kapcsolatok), Pozsony, 1996
- Plevza, Villiam: A CSKP nemzetiségi politikája. Madách, 1979
- Šutaj, Štefán: Madarská menšina na Slovensku v rokoch 145-1948 (A magyar kisebbség Szlovákiában 145–1948 között). Bratislava, 1993

dr. Horváth Attila

A Kádár-rendszer legendái

Bevezető előadásként azt a feladatot kaptam, és ennek próbálok – amennyire csak lehetséges – 25 percben eleget tenni, hogy ütköztessenem azokat a legendákat, azokat a tényállításokat, amelyek a Kádár-rendszerben alakultak ki, és még ma is sokakban élnek. Az azóta megjelent publikációkban is tovább erősödnek a legendák, amelyek Kádárnak egyfajta pozitívabb beállítását, egyfajta kultuszát akarják kialakítani. A legendák, amelyeket 1956 óta folyamatosan adagoltak a magyar lakosságnak, eléggé mélyen élnek a lakosság tudatában és nagyon sokakban szinte meggyökeresedett, már nem is lehet ezen igazán változtatni. Sokan nagyon nehezen tudnak ráébredni arra, hogy ezek az állítások mennyire dezinformációkon vagy hazugságokon alapulnak.

Természetesen egy ilyen előadás az szubjektív, hiszen én csak azokat a momentumokat próbáltam összeválogatni, amelyek a leginkább ismeretesebbek és leginkább bekerültek a köztudatba, és ezeknek egyfajta cáfolatát tényközlésként próbálok szembeállítani.

A kiválasztott tények, események azok esetlegesek, a történelmi kronológia szerint fogom ezeket felvázolni.

Kezdjük először is Kádár János származásának a kérdésével, hiszen a rendszerváltozásig a kommunista vezetőknél mindig feltüntették azt, hogy ő milyen származású. Szerették magukat úgy beállítani, hogy ők legtöbben ugye munkás származásúak lennének, és hogy ezt még abban az esetben is úgy jelölték, ha már évtizedek óta valamilyen vezető pozíciót töltöttek be.

Ha esetleg gyermekkorába valaki egy rövid ideig valamilyen gyár közelében megfordult, akkor azt már munkás származásúként említették. Kádárnál is hasonló helyzettel állunk szemben. Őt mindig munkásként vagy esetleg műszerész-ként említették, de mindenképp a munkásosztályhoz akarták sorolni. Aki járatos a marxizmusnak a tanításaiban – és hát itt vannak olyan őszebb halántékú úriemberek, akik még annak idején ezt tanulták –, ugye ott elmondták mindig, hogy kiket

soroltak a munkásosztályhoz, tehát kiknek kell lennie a munkásosztály tagjának, ennek bizony Kádár János elég nehezen felelne meg, hiszen ugye írógépműszerészként tanult. Hogy letette-e a mestervizsgáját vagy sem, ezt a szakirodalomban különbözőképpen ítélik meg. Van, aki szerint igen, van, aki szerint nem; mindenestre írógépműszerészként – ami akkoriban egy nagyon elegáns szakma volt –, tehát tulajdonképpen minden hasonlat sántít, de leginkább a ma a számítógép-szerelőhöz hasonlíthatnánk ezt a fajta munkakört. Ezt nem sokáig töltötte be, nem sokáig tevékenykedett írógépműszerészként, hanem a gazdasági válság időszakában utcára került, így a magyar társadalom elveszített egy írógépműszerészt, viszont ezzel szemben a kommunista mozgalom megnyerte magának Kádár Jánost. Tehát ez volt az első kérdés.

A második a munkásmozgalomban betöltött szerepe. El kell mondani, hogy a Kádár-életrajzban rengeteg fehér folt van. Talán – bármilyen meglepő – ez a terület az 1930-as évek elejétől 1945-ig lévő korszak az, amiről a legkevesebbet említenek. A Kádár-életrajz itt rendkívül levegőssé válik, tehát gyakorlatilag másfél évtizedig hogy mit csinált ez az ember, erről szinte alig tudunk valamit. Pedig hát neki valamilyen illegális tevékenységet kellett folytatnia – jó, közben volt egy ideig börtönben is –, de hogy konkrétan mit tett ő a mozgalomban, milyen tevékenységet folytatott, erről nagyon keveset tudunk. Viszont rengeteg legenda terjedt, amit maga Kádár is folyamatosan elmond különböző helyeken, hogy ő milyen módon konspirált, milyen módon tevékenykedett. Kétségtelenül tény, hogy életrajzának ez a része is rendkívül ellentmondásos, és ezek a mítoszok, amiket itt elmond, amit elmondtak róla, ezeknek a legnagyobb része kitaláció. A legnagyobb ellentmondás azért mégis a második világháború alatti vagy a náci megszállás utáni antifasiszta ellenálláshoz kapcsolódik. Itt a kommunista propaganda úgy akarta beállítani a magyar társadalom ezen helyzetét, ami ma is érződik nagyon sok területen, hogy igazából a fasizmussal szemben csak a kommunisták voltak, akik ellenálltak. Tehát ezt lehet olvasni az 1989 előtti könyvekben. Úgy melleleg megjegyzik, hogy volt egy-két polgári ellenálló, de hát azok nem voltak jelentősek, és azok is csak akkor bátorodtak föl, és jelentősebb feladatot akkor láttak el, amikor összefogtak a kommunistákkal, létrehoztak egy népfrontszerű valamit, és attól kezdve már tudták, hogy mi a teendő, hiszen a kommunista vezetéssel ez lehetővé vált. A valóságban tudjuk, visszaemlékezésekből is, hogy például a Szabad Népek mondjuk, megjelenik 80 példányban a kiadása. De igazából például a nyilas korszakban a kommunista párt szinte egyetlenegy fegyveres akciót nem hajt végre, egyetlenegy komoly tevékenységet nem folytat.

Kádárnak itt jön megint egy olyan eseménysora, amit szintén nem tud egyértelműen megmagyarázni a történettudomány. Az, hogy itt valójában mi volt a háttérben, hiszen ő egyszer csak azt veszi észre, hogy a pártnak az egyik legfőbb vezetője lett. Ez nem elsősorban az érdemei miatt történt, hanem az összes többi elvtársa

lebukik, börtönbe kerül, és a Horthy-korszak rendőrsége, a Horthy-korszak titkoszolgálatára szinte naprakészen tájékozott a kommunista mozgalomban.

Itt egy érdekes előtörténet, ez is kérdés, hogy így történt-e vagy sem. Nagyon sok talánnyal állunk szemben, és a történettudománynak nagyon sok feladata van: azt állítják egyes források, hogy amikor Kun Bélának elhagyják '19-ben Magyarországot, hogy majd újra visszatérjenek, és ezért itt hagynak Magyarországon illegálisan különböző embereket fedőlakásokban, fedőneveken pénzzel, egyebekkel ellátva, akkor Kun Béla Bécsben beül egy taxiba, egy dossziéban viszi magával erről a leírást, és ezt a taxiban felejt. Ezt az egész dossziét, amiben minden adat megtalálható a magyar kommunista szervezetről. A taxis természetesen ugye, becsületesen leadja a rendőrségen ezt a dossziét, a bécsi rendőrség meg átadja a magyar rendőrségnek ezt az adattárát. Innentől kezdve könnyű volt elindulni ezen a szálon, és akkoriban az az anekdota járta, hogy ha három illegális kommunista összejött egy pártsejtbe, abból egy moszkovita volt, egy rendőrségi besúgó és egy balek, akit ugye magukkal rántottak erre a feladatra. Jó, tudom, hogy túlzó ez a történet, de gyakorlatilag a kommunista mozgalomban ha valakit Magyarországra küldtek, az büntetésszámba ment, hiszen néhány nappal a Magyarországra érkezésük után általában már figyelni kezdték őket, és két-három héten belül – miután minden kapcsolatát igazolták –, azután letartóztatták őket. Tehát amikor Révay például vesztes egy vitában, akkor azt mondják, hogy büntetésképpen Magyarországra kell jönnöd, és akkor majd ott a Horthy-korszak börtöneiben megkapod méltó büntetésedet. Tehát szinte már borítékolták ezt a dolgot.

Hát itt jön az az esemény, ami, gondolom megint feltáratlan, hogy Kádárt bízzák meg, aki egyszer csak ugye azt veszi észre, hogy szinte alig van már körülötte szervezett kommunista, és hogy ennek már szinte majdnemhogy az ő egyik vezetője, vagy a vezetője, hogy ő menne – aki semmilyen különösebb nyelvtudással nem rendelkezik, semmilyen ilyenfajta tapasztalata nincsen – a jugoszláv kommunistákkal felvenni a kapcsolatot. Az ötlet is egészen elképesztő, hogy ez a történet így reális legyen és igaz legyen. Az ezután következő események még hajmeresztőbbek, hiszen elfogják, és akkor azt hazudja, hogy ő egy katonaszökevény. Nos, hát mindenki tudja, hogy 1944-ben ha valakit katonaszökevényként elfognak, hát azzal nagyon rövid úton bánnak el. Kádárnak állítólag elfogadják ezt a verzióját, ezt a történetét, és két év szabadságvesztés büntetésre ítélik ugye egyes tanúsítványok alapján. Ma már tudjuk, hogy pontosan tudták, hogy kiről van szó, kit fogtak el, és innentől kezdve megint a történelem homályba süllyed, hogy valóban az a legenda, amit Kádár elmond, hogy hogyan szökött meg, az tényleg így történt-e.

Ugyancsak érdekes és feldolgozandó a kommunista párton belüli pozíciója Kádárnak, hiszen 1945-ben, amikor a moszkoviták megérkeznek Magyarországra, akkor Kádárt felkarolják, és – ugyan egy rövid bűnhődés, egy rövid átmeneti Purgatórium után – egyre magasabb pozíciókba tolják, és egyre több feladattal bízzák

meg, hiszen őt mint munkás származásút lehetett előtérbe helyezni, ugye Rákosi-ékről ez nem volt elmondható. És ezért egyre magasabb pozíciókba kerül, sőt, itt jön az újabb kérdés az ÁVO-val való kapcsolata és a koncepciós perekre vonatkozó tevékenysége, amit szintén próbáltak utólag másképp beállítani, mint ahogy valójában történt, hogy ő ezeknek csak passzív szemlélője volt, nem látta, ő is ugye félt. Valójában ezek az események is sokkal árnyaltabbak, de ebbe nem szeretnék nagyon részletesen belemenni, hiszen ez Zinner Tibor tanár úr előadásában majd részletesebben is el fog hangzani, hogy valójában ő milyen szerepet töltött be 1945 és 1950 között a különböző perekben egészen addig, míg őt magát is le nem tartóztatják, tehát ő maga is ezeknek a koncepciós pereknek az áldozatává válik.

Itt jön a következő legenda, és az ehhez képest lévő valóság. Azt a látszatot keltették a későbbiekben – és ez nagyon mélyen meggyökerezett a magyar köztudatban. Ezt én is annak idején a '80-as években többször, több helyről hallottam, sőt a Szabad Európa Rádióban is ezt bementék a 19-25-31-41 és 49-méteres hullámhosszon, esetleg ha valaki még nem emlékezne rá – sose húzták ki lottón ezeket a számokat annak idején –, és hogy Kádárt megkínozták, tehát kegyetlenül megkínozták, ujjá alá gyufaszálakat vertek. Volt olyan verzió is, hogy bekenték higanyal a bőrét. Farkas Vladimir volt az, aki személyesen megkínozta, és még a szájába is vizelt, tehát ugye ez volt a legenda. És hát ezért beszél olyan furcsán a Kádár, ezért olyan nehézkes, mert ilyen kínzásokon kellett átesnie.

Hát azóta már tudjuk, hogy ez sem volt igaz, sőt, maga Kádár is elismeri az utolsó interjújában, hogy nem kínozták meg, ez is teljesen másképp történt, ez is a kádári propagandának, illetve a kádári személyi kultusznak a képe.

Most nézzük meg magát azt a Kádárt, aki átveszi, aki bekerül '56 után a hatalomba! Egyértelműen egy hatalommániás emberről van szó, ezt több bizonyíték is alátámasztja.

Az első, amit mindenképp el kell mondani, hogy – szintén a szakirodalomban – nagyon sokszor találkozunk egy ilyenfajta találgatással, hogy amikor '53 után kijön Kádár a börtönből, akkor mér' nem a Rákosival szembeni ellenzékhez csatlakozik? Mért nem támogatja, Nagy Imrét? Hát nagyon egyszerű a válasz: ...annak ellenére, hogy nagyon jól tudta, hogy az ő letartóztatása és az ő elítéltetése Rákosihoz kapcsolódott, és Rákosi döntése volt, mégis rögtön Rákosi mellé áll. És erre megint csak az az egy válasz lehet, hogy vissza akart kerülni a hatalomba, és ezt maga Rákosi teszi lehetővé, hogy szép lassan nyeri vissza a pozícióit, tehát ő a hatalomnak a mániákusa, a technikusa volt, aki ennek a megszállottságában hozta a legfontosabb döntéseit, és ez rányomja a bélyegét az '56 utáni tevékenységére is.

Csak egy idézetet olvasnék föl, ami – ugyan '56 utáni helyzetre közvetlenül jellemző, de végül is azért ez – végigvetül az egész korszakon. Ez a fajta mentalitás, ez a fajta pszichózis egyfajta frusztráció, amiből tudja nagyon jól, hogy másoktól

függ, mások döntenek arról, hogy ő milyen pozícióban van, és másoknak kell ugye megfelelnie:

A Magyar Szocialista Munkáspárt legfőbb vezető testülete 1956. november 11-i ülésén(!) jegyzőkönyve szerint kénytelenek feltenni maguknak ezt a kérdést, idézem:

„Kire támaszkodik a kormány és a párt a szovjet csapatok fegyveres erején túl? Bizony, ha kimennének a szovjet csapatok, holnap reggelre elsöpörnék a pártot és a kormányt. Mi egymás között megállapodtunk abban, hogy az ellenforradalom fenyegetett, de rajtunk kívül ezt nem hiszi el senki sem nekünk. A kormánynak, a pártnak tömegbázisa nincs, az ünnepeken az egyetemisták, az írók ma a kormányt 'muszkavezető'-nek hívják”.

Tehát természetesen ez a mentalitás megváltozik a magyar társadalom vonatkozásában nagyon sok mindenben, de a legfelső szovjet vezetés a legfelső magyar vezetésben mindig benne van ez a fajta összeesküvő csoportpszichózis, hogy mi tulajdonképpen egy olyan ország élén állunk, amelyik nem igazán kíván minket, és folyamatosan arra kell figyelniünk, hogy nehogy elveszítsük a hatalmunkat, nehogy valamilyen pozícióban hátrébb kerüljünk.

A következő kérdés, amit ennek kapcsán el kell mondani, hogy sokan azt mondják, hogy Kádár egy marxista ideológiának a meggyőződéses híve volt. És hogy a tetteit jórészt ezek vezérelték. Ezzel szemben a kortárs és munkatárs Aczél György így vélekedik Kádárról:

„Jellemző vonása az ideológia mély lebecsülése. Miközben az ideológiai jelentőségéről vezetett üléseket, (maga is hangoztatta, vezetett üléseket,) és maga is hangoztatta fontosságát” – ugye mindig elmondta, hogy ő annak idején a német ideológiát elolvasta, tehát úgy tudjuk, hogy ez az egyetlenegy marxi mű, amit állítólag ténylegesen el is olvasott, és azt állította, hogy ezt ő meg is értette, ennek a lényegét. Egyébként nem, nem könnyű, aki tényleg olvasta a német ideológiát, az nem egy egyszerű munka. Este, ha nagyon nem tudnak elaludni, a legjobb altató helyett javasolom ennek a műnek a forgatását.

Tehát azt mondja, hogy „tehát vezette üléseket, maga is hangoztatta fontosságát, legbelül nullának, kártékony dolognak tekintette. Az ideológia tolldíszként maradt meg, amit külső és belső ok miatt viselni kellett, de száz és száz megjegyzése tanúsodott arról, hogy mennyire lenézte azt. A marxista oktatókat is megvetette, úgy tekintette őket, mint akiket el kell tartani anélkül, hogy bármi praktikus hasznuk lenne.”

Talán lehet mondani, hogy ez volt az egyetlenegy olyan, amiben egyetértettünk Kádár Jánossal az(!) utókorba visszatekintve.

A következő kérdés, amit szintén föl kell vetni, ez a gazdaság kérdése, illetve a '68-as gazdasági reformoknak problematikája. Itt is ugye sokan azt mondják, hogy Kádár a reformoknak nagy támogatója volt, és azt szerette volna, hogy minél in-

kább szabadabb és ugye gazdasági szempontból is egy ilyen jobban működő berendezkedés jöjjön létre, és ezért támogatja a reformokat. Valójában szintén a korabeli iratokból, illetve a visszaemlékezésekből tudjuk, hogy erről szó sincsen, ő ezeket ilyen kompromisszumos megoldásként, mint annak idején Leninnél a NEP-korszak, fogta föl; most a gazdasági helyzet ezt kikényszerítette, de ahogy lehetővé teszi a gazdasági helyzet, hogy itt változik, abban a pillanatban vissza kell állítani az eredeti kommunista rendszert. És egyébként a maga módján ebben(!) igaza volt Kádárnak, mert a kommunista rezsim az egy megreformálhatatlan berendezkedés, és minden egyes ilyen reform az tulajdonképpen egy olyan szituációt eredményezett – most egy nagyon egyszerű hasonlattal próbálnám ezt mutatni –, mikor jön az ügynök, porszívó ügynök, és becsönget valahova, és résre nyitom az ajtót, beteszi a lábát, és onnantól kezdve már nem tudom kitessekélni többet a szobából. Tehát a zárt kommunista rezsimet is, hogyha valahol megpróbáljuk megreformálni, az abban a pillanatban az egész rendszernek az összeomlását eredményezte, és ezt ösztönösen érezte Kádár, és ezért is próbált ez ellen ugye tenni, illetve hát vigasztalni magát és az elvtársakat. Például még 1985-ben is ezt mondja a Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén, hogy:

„A hatalom lényege nem változott, és nem is kellett, hogy változzon” mondja a reformok kapcsán, és hát a lakosságnak meg mindig elmondja, amikor már az eladósodás elindul, és egyre nagyobb veszteségek vannak, hogy „többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk”. Állandóan ezt sulykolta, hogy ez a mi mohóságunkon, a mi kapzsiságunkon múlik az, hogy a rendszert nem tudják ugye helyreállítani és nem tudnak ezen javítani. Ugyan ehhez kapcsolódik például az egyik ugye olyan probléma is, hogy ugyan bevezetik a különböző vállalatoknál a reformokat, de ezt egy közgazdász nagyon találó hasonlattal magyarázta el, hogy ez mennyire lehetetlen, hogy azt mondta, hogy ez olyan volt a szocialista rendszerben, mint hogyha Angliában azt mondanák, hogy „mostantól kezdve mi is áttérünk a 'jobbra hajts'-ra, de ezt először csak a kamionoknál vezetjük be, (☹☹) majd a többi autónál is.”

A gazdasági helyzetet végül is olyan módon próbálták javítani, amelyek szintén hát a magyar társadalomnak a tragédiáit eredményezték, ugye az egyik az eladósodás, ez egy közismert dolog, a másik pedig a születésszabályozásnak a tudatos ugye lecsökkentése, illetve hát az, hogy minél kevesebb gyerek szülessen, ugye erre törekedtek, és ezt több alkalommal is elmondják, illetve a lakosságnak is próbálják ezt közvetíteni. Tehát például az '58-ban a születésszabályozásról szóló könyvben ezt kifejtik, hogy „a szülő nők ápolásának általános tartalma(!) 7-8 nap; a művi vetélés kapcsán kezelteké csak 3-4 nap. Csupán a szükséglet többletkielégítéséhez, ami akkor adódna, ha az 1957. évben elvetélt magzatok felét kihordták volna, mintegy tízezer új kórházi szülészeti-nőgyógyászati ágyra lett volna szükség, míg a dolgozó nő vetélései miatt mintegy 170.000, addigi születések miatt ~~ötteze~~5.400.000 munkanap esett ki az év folyamán. „Tehát ők ezeket így tekintették, és hát Friss István

is ezt mondja: „Mivel egy gyermek eltartásához, illetve neveltetéséhez való állami hozzájárulás az igénybe vett juttatások típusaitól független 18 éves koráig 20 és jaja, és 100 ezer közötti forint között igazodik, tehát 18 éves koráig legalább 20-tól 100 ezer forintig kell támogatni az államnak ezt a gyereket. Ha főiskolás lesz, akkor 180 ezer forintig terjedhet, ezért az elmúlt években bekövetkezett születéscsökkenés a népgazdaság terheit lényegesen csökkentették.”

És Kádár pedig, ez is egy közismert mondása volt: „Kicsi, vagy kocsi”, ilyen módon próbálta ezt hangsúlyozni a magyar lakosságnak, ennek a tudatát. Ugyanígy Kádárnál a szintén a reformokra és hát a gazdasági irányításra utalnék, hogy egyfajta kettősség figyelhető meg. Egyik oldalról a hatalom technikájában egyre kifinomultabban, egyre jobban működik ez a rendszer. Hát erre épül például az is, ami mindmáig él a köztudatban, a Kádár puritánságának a mítosza. Hogy ő mennyire nem törődik azzal, hogy milyen vagyont gyűjt magának. Ő nem vesz részt különböző elvtársi dorbézolásokban satöbbi, de hát azért a másik oldalról azt is látni kell, hogy ezek részben igénytelenségből, részben abból származott, hogy ő nem is nagyon szeretett volna ilyesmi részben venni. Ő neki nem is volt igazából valódi baráti társasága, egyre kevesebb emberrel járt össze, ez a hatalom egyre jobban elidegenítette őt mindenki mástól. Az viszont kétségtelen, hogy minden évben közel két hónapot vadászott. Az ő életmódja azért az nagyon sokan cserélnének vele. Ugye ez..ez közel két hónap fizetett szabadság, amellett ugye, mert tulajdonképpen ő a kommunizmusban élt, hiszen semmire nem kellett költenie. Ami fizetést kapott, azt egy-az-egyben ilyen zsebpénzként használta fel, tehát sem a villájára, sem a rezsiére, sem a kiszolgáló személyzetre, sem az autóra, semmi egyéb dologra, és ugye az egyik szerző írja, hogy „Mint egy Árpád-házi király, vándorol egyik kastélyától a másikig, ahol mindenütt kiszolgáló személyzet várta és leste a parancsait.” Tehát kifelé, a lakosság felé ezt a fajta puritánságot próbálta mutatni, ami mentalitásában, öltözködésében, külsejében egyébként eléggé élethűnek is tűnt, valójában a nagyközönség elől eltitkolt élete – hiszen akkoriban elképzelhetetlen lett volna, hogy egy paparazzi lefotózza Kádárt horgászás közben; itt, mondjuk, volt egy ilyen kép, nem tudom látták-e, mer(!) én most háttal állok a képeknek – , tehát ez ilyen elképzelhetetlen lett volna, tehát a nagyközönség csak a legendákból és a hivatalosan sugallt képekből ismerte Kádárt, hiszen az is meg volt előre beszélve, hogy mikor, miről, milyen időtartamban, hogyan nyilatkozik és ugyanígy meghatározta az összes többi beosztottjának is ezeket a fajta nyilatkozattételre való lehetőséget.

Ugyancsak Kádárnak a humanizmusa vagy pedig a toleranciája is megkérdőjelezhető. Például Hruscsovra hivatkozva azt mondja Lakatos Évának: „Hruscsov elvtárs felhívta a figyelmünket, hogy a zsidó származású elvtársakat ne nagyon tegyük olyan helyre, ahol feltűnő a munka.”

Az arab-iz.. 1968-as arab-izraeli háború után pedig a vezető pozíciókban, pártapparátusban sajj.. szabályos zsidótlanítási hullám söpör végig. Kádár számon

tartotta a párt- és állami vezetők származását, Aczél György szerint Kádár vezette be azt a furcsa argót, hogy: „Nemzetiségi szempontok szerint kell megnézni, hogy valaki lehet-e miniszter vagy sem.” És ugye szintén érdekes történet, a(!) egyébként sváb származású Grósz Károlytól is négy szemközt megkérdezte, hogy zsidó-e? Mindenesetre a nevét megváltoztathatatlanul jegyezte meg Kádár, amikor megkapta a nemleges választ. Tehát ez is egy érdekes mentalitása, ami kevésbé volt talán ismert Kádár életművének, de még egy dologra felhívnám a figyelmet: Kádár-rendszer azért is hanyatlik, és azért is nem tud lépést tartani a technikai-tudományos fejlődéssel, mert maga Kádár is erre teljes mértékben nem fogékony. Ő megrekedt a 40-es, 50-es évek szintjén, vagy még talán annál is előbbi tudományos-technikai színvonalon.

Berecz János, aki szintén nem vádolható valamilyen-fajta elfogultsággal, írja a visszaemlékezésében, hogy „Amikor először fordultam meg Titkárságán(!), elképedve tapasztaltam, hogy egy 8 elemes titkárnő húzogatta alá az egyes anyagokban, hogy Kádárnak mit érdemes elolvasni. Egy, esetleg két személyt kivéve hiányzott az intellektus a Titkárságából. Tanácsadókról pedig szó sem lehetett. Ritkán, csak szükség esetén lehetett rávenni, hogy megnézzen egy televíziós adást. Alig volt fogalma a tudományos-technikai forradalom lényegéről. Éppen ezért nem foglalkoztatta annak társadalmi hatása, nem ismerte fel az infrastruktúra fejlesztésének fontosságát, mert az sok pénzbe kerül. A számítógépes nyilvántartás bevezetése szóba sem jöhetett.”

Az is nagyon érdekes, hogy körülbelül a '80-as évek közepéig kik vezették a magyar gazdaságot és a magyar közigazgatást? Tehát a magyar gazdaságot egy műszerész, Fock Jenő, egy harmadik osztályból kiugró diák, Gáspár Sándor, egy nyomdász, Nyers Rezső, egy hentes, Németh Károly és egy kőműves, Havasi Ferenc irányította. Tizenkét évig miniszterelnök Lázár György műszaki rajzoló, aki leginkább szürkeségével tűnt ki. Vagy 15 és fél évig áll különböző tárcák élén Apró Antal szobafestő képzettséggel; a szerszámlakatos Biszku Béla belügyminiszter; a földmunkás Czinege Lajos 27 évig hadügyminiszter; a bőripari munkás Kiss Károly külügyminiszter; a mezőgazdasági munkás Korom Mihály igazságügy-miniszter; a villamos vezető Kossa István, akinek többször is mondták, hogy „csengettek, most már menjél”, iparügyi, pénzügyi, kohó- gépipari, általános gépipari, pénzügyi illetve közlekedés- és postaügyi miniszter, hát ő is mindenhez értett; és hát a csúcs ugye Nezvál Ferenc, aki Deák Ferenc székébe ülve három hét híján, tíz évig igazságügy-miniszter, aki pedig eredeti, becsületos foglalkozására nézve cipész-szegéd volt.

A tudományos kutatásoknál, és egyáltalán a tudományra vonatkozólag Kádárnak az alábbi véleménye szintén döbbenetes. Azt mondja: „Míg a magyar tudósok rohannak a nyugati tudományos eredmények felé, a nyugati tudósok a szovjet tudomány felé rohannak. Egy sor tudományban a legújabb eredmények a Szovjetuni-

óban vannak, és nem Nyugaton. Óriási szovjet tudományos dokumentáció érkezik hozzánk, és ez nincs felhasználva. Miért kell nekünk hatalmas összegekért valamit kikutatni, amit azt már a Szovjetunióban tavaly alkalmaztak? Mi jelezzük ez.. az egész magyar tudományos világnak, hogy az új típusú szocialista együttműködésen belül milyen lehetőségek vannak, és azokat nekünk kötelességünk kihasználni a Magyar Népköztársaság egész tábora javára.”

A sort még hosszan lehetne sorolni, de időm lejárta, csak annyit említenék meg még befejezésképpen, hogy..hogyan különösen a hetvenes, de leginkább a nyolcvanas években már egy olyan pszichózis alakult ki a kádári vezetésben, hogy 'csak a holnapot éljük át', tehát még valamilyen módon ebből a csődhelyzetből, vagy abból a csődhelyzetből lépünk ki; ezt a válságot, azt a válságot vagy kommunikációval, vagy valamilyen módon ússzuk meg! Ezt nagyon jól érzékelt a korabeli pesti közvélemény is vagy hát ugye egyes embereknek a vélekedése, és ezt leginkább egy akkoriban hallott vicc tudja alátámasztani, ami így szól, hogy:

Az Úristen elhatározza, hogy elpusztítja az emberiséget, mert annyira bűnös. És ezér(!) magához rendeli az összes politikai vezetőt és kihirdeti nekik, hogy két év múlva jön egy újabb özönvíz, de most már nem lesz Noé, tehát itt nem lesz túlélés, és mindenki készítse föl a saját népét erre a helyzetre.

Gorbacsov hazamegy, és közli, hogy „elvtársak, két év múlva itt a világvége, addig is föloldom az alkohol-tilalmat. Tehát mindenki nyugodtan ihat.”

Ronald Reagan is hazamegy az Egyesült Államokba, és mondja, hogy „elvtársak, imádkozzunk, végrendelkezzünk, nemsokára itt a világvége, felszabadítom a bankbetéteket, eltöröljük az adósságokat, mindenki éljen, ahogy tud.”

Kádár János is hazamegy, összehívja a Központi Bizottságot, és mondja: „elvtársak, van egy jó hírem: van még két évünk!”

dr. Horváth Attila

A magyar Gulag-rendszer

A szerző bemutatja a szovjet eredetű Gulag-rendszer magyarországi másolatát. Segít eligazodni a kitelepítés, deportálás és internálás fogalmi között.

A tanulmány a 4. Gellért-konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata

ELŐZMÉNYEK

A Szovjetunió, a Lenin és Sztálin által kialakított totális diktatúra hivatalos álláspontja szerint, teljes mértékben szakított a múlttal, a cári rendszerrel. Valójában az 1920–1930-as években létrehozott politikai berendezkedésnél meghatározónak bizonyultak a **régi orosz politikai kultúra** mélyen gyökerező elemei.¹ Az orosz történelemből kimaradt a liberalizmus, az individualizmus, a polgárság és a kapitalizmus diadala. A birodalom alattvalói² nem rendelkeztek polgári szabadságjogokkal, sajtó-, szólás-, vallás-, egyesülési és gyülekezési szabadsággal. Politikai pártok, mozgalmak legálisan nem működhettek. A belső útlevelekényszer, a röghöz kötés, az emberek mozgásának és lakóhelyének ellenőrzése hozzátartozott a mindennapos gyakorlathoz. Oroszországban a szabadságot az anarchiával azonosították. A cári titkosrendőrség, az Ohrana³ igyekezett mindenfajta ellenzéki gondolkodást csírájában elfojtani. Amennyiben ez nem sikerült, az ellenszülőket be-

1 BERGYAJEV, Nyikolaj: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Budapest, Századvég Kiadó, 1989. 9. o.

2 Oroszországban azt a kifejezést, hogy „állampolgár” (már amikor elismerték vagy használták egyáltalán) mindig is birtokos esetként használták. A hatalom tehát úgy értelmezte, hogy ezek az emberek az „állam polgárai”, vagyis az állam tulajdonai, akikkel azt tehet, amit akar.

3 Otygelenyje po ohranyenyiju obscsesztvennoj bezopasznosztyi porjadka: társadalmi rend- és biztonságvédelmi osztály, a cári Oroszország titkosrendőrsége A Cseka átvette egyes módszereit, technikáit. Lásd: BEBESI György: *Az Ohrana. A cári monarchia utolsó időszakának*

börtönözték vagy Szibériába száműzték. A jogi hagyomány és jogérzet is hiányzott Oroszországban. Míg Nyugat- és Közép-Európában a jogot az erkölcs természetes kiegészítőjeként, a társadalom egyik szilárd alapjaként fogták fel, addig a cári rendszerben egyszerű végrehajtási aktusként tételezték. A törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat nem választották el egymástól. Szinte minden jogszabályt a közigazgatás alkotott, amely aztán értelmezte és végrehajtotta a saját normáit. Azt is természetesnek tekintették, hogy az uralkodó a jogszabályok felett áll.⁴

Az **I. világháború** folyamán a hadviselő államok belső berendezkedése bizonyos militáns „*állami szocializmus*” képét öltötte fel. A hadsereg, mint bürokratikus, hierarchikus szervezet állam lett az államban. A nemzetközi forgalom hiánya és a készletek apadása miatt szükségyszerűen állami elosztást, jegyrendszert vezetnek be. A kormány az árakat központilag szabályozta, a fölöslegesnek ítélt készleteket lefoglalta, és a termelést állami ellenőrzés alá vonta. Mindenkit a háborús győzelem érdekében – még a civileket is – **katonai igazgatás** alá vonták. A munka egyre inkább kényszerjellegűvé vált. A Kommunista Kiáltványban leírtaknak megfelelően a hadifoglyokat is dolgoztatták. Az élet és vagyon értékei devalválódtak. A fronton lévő milliós hadsereg tagjai eldurvultak, a hátszói lakosság elszegényedett, de egy szűk csoport meggazdagodott. Egyre nagyobb a felháborodás a lelkiismeretlen spekuláció miatt. Ez a közhangulat is a diktatórikus megoldásokat erősítette. A jogilag rendezett állami berendezkedés, gazdaság és politika teljesen háttérbe szorult.⁵

1. A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA FOGALMA

A **totális diktatúra** meghatározásánál először is tisztáznunk kell, hogy egy önálló és jogilag végleges közjogi rendről van szó, nem pedig egy kivételes állapotról, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet.⁶ Ezzel szemben tehát a totális diktatúra **új, önálló közjogi kategória**, amelyben – a

politikai rendőrsége. In: Polgár Tamás: (szerk.): *Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom.* MOSZT könyvek 1. Pécs, 2006. 15–42.

- 4 DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei: Összehasonlító jog.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 139. o.; BEBESI György: *Bolsevizmus – sztálinizmus.* In: LENGYEL Gábor: (szerk.): *Utak és alternatívák: előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából.* Pécs, MOSZT Történetészeti Egyesület, 2009. 91. o.
- 5 Ottlik László: *A marxizmus társadalomelmélete: elméleti kritika és történelmi tanulságok.* Budapest, Franklin, 1922. 103. o.
- 6 BÚZA László: *Diktatúra és kisebbségvédelem.* Szeged, Egyetem Barátai Egyesület, 1936. 11–12. o.

Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immanens mozgástendenciát nem tapasztalhattunk, ami a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna.⁷ A totális diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyítják az erre irányuló elvetélt kísérletek.⁸ A reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem a rendszer logikájából következett.⁹

A szovjet típusú diktatúra egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy egy szűk hatalmi elit a **modern, 20. századi igazgatási technika** alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni.¹⁰

A **hatalomgyakorlás** a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgástereinek teljes kiiktatásához vezetett, amelyet úgy tudtak elérni, hogy az uralomgyakorlás technikáját leegyszerűsítették. A hatalommegosztás elvét tagadva, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A **központi hatalom** az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta.¹¹ A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden kérdést egy szűk elit döntött el, amelynek élén egy korlátlan hatalommal bíró diktátor, a „*főtitkár*” állt.¹² A Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán (1934. január 16.–február 10.) a főtitkárt már nem is választották.¹³

7 Nagy Imre 1953-as kormányprogramja, vagy az 1968-as gazdasági reformok a rendszer lényegét nem érintették.

8 VAJDA Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Budapest, Századvég, 1989. 15. o.

9 Ezért került sor 1968-ban Csehszlovákia megszállására. Brezsnyev és tanácsadói jól tudták, hogy csak a sajtószabadság engedélyezése milyen beláthatatlan következményekkel járna rájuk nézve.

10 A kommunista párttagok kötelezettségeinek felsorolásánál is megtaláljuk ezt az elvet: „...*az osztályharcban nincs légi üres tér. Ahol nem tör előre a szocializmus, oda behatolnak a kapitalizmus erői. Ahol nem hajtják végre a párthatározatokat, ott teret nyitnak az ellenségnek.*” Lásd: PATÓ Imre: *A párttagok jogai és kötelezettségei*. In: *Társadalmi Szemle*, 1953/2. 165. o.

11 A szovjet típusú diktatúra még az öltözködést és a hajviseletet, a divatot is megpróbálta irányítása alá vonni.

12 Ebben a kérdésben is Leninre hivatkoztak: „*A szovjet szocialista centralizmus egyáltalán nem mond ellent az egyszemélyi uralom és diktatúra elvének, mivel az osztály akaratát időnként olyan diktátor valósítja meg, aki egyedül többet tehet, és nagyobb szükség van rá.*” Idézi: HELLER, Mihail–NYEKRICHS, Alekszandr: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. II. k. 150. o.

13 Jellemző Sztálin egyszemélyi vezetésére és terrorjára, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság 71 tagja és 68 póttagja közül 98-an erő-

A **bolsevik típusú párt** a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékaként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszerkezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta.

A társadalom, az állam, de még a párt feletti totális ellenőrzést is egy terrorisztikus eszközöket is alkalmazó **titkosrendőrség** gyakorolta, amely a tényleges ellenésén túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A totális diktatúrában a félelem pszichózisa, a hatalomkoncentráció fenntartója és újratermelője. A politikát kriminalizálták, és bárkit bármilyen ürüggyel (még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.¹⁴

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a gazdaságot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem volt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna.

Az **uralkodó elit** rendelkezett a hír és az információ monopóliumával. Kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire **marxizmus-leninizmusnak nevezett ideológiát** mint egyfajta „*államvallást*” kényszerítették rá a lakosságra.¹⁵ Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak, és egyben megoldják az emberiség problémáit. Azt állították, hogy a kommunista párt a „*proletariátus élcsapata*”, és hogy a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a „*tökéletes társadalmat*”, ahol mindenki „*szükségei*” szerint fog hozzájutni a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit (nómenklatúra) gyakorolta a hatalmat. Még ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletariátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában tör-

szakos halállal haltak meg. A kongresszuson 1225 szavazati és 711 tanácskozási joggal részt vett küldött közül 1108 szintén a terror áldozata lett. Lásd: TAKÁCS Gábor: *Intézmények és tisztségviselők a Szovjetunióban. 1917–1990.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen). Történelmi Intézet, 1992. 81. o.

- 14 A Szovjetunióban a politikai rendőrség három egymást követő vezetőjét, G. G. Jagodát, Ny. I. Jezsovot, L. P. Beriját főbe lőtték. Sztálin kivégeztette szinte a teljes pártvezetést Buharintól Zinovjevig. Magyarországon különösen a belügyminiszterek voltak veszélyeztetettek. Rajk Lászlót kivégezték, Kádár János életfogytiglani szabadságvesztést kapott. Zöld Sándor nem várta meg, amíg letartóztatják, inkább öngyilkos lett. Rákosi Mátyást a Szovjetunióba internálták.
- 15 Leszek Kolakowski szerint: „*egyetlen modern társadalom sem létezhet valamilyen legitimitáció nélkül. És ez a legitimitáció egy totalitárius társadalomban csak ideológiai természetű lehet. A totális társadalmak és a totális ideológia egymást feltételezi.*” Idézi: SCHMIDT Mária: *A jövő végérvényesen megbukott.* In: Schmidt Mária: (szerk.): *Kommunista világ született.* Budapest, XX. Század Intézet, 2008. 12–13. o.

ténhetett volna, mint ahogy „XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott” Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot **militarizálták**¹⁶ és **atomi- zálták**. Meg akarták semmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerveződését, önálló létét, a civil társadalmat. Ezért megpróbálták felszámolni az egyházakat, a vallásosságot. Betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket. Igyekeztek meggyengíteni a családot, gyengíteni a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldhöz való kötődést, a nemzeti érzést.

Mindezekből következett, hogy a szovjet típusú diktatúra 70 éve alatt nem volt képes emberhez méltó társadalmi körülményeket teremteni. Az egyént gúzsba kötötték, szinte börtönbe zárták. Otthonában, a munkahelyén, az iskolában, de még a magánéletében is korlátok vették körül. Nem lehetett szabad. A hatóságok, illetve „önkéntes” segítők folyamatosan szemmel tartották, ellenőrizték. Arra nézve, hogy ez a rendszer milyen hatást gyakorolt az egyéni kezdeményezőképeségre, elég csak az Egyesült Államok elnöke szakértőjének, Zbigniew Brzezinskinek¹⁷ a véleményére hivatkozni, aki szerint a hatalmas Szovjetunió 74 éves fennállása alatt nem produkált egyetlen találmányt sem (talán a haditechnika terén történt néhány újítás), amely a világpiacon versenyképes lett volna.

2. A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA MAGYARORSZÁGI BEVEZETÉSE

A sztálini vezetés Magyarországot formálisan nem olvasztotta be a szovjet birodalomba, amint tették azt a balti államokkal, – de az ország szuverenitását megszüntették. A magyar állam legfőbb vezetőit Moszkvában nevezték ki, az államigazgatás, illetve a fegyveres erők irányítói mellé „szovjet tanácsadókat” küldtek.

16 Sztálin csizmában és félkatonai ruhában járt. A pártvezetés ebben is utánozta a vezért. A pártot Sztálin egyébként is a hadsereghez hasonlította: „Pártunk, ha a vezetőség felépítésére gondolok, a legfelső szinten körülbelül 3000–4000 vezetőből áll. Ők úgyszólván pártunk karát képezik. Ehhez jön még középső szinten 30 000–40 000 vezető, ők képezik a párt tisztjeiből álló hadtestet. Ezután a párt alsó parancsnoki állománya következik, mintegy 100 000–150 000 fő. Ők bizonyos fokig pártunk altisztjei.” Lásd: Pravda, 1937. március 27. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb hadsereget, költötték a legtöbb pénzt fegyvereikre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például „munkára, harcra kész” [MHK] mozgalom, kisdobos, úttörő, ifjúgárda, munkásőrség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás).

17 Brzezinski, Zbigniew (1928–2017): lengyel származású amerikai politológus, egyetemi tanár. Magyarul megjelent műve: *Válogatott írások és beszédek*. Budapest, Kossuth Kiadó, é. n.

A csatlós országok területén a szovjet katonák és pártvezetők úgy közlekedtek, mintha az adott ország is a Szovjetunió része lenne. Ma már közhírnél Sztálin kijelentése, amit Milovan Đilasnak¹⁸ mondott: „*Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki területet foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti saját társadalmi rendszerét. Ahova hadserege eljut, ott saját rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.*”¹⁹ Így történt Magyarországgal is.

3. SZTÁLINI TERROR „RACIONÁLIS” INDOKAI

Magyarországon a **szovjet típusú büntetőpolitika eszközei** 1945 és 1989 között ugyanazok voltak, de a taktika és a módszerek az idők során változtak. A büntetőjogot eszközként használták, mintha polgárháborús helyzet lenne,²⁰ 1963-ig leszámoltak a vélt vagy valódi ellenfeikkel. A totális diktatúra elveinek megfelelően olyanokat is letartóztattak, akik nem politizáltak, nem fordultak szembe a hatalommal, sőt még leghűségesebb híveik közül is sokakat halálra ítélték vagy bebörtönöztek.²¹ Azt akarták elérni, hogy **mindenkit félelemben tartsanak**. Ezt az elvet **Nyikolaj Krilenko**,²² a Szovjet Igazságügyi Népbiztosság vezetője fogalmazta meg: „*Nemcsak a bűnösöket kell kivégeznünk. Az ártatlanok kivégzése még nagyobb hatást*

18 Đilas (Gyilas), Milovan (1911–1995): jugoszláv kommunista politikus, publicista. 1954-től szembefordult a Tito-féle politikai vezetéssel, 1957-ben bebörtönözték, 1965-ben amnesztiával szabadult.

19 ĐILAS, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1989. 105. o.

20 SCHMITT, Carl: *A háború és az ellenség fogalmainak viszonyáról*. In: SCHMITT, Carl: *A politika fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 73., 77–78. o.

21 Rajk Lászlót pl., aki belügyminiszterként minden fenntartás nélkül végrehajtotta Rákosi Mátyás utasításait, kivégezték. Kádár Jánost, aki átvette tőle a minisztériumot, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Hegedüs András, aki 1955. április. 18.–1956. október 24. között miniszterelnök volt, erről az alábbiakat nyilatkozta: „Rendkívüli módon éreztük, és mindegyikünk tulajdonképpen félt attól, hogy ő maga is bekerül a represszióba ebbe a szövevénybe. Én nagyon sokszor kifejtettem már, hogy nem volt olyan ember a vezetésben, azt hiszem, még Rákosi sem kivétel, aki ne tudta volna, hogy ellene bármikor indítható koncepció per, mert az életnek mindig vannak olyan fehér foltjai, vagy fekete pontjai, amelyekre fölépíthető olyan koncepció, mint mondjuk a Rajk-ügyben, vagy Kállai Gyula ügyében, vagy a Schiffer Pál ügyében fölépült.” Idézi: Gulyás János–Gulyás Gyula: *Törvényésértés nélkül*. A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai. Budapest, Láng Kiadó, 1989. 261. o.

22 Krilenko, Ny. V. (1885–1938): meghatározó szerepet játszott a szovjet jogszolgáltatás és büntetőjog kidolgozásában. 1938-ban Krilenkót mindenfajta bírósági eljárás nélkül tartóztatták le és lőtték agyon. Lásd: Medvegyev, R.: *Cél és eszköz viszonya a szocialista forradalomban*. In: *Világosság*, 1989. 475. o.

fog gyakorolni a tömegekre.”²³ Egy Cseka-különítmény, amelyet **N. A. Bulganyin**,²⁴ a Szovjetunió későbbi miniszterelnöke vezetett, az alábbi eligazítás alapján lövettet agyon 57 embert: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát irtjuk ki, mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása?”²⁵

N. A. Bulganyin

A pétervári szovjet elnöke, **G. J. Zinovjev**²⁶ ugyanezt az elvet konkrét szám-
adatokban fejezte ki: „... a százmilliós szovjet-orosz lakosságból 90 milliót magunk
mögé kell állítani. Ami a maradékot illeti, nekik nincs mit mondanunk. Őket meg
kell semmisíteni.”²⁷

23 Idézi: PIPES, Pípes: *A kommunizmus*. Budapest, Európa Kiadó, 2004, 323. o.;

24 Bulganyin, Ny. A. (1895–1975): 1918-tól a Cseka tagja, majd honvédelmi miniszter, miniszterelnök, 1955-ben ő írta alá szovjet részről a Varsói Szerződés alapokmányát. 1958-ban minden tisztségéből leváltották.

25 Courtois, Stéphane [et al.] *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Könyvkiadó, 2000. 16. o.; Kotek, Joel–Rigoulot, Pierre: *A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentráció, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2005. 9. o.; Gereben 2008. 21. o. (Az eredeti újságcikket Martin Ivanovics Lacisz [1888–1938], az ukrán Cseka elnöke írta a Vörös Terror című lap 1918. november 1-jei számában.)

26 Zinovjev, G. J. (1883–1936): Lenin legközvetlenebb tanítványa, a Bolsevik Párt Központi Bizottságának tagja. 1936-ban koncepció perben elítélték és agyonlőtték.

27 Idézi: PIPES, Richard: *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1997. 322. o.

G. J. Zinovjev

Az 1920-as évektől kezdte alkalmazni a szovjet politikai rendőrség a százalékarány szerinti rendszert. Minden járásban, minden körzetben a lakosság számához képest kellett – a pártvezetés utasításainak megfelelően – letartóztatni, deportálni és agyonlőni bizonyos számú embert.²⁸ Általában tévesen az „emberarcú szocializmus” hívének tartott Nyikolaj Buharin²⁹ is helyeselte a Bolsevik Párt ezen politikáját: „Bármennyire is paradox módon hangzik. A proletár kényszerintézkedések az agyonlövétéstől kezdve egészen a munkaszolgálatig arra irányulnak, hogy a kapitalista korszak emberanyagából módszeresen kimunkálják a kommunista emberiséget.”³⁰ Mindez Lenin iránymutatásainak megfelelően történt, aki a Szovjet Büntető Törvénykönyv készítőit arra utasította, hogy olyan jogszabályokat fogalmazzanak meg, amelyek igazolják a Bolsevik Párt büntetőpolitikáját.³¹

Lenin a terror konkrét alkalmazásánál az alábbi ötlettel állt elő: „A változatosság e téren az életrealitás biztosítója, a siker záloga, hogy elérjük a közös egységes célt: az orosz föld megtisztítását minden kártékony féregtől, a bolháktól – a tolvajoktól, a poloskáktól – a gazdagoktól és egyebektől. Az egyik helyen börtönbe dugnak majd egy rakás gazdagot, egy tucat tolvajt, fél tucat munkást, aki kibújik a munka alól (olyan botrányos módon, mint Petrográdban sok szedő, különösen a pártnyomdákban). Más helyen arra fogják kényszeríteni őket, hogy az árnyékszéke-

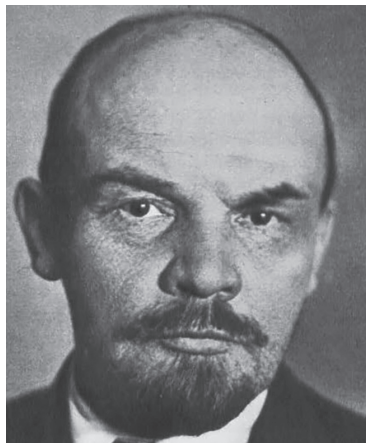
28 COURTOIS, Stéphane [et al.] *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás.* Budapest, Nagyvilág Könyvkiadó, 2000. 23. o.

29 Állítólag az alábbiakat mondta feleségének, amikor elvtársait, Zinovjevet és Kamenyevet kivégezték: „Rettentően örülök, hogy agyonlőtték ezeket a kutyákat!” Idézi: COURTOIS, Stéphane [et al.] *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás.* Budapest, Nagyvilág Könyvkiadó, 2000. 757. o.

30 BUHARIN, Nyikolaj: *Problemi tyeorii i praktyiki szocializma.* Moszkva, 1989. 168. o.

31 LENIN, V. I. *Összes Művei.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1981. 45. k. 190–191. o.

ket tisztogassák. A harmadik helyen büntetésük kitöltése után sárga lapot kapnak, mint ártalmas emberek. A negyedik helyen megtizedelik a munkakerülőket, ott a helyszínen.³²

V. I. Lenin

Sztálin, miután hatalomra került, rendkívüli mértékben fokozta és tömegessé tette a terrort: a burzsoáziát, az értelmiséget, földbirtokosokat, a kistermelő parasztságot, papokat, szerzeteseket, egyes nemzetiségeket (kozákok,³³ volgai németek, kaukázusi népek,³⁴ krími tatárok, zsidók stb.), a „reakciósokat”, a „kapitalizmus anyajegyeit viselőket”, a „kispolgári szellemiséggel átitatottakat”, a „lumpen szellemet képviselőket” stb. tartóztatták le és ítélték el.³⁵ Még a korabeli hivatalos statisztikák is elismerték, hogy a burzsoázia számát 1928 és 1934 között 6 801 000-ről 174 000-re csökkentették, ezen belül a kulákok száma 5 618 000-ről 149 000-re apadt.³⁶

32 LENIN, V. I. *Összes Művei*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1979. 26. k. 429–430.

33 Rejngold, a szovjet kormány kozákpoltikájának irányítója, 1919 nyarán az alábbiakat nyilatkozta: „A kozákokat, legalábbis nagyobbik részüket, előbb-utóbb ki kell majd irtani. Egyszerűen fizikailag meg kell semmisíteni őket.” Idézi: BERÉNYI Gábor: (szerk.): *Tudományos konferencia a kommunizmus fekete könyvéről*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2000. 68. o.

34 ARON, Raymond: *Demokrácia és totalitarizmus*. Budapest, L'Harmattan: SZTE Filozófia Tanszék, 2005. 179. o.

35 KUN Miklós: *Oroszország válaszüton: a diktatúra természetrajza*. Budapest Akadémiai Kiadó, 2005. 159–164. o. A '30-as években már szűkebb rétegeket is likvidáltak: pl. a filatelistákat, homoszexuálisokat, experantistákat, sőt a legfőbb pártfunkcionáriusokat és katonai vezetőket is elérte a tisztogatási hullám.

36 GLEZERMAN, G.: *A kizsákmányoló osztályok és osztálykülönbségek felszámolása a Szovjetunióban*. Budapest, Szikra Kiadó, 1951. 174. o.

J. V. Sztálin

Sztálin (Leninre hivatkozva)³⁷ az „osztályharc éleződésének dialektikus elméletével” magyarázta, hogy húsz évvel a hatalomátvétel után még mindig nem konszolidálódott a helyzet, hanem még totálisabbá vált a terror: „...minél jobban haladunk előre, minél több sikerünk lesz, annál jobban fognak dühöngeni a szétzúzott, kizsákmányoló osztályok maradványai, annál inkább folyamodnak majd a harc élesebb formájához, annál inkább igyekeznek majd ártani a szovjet államnak, annál inkább nyúlnak majd a legkétségbeesettebb harci eszközökhöz, mint a pusztulásra kárhozottak végső eszközeihez. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a szétzúzott osztályok maradványai a Szovjetunióban nincsenek egyedül. Közvetlen támogatást kapnak a Szovjetunió határain túl élő ellenségeinktől. Míg az osztályharc egyik vége a Szovjetunió határain belül fejt ki hatását, addig a másik vége a bennünket körülvevő polgári államok területére húzódik át.”³⁸

Magyarországon **Rákosi Mátyás** is – a szovjet mintának megfelelően – az alábbi instrukciókat adta az állami és a pártvezetésnek: „...ha bajok vannak, lehetetlen, hogy ne legyen benne az ellenség keze [...] és attól sem félünk, hogy mindenki gyanús lesz, aki él [...], ami itt történni fog, hogy nagy lesz a gyanakvás, az nem baj[...], in-

37 Lenin ugyanerről a kérdésről az alábbiakat nyilatkozta: „Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba egész történelmi korszak. Amíg ez a korszak be nem fejeződik, a kizsákmányolók okvetlenül megőrzik reményüket a restaurációra, és ebből a reményből restaurációs kísérletet tesznek. A megdöntött kizsákmányolók, akik megdöntésüket nem várták, nem hittek benne, még csak gondolni sem akarták rá, az első komoly vereség után megtízszerezett energiával, dühödt szenvedéllyel, százszorosán felfokozott gyűlölettel vetik harcba a tőlük elvett paradicsom visszaszerzéséért.” Lásd: LENIN, V. I. *Válogatott művek*. Budapest, Szikra Kiadó, 1949. II. k. 439. o.

38 LENIN, V. I.–SZTÁLIN, J. V.: *Párt és pártépítés*. Budapest, Szikra Kiadó, 1950. 710–711. o.

kább mélyebben kell vágni, de alaposan, hogy ne maradjon benn a gyökere. Ahol fát vágják, ott a forgács is hullik.”³⁹ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. június 11-i ülésén (ahol éppen Rajk László és társainak ügyéről volt szó) így folytatta: „...ezt csinálták a Szovjetunióban is. Az emberek szörnyülködtek, de ez volt a helyes módszer...”, ezért „...kicsit mélyebben vágjuk ki az üszkös részt, inkább, mint hogy benne maradjon a méreganyag.”⁴⁰

Rákosi Mátyás

Az „**objektív ellenség**” megnevezése, az aktuális politikai céloknak megfelelő bővítése tömegindulatot válthatott ki, és magyarázatot adhatott arra, hogy miért olyan rossz a lakosság életszínvonala. A folyamatos politikai, gazdasági és társadalmi válságot büntetőjogi szankciókkal akarták megoldani. Ezért a szigorú szankciók és a generális prevenció vált meghatározóvá. A büntetőjog ún. nevelő funkciója teljes mértékben háttérbe szorult. A „**nép ellensége**” nem számíthatott irgalomra. A sztálini elveknek megfelelően Magyarországon is egyre bővült a **likvidálandók listája**: Felkerültek rá a „**reakciósok**”, a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztény középosztály tagjai, a kulákok, a közép- és gazdagparasztok, a malomtulajdonosok, az „**ingadozó**” középparasztok, az „**úri bitangok**”, a gyárosok, a kispolgárok, a bürokraták, a gyanús értelmiségiek, a papok, a klerikális reakció tagjai, a bürokraták, az imperialisták ügynökei, a munkát kerülő lumpenproletárok, a trockisták,

39 SOLT Pál: (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996. V. k. 296. o.

40 SOLT Pál: (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996. V. k. 296. o.

a titoisták, a cionisták, a kozmopoliták, a nacionalisták, a Szovjetunió és a béketábor ellenségei, a munkásosztályt eláruló „*alfasiszta*” szociáldemokraták stb.⁴¹

A **totális terrorra** jellemző, hogy 1950–1953 között kétmillió ember ellen folyt valamilyen eljárás, egymilliót állítottak bíróság elé, 380 ezret ítétek el. (Az adatok összegzését nehezíti, hogy egy ember ellen több eljárást is indítottak). 1953-ban 1 millió 300 ezer emberről gyűjtött adatok szerepeltek a rendőrségi nyilvántartásokban, mindezeknek a jelentéseknek a jelentős részét az addigra beszervezett 40 ezer besúgó gyűjtötte össze. 1945 és 1953 között 220 ezer embert internáltak. 1953-ban 40 734 főt ítétek szabadságvesztésre. Ez az ország lakosságának 0,42%-a. Ekkor már a közel kétszáz börtön és internálótábor tömve volt. Bár minden cellába jóval több elítéltet zártak, mint amennyire azokat eredetileg tervezték,⁴² még így is sokaknak várniuk kellett arra, hogy elkezdhessék büntetésük letöltését. Csak az 1946. évi VII. tv. alapján közel 500 embert ítétek halálra.⁴³

1953-ban **Nagy Imre** miniszterelnök bezáratta a koncentrációs táborokat, internálótáborokat, és az elítéltek egy része kegyelmet kapott vagy rehabilitálták őket, de ez a tendencia nem tartott sokáig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt már többen voltak börtönben, mint 1953-ban.⁴⁴

Nagy Imre

41 BIHARI Mihály: *Magyar politika, 1944-2004: politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 94–95. o.

42 Az ország börtöneinek befogadóképességét 21 865 főre tervezték.

43 ZINNER Tibor: *Minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja*. In: *Jogtörténeti Szemle*, 2006/3. 10. o.

44 Zinner Tibor: *XX. századi politikai perek: a magyarországi eljárások vázlata, 1944/1945–1992–1999*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 1999. 33. o.; *Statisztikai évkönyv (1949–1955)*. Budapest, KSH, 1957. 354–358. o.

4. DEPORTÁLT ÉS KITELEPÍTETT TÁRSADALMI RÉTEGEK, CSOPORTOK

A kitelepítendőök listájára bárki felkerülhetett, elég volt egy gazdag porta, egy szép városi lakás vagy egy személyes ellenség. A cél azonban világos volt: elsősorban a paraszti és városi középosztály likvidálása és a társadalom megfélemlítése, hiszen a demokrácia meghatározó elemei a tulajdonosi középosztály tagjai lehetnek volna. A civil társadalom elvesztette gazdasági önállóságát. Az állampolgárok most már gazdasági téren is teljesen kiszolgáltatottakká váltak. A magántulajdon elvesztése ezentúl egy sor emberi jog anyagi alapjának elenyészését is jelentette. A Kölcsey Ferenc által hangoztatott „szabadság és tulajdon” elérhetetlen álmommá vált.⁴⁵

Németek kitelepítése (ALCÍM!!!)

Az ún. svábok⁴⁶ kitelepítése a magyarországi német nemzetiségű és anyanyelvű lakosság kollektív büntetése volt a Német Birodalom háborús vereségeért. A 12330/1945 M.E. rendelet értelmében Németországba történő költözésre köteleztek mindenkit, aki az 1941. évi népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát. Mentességet csak azok kaptak, akik igazolni tudták, hogy hűségesek maradtak a magyar nemzethez a nehéz időkben, vagy üldözték őket azért, mert magyarnak vallották magukat. Jellemző, hogy a rendelet eleve 10%-ban maximálta a mentesíthetők létszámát.⁴⁷

Arisztokraták

A földreform és az előjogok, rangok, címek viselését eltörlő törvény (1946. évi IV. tv.) tulajdonképpen felszámolta az arisztokráciát mint elitcsoportot. Az 1951 májusa és júliusa között zajlott kitelepítések során az arisztokrata származású személyek jelentős részét (52 gróf és 41 báró) az ország legelmaradottabb területeire, a Tiszántúl és a Duna–Tisza köze falvaiba és tanyavilágába helyezték el, a kitelepítést csak 1953 júliusában oldották fel.⁴⁸

45 LENKOVICS Barnabás: *A tulajdonjog*. (kézirat, 1991.)

46 Sváboknak nevezték azokat a németeket, akik a 18. században települtek be Magyarországra, függetlenül attól, hogy az ún. Svábföldről (Schwabenből, Württembergből) érkeztek-e.

47 Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.

48 ISPÁN Ágota Lídia: *Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után*. Aetas, 2007/2. 31-52. o.

Az ún. burzsoázia

Karl Marx szerint a **burzsoázia**⁴⁹ a kapitalista társadalom uralkodó osztálya, a tőkés polgárság. A marxizmus klasszikusai elvben elhatárolták a városi polgártól, állampolgártól, a francia **citoyen** értelmétől. (A kitelepítések végrehajtói viszont nem ragaszkodtak a marxista meghatározásokhoz.) A burzsoázia a termelési eszközök tulajdonosainak osztálya, amely a bérmunkások kizsákmányolásából él. Tőkebefektetéseinek jellege szerint megkülönböztették az ipari, a kereskedelmi és a kölcsöntőkéseket.

Az ókori római cenzorok a **classis (osztály)** fogalmát arra használták, hogy a népességet adózási csoportokra osszák fel. Amikor később, a 18. században felelevenítették ezt a szót, akkor a rangjuk és a vagyonuk szerint elkülönülő társadalmi rétegeket értettek alatta. Adam Smith⁵⁰ a „szegény” vagy a „dolgozó” osztályról értekezett. David Ricardo,⁵¹ Saint-Simon⁵² és Charles Fourier⁵³ már megpróbálta meghatározni a proletariátus és burzsoázia fogalmát. Tőlük vette át Marx az osztály kifejezést. Karl Marx és Friedrich Engels a **Kommunista kiáltvány** című művükben a kapitalizmus leírása során a burzsoákat és a proletárokat különböztették meg. Ezek szerintük két antagonisztikus ellentétben lévő osztályt alkottak. *„Minden eddigi társadalom története osztályharcok története. Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött. ... A hűbéri társadalom pusztulásából keletkezett modern polgári társadalom nem szüntette meg az osztályellentéteket. Csak új osztályokkal, az elnyomás új feltételeivel, a harc új formáival cserélte fel a régieket. A mi korszakunkat, a burzsoázia korszakát azonban az jellemzi, hogy egyszerűsítette az osztályellentéteket. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad, két nagy, egymással homlokegyenest szemben álló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra.”*

49 A francia bourgeoisie szóból.

50 Smith, Adam (1723–1790): skót filozófus, társadalomtudós, közgazdász. Műve: Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. 1–2. k. Budapest, 1940.

51 Ricardo, David (1772–1823): brit közgazdász, politikus. Műve: Ricardo, David: A közgazdaság és az adózás alapelvei. Budapest, 1891.

52 Saint-Simon (1760–1825) francia gondolkodó. A szociológia egyik előfutára, az utópista szocializmus képviselője.

53 François Marie Charles Fourier (1772–1837) francia filozófus, utópista szocialista. Társadalmi rendszerében egy racionalizált munka- és településszervezetet dolgozott ki, a falansztert. Ő alkotta meg a feminizmus szót.

A **Tőke** III. kötetének utolsó fejezete „Az osztályok” címmel jelent meg, azonban ez a rész befejezetlen maradt. Marx azt feltételezte, hogy az osztály egy objektív kategória, amelyet matematikai pontossággal meg lehet határozni a termelőeszközökhöz fűződő viszonyuk révén, és innen következik az automatikusan egységes „osztálytudatuk,” mintha az emberek tudatában lennének saját helyzetüknek és valódi érdekeiknek. **Lenin**, Marx nyomán, *A nagy kezdeményezés* című művében kísérelte meg definiálni az osztályokat: „Osztályoknak az emberek olyan csoportját nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyreszt tömegeken szabályozott és rögzített) viszonyok, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját annak következtében, hogy társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük.”⁵⁴A marxi-lenini meghatározások az osztályokról, osztályharcról, a burzsoáziáról és a munkásosztályról megkérdőjelezhetetlen dogmagént szerepeltek a szovjet típusú diktatúrák hivatalos ideológiáiban. Még a Magyar Népköztársaság Alkotmányába (1949. évi XX. tv.) is bekerült: „A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját. A régi rend urai és védelmezői ellen vívott kemény küzdelmekben hatalomra jutva, a magyar munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, a Szovjetunió önzetlen támogatásával újjáépítette háborúban elpusztult országunkat. Évtizedes harcokban megedződött munkásosztályunk vezetésével, az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé.”

„3. § A Magyar Népköztársaság állama védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember kizsákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre. A Magyar Népköztársaságban megvalósul a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkásosztály vezetésével.”

Kispolgárság

A kispolgárság⁵⁵ a korabeli hivatalos ideológia szerint a gyáripar árnyékában élő, javító szolgáltató tevékenységet folytató emberek csoportja. A kisiparosokat, kis-

54 LENIN összes művei. Budapest, Kossuth Kiadó, 1979. 29. k. 428. o.

55 SZOKOL Réka: *Kispolgárok. Fogalomtörténeti vázlat*. In: *Múltunk*, 2011/2 104. o.

kereskedőket, önálló szállítókat, fuvarosokat stb. foglalja mindenekelőtt magába, akik saját termelőeszközzel rendelkeznek. Az ún. kispolgári gondolkodást, mint reakcióst, a kommunista ideológusok élesen elítélték. Standeisky Éva megfogalmazása szerint: „A sajtó, a rádió, a könyvek nap mint nap azt sulykolták az emberek fejébe, hogy küzdjenek a „káros polgári, kispolgári maradványok” ellen, szakadjanak el múltjuktól: mindennapi szokásaikat, gondolkodásmódjukat az újhoz, a megvalósuló szocializmushoz igazítsák. A „polgári” tehát a leküzdendő múlt megjelölésére szolgált, a polgárelenesség pedig a „szép, új világért” folyó harc szerves része lett.”⁵⁶

Az ún. úri középosztály

Úri középosztály a nemesi-polgári középosztály Magyarországon a kiegyezés (1867) korától a II. világháború végéig. Jellemzője a hivatalnoki réteget és értelmiséget adó elszegényedő nemesség keveredése a vagyonosodó polgársággal. Ennek megfelelően az értékrendje is kettős: a hétköznapi polgári életvitele mellett jellemző rá a nemesi hagyományú, „úri” életszemlélet.⁵⁷

A kitelepítettek között nagy számban voltak egykori ún. altisztek, katonatisztek, rendőrök, csendőrök, állami tisztségviselők, közlekedésben, hírközlésben dolgozók, vasutasok, postások, akiket szintén a kispolgárok közé soroltak. Mindemellett számúzták a vagyonosabb réteg tagjait, ügyvédek, jogtanácsosokat és hozzátartozóikat, vagy a nemesi csengésű nevet viselő családokat is.

Az ún. kulákok

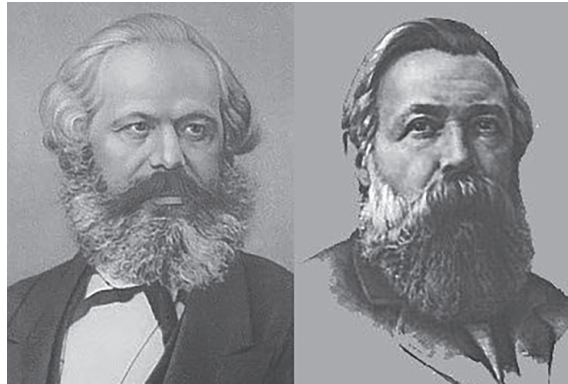
A **falusi életmóddal** és a paraszti gazdálkodással a kommunista eszmerendszer mindig is szemben állt. Az **európai falu** több volt, mint pusztai gazdasági kategória, egyfajta élelmiszer-termelési rendszer. Évezredek során szerves fejlődés révén alakult ki, önálló civilizációként, saját gazdasági berendezkedéssel, a földművelés különböző fajtáival, saját erkölcsével, esztétikájával és művészetével. Sőt saját vallása is volt, az ősi földművelési kultuszokat magába szívó kereszténység. Jellegetes az ünnepek sorrendje, melyek körülölelik az egész évet, és átfedik a keresztény szertartásokat. Már Marx is érezte, hogy ebben a közegben fog legkevésbé hatni tanításuk, ezért gyűlölettel és megvetéssel tekintett a falura, a „*vidéki élet idiotizmusáról*” beszélt, a parasztot „*egy zsák krumpli*”-nak nevezte. Engels szerint: „...*a parasztok a létező legtompább agyú emberfajta...*”⁵⁸ A Kommunista Kiáltványban az alábbi

56 STANDEISKY ÉVA: *A kommunista polgárelenesség*. In: Budapesti Negyed, 1995/2. 209 o.

57 NAGY Ildikó: *Az úri középosztály a dualizmus korában*. Rubicon, 1998/7.

58 Löw, Konrad: *A kommunista ideológia vörös könyve: Marx & Engels – a terror atyjai*. Budapest, XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, 1999. 54. o.

sorsot szánták a parasztságnak: „8. Mindenre kiterjedő egyenlő munkakötelezettség, ipari hadseregek alakítása, főként a mezőgazdaság számára. 9. A mezőgazdaság és az ipar egyesítése, rendszabályok a falu és a város közötti különbség fokozatos megszüntetésére.”⁵⁹

Karl Marx, Friedrich Engels

A bolsevikok még nagyobb gyűlölettel gondoltak a parasztságra. Ny. I. **Buharin** szerint: „A paraszt kapzsi, és ha tulajdonhoz jut, állandóan vagyonának növelésére törekszik, ami nem férhet össze a szocialista rendszerrel.”⁶⁰

Ny. I. Buharin

59 MARX, Karl-ENGELS, Friedrich: *A Kommunista Párt kiáltványa*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1980. 69. o.

60 MIHELICS Vid: *A szociális kérdés és a szocializmus*. Budapest, Kellner Nyomda, 1935. 38. o.

Lenin a parasztságot addig tekintette szövetségesének, míg a hatalmat sikerült megszerezniük és megszilárdítaniuk. A Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusának a földről szóló, 1917. november 8-i dekrétumával megszüntették a föld magántulajdonát, és megváltás nélküli állami tulajdonba vették. A földet művelő parasztok ezután csak haszonélvezeti jogot gyakorolhattak a birtokukban levő földön. Az 1918. január 27-i dekrétumban már arról rendelkeztek, hogy a „szocialista gazdaságra való áttérés céljából a földművelésben az egyéni gazdaság rovására fejleszteni kell a kollektív gazdaságot”. 1918. február 10-étől pedig Lenin már nyíltan hadjáratot indított az ún. kulákok ellen.⁶¹ Kuláknak (ököl) oroszul a kapzsi, tisztességtelen falusi viszonteladót nevezték, aki nem a maga munkájából gazdagodott meg, hanem uzorából vagy közvetítő kereskedésből. 1917 után azokat nevezték némi jelentésátvitellel kuláknak, akik bérmunkást alkalmaztak. 1930-ra pedig már minden olyan parasztot, aki szorgalmasan dolgozott, erős volt a munkában vagy meggyőződésében.⁶²

Leninnek nem az volt a célja, hogy pontos kategóriát határozzon meg, hanem hogy a falusi társadalom legszegényebb rétegeit szembefordítsa azokkal, akiknek volt valamijük. Az oroszországi kulák nyugati mércével kifejezetten szegénynek tekinthető. Két tehén vagy két ló, vagy annyi föld, ami egy család szűkös megélhetését biztosítani tudta, bőven elegendő volt ahhoz, hogy valaki kuláklistára kerüljön. Lenin gyilkos dühkitörés közepette nyilatkozott róluk: „A kulák esztelenül gyűlöli a szovjet hatalmat és kész megfojtani, felkoncolni munkások százezreit. [...] A kulákok a legállatiasabb, legdurvább és legvadabb kizsákmányolók. [...] Ezek a pókok a háború miatt elszegényedett parasztok, az éhes munkások rovására zsírosodtak meg. Ezek a piócák a dolgozók vérét szívták, és annál gazdagabbak lettek, minél inkább éhezett a munkás a városokban és a gyárakban. Ezek a vámpírok egyre csak gyűjtik maguknak a földbirtokok földjeit, időről időre rabszolgasorba döntve a szegény parasztokat. Kíméletlen háborút ezek ellen a kulákok ellen! Halál rájuk!”⁶³

Csak a Szovjetunió összeomlása után kerültek elő Lenin titkos utasításai, amelyek a kulákok elleni terror alkalmazását parancsolták:

„Akasszanak fel (haladéktalanul, úgy, hogy az emberek lássák) legalább száz ismert kulákot, gazdag embert, vérszopót. Tegyék közzé a nevüket. Kobozzák el tőlük az összes gabonát. Szemeljenek ki túszoikat – ahogy a tegnapi táviratban áll. Úgy

61 LENIN Összes Művei, Budapest, 1978. 35. k. 334. o.

62 SZOLZSENYICIN, Alekszandr: *A Gulag szigetcsoport: 1918-1956*. Budapest, Új Idő, I. k. 61. o.

63 LENIN, V. I.: Az agrárkérdésről. Gyűjtemény Lenin műveiből. Budapest, 1950. II. k. 421-422. o. Sztálin már készen kapta a lenini terminológiákat: „vérszopók,” „piócák,” „vámpírok”. Lásd: SZTÁLIN, J. V.: *A leninizmus kérdései*. Budapest, Szikra Kiadó, 1949. 385. o. Ugyancsak Lenint idézték a kulákok ellen uszító magyar brosúrák, propagandakiadványok is: Pl. *A kulák igazi arca*. MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztály kiadása. Budapest, 1952. 22. o.

hajtsák ezt végre, hogy az emberek több száz versztás körzetben lássák, rettegjék, tudják és kiáltsák: ezek megfojtják és kiirtják a vérszívó kulákokat.

Távirat átvétele és végrehajtás.

Híve, Lenin⁶⁴

Erdi Ferenc

Magyarországon is a parasztságot a politikában és a sajtóban is hosszú éveken át a „*társadalmi haladás kerékkötőjeként*” ábrázolták, mondván, hogy a föld magántulajdonához való „*érthetetlen*” ragaszkodásával akadályozza a „*szocializmus építését*”. Az 1950-es, 1960-as évek sajtója a Szabad Néptől a Népszabadságig, a Nők Lapjától a Szabad Földig következetesen képviselte ezt az álláspontot. A rendszer tehát, amely az Alkotmány hangzatos deklarációja szerint a „*munkás-paraszt*” szövetségre épült, valójában a parasztság felszámolását tűzte ki célul. Erdei Ferenc⁶⁵ szerint ugyanis: „*A paraszt csak akkor igazi paraszt, ha saját földje van. Ez a szabadság, ami minden szolgasága mellett is megkülönböztetett emberi állást biztosít számára és ez az, ami kultúrára teszi képessé.*” Nem teljesen azonos a földművessel, mert vele ellentétben viszonylagos önállósággal rendelkezik. Az egyéni birtokhoz kapcsolódó életvitelt is a falukutató szociológus írta le: „*A paraszt munkáját nem munkaidő és nem időnként való munkateljesítmény méri, nem méri azt semmi. Dol-*

64 PIPES, Richard: *A kommunizmus*. Budapest, 2004. 64–65. o. Bertrand Russel angol filozófus, aki 1920-ban találkozott Leninnel, az alábbiakat jegyezte fel beszélgetésükről: „*Amikor feltettem neki a kérdést, hogy mi a helyzet a szocializmussal a mezőgazdaságban, kedélyesen magyarázta, hogy uszította a szegényebb parasztokat a gazdagabbak ellen, és „nemsokára felakasztották őket a legközelebbi fára – hahaha!*” Ahogy így hahotázott a lemeszárolt embereken, megfagyott ereimben a vér.” Idézi: Pipes 2002. 301. o.

65 Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, a népi írók csoportjának a tagja, majd 1945 után kezdetben titokban, majd nyíltan a kommunista párt tagja lett. Korábbi elveit megtagadva földművelésügyi miniszterként (1949–1953) vett részt az erőszakos kollektivizálásban.

gozik hajnaltól estig, és álmai is csak rövidnek lehetnek, mert valamilyen munkára akkor is gondolnia kell. [...] aki paraszt, annak dolgoznia kell szüntelenül, áthághatatlan erkölcsi szabály ez, mely nem ismer kivételt.”⁶⁶

Ezt a parasztságot akarták minden eszközzel felszámolni. Be akarták kényszeríteni a termelészövetkezetbe, hogy ott tulajdonuktól megfosztva, ezután már nem önálló magántulajdonosként, individuumként, hanem pusztán bérmunkásként, alkalmazottként tevékenykedjenek, ezzel elveszítve önálló egzisztenciájukat, gondolkodásukat. Közel másfél millió földbirtokost kellett rászorítani arra, hogy adja fel tulajdonosi egzisztenciáját. Ez akkoriban az ország felnőtt népességének 20 százalékát jelentette. Amihez, ha a családtagokat is hozzászámoljuk, akkor elmondhatjuk, hogy 2-3 millió jussához ragaszkodó tulajdonost akartak megfosztani földjétől, gépeitől, állataitól. Ennek érdekében a megmaradt, tulajdonképpen szinte kivétel nélkül szegény vagy kisbirtokos parasztot akarták továbbra is terrorizálni. Ezért a szovjet minta alapján elővették a **kulákság mítoszát**. Még az orosz szó magyarrá fordításával sem törődtek.⁶⁷ A kicsit tehetősebbeket, vállalkozó kedvűeket, szorgalmasabbakat, szerencsésebbeket próbálták ilyen módon szembeállítani a kevésbé tehetősebbekkel, nincstelennel. Az irigységre, önzésre apelláltak. A „gazdag parasztság” likviditása révén próbálták a falu meghatározó személyeit, az egyházközségek világi vezetőit, a községi hitelszervezetek, a beszerző- és értékesítő szövetkezetek, a tejszövetkezetek meghatározó tagjait, a Hangya irányítóit és számos társadalmi szervezet igazgatóit egzisztenciájuktól, sokszor szabadságuktól is megfosztani. A szegényparasztokat is érzékenyen érintette a gazdagabb paraszttal szembeni fellépés, hiszen addig bérmunkát tudtak náluk vállalni. A taktika lényege tehát éppen ez volt, egymással szembefordítani a különböző rétegeket és a szegényparasztokat, akiket megfosztottak szellemi vezetőiktől, példaképeiktől, munkaadóiktól, s ezután beléptetni a termelészövetkezetekbe. Magyarországon is elkezdtek összeállítani az ún. **kuláklistákat**. A kuláklistákat 1948 végén, 1949 elején a Magyar Dolgozók Pártjának pártirodáiban állították össze a párttitkár, a rendőrpáncsnok és a vezető jegyző közreműködésével. Ekkor választották ki a lakosság közül, hogy kiket kell ellenségnek tekinteni. A listát titkos anyagként kezelték, amelynek egy-egy példányát páncélszekrényben őrizték. A kuláklista rémével a kiszivárogtatás útján is komoly hatást értek el, mert a lista nem végleges formájában készült el, ha akarták, azon módosítani lehetett.

Az 1949-ben tartott népszámlálás során a kulákösszeírást foglalkozásstatisztikai adatgyűjtésként tüntették fel. Ennek alapján kuláknak tekintették azokat a földműveseket, akik 25 holdnál nagyobb területen gazdálkodnak; azokat, aki 25 holdnál kisebb területen gazdálkodnak, de gazdaságuknak egy része szőlő, kert vagy

66 ERDEI Ferenc: *Paraszto*. Budapest, Athenaeum, 1938. 150. 21. o.

67 Korábban Magyarországon ez a kifejezés nem volt szélesebb körben ismert.

gyümölcsös. Az ilyen területet ötszörösen számították. (A 14 holdas gazdálkodó, akinek gazdasága területéből 4 hold szőlő, a terület művelésének minősége, idegen munkaerő-szükséglete, valamint jövedelmezősége alapján 30 holdas gazdálkodónak számított.) Kuláknak minősítették mindazokat a földbirtokosokat is, akiknek éves bevétele a 350 aranykoronát meghaladta. A más foglalkozás alapján megszerzett jövedelmet hozzáadták a gazdaság bevételeéhez, és ha a különböző jövedelemforrásokból származó bevétel meghaladta a 350 aranykoronát, akkor a malmost, a kereskedőt is kuláknak minősítették. (Tulajdonképpen a volt jobbágyok leszármazottjai kerültek így kuláklistára.)

Rákosi Máttyás a Szabad Nép 1949. március 6-i számában tette közzé a további útmutatásokat. Eszerint kulák az is, aki egyházközségi tisztséget visel, ez esetben már nem gazdasági, hanem politikai szempont a meghatározó. Ennek megfelelően létezett vagyoni vagy politikai kulák. A politikai szempont primátusára utalt az a körülmény is, hogy a kuláklistán maradt az is, akinek már semmilyen vagyona nem maradt.

Az 1950–1951-es összeírások⁶⁸ alkalmával a kulákokat sok helyen már a következőképpen csoportosították: **földkulák** (földműves, nagybérő); **ipari kulák** (malmos, kocsmáros, gép- vagy kisüzem-tulajdonos, vállalkozó); **kupec kulák** (kereskedő és egyéb foglalkozású, akinek bevétele a 350 aranykoronát meghaladta); **politikai kulák** vagy osztályellenség (pap, volt csendőr, bankigazgató stb.).

Az 1952. évi 2. sz. tvr. szerinti kuláklisztázás során már kuláknak tekintették mindazokat, akinek még 1948 előtt 25 kat. holdat meghaladó földbirtokuk volt, és azokat, akik 1949-ben mezőgazdaság-fejlesztési járulékot fizettek.⁶⁹ Ekkor már nem számított, hogy 1952-ben, a listázás idején volt-e földjük vagy sem, jövedelmük meghaladta a 350 aranykoronát, vagy sem. Kuláknak tekintették azokat is, akiknek hosszabb-rövidebb ideig állandó alkalmazottjuk volt, tehát „*kizsákmányolóknak*” minősültek.

A kulák meghatározás inkább politikai kategóriává vált. Földtulajdontól, jövedelemtől függetlenül kuláklistára kerültek azok, akikről feltételezték, hogy szemben állnak a kommunizmussal, akik nem akarják földjüket bevinni a termelőszövetke-

68 Izsák Lajos: (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 144–148. o.

69 Így került kuláklistára Ottlik Géza író, műfordító is, aki 1948-ban örökölt 67 kat. hold földet, amelyet ellenszolgáltatás nélkül felajánlott az államnak. A térítés nélkül felajánlott földből az állam 53 kat. holdat elfogadott. A tulajdonában maradt 14 kat. hold föld után 1949-től mezőgazdasági fejlesztési járulékot fizetett, annak ellenére, hogy a 4113/1949. (VI. 26.) Korm. sz. rendelet szerint 25. kat. hold vagy 350 aranykorona értékű terület után volt kivethető a mezőgazdasági járulék. Lásd: HANTÓ Zsuzsa: *Író a határban. Ottlik Géza kulákkügye*. In: Új Horizont, 2006/4. 89-94. o. KÖVESDY Zsuzsa – KOZMA László: *Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005. 105-107. o.

zetbe, akik felszólalnak a kollektivizálás ellen stb.⁷⁰ Kimondták, hogy olyan falu nem létezhet, ahol nincs kulák (pl. volt uradalmi cselédekből álló faluban is „találtak” kulákot).⁷¹

1953 közepéig, a kuláklista felülvizsgálatának lezártaig a kuláknak minősítettek száma évről évre nőtt. Akit kuláknak minősítettek, annak ez ellen semmilyen jogorvoslati lehetősége nem volt. Ha valaki végleg nem felelt meg a szokásos feltételeknek, azt „kulákbérencnek” minősítették. A kulákságot tehát **osztályszerű intézményként** állították be. A kulákbérenc, sőt a született kulákbérenc fogalmat valószínűleg az orosz podkulácsnyikból (kulák lelkületű, kulák befolyás alatt álló) vették át, de kísértetiesen hasonlított a nyilasok által használt „zsidóbérenc” kifejezésre is.⁷²

Ez a gyakorlat tette lehetővé, hogy a helyi hatóságok teljesen önkényesen bárkit felvehettek a kuláklistára. Erre egyébként a pártvezetés részéről folyamatosan presszionálták is őket.⁷³ 1949 elején 63 300 olyan gazdaság volt az országban, amely a rendelkezések szerint kuláknak minősült. A kuláklistákon viszont 71 600 család szerepelt, közöttük 21 900 földnélküli, 36 300 kulákhatár alatti.

A Magyar Dolgozók Pártjának vezetői a kulákságot úgy állították be, mint a hatalom engesztelhetetlen ellenségét. Ezért ki akarták őket iktatni a magyar társadalomból. Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén az alábbiakat mondta: „...szóval ilyen eszközökkel – ezek nem hatásosak – meg tudják állítani a további viharos gazdagodását, azt a növekedést, ami az utolsó négy évben volt. De gyökerében csak úgy tudják elintézni, ha elveszjük földjét, házát, gépét és mit csinálunk velük, azt még nem tudom, talán külön kulák

70 KÁVÁSI Klára: *Kulák lista*. Budapest, Agóra Könyvkereskedő Kft., 1991. 72. o.; BOLGÁR Dániel: *A kulákok érthető arca*. In: HORVÁTH Sándor: (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 74. o.; PML XXIII. 3-c/7.1. személyi kimutatások. Kuláklisták; MOL XIX – B-1-g 41. doboz 0090/19/1953.

71 FARKAS Gyöngyi: „... a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia. Kollektivizálás és ellenségtéremtés. (Tyukod, 1951). In: Korall, 2009/7. 5.

72 BOLGÁR Dániel: *A kulákok érthető arca*. In: HORVÁTH Sándor: (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 71. o.

73 Rákosi Mátyás egyik beszédében az alábbi módon magyarázta el hallgatóságának, hogy ki kulák: „Amikor... nem elméletben, hanem gyakorlatban vetjük fel a kérdést, kiderül, hogy mindenki pontosan tudja, ki a kulák a falujában. Nemcsak azt tudja, hogy bérese van, hogy kupeckedik, spekulál, uzsorás, kizsákmányoló. Pontosán tudja azt is, hogy ki az, aki a lányát nem engedi középparaszt fiához férjhez menni, vagy fiának nem engedi, hogy középparaszt lányát vegye feleségül... ma a faluban mindenki tudja, hogy a kulákbálban kiket hívnak meg és kiket nem engednek be. Megvan az előre köszönés rangsora és száz más ismertetőjel, amelyeket a mi falusi elvtársainknak szintén tudni kell, elemeznie kell és akkor nem fogja eltéveszteni, hogy ki a kulák és ki nem az.” Lásd: RÁKOSI Mátyás: *Pártnak feladatai*. In: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest, Szikra Kiadó, 1955. 287. o.

*falvakat csinálunk, mint a Szovjetunióban, de azt látni lehet előre, hogy ebből a kutyából nem lesz szalonna.*⁷⁴

Hasonlóképpen szólalt fel Gerő Ernő is a kulákok likvidálásáról: „...ugyanúgy, ahogy a Szovjetunióban történt, két szakaszban hajtjuk végre. Az első [...] szakasz: a kulákság korlátozásának szakasza, melyet megfelelő időpontban, amikor meglesznek a szükséges gazdasági és politikai feltételek, követni fog a kulákságnak mint osztálynak a felszámolása, a megszüntetése.”⁷⁵ (A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1949. március 3-án a mezőgazdaság 5 éves tervének alapvető szempontjai című határozatában a kulákság likvidálásának időpontját 1952-re tűzte ki.)⁷⁶

A sajtóban, propagandában, filmekben szinte tobzódtak a kulákokkal szembeni gyűlöletkeltés terén.⁷⁷

Aki a népnek vermet és című diafilm

A kulákok jelzői az újságokból: basaparaszt, zsíros paraszt, vastagnyakú, hájas tokájú, rosszindulatú, kegyetlen, becstelen, kapzsi, pöffeszkedő, kizsákmányoló, élösködő, parasztnyúzó, reakciós, demagóg, csaló, csempész, feketéző, vesztegelő, dühödő, fondorlatos, arcátlan, alattomos, legelvetemültebb, leghitványabb, legaljasabb, szemérmetlen, népellenes, nacionalista, fasiszta, ocsmány, döghollók, a kore-

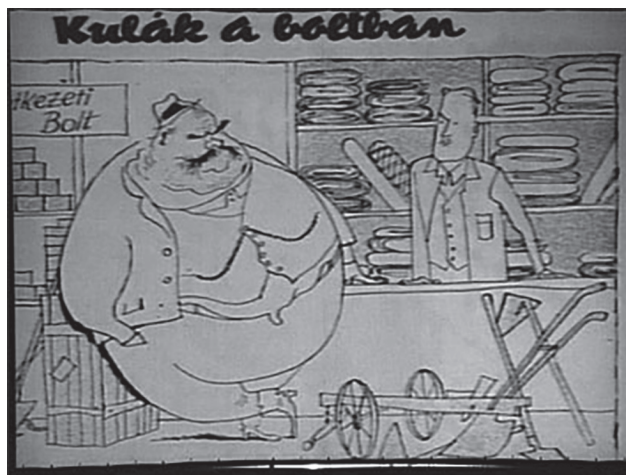
74 Szabad Nép. 1948. november 28.

75 GERŐ Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért*. Budapest, Szikra Kiadó, 1950. 411. o.

76 ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás (1945–1961)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 73., 88. o.

77 Hírhedt példája ennek az *Aki a népnek vermet és* című diafilm, amelyben kifejezetten a korábbi antiszemita karikatúrairodalomból ismert orral, nagy hassal, abnormálisan vékony, azaz munkához nem szokott karral ábrázolt „*Sonkás Vendel*” nevű kulák az éppen boszorkányként ábrázolt „*Lapockánéval*” szövetkezett össze. Lásd: Magyar Fotó Dia-osztálya, Budapest, 1951.

ai gyermekgyilkosok bérencei, Titóék ügynökei, amerikai imperialisták bérencei, búzarejtegető, szabotáló, zug-pálinkafőző, béresnyúzós, uzsoracséplő, gabonafeke-téző, a dolgozó nép esküdt ellensége, rémhírterjesztő, pöffeszkedő, pióca stb.⁷⁸

Ludas Matyi karikatúrája

Kulák-szóösszetételek egész tárházát alkották meg: kulákszabotázs, kulákkizsákmányolás, kulákfarsang, kulákhuncutság, kulákbefolyás, kulákdemagógia, kulákmesterkedés, kulákámítás, kulákröham, kulákrémhír, kulák-holló, kulák-kuvik, kulák-mese, kulákügyvéd, kulákbérenc, kulákbanda, kuláksereg, stb.⁷⁹

Lenini-sztálini tanítások alapján készült korabeli karikatúra a „vérszívó” kulákról

78 HANKISS Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 61. o.

79 ZÁVADA Pál: *Kulákprés: dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez*. Budapest, Múvelődéskutató Intézet, 1986. 84. o. A pártaktivisták ilyen csasztuskákat, egyéb dalokat énekeltek: „Reszkessetek kulákok/Miénk lesz az élet/Tiétek a végzet/Kulákoknak nincs kímélet.” Idézi: KÖVÉR István: *Forradalom és megtorlás Vas megyében (1956–1960)*. Szombathely, Vas Megyei Honismereti Egyesület: Honvéd Hagyományőrző Egyesület, 1997. III. k. 50. o.

A kulákokkal szemben alkalmazott „gazdasági” eszközök: a 13.000/1948. (XII. 28.) Korm. sz. rendelet a mezőgazdasági ingatlanok forgalmát engedélyhez kötötte, hogy a kulákok ne adhassák el birtokaikat; 1949-től lehetővé tették, hogy a parasz-
tok földjüket az államnak ingyenesen felajánlják⁸⁰ (4.091/1949. (VI. 16.) Korm. sz.
rendelet).⁸¹ 1953-ig 1,5 millió kat. hold földet „ajánlottak fel” az államnak. Ez 38
600 ezer ember tulajdonától való megfosztását jelentett. Közülük kb. 20 százalék
volt kulák. Mivel a termelészövetkezetek, állami gazdaságok a sok elhagyott földet
nem tudták megművelni, ezért 600 ezer hektárnyi terület maradt parlagon. 1952-
re már odáig fajult a helyzet, hogy a helyi tanácsok nem vették már át a felajánlott
földet, hanem egy titkos kormányrendelet alapján megpróbálták röghöz kötni és
földművelésre szorítani a megmaradt parasztságot.

Már 1948-tól kezdve elvették a kulákok bérelt földjeit. Gyorsított ütemben fel-
mondták hiteleiket. Kizárták őket a falusi képviselő- és tüzoltó testületekből, az
1945 előtt alakult hitel-, fogyasztási, értékesítési és beszerző szövetkezetekből. Nem
engedélyezték, hogy kulákokat vegyenek fel az újonnan alakult szövetkezetekbe
(122.000/1948. KSZM sz. rendelet). Még az apaállattartást is megtiltották nekik.
Ezzel szemben 1952 őszétől, amikor drasztikusan lecsökkent az ország állatálló-
mánya, minisztertanácsi rendeletet adtak ki a kulákok állattartási kötelezettségéről.

Kulákok ellenőrzése

80 Milyen lehetett a helyzete annak a parasztnak, aki „önként” felajánlotta földjét az államnak?

81 Vö.: A kormányrendelet végrehajtásáról az 15003/1949. (VIII. 3.) FM sz. rendelet gondoskodott.

Elvették a gépeiket, lakóépületeiket,⁸² gazdasági épületeiket.⁸³ A kulákok eszközeinek elkobzása rendszerint úgy történt, hogy a termelőszövetkezetek kinézték maguknak a kulák házát, lovát, mezőgazdasági gépeit, és a hatóságok segítségével megszerezték maguknak. Olyan adó- és beszolgáltatási kötelezettséget róttak ki rájuk, amit nem tudtak teljesíteni⁸⁴ (természetbeni adók [búzaértékben vetették ki]: földadó, mezőgazdasági fejlesztési járadék; pénzben fizetett adók: házadó, vagyoadó, általános jövedelemadó, társadalombiztosítási hozzájárulás stb.). Adót kellett fizetniük a saját tulajdonú termelőeszköz, traktor, cséplőgép, egyéb gépek, berendezések és lovak után. Rendszeresen előfordult az is, hogy a kulákokat kirendelték különféle ingyen elvégzendő közmunkákra (pl. a Heves megyei Tiszarúnán a kulákokkal separtették fel az utakat).

Házkutatás

Mindezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan kegyetlen tervet is alkalmaztak a kulákokkal szemben. Ennek hatékonysága érdekében Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetője 1950. december 23-án parancsában elrendelte, hogy a „szabotázselhárító osztályon” belül addig működött mezőgazdasági alosztályt két alosztállyal működő önálló egységgé kell átszervezni. Az új osztály azt a feladatot kapta,

82 Kb. 6500 lakóépületet vettek el tőlük.

83 Kb. 16 000 gazdasági épületet vettek el.

84 Ha a kulák befizette az adóját, másnap kivetették rá a dupláját. Volt, akinek már egyetlen tehenem sem maradt, de továbbra is tejbeszolgáltatásra kötelezték. Elvették összes baromfiját, mégis tojásbeszolgáltatásra kötelezték.

hogy folytasson „operatív hálózati munkát” az „ellenséges tevékenység felderítésére és elhárítására a Földművelésügyi Minisztériumban,⁸⁵ az állami gazdaságokban, a traktor- és gépállomásokban, a termelőszövetkezeti csoportokban, a mezőgazdasági magánszektorban és különösképpen a kulákság körében.”

Az Államvédelmi Hatóság megyei alosztályain is mezőgazdasági alosztályokat szerveztek. Ezen alosztályok feladata volt: „operatív hálózati munkával felderíteni és elhárítani az ellenséges tevékenységet a mezőgazdaság megyei csúcsszerveiben, az állami gazdaságokban, a traktor- és gépállomásokban, és különösképpen a kulákok körében”.

A „szigorúan titkos, „H” jelű „Csak vezetők részére!” felzetű parancs a mezőgazdaság egészének rendőri felügyelet alá helyezését alakította ki.⁸⁶ 1948 és 1953 között 40.000 kulákot ítélték el valamilyen ürüggyel, főként közellátási vétség, áruhalmozás, zsiszikes búza beszolgáltatása, feketevágás stb. címén. Rendetlen udvarért, szabadon hagyott kutyáért vagy bármilyen kitalált ürügyért olykor ugyancsak szabtak ki a pénzbírságot. A bíróságoknak és egyéb hatóságoknak adott utasítások előírták, hogy kulákok esetén a lehető legsúlyosabb ítéletet kell kiróni. Így történhetett meg, hogy gyújtogatás címén statáriumot hirdettek, és halálos ítéleteket szabtak ki.⁸⁷ A kulákokat a lehető leghosszabb börtönbüntetésre ítélték.⁸⁸ Kulákok ezreit deportálták a hortobágyi, a tiszántúli és egyéb (pl. a kazincbarcikai) koncentrációs táborokba. (Ez utóbbi egészen 1956-ig működött.) Csak 1951–1952-ben 2869 szabadságvesztést, börtönbüntetést szabtak ki. Amennyiben pénzbüntetést, pénzbírságot róttak ki rájuk, akkor is a legtöbb esetben irreálisan magas összeget állapítottak meg. Pl. Tolna megye egyik községében az aratást egy-két nappal később teljesítő

85 A Földművelésügyi Minisztériumban már lefolytattak egy 61 vádlottas koncepciót. Lásd: *Az FM (Földművelésügyi Minisztérium) per kapcsán született dokumentumok*. In: GYARMATI György: (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok, új dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal, 2000; TIMÁR János: *Az FM ügy története (1949–1952)*. In: *Valóság*, 2003/3. 98. o.; CSESZKA Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945-1953)*. Budapest, Gondolat, MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, 2012. 53. o.

86 BM Ir. 070/1950. ÁVH. I. Biz.

87 SIPOS András–ZÁVADA Pál: *Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyújtogató kulákok” pereiről*. Budapest, Vita Kiadó, 1989; KAJÁRI Erzsébet: *Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben*. In: GYARMATI György: (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve*, 1999. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 209–230. o.; IRHA Melinda: *Kuláklíkvádálás az ötvenes évek elején*. In: *Levéltári Évkönyv XI. Előtanulmányok a Miskolc monográfia IV–VI. kötetéhez*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2002. 202. 285. o.

88 Pl. 1952-ben a beadási könyvvel való manipulálásért 3 évet, a Szovjetunió gúnyolásáért 1 évet, a tagosításhoz kapott csereföld megművelésének szabotálásáért 1 évet, a tagosításkor kapott csereföld megművelésének szabotálásáért 4 évet szabtak ki. 1953-ban feketevágású sertés húsának értékesítéséért üzérkedés címén 2–3 évet, kenyérnek a moslékba keveréséért 4 évet szabtak ki.

kulákokat 40.000 forint pénzbírsággal sújtották.⁸⁹ 1951–1952-ben 167.000 pénzbüntetést, pénzbírságot szabtak ki. 1950 és 1952 között csak beszoigáltatási vétségért 400 millió forint bírságot szabtak ki. Ez az összeg elérte az ugyanezen évben a mezőgazdaságra fordított fejlesztési összeg egytizedét.

A nagyobb „éberség” érdekében a kulákok esetében feljelentési kötelezettséget írtak elő, és aki azt elmulasztotta, azt is kegyetlenül megbüntették. Így fordulhatott elő, hogy 1951 és 1953 között egy kulákra átlagosan évente két bírói, ügyészi, rendőrségi, vagy tanácsi eljárás esett.⁹⁰

Kádár János belügyminiszter iránymutatása szerint: „...*ha valami történik a környéken, minden gazdag ember szoruljon. A falu rendjéért elsősorban a kulák, a lapuló nyugatos, a jegyző, a pap és a tanító felelős. [...] Ha a kulák megmozdul, éreznie kell a hatalom öklét! Figyelmeztetésben, kioktatásban kell részesíteni őket. [...] Minden eszközzel kell tudni ütni...*”⁹¹ Kádár ezért a Belügyminisztérium Politikai Kollégiumának 1949. március 7-i ülésén utasításba adta Péter Gábornak, hogy állítsanak fel egy ávosokból, különleges verőlegényekből álló csoportot a kulákok terrorizálása érdekében. Így aztán több ilyen brigád is alakult.⁹² Kádár János 1949. március 7-én, amikor az ávéhások új egyenruhát kaptak, így nyilatkozott: „*Jobb a kulákokat az új egyenruhájában (értsd: ÁVH-s egyenruhában) megverni, mert ez a magyarzásnak jobb módja. Az új egyenruha jelentősége abban van, hogy a fejlődésnek az irányát dokumentálja. [...] El kell érni, hogy a kulák reszkessen, a szegény örüljön, ha meglátja az új egyenruhát. A lapok nem fognak írni róla, de mi nem bánjuk, ha az emberek beszélnek.*”⁹³

Még külön törvényi tényállást is kreáltak a termelőszövetkezetek elleni izgatás címmel: „*Büntettet követ el s két évtől tíz évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az, aki a termelőszövetkezeti csoport alakulását megnehezíti, meghiúsítja, a megalakult csoportot működésében akadályozza, vagy annak fennmaradását veszélyezteti.*” (2560/1949. Korm. sz. rendelet 1. §)

Az emberéletet, egzisztenciát, pénzt, időt és energiát nem kímélő terror és agitáció mégsem hozott olyan eredményeket, amelyeket a korabeli propaganda sugallt. Az egyéni gazdaságok száma 1949 és 1953 között 1.630.000-ról 1.270.000-re esett

89 Kb. fél évtizednyi átlagfizetés!

90 SZAKÁCS Sándor: *A földreformtól a kollektivizálásig (1945–1956)*. In: GUNST Péter: (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó Kft., 1998. 336. o.; BAJÁK László, SOMOGYI Gyula: (szerk.): *A szocialista gazdálkodás fekete könyve: elvesztegetett évtizedek*. Budapest, Budapest Business Klub, 2002. 66. o.

91 BM Történelmi Irattár: B. V. 150346 BM Politikai kollégiumi ülések anyaga, 1948. XII. 14.

92 GYARMATI György: *A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban*. In: Rubicon 2001/3. 16. o.;

93 KENEDI János: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból*. Budapest, Magvető Kiadó, 2000. 28. o.

vissza.⁹⁴ Egyúttal nőtt az állami tartalékföldek területe. 1953-ra már több mint egymillió kat. hold földet hagytak parlagon. A mezőgazdaságból elvándoroltak száma megközelítette a 300 ezret.

1949-ben az egyéni gazdaságok területe 11.536.000. kat. hold volt, négy évvel később már csak 6.908.800 kat. hold lett. A 25 holdnál nagyobb birtokok tehát az ún. kulákgazdaságok száma 1949-ben 47 200 (területük: 1.835.600 kat. hold). 1955-re ebben a birtokkategóriában történt a legnagyobb visszaesés, hiszen a korábbi szám egyhatodára, 7100-ra csökkent és területének 13,3%-a maradt meg.⁹⁵

Hiába vesztette el földjét, házát, gépeit, állatait a kulák, költözött el lakóhelyéről a városba, a hátrányos megkülönböztetés őt is és a családtagjait továbbra is mindehová elkísérte.⁹⁶ Amikor a kuláknak minősített fiatalokat besorozták katonának, az Osztályhelyzetet Megállapító Bizottság munkaszolgálatra küldte őket, ahol nem adtak fegyvert a kezükbe, és nehéz fizikai munkát kellett végezniük.⁹⁷

1956 után különböző deklarációk születtek a kulákokkal szemben folytatott diszkrimináció felszámolásáról, de ez a valóságban nem történt meg. Semmilyen kárpótlást nem kaptak, sőt pl. a járási tanács egy szigorúan titkos leiratában utasította a helyi apparátust, hogy a megadott szempontok szerint és a korábbi listák alapján állítsa össze azoknak a névsorát, akik 1958-ban is kuláknak minősíthetők: „A munka zavartalan viteléhez szükséges, hogy a kulákokat illetően is kellő tájékozottsággal rendelkezünk. Ennek érdekében felhívom, hogy a kulákoknak tekinthető személyekről készítsen névsort és azt két példányban hozzám terjessze be. A kimutatót a „Titkos” jelzés alatt címemre küldje.”⁹⁸

5. A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA BÜNTETÉSI RENDSZERE

A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszerének jogi szabályozása és tényleges gyakorlata jelentős mértékben eltért egymástól. Olyan büntetéseket és intézkedéseket is alkalmaztak, amelyeket a hivatalosan kiadott büntetés-végrehajtási jogszabályok nem szabályoztak. A szankciók egy jelentős részét **nem is a bírósági ítéletek**

94 NAGY József: *A paraszti migráció irányai és okai az ötvenes években*. In: VALUCH Tibor: (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk.: Budapest, Osiris Kiadó: 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 1995. 647. o.

95 VALUCH Tibor: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 1956-os Intézet, 2006. 117. o.; A kulákgazdaságok 1952 végén. KSH-jelentés. 1953. március 19.

96 Titkos határozat a kuláklistánról és a kulákság elleni harcról (1953. március 4.) Közli: Izsák Lajos: (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 181–185. o.

97 Honvédelmi Minisztérium Vezérkara 05360/HVK Hadkieg. 1951. sz. rendelet.

98 3/1958. Eln. Kulákok névsora. Járási leirat, 1/1958. Eln. Melléklet az 1/1958. Eln.sz-hoz.

révén alkalmazták, hanem teljesen önkényesen a **rendészeti szervek** szabták ki. Speciális retorzióknak számított pl. a munkaszolgálat⁹⁹ vagy a pszichiátriai kezelés. Ez utóbbi abból az elvből kiindulva, hogy aki szembe mer fordulni a szocialista rendszerrel, az csak elmebeteg lehet.¹⁰⁰

A szocialista országok büntetési rendszere rendkívül **durva és kegyetlen** volt. Ennek hamarosan megmutatkoztak a negatív hatásai. Soha Magyarországon ilyen nagy számban nem szabtak ki halálos ítéleteket, és soha nem volt ennyi fogvatartott. Mivel a büntetés nem állt arányban a társadalom értékítéletével, a diktatúra büntetési nagyobb rémületet váltottak ki a lakosság körében, mint amit az esetleges bűncselekmény előidézett. Az ilyesfajta büntetési gyakorlat nem a gonosztevéket rettentette el, hanem a becsületes embereket térítette el a törvények tiszteletétől, amely inkább az erőszakot, mint a jogot tükrözte.

6. MI A KÜLÖNBSÉG BÜNTETÉS ÉS INTÉZKEDÉS KÖZÖTT?

A 20. századi büntetőjogi szankciórendszer megkülönbözteti egymástól a büntetést és az intézkedést. A **büntetések** (pl. szabadságvesztés büntetés) mindig az elkövetett bűncselekmény megtorlásaként és arányosan szabják ki. Az **intézkedésnél** meghatározó a nevelő szándék, illetve a társadalom védelme is.

Az intézkedések abban is különböznek a büntetésektől, hogy akkor is alkalmazhatóak, ha az elkövető nem büntethető (büntethetőséget kizáró tényező, például kóros elmeállapot vagy gyermekkor miatt), elég tehát a büntetőjogilag jogellenes cselekmény megállapítása, nem kell, hogy az bűncselekménynek minősüljön.

A büntetés mindig határozott idejű, az intézkedés **határozatlan idejű** is lehet. Az intézkedés alá vont személy magaviseletétől is függhet az intézkedés időtartama.

A **szovjet típusú diktatúra intézkedései** (deportálás, internálás) viszont kivétel nélkül jogsértőek voltak, hiszen önkényesen kiválasztott személyek, illetve családok ellen irányult, és a legtöbb esetben nem bírói ítélettel szabták ki.¹⁰¹

99 MARKÓ György: *Munkaszolgálat, 1950–1956*. In: Magyar Honvéd, 1992. június 26. 42. o.

100 GAZSÓ L. Ferenc-ZELEI Miklós: *Örjítő mandragóra: bevezetés a politikai pszichiátriába*. Budapest, L'Harmattan, 2012. HARMAT Pál: *Kezelésre szorul az elvtárs. A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában*. In: Valóság, 1990/7., 74. o.; PÁKH H. Tibor: *Visszaélések a pszichiátrián. Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban*. In: Magyar Szemle, 1993/1. 70. o., HARASZTI Miklós: *Politikai pszichiátria Magyarországon*. In: Magyar Füzetek, 1982/11. 83-94. o.

101 KABÓDI Csaba-LŐRINCZ József-MEZEY Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. KABÓDI Csaba-MEZEY Barna: *Börtönügy Keleten (Az európai szocialista országokban 1917-től napjainkig)*. In: Módszertani Füzetek, 1988/1. VOKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest-Pécs, Dialog Campus, 2009.

7. SZABADSÁGVESZTÉS MINT BÜNTETÉS

Az 1878. évi V. tc., az ún. Csemegi-kódex (és a Kihágási Büntető Törvénykönyv, az 1879. évi XL. tc.) öt különféle szabadságvesztési nemet szabályozott: a **fegyházat**, a **börtönt**, a **fogházat**, az **államfogházat**, valamint kihágások esetén az **elzárást**. A kódex különös része az egyes bűncselekményeknél meghatározta az alkalmazható szabadságvesztési fokozatot is. Miközben a nyugati társadalmakban a II. világháború után megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújulása, addig Magyarországon a sztálini büntetés-végrehajtási politika érvényesült. A Büntető Törvénykönyv Általános Részéről szóló 1950. évi II. tv. nemcsak a büntetés és a vétség közötti különbséget, hanem a szabadságvesztés különböző neveit is megszüntette. Ezután csak **egyféle szabadságvesztést** lehetett kiszabni, amit börtönnek neveztek. (Az államfogházat már az 1946. évi XIV. tc. megszüntette.) A miniszteri indoklás a változtatást azzal magyarázta, hogy a Csemegi-kódex a büntetési fokozatok szükségtelen sokaságát alkalmazta. Ezzel kiiktatták a közvetítő intézetet is. A törvénykönyv indoklása szintén nem sok jót ígért: „*Haladó irányzatú büntetőtörvénykönyvnek szakítania kell a rövid tartalmú szabadságvesztés-büntetések rendszerével.*” Ugyanezt az elvet erősítette meg a korabeli hivatalos tankönyv is: „...a rövid tartamú szabadságvesztés minden tekintetben káros intézmény.”¹⁰²

1950. február 1-jén az **Államvédelmi Hatóság** Börtönügyi Osztálya átvette az Igazságügyi Minisztériumtól azokat a büntetés-végrehajtási intézményeket, amelyekben zömmel politikai elítélteket őriztek. A váci börtönben az elítéltek rögvest megtapasztalhatták, hogy ez mit jelent a gyakorlatban (pl. bebádogozták az ablakokat, hogy még kevesebb levegő és fény jusson nekik).¹⁰³ 1952-től a börtönügy teljes egészében az Igazságügyi Minisztériumtól a Belügyminisztérium alá került (2033/10/1952. MT sz. határozat). A büntetőintézetek központi igazgatására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát. Ezzel a nyomozást végző szerv közvetlen kezelésébe került valamennyi börtön. A terhelt még a büntetés végrehajtása idején sem került ki a nyomozó hatóságok ellenőrzése alól. A feltételes szabadság engedélyezése és megszüntetése is a belügyminiszter hatáskörébe került.

1949–1950 között a **börtönök személyi állományának** legnagyobb részét kicserélték. Az Államvédelmi Hatóság börtönőreinek jelentős része alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatalemberekből állt, akik aránylag magas fizetést kaptak. Arra oktatták őket, hogy olyan kiválasztottak, akiktől mindenki fél, hiszen a párt katonái. (Az Államvédelmi Hatóság szolgálati utasításában ezt olvashatták: „Az

102 KÁDÁR Miklós: *Magyar büntetőjog. Általános Rész.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1955. 249. o.

103 Erről szólott Tollas Tibor: *Bebádogoztak minden ablakot...* című verse.

ország első polgára az államvédelmi ör.”) Az elítéltek pedig fasiszták és aljas gazemberek, akikkel szemben nem szabad könyörületesen lenni.¹⁰⁴

A szovjet típusú diktatúrára mindig is jellemző volt a **propaganda és a valóság** közötti teljes mértékű különbség. A szocializmus börtöneiről is ilyesfajta állítások jelentek meg: Ries István igazságügy-miniszter, aki majd személyesen is meggyőződhetett a börtönök tényleges állapotáról, így írt a népbíróvási rendeletet kommentálva: „...a börtön nem csak büntetés-végrehajtó intézet lesz, hanem világnézeti nevelőintézet is, ahol népszerű, de mégis tudományos előadások tartásával tanítják meg a bűnözőket tévedéseik belátására és a demokratikus népi Magyarország eszmei alapjaira.”¹⁰⁵ A kor jogászainak folyóiratában, a *Jogtudományi Közönyben* arról értekeztek, hogy a büntetés átnevelő hatása révén „fejlődik ki az a magasabb rendű embertípus, amelyre szocialista társadalmunknak múlhatatlan szüksége van.”¹⁰⁶ A korabeli hivatalos tankönyv pedig a börtönt „a szabad társas élet iskolájának” nevezte.¹⁰⁷

1947-től **megtiltották a vallás szabad gyakorlását**. A börtönkápolnákat átépítették, és 1948-tól eltörölték a halálraítélteknek azt a jogát, hogy a kivégzésük előtt utoljára gyónjanak és áldozhassanak. 1950 és 1953 között szinte semmiféle orvosi kezelés, illetve gyógyszeresedési lehetőség nem volt. (Pl. Ries István volt igazságügy-miniszter azért halt meg, mert nem kapta meg a szükséges gyógyszert.)¹⁰⁸ A börtönkórházba legfeljebb a halálos és a fertőző betegek kerülhettek. Az elítéltek egyik része túlsúlyos cellákban töltötte egész napját, sokszor évekig ugyanabban a ruhában, amiben letartóztatták. Télen sokat szenvedtek a hideg miatt. A zárkák tele voltak poloskákkal és más élősködőkkel. 4-5 fős cellákban 12-14 ember nyomorgott.¹⁰⁹ A **politikai elítéltek** egy részét magánzárkában tartották, ami komoly pszichés problémákat is okozhatott.¹¹⁰ A másik részét viszont heti 55-60 órát is dolgoztatták, rendkívül magas normakövetelmények mellett. Az ételmezés rendkívül rossz, kevés és kalóriaszegény volt. A nehéz fizikai munkát végzők is csak napi 800 kalóriát kaptak. Szinte mindenki éhezett. Az elítéltek lesóványodtak, legyengültek. Volt olyan is, aki 40-50 kilót fogyott. Az éhségérzet szünet nélküli jelenléte

104 LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2009. 53. o.

105 RIES István: A népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú és azt kiegészítő 1440/1945. ME számú rendelet szövege és magyarázata. Budapest, 1946. 10. o.

106 HUSZÁR István: *A magyar szocialista büntetőjog büntetésfogalma*. In: *Jogtudományi Közöny*, 1950. 385. o.

107 KÁDÁR Miklós: *Magyar büntetőjog. Általános Rész*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1955. 247. o.

108 ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelékek a jogászvilágban, 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 22. o.

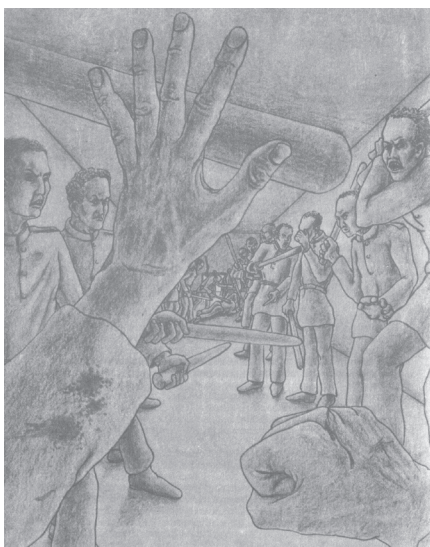
109 ZINNER Tibor: *Büntetőjog és hatalom*. In: *Múltunk*, 1998/2. 153. o.

110 DEMÉNY Pál: „A párt foglya voltam”: *Demény Pál élete*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1988. 197. o.

a börtönélet egyik legrosszabb részének számított. Sokan még a verést is jobban elviselték, mint az éhséget.

Az elítélteket teljes mértékben elszigetelték a külvilágtól. Nem olvashattak újságot, könyveket. Nem hallhattak híreket, nem tarthattak maguknál papírt és ceruzát. A közvetlen hozzátartozókkal – egy-két kivételtől eltekintve – nem találkozhattak. A dohányzást hol megengedték, hol nem, ezzel is fokozták az erős dohányosok kínjait.

Az Államvédelmi Hatóság börtöneiben nem volt megtiltva a **testi fenytés** alkalmazása sem. Az örök szobájában jelmondatként függesztették ki: „*Ne csak őrizd, gyűlöld is!*” „*A nép ellenségeivel szemben tanúsított kíméletlen magatartás csak erősíti az osztálytudatot.*” Ennek következtében a rabok verése, módszeres lelki és fizikai kínzása a börtön vezetésének szemében jó pontnak számított. Rendszeresen előfordult, hogy a fegyőrök a falhoz állították a rabokat és akár napokig is ott kellett állniuk a fal felé fordulva. Ezeknek az embereknek a bokája megvastagodott és a leszivárgott vértől megfeketedett a lábuk.

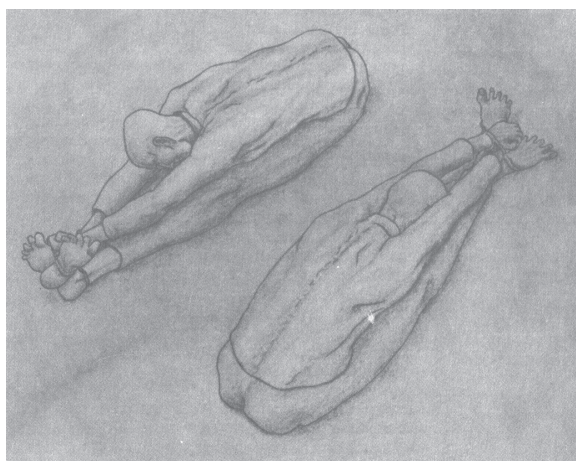

Elítéltek verése a börtönben¹¹¹

A **fegyelmi büntetések** széles körét alkalmazták. A legegyszerűbb a koszt megvonása volt. Gyakran alkalmazták a sötétzárka-büntetést. Ez egy kis ablaktalan helyiség volt, minden szellőzés nélkül. A zárka összes berendezése egy, a szükségletek elvégzésére alkalmas edény, a „*kübli*” volt. Az itt őrzött elítélt csak minden második

111 FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990. 182. o.

napon kapott enni, akkor is csak fél adagot. Kegyetlen büntetésnek számított, mert itt az elítélt elvesztette időérékét. 1970-ig alkalmazták. Akit negyvennapig magánzárkára ítélték, biztosan megbetegedett. Még ennél is súlyosabb büntetés volt a **láncviselés**. Az elítélt két lábára egy-egy vaskarikát erősítettek, a két karikát pedig egy súlyos lánc kötötte össze. A fenyítés nagyságától függően ezt a 8–16 kilogrammos láncot az elítélteknek éjjel-nappal, sokszor több hétig kellett viselniük. Nem volt olyan, akinek a bokáját a vas ne törte volna fel. A legkegyetlenebb büntetésnek a **vasalás**, illetve a **gúzsbakötés** számított. 4–6 órás büntetés után nem volt senki sem, aki képes lett volna lábra állni. A láb és a kézfejek duplájára dagadtak, s szinte feketék lettek az összeszorult vértől. Az elítélt ilyenkor hason csúszva próbált viszszafelelni a cellájába. Voltak olyanok, akik a vasalástól megbénultak.

Kínzás a börtönben¹¹²

Akik **szökést** kíséreltek meg, azokat a társaik szeme láttára verték meg. Ilyenkor előfordult, hogy az elítélt nem élte túl a kegyetlen ütlegeket.¹¹³ Így halt meg pl. Kurucz Ferenc a Gyűjtőfogházban 1952-ben. Még 1956 után is előfordult verés.

A **börtönbüntetés célja** tehát egyértelműen nem a javítás, hanem a megtorlás, sőt a fizikai megsemmisítés volt. Nem volt véletlen, hogy az ilyen körülmények miatt nagy volt az elítéltek halálozási aránya.¹¹⁴

112 FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990. 199. o.

113 DEMÉNY Pál: „*A párt foglya voltam*”: *Demény Pál élete*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1988. 195. o.; IGNOTUS Pál: *Fogságban (1949–1956)*. Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó, 1993. 126. o.

114 FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990. 119–136. o.; FEHÉRVÁRY István: *Szovjetvilág Magyarországon (1945–1956)*.

1953 után annyiban javult az elítéltek helyzete, hogy a börtönőrök elbizonytalanodtak. A párton belüli leszámolások, egyes koncepciók perek felülvizsgálata miatt egyre több ávos került a rabok közé. Még olyan is előfordult, hogy valakit túlkapásai miatt börtönöztek be. A Nagy Imre-féle enyhülési politika jegyében született 1105/1954. (XII. 17) MT sz. határozat egy részben enyhébb fokozatú büntetés-végrehajtási rendszert irányzott elő. Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat már nem is tartalmazott fizikai fájdalmat okozó fegyelmi büntetéseket. A munkateljesítménytől függően lehetőség nyílt levelezésre, beszélőre, sőt csomag fogadására is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után újra sokan kerültek börtönbe, és a körülmények is romlottak.

A szocialista országokban, így Magyarországon is mindig rendkívül nagy volt a **börtönnépesség**. Miközben a nyugati polgári demokráciákban az 1950-es évektől megindult a hagyományos börtönügyi intézmény megújítása, addig nálunk éppen ellentétes tendenciákat figyelhettünk meg. 1943 és 1955 között az elítéltek száma majdnem négyszeresére nőtt, pedig 1943-ban háború zajlott, és az ország területe is nagyobb volt. Az ország lakosságának számához viszonyítva az arányuk 0,33% (1943-ban 0,09%). Hozzá kell tenni, hogy csak azért 37 ezren voltak börtönben, mert 17 ezren hely hiányában a büntetésük letöltésére vártak. (Az 1953-as amnesztia előtt 40 734 elítélt, 0,42%).¹¹⁵

A helyzet a későbbiekben sem javult. Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása miatt több mint 21 ezer embert ítéltek el. A későbbiekben pedig a **köz-törvényes bűnözők** száma kezdett el rohamosan növekedni, 1968 és 1972 között a fogvatartottak száma 25%-kal gyarapodott. Ez az arány a későbbiekben csak tovább romlott. Ezért a rendszerváltozás előtti évben, 1988-ban Magyarországon 100 ezer lakosra 196 fogvatartott jutott. Ugyanez a szám Ausztriában 77, Franciaországban 81,1, a Német Szövetségi Köztársaságban 84,4, Spanyolországban 75,8 volt.¹¹⁶ Éppen ezért a politikai vezetés, amikor úgy érezte, hogy a túlzásfolttság miatt már tarthatatlan állapotok uralkodnak a börtönökben, közkegyelmet hirdetett. Jellemző ezeknek a rendkívüli száma: 1955. évi 11. sz. tvr., 1956. évi 11. sz. NET-határozat, 1956. évi 7. sz. tvr., 1963. évi 4. sz. tvr., 1970. évi 4. sz. tvr., 1975. évi 7. sz. tvr., 1985. évi 3. sz. tvr., 1989. évi XXXVII. tv., 1990. évi XXXIX. tv.

München–Santa Fe, 1984. 130. o.; VOKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2009. 50–51. o.; ZINNER Tibor: *Vázlat az 1944/1945–1963 közötti magyarországi börtönügyhöz (és forrásaihoz)*. In: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga-MEZÉY Barna: (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Jogtörténeti Értekezések 20. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997. 141–162. o.

115 LÓRINCZ József-NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon*. Budapest, Magyarország. Igazságügyi Minisztérium. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság. Sajtóiroda, 1997. 38. o.

116 Forrás: Prison Information Bulletin, Council of Europe, No 12, December, 1988. Strasbourg, 22.

A politikai okokból elítélteket egészen a rendszerváltozásig „*feketelistára*” tette a korabeli hatalom. Írásos nyilatkozatot kellett aláírniuk, hogy perükről és fogva tartásuk körülményeiről senkinek sem beszélnek. Rendőri felügyelet alá vonhatták őket, ami azt jelentette, hogy este nyolctól reggel hatig otthon kellett tartózkodniuk. (Ezt folyamatosan ellenőrizték.) Tilos volt moziba, színházba, étterembe, szórakozóhelyekre stb. járniuk, telefonjukat, ha volt, elvették tőlük, és rendszeresen jelentkezniük kellett az illetékes rendőrkapitányságon.¹¹⁷ A veszélyesnek minősített elítéltek szabadulásuk után sem költözhetek Budapestre, Miskolcra, Sztálinvárosba, Komlóra, valamint a nyugati és a déli határvidékre. A 17/1975. MT sz. rendelet 109. §-a szerint az elítélésük előtt munkában töltött idejüket nem vették figyelembe a nyugdíj megállapításakor. Csak a legalantasabb munkákat végezheték. Hozzá tartozóik is hátrányos helyzetbe kerültek a tanulás, munkahely és egyéb juttatások terén.

A **fiatalkorúakkal** való bánásmód az ötvenes években nem sokban különbözött a felnőttekétől. (Volt olyan cella, ahol 62 elítéltet zsúfoltak össze.) 1954-ben, amikor már felduzzadt a számuk, Sátoraljaújhelyre vitték őket. 1958-ban a Budapesti Országos Börtönbe, azaz a Gyűjtőbe kerültek. 1963-ban lett Tököl a fiatalkorúak börtöne. Kezdetben azokban a barakkokban őrizték őket, ahol korábban az internáltak voltak. Egy barakkban 116 fiatalkorút tartottak. Parancsnokuknak azt a Kardos Gyulát nevezték ki, aki korábban a váci börtönben sanyargatta a politikai elítélteket. A fiatalkorú elítéltek száma is rohamosan nőtt. Az 1970-es években meghaladta a 700-at, a '80-as években pedig már az ezret.¹¹⁸

8. KONCENTRÁCIÓS TÁBOROK¹¹⁹

A XX. századi diktatúrák közül szinte mindegyik alkalmazta a koncentrációs táborokat mint speciális szabadságvesztés-büntetést. **Lenin** már 1917 decemberében kijelentette, hogy be kell vezetni a kényszermunka-büntetést a sztrájkoló hivatalnokokkal szemben.¹²⁰ Ezután egyre több parancsban és utasításban jelent meg a „*koncentrációs tábor*” kifejezés. Lenin 1918. augusztus 10-én elrendelte: „*a kuláko-*

117 Hírmondó, 1984/11.

118 TAMÁSKA Péter: *Politikai fogoly kerestetik: börtönök Magyarországon, 1945–1990*. Budapest, Mundus, 2006. 110–113. o.

119 A magyarországi koncentrációs táborok, munkatáborok jogon kívüli intézmények voltak. Elvileg nem tartoztak a büntetés-végrehajtási jogba. Mivel azonban büntetésként, illetve intézkedésként alkalmazták, a könnyebb áttekinthetőség érdekében ebbe a fejezetbe soroltam őket.

120 Lenin: *Összes Művei*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1979. 26. k. 410. o.

kat, pópákat, fehérgárdistákat és más kétes elemeket koncentrációs táborokba kell zárni a városokon kívül”.¹²¹

A Népbiztosok Tanácsa 1918. szeptember 5-i dekrétumában utasítást adott arra, hogy az osztályellenséget „koncentrációs táborokba kell zárni”. 1919. február 17-én az Oroszországi Föderáció Szovjetjének központi végrehajtó bizottsága ténylegesen a **Csekának**¹²² adta az ellenség és az ellenforradalmárok „koncentrációs táborokba” való internálásának jogát. A polgárháború befejeződése után kezdték a táborokban lévő fogva tartást egységesen szabályozni.

A húszas évek végén kezdett kialakulni a **Gulag**¹²³ valódi arca. Egyre több tábort alapítottak. Nem különítették el a politikaiakat a köztörvényes bűnösöktől, sőt ez utóbbiak lettek a táborok rettegett kápoi¹²⁴. Ekkortól ismerték fel a táborrendszer gazdasági hatását.¹²⁵ 1929-től a Gulag már a túlfeszített népgazdasági terv részévé vált. A fogvatartottak száma 1938-ra meghaladta a kétmilliót, miközben a személyi állományának kb. 25%-a pusztult el évente. 1950-ben érte el létszámának maximumát, a 2.500.000 főt. (A cári Oroszországban az elítéltek száma nem érte el a kétszázezret.) Sztálin halála után csökkentették az elítéltek számát, és felügyeletük is átkerült az Igazságügyi Népbiztossághoz, s egészen a Szovjetunió összeomlásáig, némi módosulással ugyan, de működtek.¹²⁶ A szovjet társadalom életében meghatározó tényező volt a Gulag, hiszen szinte mindegyik családnak valamelyik tagja megszenvedte az ottani viszonyokat. Még Mihail Gorbacsov, a Szovjet Kommunista Párt egykori első titkára is volt rabok unokája. A lágerélet törvényei társadalmi szokásokká váltak: a hadseregben, a kolhozokban, a gyárakban, üzemekben, de még az egyetemeken is.

121 Kotek, Joel-Rigoulot, Pierre: A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2005. 117. o.; KUN Miklós: *Oroszország választóton: a diktatúra természetrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 160. o.

122 Cseka = Összoroszországi Különleges Bizottság, a szovjet politikai rendőrség, amelyet 1917-ben Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij vezetésével hoztak létre, majd különböző neveken (GPU, OGPU, GUGB, MGB, MVD, KGB néven működött a továbbiakban).

123 A Gulag orosz mozaikszó: Glávnoje Upravljénije Lágerej (lágerek, kényszermunkatáborok főparancsnoksága).

124 A kényszermunkatáborokban kiegészítő rendőri, fegyelmező és munkairányító feladatokat ellátó, több-kevesebb kedvezményben részesülő fogoly.

125 CzÉH Zoltán: *A Gulag mint gazdasági jelenség*. Budapest, Magyar Russzicisztikai Intézet, 2003. 143–177. o.

126 APPLEBAUM, Anne: *A Gulag története*. Budapest, Európa Kiadó, 2005. I. k. 12–13. o.

GULAG térkép, kényszermunka táborok a Szovjetunióban

A szovjet Gulag-rendszerrel először a **magyar hadifoglyok** és a nemzetközi jogot megsértve **elhurcolt polgári személyek** ismerkedtek meg. Ők nem hadifogolytáborokba, hanem munkatáborokba kerültek, bár a Hági Egyezmény alapján a hadifoglyok munkavégzése csak bizonyos feltételek betartása mellett lett volna lehetséges. Közel 600 000–640 000 magyar állampolgár került a szovjet lágerekbe. A kegyetlen fogságban egyes kutatók 270-370 ezer főre teszik az áldozatok számát. Az életben maradtak többsége 1951-ig hazajöhetett, de még 1955–1956-ban is ezrével érkeztek vissza Magyarországra.¹²⁷ A visszatérteket a magyar hatóságok kvázi büntetett előéletű személyekként kezelték, és nem terjesztették ki rájuk a hadigondozás egyetlen formáját sem.¹²⁸

A magyarországi kommunista vezetők a munkatáborok felállítása terén is követni szerették volna a Szovjetunió példáját. Magyarország földrajzi helyzete teljesen eltért a Szovjetunióétól; Rákosi Mátyás „*panaszkodott*” is emiatt: „*Milyen kár, hogy nincs Szibériánk.*”¹²⁹

127 STARK Tamás: *Magyarok a szovjet kényszermunkatáborokban*. In: Kortárs, 2002/2. 69-81. o.; KRAUSZ Tamás: (szerk.): *Gulag: A szovjet táborrendszer története*. Budapest, Pannonica, 2001; RÓZSÁS János: *Gulag-lexikon*. Nagykanizsa, Magánkiadás, 2000; SZENTE Zoltán: *Magyarok a Gulag-szigeteken*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1989.

128 FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban. 1945–1949*. Pécs, Formatív, 1990. 11. o.

129 PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hataloméért, 1945–1948*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 454. o.

Az **internálást**, más néven **rendőrhatalósági őrizet alá helyezést** a II. világháború végétől alkalmazták. Az Államvédelmi Hatóság egyfajta eljárási technikai eszközként alkalmazta a Kommunista Párt vélt vagy valós ellenfeleivel szemben. Minden előzetes vizsgálat nélkül, politikai döntéseknek megfelelően, minimális jogvédelmet is megtagadva hajtották végre. Kezdetben antifasiszta megtorló intézkedésként az igazolóbizottságok és népbíróságok alkalmazhatták, de a végrehajtást a politikai rendőrségre bízták (81/1945. ME sz. rendelet). Erdei Ferenc belügyminiszter egy 1945. június 21-i titkos rendeletével (138000/1945. BM sz. rendelet) korlátlan jogosultságot adott a politikai rendőrségnek, így bírósági ítélet nélkül, politikai döntés alapján is internálhattak.¹³⁰ (Ekkor alakult ki az az eljárás, hogy a népbíróságok által felmentett vádlottakat is az Államvédelmi Osztály internálta).¹³¹ Péter Gábor egyik helyettese, Timár István¹³² ezt a módszert így mutatta be: 1946-ban, „a belügyminiszter utasítására bevezettük azt a gyakorlatot, hogy vádemelés mellőzése, vagy felmentő ítélet esetén a gyanúsítottakat visszakerültük és egyes esetekben internáltuk.”¹³³ 1945–1948 között ennek révén az internáltak száma hamarosan elérte a 40 ezer főt.

Bibó István már 1945-ben tiltakozott az effajta embertelen és törvénytelen eljárással szemben: „Az internálási apparátus természeténél fogva bizonytalan garanciák mellett működik, egyéni önkényeskedéstől meg nem óvható, az időtartama miatt súlyosan demoralizáló hatású. Egyszóval: egy sivár embergyűjtő nagyüzem, mely népi igazságtételnek túl közvetett, jogászai értékű igazságszolgáltatásnak pedig nagyon rendőri. Ha valami, ez a lehető legnagyobb mértékben megérett a teljes felszámolásra.”¹³⁴

130 PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról (1945)*. In: Társadalmi Szemle, 1997/7. 87–94. o.; SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: *A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest, Genius Gold Rt., 1997. 216–217. o.

131 SOLT Pál: (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. I. k. 707. o.

132 Timár István (1913–1991) Jogász. 1945-től 1948 decemberéig a politikai rendőrségen teljesített szolgálatot, 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese volt. 1948-as távozását követően az Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi és ügyészi főosztályának vezetője volt. 1953. januárban letartóztatták. 1956. október közepén szabadult. Ezt követően visszatért az Igazságügyi Minisztériumba, majd 1962-ben kinevezték a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettesévé. A Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatójaként ment nyugdíjba.

133 TIMÁR István: *Jogászai pályafutásom. (Visszaemlékezés.)* című kéziratát idézi: ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök pereit. Internálásokról, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1948*. In: Történelmi Szemle, 1985/1. 120. o.

134 BIBÓ István: *A demokrácia válsága*. In: BIBÓ István: *Válogatott tanulmányai. Második kötet, 1945–1949*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. 40. o.

Bibó István

1945-ben és 1946-ban még minden vármegye székhelyén működött egy-egy internálótábor. 1947-től azonban megszüntették a vidéki és a budapesti kerületi internálótáborokat, és egyetlen országos központi internálótábort alakítottak ki, amely kezdetben a Buda-Dél internáló- és gyűjtőtábor volt, amelyben esetenként nyolc-tízezer személyt, köztük több száz gyermeket is fogva tartottak. A Buda-Dél internáló- és gyűjtőtábor felszámolása után a politikai okból fogva tartottakat a kistarcsai táborba vitték. Ekkor már az internáltak egyre nagyobb részét tették ki a Révai József által „reakciónak” nevezettek. Illetve azok, akik ugyan letöltötték a rájuk kiszabott börtönbüntetést, de az ÁVO úgy ítélte meg, hogy szabadon engedésük „a fennálló demokratikus államrendre nézve aggályos”.

Az 1948. szeptember 6-i, 288.009/1948. BM sz. rendelettel megalakult a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, majd egy átszervezés után már országos hatáskörű szervként működő – a politikai rendőrség szervezetén belül – a VI. Jogi és Börtönügyi Főosztály, majd a Vizsgálati Főosztály vezetése alá helyezték az ÁVH börtöneit és internálótáborait.¹³⁵ Ekkortól vált általánossá az a gyakorlat, hogy akit valamilyen okból nem akartak bíróság elé állítani, azt internálták. A kiválasztás alapja sok esetben kideríthetetlen és irracionális volt.

A szovjet mintára kialakított ún. **nyitott végrehajtási helyek** – gyárak, üzemek, bányák – szinte az egész országot behálózták. Mintegy 45 helyen dolgoztak internáltak. Így többek között ipari létesítmények építkezésein (Lábatlan, Almásfüzitő, Tiszalök, Csepel stb.), középületek létesítésénél (a miskolci és a veszprémi egyetem),

135 BORECZKY Beatrix: *Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953*. In: GYARMATI György: (szerk.): *Trezor. Történelmi Hivatal Évkönyve*. Budapest, 1999. 91–114. o.

felújításoknál (Budavára), bányákban (Oroszlány, Recsk, Komló, Várpalota stb.), valamint számos helyen ipari és mezőgazdasági (Hortobágy) munkát végeztek.¹³⁶

Bank Barbara: Megfélemlítés, kisémmizés – az internálás. www.magyarhirlap.hu

A **kényszermunkát végző rabok** száma 1950-ben 18 359, 1951-ben 21 214, 1952-ben 35 039, 1953-ban 34 368 fő volt. A leghírhedtebb kényszermunkatábor Recsk (Heves m.) község határában, a Mátra északi részén, a Csákánykő hegy lábánál hozták létre. A fogvatartottak állandó létszáma kb. 1200 fő volt, akik a maguk építette fűtetlen barakkokban „laktak”, elhasznált katonai ruhába öltöztetve követ fejtettek, törtek és szállítottak; öreik veréssel ösztönözték őket a terv teljesítésére. Az ÁVH-s bánásmód („ne csak őrizd, gyűlöld is”), az elégtelen étellemezés, a 14-16 órás munkaidő, a csak csalással teljesíthető munkanormák s a rendszeres kínzások miatt kb. 109 rab pusztult el. A szabálysértő rabokat napokig kenyéren és vízen tartva, térdig vízben, gödörbe állítva vagy gúzsbakötéssel „fegyelmezték” – pl. Benkő Zoltán recski rekorderként 111 (!) órát töltött gúzsba kötve. A **gúzsbakötésről**, vagyis a kurtavasról a Recskben raboskodott Erdey Sándor írja: „A rabnak mindkét kezét előre kellett nyújtania, a nyitott tenyereknek egymással szembe kellett néznie. A nyitott tenyereket a csuklónál vastag spárgával összekötötték. Ezután úgy kellett leülni, hogy a két térd az összekötözött kezek közé kerüljön. Ekkor a két térdkalács alá egy

136 A teljes listát lásd: TAMÁSKA Péter: *Politikai fogoly kerestetik: börtönök Magyarországon, 1945–1990*. Budapest, Mundus, 2006. 243–244. o.

söprűnyelet dugtak úgy, hogy a szorosan összekötözött csuklókat a karokkal a térdek alá feszítették. A csuklókat szorosan összekötő zsinag mélyen belevágott a húsba, elszorította az ereket, a felhúzott térdeket rögzítő söprűnyéltől pedig az egész alsótest elzsibbadt. Leírhatatlan szenvedés következett be. Mindenki már tizenöt perc után levegőért kapkodott, majd rendszerint eszméletlen ájulás következett. Ezt az önkívületbe esést nem tűrték a kegyetlen örök, egy vödör vízzel visszakényszerítették az áldozatot a szomorú valóságba és kezdődött minden előlről.¹³⁷

Dr. Benkő Zoltán, volt recski rab bemutatja, milyen volt a gúzsbakötés.¹³⁸

1947-től azt az álláspontot képviselték, hogy az internálás nem lehet az állam számára veszteséges, ezért a népgazdasági terv részévé váltak az egyes munkatáborok. Ennek a magyar Gulag-rendszernek a megszervezésére érkezett a Szovjetunióból Garasin Rudolf.¹³⁹ Vas Zoltán és Gerő Ernő dolgozta ki az erre vonatkozó irányelveket. A Népgazdasági Tanács 407/21/1951. sz. (titkos) határozatában (*A letartóztatottak termelőmunkában foglalkoztatásának egységes megszervezése* címmel) rendelkeztek a **Közérdekű Munkák Igazgatósága** (KÖMI) létrehozásáról. Ennek az új hatóságnak kellett megszerveznie és irányítania az internáltak kényszermunkáját.¹⁴⁰ Az elhelyezésre a túlszűfolttság, az épületek rossz állaga volt a jellemző. A kényszermunka rendkívül megerőltető volt, napi 14 óra munkaidővel, különösen

137 Lásd: ERDEY Sándor: *A recski tábor rabjai*. Budapest, Reform Kft., 1989.

138 Lásd: BÖSZÖRMÉNYI Géza: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*. Budapest, Interart Stúdió Kiadói Iroda, 1990. 355. o.

139 KUBINYI Ferenc: *Fekete lexikon*. Miskolc, [Kubinyi Ferenc], 1994. 73–75. o.

140 T. VARGA György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez (1949–1953)*. In: *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve*. Budapest, 2002. 159. o.

azoknak, akik nem voltak hozzászokva a nehéz fizikai munkához. Az ételmezés mennyisége és minősége is rendkívül rossz, napi 600–1200 kalória. Az embertelen bánásmódot (verést, szidalmazást, kínzást) a rabok nehezen viselték. Az éhség, ki-merültség, betegség, orvos- és gyógyszerhiány miatt sokan meghaltak vagy megbetegedtek.¹⁴¹ Ha 1953-ban nem számolták volna fel a magyar táborrendszert, az tömeges elhalálozáshoz vezetett volna.

Az internáltak nagyobb munkateljesítésre való ösztönzésére alkalmazták az ún. napelengedést, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény után bányákban 5%-onként, egyéb munkahelyeken 2%-onként 1-1 napot elengedtek a büntetésből. A teljesítménytől tették függővé az egyéb kedvezményeket is (pl. a levelezést).

1953-ban, **Nagy Imre** kormányra kerülése után ideiglenesen megszüntették az internálás intézményrendszerét. Az 1035/1953. MT sz. határozat rendelkezett arról, hogy a belügyminiszter az internálótáborokat szüntesse meg. Az internáltak nem nyerték vissza automatikusan a szabadságukat. Sokakat közülük börtönbe zártak,¹⁴² a fővárosból és más nagyvárosokból kitiltottak, illetve rendőri felügyelet alá helyeztek. A Belügyminisztérium operatív osztályán továbbra is őrizték nyilvántartási lapjaikat. **Elkobzott vagyonukat sem kapták vissza.** Az igazságügy-miniszter ugyanis a 0058/1/1953. Tük. szám alatt kiadott rendelkezésében utasította a Legfelsőbb Bíróság elnökét: „*Annak az elvnek megfelelően, hogy a kitelepítettek és internáltak ingó és ingatlan vagyontárgyaira, valamint lakásokra vonatkozó igényeit, illetve kártérítési kereseteit el kell utasítani, szükséges a Legfelsőbb Bíróság megfelelő jogszabályokra való hivatkozással hozott elvi döntése. Felkérem, hogy ilyen elvi döntés meghozataláról gondoskodjék.*”¹⁴³ Együttal felszólították az ügyvédi kamarákat, hogy az internáltak érdekében pert kezdeményező ügyvédek ellen fegyelmi eljárást indítsanak.¹⁴⁴

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a **Kádár-kormány visszaállította az internálás** intézményét (1956. évi 31. sz. tvr.). Ennek alapján a hatóságok 1957. május 1-jéig közbiztonsági őrizet alá vontak kb. 4500 főt, valamint rendőri felügyelet alá helyeztek kb. 1500 embert.¹⁴⁵ Az internálást a Népköztársaság

141 Kiss Dánielt a recski lágerben kétheti éjszakai fogdára és kétórás gúzsbakötésre büntették. A hetedik éjszakán a fogdában odatették a forró dobkályhához, ahol a megkötözött embernek elégett a keze. Mivel nem kapott megfelelő orvosi kezelést, később amputálni kellett a kezét. Lásd: BÖSZÖRMÉNYI Géza: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*. Budapest, Interart Stúdió Kiadói Iroda, 1990. 13. o.

142 MOL-M-KS-276. f. 66/42. ö. e.

143 Idézi: SZENDREI Géza: *Magyar internálások, 1704–1960*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2007. 21. o.

144 MOL-M-KS-276. f. 53/186. ö. e.

145 HUSZÁR Tibor–SZABÓ János: *Restauráció vagy kiigazítás: a kádári represszió intézményesülése, 1956–1962*. Budapest, 1999. 92. o.; Szendrei Géza: *Kispesti internáltak; 1957–1959*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2009. 11. o.

Elnöki Tanácsának amnesztiarendelelete szüntette meg 1960 áprilisában. Addigra már kb. 16-18 ezer embert internáltak visszamenő hatállyal, mindenfajta bírói ítélet nélkül.¹⁴⁶

Buda-dél internálótábor (1945–1949)

A Buda-dél (vagy dél-Buda) internáló- és gyűjtőtábor – volt Károly-laktanya –, lett a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Központi Internálótábor. A Budaörsi út 61. szám alatt működött. A háború után az első nagy gyűjtőtábor az internáltaknak, ahonnan különböző építési, szerelési, kitermelési munkákra vitték az internáltakat. Több nagyipari beruházást kifejezetten a politikai okokból internáltak foglalkoztatására alapoztak.

A táborba érkezőket létszámenőrzés után ezredbe osztották, ami munkavégzésüket és lakóhelyüket is kijelölte. Az I. ezredben voltak a mőhelyek (asztalos-, cipész-, szabómőhely, iparmővészek és festők). A II. ezredben szállásolták el a nőket. A III. ezredben szintén munkások voltak. Ide azok kerültek, akiket sokszor maga a táborparancsnok, Ruscsák Lajos osztott be oda. Akinek a kezét elég kérgesnek, kidolgozottnak ítélték meg, azokat tették ebbe az ezredbe. Itt tartózkodtak a konyhások, a mosodások, a belső udvar takarítói, a kórház és annak dolgozói. A IV. ezredben kaptak helyet az ún. „ápoltkézűek”, az értelmiségiek és a gazdaságiak. Az V. ezredbe helyezték el a kitelepítésre váró svábokat, népi németeket, majd helyükre később az „intellektüellek” kerültek. A tábor összlétszáma 4000-5000 fő között váltakozott.

1949. április-májusban átköltöztették a Buda-déli internálótábort Kistarcsára, amely átvette a Központi Internálótábor funkciót.

Kazinbarcikai internálótábor

A tábort 1951. október 6-án nyitották meg. Lakóinak többségét volt hadifoglyok – a szovjet légereket megjáró katonák és csendőrtisztek – adták. Emellett ide is kerültek olyan nemzetiségiek, főként németek, akiket családjuk kitelepítése miatt „nem volt hova” szabadítani az akkori Magyarországon. A kazinbarcikai foglyok a Borsodi Vegyi Kombinátot építették. A tábor létszáma 1200-1300 főt tett ki.¹⁴⁷

146 KAHLER Frigyes–M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, a fordulat napja, ismét sortűzek, a nagy per.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1997. 210. o.; KISZELY Gábor: *Állambiztonság (1956–1990).* Budapest, Korona, 2001. 10. o.

147 FILEP Tibor: *A kazinbarcikai internálótábor.* In: Új Holnap, 2005/5. 15-24. o.

Kistarcsai internálótábor

A volt kistarcsai internálótábor az 1900-as évek elején épült, mint a Gép- és Vasútfelszerelési Gyár Rt. lakótelepe. A lakótelepet a gyár csődje után a Magyar Királyi Államrendőrség kezelésébe helyezték, majd alkalmassá tették, hogy a Toloncosztályról a deviánsnak definiált embereket itt különítsék el: kommunistákat, munkakerülőket, prostituáltakat, a kisebb törvénysértéssel elítélt bűnözőket. A második világháború alatt zsidókat gyűjtöttek össze a tábor falain belül, innen vitték őket tovább a munkatáborokba. Az épületeket 1949 tavaszán bővítették többszintesre, valamint közvetlen a Deák Ferenc utca mellé felhúztak még egy rabkörletet, és megépült a víztorony is, amely egyben géppuskás őrállásként is működött. Az építkezések befejeztével az ÁVH 1950. május 5-én vette át az uralmat a táborban. Minden ablakot bemeszeltek, a „szabad” mozgást pedig betiltották a tábor területén. 1949 tavaszán a Buda-déli internálótábor foglyait átköltöztették Kistarcsára. Ettől fogva ez lett a központi internáló- és gyűjtőtábor. Kistarcsán az öt férfi és egy női „ezred” létszáma 2-3000 fő között mozgott. Ágyak hiányában a földön, matracokon vagy pokrócokon aludtak, egy személyre 50-60 centiméter jutott. A rabok egész nap be voltak zárva, rövid időn belül egyre többen kaptak tbc-fertőzést.

Az egykori város gondnokság épületében, a volt víztorony mellett alakították ki a női fogházat, azt egy kerítéssel választották el a tábor többi részétől, rájuk női őrk vigyáztak. 1949 után raboskodott itt Szálasi Ferencné, Dévai Kamilla, az Andrássy, Eszterházy, valamint több híres nemesi család női tagja is.¹⁴⁸

Nagy Imre miniszterelnöksége idején ezt a tábort is bezárták. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után nyitották meg újra a tábort, és több ezer embert internáltak Kistarcsára.

Recski kényszermunkatábor

A recski tábor 1950. július 19-én hajnalban „nyitotta meg kapuit”. Recsken nem internálótábor, hanem a szovjet Gulagról szolgai módon lemásolt fenyítő, büntető jellegű kényszermunkatábor működött. Az idő múlásával, ahogy nőtt a tábor létszáma, fokozatosan úgy durvult az őrk viselkedése is. A tábor maximális létszáma 1300-1700 fő között mozgott.

148 ALMÁSI Tamás *Ítéletlenül*, Mozgóképek Innovációs Társulás és Alapítvány–MTV Szegedi Stúdió, 77 perc, 1991. JUSTUS Pálné: *Kistarcsa*. In: *Mozgó Világ*, 1988/11. 127. o.

A hátsó szekérbejáró az 1950-es évek 2. felében – dr. Kőrösmeszezy László felvétele

A recski kényszermunkatábor az Északi-középhegységhez tartozó Keleti-Mát-ra északi oldalán feküdt. Az északi szélesség 47. fok 53. perc és a keleti hosszúság 20. fok 7. perc metszette területét. Recsk községtől kb. 5 km-re, a vasútállomástól kb. 4 km-re, délre, a hegyek között mintegy 400 m tengerszint feletti magasságban feküdt. A tábor területe egy észak–déli irányban elnyúló szabálytalan hatszöget mutat, hossza 1200, szélessége 600 m volt, hozzávetőleg háromnegyed négyzetkilométert tett ki. A tábor kétszeres, 3 méter magas szögesdrótkerítéssel volt a külvilágtól elzárva. Déli végén a Csákánykő nevű, kb. 500 méter magas andezitből álló sziklavonulat található, ahol egy 100 méter magas és 250-300 méter széles merőleges sziklafal képződött, amelyet a fogvatartottakkal kezdtek kitermelni. Az évek során egy kisebb település nőtte ki magát, utakkal, járdákkal és közel 50 épülettel, valamint mesterséges tavakkal. 1950-től összesen nyolc **lakóbarakkot** építettek az internáltak, amelyben mintegy 150-en laktak. A barakkok 7×20 méter alapterületű favázás építmények voltak, cölöpalapozással. A favázat kívülről hosszában kettéhasított gömbfával burkolták, belülről egy sor élére állított téglából falat emeltek. Tetejét hevenyészve felrakott cserepek fedték, ennek résein beesett az eső, „bevilágítottak a csillagok”, és kiszökött a meleg.

Az 5. számú barakk, az úgynevezett büntetőbarakk rekonstrukciója az 1990-es évek elején – Bank Barbara felvétele

A **tábori őrség** külső és belső őrségből állt. A külső őrség a tábor külső szögesdrót kerítése mentén teljesített szolgálatot, és tiltott volt bármi érintkezése a belső őrséggel, illetve az internáltakkal. A belső őrség tagjait általában büntetésből helyezték a recski kényszermunkatáborba.

A recski ávéhás őrség – Gyarmathy Livia gyűjtése

Az **őrök** rendkívül kegyetlenül bántak a fogvatartottakkal. Pászthy Jánosnak, aki reklámgrafikus volt, az egyik ávéhás egy kábeldarabbal hólyagosra verte szét a kezét, azzal a felkiáltással: hogy „*te bűdös fasiszta, hazaáruló, ingyenélő, nem fogsz többé rajzolni*”. 1950 decemberére kialakították a recski kényszermunkatábor belső fegyelmezési-büntetési mechanizmusát is. Létrehoztak egy, a táboron belül is elkülönített – és szögesdróttal külön körbekerített – **büntetőbarakkot**. A még csak félig

kész tákolmány ablakait bemeszeltették és bedrótoztatták. A büntetőbarakk egyik leghíresebb internált parancsnoka Kéri Kálmán vezérkari ezredes¹⁴⁹ volt.

A **vizesverem-fogdát** kezdetben használták büntetésre. A körülbelül 2 méter mély gödörbe éjszaka feljött a talajvíz, így a bent büntetését töltő internált egész éjjel ebben állt. Másnap reggel, amikor kimászott a vizes veremből, csatlakoznia kellett a többi társához a munkahelyen. Annyi különbséggel, hogy sem vacsorát, sem reggelit nem kapott. Amikor megépült a fogdaépület, ez a vizes verem megszűnt.

Előszeretettel alkalmazták a **gúzsbakötést**: összekötötték a kezeket a csuklónál, a lábakat pedig bokánál, ezután a rabot leültették és a lábait fölhúzták, majd a térd alatt és a könyök felett átdugtak egy vastag rudat. Az eredmény: negyedóra után úgy elzsibbadtak a végtagok, hogy a rab nem érzett semmit. Később bevezették a döntött gúzst, amellyel az egyik oldal zsibbadt el. Általában két óráig tartott, de olykor szándékosan megfeledkeztek róla az őrök. Az egyik internált, Kiss Dániel, aki kétheti éjszakai fogdabüntetést kapott, kétórás gúzsbakötéssel, arra panaszkodott az egyik őrnek, hogy fázik, erre az bosszúból beráncigálta a barakkba, ott nekilökte a kályhának, a keze megégett, de ordítózása ellenére az ÁVH-s nem fordította el, csak akkor, amikor a többiek érezték az égett hús szagát. Az ujjai elüszkösödtek, ezért később amputálni kellett.

A rekonstruált, ún. vizesgödör (Bank Barbara felvétele)

149 Kéri Kálmán (1901–1994) vezérezredes, politikus.

A **munkaviszonyok** mindvégig elviselhetetlenek voltak: az ÁVH-s őrök és az internáltak közül kikerült, de valójában az ÁVH-sokhoz húzó brigádvezetők a legkönnyebbnek tűnő munkát is valóságos emberkínzássá tudták változtatni. Recskén fenytető, büntető, megfélemlítő intézmény működött, ahol nem a munkateljesítmény, hanem a munkát végzők szenvedése volt a cél. Öt órakor volt az ébresztő, kevés táplálékkal, kezdetleges eszközökkel napi 10-12 órában nehéz fizikai munkát végeztettek az internáltakkal télen-nyáron. A nagyon gyenge koszt, a megerőltető munka és a balesetek, illetve a hideg és az őrség kegyetlenkedései együttesen eredményezték, hogy a táborban 1951 telére megszorodtak a halálesetek. A táborban elhunytak többségét a váci rabtemetőben temették el.

A recski kerítés és a barakkok – Gyarmathy Livia gyűjtése

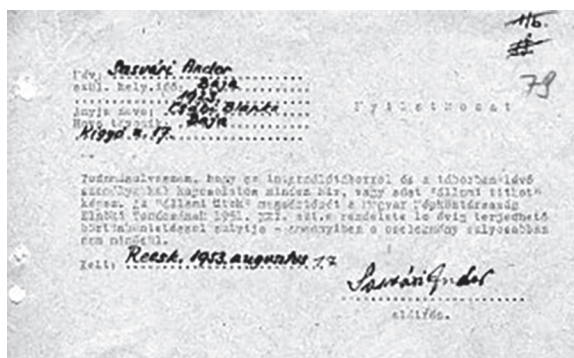
A táborban az ÁVH-sok tudatosan, minden képzeletet felülmúlóan **éhezették a rabokat**. A napi 10-12 órás nehéz fizikai munkához legalább 3000 kalóriára lett volna szükségük. A táborban hivatalosan előírt, egy főre jutó napi kalóriaadag 1200 körül volt, de ennél kevesebbet kapott a rabok többsége.

A **kórház** eleinte az istállóépületében kapott helyet. 1951 tavaszára felépült az úgynevezett kórházbarakk, amelyet nagyon gyengén szereltek fel, tulajdonképpen csak egyfajta segélyhelyként funkcionált. Voltak olyan „*műszerek*”, amelyeket ott helyben, a műhelyben készítettek el, hogy az orvos tudjon műteni. Rendkívül sok volt a rabok között a beteg, de kevés volt a gyógyítási lehetőség. Az orvosok legtöbbször – akik az internáltak közül kerültek ki –, ha módjukban állt, minden tőlük telhetőt megtettek a betegek gyógyítására életük megmentése érdekében. A munkájukat akadályozta a szegényes kórházi felszerelés és a kórház ÁVH-s parancsnoka.

A **tisztálkodásuk** módfelett hiányos volt: barakkban volt két betongyűrű, az iváshoz és a mosakodáshoz hordták tele vízzel. Egy csajka vízzel kellett megmos-

daniuk, de szappant nem kaptak. A meleg vizes fürdést csak havonta egyszer engedélyezték.

Minden szabadulóval aláírtattak egy titoktartási nyilatkozatot, hogy nem beszélnek senkinek semmiről, ami a táborban történt.

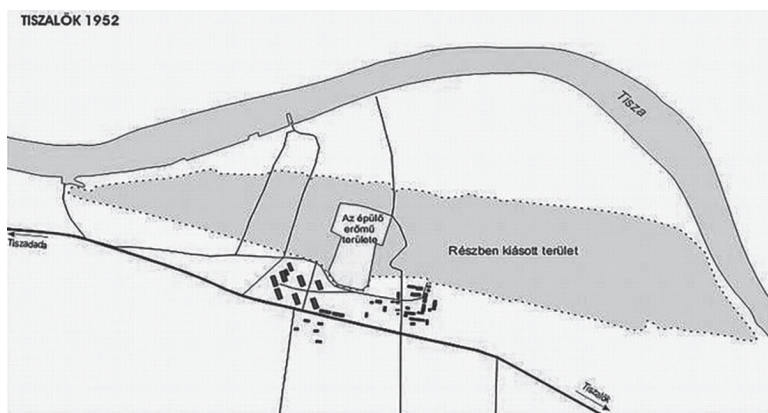
A nyilatkozat, amelyet mindenkinek alá kellett írnia – ÁBTL 3.1.9. V-107419.

A ténylegesen szabadlábra helyezetteket jelentkezésre kötelezték a lakóhely szerint illetékes rendőrhatalóságon, ahol többségüket rendőri felügyelet (ref) alá helyezték, egy részüket pedig még a korábbi lakóhelyéről is kitiltották.

Tiszalöki internálótábor

A tiszalöki internálótábort egy új vízlépcső és vízerőmű felépítésének céljával hozták létre. A munkát ugyan szakemberek irányították, de a nagyberuházáshoz rabokat vittek dolgozni. A tábor létszáma 1400-1500 fő körül mozgott, akik többségükben olyan hadifoglyok voltak, akiket 1950 decemberében és 1951 elején adták át a szovjet hatóságok a magyar ÁVH-nak, azonban az nem engedte őket szabadon. A tábor rabállományát többségében a népi németek (svábok, akik a Waffen SS kötelékében szolgáltak) adták. Az őrizeteseik között nagy számban voltak olyanok, akiknek – bevonuláskori lakhelyüket tekintve – állampolgársága időközben megváltozott: Románia, Csehszlovákia, vagy éppen a „titoista” Jugoszlávia lett az otthonuk.¹⁵⁰

150 Görbedi Miklós: 1020 nap az őrtornyok árnyékában: A tiszalöki hadifoglytábor története. Tiszalök, Tiszalöki Költségvetési Üzem, 1989. Görbedi Miklós: Az árnyékok hosszára nyúlnak: kiegészítés Kecskemét, Tiszalök, Kazincbarcika kényszermunkatáborainak történetéhez. Tiszalök, „Október 4.” Baráti Társaság. Tiszalöki Tagozat, 1998. Görbedi Miklós: Emlékkönyv a tiszalöki kényszer-hadifoglytábor ÁVO-s sortüzének és felszámolásának 50. évfordulójára: 1953. október 4. – 2003. október 4. / Tiszalök, Önkormányzat, 2004

Légi felvétel alapján készített rajz Tiszalökről, 1952 – dr. Hajdú Lajos

A tiszalöki táborban a szabadítások és az amnesztiarendelet végrehajtásának készletetése miatt **zendülés** tört ki. Ennek a végkifejlete lett az 1953. október 4-én bekövetkezett tragikus esemény, amelynek során öten meghaltak, heten súlyos, tizenketten pedig könnyebb sérüléseket szenvedtek.¹⁵¹

1953 őszén az internálótáborok nagy részét ugyan felszámolták, de a Tiszalöki Internálótábort gazdasági érdekekre hivatkozva továbbra is fenntartották.¹⁵²

9. KITELEPÍTÉS

A (szakzsargonban elterjedt) **kitelepítés** kifejezést használták azokra az intézkedésekre, amikor egyes személyektől elkobozták ingatlanjaikat, és arra kényszerítették őket, hogy családjukkal együtt (időseket, betegeket, gyerekeket sem kímélve) a falvakba, kulákportákra szállásolva mezőgazdasági munkát végezzenek. Ez az intézkedés valójában tehát deportálásnak minősíthető, annál is inkább, mert két, 1939-ben (az ún. Honvédelmi Törvény, 1939. évi II. tc.) kibocsátott rendeletre (8.130/1939 ME sz. rendelet, 760/1939. BM sz. rendelet) hivatkozva hajtották végre. (E rendeletek alapján hurcolták el a II. világháború alatt a magyarországi zsidókat otthonukból.)

A kitelepítést is a **szovjet gyakorlatból** másolták, ahol a cári idők száműzetését helyettesítette. 1918-tól a kommunista (bolsevik) párt politikai ellenfeleit, az anar-

151 SOLT Pál: (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Szerk.: HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 3. k. 763-771.

152 BANK Barbara: *Az internálás és a kitelepítés dokumentumai*. In: *Trezor 3. Történelmi Hivatal Évkönyve* Budapest, 2004. 107. o.

chistákat, eszereket néhány hónapra vagy egy évre kiutasította Pétervárról, illetve Moszkvából, de máshol, bármelyik városban letelepedhettek. Az 1920-as években a kitelepítés időtartamát növelték, korlátozták az új hely megválasztását, majd kijelölték azt. 1922. aug. 10.: kiadták „Az adminisztratív úton történő kitelepítésről” szóló határozatot, melyben megújították a cárizmusbeli rendeletet, s megalapozták az új bolsevik gyakorlatot. A szovjet „jogban” a kitelepítés lehetett alapbüntetés vagy a lágeréveket követő mellékbüntetés, mely a régi lakóhelyre való visszatérést (az egykori kapcsolatok megújítását) akadályozta meg. 1935: „belbiztonsági okokból” Leningrád körzetéből kitelepítették az észteket, finneket, litvánokat; 1936: kb. 180 ezer koreait telepítették a Távols-Keletről Közép-Ázsiába. A Ribbentrop–Molotovegyezmény értelmében a Szovjetunióhoz került 12-13 millió lakosból több mint 4 millió lengyel nemzetiségű volt. Internálták a lengyel hadsereget (130 200 sorkatona, 14 580 tiszt), majd 1940-ben négy hullámban csak a regisztrált és egyáltalán nem teljes adatok alapján 312 800 családot, vagyis 1 173 170 személyt deportáltak a Szovjetunió különböző lágereibe, telepeire. 1941–42: kb. 1,2 millió volgai németet Kazahsztánba és Szibériába. 1943: a németekkel való együttműködésért kollektív büntetésként hurcoltak el szülőföldjéről kb. 900 ezer csecsent, ingust, kalmüköt, karancsajt, krími tatárt stb.¹⁵³

A **kitelepítendő névsorának összeállítása** a legtöbb esetben önkényesen, szubjektív szempontok szerint történt. Sokszor a helyi hatóságok egyszerűen felírták a készülő listára azokat, akikkel nem szimpatizáltak, vagy csak a lakásukat, házukat akarták maguknak megszerezni. Gyakran az is előfordult, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei listán nem szereplő személyeket is elvittek. Elhurcolták az albérlőket, cselédeket, házvezetőnőket, véletlenül ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Névelírás vagy szándékos „félrehallás” miatt is sokakat kitelepítettek. Ezeken az embereken semmilyen magyarázkodó, tiltakozó beadvány sem segített.¹⁵⁴ Rendszeresen előfordult, hogy az engedélyezett 500 kiló helyett csak 30 kilós csomagot vihettek magukkal, és 24 óra helyett 12 óra alatt kellett összecsomagolniuk.

A **vidéket** érintő legnagyobb kitelepítési sorozatra 1949-től a nyugati és déli határvidéknél került sor. A mesterségesen uszított, hisztérikussá fokozott harmadik világháborús hangulatban a végrehajtó szervek válogatás nélkül deportáltak ezekről a vidékekről egész családokat, sokszor az éjszaka közepén, csak néhány percet, esetleg órát hagyva a készülődésre. **Budapest**en 1951-ben, arra hivatkozva, hogy

153 VARGA Lajos: *Népek, nemzetek deportálása a Szovjetunióban, 1937–1944*. In: *História*, 1993/8. DUF AUD, Grégory: *Etnocídium? A krími tatárok kitelepítése és életük a száműzetésben (1944–1956)*. In: *Valóság*, 2008/5. 113–119. o.

154 KÁLI Csaba: (szerk.): *Dokumentumok Zala megye történetéből (1947–1956)*. In: *Zalai Gyűjtemény*. 48. Zalaegerszeg, 1999. 159–161. o.

a fővárosban kevés a lakás,¹⁵⁵ egy belügyminiszteri rendelettel kb. 17 700 embert telepítettek ki a fővárosból.¹⁵⁶ Az így megszerzett 5300 lakásnak a felét utalták ki új bérlőknek, ávosoknak, rendőröknek és pártfunkcionáriusoknak.¹⁵⁷ Az intézkedésről az alábbi hivatalos jelentést adták ki: „1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítették ki: hat volt herceget, 52 volt grófot, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta táborno­kot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csendőr- és rendőrtisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagy­családos ipari munkások kapták meg.”¹⁵⁸

A kitelepítetteket Szolnok, Békés, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyei falvakba és tanyákba költöztették, többnyire kuláknak minősített családok házaiba.¹⁵⁹ Ezzel egyrészt a kulákokat is büntetni akarták, másrészt azt akarták elérni, hogy az egy fedél alá kényszerített családok között el­lentétek alakuljanak ki.

Propaganda

Kónya Lajos Kossuth-díjas költő¹⁶⁰ versben üdvözölte a „főváros kitakarítását”:

„Ki városunkból a heréket,
rontják a pesti levegőt!”

155 HEGEDŰS József-TOSICS Iván: *Lakásosztályok és lakáspolitikai változások a budapesti lakáspiac változásai az elmúlt három évtizedben*. In: *Mozgó Világ*, 1982/9–10. 12. o.; GYÖRI Péter: *Lakásrendsze­rünk kialakulása – buktatókkal*. In: FERGE Zsuzsa- VÁRNAI Györgyi: (szerk.). *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987. 190. o.

156 MOL-M-KS 276 f. 65. cs. 183. ö. e.

157 VARGA László: *A magyarországi kényszer­munkarendszer jogi vonatkozásai*. New York, 1954. 5. o.; DESSEWFFY Tibor-SZÁNTÓ András: „*Kitörő éberséggel*.” *A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest, Háttér Kiadó, 1989. 10. o.; GULYÁS JÁNOS és GULYÁS Gyula: (szerk.): *Törvény­sértés nélkül...: A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai*. Budapest, Láng, 1989. 16. o.; EMBER Mária: *Hortobágy, „szociális tábor” 1952–1953*. In: *Forrás*, 1981/6. 9. o.; MAGYAR Bálint: *Borsóstantya, Hortobágy*. In: *Mozgó Világ*, 1983/1.; ZINNER Tibor: *1951-ben történt*. In: *Filmvilág*, 1986/12. 11. o.; SZÁNTÓ András: *Az 1951-es budapesti kitelepítés*. In: *Medvetánc*, 1988/4–1989/1. 141. o.

158 Kis Újság, 1951. június 19., vö.: *Szabad Nép*, 1951. augusztus 7.

159 MOL MK-s 276 f. 65. cs. 183 öe. MOL MK-s 276 f. 65. cs. 184. öe.

160 Kónya Lajos (1914–1972) Kossuth-díjas (1950, 1953) magyar költő, író, pedagógus. 1951–1954 között az írószövetség főtá­kára volt.

Vagyonekobbzás

A kitelepítettek ingatlanait a szovjet típusú diktatúra kiszolgálóinak adományozták.¹⁶¹ Salgótarjánban pl. így osztották el a kitelepítettek, deportáltak lakásait: 1. Megyebizottság, 2. Honvédség, 3. ÁVH, 4. Tömegszervezetek, 5. Helyi tanácsok, (elsősorban tanácsi funkcionáriusok, orvosok, pedagógusok), 6. Termelő minisztériumok helyi szervei.¹⁶² Gyakran kifejezetten a községi tanácsok, illetve azok alkalmazottjainak elhelyezése miatt telepítettek ki egyes családokat. Olyan eset is előfordult, hogy reakciónak minősítettek valakit, és ezért telepítették ki. Pl. egy soproni családra azért esett a választás, mert az egyik rokonuk a Szabad Európa Rádió bemondója lett.¹⁶³

10. DEPORTÁLÁS

A (szakzsargonban elterjedt) **kitelepítés** kifejezést használták azokra az intézkedésekre is, amikor egyes személyektől elkobozták ingatlanjaikat, és arra kényszerítették őket, hogy családjukkal együtt (időseket, betegeket, gyerekeket sem kímélve) a hortobágyi táborokban mezőgazdasági munkát végezzenek. Ez az intézkedés valójában tehát **deportálásnak** minősíthető, annál is inkább, mert két, 1939-ben (az ún. Honvédelmi Törvény, 1939. évi II. tc.) kibocsátott rendeletre (8.130/1939 ME sz. rendelet, 760/1939. BM sz. rendelet) hivatkozva hajtották végre. (E rendeletek alapján hurcolták el a II. világháború alatt a magyarországi zsidókat otthonukból.) Általános volt tehát a párhuzam a **zsidók deportálásával**, bár ezt a kifejezést tilos volt a kitelepítésre használni. Előmozdította a hasonlóságot, hogy az érintett vagyonos polgárok egy része átszenvedte a háborús üldözést. Előfordult, hogy egyesek tiltakozásul rossz emlékként eltett 1944-es sárga csillagjaikat felvarrva mentek a befestett ablakú vonathoz. Tardy Lajos visszaemlékezéseiben említi, hogy maga is

161 Az állampárt vezetői már korábban gondoskodtak magukról. Egymás után „kommunizálták el” maguknak a jobbnál jobb villákat. Rákosi Mátyásnak több háza is volt, Gerő Ernő felesége a kiköltöztetett tulajdonosok ingóságára is igényt tartott. Péter Gábor délelőtt kinézett magának egy rózsadombi villát a Gábor Áron úton, délután már deportálták a tulajdonosokat. Ezután sokáig rivalizáltak Kádár Jánossal, hogy melyikük háza és kertje van jobban felszerelve. Hasonlóan szerzett magának házat Kovács István, a budapesti pártbizottság titkára is. Nagy Imre a rózsadombi Orsó utcában egy tehetős zsidó kereskedő villáját kapta, amit a kor egyik építész zsenije, Kozma Lajos tervezett. Apró Antal sem bánta, hogy a nyilasok által egy zsidó családtól elvett villába költözött be.

162 Idézi: SZÁNTÓ András: *Az 1951-es budapesti kitelepítés*. In: Medvetánc, 1988/4–1989/1. 141. o.

163 SZÁNTÓ András: *A kitelepítések történeti háttéréről*. In: GULYÁS JÁNOS és GULYÁS Gyula: (szerk.): *Törvénytörés nélkül ...: A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai*. Budapest, Láng, 1989. 24. o.

látott egy idős házaspárt, akikről az ávosok szedték le a csillagot a pályaudvaron.¹⁶⁴ Azonban csak a deportálás kifejezéssel¹⁶⁵ tudjuk **egyértelműen elhatárolni** ezt a kényszerintézkedést az internálástól és a kitelepítéstől. Az internálással szemben ugyanis az egész családot érintette, függetlenül azok korától és egészségi állapotától. A kitelepítéstől pedig az különböztette meg, hogy nem községekbe, családokhoz, hanem szigorúan őrzött zárt táborokba zárták a deportált családokat. A szovjet típusú diktatúrára jellemző módon a Belügyminisztérium 00384/1950. BM. IV. Ücs. számú utasítás az orwelli nyelvhasználatnak megfelelően¹⁶⁶ „telepített”-nek vagy „telepesek”-nek nevezte őket. Ilyen fogalmat egyébként hivatalosan nem ismert a korabeli jogi szabályozás. Ezeket a kifejezéseket, terminológiákat teljesen önkényesen találták ki.

A munkatáborokat azért a **Hortobágyon** alakították ki, mert itt viszonylag kevés község van (ez volt a „**magyar Szibéria**”), ezért választották ki a Hortobágyi Állami Gazdaságot.¹⁶⁷ Ezzel is utánozták a Szovjetunió természetalkítási programját.¹⁶⁸

164 TARDY Lajos: *Szagatott krónika: Nagy idők kis tanúja*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

165 Hegedűs András (1922–1999) kommunista politikus, miniszterelnök (1955–1956), majd szociológus szerint is ez a helyes terminológia. Lásd: GULYÁS JÁNOS és GULYÁS Gyula: (szerk.): *Törvénytétel nélkül ...: A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai*. Budapest, Láng, 1989. 72-73. o.

166 Az újbeszél (angolul Newspeak) mesterséges nyelv George Orwell híres regényében, az 1984-ben, az a bolsevik nyelvezet, amelynek leegyszerűsítő fordulatai hitelesítik a totalitáriánus diktatúra életellenes abszurditását.

167 BÉRES András: *A Hortobágyi Állami Gazdaság kialakulása és előzményei*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 1984/11. 121-136. o. BÉRES András: *A Hortobágyi Állami Gazdaság iratai, 1948–1960*. Levéltári Szemle, 1982/2-3. sz. 285-290. o.

168 HAJDÚ Zoltán: *A szocialista környezetátalakítás kérdései Magyarországon, 1948–1956*. In: Kiss Andrea, MEZŐSI Gábor; SÜMEGHY Zoltán: (szerk.): *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárany Ilona professzor asszony tiszteletére*. Szeged, SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 2006. HAJDÚ Zoltán: *Környezet és politika: a természetátalakítás „zseniális sztálini terve”*. In: Tóth József – Wilhelm Zoltán: (szerk.): *Változó környezetünk: tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára*. Pécs, JPTE TTK Földrajzi Intézet: MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, 1999. HAJDÚ Zoltán: *A természetátalakítás Alföldön*. In: FRISNYÁK Sándor: (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza, Piremon Nyomda, 2000. KARCZAG István: *A természetátalakítás kérdései*. In: Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle 1951/2. *A szovjet nép átalakítja a természetet*. (Cikkgyűjtemény). Budapest, Szikra Kiadó, 1951. *A szocialista ember átalakítja a természetet*. Összeállította: A Magyar Természettudományi Társulat munkaközössége. A Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége. VIII/9 segédlet. Budapest, 1950.

Hortobágyi táborok

Rajzolta Dr. Hajdu Lajos, 2007

*Az internált családok „zárt táborai” a Hortobágyon, a Nagykunságban
és a Hajdúságban (1950–1953) (a név mellett a létesítés éve)*

A gyakran csak **hortobágyi táboroknak** nevezett tizenkét kényszermunkatábor a hagyományos értelemben vett Hortobágytól jóval nagyobb területen, a Nagykunság északi részeitől – Tiszabő, Karcag, Püspökladány vonalától – a Hajdúság északnyugati csücskéig – a Polgár, Hajdúnánás, Tiszavasvári háromszögig – terjedő síkon, Hajdú-Bihar megye nyugati és Szolnok megye északkeleti részein he-

lyezkedett el. Hajdú-Bihar megyében **Árkus, Borsóstanya, Borzas-Mihályhalma, Ebes, Elep, Kónyatanya, Lenin-tanya és Tedej** táborai a VIII. sz. Kerületi Főkapitánysághoz (Debrecen) tartozó különleges – ún. K-örsők – felügyelete alatt működtek. A Szolnok megyei táborok és K-örseik: **Tiszaszentimre – Kilences tanya, majd Erzsébetmajor, Kócs, Lászlómajor és Kormópuszta** a VII. sz. Kerületi Főkapitánysághoz (Szolnok) tartoztak.

A térképen is jól látható, hogy 11 tábor alsóbbrendű összekötő útról leágazó, kiépítetlen földutak mentén helyezkedett el. Emiatt esőzések idején megközelíthetetlenek lettek.

A deportálás indokai

A deportálásokat a déli határsávban kezdték el, majd folytatódott egyéb vidéki területen és a fővárosban. A déli határsávból elsősorban a délszlávokat és a megbízhatatlannak minősített családokat vitték el.

Deportáltak száma

A hatósági kimutatások szerint a 12 kényszermunkatáborból az 1953 júliusa és az október 31-i felszámolási határidő között 2524 család, 7281 fő szabadult. A táborokban ennél többen: 8300 fő körül lehettek. A megmaradt rendőrségi dokumentumok, az egykori rabok lopva készített névsorai, vagy a rendszerváltás után újrászerveződő meghurcoltak által összeállított listák részletezettsége, megbízhatósága eltérő mértékű. Ráadásul, az elhurcolás és a szabadulás közti időszakban sokféle életeseemény is lejajlott a táborokban: a rabok kb. 3%-a (főként a legidősebbek) meghalt, születtek is gyermekek (becslések szerint a teljes létszám kb. 2-2,5%-os arányában), és sokan (egy korabeli rendeletnek megfelelően, főleg kisgyermekek), a táborok felszámolása előtt hazakerülhettek rokonaikhoz (a teljes létszám kb. 9%-a). Nem volt ritka az sem, hogy a rabok egy részét más táborba szállították át, így itt is, ott is nyilvántartásba kerülhettek. Még nehezebb a listák alapján a valamikori családokat rekonstruálni, és számukat jól megbecsülni. Az ábra a 12 tábor ma ismert létszámát foglalja össze.

Deportáltak barakkjai

A deportáltakat többnyire teljesen más célra épült mezőgazdasági épületekben összezsúfoltan őrizték, pl. barakkokban, istállókban, juhhodályokban, kukorica-górékban, tyúkólakban, disznóólakban, gépszínekben vagy kulákok épületeiben. Mivel az építmények „lakhatóvá” tétele a kitelepítettek feladata volt, kezdetben a szabadban laktak. Lakásviszonyaik a legtöbb helyen nem feleltek meg a legegységesebb

körülményeknek sem. A higiénia nélküli istállóban különösen télen nem tudtak mosakodni, tisztálkodni. A legtöbb helyen nem volt megfelelő fűtés sem. A rossz elhelyezés és fűtetlen lakhelyek miatt sokan megbetegedtek, de a gyengélkedőknek nem jutott külön betegszoba. Voltak, akik öngyilkosok lettek, vagy nem bírván a körülményeket, meghaltak. A holttesteket a pusztában jeltelen sírokba temették el, hogy ne maradjon nyoma.

Nem engedélyezték még a kisgyermek rokonokhoz való költözését, azzal az indokkal, hogy akkor a felnőttek könnyebben szánhatják rá magukat arra, hogy elszökjenek. Különösen tragikus sors jutott a csecsemőknek, akiket pl. októbertől májusig, meleg víz hiányában nem tudtak fürdetni, megfelelően tisztába tenni.¹⁶⁹

A deportált családokra vonatkozó szabályok

A Belügyminisztérium 00384/1950. BM. IV. Ücs. számú utasítás a korabeli Alkotmánnyal és egyéb törvényekkel is ellentétes volt. Ráadásul a BM-utasítás alapján hozott intézkedésekkel szemben semmiféle jogorvoslatot nem engedélyeztek. Legfeljebb az Államvédelmi Hatóság hozhatott teljesen önkényesen eltérő határozatot.

A hortobágyi zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el, látogatókat pedig havonta egyszer, az őrparancsnok engedélyével fogadhattak. A zárt területre idegenek sem léphettek be. Levelet és 5 kilogrammos csomagot havonta egyszer kaphattak. A csomag tartalma csupán ruhanemű és egyszerű étel lehetett. A levélírás engedélyezése, a táborba küldött levelek kézhezvétele és a csomag átvételének engedélyezése teljes mértékben az őrparancsnok által önkényesen gyakorolt kedvezménynek számított.¹⁷⁰

A helyi állami gazdaságokban folyamatos rendőri felügyelet mellett minden 12. életévét betöltött személynek napi 12 órát kellett dolgoznia. A szabályok megszegésével szemben különböző (sokszor önkényes) fenyítések alkalmaztak, vagy kihágási büntetést szabtak ki rájuk. Olyan eset is előfordult, hogy azokat a családfőket, akik szót emeltek a gyermekekkel való kegyetlen bánásmód, a velük szemben alkalmazott kényszermunka miatt, internálótáborba szállították.¹⁷¹

A deportáltakkal az örök egyébként is kegyetlenül bántak. Folyamatosan zaklatták, megalázták őket. Gyakorta alkalmaztak fizikai erőszakot is (pl. egy ötéves

169 VADKERTINÉ MARKOS Ilona: *A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–1953*. Pécs, B&D Stúdió, 2005. 117-128. o.

170 MOL XIX-B-1-j 40. d. 106. 00369.

171 MOL XIX-B1-j 40. d. 106. 00369.

gyermeket a rendőrök a lábánál fogva felakasztottak, s amikor szülei tiltakoztak, testi fenyegetéssel és elzárással büntették).¹⁷²

Deportáltak őrzése

A deportált családok rendőri őrzését az erre a célra szervezett különleges „K” őrsők látták el, a számukra kiadott különleges utasítás alapján. Ezek az őrsők Hajdú-Bihar megyében szervezetileg közvetlenül a megyei rendőrkapitányságnak, míg Szolnok megyében az illetékes járási kapitányságnak az alárendeltségébe tartoztak. A K-őrsők munkáját Hajdú-Bihar megyében a megyei kapitányság igazgatásrendészeti, valamint őrszolgálati osztálya irányította és ellenőrizte, míg Szolnok megyében ezt a feladatot a járási kapitányság őrszolgálati és igazgatásrendészeti előadója látta el.¹⁷³

A K-őrsők rendőrei idomított kutyákkal végezték az őrszolgálatot. Többször is előfordult, hogy a kutyákat még 12 éven aluli gyerekekre is ráuszították, amivel maradandó sérüléseket és idegkárosodásokat okoztak.

Barakkbelső, Borsós 2. sz. tábor, 1953, Pirokska János Csongrádi polgármester ceruzarajza

172 HANTÓ Zsuzsa: *Az 1950-es évek törvénysértései*. In: KÖVESDY Zsuzsa–KOZMA László: (szerk.): *Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005. 42. o.

173 VADKERTINÉ MARKOS Ilona: *A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–1953*. Pécs, B&D Stúdió, 2005. 117-128. o.

Felemás amnesztia

Az internálásoknak és a kényszerlakhely-kijelölésének a **Nagy Imre-kormány** vetett véget, de a deportáltak tulajdonképpen csak kegyelmet kaptak, mintha bűncselekményt követtek volna el, és ezért nem mondták ki, hogy deportálásuk jogtalan volt. Ennek következtében nem kaphatták vissza többé lakásaikat, ingatlanjaikat és a legtöbb esetben még eredeti lakóhelyükre sem térhettek vissza. Egy ideig még ezután is rendőri felügyelet alatt állottak, és nem rendelkezettek perbeli jogképességgel. Erdei Ferenc igazságügy-miniszter a megyei bíróságok elnökeinek kijelentette: „...*hogy a szocialista törvényesség szellemében az eddig tapasztalt opportunista és liberális ítélkezéssel ellentétben következetes, határozott s az eddiginél keményebb ítéletekkel kell biztosítani az osztályellenség minden támadásának visszaverését...*”¹⁷⁴ A bíróságoknak tehát el kellett utasítaniuk minden olyan keresetet, amely valamilyenféle elvesztett tulajdon visszaszerzésére, vagy bármilyen csekély összegű kártérítésre irányult volna. Gyekiczky Tamás szerint¹⁷⁵ ezért is módosították a Polgári eljárásjogi törvényt, hogy az ilyen keresetleveleket a bíróságok idézés nélkül el tudják utasítani. Pp. 130. §. F pontja szerint „...*a felperes követelése idő előtti, vagy – az elévülés esetét ide nem értve – bírói úton nem érvényesíthető, illetőleg a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan.*” A volt deportáltak még akkor jártak a legjobban, ha mélyen hallgattak a velük történekekről. Ennek ellenére még gyermekeik, unokáik is 1989-ig másodrendű állampolgároknak számítottak. Akadályozták őket a továbbtanulásban, a karrier építésében.

A következő csalódás sokukat a rendszerváltozáskor érte, hiszen ekkor sem adták vissza nekik jogos tulajdonukat, hanem csak ún. kárpótlási jeggyel rendezték el a jóvátételt. Különösen az dühítette őket, hogy azok, akik önkényesen szereztek meg ingatlanaikat, a piaci ár töredékéért vásárolhatták meg 1989-ben azokat.

174 Beszámoló a kormány programnyilatkozata alapján tett igazságügy-miniszteri intézkedésekről és azt követőleg a bíróságok munkájában tapasztalt jelenségekről. MOL M-KS – 276. f. cs. 16. öe. 11/B. o.

175 Gyekiczky Tamás: Vergődés a jog hálójában. (Adalékok a kitelepítettek jogi diszkriminációjához) In: Hantó Zsuzsa: (szerk.): Kitiltott családok. Budapest, Magyar Ház, 2009. 213. o.

Árkus

A Nyugati-főcsatorna és az Árkus-csatorna kereszteződésétől pár száz méterre eső árkusi telep légvonalban tíz kilométernyi távolságra van Hortobágy községtől. A Hármas fenék, a Szászfenék és a Csécsi mocsár: sivár, fátlan, mocsaras pusztá övezte az Árkusi Állami Gazdasághoz tartozó kis majort, amely 1950. június végén kényszermunkatáborrá válván, fogadta a kitelepített családokat. Az első rabszállítmány: 104 család, 389 személy, Zala, Somogy és Baranya határ menti falvaiból, a telep szélén álló U alakú juhodály egyik szárnyában zsúfolódott össze. A hodály másik szárnyát a juhoknak továbbra is fenntartották.

A juhodály egyik szárnya, 2006. 0000-0Fotó: Landauer Attila

A kisgyerekekkel érkezők egy részének a gazdaság barakkjában és a magtár melletti kis, párhuzamos ház sor kiüríthető épületeiben szorítottak helyet. A rendőrőrs és később az iskola is az egyik házban rendezkedett be.

A juhhodály lakóinak szétrendeződése, s egyúttal az *alaptábor áthelyeződése a telep központi részébe* kora ősszel kezdődött. Ehhez a gazdaság két barakkot biztosított, a rabok pedig vályogházakat építettek a magtár környékén, a házsorokkal szembeni területen. Ugyanitt egy marhaistálló kiürítésével, a kantine, konyha és latrina kialakításával a következő évre nagyjából kialakult az árkusi rabtábor végleges képe.

A tábor kiépülésével egyidejűleg a zsúfoltság fokozódott, ugyanis 1951 tavaszától szinte havonta érkeztek az újabb transzportok az ország különböző részeiből. Árkus 830 fő körüli létszámával a nagy, társadalmi-kulturális tagoltságát tekintve a nagyon heterogén összetételű táborokhoz tartozik. 1951 folyamán kilenc kisebb-nagyobb rabszállítmánnyal bővült a major. Az első nagyobb csoportot április 3-án Nyírség két, határ közeli falvából: *Tyukodról* és *Porcsalmáról*, az utolsót november 14-én, a *csurgói járás* községeiből hozták. A közbe eső hónapokban a transzportok Borsod Tisza menti községeiből: *Borsodivánkáról*, *Tiszabábolnáról* és *Ároktőről* (augusztus 2-án), a Pest megyei *Kisnémediből* (augusztus 8-án), *Szegedről* (szeptember 16-án), *Záhonyból* és *Sarkadról* (október 4-én) érkeztek. A hortobágyi táborok között Árkus adott helyet a legtöbb – összesen 19 – görögnek, akik a negyvenes évek végén menekültek Magyarországra. Nagy részüket 1951. augusztus 22-én deportálták ide Budapestről, a kőbányai görög kolóniából, másokat a borzasi tábor görög deportáltjai közül emelték ki a hatóságok. 1952-ben főleg táborközi áttelepítések révén: elsősorban *Tedejről*, szórványosan *Mihályhalma* és *Polgár-Lenin-tanya* táboraiból áthozott családokkal és személyekkel bővült a létszám.¹⁷⁶

Árkus meghatározó sajátossága, hogy olyan csoportok többé-kevésbé homogén tömbjeiből állt össze, amelyek kulturális háttere végletesen eltérő volt. Voltak itt arisztokraták és görög szabadságharcosok, a keleti végeken élő protestáns szegények és tehetősebb gazdák, dél-dunántúli katolikus falvakból való parasztcsaládok, deklasszált főhivatalnokok, a közigazgatás – kitelepítésük előtt még aktív – alkalmazottai, értelmiségiek és egykori csendőrök. Rendszerhű kommunista is akadt a táborlakók között. Sajátos csoportot képeztek a szegediek. Valamennyien 1945 előtti – többnyire idős – katonatisztek voltak, akiket az egymás közt „*Szálló a Fehér Ökörhöz*” nevezett marhaistállóba szállásoltak be.

176 A kitelepítettek névsorát közli: VARGA Albert: *Rab voltam a Hortobágyon. Árkustanya*. Budapest, Timp Kiadó, 2005.

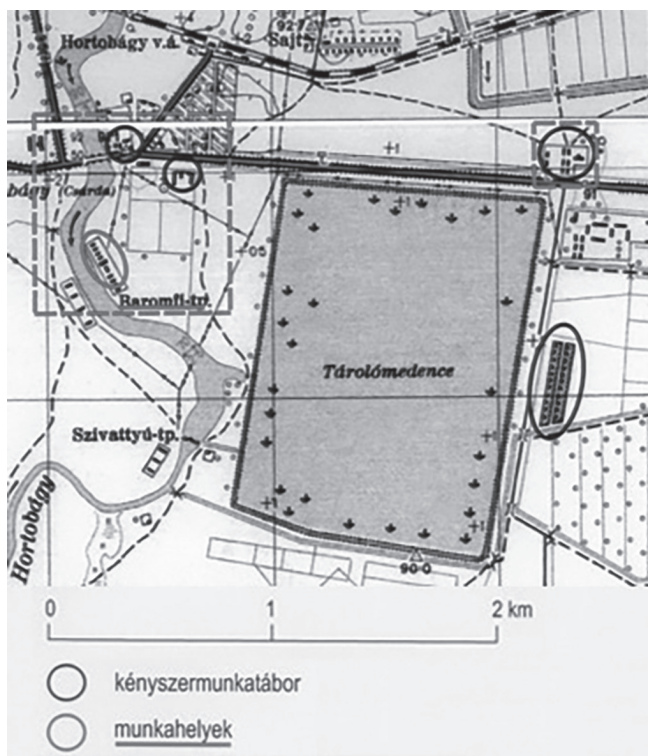

A marhaistálló 2005-ben üresen. Landauer Attila felvételei

A kulturális sokféleség és az állandósult mozgás miatt egyébként is nehezen konszolidálódó tábor összerázódására az első évben külön tehertételként nehezedett a korrupció és visszaéléseit brutalitással kompenzáló táborvezetés. A rabok (örök által kijelölt) parancsnoka sorstársai ellen fordulva, összejátszott a rendőrökkel és a gazdasági vezetéssel. Besúgók, rendőrökkel együttműködésre kész rabok valamennyi hortobágyi és nagykunsági zárt táborban voltak. A kápósodás¹⁷⁷ beindulása árkusai specialitás. A visszaéléseknek és kegyetlenkedésnek – ugyancsak sajátos módon – külső hatósági beavatkozás vetett véget.

177 Az olasz *capo* jelentése szó szerint 'vezető'. A koncentrációs táborokban a foglyok közül az örök által kiválasztott, kijelölt foglyot jelenti, aki a többi rab egy-egy csoportját irányítja. Elvárás volt vele szemben az örök által adott utasítások maradéktalan teljesítése, amiért cserébe kiváltságokkal bírt (például több élelem, külön szállás).

Borsós

A tábort és környékét dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-19-A-b és L-34-19-A-d/1953. (1:25 000) térképszelvények részlete alapján. HM Hadtörténeti Múzeum, Hadtörténeti Térképtár.

A **borsói kényszermunkatábort** 1952 nyarán hozták létre, a 33-as út mentén, két – egymástól külön álló – telepen, a mai Hortobágy község területén. A tábor **Borsós I.** néven ismert részének magva egy gépszín és a közelében kiürített épületek, közel a Hortobágyi Nagycsárdához, a Balmazújváros–Debrecen felé vezető út jobb oldalán. Hídi tábornak is nevezték ezt a telepet, mivel a Hortobágy folyó kilenclyukú hídjához is közel esett. A **Borsós II.** nevű táborrészt, ugyanennek az útnak két oldalán, a hídi táborról másfél kilométernyire, a Hortobágyi Állami Gazdaság borsói telepén, s egyúttal központjában hozták létre. A tábor súlypontja a hídtól keleti (Balmazújváros felé vezető) irányban, a 33-as út bal oldalán volt. A rabok nagy része itt: Borsós Sámuel tiszafüredi birtokos egykori tanyájának – korábban feltehetőleg idénymunkások szállásául is szolgáló – juhnyíró hodályában: az ún. Nagyhodályban és a mellette épült cselédházakban, valamint a hozzájuk tartozó disznó- és tyúkólakban kapott helyet. Kisebb részüket ezzel az épületsoporttal

szemben, az út túloldalán, az Állami Gazdaság központjához közeli épületekbe (főleg a magtár padlására) szállásolták be.

A hatósági adminisztrációban egységesen Borsósként nyilvántartott telepek őrzését ugyanaz a rendőrőrs látta el. Ez a hídi tábor területén, a gépszín melletti épületben rendezkedett be. Az állami gazdaság üzemi épületei a Nagyhodállyal szemben, a 33-as út túloldali épületeiben voltak, kissé beljebb az úttól, a hortobágyi tározótó közelében. A rabmunkát innen vezényelték, a rabokat a hídi központból felügyelték. A tábor meglehetősen tágas területe egybeesett a Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztjének borsósi üzemegységével és a hortobágyi puszták tradicionális középpontjával és központjával: a híd-csárda-kocsiállás-csendőrőrs által közrefogott területtel. Ebből a központi magból nőtt ki a későbbiekben – 1962-ben közigazgatási státushoz is jutva – Hortobágy község.

Borsós késői alapítású tábor: 1952 nyarán jelölték ki a június 25-én Miskolcra és (kisebb részben) a környékbeli borsodi községekből deportált családok – 539 személy – számára. A kiüríthető épületek fogadóképessége kezdettől fogva szűkösenk bizonyult. A miskolci családok többségét a hídközei gépszínen és melléképületeiben (Borsós I.), a többieket a borsósi Nagyhodályban (Borsós II.) helyezték el. (A kitelepítettek Borsós I. fő szálláshelyét: a gépszínt – megkülönböztetésül a Nagyhodálytól – Kishodálynak és Pajtának is nevezték.) A következő hónapokban folyamatosan érkeztek a szállítmányok az ország minden részéből, szórványosan még Budapestről is. Június 27-én Besenyőtelekről, július 2-án Várpalotáról, 17-én Kisköréről, 18-án Békéssámsonból és Tótkomlósról, 24-én Szakmár-Résztelekről, és Sándorfalváról hoztak kisebb-nagyobb csoportokat. 1952 forró nyarán sűrűsödtek az aratási, terménybeadási atrocitások, és sűrűbbek lettek a hatóságok megfélemlítési akciói is a falvakban. A kisebb borsósi szállítmányokba ezeknek a nappali lecsapásoknak – többnyire teherautókon hozott – áldozatai kerültek. A Békés megyei Kaszaperről július folyamán két ízben is hoztak családokat.

A feltöltődés ősszel is folytatódott, a nagyobb szállítmányokon túl, év végéig 36 alkalommal érkezett egy-egy család vagy személy Borsósra. December végére közel 300 fővel gyarapodott a tábor létszáma. Mindez a rabok folyamatos mozgásával járt. Állandósult a helykeresés. Az újonnan érkezők Borsós II.-re (a tulajdonképpeni Borsóstanyára, illetve az ottani állami gazdaság területére) kerültek. Itt a Nagyhodályba és közvetlen környékére (a cselédházakba és ólakba) képtelenség volt több embert bezsúfolni. Sokan átkerültek az út túloldalára, a gazdaság istállóiba, magtárának padlására, egyéb melléképületeibe. Az elhelyezést tovább nehezítette a hídi tábor lakóinak áttelepítése Borsósra. A hideg beálltával a gépszínt nem a rabok számára, hanem csirkekellető kialakítása végett téliesítették. Itt csupán a melléképületek néhány családja maradhatott. Az áttelepülteket Borsósra szállították, kit hova tudtak elhelyezni. Volt, aki sátorba került, mások padlásokon, kazlakban, lakókocsiban húzták meg magukat, s olyan is volt, aki veremlakást alakított ki ma-

gának, nem tudni, hogy a Szibériában honos zemljanka mintájára, vagy hazai (pl. nyírségi) hagyományokat követve.

Az utolsó nagy szállítmány: 155 személy, 1953 második hetében, Kunmadas-Berekfürdőről érkezett tehervonattal. A kunmadarasi családokat – az 1953. január 6-án végrehajtott éjjeli deportálás áldozatait – a csárda melletti kultúrházba zsúfolták be. Akik végképp nem fértek be se oda, se máshova, azokat átirányították a polgár-Lenin-tanyai táborba.

1953 elejére a tábor létszáma ezer fő körül stabilizálódott. Borsós, nagyságát tekintve – Ebest követően – a második a hortobágyi táborok sorában. Rövid életű (mindössze egy évig fennállt) gyűjtőtábor volt.

Merítóbázisa csaknem az egész országot átfogta: Rédicstől (Zala) Hangácsig (Borsod-Abaúj-Zemplén), Tótkomlóstól (Békés) Fertőrákosig (Győr-Sopron) sokfelől szállították ide a családokat. Sokféle foglalkozás és státusz, a kulturális, nyelvi, etnikai és vallási jellegzetességek sokasága zsúfolódott itt össze. A tábor társadalma ugyanakkor alapvetően két nagy csoportra tagolódott: az alaptábort alkotó miskolci és a folyamatosan érkezett nem miskolci deportáltak megközelítőleg azonos létszámú körére.

A *miskolciak* foglalkozási és státus-összetétele vegyes volt, ugyanakkor félezres csoportjukban arányukat és különösen jellegadó szerepüket tekintve, meghatározó jelentőségű volt a kitelepítésükkor már deklasszált régi elit jelenléte. Állami, közigazgatási, rendvédelmi és pénzügyi főtisztviselők és tisztviselők, nagytulajdonosok, a háború előtt pozicionált és/vagy rendszerrel ellenséges érzületűnek feltételezhető értelmiségiek és különösen a katonatiszti kar képviselői tartoztak ebbe a körbe. A *nem miskolciak* – összességében ugyancsak félezer főt kitevő – szállítmányaiban is voltak értelmiségiek, előfordultak bennük ipari munkások, görög kommunisták, régi elithez sorolható családok. Döntő többségük azonban önállóan gazdálkodó parasztgazda („*földkulák*”), falusi kisiparos, kiskereskedő, vendéglős („*kupeckulák*”) volt. A nincstelen szegényparasztok aránya is jelentős ebben a körben.

Feszültségek és konfliktusok természetesen adódtak a kétféle társadalom s azokon belül is a sokféle értékrend, életviteli kultúra egymásra zsúfolásából. Borsós rabtársadalma ennek ellenére és a folytonos mozgás, ide-oda rázás dacára, az örök és a munkáltatók kapkodása közepette, valamiképpen mégis elég hamar összerázódott. Ebben fontos szerepe volt a táborlakók, főként az alaptáborot alkotó miskolciak – közöttük a táborélet szervezésében jártas katonatisztek – szervező-készségének.

A körülményekhez képest elviselhető életfeltételek kialakulását a táborhelyszín adottságai is segítették. A tábor két egysége az első fél évben egymástól meglehe-

tősen távol, közvetlenül az út menti sávban volt, rászerveződve az állami gazdaságra. Aztán a mozgatás-helykeresés időszaka jött, ugyancsak az út mentén, a tábor Borsósra áthelyezett súlypontjában. Végül az 1953 elején érkezett kunmadarasiak újra „széthúzták” a táborhelyszínt a híd és a csárda irányába. Ilyen körülmények között nehéz volt a tábor zárt területének biztosítása. A „telepesek” és „szabadok” elválasztását a többi táborban sem tudták következetesen megoldani. Borsóson különösképpen nem ment a „kinti” és a „benti” világ szigetelése. A rabok (főleg a miskolciak) kezdettől fogva, s a táborélet vége felé különösképpen, éltek is a tábor földrajzi helyzetéből és kényszerű nyitottságából adódó lehetőségekkel. A kunmadarasi szállítmány családjai már egy meglehetősen fásult-frusztrált őrséggel szembesültek, amelynek partnerével, a kapkodó gazdasági vezetéssel legalább annyi baja volt, mint őrizeteseivel. A munkaellátottság Borsóson többé-kevésbé folyamatos volt, jóllehet a tél beálltával itt is adódtak foglalkoztatási gondok. A rizstermelés itt is fontos gazdálkodási ágazat volt, emellett az állattenyésztés és – a szikes talajon erőltetett ráfordítások árán – a gabona-, illetve takarmánynövények termesztése is jelentős volt. A Hortobágy folyó és a tározó mindkét oldalán – a táborhelyektől távolabb: *Malomházán* és környékén is – rizsföldek húzódtak. A növénytermesztés idénykötött munkáin túl, a rizstermelést és öntözést szolgáló infrastruktúra: a tározó és a szivattyútelep karbantartása, a gátépítés és a termőterületek bővítése a téli hónapokban is biztosított munkalehetőséget. Az állattenyésztés, a tábortól távolabbi állattartó telepek (pl. Várostantya), a Borsóshoz tartozó mátai ménes a férfiakat – kiváltképpen az állatokhoz értő kunmadarasiakat –, a két baromfitelep a Hortobágy közelében pedig a nőket foglalkoztatta.

A rabok letelepítése Borsóson is megkezdődött, távolabb a „szabadok” kiépülő félben levő községétől, a tározó keleti oldalának, süppedékes-vizenyős talaján. Mire a rabok között *Bánatfalvának* nevezett házsor felépült, a tábor véghónapjait élte, felszabadítása nemsokára megkezdődött. A gazdaság vezetése (itt is) hiába marasztalta „telepes” dolgozóit, alig néhány család maradt Hortobágyon. Bánatfalva alapozás nélküli vályogházai nyomtalanul eltűntek, mára egykori helyük is nehezen azonosítható.

Borsós, Bánatfalva, 1954 – Dr. Kováts Dániel felvétele

Borzas-Mihályfalva

A táborokat dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-19-C-a/1953 (1:25 000) térképszelvény részlete alapján. HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténeli térképtár

Borzastanya helyét ma már épületmaradványok sem jelzik. A tábor azonosításához régi térképekre korabeli légi felvételekre van szükségünk. A tájékozódást ma is segítő földrajzi támpont a Nagy-Darvas-halom nevű kurgán, a kunkápolnási mocsarak közelében. Borzastanya, amely 1950-ben már a Hortobágyi Állami Gazdaság egyik üzemegysége volt, a kunmadarasi réten, a mocsárvilágtól északkeletre, a csapadékos vagy száraz időjárástól függően egy-másfél kilométerre helyezkedett el. A legközelebbi lakott település: Nagyiván légvonalban öt és fél kilométerre volt a tanyától. Ennek ellenére Borzas a hortobágyi táborvilág eldugott, esős időszakban gyakorlatilag megközelíthetetlen egységei közé tartozott. Elszigeteltségéhez az is hozzájárult, hogy területe a kunmadarasi szovjet repülőtér gyakorlóterébe esett. Az alaptábort az 1950. június 25-én érkezett deportáltak hozták létre. Ez a 297 fős szállítmány azokból a baranyai családokból állt össze, akiket a június 23-i nagy határsáv-kitelepítés keretében hurcoltak el a Nyárad-Harkányi Síkság és a Villány – Mohács vonaltól északra és délre eső dombvidék sváb falvaiból.

Az elrendeződés napjaiban, 1950. június 27-én hatvani vasutas családokat: családfő nélkül érkezett asszonyokat és gyermekeket hoztak a tanyára. (Egyidejűleg a családfő-férfiakat Recskre deportálták.) A tábor feltöltése Somogy megyei kitelepítettekkel folytatódott. A hatvaniak utáni legnépesebb csoport 1951 júniusában Fertőbozról érkezett. 1951. augusztus 22-én nyolc Budapestről kitelepített görögöt fogadott a tábor. November 13-án újabb szállítmány érkezett Somogy megye tizen-

három községből. Az állami gazdaság központja és a rendőrőrs a tanya kúriaszerű épületében rendezkedett be, a rabok első szállítmányai az istállóban kaptak helyet, a később érkezők barakkokat építettek maguknak. A tábor kiépítése 1950–1951-ben a létszámbővüléssel párhuzamosan folytatódott, s mire végleges formája és rendje kialakult, helyzete a környékén folyó lögyakorlatok és gyakorló bombázások miatt tarthatatlanná vált.

Mihályhalma

A borzasi tábort 1951–1952 fordulóján átköltöztették Nádudvar közelébe, a Hortobágyi ÁG Borzastól légvonalban mintegy nyolc kilométernyire fekvő mihályhalmi telepére. A rabok a telep központjában álló magtár melletti istállóba („százás”) és két Borzasról átszállított, illetve újonnan épült barakkba költöztek. A létszám 480 fő körül stabilizálódva, Mihályhalmán lényegesen nem változott.

Barakkok Mihályhalmán. Fulmer István fotója, 1953

A táborrendszer egészét tekintve, Borzas-Mihályhalma a közepes nagyságú táborok közé tartozott. Összetétele a csúcslétszám idejére vegyes képet mutatott: társadalmi státusok, nyelvi és etnikai kötődések sokféleségét egyesítette. Karakterét ugyanakkor mindvégig a svábok közössége határozta meg. A tábornak ez a jellegadó magva mindvégig maga mögött tudhatta az otthon maradt rokonság-szomszédság támogatását. A rendőrök hozzáállása a csomagküldéshez meglehetősen ambivalens volt: tiltották is, korlátozták is, engedték is – többnyire szemet hunytak fölötte. A tábor működtethetősége ugyanis jórészt a sűrűn érkező csomagokon is múlott. A dél-baranyai falvak így jelentősen hozzájárultak a Borzas-Mihályhalma fenntartásához. Az élelmiszer-szállítmányokra az örök, sőt a gazdaság vezetősége is ráfűződött: a csomagok visszatartásán, dézsmálásán túl a rabok és őrzőik közötti ügyletekre is volt példa. A tábor életét megrázó atrocitások és konfliktusok is

részben erre a sajátos egymásrautaltságra vezethetők vissza. Borzas és Mihályhalmáról korabeli fényképek is készültek. A felvételek a borzas-mihályhalmi körülmények viszonylagos „lazaságának” és Fulmer István háromfai diák leleményességének köszönhetők, akinek sikerült megtartani és a szabadulásig rejtegetni fényképezőgépét.

Deportáltak Borzas-Mihályhalmán

Borzas, rizsgyomlálás előtt. A képen Becker József (Szajk) látható. Fulmer István fotója

Ebes

A tábort és környékét dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-19-A-b és L-34-19-A-d/1953 (1:25 000) térképszelvények részlete alapján. HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténeli térképtár

A tábor az Ebesi Állami Gazdaság területén volt, a vasúti fővonalától kb. egy kilométernyire, Hajdúszoboszló és Debrecen között nagyjából félúton, a kiépülőfélben levő Ebes község közelében. Termékeny, takarmánynövények (főleg kukorica) termesztésére, belterjes állattenyésztésre alkalmas, tanyás terület a hajdúsági lösháton. A gazdálkodás ezen a vidéken alapvetően különbözött az ide 20-25 kilométernyire eső hortobágyi pusztai gazdálkodástól. A kitelepítések idején Ebes, ha földrajzilag nem is, szervezetenként Hortobágyhoz tartozott: 1949-ben létrehozott állami gazdaságát 1951 decemberében – az Állami Gazdaság központosítás jegyében – Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztjéhez kapcsolták. A negyvenes évek végétől Ebes térségében is folyt a tanyafelszámolás, tagosítás. Ezzel párhuzamosan kis téveszcsék (Hunyadi, Kossuth, Marx, Vörös Csillag), a mintagazdaságnak elgondolt állami gazdaság jött létre, és 1949–1950-ben megkezdődött a kollektívizált agrárüzemekhez kapcsolódó – szocialista mintafalunak tervezett – község kiépítése. A jó minőségű ebesi földeken a múlt század közepén radikális népességcsere ment vége. A tanyák kiürülőben voltak, gazdáik menekültek. 1951-ben felgyorsult a térség benépesítése. Kelltek az olcsó munkaerő, jöhettek a „telepesek”, az állami gazdaság kényszermunkára fogható rabszállítmányai.

A tizenkét hortobágyi és nagykunsági rabgazdaság sorában Ebes a legnagyobb: csúcslétszáma – 1952 novemberében – 1071 fő volt. Huszonkét hónapos fennállása során Ebes (a másik ezren felüli létszámú táborhoz, Borsóshoz hasonlóan) gyűjtő-

tábornak tekinthető: sokfelől, sokféle családot telepítettek ide. A kiürített tanyákba, gazdasági épületekbe beszállásolt családok szociokulturális összetétele nagyon heterogén. Az itt őrzött személyek és családnevek nehezen azonosíthatóak. Az első rabszállítmány: néhány szegedi család és Szeged környékén, a Bács-Kiskun és a Zala megyei határ menti községekben bevagonírozott családok 1951. november 23-án érkeztek. Kivagonírozásukra az azóta megszűnt Ebes előtti kis megállóban: Vervölgyön került sor. Ebben az évben még december 19-én érkeztek Ebesre telepések, ugyancsak a déli határsáv községeiből, főleg Zala megyéből: a Göcsej és a Muravidék aprófalvaiból. Az első: 1952. január 9-i rendőrségi összesítés szerint a tábor létszáma 321 fő volt. Ez a 320-330 között mozgó létszám június elejéig változatlan volt. Június 19-én újabb nagyobb szállítmánnyal 400 fő közelébe emelkedett a létszám. Ez a turnus azokból a családokból tevődött össze, akiknek a második (1952. június 17-i) nagy zalai kitelepítés során nem jutott hely a célállomásként kijelölt kócsi táborban, így átirányították őket Ebesre. Két hét múlva, július 3-án érkezett a legnépesebb szállítmány: a szegediek 678 fős csoportja. A tábor létszáma ezzel ezer fő fölött stabilizálódott. Egyetlen nagyobb csoport érkezett még: a Somogy megyei Lakócsáról július 26-án papjukkal együtt deportált négy horvát család, összesen 27 személy.

Az 1951-es – táboralapító – szállítmányokat az ebesi vasútállomástól délkeletre, a vasútvonal és a Hajdúszovátra vezető műút közötti terület egyik megmaradt tanyájának: a Nagy Béla-tanyának gazdasági melléképületeiben helyezték el. Nagy Béla-tanya a terület vízgyűjtőjének számító Pece-ér mentén álló épületcsoport volt, két és fél kilométernyire az állomástól. (A fél évszázaddal ezelőtt még széles nádsávval övezett Pece-ér északkelet–dél nyugati irányban kanyargott a vasútvonal és a hajdúszováti műút közötti területen.) A tanya kúriászerű főépületéhez az állomástól déli irányba tartó, egyik dűlőútból nyílt kis bekötőút vezetett. A többszobás kúriát a rendőrőrs foglalta el, a melléképületekbe: istállóba, pajtába, ólakba, fészerbe a „telepeseket” szállásolták be. A rendőrőrhöz kapcsolva – „telepes” tanerő beállításával – 1952-ben tábori iskola beindításával próbálkoztak, és a táborélet beindulásával, a tábor egészségügyi felügyeletét ellátó orvos is ide járt ki Hajdúszoboszlóról. A Nagy Béla-tanyától a Pece-ér mentén északi irányban kb. egy kilométerre fekvő tanyabokorban és ezzel szemben, a hajdúszováti út túloldalán, az állami gazdaság rendezkedett be. Utóbbi: a Horváth-tanya volt az állami gazdaság központja.

Az 1952 nyarán érkezett népes rabszállítmányoknak a Nagy Béla-tanya melléképületeiben már nem jutott hely. A szegediek és a lakócsaiak hónapokig sátrakban laktak. A létszámrobbanás a tábor gazdasági vezetőit és őreit nehezen megoldható elhelyezési, munkáltatói és őrzési problémák elé állította. Az ebesi gazdaság fő profilja az állattenyésztés volt. Az állatoknak is hely kellett, a „telepeseket” is el kellett valahova szállásolni. A szállítmányokkal nemcsak értékes munkaerő, hanem

gazdálkodáshoz nem szokott városi népség, munkára kevésbé alkalmas családtagok: gyerekek, öregek is szép számmal érkeztek. Télen a jószágok az istállókban elsőbbséget élveztek, a telepések kiszorultak a környék megmaradt tanyáira. *Babaliget* és a patkányairól hírhedt „*Pockos*” területén nagyobb csoportot tudtak elhelyezni, a tábor kisebb egységei a még megmaradt környező tanyákra zsúfolódtak be. Ebes folyamatos mozgásban-mozgatásban élő, szétszórt elrendezésű, részben tanyás tábor volt. Az állandósult átmeneti állapot, az inkompetens gazdasági és az erőszakoskodásra hajló rendőri vezetés súlyosbította a táborélet elviselhetőségét. A zűrzavaros állapotokra megoldásként kínálkozott a – központi határozattal lehetővé tett – letelepítés. A Horváth-tanyai Állami Gazdasági központ 1952–1953 fordulóján az elbontott tanyákból kinyert – megvásárolható – építőanyag után nem sokkal felszámolódtott. A vasúton túli – 1952. január 2-án saját tanácsi igazgatás alá vont – község helyén a mai Ebes épületei állnak.

Elep

Az elepi tábor területe a nádudvari út mentén, 1953 – Dr. Hajdu Lajos rekonstrukciója az L-34-19-B-c/1953 (1:25 000) térképszelvény alapján. HM Hadtörténeti Múzeum, Hadtörténeti Térképtár

Az elepi tanyavilágra épült állami gazdaság 1951 késő tavaszán létrehozott táborra, a Hortobágyról Debrecenbe tartó 33-as út nádudvari leágazásánál, másfél-két kilométerre a főúttól, Nagyhegyes közelében, az út két oldalán helyezkedett el. Természeti adottságait tekintve Elep nem tartozik a Hortobágyhoz. Térsége földrajzi ütközőterület: a hajdúsági löszhát peremvidéke, közel a hortobágyi szikes puszták pereméhez. A nádudvari út jobb (Hortobágy felé eső) oldala: a Mike-laposi és a Fertő-laposi-tó környéke mélyebb fekvésű, rétes-mocsaras vidék. Az út bal (Nagyhegyes felé eső) oldalának területei magasabb fekvésű löszhátak. Egészében véve, jó termőhelyi adottságokkal bíró, állattenyésztésre is kiválóan alkalmas, tanyás terület.

Az elepi Állami Gazdaság 1950-ben jött létre a Rickl család Pece-ér menti majorjában, és a birtokaikról elűzött balmazújvárosi, elepi és debreceni gazdák tanyáin. Az állami gazdaság 1951-ben előbb a Hortobágyi ÁG-Egyesülés, majd a decemberre a közel hatvanezer holdas Hortobágyi Állami Gazdaságok Trösztjének egyik egysége lett. Az elepi tábort ebben a központosítási folyamatban, a hortobágyi rabgazdaság-rendszer részeként létesítették.

Néhány családot – Somogyból és Baranyából – 1951 tavaszán hoztak a kiürített tanyákba. Az első nagyobb szállítmány: 347 fő, a nyugati határsávból érkezett Hortobágy állomásra. Őket július 21-én telepítették ki a Rábától északra eső területekről: Vas és Győr-Sopron megye határvidékéről: a szombathelyi, szentgotthárdi, kőszegi, mosonmagyaróvári, soproni járás falvaiból. A családokat a nádudvari úttól balra eső tanyákba zsúfolták be. Ugyanitt, a Vértesi tanyán szállásolta be magát a rendőrség, s ezzel július-augusztus fordulóján létrejött a tábor. A rendőrség innen nemsokára elköltözött: a Nagy-tanyán építettek számukra helyiségeket. Ősszel újabb csoportok érkeztek Somogy megye déli részéről, a legtöbben a nagyatádi járásból, november-december folyamán. Év végén a tábor létszáma megközelítette az 500 főt (498). A következő s egyben utolsó nagy szállítmány az 1952. május 28-án deportált somogyi és zalai családok 500 fő körüli csoportja. Ők az út jobb oldala felőli tanyákat foglalták el. Ugyanitt: az Elep magvát képező Tóth-tanyán volt az állami gazdaság központja a „telepeseket” is ellátó üzemi konyhával, és az iskolának használt helyiség, ahol a maguk közül választott tanítónő foglalkozott gyerekeikkel. A tábor 1952 júniusában volt a legnépesebb: a K-örsök összesítése szerint létszáma ekkor 982 fő.

A „telepes” rabok a tábor egymással szemközt fekvő két súlypontja: a rendőrség és az elepi Állami Gazdaság központban, illetve a környező tanyákon éltek, két-három kilométeres körzetben, esetenként a súlypontoktól is meglehetősen távolságban. Szálláskörülményeik alakulása, a szerencsén és ügyességen túl, az érkezési sorrenden is múlott. Akik előbb érkeztek, azoknak jobb hely jutott. Örzőik biztonsági okokból azon voltak, hogy minél több családot egy helyre zsúfoljanak. Esetenként egy-egy tanya létszáma meghaladta a száz főt. A szállásra alkalmasabb istállókon,

hodályokon túl, a fészerek, baromfi- és disznóólak is benépesültek. Hasonlóan a többi táborhoz, Elep is folyamatosan épült: a „telepesek” napi munkájuk után, beszállásolásuktól szabadulásukig próbálták elviselhetővé alakítani körülményeiket.

Elep – ÁG-épületmaradvány, 2006

A morfológiai, gazdálkodási és települési adottságok alapvetően meghatározták a tábor jellegét és életvilágának mindennapjait. Elep, a szikes puszta „majoros” táboraival szembeállíthatóan, „tanyás” tábor. Határainak kijelölése és őrzése végig körülményes és nehezen megoldható volt. Idegeneknek tilos volt egy-egy tanya területének megközelítése, s munka után a „telepesek” sem hagyhatták el szálláskörletüket. Erre tábla figyelmeztetett. Mégis sokan jutottak tiltott területen túlra, Nádudvarra, Balmazújvárosba, még Debrecenbe is. Az őrparancsnokság nem tudta egy pontból szemmel tartani a tábor egészét, a táborlakók napi életét. S ami ugyanilyen fontos: saját beosztottjainak mozgását sem volt képes szoros kontroll alatt tartani. Az első évben egy őrparancsnok és nyolc beosztott rendőr látta el a szolgálatot. Az 1952. májusi nagy kitelepítés alkalmával, amikor a táborlétszám több mint kétszeresére nőtt, a K-őr létszámát 24 főre egészítették ki. A parancsnokság az egyes tanyákhoz kijelölt őrkkel próbálkozott. Hátrányai is lehettek ennek: a táboréletéről szóló emlékezésekben rendre előjön a rendőrök fraternizálása. A tábori rendtartás-összerázás napi rituáléi: a felsorakoztatások létszámolvasással el-elmaradtak.

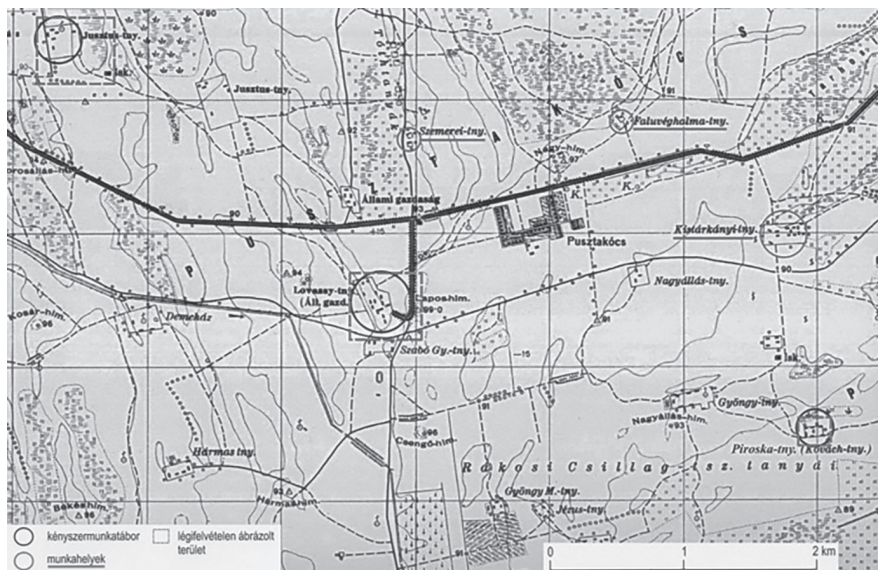
A csúcslétszáma idején közel ezerfős *táboron belül* sem követhetők az összetartás, jellegformálódás nyomai. A tábor nem rázódott össze közösséggé, jellegadó személyiségeit – ha úgy tetszik: *hőseit* – nem őrzi az emlékezet. Elep széttagolt tábor volt, a táborársadalom szegmentált maradt, a táborélet mindennapjai nehezen rekonstruálhatók. Az együtt érkezettek együtt is maradtak, többé-kevésbé elszí-

getelődve a máskor-máshonnan érkezőktől. A fennmaradt emlékekben kölcsönös távolságtartásra utaló jelek is előfordulnak. Az előbb érkezett nyugat-dunántúliak – munka- és sovány megélhetési lehetőségeiket féltve – rossz szemmel nézték a később jött népes somogyi és zalai szállítmányokat, akik viszont a nyugati határ csempész népségétől idegenkedtek. Az állami gazdaság alkalmazottai: a „szabadok” – agronómusok, brigádvezetők, gépkezelők, adminisztrátorok főleg – kezdetől fogva kisebbségben voltak. 1952-ben a „telepesek” – „szabadok” kettősség az ÁG területén végképp felszámolódóban volt. A „telepesek” lassan kiszorították a „szabadokat”, az állami gazdaság valójában rabgazdaságként működött. A népes rendőrőrs számára 1952-ben az állami gazdaság központjában új épületeket húztak fel, amelyek átalakítva, ma is állnak. Ezek és a telep időtállóbb épületei alapozták meg a későbbiekben létrehozott kis település, Elep magját. (Eleppel szemben, az út bal oldalán, a szerveződő termelészövetkezethez kapcsolódva, Nagyhegyes is ekkoriban kezdett kiépülni.) A „telepesek”, viszonylag laza rendőri őrizet mellett, belenőttek a „szabad” világba.

Elep – Magtár, 2012

Kócs

A táborokat dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-18-B-d/1953 (1:25 000) térképszelvény részlete alapján. HM Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténeli térképtár

Pontosabban Pusztakócs. Az Egyektől délre eső mocsaras rétek és a Nagyivántól északkeletre húzódó puszták táborai: Lovassy-tanya, Piroška-tanya és Juszta-tanya és egy délebbre eső melléktábor Tiszaigaz határában. Kócs a folytonos helykeresés tábora: a Gulag-rendszerű kényszermunkára deportálás sajátosságait legtisztábban megtestesítő mozgó tábor volt, a Hortobágy nyugati és a Nagyunság keleti peremén, Tiszafüred közelében. Lakóinak mindennapjai a beszállásolástól a szabadulásig a költöztetés és az átmenet körülményei között teltek. Eddigi ismereteink szerint, 650 fő körüli csúcslétszámával, Kócs a nagyobb táborok közé tartozott. A tábor népessége két nagy csoportból tevődött össze. Az első az 1950. június 23-i határsáv-kitelepítés keretében Zalából: zömmel Göcsej és a Mura-vidék kis falvaiból érkezett, a második szállítmányt 1952. június 18-án Nagykanizsán vagonírozták be. A két nagy csoport a tábor negyven hónapos fennállása alatt, többnyire Zalából, szórványos kitelepítésekkel bővült. A legnépesebb rabszállítmány, 13 család, 43 személy 1953. március 31-én érkezett Baranyából: Óbánya, Mecseknyásd és Pécsvárad községekből.

Az 1950. június 25-én hajnaltájt, a Budapest–Debrecen-vasútvonalon, Egyektől néhány kilométernyire kivagonírozott zalaikat egy közeli, kiürített kúria – Lovassy-tanya – melléképületeibe vitték és kísérték. A kúria közel esett a 33-as úthoz,

amely akkor még kis forgalmú makadámút volt. Az első napok jórészt a szabadban teltek. A rendőrőrs beköltözött a kúriába, a kisgyerekes családoknak a kúria padlásán jutott hely, a többiek két kiürített birkahodályban és egy magtárban rendezkedhettek be. Ősszel a táborlakók egy részét távolabbra, a tiszaiigari állami gazdaságba vezényelték rizsaratásra. A többieknek is menniük kellett a hodályokból a zsúptető és a falazat hiányosságai miatt. Az igariak másfél évig távol maradtak, külön rendőrőrs őrizete alatt, a kócsi tábor melléktáboraként. A helyben maradóknak a Lovassytól öt kilométernyire, a Piroska-tanyán (a korabeli térképen Kovách-tanyaként is szerepel) egy dohányyszárítóban találtak helyet. Akik nem fértek be, azoknak két-három kiürített tanya jutott a közelben. A következő nagy átrendeződésre 1952 júniusában került sor, amikor megérkezett a nagykanizsai szállítmány. Ekkor az egész tábor átkerült a 33-as út északi oldalára, beljebb a pusztába, Nagyjusstusra és részben Kisjusstusra. (A majorok elnevezése – a „Lovassy”-hoz hasonlóan – itt is az egykori birtokosra utal.) Akiknek az első hetekben nem jutott hely, sátrakat kaptak. A többieket a volt majorgazda épületébe (a „Cserepesbe”), a kitelepített házak istállójába („göbölös”, illetve „ökörszálló” néven is emlegetik) és más gazdasági épületekbe zsúfolták be. Az ős folyamán a „Cserepes” bővítésével, barakkok felhúzásával, közeli tanyák elfoglalásával folytatódott a tábor építése. Egészen 1953 kora tavaszáig, amikor – hasonlóan a többi táborhoz – Kócsott is téglajegyek vásárlására és vályogvetésre kötelezték a táborlakókat: megkezdték velük a kulácfalvak kiépítését. Az építés – ahogy a táborok többségében – Kócsott sem jutott tovább a vályogvetésnél és néhány rozszant vályogház felhúzásánál.

Lovassy-tanya a kitelepítés idején

A munkára vezényelt kócsi „*telepes*” mozgástere tágas volt. Gyalogmunkásként a 33-as út két oldalán húzódó sávban mozgott. A sáv északi felét az út bal oldalán (a hortobágyi csárda felé menet) nyugat-keleti irányban a *Patkós* és a *Meggyes* csárda környéke, észak felől az egykori „*sóút*” (Hortobágy valamikori főútvonala) határolta. Az út jobb oldalán, déli irányban a *Tiszaigar–Faluvéghalma* (Zám-pusztá) vonaláig terjedt a mozgástér. Tartósabb kampánymunkák esetén a kócsiak messzebbre: *Karcagtilalmasra*, *Tiszabőre*, *Tizasülyre* is eljutottak. A szálláshelyek körüli, tanyák közötti többórás napi gyaloglás vagy vontatózás kimerítő volt ugyan, de előnyökkel is járt: a szabadabb mozgás és érintkezés előnyeivel. A tágabb mozgástérben különösen nehéz volt a „*telepesek*” és „*szabadok*” következetes elszigetelése.

A tábor társadalma a nagykanizsaiak érkezéséig többé-kevésbé homogén volt. Főként a Kerka és Mura menti falvak kisegyzisztenciái: parasztok, kisiparosok, kevés foglalkoztatási kapacitással is bíró fűszerüzlet-, kocsmá-, cséplőgép- és malomtulajdonosok érkeztek az első szállítmánnyal. Sokan közülük olyanok is, akik határon túli rokoni-baráti-üzleti kapcsolataikat, kettős birtokos státusukat fenntartották, amíg lehetett. A már deklasszáltként elhurcolt volt csendőrök, közigazgatási tisztviselők kitelepítésük idején többnyire már visszaülleszkedtek abba a paraszti háttérbe, ahonnan korábban kiemelkedtek. Erre a falusi, paraszti, parasztpolgári alapra jött rá 1952 nyarán a nagykanizsaiak meglehetősen vegyes összetételű szállítmánya: tisztviselők, katonatisztek, nyugdíjas értelmiségiek, kereskedők, kisebb-nagyobb államosított cégek egykori tulajdonosai. Az „*urak*” – a göcseji parasztok szemében. Zsidó túlélő házaspár is volt közöttük, és a kommunista tisztogatások áldozatául esett ÁVH-s tiszt is volt, akiben néhány táborlakó pár évvel azelőtti vállatójára ismert. Nem volt konfliktusmentes a tábor összerázódása. Erre – a szálláshelyek bizonytalanságán túl – további tehertételként nehezedett a tábor hírhedt őrsparancsnoka: a rabok emlékeztetéseiben „*nyiszlett szadistának*” titulált Balla Mihály.

Kónya

A tábort és környékét dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-19-A-b és L-34-19-A-d/1953 (1:25 000) térképszelvények részlete alapján. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi térképtár. A képre kattintva nagyobb térkép nyílik.

A tábort 1950 júniusában hozták létre *Kónyapusztán*, a január 1-jén alapított *Kónyai Állami Gazdaság* juhászatának s egyben központjának területén. A gazdaság ugyanebben az évben, betagolódva a *Borsósi Állami Gazdaságba* (a hortobágyi központba), annak egyik üzemegységeként működött. A juhászat és környéke: *Kónyatanya*, kisajátítása előtt a Semsey család balmazújvárosi birtokainak részeként, jól kiépített és felszerelt juhászat volt, 200 méternyire a Hortobágy és Balmazújváros közé eső vasútvonal kónyai megállójához (bakterházához). A tábor helyszínéül kijelölt tanya légvonalban Hortobágytól és Balmazújvárostól egyaránt kb. hét kilométernyire, a pusztát átszelő 33-as úttól északra, légvonalban négy kilométernyire fekszik. Hat évtizeddel ezelőtt Kónyát a vasúti bakterház felől lehetett legkönnyebben megközelíteni.

Az első rabszállítmány: mintegy 350 személy, 80-100 család vasúton érkezett. A Jugoszlávia menti határövezet *Vas* és *Zala* megyei szakaszának községeből deportálták őket, a déli határsávot sújtó, 1950. június 23-i kitelepítés keretében. Kivagonírozásuk a bakterház közelében történt, június 25-én. Onnan szekereken, illetve gyalogmenetben jutottak el a táborba. Két nap múltán új szállítmány érke-

zett ponyvás teherautókon: a *hatvani* vasutas-feleségek gyerekeikkel. Ők a hatvani ferences rendház melléki – klerikális gócnak minősített – vasutastelep felszámolásának áldozatai voltak: 19 nő és 31, jobbára kiskorú gyerek. Az asszonyok férjeit Recskre internálták. (A Hortobágyra deportált 34 hatvani család másik felét az elosztóhelyen: a kilenclyukú hídnál a borzasi táborba irányították.) Az év második felében nagyobb létszámú rabszállítmány nem érkezett Kónyára. 1951-ben kb. száz fővel gyarapodott a létszám: nagyobb csoportot – megközelítőleg 30-30 főt – *Körmendről* és *Budapestről* szállítottak. A feltöltődés 1952 folyamán lassuló ütemben a tábor felszámolásáig folytatódott: 1953 nyarára a táborlakók száma 550 fő körül alakult. A létszámot részint a többi táborból (esetenként büntetésből) átirányítottak, továbbá olyan börtönből, internálásból szabadult személyek bővítették, akiket a hatóság – szorosabb szemmel tartás végett – nem engedett vissza otthonukba, családjukhoz. Így került például 1951 telén – internálásukból szabadulván – négy *záhonyi* vasutas férfi Kónyára.

Kónyát Hortobágy község keleti széle felől, a 33-as útból nyíló földúton is meg lehetett közelíteni. Az út – kétfelé osztva a tanyát – *Ferencmajoron* s azon túl *Nagyhorton* át a Balmazújvárost Tiszacsegével összekötő kövesút irányába vezetett, végig a Semsey család balmazújvárosi birtokain. Az első deportáltszállítmány a tanyát átszelő út bal oldalán: Kónya messziről feltűnő, jellegadó épületében, a *juh-hodályban* kapott helyet. Egyelőre ideiglenesen, az U alakú épület egyik szárnyába összébb szorított juhok mellett. Akiknek nem jutott hely, vagy a bűzt nem bírták, a szabad ég alatt vagy a hodállal szembeni, kocsiszínként is használt, *lábaspajtában* húzták meg magukat. A csomagokat is ide kellett behordaniuk, rendőrségi ellenőrzésre. A tanyának ehhez a részéhez még egy hosszanti fekvésű *gazdasági épület* és egy kis *műhely* tartozott.

A juh-hodály Hortobágy felől (Landauer Attila fényképfelvétele, 2006)

A juhodály belül (Bodó Vera fényképfelvétele, 2006)

A *Ferencmajor* felé tartó út hodállyal-pajtával szembeni oldalán volt a tanya többi építménye: két kisebb tégl- és egy nagyobb, hosszanti vályogépület a hozzájuk tartozó disznó-és tyúkólakkal. Ezekben rendezkedett be a gazdaság irányítása és a rendőrőrs. Ugyanitt lakott – pontosabban: maradhatott – a juhászként alkalmazott Blága György és családja. Őket a kisajátítás után az állami gazdaság átvette gróf Semsey Andor menesztett bérlőjétől. A számadó juhászból államosított, majd rabgazdasági juhásszá degradálódott Blágáék táboron belüli státusa sajátosan alakult: nem sorolódtak a „telepes” rabok közé (*elvileg érintkezni sem volt szabad velük*). Ugyanakkor rendőri felügyelet alá helyeződvén – izolálva a deklasszáltaktól, de mégiscsak közöttük – valamiképpen ők is foglyai lettek a tanyának.

A tábor területe a kútmaradvánnyal. Landauer Attila fényképfelvétele, 2006

Barakkbejárat, 1953.

A hodály udvarán álló gémeskút vize ihatatlan, a zsúfoltság kezdettől fogva tartóhatatlan volt. (Az első hónapokban lajtos kocsin érkezett az ivóvíz, *Ferencmajor* artézi kútjából, illetve a bakterház felől.) Az érkezés után azonnal megkezdődött a tábor kiépítése és működőképes állapotba hozása. A gazdasági épületek mögötti szabad, a vasút felől, kis erdővel lezárt területen *két barakk és két hosszú vályogház, konyha és latrina* épült, továbbá *kutat* is fúrtak. Ez lett a táborterület, amelyet északnyugat felől a vasúti bakterház felé tartó út határolt. A tábor időszakában még működőképes állapotban volt az út menti *lóvasút*. (A „*lóré*” – az uradalmi időkben szabályos menetrend szerint, a fővonalak menetrendjéhez igazodva – szállította a terményt és az embereket *Ferencmajor* és a kónyai vasúti megállóhely között.)

A kónyai táborlakók együttese kezdetben homogén közösség volt. Az első nagy szállítmánnyal érkezettek: a *Rába-völgy, Felső-Rába-vidék (Vend-vidék), Őrség, Göcsej, Mura-vidék* aprófalvainak, többé-kevésbé elzártan élő, különálló és csoportos szórványainak (szereinek) törekvő és tehetősebb kisegzisztenciáiból: parasztokból, kisiparosokból, fűszeresekből, kocsmárosokból, malmok és kis fűrésztelepek (gatterek) tulajdonosaiból kerültek ki. Az 1950-ig helyben maradt, addigra már a gazdálkodásba visszahúzódtott, csendőröket, jegyzőket és egyéb köztisztviselőket erről a vidékről is maradéktalanul begyűjtötték. A földművelés mellett a víz és az erdő adta lehetőségek valamennyiük életviteléhez hozzátartozott. Ebben a – mo-

dernizációtól alig érintett – erdőségekbe ékelődött falusi világban inkább a szociokulturális (felekezeti, nyelvi, etnikai) tagoltság, mint a társadalmi státus és a vagyoni-jövedelmi helyzet különbözőségei a szembetűnők. Az alaptábor közösségének egyöntetűségén a beszállásolás hetében érkezett hatvani csonka családok sem változtattak sokat. A táborlakók – felekezeti különbözőségeken túlmutató – vallásossága is fontos homogenizáló tényező volt.

A későbbiekben: a táborélet három éve alatt, sokat változott, s a végére a „hozott” társadalmi státusok tekintetében meglehetősen sokszínűvé vált a táborlakók összetétele. A létszám bővülés során a tábor az ország sokféle területéről sokféle száműzött gyűjtőhelyévé vált. Városi, fővárosi polgárok, értelmiségiek, volt vezérkari tiszt, deportált izraelita gyártulajdonos Budapestről, többnejűségben élő, muzulmán vándorkereskedő, Magyarországon rekedt görög kommunisták (Rákospalotáról), „fehér” (annak idején a Szovjetunióból emigrált) oroszok és börtönből, illetve a környező táborokból átírányított rabok érkeztek Kónyára. A folyamatosan mozgásban tartott, a vasútvonallal közelsége miatt nyugtalanító, a „szabadok” világától elkülöníthetetlen rabgazdaság rendészeti felügyelete meghaladta az örök kompetenciáit, és túlkapaszkodásra hajló feszültségben tartotta a táborrend fenntartására kirendelt rendőri állományt. Voltak szökések, s a rabok és az örök körében is előfordult öngyilkosság. Egy Budapestről deportált fiatal ember vallatásai közben végzett magával. Három rendőrparancsnok váltotta egymást Kónyán. Közülük a második, akit Árkusról helyeztek át ottani visszaélései miatt, föbe lőtte magát a táborban.

A kónyai állami gazdaság szakszerűen vezetett, modernizált és funkciókban gazdag birtokot örökölt. A Semsey grófok uradalmi földbérletei mintaszerűen kiteljesítették a pusztai gazdálkodás lehetőségeit. A halastó, a rizstelepek (Hort, Karinkó), az öntözőrendszerhez kapcsolt kertészet, a magtárak (a szomszédos Ferencmajorban és távolabb: Balmazújvároson), a főleg juhászatra összpontosult állattenyésztés, a tejfeldolgozás (sajtüzem), a ló- és tehénistálló, a baromfitelep biztosította a munkalehetőségeket. Nem annyira a „telepes” rabok és az itt rekedt „szabadok” munkakultúráján, inkább az állami gazdaság vezetőinek alkalmatlanságán múlott, hogy a gazdaság hanyatlásnak indult az ötvenes évek elején. Helyzetét tovább súlyosbította az 1953-as amnesztiarendelelet és következménye: a rabgazdaság felszámolása, a munkaerő javának szétszéledése. Ekkoriban már Kónyán is épült a *telepesfalu*: a Ferencmajorra vezető út bal oldalának süppedékes talaján. Ez a telep pár év múlva nyomtalanul felszámolódott. Kissé távolabb az út jobb oldalán, a magtár környékén viszont 1954 folyamán, munkaszolgálatos katonákat új házsor építésére vezényeltek. Ez megmaradt, és az állami gazdaságok ötvenes évek végi felfuttatásának évében tovább bővült. Az új telep ma a – közigazgatásilag Hortobágyhoz kapcsolt – Kónya község.

A juhodály és az átalakított kocsiszín, 2005. Landauer Attila fényképfelvételei

Kormópuszta

A táborokat dr. Hajdu Lajos azonosította az L-34-18-C-c/1953 (1:25 000) térképszelvény részlete alapján. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti térképtár.

A hatóságok a Bánhalmi Állami Gazdaság garahalmi üzemegységének Nagykor-mó nevű majorját az 1950. június 23-i határsáv-kitelepítés idején jelölték ki kény-

szermunkatábornak. A major – Tiszagyenda határában – a második világháború előtt a kunhegyesi református gyülekezet tulajdona volt. Környékén a negyvenes évek végén, a Tisza és a *Nagykunsági* öntöző főcsatorna között, a tiszabői vízátemelő rendszerhez kapcsolódóan, kiterjedt parcellás rizstermelés indult be. Főként ehhez és az öntözőművek továbbépítéséhez kellett a rabmunkaerő.

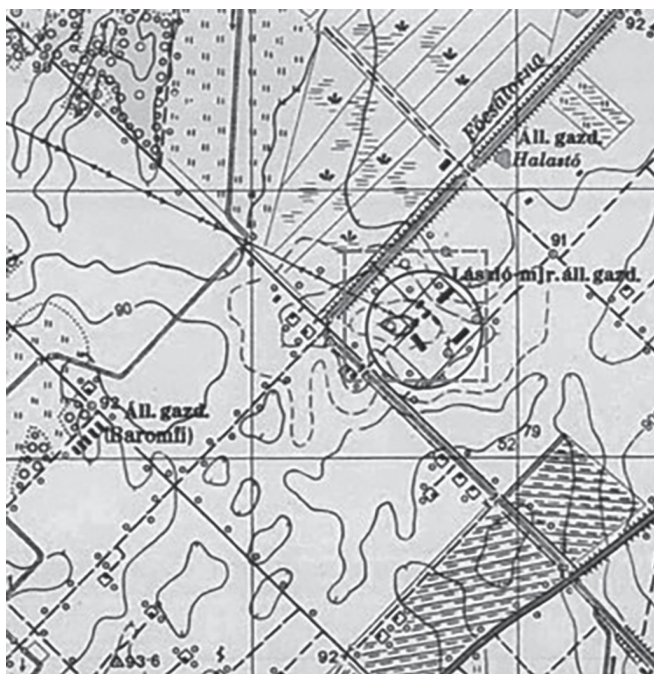
Kormó a bácskai „*telepesek*” tábora: 81 bácskai családot szállásoltak be ide 1950. június 24-én, a Nagybaracska-Hercegszántó – Kisszállás-Kelebia közé eső határsávszakasz 19 községéből. Fennállásának negyven hónapja alatt nem érkezett új rabszállítmány a táborba. A létszám – mivel 1952 után a hat éven aluli gyerekeket rokonoknál is elhelyezhették – végig 261–273 fő között mozgott. Nagykunság és Hortobágy 12 tábora között a kormói a legkisebb. A deportáltakat Kunhegyesen vagonírozták ki. Innen gyalogmenetben és vontatókon érték el az állomástól nyolc kilométerre fekvő tábort. Az első napok a szabad ég alatt teltek, miközben berendezkedhettek a major épületeiben: az egykori nyári idénymunkások szállásán, a magtár két helyiségében, az istállóban és a juhodályban. A rendőrőrs a tanyásgazda kis házába szállásolta be magát. Kormó – a táborok többségétől eltérően – nem mozgó tábor. A rabok végig helyben maradtak. A tábor az első év őszén a majoron belül bővült, két kis toldalékhelyiséggel, amelyet az első év őszén a rabok húztak fel maguknak.

Társadalmi összetételét tekintve Kormó homogén kuláktábor: családfők 70 százalékban gazdálkodó parasztok, 20 százalékban falusi kereskedők és kocsmárosok („*föld- és kupec-kulákok*”) voltak. A táborlakók közösséget inkább a nemzetiségi jelleg, mint a társadalmi státus és foglalkozások különbözősége tagolta: kb. 20-20 százalékra tehető azoknak az aránya, akik sváb és bunyevác eredetüket is számon tartották, egymás közt nem csak magyarul beszéltek.

A tábort csaknem körülvették a rizsföldek. A rabok főként itt és az állami gazdaság környező telepein, üzemegységeiben (Cebe tanyán, Pénzestelepen, Garahalmán, Kiskormón) dolgoztak. Esetenként messzebbre: Tiszabőre, Kuncsorbára, Kunmadaras környékére, Kenderesre, a Tiszához is kivezényelték őket kubikolásra, kampánymunkákra. A távolabb foglalkoztatott alkalmi brigádok – továbbra is rendőri felügyelet mellett – napokra, esetleg hetekre távol kerültek a tábortól.

A kormópusztai táborélet az első hónapokban az elviselhetőbbek közé tartozott: a rabok tizenöt kilométeres körzetben eltávozást kérhettek, ellenőrzöten ugyan, de látogatót, csomagot fogadhattak, levelezhettek. Körülbelül fél évig tartott ez az időszak. Az első őrsparancsnok fraternizálás miatti leváltása után a tábor folyamatosan brutalizálódott. Az utolsó két évben a kényszermunka elviselhetőségét a büntetőtáborokra jellemző tortúrák és visszaélések (verés, megalázás, sorakoztatás, zaklatás, éheztetés) nehezítették. Kormónak a hortobágyiakhoz képest szigorúbban felügyelt nagykunsági (Szolnok megyei) táborok között is rossz híre volt.

Lászlómajor

Hajdu Lajos helyszínrajza az L34-18-C-b és L-38 D-a/1953 (1:25000) térképszelvény részlete alapján. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár.

Lászlómajor a tiszaszentimrei ÁG üzemegysége a Kunhegyes–Tomajmonostora–Kunmadaras települések által bezárt háromszögben, annak megközelítőleg a közepén. A II. világháború előtt *Nemes János gróf* (korábban: *Magyary Kossa Géza*)

birtokához tartozó többfunkciós mintagazdaság volt, középpontjában zöldségzárítóval, -daraboló és élelmiszer-sűrítvények (levesporok, -kockák) előállítására szakosodott gyártó üzemmel. Az alapanyag zömmel a major zöldségekre és fűszernövényekre specializált, belterjesen művelt kertészetéből származott. Ennek a háború alatt és után kifosztott gazdaságnak a maradványaira telepítették 1952 júniusának utolsó napjaiban az 1952. május 29-én Vas megyéből elhurcolt családokat. A május végi vasi (ún. pünkösdi) kitelepítés családait – közel 400 személyt – először a tiszaszentimrei tábor: a *Kilences tanya* udvarán pakolták le. A vasiak egy hónapon át a szabadban (rögtönzött sátrakban) voltak, illetve a tanya még elfoglalható helyiségeibe szorultak be, míg végül nagyobbik részük (256 fő) számára helyet találtak a szabad dolgozók elbocsátása-áthelyezése révén kiürített Lászlómajorban. Nemsokára a „*Kilences*” felszámolása is megkezdődött: az alaptábort alakító csongrádiakat és (kisebb részben) baranyaiakat, somogyiakat, továbbá a vasiak maradvékát átszállították a Tiszaszentimrei Állami Gazdaság központjába: *Erzsébetmajorba*. (L. ehhez: a tiszaszentimrei táborok leírását.) A szétrendezés folyamatában Lászlómajorba is jutottak családok, így annak létszáma az őszi hónapokra 300 fő körül stabilizálódott.

A családokat a major egykori cselédlakásaiba, gazdasági mellékhelyiségeibe zsúfolták be. A tábor rendőrőrsének parancsnoka, *Király Péter* korábban a „*Kilencesben*” teljesített szolgálatot. Működése során a túlkapásai révén hírhedt tiszaszentimrei módszerek érvényesítésére törekedett. A táborlakók nagy része az ötvenes évek elején még működő kertészetben és az állattenyésztésben dolgozott. A távolabbra kijáró munkásokat főleg a környék szétvert-kiürített tanyáinak bontásán és a major környékén is beindított rizstermelés vízépítkezéseiben foglalkoztatták.

Lászlómajor, a „Hetvenes” istálló, 2008

Fennállásának nem sokkal több, mint egy éve alatt új szállítmány nem érkezett a táborba. Lászlómajor kizárólag a Vas megyeiek, s azon belül döntően az őrségi magyarok és a Rába-völgyi szlovének: a magyar területre eső Vendvidék gyűjtőhelye. A két, tájspecifikus hagyományvilágába zárult csoport családjainak társadalmi, vagyoni-birtokosi státusa nem sokban különbözött. Ebből a szemszögből nézve Lászlómajor homogén tábor. Parasztok, falusi kiségzisztenciák tábora, akik maguk mögött hagyott otthonaikban: csoportos és különálló szórványtelepüléseik több lábon álló, kis gazdaságaiban: szereik világában (őrségiek) és erdőbe ékelődött tanyáikon (vendek), a tisztességes szegénységet alig meghaladó körülmények között éltek. „*Előírásos*” kulák nemigen akadt közöttük.

Társadalmi összetételük differenciáltsága nyelvi, felekezeti, etnikai és etnográfiai sajátosságaikból: a református magyar őrségiek és a szlovén (vend) katolikusok különbözőségeiből adódott. A szlovének egy tömbben kerültek Lászlómajorba: Apátistvánfalváról és annak településrészeiről főleg, továbbá Felsőszölnökről, Kétvölgyből és Szakonyfaluról. A tábor összlétszámához mért arányuk 30 százalékos. Az őrségiekből a tiszaszentimrei szétrendezés során Erzsébet-tanyára is jutott, lászlómajori arányuk 45 százalékos. Ők az Őrséget sújtó második átfogó „*tisztogatás*” áldozatai: közel egyharmadukat Kerkáskápolnáról, Őriszentpéterről, Nagyrákosról, Kistrákosról, Magyarszombatfáról és Hegyhátszentjakabról telepítették ki. Lászlómajor többi családja – a tábor lakóinak kb. 25 százaléka – a Velemértől Peresznyéig húzódó, vasi határövezet többi községéből, közöttük a járási székhelyről: Szentgotthárdról került ki. Összefoglalásképpen, a korabeli ellenség-kategóriák szerinti besorolást alapul véve, a táborlakók:

80-85 százaléka „*földkulák*”: néhány holdas, egykori erdőbirtokos paraszt;

5-6 százaléka „*kupec, ill. ipari kulák*”: erdőhöz, földhöz ugyancsak kötődő molnár, bognár, fuvaros, vendéglős stb.

A többi „*politikai kulák*”: kitelepítésének időpontjában már deklasszált vagy még aktív tisztségviselő, illetve értelmiségi. Körükben a „*régi rend*” képviselőit egy katonatiszt és egy körjegyző, továbbá három – visszaparasztosodott – csendőr képviseli.

Polgár – Lenin-tanya

Hajdu Lajos helyszínrajza az L34-7-A-d és L-34-7-B-d/1953 (1:25000) térképszelvény részlete alapján. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár.

A Lenin-tanya a hortobágyi puszták északi peremén, tizenkét kilométernyire Polgártól, a Bödönháti Állami Gazdaság majorja volt. Az itt kijelölt és közel három és fél éven át – 1950. június 23. és 1953. október 31. között – fenntartott kényszer-munkatábor földrajzi szempontból nem tekinthető „hortobágyi tábornak.” A közeli Tedejhez hasonlóan Hajdúsághoz tartozik. A Leninről elnevezett kis major a II. világháború előtt, Horti-tanya volt, amelyet – talán a kínálkozó kontraszthatás végett – annak idején Horthy Miklós tanyájaként is emlegettek. A hort/hortos valójában tájöldrajzi fogalom. A tábortól északra eső terület az 1952/53-as katonai térképeken Horti-legelőként szerepel, s tőle délkeletre, körülbelül másfél kilométerre, közvetlenül a Polgár–Hajdúnánás út melletti 94, 3 méter magas halom (kurgán?) a Horti királydomb nevet viseli. (A mai térképeken Királydombként van feltüntetve.) A tanya a második világháború előtt – állítólag – a Szerencsi Cukorgyár kísérleti gazdaságának telepe volt, ahol főként cukorrépa-vetőmagot állítottak elő.

Az első telepes rabszállítmányt, 366 személyt 1950. június 24-én vagonírozták ki, Polgár közelében, a nyílt vasúti pályán. Valamennyien Ormánság szorosan vett néprajzi határainál tágabb övezetéből: a Dráva menti síkság Gyöngyösmellék–Nagyharsány közötti harminc kilométeres határ menti sávjának falvaiból érkeztek. A magukkal hozhatott vagyontörödékektől (jószágoktól, szerszámoktól, kerékpártól stb.) a kivagonírozás helyszínén megszabadították őket, a táborba már csak a legszükségesebb személyi holmival kerültek. Ennyi ember számára Lenin-tanya nagyon szűkösnek bizonyult. A táborlakóknak állami gazdaságban végzett munkájuk – napi élelmük megszerzése – mellett szállásaikat is építeniük kellett, lehetőleg a tél beálltaig. Miután nagyjából elrendeződtek, a következő év júliusa és novembere között, újabb csoportok érkeztek, főleg az Alföldről, legtöbben (33-an) Kunmadarásról. Összlétszámuk 75 fő körül mozgott, a táborlétszám – a nehezen követhető áthelyezéseket, ideiglenes és végleges elbocsátásokat is beszámítva – 440-450-re emelkedett. A kitelepítések újabb hulláma – ugyancsak több csoportban – a következő év nyarán és kora őszén érte el a tábort. Sokfelől: Dunántúl és az Alföld nyolc megyéjéből, továbbá néhányan Budapestről érkeztek, tizenegyen börtönből „szabadultak” Lenintanyára. A tábor létszáma 1952 végén 610 fő körül mozgott. Még egy turnus érkezett: a kunmadarasiak második (1953. január 6-i) kitelepítéséből származó csoport: azokat helyhiány miatt Borsósról átirányították Lenintanyára. A táborlétszám ezzel 610-620 főre emelkedett. Lenin-tanya a nagyobb alföldi táborok közé tartozott: a táborközi munkaerő-mozgatások következtében előfordult, hogy a létszám átmenetileg 650 fő fölé emelkedett.

A 96 ormánsági családot – a táboralapítókat – szűkös helykínálat fogadta: egy sörös istálló, egy kis, ablaktalan juhhodály, egy raktárépület, egy katonai barakk, egy juhhodálllyal egybeépített és egy külön álló lóistálló, továbbá a tanyásgazda – rendőrörtsnek és brigádvezetőknek fenntartott – lakása. Egyéves fennállása alatt a tanya sokat fejlődött. Némi iróniával mondhatnánk azt is, hogy névadója szelleméhez híven, a nevezetes lenini jelszó alkotó értelmezése jegyében: a kommunizmus egyenlő: rabmunka, plusz az egész kényszermunkatábor villamosítása. Az újabb rabszállítmányok már kivilágított telepre érkeztek. A tábor határait éjjel villanyfény jelezte, és az áramfejlesztő kapacitásának bővítésével Vitályos Béla, volt katonatiszt terve alapján, a táborlakók a telepen belüli épületek részleges villamosítását is megoldották. Az alaptábor létszámának megduplázódása folyamatos építéssel járt. Két év alatt két vályog- és egy téglapüületet húztak fel, a tábori élet végéig folyt az épülettoldalékok hozzáadása, helyiségek leválasztása, a környezet rendezése. A tábor felszámolásának évében készült katonai térképen (L.: fent) 17 építmény dokumentálja a „telepesek” építőmunkáját. A hortobágyi táborokat másutt is jórészt a raboknak maguknak kellett kiépíteniük. Lenin-tanya sajátossága, hogy itt a rabok – amennyire ezt lehetőségeik engedték – megpróbálták a szűkös és nyomorúságos tér formálását a táborviszonyok között adódó elemi igényekhez igazítani. Az esős őszi

és téli időszakban járművel gyakorlatilag megközelíthetetlen táborhoz a Polgár felé vezető kövesútból elágazó makadámutat építettek. A kínzó vízhiányt és a fertőzés veszélyét gémeskút megásásával igyekeztek elhárítani. Orvosi szobát, kismamaszobát különítettek el, tábori boltot, két üzemi konyhát rendeztek be. Nem valósult meg ugyan, de a funkcionális rendezettség iránti igényt mutatja a táborterületre készült fásítási terv fennmaradt dokumentuma. Az utolsó évben a rabok közvetlenül a táborhoz kapcsolva, ültetvényes kertet alakítottak ki. A kertészet, terményeivel együtt a gazdaságé volt, de a táborlakóknak is jutott belőle.

Lenin-tanya Hortobágy rosszabb táborai közé tartozott. A rendőri bánásmódhoz kezdettől fogva hozzátartozott a fizikai bántalmazás, megalázás és túlkapasokra hajlamos fegyelmezés, az elesettekkel (gyengékkel, betegekkel, haldoklókcal) szembeni kíméletlenség. A gazdasági vezetést és a közvetlen (brigádvezetői) munkairányítást általában a „telepes” munkaerő kizsigerelése uralta. Hat családfőt internálva, hónapokra kivontak a táborból, amikor szóvá tették az állami gazdaság visszaéléseit. Mindezt valamelyest ellensúlyozta a táborlakók – életteik kiépítésében is megmutatkozó – önszerveződési készsége, a tábori belvilág viszonylag élhető légkörű kisvilágainak alakulása. Feszültségek, konfliktusok, kenyérharc, helyezkedés, besúgás, kasztosodás Lenin-tanyán is volt. Akadtak benne ugyanakkor olyan személyiségek is, akiknek érzéke-hajlama volt arra, hogy saját nyomorúságukon túltekintve, könnyebbé tegyék a táborélet elviselését. Az önképzés, a „belül” megoldott és tartalmassá tett gyerekelügyelet, a hitélet kis szigeteinek alakítása, a kulturális igényszint fenntartása, a társalkodás és humorra hangoltság készségének ébren tartása jórészt rajtuk múlt.

Az első nagy szállítmányt: az ormánsági református magyarok, s a velük együtt érkezett néhány Dráva menti katolikus horvát család csoportját a következő két évben még *kilenc* kisebb-nagyobb rabszállítmány követte. Tájegységek jellegadó csoportjaira és megyékre összpontosítva: Nagy- és Kiskunságból (Kunmadarásról, Fülöpszállásról, Izsákról), a Hajdúság román határral érintkező pereméről (Esztár, Álmosd), továbbá szórványosan Zalából, Vasból, Győr-Sopron, Fejér és Komárom, Bács-Kiskun és Szabolcs megyékből. A szembetűnően heterogén társadalmi összetételű tábor domináns – a táborlétszám 85-90 százalékát kitevő – népességét a földjéről, kis- és középbirtokosi, önellátó vagy kisárutermelői státusából szakította ki a kitelepítés. Az elhurcolásuk idejére már deklasszált „régi rendet” az 1945 után agrárproletár státusukba visszanyomott csendőrök, néhány pályaváltásra kényszerült katonatiszt, köztisztviselő, innen-onnan – leginkább börtönből, internálótáborból, kitelepítésből – átirányított „urak” képviselték. Négy arisztokrata is akadt közöttük: a megkínzott, rokkanttá vert, emiatt munkára képtelen gróf Almásy Pál, a szegedi Csillag börtönből, az első szállítmánnyal, családjával érkezett Selmeczi Miklósné Somssich Mária grófnő; valamint Mária grófnőnek a hozzájuk később, az elepi táborból átkerülő édesanyja és bátyja.

A sűrű egymásra rétegződésnek kitett – sok és sokféle rabszállítmányt fogadó – viszonylag nagy létszámú táborok esetén a heterogenitás a tábortársadalom szegmentálódásához, széteséséhez, az elesettek páriahelyzetbe sodródásához vezethet. Lenin-tanyán, fennállásának több mint három éve alatt alapvetően ennek az ellenkezője ment végbe. Ez jórészt arra vezethető vissza, hogy itt a „*parasztok*” és az „*urak*” körében egyaránt akadtak szervezéshez értő, együttműködésre, közösség-építésre hajlamos egyéniségek.

Tedej

Hajdu Lajos helyszínrajza a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár L-34-7d/1953 (1:25 000) térképszelvénye alapján.

A tedeji tábor „*telepeseit*” a Hajdúnánás–Büdszentmihály (a mai Tiszavasvári) közötti vasúti szakaszon, az országúttal párhuzamos, nyílt pályán: Tedej megállója közelében vagonírozták ki. A célállomás a *Tedeji Állami Gazdaság* állattartó telepe volt. A vasúti sín bal oldali töltésétől pár száz méterre fekvő telep 1951 decemberétől 1953 novemberéig rendőri őrizet alá vont kényszermunkatáboroként működött.

Vasútállomás

Az első nagy rabszállítmány: a „Mikulás-napiak” közel 350 fős csoportja 1951. december 7-én érkezett Vas és Zala megyéből, közel azonos arányban. Még el sem rendeződtek, mire – december 21-ére (J. V. Sztálin állítólagos születésnapjára) – megérkezett a *bácskaiak* és a *somogyiak* 150-150 fő körüli – szállítmánya. Az utóbbi két megyére összpontosított kitelepítésbe szórványos akciók áldozatai is bekerültek: családok és egyedülállók *Tatáról*, *Szombathelyről*, *Nagykanizsáról*, *Esztergomból*, *Érdligetről*, továbbá *kiskunsági* és *mosoni* községekből. Az egy hónap leforgása alatt feltöltött tábor létszáma a későbbiek során végig 660-680 között volt, legnépesebb hónapjaiban 700 fő körül mozgott.

Tedej a múlt század elején kis fürdőházzal egybekötött tanya melletti vasúti megálló volt, Hajdúság északi és Szabolcs (Nyírség) déli peremének találkozásánál, félúton Hajdúnánás és Büdszentmihály között. Innen lehetett a legjobban megközelíteni a két község határában tanyákkal, tanyabokrokkal beépült területet. A negyvenes évek végén felszámolták a tanyás gazdaságokat, betagosított földjeiken termelősövetkezeteket hoztak létre. Az állami gazdaságot a három hajdúnánási tszcs katasztrófális működésének ellensúlyozására hozták létre 1949-1950-ben, ugyancsak betagosított földeken. A hortobágyihoz hasonló mintagazdaságnak szánták, amihez itt a termőhelyi adottságok – kiváltképpen a nyírségi részeken – jók voltak. A tőke, főleg pedig a hozzáértő munkaerő hiányzott. Ezt a hiányt kellett pótolniuk az 1951 végén betelepített raboknak, akik közül sokan jószágot és munkaeszközt is hozhattak magukkal, amit a gazdaság azonnal birtokba vett.

A táborlakók elhelyezésére – az egymás közt az orosz *tyurma* (börtön) szóra utaló kifejezéssel „*csurmának*” nevezett – számozott tömegszállások: ló- és tehénistálló, felvonulási épület, sebtében felhúzott (nedves) vályogépület szolgált. A zárt területnek nyilvánított tábor a telep közepén húzódó út egyik oldala mentén épített sőre-, bivaly-, ellető istállóból és a közöttük-mellettük kijelölt csurmákból állt.

Mindenkinek nem tudtak helyet szorítani a telepen. Több család – ők jártak jobban – kiszorult az istállók közül, a zárt területen belüli, még el nem bontott tanyákra. Az Állami Gazdaság központja és a – *Tari József* főtörzsőrmester vezette – 12 fős rendőrőrs a bűzös telepen kívülre esett. A hortobágyi rabgazdaságokhoz hasonlóan, a tedejinek is munkásigazgatója volt, *Szép Dezső* (eredeti foglalkozását tekintve állítólag kéményseprő), aki a mezőgazdasághoz mit sem értett. Ugyancsak a hortobágyiakhoz hasonlóan, a középvezetők között itt is akadtak szakemberek, akik szót értettek a „*telepes*” rabokkal.

Tedej gyűjtőtábor volt: sokféle táj, település, kultúra, foglalkozás, szakértelem gyűjtőhelye. A táborlakók több mint 80 százalékra négy határsávmegyéből érkezett: a Vasi-Hegyhát községeiből, Örségből, Göcsejből, a Kerka-Mura és a Dráva menti kisközségekből, Észak-Bácska népesebb falvaiból, sok esetben – Bácska esetében kizárólag – ugyanazokból a településekből, amelyeket a határövezet 1950. június 23-i kitelepítése is érintett. Anyanyelvüket, kulturális kötődéseiket tekintve: magyarok és – Vas-Zala-Somogy-Bácska sorrendjében – szlovének (vendek), horvátok, szerbek (rácok), svábok és bunyevácok. Nagyon különböző vagyoni helyzetükből kiszakított parasztok, gazdálkodó, iparúzó, kereskedő falusi családok. A táborban a korábbi százholdas – esetenként a határon átnyúló kettős birtokos – gazdák néhány holdas paraszttal, Jugoszláviából menekült napszámosokkal, etnikai identitásukat és pártállásukat váltogató, egykori partizánokkal, a kishatárforgalom lehetőségeivel élő falusi kisegyzisztenciákkal: kereskedőkkel, üzlettulajdonosokkal zsúfolódtak össze. Megközelítőleg 20 százalékra tehető a határövezeten kívüli településekből érkezettek: kitelepítésük idején már jórészt deklasszáltak, bizalmvesztett szakmunkások, értelmiségiek, korábbi funkcionáriusok aránya. Tedejen budapestiek is voltak, jelenlegi ismereteink szerint öten.

A foglalkozási szerkezet ennek a változatosságnak megfelelően alakult a táborban: az autószereléstől az állatorvoslástól és a rizstelepek gát- és árasztási rendszerének tervezésén át a hegedűkészítésig mindenre akadt szakember. Aki képes volt rá, belefelejtkezett a munkába, hajtotta magát a nyomott bérezés mellett is elérhető előnyösebb pozícióért. Sokan: öregek, gyerekek, rokkantak nem voltak képesek erre. A táborlakók felét ők alkották. A rendszeres munkára fogható 15-60 év közötti korosztályok aránya alig haladta meg az 50 százalékot. Tedejen gyakori volt a rabok áthelyezése Hortobágy többi kényszermunkatáborába. A vezetőség igyekezett megszabadulni a munkaképesség szempontjából leértékelődő táborlakóktól, s ebben maguk a rabok is közreműködtek. A dokumentumok és az emlékezések tanúsága szerint Tedej táborársadalma egy idő után mintha a pionírok világát idéző életrealitás és a páriálétkébe süppedt élehetlenség mentén kétfelé tagolódott volna. Ennek a megosztottságnak mérséklése végett, sajátos módon, többnyire nem a rabokból kivált-kinevezett táborvezetés, hanem a tábor rendőri vezetése avatko-

zott közbe – az állami gazdaság vezetői és a velük együtt működő rab táborvezetők ellenében.

Tizsaszentimre: Pusztakilences, Erzsébet-tanya

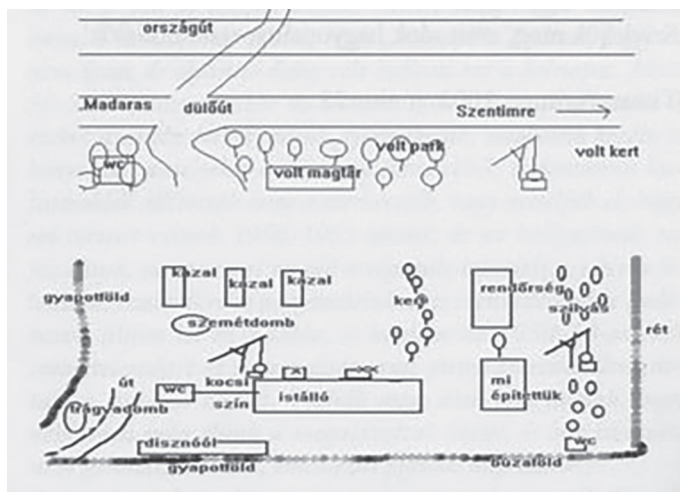
Tizsaszentimre déli határában a hatóságok 1950 júniusában a *Kilences tanyát*, majd ennek felszámolása után, 1952 októberétől, a faluhoz közelebb fekvő *Erzsébet-tanyát* – az állami gazdaság központját – jelölték ki a kényszermunkára fogott rabok őrzési helyéül. Mindkét tanya a Návay grófok – legutóbb Návay Kálmán – birtokához tartozó major volt, mielőtt a birtok egészét nemzeti vállalattá, majd állami gazdasággá alakítva, államosították.

A „*Kilencesbe*” beszállásolt, táboralapító családok két részletben: június 24-én és 25-én érkeztek. Kétharmadukat – mintegy 300 főt (70-80 családot) – Csongrád megye határvéveti községeiből, a többieket főleg Villányból és környékéről (24-én), egy kisebb (30 fő körüli) csoportot másnap, Somogy keleti szegletének néhány Dráva menti, horvát kisközségéből szállították. Kivagonírozásukra a pusztakettősi vasúti megállóhely közelében került sor. Innen a szekerekre, vontatókra felcuccolva, a vasút-országút menti dűlőúton gyalogmenetben Tizsaszentimre felé, 3-4 kilométer után a dűlőútról jobbra fordulva, érték el a tanyaudvart és épületeit. A „*Kilences*” rendeltetésszerű üzemeltetése esetén egy tanyásgazda (intéző), néhány állandó cseléd és családtagjaik, továbbá – a munkaszükséglet függvényében – változó létszámú alkalmazottak, idénymunkások fogadására volt berendezkedve.

A kényszermunkatáborra átrendezett helyszínt és az elrendeződést a Villányból érkezett *Beke Ferencé, Wenk Ilona*, hétről hétre vezetett naplójában így örökítette meg: (A Kilences) „*Öt egymástól 20-30 m-re fekvő épületből áll. Nyugati oldalán egy 30 m hosszú magtár, emeletén 120, földszintjén 98 személyt helyeztek el. Északra a volt lakóház 6 tágas szobával, fürdőszobával, nagy verandával. [A tanyának] vízvezetéke és gázvilágítása is volt; a falból itt-ott előbukkantak a kitépelt csövek. Ebben az épületben helyezkedett el a rendőrség és két szobát mi, „telepesek” kaptunk 38-an. A széles eresz alatt pedig a 25-én, vasárnap érkezettek (33-an) húzódtak meg. Ugyancsak északra feküdt még egy ház, már csak romjai voltak kivehetők, valószínűleg ebben voltak a személyzeti szobák, konyha, éléskamra stb. A keleti épületben 2 kis földes szoba – egyikben 2, másikban 3 család lakik, mindegyik csecsemőkkel –, egy kamra, egy 7x5 méteres malacoztató ól és egy 7x12 m-es istálló. A déli oldalon szintén romok, azokon túl óriási széna-, szalmakazlak. A négyszög közepén nagy trágyadomb, ihatatlan vizű gémeskút, egy nagy gödör – innét bányásztuk a homokot –, és pár szomorú akácfa. A déli és északi épületen túl valamikor konyhakert, gyümölcsös, szép park lehetett.*

Sajnos csak a kerti, 362 lépésnyire lévő kút vize élvezhető. Egyik oldalon szögesdrót kerítés, tovább egy sor akác volt a határ. Ezekhez a fákhöz kötve bögött és nyerített a

magunkkal hozott 70 ló és 50 tehen. Úgy látszott, hogy a tejjelátásunk biztosítva lesz, de csakhamar csalódás ért. Az összes fogatot, tehenet, disznót már másnap elvitték a 6 kilométerre lévő gazdasági központba.¹⁷⁸

Helyszínrajz a „Kilencesről”. In: Beke Ferencné: i.m. 168. o.

További elrendeződések folytán, július közepére kialakult a táborrend. A rendőrség épületében közös konyhát, élelmiszerraktárt rendeztek be, később – kintről alkalmazott tanítóval – ugyanitt az oktatás is beindult. Az épületből kiköltöztettek nagy részét a malacoztatóba szállásolták be. A zsúfoltság valamelyes enyhítésére egy épület felhúzásába is belefogtak. A táborlétszám 1952 tavaszáig 350 fő körül stabilizálódott. Néhány esetlegesen száműzött gyarapította csupán a tábor létszámát, olyanok többnyire, akikkel a hatóságok nem tudtak mit kezdeni: egy Jugoszláviából Szovjetunióba tartó négygyermekes kommunista család, két – hosszadalmas vizsgálati fogságából elengedett – szentgotthárdi asszony és Rácz Jenőné, a volt honvédelmi miniszter felesége. (Férje ugyanekkor Vácott, börtönben, lánya Kistarcsán táborban volt, fia a háborúban tűnt el.)

A létszám 1952. május 31-én, máról holnapra megduplázódott, amikor a tanyaudvarra lepakolták a Vas megyéből két nappal korábban bevagonírozottak 400 fő körüli szállítmányát. Nagy részük a szabad ég alatt töltötte a következő heteket, a többieket bezsúfolták a még elfoglalható helyekre. Június végén a vasiak kétharmadát vontatókra, teherautókra rakták, és átvitték kb. 10 kilométerrel távolabbra,

178 BEKE Ferencné: *Három év Hortobágy poklában*. Budapest, Kráter, 2002.

Tomajmonostor környékére, a tiszaszentimrei gazdaság lászlómajori üzemegységébe. Ott a nyár folyamán külön rendőrőrs alá rendelt tábor jött létre.

Pár hónap múltán a „*Kilences*” lakóinak is menniük kellett. Áttelepítették őket a Tiszaszentimréhez közeli *Erzsébet-tanyára*, az állami gazdaság központjába, amelyet a szabad dolgozók maradékának kitelepítésével, a rendőrőrs áthelyezésével, rabgazdasággá rendeztek be. A vasiak százfős maradékával több mint 450 főre duzzadt tábor áttelepítését 1952 októberének közepén bonyolították le. A rendőrőrs a tanya főépületébe (a kastélyba) költözött be, a táborlakók részben ugyanitt: az épület kultúrteremnek használt tágas helyiségében, öltözőiben, mások a major elfoglalható épületeiben, istállókban, magtárban és az egykori cselédlakások: a „Káposztasor” helyiségeiben kaptak helyet.

Alig fejeződött be az elrendeződés, újabb szállítmány érkezett Erzsébet-tanyára, ezúttal Etyekről: az 1953. január végén kitelepített családok 52 fős csoportja. Pár hónap múltán, tavasszal-nyár elején (Sztálin halála után felgyorsulóban) a tábor széttelepítése, majd felszabadítása is megkezdődött. Hat éven aluli gyerekeik hazabocsáthatóságának lehetőségével a tiszaszentimrei családok a többi táborhoz viszonyítva később: 1952 októberében élhettek. A következő év tavaszán – talán a „*telepesek*” tényleges letelepítésének (helyben tartásának) szándékával – az erzsébetmajori központból a környékbeli üres tanyákra is telepítettek családokat. Külön „*telepesfalu*” számára Tiszaszentimre környékén nem jelöltek ki helyet. A kényszermunkatábort 1953. október 31-ig itt is felszámolták.

Létrehozásakor a tábor lakóinak 80 százalékát a Szeged délnyugati felének határában húzódó, kiterjedt homokhátság – az Alsóvárosi tanyavilág (pl. Kiskundorozsma, Domaszék, Zákányszék, Mórahalom-Ásotthalom, Ruzsaszállás) népe –, továbbá a város déli-délkeleti részéhez közeli, határ menti községek (pl. Röszke, Ó- és Újszentiván, Kübekháza, Szőreg, Tápé, Deszk, Kiszombor) tehető családjai alkották. Megélhetésüket általában több lábra helyező, gazdálkodó-vállalkozó parasztok. Többségükben katolikus, vallásos, tanyaközpontjaik, faluközösségeik hagyományvilágába – a déli-délkeleti részekre jellemzően: szerb nemzetiségi kultúrájukba – beágyazódott családok. A táborlakók csongrádi magva Baranyából villányi – a kitelepítésük idejére már deklasszált – „úri” és Villány környéki parasztcsaládokkal, továbbá Somogyból néhány határ közelében gazdálkodó, horvát parasztcsaláddal egészült ki. A tábortársadalomnak erre az alapzatára rétegződött rá a Vas megyeiek száz- és az etyekiek (Fejér megye) ötvenfős csoportja. Az előbbiek a vasi határövezet másodszori ellenségmentesítésének áldozatai: őrségiak, Felső-Rába-vidékre valók és azoknak a vend (szlovén) családoknak a maradéka, akiket nem vittek tovább Lászlómajorba. Többségük legfeljebb önellátásra elegendő vagyonnal bírt, „előírászerű” kulák alig akadt közöttük. A háború után közvetlenül még inkább csak nehezített, mint tiltott kishatárforgalomban viszont sokan járatosak voltak vagy lehettek a hatóságok feltételezései szerint. A legkésőbb érke-

zett etykiek többségükben a svábok kitelepítéséből visszamaradt gazdák, akiknek tulajdonosi státusa, munkakultúrája a kollektivizálás akadályának minősült. Voltak közöttük a régi rendből deklasszált tisztségviselők is. A tábortársadalom összetétele fennállásának utolsó évében már eléggé vegyes képet mutatott. Ez a sokszínűség azonban inkább az etnikai-kulturális eredet és a helyi hagyományvilág sokféleségére, mint a családfői foglalkozás, státus, vagyonosság különbözőségeire vezethető vissza. Tiszaszentimrén is volt „horthysta” vezérkari tiszt, nagyiparos, magát tévedés áldozataként azonosító kommunista, ipari munkás, fogságból áttelepített őrizetes. A „régiből” deklasszáltak (katona-, csendőr-, rendőrtisztek, köztisztviselők, nagytőkések) kevesen voltak. A táborlakók 80-85 százaléka falusi gazdálkodó kistulajdonos volt: a *paraszti polgárosodás* felszámolásra ítélt bázisa.

Az őrizetesek életét Tiszaszentimrén kezdettől fogva keserítette a túlkapásokra, feladatai túlteljesítésére, rapszodikus akciókra hajló rendőri felügyelet és irányítás. A fogda, verés, csomag- és levélmegvonás, az alázások táborokban szokásos, változatos módszerei a telepeseket megérkezésüktől a távozásuk előtti hetekig végigkísérték. Ennek a tábornak nem volt „lazább” kezdeti időszaka. Kételemis, első parancsnoka: *Litkei Péter* kezdettől fogva szabadjára engedte szadista hajlamait, mintát mutatva beosztottjainak. 1951 novemberében sikkasztásba keveredvén, leváltották. Utódja: a folyamatosan részeg *Hegedűs László* valamivel több mint fél év után ugyancsak korrupt ügyletei miatt távozott. Az utolsó parancsnok, *Madarasi Imre* professzionálisabb vezetése alatt sem javult a táborlakók helyzete, aminek nehezen viselhetőségéhez az inkompetens gazdaságvezetés kapkodása is hozzájárult. (A gazdaság igazgatója, *Pavlovics János* korábban piaci tűzkőárusként kereste kenyerét.) A gazdaság majorjaiban az uradalmi időkből örökölt ágazatokat jórészt fenntartva, sorvasztották, illetve – kerül, amibe kerül hozzáállással – próbálták a megkövetelt termelési eredményekre átállítani. Az uradalom mély fekvésű részein a Návayak idejében elkezdett rizstermelést kiterjesztették, s a központilag megkövetelt ágazatokkal (pl. gyapottermelés) egészítették ki. Téli időszakban a tábor férfi munkaerejét a Közép-Tisza-vidéki vízepítkezésekre (Tiszaigar, Tiszasüly, Tiszabő) szállították többhetes kubikmunkára. Az uradalmi infrastruktúra (lakó- és állattartó épületek, tároló, kiszolgálóhelyiségek víznyerés, energiahálózat stb.) nem a befogadott munkástömegre volt méretezve, rohamosan elhasználódott. A „*Kilencs*” pár év alatt annyira lepusztult, hogy a rabok távozása után nem sokkal lerombolták.

Véletlenül múlt, hogy a táborosított Erzsébet-tanya kastélynak nevezett – kényszerűen multifunkcionális – kúriája a bezsúfolás után nem gyulladt ki az elektromos vezetékek elhanyagoltsága miatt. (A borítékolható katasztrófa szerencsére később következett be. A kastély a tábor felszámolása utáni évben kigyulladt és porig égett.)

11. PROPAGANDA ÉS VALÓSÁG

Déry Sári (1911–1952) magyar színésznő. A pozsonyi színházban lépett fel először, 1938-ban költözött Budapestre, később Ördögh Sára néven működött Szege- den. 1940 és 1942 között a Fővárosi Operettszínház, 1941-ben a Városi és a Ma- dách, 1942-ben az Új Magyar, 1943-ban a Márkus Parkszínházban, 1941-ben a Kamara Varietében, 1941-től 1943-ig a Royal Revü Varieté tagja. 1944–45-ben a miskolci társulathoz szerződött. 1945-ben a Pódium Kabaréban, 1946-ban a Bel- városi, 1947-ben a Medgyaszay, 1948-ban a Fővárosi Operett, 1950-ben a Vidám Színházban is fellépett; szerepet kapott 1947-ben a Royal Revü, 1948-ban a Kamara Varietében, 1950-ben a Népvarietében. Szerelmes lett – ilyen volt a természete. Két férjet fogyasztott el, időnként félre is lépett. Kállay miniszterelnök fess fia is ud- varolt neki. De igazi szerelme Almássy Miklós gróf, az angol betegnek is nevezett Almássy rokona lett. És éppen rosszkor, a háború végén szeretett bele a katonaszö- kevény grófba, aki a nyilas behívó elől menekült. Bújtatta a férfit, aztán a háború utolsó hónapjaiban feleségül is ment hozzá. Színházi karrierje már-már beindult volna. A Belvárosi Színházban zajos sikereket aratott – magyar színpadon először vetkőzött nyílt színen. Londonba akarták vendégszereplésre hívni, Vénuszt kellett volna alakítania...

1951-ben azonban férje családja miatt, mint arisztokratát, kitelepítették – megúszhatta volna, ha elválik. De a szerelem erősebb volt. Követte férjét Mádra. A színésznő nyomorúságos körülmények között élt, hatan voltak egy kis szobában. Az utépitésen és a szőlőben dolgozott. Leégette bőrét a nap. Estére már alig volt ereje beszélni is.

Megváltást a színház hozhatott volna. Fel is csillant a remény: Mádon akkor épít- tették a kultúrházat. Színjátzó körre volt szükség. Egy most, ebben a filmben elő- került levél tanúsága szerint írt egy fővárosi igazgatónak, küldjön kottákat: fellép a legközelebbi november 7-ei ünnepségen. Akkorra már minden büszkesége elfo- gyott: mindent megtett volna, hogy közönsége legyen. Közben a fővárosban is zaj- lottak az események: a színészek levelet írtak a belügyminiszternek, engedjék haza a művészeket. Elutasították őket. Somlay Artúr is aláírta a levelet, sőt az elutasítás után újra folyamodott. De ismét ,nem’ volt a válasz. Ekkor Somlay elkeseredésében, hogy őt, a kétszeres Kossuth-díjast elutasítják, öngyilkos lett. Hogy csak ez volt-e a motívum, nem tudjuk, de az biztos, hogy jelentősen közrejátszott. Egy évre rá Déry Sári vakbélgyulladásban meghalt. Az orvos, aki beutalta a kórházba, azt írta a ren- des diagnózist kísérő levélbe, hogy valószínűleg csak méhciszta okozza a színésznő fájdalmait.

„*Te rongyos élet*” címmel készített Bacsó Péter Déry Sáriról filmet. A film forga- tókönyvét Bacsó Péter írta, dramaturgja Szász Péter volt, az operatőr Andor Ta- más. A főbb szerepeket Udvaros Dorottya, Bezerédy Zoltán, Szacsvány László, Kern

András, Rubold Ödön, Lukács Margit, Turay Ida és Körömdi János játssza. Ebben a filmben Bacsó Péter idealizált módon, a történelmi tényeket alaposan torzítva mutatta be a deportáltak életét. Ráadásul a valósággal szemben happy enddel zárul, a színésznő némi kaland után visszatér a színpadra.

12. A TETTESEK BEMUTATÁSA

Apró Antal (1913–1994)

1913. február 8-án született Szegeden. Árvaházban nevelkedett. Az elemi iskola elvégzése után Makón, majd Budapesten szobafestőként dolgozott. 1930-tól tagja a Magyar Építőmunkások Szövetségének, 1931-től az illegális kommunista pártnak. 1935-ben egyik szervezője volt az építőmunkások sztrájkjának. 1938-ban beválasztották a MÉMOSZ országos vezetőségébe. Illegális tevékenysége miatt többször letartóztatták és internálták. 1944 szeptemberében a Békepárt Központi Bizottságának tagja lett. 1945. január 22-től az MKP Központi Vezetősége Szakszervezeti Osztályának a vezetője, februártól a KV Tömegszervezetek és Tömegmunka Osztályának irányítója lett, majd az 1945. április 13-án létrehozott KV Szakszervezeti Bizottsága élére került. 1946 májusától az MKP Politikai Bizottsága pót-, majd rendes tagja, októbertől részt vett az MKP Szervezőbizottságának munkájában. 1948-ban tagja az MKP–SZDP közös szervezőbizottságának. 1945-től országgyűlési képviselő. 1948 és 1951 között kimaradt a legfelső pártvezetésből és a Szakszervezeti Tanács főtitkára lett. Rákosi és Gerő bírálta „szindikalizmusa” miatt. 1952 elején építőanyag-ipari miniszter lett, de 1953 júliusában leváltották. Novemberben visz-

szakerült az MDP PB-be, és a Minisztertanács elnökhelyettese lett. 1954 végétől a koncepciók percek áldozatainak rehabilitálásával foglalkozó bizottságot vezetett. 1956. június 16-án a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnökévé választották. 1956. október 6-án beszédet mondott Rajk László temetésén. Október 23-án éjszaka az MDP KV Katonai Bizottságának tagjává választották. Október 27-től a Nagy Imre-kormány építésügyi minisztere. 28-án bekerült a párt irányítására létrehozott hattagú MDP-elnökségbe. November 2-án szovjet segítséggel Marosán György, Kiss Károly és Nógrádi Sándor társaságában Budapestről Tökölre ment, majd november 4. után tagja lett a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány-
nak iparügyi miniszterként. 1956. november közepétől az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja, később kinevezték a Gazdasági Bizottság vezetőjévé. 1957. május 9-én a Minisztertanács elnökhelyettesévé nevezték ki. 1961-ben a kormány Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának élére helyezték. 1971. május 12-én felmentették addigi tisztségeiből, és az Országgyűlés elnökévé választották – ezt a pozíciót 1984 decemberéig töltötte be. Elnöke volt a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak. 1980-ban kimaradt az MSZMP Politikai Bizottságából, majd az 1988. májusi pártértekezleten a Központi Bizottságból is. 1989. május 8-án lemondott képviselői mandátumáról, és visszavonult a politikától. 1994-ben halt meg.

Garasin Rudolf (1895–1969)

Kommunista nyomdász, politikus Az elemi iskola elvégzése után nyomdász-
mesterséget tanult. Az első világháborúban, 1915-ben orosz fogságba került. 1917-ben a Vörös Gárdát szervezte, majd az Önálló Internacionalista Lovaszred törzsfő-
nökként harcolt Ukrajnában. 1921-ben, leszerelése után a Szovjetunióban maradt és a Népgazdasági Akadémián mérnöki diplomát szerzett, ezt követően a Szovjetunió

Könnyűipari Minisztériumának főosztályvezető-helyettese lett. Az ÁVH maga alá gyűri a börtönök, a gyűjtő-, szűrő-, internáló-, kitelepítő- és munkatáborok felügyeletét; hazahozzák a Szovjetunióból Garasin Rudolfot, a kipróbált internacionalista szakembert, a polgárháború idején Cseka-parancsnokot, 1945-től NKGB-őrnagyot, hogy vezesse az Államvédelmi Hatóság VI. Jogi, Börtönügyi és Vizsgálati Főosztályát. Ő azt vallja, hogy a rabokat nem etetni, hanem dolgoztatni kell, bevezeti a kényszermunkát, azaz az elítéltek tervszerű népgazdasági foglalkoztatását a KÖMI (Közérdekű Munkák Igazgatósága) irányításával. Kiteljesedik az állambiztonsági börtönök, büntetés-végrehajtási intézetek és táborok zárt hálózata: budapesti gyűjtőfogház, Mosonyi utcai toloncosztály, Kistarcsa, Recsk, Hortobágy, Tiszalök, Kazincbarcika, Bernátkút, Márianosztra, Dunabogdány, Megyer, Oroszlán, Inota, stb. Orosz fogságba esett az első világháborúban, 1919-ben lovasezredet parancsnokolt a szovjet-országi Vörös Hadseregben, 1931-ben elvégezte a Sztálin Népgazdasági Akadémiát. 1945-ben már megint itthon partizán. Ám a békeidő nem neki való: 1946-ban gazdasági szabálytalanságokat követett el egy pesti könyvkiadónál, ezután újra a Szovjetunióban találjuk, hogy két év múlva onnan vegyen részt a magyar kényszermunkatábor-rendszer (ennek része volt Recsk is) kialakításában. 1951-ben a magyar pártvezetés „hazakérte”, így folytatta a „magyar gulág” hálózatbővítését. 1953-tól a büntetés-végrehajtás parancsnoka. Nemcsak a leghírhedtebb akkori börtönök (Vác, Márianosztra), hanem a tiszalöki „munkahely-parancsnokság”, vagyis munkatábor is az alárendeltségébe tartozott. 1955-ben figyelmeztetést kapott a Budapesti Országos Börtönben történt súlyos bűncselekmények miatt. Utolsó egyenruhás posztja a határőrség országos parancsnokhelyettesége volt 1957-ben, a kádári megtorlás idején. 1957-től nyugdíjazásáig a Magyar Népköztársaság nagykövete volt Mongóliában.

Gerő Ernő (1898–1980)

Singer (Terbegec, 1898. júl. 8. – Bp., 1980. márc. 12.): kommunista pártmunkás, politikus, közgazdász, az MTA tagja (t. 1949–57), Kossuth-díjas (1949), Fazekas Erzsébet férje. 1916-ban beiratkozott a budapesti tudományegyetem orvostudományi karára, de tanulmányait nem fejezte be. Politikai pályája a Szocialista, majd Kommunista Ifjúság Szövetségben kezdődött. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben katona. 1919 végén Bécsbe menekült, itt, majd Pozsonyban, Bukarestben, Bp.-en kommunista pártszervező volt. 1922-ben Bp.-en fegyházbüntetésre ítélték, 1924. nov. 18-án kiadták a SZU-nak. A nemzetközi kommunista mozgalom tagjaként Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, Portugáliában, Finnországban, Jugoszláviában végzett pártmunkát. 1936–39-ben Spanyolországban a köztársaságiak oldalán harcolt, szerepe volt sokaknak a szovjet titkosszolgálat kezére juttatásában. A II. világháború alatt a Kominternben D. Z. Manuilsszkij tanácsadója volt, és a magyar kommunista párt képviselője. Irányította a hadifogságba került magyar hadifoglyok antifasiszta nevelését. 1945 után Magyarországon kulcsszerepet kapott a kormányzásban, a gazdasági ügyekkel kapcsolatos döntésekben. Kereskedelem- és közlekedésügyi (1945), közlekedésügyi (1945–49), pénzügy- (1948–49), állam- (1949–52), belügyminiszter (1953–54), miniszterelnök-h. (1952–56). 1949–52-ben a Népgazdasági Tanács elnöke. 1949–53-ban Rákosi Mátyással és Farkas Mihállyal tagja volt annak a titkos csúcsembizottságnak, amely teljhatalommal irányította az országot. 1954–56-ban a Központi Vezetőség Gazdaságpolitikai Bizottságának elnökeként irányította a Nagy Imre által bevezetett reformok felszámolását célzó politikai akciókat. Rákosi Mátyás leváltása után, 1956 közepétől 1956. okt. 25-ig a Központi Vezetőség első titkára volt. 1956. okt. 23-án rádióbeszédében durván támadta a forradalmat, elutasított minden engedményt (a

beszéd megjelent: *História*, 1988./6. sz.). Felelős az orosz csapatok behívásáért. 1956. okt. 25-én leváltották minden tisztségéről. A Szovjetunióba menekült. Visszatérése után (1960), az MSZMP Központi Bizottságának augusztusi ülésén felelőssé tették az 1948–1956 között elkövetett törvénytelenésekért, a politikai torzulásokért, kizárták a pártból. Nyugdíjas éveiben fordítói munkát végzett teljes visszavonultságban.

Farkas Mihály (1904–1965)

1904. július 18-án született Abaujszántón. 1919-től a kassai Ifjómunkás Csoport titkára, 1921-től a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) tagja. 1925-ben politikai tevékenysége miatt hat és fél évi börtönrre ítélték. Kiszabadulása után a Kommunista Ifjómunkás Internacionálé (KII) delegáltja. 1932 és 1935 között a KII megbízásából Nyugat-Európában dolgozott. 1936–37-ben részt vett a spanyolországi polgárháborúban. Ezután Moszkvában a KII másodtitkára. Rákosi Mátyás kérésére ekkor igazolt át a CSKP-ból a magyar pártba. A háborúban frontszolgálatot teljesített és propagandamunkát folytatott. 1944. november 5-én érkezett Gerő Ernővel, Révai Józseffel és Nagy Imrével Moszkvából Szegedre, ahol megalakították az MKP Központi Vezetőségét. Farkas felügyeleti területét a szakszervezetek, az ifjúsági ügyek és a tömegszervezetek képezték, ehhez társult később a pártgazdasági, a katonai és a karhatalmi ügyek irányítása. 1945 áprilisától a Pártmunka (később Pártmunkás, Pártépítés) című lap főszerkesztője. 1945. május 11-én az MKP KV Titkársága, majd a Politikai Bizottság tagja lett; július 15-től november 23-ig belügyi politikai államtitkár, fő feladata a rendőrség újjászervezése. 1945 decemberétől az MKP KV Szervezési, Káder-, Tömegszervezési, Gazdasági és Információs Osztályának vezetője. Ő felügyelte a hadsereget és a rendőrséget is. 1947 szeptemberében részt vett a (Kominform) alakuló értekezletén. 1947 végén az MKP KV Szervezési, az Agitáci-

ós, a Gazdasági, a Rendőr- és Katonaszórtály, az Információs Osztályt, illetve a Nő-, az Ifjúsági és a Sportbizottságot helyezték az irányítása alá. 1948-ban tagja lett a közös MKP–SZDP PB-nek, és a Közös Szervezőbizottságnak. 1948. szeptember 9-től honvédelmi miniszter és a magyar haderő erőltetett fejlesztésének irányítója. Rajk László letartóztatása után Rákosival és Gerővel titkos csúcsbizottságot hoztak létre. 1951 áprilisában ő vezette Kádár János, Kállai Gyula, majd Péter Gábor ügyében az MDP PB vizsgálóbizottságát. 1953. június–júliusban minden pozíciójából elmozdították, szovjet utasításra azonban hamar visszakerült a PB-be, valamint az MDP KV Agitációs és Propagandaosztály élére. Rövidesen szembefordult Nagy Imrével is, és teljesen elszigetelődött. 1954-ben az MDP KV Tudományos, Kulturális és Adminisztratív Osztályát helyezték irányítása alá, és megbízták a Szabad Nép operatív felügyeletével. Az év novemberében többek között az ő sugallatára indított a lap hasábjain Darvas József támadást az értelmiségiek és az írók reformmozgalma ellen. Az MDP KV 1955. áprilisi ülésén kihagyták a Titkárságból, valamint a PB-ből, és egy időre a Szovjetunióba küldték katonai akadémiára. 1956 márciusában az MDP KV vizsgálatot indított ellene, júniusban a törvénytértésekben játszott szerepe miatt kizárták a pártból, és hadsereg tábornokból honvéddé fokozták le. Szeptemberben az újonnan indult Hétfői Hírlapban Gimes Miklós nagy feltűnést keltő cikkében Farkas nyilvános perét és megbüntetését követelte. 1956. október 13-ától fiával, Vladimírral együtt letartóztatásban volt. A börtönben szigorú őrizet alatt tartották, katonai fogolyként kezelték. Október 23-a után fővárosszerte elterjedt – az a tévesnek bizonyult hír –, hogy az ÁVH-sok meggyilkolták, nehogy majdani vallomásaival másokat is bíróság elé juttasson. Novemberben a szovjetek Rákosihoz hasonlóan neki is felajánlották, hogy hagyja el Magyarországot, ő azonban elutasította az emigrálás lehetőségét. 1957. március 23-án hat évre ítélték, majd április 19-én újratárgyalták ügyét, és jogerősen 16 évi börtönbüntetéssel sújtották. 1960. április 5-én egyéni kegyelemmel szabadult, és a Gondolat Kiadónál helyezkedett el mint társadalomtudományi idegen nyelvű lektor. 1965. december 5-én halt meg.

Kádár János (1912–1989)

Kommunista politikus, pártvezető. 1918-ig Kapolyon nevelőszülőknél nevelkedett. 1918-tól Bp.-en élt, ahol elemi, majd polgári és iparostanonc-iskolát végzett, 1929-ben szabadult fel, és irodagép-műszerész lett. 1929-től a Vasas Szakszervezet ifjúsági csoportjának tagja, 1930. szeptember 1-jén részt vett a nagy budapesti tömegtüntetésen. 1930. szept.-től a KIMSZ és a KMP tagja. 1930. nov.-ben letartóztatták, de bizonyítékok hiányában szabadon engedték, egyidejűleg rendőri felügyelet alá helyezték. 1933-tól a KIMSZ Titkárságának egyik ülésén több társával együtt letartóztatták, és októberben kétévi fegyházra ítélték. 1934. jún.-ban részt vett a budapesti Gyűjtőfogházban megszervezett éhségstrájkban. Büntetése hátralévő részét a szegedi Csillag börtönben töltötte le, ahol megismerkedett Rákosi Mátyással. 1935-ben a KMP utasítására az SZDP Bp. VI. ker.-i szervezetének, 1940-ben Végrehajtó Bizottságának tagja és az ifjúsági csoport vezetője lett. 1941-től a KMP Budapesti Területi Bizottságának tagja. 1942. májusban a letartóztatás elkerülése végett illegalitásba vonult. 1942. májustól a KMP Központi Bizottságának szervezési ügyekkel megbízott tagja, szeptembertől a májusi-júniusi nagy lebukások után a kerületi bizottságok és sejtek újjászervezését irányította, illetve ezeket vezette, decembertől a Központi Bizottság Titkárságának tagja. 1943. febr.-től a KMP vezető titkára, áprilisban részt vett a pártprogram kidolgozásában. 1943. júniustól a feloszlott KMP utódjaként létrejött Békepárt vezetője. Magyarország német megszállása (1944. márc. 19.) után az általa vezetett Központi Bizottság kezdeményezte a Magyar Front létrehozását, és vezető szerepet játszott a KMP háromtagú katonai bizottságának megalakításában. 1944. áprilisban Jugoszláviába indult, hogy az itthon működő párt és az emigráns kommunisták között több éve szünetelő kapcsolát megteremtse, de a határon mint katonaszökevényt letartóztatták. Kilétét nem

sikerült eltitkolnia, mégis szökési kísérletért csak kétévi börtönbüntetésre ítélték. Budapestre történt visszaérkezése után, 1944. szeptemberben a Központi Bizottság vezető titkára lett. 1944. novemberben a Németországba való kiszállításakor Nyergesújfalunál sikerült megszöknie. Visszatért Budapestre, ahol újra átvette a párt irányítását. Miután a szovjet csapatok a németek kiűzése után elfoglalták Budapestet, a főváros helyettes rendőrfőkapitánya 1945. áprilisig. 1945 januárjában az MKP vezető titkári tisztségéről leváltották, és az 1943. évi pártfeloszlatás miatt Gerő Ernő likvidátorsággal vádolta meg. 1945–47-ben országgyűlési képviselő, 1945. áprilistól az MKP Központi Vezetősége titkárságának tagja, 1945–47-ben Kiss Károllyal együtt a káderosztály vezetője, 1945. április-májusban az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkára, 1945. májustól a Politikai Bizottság és az MKP Nagybudapesti Bizottságának titkára, 1946–48-ban az MKP Központi vezetőségének főtítkárhelyettese. 1948. június-augusztusban az MDP Budapesti Bizottságának titkára, 1948. aug. 5-től 1950. jún. 23-ig belügyminiszter. 1949-ben részt vett a Rajk-per előkészítésében. 1950. májustól a Központi Vezetőség Szervező Bizottságának tagja és a párt- és tömegszervezetek osztályvezetője. 1951. április végén letartóztatták. Az ellene folytatott vizsgálatot a Farkas Mihály vezette, Kiss Károlyból és Kovács Istvánból álló bizottság irányította. Péter Gábor személyes közreműködésének eredményeként elismerte az ellene felhozott vádakat. 1952. decemberben a Legfelsőbb Bíróság koholt vádak alapján életfogytiglani fegyházra ítélte. 1954. júliusban szabadon bocsátották. 1954. októbertől az MDP Bp. XIII. kerületi Bizottságának, 1955. szeptembertől Pest Megyei Bizottságának első titkára. 1956. júliusban az MDP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és a Központi Vezetőség Titkárságának tagja lett. 1956. október 25-én az MDP Központi Vezetőségének első titkárává választották, október 28-án a Központi Vezetőség Elnökségének elnöke lett. 1956. október 30-tól november 4.-ig (november 1-jétől csak névlegesen) a Nagy Imre-kormány államminisztere, látszólag azonosult a forradalommal. 1956. október 30-tól az ekkor létrehozott MSZMP Intéző Bizottságának tagja. 1956. nov. 1-jén Münnich Ferencsel a bp.-i szovjet nagykövetségre ment, majd eltűnt Budapestről. 1956. nov. 2–3-án Moszkvában több kommunista ország állami és pártvezetőivel tárgyaltak a magyarországi helyzetről. 1956. november 4-én a Hruscsovval történt találkozó után Szolnokra érkezett, ahol Kádár vezetésével alakult meg az ún. forradalmi munkás-paraszt kormány. November 7-én egy szovjet harckocsikból és páncélosokból álló konvojval érkezett Budapestre. Ezután létrehozták az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságát, melynek elnöke lett. 1957. júniustól az MSZMP Politikai Bizottságának tagja és a Központi Bizottság első titkára. 1958. január 28-tól 1961. szept. 13-ig államminiszter. 1957 után meghirdette az ún. kétfrontos harcot, de társadalmi bázis hiányában – hatalma megszilárdulása érdekében – lényegében a rákosista erőkre támaszkodott. 1958-ban, többszöri ígérete ellenére, hozzájárult Nagy Imre perbe fogásához, elítéléséhez és kivégzéséhez, mellyel nemzetközi felhá-

borodást váltott ki, és személyét hosszú időre nemzetközileg kiközösítetté tette. Az 1956-os forradalom leverését követő leplezetlen terrort az 1960-as évek első felében fokozatosan megszüntette, és helyett a diktatúra finomabb formáit alkalmazta. 1961. szept. 13-tól 1965. jún. 30-ig ismét a Minisztertanács elnöke volt. Hozzájárult az 1968-as Prágai Tavasz katonai leveréséhez. 1988. májusban az MSZMP országos pártértekezletén kihagyták a Politikai Bizottságból, és nem választották meg a párt főtitkárának, ehelyett a hatalommal nem járó pártelnöki tisztséget kapta meg. 1989. májusban pártelnöki tisztségéből és központi bizottsági tagságából is fölmentették.

Nagy Imre (1896–1958)

Politikus, miniszterelnök, közgazdasági író, egyetemi tanár, az MTA tagja (I. 1950, r. 1953.). Az 1956-os forradalom és szabadságharc vértanúja. Szegényparaszt családból származott. Felső kereskedelmi iskolát végzett, majd lakatosmesterséget tanult. Mint segéd Diósgyőrött és Kaposvárott dolgozott. 1914-ben bevonult katonának és orosz hadifogságba esett. 1918-ban belépett az oroszországi Kommunista Párt Magyar csoportjába, és a Vörös Hadsereg tagjaként harcolt. Hazatérte után (1921) Somogy vármegyében szervezte a földmunkásmozgalmat. 1925-től 1927-ig az MSZP tagja volt. 1925. november 28-án feleségül vette Égető Máriát. 1928-ban Bécsbe emigrált. 1929-ben visszatért a Szovjetunióba, és a moszkvai Agrártudományi Intézet, majd a Központi Statisztikai Intézet munkatársa. A II. világháború idején a magyar nyelvű Kossuth Rádió egyik vezetője Tbilisziben. 1944 végén hazatért Magyarországra, és tagja lett az MKP, majd az MDP Központi vezetőségének és a Politikai Bizottságnak. 1944. december 22-től 1945. november 12-ig földművelésügyi, november 15-től 1946. március 20-ig belügyminiszter. 1950. december 18-tól 1952-ig élelmezési miniszter. 1948-ban az Országgyűlés elnöke. 1952. január 5-től november

14-ig begyűjtési miniszter. 1952-ben miniszterelnök-helyettes. 1953-tól majdnem két évig miniszterelnök. (1953. júl. 4.–1955. ápr. 18.). A törvénytelen bebörtönzések feloldása, a kitelepítések megszüntetése és hatálytalanítása, az életszínvonal emelésére tervezett intézkedései szembeállították a Rákosi–Gerő-klikkel. 1955 áprilisában tisztségétől megfosztották, és a Pártból kizárták. 1956. október 24-től november 12-ig ismét miniszterelnök a szovjet csapatok magyarországi megszállásig (1956. nov. 4.) November 4-én a szovjet csapatok támadásának hírére a jugoszláv nagykövetségre menekült. Innen hamis ígérettel kicsalták, és Romániába hurcolták. Ezután a Kádár-kormány bíróság elé állította. Halálra ítélték és kivégezték (1958. június 16.).

Péter Gábor (1906–1993)

Kommunista politikus volt, aki főszerepet játszott a koncepciók perек előkészítésében és lebonyolításában, és ezekben az években az ország egyik leghatalmasabb embere volt. Péter Gábor pedig a négy elemet sem tudta elvégezni, a helyi tanító szánalomból adott neki negyedikes végbizonyítványt, hogy felvegyék szabótanoncnak. Eredetileg szabómunkás volt, a munkásmozgalomba az 1920-as évek végén kapcsolódott be. 1931-ben belépett a kommunista pártba. Részt vett a Vörös Segély és a magyar szakszervezeti ellenzék tevékenységében. Amerikába kivándorolt nővére pénzügyi támogatásából élt, s ő volt szinte az egyetlen a hazai, fiatalabb illegális párttagok közül 1932-ben, akit kiküldtek Moszkvába, s onnan vissza is jött. Ott beszervezhette a szovjet titkosszolgálat, s amikor visszatért, a lebukási veszéllyel küszködő illegális kommunista párt önjelölt „elhárítójaként” működött. 1945 januárjában kinevezték a budapesti rendőrség Politika Rendészeti Osztálya vezetőjének. Ezután gyorsan emelkedett, az ÁVO, majd az ÁVH vezetője lett. 1953. január 3-án Rákosi Máttyás villájában letartóztatták. A következő évben a Katonai

Felsőbíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa azonban 1957-ben 14 évre szállította le a büntetést, majd 1959 januárjában egyéni kegyelemmel szabadult. Nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott.

Rákosi Mátyás (1892–1971)

A Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, miniszterelnök. Elvégezte a Keleti Akadémiát, utána tisztviselő. 1910-ben belépett az SZDP-be, tagja lett a Galilei Körnek. Németországban, majd Angliában dolgozott (1912–14). Az I. világháborúban katona, orosz hadifogságba esett, ahol belépett a Bolsevik Pártba. 1918. májusban tért haza, novemberben csatlakozott a KMP-hez, amelynek vidéki titkára lett. 1919. február 20-án a KMP vezetőivel együtt letartóztatták. A Tanácsköztársaság idején kereskedelmi népbiztoshelyettes (márc. 21.–ápr. 3.), a szociális termelés népbiztosa (ápr. 3.–jún. 24.). A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába emigrált (aug. 1.), ahol internálták, majd kiutasították. 1920-tól a SZU-ban a Kommunista Internacionálé (Komintern) végrehajtó bizottságának munkatársa, 1921-től titkára. A Komintern II. kongresszusán (Moszkva, 1920. júl. 23.–aug. 7.) beszámolt a Tanácsköztársaság tapasztalatairól. 1924 végén Magyarországra küldték illegális pártmunkára. 1925. szeptemberben letartóztatták, előbb statáriális, majd a nemzetközi tiltakozó mozgalom hatására polgári bíróság elé állították, amely 8 és fél évi fegyházra ítélte (1926. aug. 4.). Büntetésének letele után (1934. ápr. 24.) nem engedték szabadon, a Tanácsköztársaság idején folytatott népbiztosi tevékenységéért ismét bíróság elé állították (1935. jan. 21.). Életét a nemzetközi tiltakozó mozgalom mentette meg, életfogytiglani fegyházra ítélték (1935. febr. 8.). A szovjet kormány kezdeményezésére a cári csapatok által zsákmányolt 1848–49-es honvéd zászlókért cserébe kiadták a Szovjetuniónak (1940.

okt. 31.). 1941–44-ben a Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció vezetője volt. 1945. januárban tért haza, az MKP főtitkára lett. A Nemzeti Főtanács tagja (1945. nov. 2.–dec. 7.), miniszterelnök-helyettes – államminiszter (1945. nov. 15.–1949. szept. 5.), a miniszterelnöki teendőket ideiglenesen ellátó államminiszter (1946. febr. 1.–febr. 4.); a miniszterelnöki teendőket ellátó miniszterelnök-h. (1947. máj. 13.–máj. 31.) volt. Az MKP-MSZDP egyesülése (1948. jún. 13.) után az MDP főtitkára, majd 1953. júniustól a párt első titkára. A Minisztertanács elnöke (1952. aug. 14.–1953. júl. 4.). Az MDP Központi Vezetősége 1956. július 1–2-i ülése leváltotta első titkári tiszttségéből és kizárta a Politikai Bizottságból. 1956. júl.-tól haláláig a Szovjetunióban tartották házi őrizetben.

Révai József (1898–1959)

Kommunista politikus, miniszter, író, publicista, Kossuth-díjas (1949). Kereskedelmi középiskolát végzett, majd Bécsben és Berlinben járt egyetemre. Diákkorában kapcsolódott be a háborúellenes mozgalomba, részt vett Galilei-kör és a forradalmi szocialisták munkájában. 1917-ben a Ma és a Tett munkatársa. Alapító tagja lett az 1918 őszén megalakult KMP-nek. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált. Részt vett a KMP 1925-i első kongresszusán, tagja a kongresszus titkárságának. Több ízben jött Magyarországra illegális pártmunkára. 1930. december 31-én Budapesten letartóztatták és 3 évi börtönre ítélték. A börtönben írta két nagy tanulmányát: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban (1931); Marx és a magyar forradalom (1932). Kiszabadulása után, 1934-ben a Szovjetunióba ment, 1937 elejéig a Kominternben dolgozott. 1944 őszén hazatért. Először Szegeden dolgozott, tagja volt a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az államfői jogokat gyakorló 3 tagú Nemzeti Főtanácsnak. 1945-től a Szabad Nép főszerkesztője 1950-ig. 1945 őszétől a Központi Vezetőség és a Politikai

Bizottság tagja. 1949. június 11-től 1953. július 2-ig népművelési miniszter, 1953. júliusban felmentették a Politikai Bizottságban és a kormányban viselt tisztsége alól, s az Elnöki Tanács elnökhelyettese lett. 1956. júliusban ismét beválasztották a Politikai Bizottság tagjai közé. 1956 után az MSZMP Központi Bizottságának tagja.

13. FORRÁSOK, SZAKIRODALOM

A szovjet típusú diktatúra fogalma:

- ARON, Raymond: *Demokrácia és totalitarizmus*. Budapest, L'Harmattan: SZTE Filozófia Tanszék, 2005
- BERECZKY Beatrix: (szerk.): *A magyar állam szervei. 1944–1950*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. I–II. k.
- BERECZKY Beatrix: *A magyar állam szervei. 1950–1970*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993
- BERGYAJEV, Nyikolaj: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Budapest, Századvég Kiadó, 1989
- BIHARI Mihály: *Magyar politika, 1944–2004: politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005
- BUHARIN, Ny. I.: *A kommunizmus ábécéje*. Wien, 1922
- BÚZA László: *Diktatúra és kisebbségvédelem*. Szeged, Egyetem Barátai Egyesület, 1936
- FEHÉR Ferenc–HELLER Ágnes: *Diktatúra a szükségletek felett*. Budapest, 1991
- HELLER, Mihail–NYEKRICS, Alekszandr: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó 2000
- HANKISS Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989
- HUSZÁR Tibor: *Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest, Corvina Kiadó, 2007
- MÜLLER Veronika, BORECZKY Beatrix, G. VASS István: (szerk.): *A tanácsigazgatás szervei, 1950–1970*. Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1988
- OTTLIK László: *A marxizmus társadalomelmélet, elméleti kritika és történelmi tanulságok*. Budapest, Franklin, 1922
- PIPES, Richard: *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1997
- PIPES, Richard: *A kommunizmus*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004

VAJDA Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Budapest, Századvég, 1989

A szovjet típusú diktatúra magyarországi bevezetése:

HUBAI László, TOMBOR László: (szerk.): *A magyar parlament (1944–1949)*. Tanulmányok. Budapest, Gulliver Könyvkiadó, 1991

HUSZÁR Tibor: *Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest, Corvina Kiadó, 2007

IZSÁK Lajos: *A Rákosi-rendszer (1948 ősze–1956 nyara)*. In: *Történelmi Szemle*, 1995/1.

MÜLLER Veronika, BORECZKY Beatrix, G. VASS István: (szerk.): *A tanácsigazgatás szervei 1950–1970*. Szerk.: Budapest, 1988

PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért (1945–1948)*. Budapest, Európa Kiadó, 1992

PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a csúcson (1948–1953)*. Budapest, Európa Kiadó, 1996

RÉVÉSZ Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalitása. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években)*. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio politico-juridica*, Szeged, 1997

Sztálini terror „racionális” indokai:

BACZONI GÁBOR: *Pár(t)viadal. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, 1945–1946*. In: *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve*, 2000–2001. Budapest, 2002

BACZONI GÁBOR: *Péter Gábor (vélt) vetélytársai. Tömpe András és Villányi András*. In: *Rubicon*, 2002/6–7.

BACZONI GÁBOR–BIKKI ISTVÁN: *Egyesített Állambiztonsági Adattár. SZOUD*. In: *Trezor 3. Történelmi Hivatal Évkönyve*. Budapest, 2004

BERKI Mihály: *Az Államvédelmi Hatóság*. Budapest, Magyar Egyeztető Testület, 1994

BÉKÉS Imre–BIHARI Mihály–KIRÁLY Tibor–SCHLETT István–VARGA Csaba–VÉKÁS Lajos: *Szavélemény (az 1949 és 1990 között elkövetett, a társadalom igazságérzetét sértő magatartások, illetve előnyök megítélésének, a felelősség megállapításának elveiről és jogi feltételeiről)*. In: *Magyar Jog*, 1991/11. Társadalmi Szemle, 1992/1.

BORECZKY Beatrix: *Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1954*. In: *Trezor, Történelmi Hivatal Évkönyve*. Budapest, 1999

CONQUEST, Robert: *Kegyetlen évszázad*. Budapest, XX. Század Intézet, 2003

COURTOIS, Stéphane [et al.] *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Könyvkiadó, 2000

FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990

- GYARMATI György: *A politikai rendőrség Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Pécs, 2002
- GYARMATI György: (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000
- HÓDOS György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest, Noran, 2005
- HORVÁTH Attila: *A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a konceptiós perekre*. In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Szerkesztette: MEZEY Barna, RÉVÉSZ T. Mihály. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006
- HORVÁTH Miklós: *Adalékok az államvédelmi ügynökségi munka történetéhez (1953–1957)*. In: Földesi Margit: (szerk.): *Korraajz, a XX. század Intézet Évkönyve (2003)*. Budapest, XX. Század Intézet, 2004
- KRAHULCSÁN Zsolt, MÜLLER Rolf: (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Budapest, ÁBTL: L'Harmattan, 2009
- KAHLER Frigyes: *Az ítélkezés irányítása Magyarországon, 1949–1951*. I–II. rész. In: *Magyar Jog*, 1991/3. 1991/4.
- KAHLER Frigyes: *Bírói gyakorlat a hétköznapi koncepciós ügyekben (1945–1956)*. In: *Magyar Jog*, 1992/11.
- KAHLER Frigyes: *Bírói gyakorlat a hétköznapi koncepciós ügyekben (1949–1956) – egyes eljárásjogi intézmények: feljelentés, letartóztatás, bizonyítási eszközök*. In: *Magyar Jog*, 1993/2.
- KAHLER Frigyes: *Bírói gyakorlat a hétköznapi koncepciós ügyekben (1949–1989)*. In: *Magyar Jog*, 1993/8.
- KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon (1945–1989)*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1993
- KIRÁLY Tibor: *Vázlat a koncepciós perek és a semmisségi ítéletek jogi természetéről*. In: *Hitel*, 1990/1.
- KISZELY Gábor: *ÁVH: egy terrorszervezet története*. Budapest, Korona, 2000
- KISZELY Gábor: *Állambiztonság (1956–1990)*. Budapest, Korona, 2001
- RÉVAI Valéria: (szerk.): *Törvénytelen szocializmus: a Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 1991
- SOLT Pál: (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Szerk.: HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992–1996. I–V. k.
- SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: *A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest, Genius Gold Rt., 1997
- Trezor. *A Történeti Hivatal Évkönyve*, Budapest, 1999

ZINNER Tibor: *XX. századi politikai perek: a magyarországi eljárások vázlata, 1944/1945-1992-1999*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 1999

Kulákok üldözése:

- A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest, 1990. I–II. k.
- A földtulajdon és használati viszonyai Magyarországon. 1949–1989*. Budapest, 1990. KSH
- A kulák igazi arca*. MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztály kiadása. Budapest, 1952
- BELÉNYI Gyula: *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrendeződés és belső vándorlás Magyarországon (1948–1956)*. Szeged, Belényi Gyula, 1993
- BOLGÁR Dániel: *A kulákok érthető arca*. In: HORVÁTH Sándor: (szerk.): *Minden napok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008
- ESTÓK János–GUNST Péter–FEHÉR György–VARGA Zsuzsanna: *Agrárvilág Magyarországon, 1848–2002*. Budapest, Argumentum: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2008
- FARKAS Gyöngyi: „... a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia. Kollektivizálás és ellenségteremtés. (Tyukod, 1951). In: Korall, 2009/7.
- GUNST Péter: (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó Kft., 1998
- HONVÁRI János: *A kulákgazdaságok korlátozása Győr-Sopron megyében (1948–1953)*. In: Győri tanulmányok, 9. 1988.
- HORVÁTH Attila: *Kulákok elleni koncepciók perek*. In: SCHLETT András: (szerk.): *Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*. Budapest, Szent István Társulat, 2012
- IRHA Melinda: *Kulákklikvidálás az ötvenes évek elején*. In: Levéltári Évkönyv XI. Előtanulmányok a Miskolc monográfia IV–VI. kötetéhez. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2002
- Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában: a vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*. Budapest, Korall, 2012
- KAJÁRI Erzsébet: *Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben*. In: GYARMATI György: (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Budapest, Történeti Hivatal, 1999
- KÁVÁSI Klára: *Kuláklista*. Budapest, Agóra Könyvkereskedő Kft., 1991
- LŐCSEI Pál: *Ki a kulák?* In: *Szabad Nép*, 1949. január 7.

- NAGY József: *A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években*. In: *Múltunk*, 1993/3.
- NAGY József: *A parasztság elleni megtorló intézkedések az 1950-es években*. In: *Agrártörténet – agrárpolitika: tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapest, BCE: BKTE Alapítvány, 2006
- NAGY József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei, 1945–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009
- ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás (1945–1961)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972
- SÁGHY Gyula: *Kulák Golgota*. Gyomaendrőd, Hunyad Kiadó, 2003
- SIPOS András–ZÁVADA Pál: *Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyűjtogató kulákok” pereiről*. Budapest, Vita Kiadó, 1989
- SZENTI Tibor: *Woodoo halál, avagy a feladott élet*. In: *Valóság*, 1998/12.
- Titkos határozat a kuláklistánól és a kulákság elleni harcról (1953. március 4.)*
Izsák Lajos: (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai (1948–1956)*. Budapest, 1998
- VARGA Zsuzsanna: *A sztálinista kolhozosítás büntetőpolitikai eszköztára*. In: MARKÓ György és SCHMIDT Mária: (szerk.): *Hogy jobban értsük a huszadik századot*. Budapest, XX. Század Intézet, 2014
- VIRÁGH Ferenc: *Kulák-puhító a magyar Gulagban: a magyar kisgazdatársadalom likvidálásának történetéhez*. Budapest, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt. Tudománypolitikai Intézet, 1993
- ZÁVADA Pál: *Kulákprés: dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1986

A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere:

- BALOGH László–HORVÁTH Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog*. Budapest, 1983. I–II. kötet
- BARÁTH Magdolna: *Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai*. In: *Államvédelem a Rákosi korszakban*. Szerk.: GYARMATI György. Budapest, 2000
- BARÁTH Magdolna: *Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956)*. In: *Múltunk*, 1999/4.
- BARÁTH Magdolna: *Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén. 1953–1954*. In: *Trezor* 1, a Történeti Hivatal Évkönyve, 1999. Budapest, 1999
- BARÁTH Magdolna: *Gerő Ernő és a tiszta lap politikája*. In: *Múltunk*, 2001/1.
- Büntetés-végrehajtási jog*. Szerk.: HORVÁTH Tibor. Budapest, 1983. I–II. k.
- Büntető eljárásjog*. Szerk.: RUDAS György. Budapest, 1974
- COURTOIS, Stéphane [et al.] *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás*. Budapest, Napvilág Könyvkiadó, 2000

- GAZSÓ L. Ferenc–ZELEI Miklós: *Őrjítő mandragóra: bevezetés a politikai pszichiátriába*. Budapest, L'Harmattan, 2012
- HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere*. In: MÁTHÉ Gábor, RÉVÉSZ T. Mihály, GOSZTONYI Gergely: (szerk.): *Jogtörténeti Parega. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013
- IGNOTUS Pál: *Fogságban (1949–1956)*. Budapest, 1993
- KÁLLAI Gyula: *Megkésett börtönnapló*. Budapest, 1987
- KERTÉSZ Dezső–LITVÁN György: *Váci börtönsztrájk, 1950. Visszaemlékezések, dokumentumok*. In: 1956-os Intézet Évkönyve, 1995. Budapest, 1995
- KOTEK, Joel–RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentráció, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2005

A büntetés és intézkedés:

- Büntetés-végrehajtási jog*. Szerk.: HORVÁTH Tibor. Budapest, 2003
- HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Budapest, 1981
- HORVÁTH Tibor: *A büntetékiszabás jogi és kriminálpolitikai problémái Magyarországon*. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1981/1.
- LŐRINCZ József–NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon*. Budapest, 1997
- KABÓDI Csaba–LŐRINCZ József–MEZEY Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005
- KABÓDI Csaba–MEZEY Barna: *Börtönügy Keleten (Az európai szocialista országokban 1917-től napjainkig)*. In: *Módszertani Füzetek*, 1988/1.
- MENCZEL Gusztáv: *Magyarok az orosz büntetőtörvénykönyv 58. §-ai és a kényszermunka árnyékában*. Budapest, 2000
- SCHULTHEISZ Emil: *A büntetés kiszabása*. Budapest, 1953
- SZÖLLŐSY Oszkár: *Magyar börtönügy. A büntetések és a biztonsági intézkedések végrehajtása*. Budapest, 1935
- VOKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2009

Szabadságvesztés mint büntetés:

- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga–MEZEY Barna: (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Jogtörténeti Értekezések 20. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997
- DEMÉNY Pál: *Rabságaim*. Budapest, 1989. I–III. k.
- DEMÉNY Pál: *Zárkatársam Spinóza*. Budapest, 1989
- DÉNES Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Budapest, 1994
- GLÁSER István: *A szabadságvesztés büntetés végrehajtása. Történeti áttekintés*. Budapest, 1975

- KABÓDI Csaba–LŐRINCZ József–MEZEY Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005
- KABÓDI Csaba–MEZEY Barna: *Börtönügy Keleten (Az európai szocialista országokban 1917-től napjainkig)*. In: Módszertani Füzetek, 1988/1.
- LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2009
- LŐRINCZ József: *A hazai börtönügy tudományának fejlődése 1945-től napjainkig*. In: *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Szerk.: Mezey Barna. Jogtörténeti Értekezések, 20. Kötet, Budapest, 1997
- LŐRINCZ József: *A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban*. In: *Börtönügyi Szemle*, 2007/2.
- MOLDOVÁNYI György: *A büntetés-végrehajtási jog fejlődésének főbb vonásai 1945-től napjainkig*. In: *Börtönügyi Szemle*, 1990/1.
- TAMÁSKA Péter: *Politikai fogoly kerestetik: börtönök Magyarországon, 1945–1990*. Budapest, Mundus, 2006
- VOKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2009.
- ZINNER Tibor: *Vázlat az 1944/1945–1963 közötti magyarországi börtönökhöz (és forrásaihoz)*. In: *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Szerk.: Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna. Jogtörténeti Értekezések. 20. Budapest, 1997

Koncentrációs táborok:

- Törvénytértés nélkül I–II.* r.: Gulyás Gyula, Gulyás János; o.: Gulyás Gyula, Gulyás János. Balázs Béla Stúdió–Objektív Filmstúdió, 180 perc, 1987
- Recsk 1950–1953 – Egy titkos kényszermunkatábor története I–III.* r.: Böszörményi Géza, Gyarmathy Lívia; o.: Pap Ferenc. Mozgóképi Innovációs Társulás, 220 perc, 1988
- Ítéletlenül.* r.: Almási Tamás; o.: Jancsó Nyika, Mertz Loránd. Mozgóképi Innovációs Társulás és Alapítvány–MTV Szegedi Stúdió, 77 perc, 1991
- Recski rabok a kövek árnyékában I–IV.* r.: Sággy Gyula; o.: Poros László. Recski Szövetség, 142 perc, 2000–2002.
- APPLEBAUM, Anne: *A Gulag története*. Budapest, Európa Kiadó, 2005
- BANK Barbara: *Az internálás és a kitelepítés dokumentumai*. In: *Trezor 3. Történeti Hivatal Évkönyve* Budapest, 2004
- BANK Barbara: *A Mosonyi utcai toloncház és kapcsolatai különös tekintettel a Recski táborra, (1950)*. In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk.: Ötvös István. Piliscsaba, 2004
- BÍRÓ Sándor: *A „Mátrai” Lovagrend. (Egy recski fogoly emlékezése.)* Budapest, Dovin Kft., 1989
- BÖSZÖRMÉNYI Géza: *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*. Budapest, Interart Stúdió Kiadói Iroda, 1990

- BÖSZÖRMÉNYI Géza–GYARMATI Lívია: *Őrizetbe vételét meghosszabbítom – filmsorozat az internálótáborokról*. In: Alföld, 1988
- CZÉH Zoltán: *A Gulag mint gazdasági jelenség*. Budapest, Magyar Russzisztikai Intézet, 2003
- DONÁT Ármin: *Búcsú Recsktől*. Budapest, 2006.
- DRUCZA Attila: „Buda-Dél – Dél-Buda”. *A buda-déli internálótábor története a jogtörténeti források tükrében*. In: Ötvös István: (szerk.): *Variációk – Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2004
- ERDEY Sándor: *A recski tábor rabjai*. Budapest, Reform Kft., 1989
- FALUDY György: *Pokolbeli víg napjaim*. Budapest, AB Független Kiadó, 1987
- FILEP Tibor: *A kazincbarcikai internálótábor*. In: Új Holnap, 2005/5.
- GÖRBEDI Miklós: *1020 nap az őrtornyok árnyékában: A tiszalöki hadifogolytábor története*. Tiszalök, Tiszalöki Költségvetési Üzem, 1989
- GÖRBEDI Miklós: *Az árnyékok hosszúra nyúlnak: kiegészítés Kecskemét, Tiszalök, Kazincbarcika kényszermunkatáborainak történetéhez*. Tiszalök, „Október 4.” Baráti Társaság. Tiszalöki Tagozat, 1998
- GÖRBEDI Miklós: *Emlékkönyv a tiszalöki kényszer-hadifogolytábor ÁVO-s sortüzének és felszámolásának 50. évfordulójára: 1953. október 4. – 2003. október 4. / Tiszalök, Önkormányzat, 2004*
- KOTEK, Joel–RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2005
- KRAUSZ Tamás (szerk.): *Gulag: A szovjet táborrendszer története*. Budapest, Pannonica, 2001
- LÉVAI Éva: *Tiszalöki internálótábor, 1953*. In: SCHMIDT Mária: (szerk.): *Korrajz 2002 – A XX. Század Intézet Évkönyve*. Budapest, XX. Század Intézet, 2004
- Mészáros István: *Végállomás – Recsk, a katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből, (1945–1948)*. In: Valóság, 2007/2.
- NYESTE Zoltán: *Recsk, emberek az embertelenségben*. New Brunswick, Magyar Öregdiákok Szövetsége – Bessenyei Kör, 1982
- PALASIK Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról (1945)*. In: Társadalmi Szemle, 1997/7.
- PAPP Simon: *Életem*. Sajtó alá rendezte: SVÁGLI Lajos és TÓTH János. Zalaegerszeg, 1996
- SULYOK László: *Recski rabszolgák*. Salgótarján, Tanúságtétel Alapítvány, 1990
- SZTÁRAY Zoltán: *A recski kényszermunkatábor*. In: Új Látóhatár. 1981
- SZTÁRAY Zoltán: *Csákánykő. A recski kényszermunkatábor*. Budapest, Püski Kiadó, 1997
- T. VARGA György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez (1949–1953)*. In: Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve. Budapest, 2002

VARGA László: *A magyarországi kényszermunkarendszer jogi vonatkozásai*. New York, 1954

Kitelepítés, deportálás:

Filmek:

Görgey Gábor: *Galopp a vérmezőn* (1983)

Bacsó Péter: *Te rongyos élet* (1983)

Út a semmibe c. dokumentumfilm (Aradi Péter & co.)

A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–53 [elektronikus dok.]. Pécs: Virágmandula, 2011.

Soha, sehol, senkinek / írta és rend. Téglásy Ferenc; konzult. Lugossy László; dramaturg Vészits Andrea; kép Pap Ferenc; zene Vajda János; díszlet Csengery Zsolt; jelmez Mialkovszky Erzsébet; vágó Galamb Margit; gyártásvez. Gulyás Lajos; szerep. Jolanta Grusznic [et al.]

Könyvek, tanulmányok, dokumentumok:

B. JÓREND Zsuzsanna: *Elorzott ifjúság: egy „osztályidegen” visszaemlékezései*. Pécs, GeniaNet, 2012

W. BALASSA Zsuzsa, Hajdú Mária, Vecsernyés Jolán: (szerk.): *A hortobágyi kényszermunkatáborok 1950–1953*. Budapest, Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, é. n.

BARTON Attila és JENEY Attila: (szerk.): *Három év Hortobágy poklában*. Pomáz, Kráter, 2014

BEKE Ferencné: *Három év Hortobágy poklában*. Budapest, Kráter, 2002

Béres András: *A Hortobágyi Állami Gazdaság kialakulása és előzményei*. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI*. Debrecen, 1984

BREUER Pál – DREXLER Tiborné – KOVÁCSNÉ PAPP Erzsébet – PAP Imre – SCHULCZ Lászlóné – VADKERTINÉ MARKOS Ilona: *A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–53*. Pécs, B & D Stúdió, 2005

CsÓKE Sándor: *Rabszolgaság a XX. század közepén Magyarországon*. Tatabánya, 2002

CsÓKE Sándor: *Emlékirat a Tiszagyenda-kormópusztai kényszermunkatáborról*. Tatabánya, Szerzői kiadás, 2006

DADÁNYI Miklósné: *Az álmok szertefoszlának, egy kitelepítés krónikája*. Budapest – Miskolc – Hortobágy. [Budapest]: [Cserépfalvi], cop. 1996

DESSEWFFY Tibor–SZÁNTÓ András: *„Kitörő éberséggel.” A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest, Háttér Kiadó, 1989

EMBER Mária: *Hortobágy, szociális tábor 1952–53*. In: *Forrás*, 1981/6.

Erdmann Gyula: *Deportálás és kényszermunka*. In: *Új Auróra*, 1988

Fazekas Árpád: *Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1944–1948*. Nyíregyháza, 1989

- EÖTVÖS Péter – HEGEDŰS Hajnalka: (szerk.): *Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950–1953 között*. Szimpózium 2006. szeptember 4. Budapest, Konrad Adenauer Stiftung, 2006
- ESTERHÁZY Péter: *Harmonia Caelestis*. Budapest, Magvető Kiadó, 2000
- FEJÉR Dénes – MICHELLER Magdolna: *Bűnhődés büntetlenül*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1996
- FÜZES Miklós: *Törvénytértéssel: „hortobágyi pusztaságon nehéz idők járnak.”* Pécs, Baranya Megyei Kvt., 1992
- FÜZES Miklós: (szerk.): [gyűjt és vál. Hantó Zsuzsa, Füzes Miklós] *Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról, 1950–1960*. Budapest, Alterra, 2002
- GÖRBEDI Miklós: *1020 nap az őrtornyok árnyékában. A tiszalöki hadifogolytábor története 1989*. Tiszalök, Tiszalöki Költségvetési Üzem, 1989
- GULYÁS JÁNOS és GULYÁS Gyula: (szerk.): *Törvénytértés nélkül ...: A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai*. Budapest, Láng, 1989
- HANTÓ Zsuzsa: *Kitiltott családok*. Budapest, Magyar Ház, 2009
- HANTÓ Zsuzsa (szerk.): *„Magukkal fogjuk megszírozni a földet”*. Kitzsítottak I. kötet, I-II. kiadás. Budapest, Alterra Kiadó, 2001–2002
- HANTÓ Zsuzsa (szerk.) *Családok munkatáborokban 1*. Kitzsítottak III. kötet Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2006
- HANTÓ Zsuzsa (szerk.) *Családok munkatáborokban 2*. Kitzsítottak III. kötet Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2007
- HANTÓ Zsuzsa: *Ítélet nélkül*. In: GÖRGÉNYI Ilona, HORVÁTH M. Tamás, SZABÓ Béla, VÁRNAY Ernő: (szerk.): *Collectio Iuridica, Universitatis Debreceniensis*. IV. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara, 2004
- HOLOPCEV Péter – IRHA Melinda: *Eltanácsoltak*. Miskolc – Hortobágy 1952–1953. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 41, Miskolc, 2003
- ISÉPY Tamás: *Hortobágy — Borsós*. In: *Hitel*, 1989/17.
- ISÉPY Tamás: *Politikai forgácsok*. Budapest, 2000
- JAKABFALVY Gyula: *Borsós tanya, Hortobágy*. In: *Mozgó Világ*, 1983/11.
- JESZENSZKY Iván: *Kitelepítettek*. Budapest, Littera Nova, 1995
- KISS Dénes: (szerk.): *„Hódoaltságban. I. magyar történelmi konferencia az elnyomatás évtizedeiről*. Budapest, Zrínyi, 1992
- Konrad Adenauer Alapítvány 2006: *Hortobágyi Kényszermunkatáborok 1950–1953 között*.
- Kováts Dániel (szerk. W. Balassa Zsuzsa és Bánhidly Attila közreműködésével) *Száműzöttek a Hortobágyon. Emlékek a borsói kényszermunkatáborból 1952–1953*, Budapest, 2006
- KOVÁTS Éva: *Emlékek a számkivetésből. Hortobágyi, 1952–53*. Széphalom, A Kazincz Ferenc Társaság évkönyve, 1997

- KÖVESDY Zsuzsa – KOZMA László: *Élned, halnod...A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005
- Sz. LUKÁCS Imre: *Tábor a pusztában*. Csongrád megyei TESZÖV. Szeged, 1985
- Sz. LUKÁCS Imre: *Magyar Gulág*. Szeged, 1997
- LUKÁCS József: *Csonka Délibáb I–IV*. In: Országhatár, 1993/16–29. sz.
- LUKÁCS József: *Csonka délibáb. Élet rendőrök, fegyverek és kutyák árnyékában*. Budapest, Alterra Kiadó, 2007
- MAGYAR Bálint: *Borsóstantya, Hortobágy*. In: Mozgó Világ, 1983/1.
- MICHELLER Magdolna (szerk.): *Bűnhődés büntetlenül*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Budapest, 1996
- NAGY Mária és SAÁD József: (szerk.): *„Péntek volt és 23”: kitelepítések 1950–1953 között a Bács-Kiskun megyei határsávból*. Budapest, Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány, 2013
- NÉMETH Gábor: *Vasutasok pokoljárása. 1950–53*. Hatvany Lajos Múzeumi füzetek 11. sz. 2000
- ORGOVÁNYI István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*. In: TÓTH Ágnes: (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából – Évkönyv XVII*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2001
- PALLAVICINI-ANDRÁSSY Borbála: *Kitelepítési és 1956-os naplója*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990
- PAPP Izabella: (összeáll. és a bevezető tanulmányt írta): *Törvényen kívül: budapesti kitelepítettek Jászboldogházán*. Jászboldogháza, [Budaörs] BOLDOGBT Egyes., 2013
- REVICZKY Károly: *Kitelepítésem Jászfákóhalmára és a Hortobágyra, 1951–1953*. Jászfákóhalma, Gubicz A. Gazdakör, 2014
- SAÁD József: (szerk.): *Telepessors*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005
- SOMLAY Gizella: *Tiszaföldvári napló, 1951–1953*. Pomáz, Kráter, 2009
- SOMLAY Gizella: *És azután...: életem története a kitelepítés után*. Pomáz, Kráter, 2012
- SZALAI Csaba: *Elhurcoltak, szóljatok!* Debrecen, Migan, 2001
- SZÉCHENYI Kinga: *Megbélyezettek: a kitelepítések tragédiája*. Pomáz, Kráter, 2008
- SZÁNTÓ András: *Az 1951-es budapesti kitelepítés*. In: Medvetánc, 1988/4–1989/1.
- SZEGEDI LUKÁCS Imre: *Tábor a pusztában*. Szeged, Népszava, 1985
- SZENDREI Géza: *Magyar internálások, 1704–1960*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2007
- VADKERTINÉ MARKOS Ilona: *A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–1953*. Pécs, B&D Stúdió, 2005
- VARGA Albert: *Rab voltam a Hortobágyon. Árkustanya*. Budapest, Timp Kiadó, 2005
- ZINNER Tibor: *1951-ben történt*. In: Filmvilág, 1986/12.

FÜGGELÉK:

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről

A honvédelem a legszentebb állampolgári kötelesség, amelyet mindenkinek önfeláldozásig terjedő odaadással kell teljesítenie.

Első rész

Bevezető rendelkezések

Általános honvédelmi kötelezettség

1. § A honvédelemben személyes szolgálatával és vagyonával mindenki köteles a jelen törvény rendelkezései szerint részt venni.

Kitiltás és rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezés

150. § (1) A minisztérium elrendelheti, hogy azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani. Az ilyen személyeket akár tartózkodási helyükön, akár az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy a szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá is lehet helyezni.

(2) A jelen § alapján rendőrhatalósági őrizet alá helyezett személyeket képességeiknek megfelelő munkára lehet kötelezni.

(3) A jelen § alapján kitiltott s rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezett személy eltartásáról, ha magát vagyonának jövedelméből vagy keresetéből eltartani nem tudja, amennyiben eltartására köteles és képes hozzátartozója sincs, az állam gondoskodik; ilyen esetben az eltartás fejében azt a személyt is képességeinek megfelelő munkára lehet kötelezni, aki nem áll őrizet alatt.

(4) A rendőrhatalósági felügyelet és őrizet alá vétel részletes szabályait a jelen § keretében a belügyminiszter az igazságügy-miniszterrel egyetértve rendelettel alapítja meg.

A határsáv megállapítása

229. § A minisztérium a mindenkori szükséghez képest rendelettel jelöli ki azt a területet, amelyet a jelen törvény alkalmazásában az ország határa mentén fekvő területnek (határsávnak) kell tekinteni.

1990. évi XXVI. törvény

az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról

Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően a Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot a függetlenségétől, megcsúfolva az emberiséget, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százzezreitől vette el a szabadságukat, sokaktól az életüket is. A börtönökből és internálótáborokból szabadultak számkivetettként éltek saját hazájukban. A törvénytelenül üldözöttek ügyeiben gyakorolt kegyelmi elhatározások alkalmatlanok voltak a sérelmek orvoslására, mert az el nem követett bűnök nem bocsáthatók meg.

Mindezekért az Országgyűlés megköveti a nemzetet, és fejet hajt a törvénysértések valamennyi áldozata előtt kinyilvánítva, hogy a bűnöket nem ők, hanem a sztálinista államhatalom követte el.

A nemzeti megbékélés előmozdításáért az Országgyűlés átérzi a felelősséget, és az elmúlt évtizedek bűneinek jóvátétele érdekében törvényt alkot.

1. § (1) Az 1945. január 1. és 1963. április 4. között az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények, a tervbűncselekmények, az árdrágító és közellátás elleni bűncselekmények, valamint a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmény feljelentésének elmulasztása miatti elítélések semmisnek tekintendők.

(2) Semmisnek tekintendő az olyan elítélés is, amely az (1) bekezdésben meghatározott időhatáron belül, az ott felsorolt bűncselekménnyel halmazatban – ennél nem súlyosabb büntetési tétellel fenyegetett – más bűncselekmény miatt is történt, a háborús és a népellenes bűncselekményt kivéve.

(3) A (2) bekezdés irányadó arra az esetre is, ha az (1) bekezdésben meghatározott büntetést más bűncselekmény miatt kiszabott, az előbbinél nem súlyosabb büntetéssel foglaltak összebüntetésbe.

2. § Az 1. § alkalmazásában

a) az állam belső, illetőleg külső biztonsága elleni bűncselekményen a magyar büntető törvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvény II. részének II-IV. és VI. fejezetében, a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és használatával elkövetett bűncselekményekről szóló 1924. évi XV. törvény 1. §-ában, a katonai büntető törvénykönyv életbeléptetéséről szóló 1930. évi III. törvény III. fejezetében,

a magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940. évi XVIII. törvény 1. és 11. §-ában, a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvényt módosító 1942. évi XIV. törvény 26. §-ában, a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény 1-10. §-ában, a büntető törvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvény 48. §-ában, az ország területének elhagyására vonatkozó rendelkezések kiegészítéséről szóló 1950. évi 26. törvényerejű rendeletben, a lőfegyverek és lőszerke előállításának, tartásának és forgalmának szabályozása, illetőleg bejelentése és beszolgáltatása tárgyában kiadott 7150/1946. (VI. 22.) ME rendelet 2. §-ában, a termelőszövetkezeti csoportok, tagjaik és vagyonuk fokozott büntetőjogi védelméről szóló 2560/1949. (III. 19.) Korm. rendelet 1. §-ában, a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása (BHÖ) I. és II. fejezetében, továbbá 51. pontjában, valamint a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (Btk.) IX. fejezetében, 195. és 203-206. §-ában;

b) tervbűncselekményen a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. törvényerejű rendeletben és a BHÖ XI. fejezetében;

c) árdrágító és közellátás elleni bűncselekményen az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. törvény 1-3. §-ában a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló 8800/1946. (VII. 28.) ME rendelet I-III. fejezetében, a BHÖ XIII. fejezetében, valamint a Btk. 236., 238. és 240. §-ában;

d) a társadalmi tulajdon károsító bűncselekmény feljelentésének elmulasztásán a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 24. törvényerejű rendelet 7. §-ában, a BHÖ 234. pontjában, valamint a Btk. 308. §-ában;

e) háborús és népellenes bűncselekményen a népbírászkodásról szóló 81/1945. (II. 5.) ME rendelet 11., 13. és 15. §-ában, valamint a BHÖ 82., 84. és 86. pontjában meghatározott bűncselekményeket kell érteni.

3. § Az elítélt vagy a hozzátartozója (1978. évi IV. törvény 137. § 5. pontja) kérelmére az első fokon eljáró bíróság igazolja, hogy az elítélést az 1. § alapján semmisnek kell tekinteni. Az eljárásra – az e törvényben szabályozott eltéréssel – a különleges eljárásoknak a büntető eljárásról szóló 1973. évi I. törvény (Be.) 356. §-ában meghatározott általános szabályai az irányadók.

4. § (1) Ha a bíróság az igazolást megtagadja, a határozat ellen a kérelmező fellebbezéssel élhet. A fellebbezésre a Be.-nek a végzés elleni fellebbezés elintézésére vonatkozó szabályait (X. fejezet III. cím) kell alkalmazni.

(2) A Legfelsőbb Bíróságnak az igazolást megtagadó határozata ellen fellebbezésnek nincs helye.

5. § Ez a törvény nem alkalmazható az 1989. évi XXXVI. törvény hatálya alá eső elítélésekre.

6. § (1) Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.

(2) Az e törvény alapján semmisnek tekintendő elítéléssel érintett személyek kárpótlásáról külön törvény rendelkezik.

A KORABELI SAJTÓ A BUDAPESTI KITELEPÍTÉSEKRŐL

A kitelepítések és az imperialisták

Ismételten foglalkoztunk azzal az uszító- és rágalomhadjárattal, amelyet a nyugati imperialista kormányok folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen azért, mert uram bocsáss merészeltünk fővárosunkból arisztokratákat, fasiszta tábornokokat, Horthy csendőr- és rendőrtisztjeit, gyárosokat és bankárokat kitelepíteni. Az uszító és rágalmozó hangversenyt az Amerikai Egyesült Államok kormánya vezényli, amelynek füttyszavára mint mindenben, ebben a kérdésben is szolgálai engedelmességgel táncolnak angol, francia és egyéb csatlósai. Az amerikai imperialisták, angol és francia szolgálkikkal egyetemben, most az Egyesült Nemzetek Szervezete elé akarják vinni ezt a kérdést, a békeszerződés és az emberi jogok megsértésével vádolva bennünket. Az amerikai imperialisták arra kényszerítik az ENSZ-t, hogy a népek békéjének és együttműködésének előmozdítása helyett, háborús uszítással foglalkozzék. Mert a budapesti kitelepítések kapcsán az ENSZ elé terjesztendő vád a békeszerződés és az emberi jogok állítólagos megsértéséről semmi egyéb, mint tömény háborús uszítás.

Az amerikai, angol, francia uszítók a budapesti kitelepítésekkel kapcsolatban az emberi jogokról csak úgy általában szeretnek beszélni. De beszéljenek csak az urak kézzelfoghatóbb módon, konkrétan arról, hogy kiket védelmeznek. És ha nem beszélnek erről ők, majd beszélünk róla mi!

Nos, kiknek az emberi jogait védelmezik?

A múltkor már megneveztünk néhány nevet: Rakovszky Ivánt, Lázár Andort, Horthy minisztereit, Éliássy Sándort, Bezzegh-Huszágh Miklóst, Horthy rendőrfőkapitányait, vitéz Rapaics Richárdot és Kárpáti Camillót, Horthy tábornokait, Eszterházy, Hunyadi, Keglevich, Hoyos grófokat, Montenuovo herceget.

Ezt a listát kiegészíthetjük. Truman és Acheson urak, angol és francia szolgálkikkal egyetemben, védik Radocsay László, Purgly Emil, Röder Vilmos, Ivády Béla, Széll József, vitéz Gyulay Tibor, Horthy minisztereinek jogait, védik báró Hazay, Dörge Frigyes bankárokat, védik Rionfalvy Dániel, Baitz Oszkár, Schweitzer István tábornokokat, védik lovag Rományai Czoegler Gusztáv és Huszár Ágoston csendőr vezérőrnagyokat, Nemesszeghy László, Szentpétery János csendőr ezredeseket, védik gróf Csekonics Arzén, gróf Markovich Miklós, gróf Zichy György, báró Prónay Gábor, báró Kruhina Károly emberi jogait.

Szolgálhatunk nemcsak egyes nevekkal, hanem a végrehajtott kitelepítés összefoglaló adataival is. A Magyar Népköztársaság belső rendjéért felelős hatóságok kitelepítettek Budapestről 21 horthysta minisztert, 25 volt államtitkárt, 190 horthysta tábornokot, 1012 horthysta törzstisztet, 274 régi rendőrtörzstisztet, 88 csendőrtisztet, 812 vezető horthysta államhivatalnokot, 176 gyárost, 157 bankárt, 391 nagykereskedőt, 292 nagybirtokost, 347 kapitalista vállalati igazgatót. A kitelepítettek között volt 9 herceg, 163 gróf, 121 báró, 8 lovag, 195 vitéz.

Meg vagyunk győződve róla, hogy az angol, a francia és az amerikai munkások egyet fognak érteni a magyar munkásokkal, akik nemcsak helyeslik a Magyar Népköztársaság kormányának ezt az önvédelmi, politikai rendszabályát, hanem kifogásolják igen helyesen, hogy ezt az összeesküvő, konspiráló, rémhírterjesztő társaságot miért hagytuk ilyen sokáig háborítatlanul budapesti luxusvilláikban. Az amerikai, az angol, a francia dolgozók éppúgy meg fogják érteni, mint a magyar dolgozók, hogy az imperialisták azért ordítóznak az emberi jogok megsértése miatt, mert a kitelepítésekkel kissé megzavartuk a kémkedéssel és összeesküvések szervezésével foglalkozó külföldi követségek terveit és számításait. A Szolnok és Szabolcs megyébe telepített csendőr- és rendőrtisztekkel a követségi uraknak ezután persze nehezebb lesz összeszűrni a levelet a Magyar Népköztársaság ellen, mint eddig itt, Budapesten.

Mi értjük, hogy az imperialisták a grófokat, tábornokokat és csendőrtiszteket védelmezve igyekeznek leplezni felháborodásuk igazi okait és krokodilkönnyeket sírnak, óh nem a kitelepített hercegek és bankárok, hanem az állítólag kitelepített kisemberek fölött!

Közönséges rágalomról és hazugságról van szó! Egyetlenegy dolgozó kisembert sem telepítettünk ki. Hatóságaink a legnagyobb gonddal vigyáznak arra, hogy még véletlenül se érje semmiféle bántódás az értelmiséget, a kisembereket. Ez természetes, pártunk és kormányunk egész politikájából, a nemzeti egység politikájából szervesen következik.

Ez tehát a politikai háttere a kitelepítésekkel kapcsolatos imperialista uszításnak.

Mi jogilag a helyzet? Igaz-e, hogy megsértettük a békeszerződést? Hazugság ez is. A békeszerződés nem tiltja, hanem előírja, hogy a fasiszta, demokráciaellenes elemeket megfékezzük. A békeszerződésben szó van az emberi jogok védelméről, de arról nincs szó, hogy Horthy tábornokainak okvetlenül Budapesten és okvetlenül luxusvillákban kell lakniuk. A békeszerződés emberi jogokról szóló cikkelyeinek értelmezését nem bízunk a magyar fasiszták, arisztokraták és bankárok amerikai barátaira. Mert ha rájuk bízánk, akkor még azt is kiderítenék, hogy a békeszerződés szerint tilos bántani a nagybirtokosokat és tőkéseket, és tilos felépíteni hazánkban a szocializmust. Márpedig a népi demokrácia ellenségeinek eltávolítása fővárosunkból a szocializmus gazdasági építését biztosító politikai rendszabály. Ha az egyikhez jogunk van, jogunk van a másikhoz is.

A békeszerződés nem tiltja meg, hogy népköztársaságunk kormánya éljen a politikai önvédelem jogával, és nem helyezte hatályon kívül azokat a régi magyar törvényeket és rendeleteket, amelyek alapján a demokráciaellenes elemek kitelepítését a fővárosból végrehajtottuk. A népköztársaság sem hozott olyan törvényt vagy rendeletet, amely hatályon kívül helyezte volna az 1939-es rendeleteket, amelyek szerint ki lehet tiltani a fővárosból a közrendre és közbiztonságra káros személyeket. Horthyék közrendjére a munkások, a demokraták, a szocialisták voltak károsak, őket toloncolták ki brutális erőszakkal Budapestről, a mi közrendünkre az arisztokraták, bankárok és csendőrtisztek a károsak: őket telepítettük ki fővárosunkból, miközben a humanitárius szempontokat messzemenően figyelembe vettük.

Így áll a dolog jogi szempontból. Hát erkölcsi szempontból? A Magyar Népköztársaság kormányának ebben is világos az álláspontja. Nem beszélhetnek emberi jogokról azok, akik Koreában gyerekeket és asszonyokat gyilkoltak és gyilkolnak halomra, akik Malájföldön félmillió bennszülöttet űztek ki lakóhelyeikről, akik százmillió amerikai polgárról vesznek fel ujjlenyomatot, tízezer számra teszik felketelistára a gyanús tengerészeket és dokkmunkásokat, akik Nyugat-Németországban magyar fasiszta tábornokokkal, háborús bűnösökkel szervezetnek fegyveres haderőt a magyar demokrácia ellen, akik Francóval, a spanyol nép hóhéréval szövetkeznek, akik az egész világon Dél-Koreától és Kínától Jugoszláviáig támogatják, segítik, buzdítják és szervezik a legsötétebb, legreakciósabb nép- és haladásellenes erőket.

Az imperialista urak hiába próbálják beleütni orrukat a mi belső ügyeinkbe. Acheson úr mehet, ha akar, panasszal az ENSZ elé: a Magyar Népköztársaság kormányát nem lehet eltántorítani attól, hogy úgy, mint eddig, ezután is erős kézzel védje a magyar dolgozók érdekeit, a szocializmust építő magyar nép államát. Az imperialisták dühöngése és uszítása újra csak azt bizonyítja, hogy szövetségeseiket, népünk ellenségeit, komoly csapás érte, hogy jó helyre ütöttünk.¹⁷⁹

„A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagycsaládos ipari munkások kapják meg.”¹⁸⁰

„A magyar zsidóság legfőbb szervei lelkiismeretbeli kötelességüknek tartják, hogy felemeljék tiltakozó szavukat azokkal a rágalmakkal szemben, amelyeket a nyugati sajtó, rádió és a mögöttük álló uszítók népi demokráciánknak a magyar zsidósággal kapcsolatos magatartásáról terjesztenek. (...)

A most folyamatban levő kitelepítések során egyetlen zsidó vallású egyén sincs, aki azért került volna a kitelepítettek közé, mert felekezetünk tagja. A híresztelésekkel szemben a kitelepítettek mind volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok, valamint azok, akik ezekkel együtt részesei és haszonélvezői voltak

179 Közli: Szabad Nép, 1951. augusztus 7. 3. o.

180 Szabad Nép, 1951. június 17.

annak a Horthy-rendszernek, melynek zsidóüldözése az egész világon közismert, és amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítettek. Felemeljük tiltakozó szavunkat és visszautasítjuk a nyugati hatalmak és csatlósaiak rágalmait. Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidóüldözésnek tüntessék fel, hogy ily módon igyekezzenek külföldi hittestvéreink előtt népi demokráciánk tekintélyét aláásni, jó hírnevét csorbítani.”¹⁸¹

181 Új Élet, 1951. július 19.

dr. Horváth Miklós

Az 1956-os megtorlás a katonai (i)gazságszolgáltatás tükrében¹

A szovjet csapatok Magyarország ellen végrehajtott támadásának szomorú következményei ismertek. Budapest 11 évvel a háború után ismét romokban hevert, közel 20 ezer fő megsebesült, több mint két és fél ezer ember meghalt, kb. 200 000 magyar hazája elhagyására kényszerült. Az erőszakos cselekmények következtében meghalt 225 katonából legkevesebb 140 fő vesztette életét a Szovjetunió elleni védelmi háborúban.

A minden figyelmeztetés nélkül megindított szovjet támadás fegyvertelen, védtelen emberek százainak halálát okozta. A tömeges letartóztatás, sokaknak – köztük elfogott, lefegyverzett katonáknak – a külföldre szállítása már az első órákban megkezdődött.

A forradalom időszakában, majd azt követően végrehajtott megtorlást célzó intézkedések – cél- és eszközrendszerükben, illetve megvalósításuk formáiban is – az 1956. október 23-át megelőző időszakban alkalmazott erőszak folytatását, annak szerves részét képezték.

Az elrettentés, visszatartás és a megtorlás 1956-ot megelőzően tapasztalt formái és jegyei fedezhetőek fel az október 23-a és november 4-e között hozott politikai döntésekben és az ezek végrehajtását célzó intézkedésekben is. Fő formái – a szovjet és magyar csapatok, utóbbiak közül elsősorban a Belső Karhatalom erőinek

1 A tanulmány a szerző ebben a témakörben a Konrad-Adenauer-Stiftung és a Kommunizmus Bűnei Alapítvány által 2015. február 11-én szervezett 9. – Jog és kommunizmus című – konferenciáján a Gellért Szállóban tartott előadásának kiegészített változata. További részleteket a témáról lásd: HORVÁTH MIKLÓS: *A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságszolgálati szervek tevékenységének tükrében*, In: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958.* (szerk.: Okváth Imre), Történelmi Hivatal, Budapest, 2001. 199-240, HORVÁTH MIKLÓS – TULIPÁN ÉVA: *Keresztutak, Magyar Néphadsereg 1956.*, H&T Kiadó, Budapest, 2006

bevetésén, a statárium bevezetésén túl, illetve ezekkel összefüggésben – a védtelen, fegyvertelen lakosság ellen irányuló megtorló sortüzek, lefegyverzett felkelők, polgári lakosok elfogása, helyszínen történő kivégzése, a céltalan, kellő előkészítés nélkül végrehajtott pusztító erejű támadások voltak.

A rendszer ellen fellépő, fellépni szándékozó, illetve a hatalom értékelése szerint ennek potenciális lehetőségét magában hordozó személyek, társadalmi rétegek, csoportok, tömegek elnyomása, megfélemlítése, megfélemlítése, a kommunista hatalomra a legcsekélyebb mértékben is veszélyt jelentő kezdeményezéseik visszaszorítása, megtorlása a politikai elit gondolkodásának és tevékenységének központi elemét képezte.

A forradalom előtti, alatti és utáni megtorlás közötti szerves kapcsolat egyértelmű létezését – az alkalmazott eszközrendszeren túl – a felelősségre vonandó célcsoportok megválasztása, az „igazságszolgáltatás” során alkalmazott eljárások és módszerek mindennél jobban és érzékletesebben bizonyítják. A fentiek szellemében például a Néphadsereg volt tisztjei egy részének további bűneként rótták fel, hogy elvégezték a Ludovika Akadémiát és a „*horthysta hadseregen*” teljesítettek szolgálatot.²

A megtorlás jogi eszközökkel történő végrehajtásában a katonai igazságügyi szervek: a katonai ügyészségek és a katonai bíróságok is jelentős szerepet játszottak. A katonai igazságügyi szervek tevékenységének nagyságát jól érzékeltetik a következő adatok is.

Markó György értékelése szerint³ a katonai statáriális bíróságok 418 személy ügyében jártak el. A 418 főből – az ítélet indoklása szerint – fegyver rejtegetéséért 339, gyilkosság és rablás vádjával 31 és 15, feljelentési kötelezettség elmulasztásáért 18, egyéb vagy ismeretlen okból 15 főt ítélték el.

Más adatok szerint **1957 novemberéig** – a rögtönítélő bíraskodás megszüntetéséig – a katonai bíróságok 340 ügyet 513 vádlottal intéztek el. Az 513 főből 85 vádlottat rendes eljárásra utaltak, 23 vádlottat bűncselekmény hiányában felmentettek.

405 (értékelhetően 403) vádlottat – az összes vádlott 78,8%-át – elítéltek. A halálbüntetést 70 vádlott – az összes elítélt 17,8%-a – esetében alkalmazták, akik közül 46 elítélten a halálbüntetést végre is hajtották. Az elítéltek 72,6%-a 10-től 15 évig, 9,6%-a 5–10 évig terjedő börtönbüntetést kapott.⁴

2 Pálinkás (Pallavicini) Antal őrnagy első fokon kiszabott életfogytiglani börtönbüntetést másodfokon halálbüntetésre változtatták. Ebben szerepet játszott arisztokrata származása, Ludovika Akadémiai végzettsége és az is, hogy 1945 előtt a hadseregben tisztként teljesített szolgálatot.

3 MARKÓ GYÖRGY, A Katonai Bíróságok statáriális ítéletei, 1956. december – 1957. október között, *Hadtörténeti Közlemények* 1996. szeptember, 3. szám, 116-129.

4 Uo.

A Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa részére 1958 őszén összeállított tájékoztató szerint az ítékezés katonai bíróságoknál „kellő időben és zökkenőmentesen megindult [...] A katonai bírósági szerveknél megmaradt bírók szilárdan álltak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány mellett. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumánál szolgálatot teljesítő bírák közül is többen jelentkeztek statáriális ügyek tárgyalására, ilyenekben részt is vettek. Az IM. Katonai Főosztályán megmaradt hadbírói képesítésű tisztek szintén önként vállalkoztak a rögtönbíráskodási eljárásban való részvételre. [...]

A katonai bíróságok a rögtönítélő bíráskodás során végzett munkájukkal megfeleltek a beléjük helyezett bizalomnak. A tárgyalásokat – különösen a rögtönbíráskodás kezdeti időszakában – sokszor a legnehezebb körülmények közepette tartották meg, előfordult, hogy több száz főnyi ellenforradalmi hangulatú tömeg ostromolta a bíróság épületét, amelyet a szovjet harcokcsik biztosítottak. Az ügyek zömében kemény, a rögtönítélő bíráskodás céljának megfelelően elsősorban az elrettentést szem előtt tartó ítéletet hoztak...⁵

„Ellenforradalommal kapcsolatos büntettek miatt” 1958. december 31-ig a katonai bíróságok „rendes eljárással” 1506 főt ítétek el. A fenti időszakig a polgári bíróságok 8105 főt – köztük 329 fiatalkorút – vontak felelősségre. Eddig az időpontig a rögtönbíráskodást gyakorló katonai bíróságok 70, a polgári bíróságok 108, a katonai bíróságok 81 személyt ítétek halálbüntetésre.⁶

A katonai bíróságok saját értékelésük szerint „igyekeztetek a legmesszebbmenően eleget tenni a Párt azon iránymutatásának, hogy az ellenforradalmi bűnügyeket soron kívül, a lehető legrövidebb idő alatt tárgyalják le. Míg a polgári büntető bíróságoknál számos ellenforradalmi bűnügy letárgyalása még hátra van, addig a katonai bíróságok első fokon már [1958. december 31-ig! – H. M.] befejezték az ellenforradalmi bűnügyek letárgyalását, ilyen ügyek már csak szórványosan kerülnek katonai bíróságok elé...”⁷ – számolt be az elvégzett munkáról az IM Katonai Főosztályának vezetője.

-
- 5 Tájékoztató a HM. Katonai Tanács részére a katonai bírósági szervek működéséről. (továbbiakban: Tájékoztató a HM. Katonai Tanács részére...) Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) 102/05/1967. T. 141. őrzési egység (a továbbiakban ő. e.) 52-53. A rögtönítélő bíráskodásban való példás részvételért a katonai bírósági szervezetektől 20 fő részesült a „Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérem kitüntetésben.” A kitüntetés értékét mindennél jobban mutatja, hogy a „példás munkájukért” ebben az elismerésben részesült hadbírók később minden lelkiismeret-furdalás nélkül ítétek halálra olyan tiszteket, akik ugyanebben a kitüntetésben részesültek..
 - 6 Iratok az igazságszolgáltatás történetéből 1. kötet (szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zánthy János, dr. Zinner Tibor), Közgazdasági és Jogi Kiadó 1992. 749-750, „Feljegyzés az 1956. október 23-án kitört ellenforradalom büntetőjogi felszámolásáról”.
 - 7 Tájékoztató a HM. Katonai Tanács részére... HL 102/05/1967. T. 141. ő. e. 55. Más forrásokban ettől eltérő adatok is találhatók.

Kevésbé tudott, hogy az ügyészi- és bírósági szervezetek létszámviszonyaiban a forradalmat követően jelentős változások történtek. 1956. november 4-ét követően a katonai ügyészségek állományából – 79 főből – különböző indokokkal 20 ügyész kérte a leszerelését, 15 fő pedig megtagadta a tiszti nyilatkozat aláírását, s ezért szerelték le. Így a katonai ügyészi szervezet 44 ügyésszel kezdte meg a rendeltetészerű, illetve a politikai vezetés által aktuálisan meghatározott feladatok végrehajtását. „az akkori körülmények között kevés jogász vállalta a katonai ügyészekre háruló, kétségtelenül igen exponált politikai feladatok ellátását” – olvasható a katonai igazságügyi szervezetek működéséről a HM Katonai Tanácsa részére készült beszámolóban.⁸ (másfél év alatt az egy ügyészre eső személyek száma: 300 fő)

A forradalmat megelőző időszakban az első fokú katonai bíróságoknál 38 hadbíró teljesített szolgálatot. A tiszti nyilatkozatot csak egy fő nem írta alá, de a rögtönítélő bíraskodás bevezetésével, a katonai bíróságok statáriális eljárások lefolytatására való kijelölésével az IM Katonai Főosztályvezetője, az igazságügy-miniszter helyettese, valamint 17 hadbíró képesítésű tiszttel kérte a leszerelését. 70 helyett 1958-ban rendszeresített 37 helyből 35 beosztást tudtak feltölteni úgy, hogy egyetemi végzettséggel 18 fő rendelkezett, egyetemre 13 bírót járt. Egy fő kivételével mindenki az MSZMP tagja volt.⁹

A hadsereget ért megtorlásról sokkal pontosabb képet kapunk, ha az 1956-tól 1962 végéig terjedő időszak adatait vesszük górcső alá. Így megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a Magyar Néphadsereg állományából a katonai bíróságok, illetve a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa¹⁰ **519 főt ítelt** felfüggesztett vagy felfüggesztendő büntetésre, illetve halálra.¹¹

8 Tájékoztató a HM. Katonai Tanács részére... HL 102/05/1967. T. 141. ö. e. Uo. 37-38. o. Dr. Tóth Lajos alezredes, katonai főügyész jelentése.

9 Tájékoztató a HM. Katonai Tanács részére... HL 102/05/1967. T. 141. ö. e. Dr. Andó Ferenc hadbíró ezredes, miniszterhelyettes, Katonai Főosztály vezetőjének 1958. szeptember 12-i jelentése. 3. o.

10 Maléter Pál vezérőrnagy ügyében – a Nagy Imre és társai per keretében – a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa hozott ítéletet.

11 Az elítéltek életkori megoszlása: 18-25 év között 270 fő (52%), 26-30 év között 125 (24.1%), 31-40 év között 93 (17,9%), 40 év felett 31 (6%) – 519 fő (100%)

Állománykategória	Elítéltek száma (fő)	Az összes elítélt százalékában
polgári alkalmazott	2	0,4
tiszti iskolás növendék	6	1,2
honvéd és tisztos	195	37,5
tovább szolgáló tiszthelyettes	26	5
tiszt	208	40,1
főtiszt	79	15,2
tábornok	3	0,6
Elítélt mindösszesen:	519	100

A bíróságok által kiszabott jogerős büntetések mértéke – kutatásaink szerint – a vizsgált időszakban az alábbiak szerint alakult:

Mint az a fenti adatsorban látható, 1–5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntették az elítéltek közel 3/4-ét, azaz 72,4%-át. Az akkor használatos terminológiával is súlyosnak számító 10 év vagy 10 év feletti és életfogytiglani büntetést, illetve halálbüntetést minden ötödik személyre, azaz az elítéltek majd' 20%-ára szabtak ki. A jogerős büntetések nagyságáról még pontosabb képet kapunk, ha az elítéltek több mint felét érintő 1–5 évig terjedő börtönbüntetések következő táblázat szerinti megoszlását vizsgáljuk.

Az adatokat értékelve adódik a következtetés: a börtönbüntetés nagysága 200 fő – az elítéltek 38,6%-a – esetében nem érte el a két évet. Ez az 1959-es és 1960-as részleges amnesztia szempontjából fontos adat, hiszen az érintettek közül 235 fő büntetése nem haladta meg a 4 évet.

Az IM illetékeseinek értékelése szerint 1958. október 31-ig az „ellenforradalom” büntetőjogi felszámolása lényegében befejeződött¹² – a fenti adatok azt is jelzik, hogy az elítélt 519 főből 291 az 1963-as amnesztiáig vagy letöltötte a büntetését, vagy pedig más módon (egyéni kegyelemmel, korábbi amnesztiarendelet végrehajtása során) szabadult.

A legsúlyosabb ítéleteket – életfogytiglani vagy halálbüntetés – az első és másodfokú bíróságok a vizsgált időszakban a nem jogerős ítéleteket is beleszámítva 65 esetben hozták meg.¹³ A kiszabott halálbüntetések – szám szerint 41 – az eljárás

12 Iratok az igazságszolgáltatás történetéből... 119. dokumentum 750. o.

13 A 24 esetben kiszabott életfogytiglani büntetésből az eljárás során jogerőre emelkedett 16. Az ítéletek megoszlása a következő: a halálbüntetést a bíróság életfogytiglanra változtatta 4 fő esetében; a halálbüntetést a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a kegyelmi eljárás keretében életfogytiglanra változtatta 6 fő esetében; a másodfokon eljáró bíróság a börtönbüntetést életfogytiglanra súlyosbította 2 fő esetében; az első fokon kiszabott életfogytiglani börtönbüntetés jogerőre emelkedett 4 fő esetében. Nyolc személy első fokon kiszabott életfogytiglani büntetését a bíróság börtönbüntetésre enyhítette.

befejezéséig a következőképpen alakultak: jogerőre emelkedett és végrehajtott ítélet 24; jogerősen nem végrehajtott ítélet 1.¹⁴

A katonai bíróságok által kiszabott – az esetek meghatározó részében nem jogerős – ítéletek alakulását vizsgálva az is megállapítható, hogy ha a vádlott, illetve védője a büntetés enyhítéséért fellebbezett, akkor a kérés az esetek többségben meghallgatásra talált.

Természetesen nagy volt azoknak az ügyekben a száma is, amelyekben az ügyész javaslatára vagy a népbírói tanács összetétele miatt az ítéletet – akár a halálbüntetés kiszabásának mértékéig is – súlyosbították.

Talán meglepő, hogy az eljárás során az első fokon kiszabott ítélet 306 fő esetében nem változott, 179 fő ítéletét a másodfokú bíróság enyhítette és 34 fő súlyosabb büntetést kapott.

Köztudott volt a vádlottak körében azoknak a bírácoknak és tanácsstagoknak, ülnököknek a személye, akik a büntetés enyhítéséért benyújtott fellebbezések elutasításán túl mindent elkövettek az ítéletek súlyosbítása érdekében. A vádlottak tudták, ha a bírósági tanácsnak ülnökként tagja például Gyurkó Lajos vezérőrnagy is, akkor a lehető legrosszabbra számíhattak. Ezt elkerülendő a legbiztosabb módszernek – mint az dr. Kertész Dezső főhadnagy esetében is történt a fellebbezési tárgyalás jegyzőkönyve szerint – a fellebbezés visszavonása bizonyult.

A katonák elleni ítélezési gyakorlatban arra is volt nem egy példa, hogy a jogerősen elítélt személyek ügyében pótnyomozást rendeltek el, és egy újabb ügyben az ítéletet – új tényállást megállapítva – súlyosbították. Találtunk a feldolgozott peranyagok között olyanokat is, ahol az '56-os ügyben kiszabott büntetést egy más ügyben korábban hozott jogerős ítélettel összevonták.

Kutatásaink szerint a büntetések mértékében tapasztalt hatalmas eltéréseknek csak kis hányada függött össze az elítélt személyek elő- vagy/és utóéletével, a hatalomnak a lehető legkülönbözőbb módon tett szolgálataival. Az ügynöki tevékenység, a mások feljelentése, a karhatalmi szolgálat és az azért kapott kitüntetés is csak kevesek esetében járt automatikusan enyhébb büntetéssel. „Munkás-Paraszt Hata-

14 A kivégzett katonák: Mecseri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kálmán Dezső őrvezető, Magyar János honvéd, Andi József főhadnagy, Berta József és Czédli István őrvezetők, Csiki Lajos hadnagy, Erdősi Ferenc főhadnagy, Farkas Mihály tartalékos főhadnagy, Hullár Gábor tartalékos alhadnagy, Korsós József őrvezető, Kőrösi Sándor főhadnagy, Léderer Jenő Tibor honvéd, Maléter Pál vezérőrnagy, Pálincás Antal és Pércsi Lajos őrnagyok, Silye Sámuel tizedes, Somogyi Tibor tizedes, Szántó Farkas Béla főhadnagy, Veréb László honvéd. A jogerős halálbüntetések megoszlása: életfogytiglani büntetés halálbüntetésre változott 4; a halálbüntetés nem változott 21 esetben. Az eljárás során kiszabott halálbüntetésből: életfogytiglani büntetésre változtatva 10; börtönbüntetésre változtatva 6.

lomért Emlékérem” kitüntetéssel rendelkező bírák ítélték jogerősen halálra ugyan-
ebben az „elismerésben” részesült tiszteket.

A politikai vezetés törekvéseinek megvalósítására szervezett és hivatott politikai
nyomozó szervezetek, illetve az „igazságügyi” szervek – ügyészségek és bíróságok
– minden igyekezete ellenére az elítéltek többsége nem az osztályidegenek közül,
hanem az úgynevezett dolgozó osztályokból és rétegekből került ki.

Mindennél beszédesebbek a kivégzettekre vonatkozó alábbi adatok. A kivégzett
229 főből – 32 személyt leszámítva, akiről értékelhető adatokkal nem rendelke-
zünk – származása és osztályhelyzete szerint az ún. ellenséges osztályba – a hat
gazdagparaszti származásút is idesorolva – mindössze 16 fő, a kivégzettek nem
egészen 7%-a tartozott. Ezzel ellentétben a kivégzettek közül – származás, vagy
osztályhelyzet szerint – 10 fő középparaszt, 19 fő szegényparaszt, 28 fő agrárprole-
tár, 23 fő alkalmazott tisztviselő vagy értelmiségi, 28 fő kisiparos vagy iparos, 8 fő
szolgáltatásban dolgozó, 9 fő vasutas, 54 fő munkás, 9 fő segéd-

A MEGTORLÁS „TECHNIKÁJA”

A megtorlást levezénylő politikai testületek, vezetők, illetve a végrehajtásban
ezekkel szorosan együttműködő vizsgálati, ügyészi szervek és bíróságok semmit
nem bíztak a véletlenre.

A megtorlást a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság vonatkozó – részben
ismertetett – határozatai alapján, egyes arra jogosult politikai vezetők konkrét
instrukcióit, valamint az eljárások egy részében részt vevő szovjet „szakemberek”
„ajánlásait” figyelembe véve a belügyminiszterből – Biszku Béla –, az igazságügyi
miniszterből – Nezvál Ferenc –, a legfőbb ügyészből – Dr. Szénási Géza – és a Leg-
felsőbb Bíróság elnökéből – Dr. Domokos József – álló operatív bizottság irányí-
totta.

A politika ügyek nyomozását országosan irányító Szalma József – a BM Or-
szágos Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya vizsgálati szerveinek
vezetője – elmondása szerint a fentiek megvalósítása a gyakorlatban úgy történt,
hogy a vizsgálati szervek által összegyűjtött személyekre és történésekre vonatkozó
információkat naponta – éjszakánként – összesítették, majd az ezek alapján készült
jelentést Biszku Bélához felterjesztették.

Az operatív bizottság a Belügyminiszter vezetésével a beküldött – egyes kérdé-
sekben javaslatokat is tartalmazó – jelentéseket a következő napon értékelte, és
többek között döntöttek arról, hogy a politikai nyomozók a vizsgálatot milyen irá-
nyokban folytassák, illetve melyek azok a nyomozás során felmerült szálak, ame-
lyek „elvarrását” végre kell hajtani.

A belügyi szervek, Biszku Béla belügyminiszter vezetésével, meghatározó szerepet játszottak a megtorlás előkészítésének és végrehajtásának szinte minden fázisában. Az már a fenti példákból is kiderül, hogy tevékenységük eredményeként a büntetőeljárás egyes szakaszai összemosódtak. A vizsgálati szervek által készített összefoglalók, vádirattervezetek és kész vádiratok korlátozták a normális viszonyok között törvényességi felügyeletet is ellátó ügyészi szervezet munkáját, az ítélkező bíróságok összetételére tett – a gyakorlatban maradéktalanul megvalósuló – „javaslataikkal” akadályozták a bíróságok függetlenségének érvényesülését.

Valójában a büntetőeljárás bármelyik szakaszába beavatkozhattak a legkülönbözőbb indokokkal – például „új nyomozati adatok, tények napvilágra kerülése, új összefüggések feltárása, a bizonyítást és közvetve a büntetés mértékét befolyásoló vizsgálatok, nyomozás szükségessége” stb. – ezáltal az ügyet visszavehették. De visszakerült az ügy a nyomozati szakba, ha a bíró nem „a szájuk íze” szerint vezette a tárgyalást, ha a betervezett ítélet kiszabása veszélyben forgott, ha a vádlottak nem az elvártaknak és a felkészítésnek megfelelően viselkedtek, ha a válogatott tanúk egyike-másika az ügy szempontjából kedvezőtlen tanúvallomást tett, és nem utolsósorban, ha a belső és nemzetközi körülmények a megtorlás menetrendjének bizonyos módosítását tették szükségessé.

A megtorlás szempontjából fontosabbnak tartott személyek esetében sokszor részkérdésekig lemenően döntéseket hoztak. Erre többek között bizonyíték a „Maléter és társai”¹⁵ ügyében készített „Vizsgálati terv” Biszku Béla által történt jóváhagyása is.

Konkrét példa van arra is, hogy a vizsgálati osztály javaslatát – mely szerint egy még 1956. november 3-án letartóztatott magas rangú és beosztású katonatisztet (hangsúlyozom, nem Maléter Pálról van szó) „az ellenforradalom felszámolásában szerzett érdemei” alapján szabadon kell engedni –, Biszku Bélának elutasították, és a politikai nyomozó szerveknek utasítást adtak egy olyan tartalmú összefoglaló-vádirattervezet elkészítésére, amely alapján e tiszt esetében sem lehetett kérdéses a halálbüntetés kiszabása. Az operatív bizottság döntésének megfelelően ezt a tiszteket később bírósági ítélettel kivégezték.

15 Maléter Pál és hat társa – Kovács István vezérőrnagy, a vezérkar főnöke, Szücs Miklós ezredes hadműveleti csoportfőnök, Mecséri János ezredes, a 7. gépesített hadosztály parancsnoka, Zó-lomy László ezredes, Solymosi János alezredes, a piliscsabai gépesített ezrede parancsnoka és Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a BM Budapesti Főosztály vezetője ellen – a „Márciusban Újra Kezdjük” (MUK) ellenállás letörése érdekében 1957. március közepéig akarták lefolytatni az eljárást, melynek keretében a tervek szerint több halálos ítélet született volna. A felsorolt személyeket – Szücs Miklós kivételével – később más perekben – Malétert és Kopácsit például a „Nagy Imre és társai” – ügyben ítélték el. Maléter Pált 1958. június 16-án kivégezték.

Azt nem tudni, hogy az Operatív Bizottság üléseiről maradtak-e fenn jegyzőkönyvek. A kutatások során előkerült iratok a Szalma József által elmondottakat egyértelműen alátámasztják.

A bizottság vezetője Biszku Béla volt, míg a hozott döntések végrehajtásáért a végrehajtó szervek első számú vezetői felelősek voltak. A bizottság által elhatározott feladatok végrehajtásának koordinálója Szalma József, illetve általában a politikai nyomozó szervek voltak.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a vizsgálati szervek a valóság feltárására ne törekedtek volna. A nyomozás során felvett kihallgatási jegyzőkönyvek, a vizsgálati szervek által összegyűjtött dokumentumok, a „tárgyi bizonyítékok”, a letartóztatottakkal megíratott ügynevezett önvallomások, a szembesítésekről és az irattanulmányozásról készített jegyzőkönyvek, az ügyészi meghallgatásról fennmaradt iratok és a tárgyalási jegyzőkönyvek adatai alapján – megfelelő forráskritikával, illetve a túlélők visszaemlékezéseivel összevetve – a forradalom napjaiban történt – a vizsgálati szervek által is fontosnak tartott események – viszonylag kis hibaszázalékkal rekonstruálhatók. Még kisebb a tévedési lehetőség, ha a kutató a fenti dokumentumok, emlékek feldolgozásával szerzett ismereteit a vizsgálati szervek által készített operatív, vagy/és objektum dossziék, ügynöki és informátori jelentések tanulmányozásával egészíti, egészíthetné ki.

Így viszonylag pontosan leírható, hogy a vizsgálati szervek által összegyűjtött információk, adatok az aktuális politika – pld. az Operatív Bizottság, vagy egyes személyek – döntései, elvárásai szerint mely ponton módosulnak, változnak, illetve egyes esetekben hogy különülnek el egymástól a kialakított koncepciónak vagy konstrukciónak megfelelően. Csak így értékelhetők az egyes ügyekben vádolt személyek és leginkább a vádirat megállapításait alátámasztani hivatott tanúk, illetve a koncepciók vagy konstrukciók ügyekben kihallgatott részben, vagy egészében hamis tanúk állításai.

A fentiek alátámasztására – vizsgálódásunk szűkebb területéről – a következő példákat emelem ki:

Mint már az előzőekben jeleztem a szoros felügyelet mellett működő vizsgálati szervek semmit nem bíztak a véletlenre. A politikai nyomozók – a letartóztatottak és tanúk estenkénti fizikai bántalmazásán kívül – önállóan szinte semmit sem tehettek.

A vizsgálati szervek tevékenységét a lehető legalaposabban szabályozták, csak felülről meghatározott ügyekben és személyek ellen járhattak el.

Vizsgálatot – legyen az bármilyen ügy – csak érvényes engedéllyel folytathattak, amelyben szabályozták, hogy a nyomozás keretében gyanúsítottként vagy tanúként kiket, milyen kérdésekre hallgathattak ki. Külön engedélyhez volt kötve a gyanúsítottak letartóztatása is.

A fenti tervek a lehető legrészletesebben tartalmazták az ügy addig megismert részleteit, az ügyben büntett elkövetésével gyanúsítható személyek, illetve a gyanút alátámasztani képes tanúk adatait, az eljárás és a későbbi bizonyítás során felhasználható tárgyi bizonyítékok leírását.

A kihallgatásokat jóváhagyott tervek alapján hajthatták végre, amely tervekben a nyomozók a lehető legrészletesebben, sokszor szó szerint leírták, hogy a gyanúsítottnak, letartóztatott személynek vagy tanúnak milyen kérdéseket tesznek fel, illetve azt is rögzítették, hogy a kihallgatott személy a jóváhagyást követően feltett kérdésekre feltehetően milyen választ fog adni.

A kihallgatási tervben nem szereplő kérdéseket feltenni, illetve a tervben jóváhagyottaktól eltérő témakörben a kihallgatott személyt beszélni, nyilatkozni hagyni tilos volt. Kihallgatásokról jegyzőkönyv – ami a valóságtól eltérően sokszor a szó szerinti jegyzőkönyv benyomását kelti – az esetek többségében utólag készült, azt a kihallgatott személyek jelentős része – annak ellenére, hogy kézjeggyével ellátta – nem olvasta, el sem olvashatta. Elenyésző az általam kutatott azon ügyek száma, amelyekben a kihallgatott személy a jegyzőkönyvet utólag alaposan átolvashatta, illetve az aláírás előtt az általa fontosnak tartott javításokat végrehajthatta. Ez persze ebben az esetben sem jelentette azt, hogy a jegyzőkönyv a kihallgatáson elhangzottakat szó szerint tartalmazta volna.

Ügyészi szakban sokan, a bírósági szakban még többen jegyzőkönyvbe mondták, hogy az általuk fontosnak tartott – de a vizsgálati tervben feltehetően nem szereplő – vallomásukat a nyomozók a jegyzőkönyvből kihagyták. Mivel a vizsgálati szervek képviselői az ügyészi meghallgatáson, illetve a tárgyaláson általában jelen voltak, ehhez a cselekedethez elég nagy bátorság kellett.

Még nagyobb bátorság kellett viszont ahhoz, hogy a vádlottak az ügyész előtt, vagy a bíróságon a nyomozók által a kihallgatások során alkalmazott kényszerítő eszközökről – durva hangnemről, fizikai bántalmazásról, kínzásról, lelki zsarolásról, ígéretésről – szóljanak.

Ennek legfőbb oka az volt, hogy a vizsgálat során történtek az ügyészi szerveket, illetve az egyes ügyekben eljáró bírósági tanácsok tagjait nem érdekelte.

Az ügyészi szerveknek legfőbb feladata a vizsgálati szervek által készített összefoglalókban, egyes esetekben az ügyészek helyett összeállított vádiratokban szereplő vádpontok bizonyítása volt. Ezeket az összefoglalókat, illetve vádirat-„tervezeteket” a vizsgálóknak úgy kellett megírni, hogy azok a fontosabbnak tartott ügyekben az Operatív Bizottság, a kisebb súlyúnak nyilvánított ügyekben a vizsgálati szervek által elképzelt, tervezett ítélet meghozatalában a bíróságokat „segítsék”, illetve megfelelően orientálják.

Kutatásaim során találkoztam olyan a Politikai Nyomozó Főosztályhoz felterjesztett vádirattervezettel is, amit azzal az indokkal küldtek vissza átdolgozásra,

„javításra”, hogy az abban foglaltak az „elkövetett bűntettel” arányos büntetés kiszabását nem biztosítják.

A vizsgálati szervek a vádlott személyeket az egész eljárás során ellenőrzésük alatt tartották. Ha a vádlott az ügyészi kihallgatáson a vizsgáló jelenléte ellenére módosította vagy visszavonta vallomását, a nyomozók ellen panaszt tett, a vizsgálók az ügyet pótnyomozásra, valójában a kihallgatott személy újabb „megdolgozása” céljából visszakérhették. Tették ezt akkor is, ha a letartóztatottak a kihallgatási tervtől eltérő kérdésekről beszéltek, maguk védelme érdekében további tanúk kihallgatását kérték, követelték, vagy ha a bánásmód ellen panaszt tettek.

A vizsgálati szervek az ügyészi szakban nemcsak a vádlottak magatartását ellenőrizték, hanem az eljáró ügyészek tevékenységét is értékelték. Ha az ügyész a reá kiszabott szerepkörből kilépett, arról az ügyész megrendszabályozásában illetékes felettes személyt, szükség esetén az Operatív Bizottságot is értesítették.

A hadbíró az illetékes szerveket – például a Néphadsereg Párt Végrehajtó Bizottságát – nem mulasztotta el értesíteni akkor, ha a megidézett tanú – a jóváhagyott forgatókönyv szerint már régen halálra ítélt – vádlottal a tárgyalóteremben együttérzése és tisztelete jeleként kezet fog.

A vizsgálati szervek – mint az a fentiekből is kiderült – a bírósági szakba került ügyek menetét is ellenőrizték. E tevékenységük során a vádlottak, tanúk és a védők magatartásán túl az ügyészek és a bíróság tagjainak a „munkáját” is értékelték. Ha a tervezett vádpontok bizonyítása – ezzel összefüggésben a megcélzott ítélet kiszabása – a bírósági szakban jelen lévő bármelyik fél magatartása miatt veszélybe került, az ügyészi szerveken keresztül az ügyet pótnyomozásra bármikor visszakérhették, majd a renitens vádlott, vagy tanú „megdolgozását” követően, esetleg más ügyész vagy bírósági tanács kijelölését követően az „igazságszolgáltatás” a vizsgálati szervek által kijelölt mederben folyt tovább.

Természetesen így is csúszhatott és időnként – a felettes szervek értékelése szerint – csúszott is hiba az így kialakított gépezet működésébe. Az első fokon hozott bírósági ítéletek – felső utasításra, vagy például egy megyei párttitkár kérésére – a második fokon korrigálhatóak volt. Ha az ügyész a vádlottak valamelyikének a terhére a fellebbezést – a felsőbb szándék ellenére – elmulasztotta benyújtani, úgy a népbírósági tanács az első fokon hozott ítéletet ennek hiányában is minden további nélkül súlyosbította. Ha a jogerős ítélet utólag a döntéshozók szerint enyhének bizonyult, a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa élve az erre az esetre alkotott jogszabályban rögzített jogosítványaiával, törvényességi vizsgálatot indított, vagy perújítást kezdeményezhetett. Ezzel a lehetőséggel bármely már lezártnak tekintett ügyben az új szándékoknak megfelelő ítéletet hozhattak.

Ha menet közben úgy döntöttek, hogy a vádlott a kiszabott legsúlyosabb büntetést nem érdemelte meg, vagy pusztán a statisztika javítása érdekében, vagy mert a kivégzettek tervezett létszáma – ez inkább a megtorlás későbbi szakaszában fordult

elő – „betelt”, a halálraítelt büntetésének megváltoztatására kegyelmi eljárás útján formálisan az Elnöki Tanácsnak volt lehetősége.

KIVÉGZÉSEK, AZAZ A „SZEMET SZEMÉRT, FOGAT FOGÉRT” ELV ÉRVÉNYESÍTÉSE

Befejezőként még két, általam fontosnak tartott kérdésre szeretném ráirányítani a figyelmet. A katonai perek feldolgozása során több esetben láttam nyomát annak a törekvésnek, hogy a megtorlás jogon kívüli, illetve jogi eszközei alkalmazásával elsősorban a szovjet csapatoknak okozott veszteséget torolták meg.

A „szemet szemért, fogat fogért” elvet a legkövetkezősebben a „jutadombi”, utolsó összeállítás szerint, a „Mecséri János és társai” perben alkalmazták. 1956. november 4-én a Jutadombnál 11 szovjet katona vesztette életét, ezért a megtorló gépezet irányítói 11 magyar katona kivégzését rendelték el. A másodfokú tárgyaláson kiszabott 11 halálos ítéletből az Elnöki Tanács hármát életfogytiglani börtönbüntetésre változtatott. Egy főt távollétében ítélték halálra. A halálos ítéletet 1958. november 15-én 7 főt végrehajtották.¹⁶

Szoros összefüggést vélek felfedezni az 1956-os forradalomban és szabadságharcban történt részvételért kivégzettek és a Kádár-rendszer által hősi halottnak nyilvánítottak száma között is. Forradalmi cselekményekért az alábbi megoszlásban 229 főt végeztek ki.¹⁷

16 Az úgynevezett „jutadombi” ügyekben rendezett perekben több mint 67 főt bíróság elé állítottak és felelősségre vontak. Csak a „Mecséri János és társai” perben 52 fő ellen jártak el, akik közül első fokon 11 főt halálra, 1 főt életfogytiglanra 40 főt összesen 364 évre ítélték. Az Elnöki Tanács Puchert János, Paska Elemér és Dobrosi Lajos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. Egy főt távollétében ítélték halálra. A halálos ítéletet hét főn – Mecséri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kálmán Dezső és Magyar János honvédek – végrehajtották.

17 Az 1956-os Intézet kutatócsoportjának tagjaként – Szokolczai Attila, az Intézet munkatársa vezetésével – 1991 és 1994 között részt vettem a kivégzettekre vonatkozó bírósági anyagok feldolgozásában. Szokolczai Attila: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről... 1956-os Intézet Évkönyv 1994. 273-256. o.

A kivégzettek csoportosítása a forradalomban játszott szerepük szerint

A vád alapja	Elítéltek száma	Elítéltek százalékos megoszlása
Fegyveres harc november 4-ig	29	15
Fegyveres harc november 4. után	28	15
Fegyveres harc	60	32
November 4. utáni akció	10	5
November 4. utáni szervezkedés	15	8
November 4. utáni külkapcsolat	9	5
Irányítás/politika	22	12
Fegyverrejtegetés	15	8
Összesen	188	100
A megtorláshoz kapcsolódó kivégzések		
Népítéletben való részvétel	22	
Köztörvényes bűncselekmény is	9	
Adatszolgáltatás	4	
Vétlen áldozatok	6	
Összesen	41	

A forradalmi cselekményekért kivégzett és a hősi halottá nyilvánított személyek¹⁸ számának – 229 és 224 fő – kis eltérése szinte automatikusan felkínálja a következtetést: a kádári megtorlás egyik fő célja a „rendszer védelmében elesettek” halálának megbosszulása, azaz minden egyes „hősi halottért” legalább egy személy kivégzése, megölése volt.

A megtorlásról és a kivégzettek számáról Kádár János – a történeteket részben meghamisítva – a Gorbacsovval 1985. szeptember 25-én Moszkvában folytatott megbeszélésén többek között a következőket mondta:

„Hoztunk szigorú rendelkezéseket is, kb. 280 emberre szabtak ki halálos ítéletet a törvény értelmében. A bíróságok munkájába – [hazudta Kádár – a szerző] – a párt nem avatkozott be, de amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradal-

18 Hunyadi Károly „A munkás-paraszt hatalom védelmében” című könyvében a fegyveres erők kötelékéből 224 személy – sorkatona, karhatalmista, államvédelmi beosztott, határőr tiszt és tiszthelyettes, valamint polgári személy – halálzásának – több esetben meghamisított – körülményeiről számol be.

mi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le...”¹⁹

A kádári értékelés szerinti hősi halottak adatait alaposabban tanulmányozva kiderül: a katonák és a határőrök legkevesebb 30, az államvédelmi beosztottak – ha egyáltalán azok voltak – kb. 10%-a nem a felkelők elleni harcban vesztette életét, hanem a szovjetek és a magyar kormányerők, illetve a hadsereg és más magyar fegyveres erő – határőrség, rendőrség, államvédelem stb. – között a szervezetlenség következtében kialakult tűzharcban szerzett sérülésbe halt meg.²⁰

A „hősi halottak” számának növelése – a közvélemény megtévesztésén, manipulálásán túl – azért is történhetett, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” elv alkalmazása következtében a kivégzettek magyarok száma a lehető legmagasabb legyen.

19 Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel – Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból (1985–1991) Szerkesztette: Baráth Magdolna és Rainer M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 50. o.

20 Hunyadi Károly könyve a szovjet csapatok által november 4-e után elfogott és kivégzett katonákról is mint az „ellenforradalmárokkal vívott harcban életüket áldozó hősookról” emlékezik meg.

dr. Kahler Frigyes

Kirakatperek 1956 előtt

KONCEPCIÓS PEREK EREDETÉHEZ

A koncepciós perek fogalmának kimunkálásához és helyes értelmezéséhez vissza kell térni a büntetőeljárások ősforrásához. Amióta az emberiség ráeszmélt, hogy a vérbosszú nem jelent megoldást a bűnelkövetéssel szemben, ugyanakkor elviselhetetlen terhet rótt az egész társadalomra, nem maradt más hátra, mint elfogadni a közhatalom erejével felruházott bírót, aki ítéletével igazságot szolgáltat. Az igazság szolgáltatásához háromirányú – a közhatalom erejével kikényszeríthető – tevékenység hárult a bíróra: megállapítani, hogy mi történt – ideértve a történetben érintett személyek megnevezését is (a tényállás kimondása), megállapítani, hogy a tényállásban foglalt tevékenység bűncselekmény-e és ha igen, ki a felelős érte (bűnösség kérdése), továbbá, hogy a bűnösnek milyen bűnhődéssel és/vagy jóvátétellel kell helyreállítani a tétellel megsértett rendet.

Bármennyire is tökéletlenek – netán alkalmatlanok – voltak az eszközök a valós tényállás felderítésére, a cél mégis ennek elérése volt, továbbá hogy a bűnös olyan büntetést szenvedjen el, amely megfelelt a társadalom igazságérzetének.

A történelem folyamán ismertek azonban olyan büntetőeljárások, amelyeknek a célja – legalábbis titkoltan – nem a valós tényállás felderítése, a bűnösség megállapítása és igazságos büntetés kiszabása volt, hanem birtokszerezés vagy a politikai vetélytárs megsemmisítése, esetleg mindkettő. Példaként említhetjük a késő középkor legnagyobb koncepciós perét, amelyet a Jeruzsálemi Templomos Lovagrend ellen, amely számos lovag és a rend 23. nagymesterének, Jacques de Molay-nak máglyahalálával végződött 1314-ben.

Magyar vonatkozásban említést érdelem az a boszorkányper, amelyet a felvilágosult Bethlen Gábor Báthory Erzsébet, Dengelenghy Mihályné Török Katalin,

Bánffy Dénesné Báthory Anna és Imreffy Jánosné Iffju Kata ellen¹ A korszak kutatói úgy vélik, ez a per „álcázott birtokszerző fiskális per”².

Közismert továbbá Caraffa Eperjesen felállított vésztörvényszékének működése (1687)³.

A legújabb kor diktatúrai gyakran alkalmazták a büntetőeljárást, annak eredeti céljától eltérően politikai fegyverként. Az 1789-ben kirobbant francia forradalom – amely a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavával az emberi jogok előharcosaként bontott zászlót a kontinensen – a jakobinus diktatúra éveiben áthágva a büntetőeljárás alapelveit, megalkotta az ún. gyanús törvényt.⁴ Az 1793. május 31. utáni „második terror” alatt folytak a nagy politikai perek⁵ Nantes-ban, Carrier konventbiztos két hónap alatt 3000 embert a Loire vizébe fojtatott (többek között iskolás gyerekeket), s hasonló módon „ítélkezett” Tallien Provence-ban, Barra és Fréron Toulonban.

KONCEPCIÓS PEREK A LOPAKODÓ, MAJD MEGVALÓSÍTOTT KOMMUNISTA DIKTATÚRA FEGYVERTÁRÁBAN

A független bíróságok intézménye a jogállam nélkülözhetetlen pillére.

Karl Marx (1818–1883) – Friedrich Engels (1820–1895) társszerzőségével – útjára bocsátott *Kommunista Kiáltvány* (1848) c. röpiratában a fennálló polgári társadalmi rend *erőszakos megdöntésének* és egy új társadalmi rend – a kommunizmus – megszervezésének szándékát tudatta a világgal.

A gyakorlatban a kommunista ideológia megvalósítására 1917-ben került sor Oroszországban Vlagyimir Iljics Uljanov, mozgalmi nevén *Lenin* (1870–1924) vezetésével.

-
- 1 Szádeczky – Kardos Irma: Báthory Erzsébet igazsága – A koncepció jelei Báthory Erzsébet ügyében (Bp.1993)
 - 2 Nagy László: Erdélyi boszorkányperek (Bp. 1988).
 - 3 Vö.: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet IV. (Bp. 1935) p.226. A törvényszék 20 személyt végeztetett ki ártatlanul vagyonuk elkobzása érdekében.
 - 4 Vö. részletesen: Albert Soboul: Précis d' histoire de la Révolution Française (Paris) magyarul: A francia forradalom története (Bp. 1974) Az 1792-es „első terror” alatt Danton igazságügy-miniszter hallgatólagos jóváhagyásával 1100 foglyot végeztek ki.
 - 5 Többek között Marie-Antoinette okt. 21-i kivégzése után a 21 girondista (okt. 31.), Madame Roland (nov. 8.), Bailly (nov. 10.) halt a vészthelyen, összesen 177 halálos ítéletet hajtottak végre.

A VCSK⁶-t a kommunista párt központi bizottsága (KB) *felruházta a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”*. A VCSK oktatási anyagában áll, hogy nem azt kell vizsgálni, ki mit tett, hanem hogy a kizsákmányoló osztályokhoz tartozik-e.

„Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát írtjuk ki mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a felfogása.”⁷

Gregorij Jevszejevics Zinovjev⁸, a pétervári szovjet elnöke így fogalmazott:

„A százmilliós szovjet-országi lakosságból 90 milliót magunk mögé kell állítani. Ami a maradékot illeti, nekik nincs mit mondanunk: Őket meg kell semmisíteni.”⁹

Lenin a *terror*t tartotta a bolsevik hatalom céljai eléréséhez a leghatékonyabb eszköznek.

A formálisan létező és a politikai vezetésnek alárendelt bíróságokat a diktatúra – a hatalomgyakorlás eszköztárában – gyakran alkalmazta a koncepciók perek lefolytatására.

A koncepciók perekén olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárás törvénybe foglalt céljától, és különböző politikai célok elérését szolgálják.

A politikai cél elérése érdekében

- fiktív tényállás alapján, vagy/és
- megalapozatlan tényállás alapján, vagy/és
- *anyagjogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és*
- *amorális jogszabályok alkalmazásával hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet.*

6 VCSK (Cseka) Vszerusszijszkaja Csrezvücsajnaja Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulacijej i szabotazsem – Összoroszági Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotázs elleni harcra (1917–1922).

7 Eligazítás a Cseka részére Vö.: Horváth Attila.: Koncepciók perek a szovjet típusú diktatúrákban in: Rubicon 2015.10 p.27.

8 Zinovjev, polgári nevén Grigorij Jevszejevics Radomiszlszkij (1883. szept. 24. Jelizavetgrád – 1936. aug. 25. Moszkva) Szovjet politikus. 1901-től a Szociáldemokrata párt tagja. 1902-től Svájcban él Leninnel. 1903-tól a bolsevik frakció tagja. 1906-ban a szentpétervári pártbizottság tagja. Ismét svájci emigrációban él. 1908-tól KB-tag, a Pravda és Zvezda c. lapok szerkesztője. A szovjet hatalomátvétel után a petrográdi szovjet tagja, majd a polgárháború több frontján szolgál. 1919–1926 között a PB-tag Trockijjal szemben Sztálint támogatta, de 1925-ben szembe fordult Sztálinnal. A PB-ből kizárták és tisztségeitől megfosztották. 1932-ben az Urálba száműzték, de 1933-ban visszatérhetett a száműzetésből. 1934-ben letartóztatták, majd 1936-ban kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

9 Id. Horváth. Uo.

A SZOVJET KONCEPCIÓS PEREK A GYAKORLATBAN

Első ilyen per volt az eszer vezetők pere (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéseket szerveztek, és terrorcselekményeket hajtottak végre.”¹⁰A II. Internacionálé a pert oly annyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbe fogottaknak.¹¹ A minden tekintetben megtervezett perben (ahol Lunacsarszkij tartotta a vádbeszédet) Szavinkovot golyó általi halálra ítélték. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét” – más szóval a párt megszünteti működését.

Az ortodox egyház megtörését szolgálta a Tyihon pátriárka ellen folytatott per.

1928-ban koncepciós per folyt a Donyec-medence bányauzemének „polgári” vezetői ellen (Sahti-per), akik „kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervekkel, tudatosan rossz irányba vezették az építkezést, robbantásokat és tüzeket idéztek elő, megszegték a munkavédelmi szabályokat, valamint túrhetetlen körülményeket teremtettek, hogy ilyen módon kiváltsák a munkások elégedetlenségét.”¹²A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: A bolsevik rendszer gazdasági fiaskóiért az „osztályellenség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérdőjelezhetetlen.

A sztálini mezőgazdasági politika, a tűzzel-vassal végrehajtott kollektivizálás enyhítését felvető politikusok – Buharin, Rikov, Tomszkij és társai – koncepciós perben mondtak búcsút a politikai pályának – és az életnek.

A 30-as évek nagy „tisztogatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálin pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként jellemzi.¹³ Az ügyészségek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani, és azzal a közvéleményt manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben felosztatott GPU helyére lépő Belügyi Népbiztosság (NKVD) – ekkor még Jagoda vezetésével – jegyezte. Már a Kirov-gyilkosság ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjevét, Kamenyevet mint „felbujtókat”. Először csak közvetett felbujtók (a fiatal terroristák ösztönzést kaphattak azokból a bírálókból, amelyet

10 Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917-1966 (Bp.1986) p.141-142.

11 „Vanderverelde, Rosenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat, akik ellen Moszkvában nagy tömegtüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet-hadjáratot..

12 Dolmányos id. mű. p.180.

13 Isaac Deutscher: Sztálin (Bp.1990) p.336-337.

egykor Sztálin ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev 10, Kamenyev 5 év börtönnel úgy tűnt, túléltek, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték őket. A „tizenhatok” perét követte a „tizenhetek pere”, amely Visinszkij nevéhez fűződik, aki a „valószínűsége mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek. A „tizenhetek perét” – amelyet második trockista perként is ismer az irodalom – Sztálin utasítására Jezsov készítette elő. A halálos áldozatok között régi bolsevik vezetőket találunk¹⁴

Az 1937-es bírói talárba öltöztetett politikai tisztogatás végigsöpört a Vörös Hadsereg is. Az orosz Napóleonnaként emlegetett Tuhacsevszkij marsall éppúgy kivégzőosztag elé került, mint számos tábornok és tiszt¹⁵.

Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valótlan és konstruált tényállás alapján mondtak ítéletet. Buharin, Rikov, Kresztyinszkij, Rakovszij, Rozengolc, a véreskezű Jagoda és társai kerültek kivégzőosztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és „Ukrajna, Távol-Kelet, Belorusszia elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéleteket is agyonlőtték. Erre a sorsra jutott Jezsov is, akitől Berija kaparintotta meg „ezrek élete árán Sztálin bizalmát”.

Az 1938-as letartóztatási hullám áldozata lett Buharin, az Izvesztyija főszerkesztője, Ordzsonikidze (aki Sztálin belső baráti köréhez tartozott) Sztálin parancsára öngyilkos lett.

A SZOVJET KONCEPCIÓS PEREK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐIT,

amelyek a később tárgyalt magyarországi hasonló eljárásokra is igazak – az alábbiakban foglaljuk össze:

- Ezek a perek tárgyi és más hitelt érdemlő *bizonyítékok nélkül*, kizárólag a *vádoltak beismerésén* nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismerő vallomások. A beismerő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megtévesztés eredménye.
- A perek *egy része a nyilvánosság előtt zajlott*, ahol a *vádoltak teátrális* jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva. Más részük – ahol nem sikerült rábírnia a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” szigorúan *titkos* volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tár-

14 Német és japán hírszerzéssel vádoltak több személyt. Agyonlőtték: Pjatakov, Raderk, Szokolnyikov és Muralov ismert bolsevik vezetőt.

15 Kun Miklós adatai szerint közel negyvenezer tisztet végeztek ki, a teljes állomány 65%-át

gyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését szolgálta. Ez többnyire sikeres manőver volt. Davies amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába.¹⁶ Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megfélemsztés és a félelemkeltés mint a terror eszköze összehangoltan működött.

- A perek – túl a diktátor hatalma megkérdőjelezhetetlenségének biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolja”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben *hiányzik a büntetőeljárás lényege*:

- *a független bíróság* előtt folyó kontradiktórius eljárás,
- ahol a *törvény előtti egyenlőség* elve alapján,
- *a vád és a védelem fegyveregyenlőségével*, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a
- *vád bizonyítási terhével* és
- *az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával*,
- *a bizonyítékok szabad mérlegelése* alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló vagy felmentő ítélet.
- A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a *kollektív felelősség* egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott *vélelmezett bűnös is*.

Lényeges tárgyunk – elsősorban az emberi jogok – szempontjából az az álláspont, amelyet *Lenin az erkölcsről* vallott. A Komszomol III. kongresszusán elmondott beszédében így fogalmazott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet emberek, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le [...] Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését, a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”

A bolsevik hatalmi rendszer – *tagadva* a természetjogot és az abból levezetett *emberi jogokat* – csak olyan „állampolgári jogokat” ismert el, amelyet az állam biztosít az alattvalóknak, s azt bármikor meg is vonhatja.

Így egy sajátos „*kettős normarendszer*”(Kahler, Zlinszky János, Hantó Zsuzsa, Zinner Tibor) alakult ki, a *pseudojog*¹⁷. A *kihirdetett jogi normákat felülírják ala-*

16 Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg

17 Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In: Büntetőjogi tanulmányok IV. Veszprém, 2003, VEAB, p. 14–22; és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In: Collectio Iuridica Uni-

csenyebb szintű normák, valamint (pl. törvényben foglalt jogot miniszteri rendelet vagy utasítás) jogi normát nem is öltő párthatározatok, sőt politikai elvárások. Ez utóbbiakat a jogirodalomban *pszeudójogi normáknak* nevezzük.

MAGYARORSZÁGON AZ 1945. ÉVI VII. TV. A KONCEPCIÓS PEREK MELEGÁGYA

A II. világháborút lezáró párizsi békét követően *az ország szuverenitása nem állt helyre.*

Amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozta a *népbíróságokat* – 1945. jan. 25-én – a később, szeptember 26-án az 1945. évi VII. tv.-ben foglalt többször módosított 81/1945. ME. rendelettel – a kommunista törekvés eredményes volt abban a tekintetben, hogy ezek a bíróságok valójában politikai külön bíróságként funkcionáljanak. Ries István¹⁸ szociáldemokrata igazságügy-miniszter nyíltan is *politikai elégtételnyújtásról* beszélt, és a népbíráskodást úgy fogta fel, hogy az „a nemzet pere megrontóival szemben” Sajátos ellentmondást rejtő mondatában kifejtette: A felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lennie, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek elkövetői *nem várhatnak igazságot, csak megtorlást...*”(Kiemelés tőlem – K. F.)

A népbíróságok létrehozása – amelyre nem kötelezte Magyarországot a fegyverszüneti egyezmény – csak a háborús bűnösök kiadását követelte meg – létrehozásának pillanatától kezdve a politikai ellenfelekkel való leszámolás eszköze volt. A valóban elkövetett háborús bűnöket a hatályos magyar (katonai) büntetőjog tényállásai alapján a meglévő bíróságok megítélhették volna.

A „*népellenes bűntettek*” megjelölés már arról árulkodik, hogy itt korántsem a háborús és *emberiesség* elleni – a nemzetközi jogban elfogadott – tényállásokról, hanem sajátos, *szovjet jogi kategóriáról* van szó.

Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Magyarországon elindult a független bíráskodás felszámolása *A. J. Visinszkij*¹⁹ volt szovjet legfőbb ügyész „taní-

versitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. p. 101–136.

18 Ries István (1885. nov. 14. Küngös – 1950. szept. 15. Vác): ügyvéd, szociáldemokrata politikus. 1945. júl. 27. – 1950. júl. 7-ig igazságügy-miniszter. Tíz nappal őrizetbe vétele előtt, július 17-én mentették fel. Az ÁVH vizsgálata során életét vesztette. Egyes adatok szerint agyonverték, mások szerint súlyos vesebetegségében nem kapott gyógyszert.

19 Visinszkij, Andrej Januárevics (1883. dec. 10. Odessza – 1954. nov. 22. New York) szovjet politikus. A sztálini „erősödő osztályharc” elméletének átültetője a jogelméletbe és büntetőjogi gyakorlatba. A valószínűsített bűnösség alapján álló ítéletek létjogosultságát kanonizálta. A kommunista államok jogelmélete és gyakorlata átvette nézeteit. 1933–1935 között a Szovjetunió legfőbb ügyészenek helyettese, majd 1935–1939 között legfőbb ügyész. 1939-től a Népbiztosok Tanácsa (kormány) elnökhelyettese. Különböző állami tisztségeket töltött be, volt külügyi-

tása” szerint. Ehhez képest „a bíraskodás tartalma és formái elkerülhetetlenül az uralkodó osztály meghatározott politikai céljait és törekvéseit szolgálják.”²⁰ Ehhez képest a bírói függetlenség a „felejtendő” kategóriába sorolandó, s helyére az „osztályharcos bíraskodás” lép.

A népbíraskodás során félretéve a jogállam kizárólag egyéni bűnösséget elismerő elvét, nem egyszer a *kollektív bűnösség* szerint döntöttek (pl. – mint Zinner kutatásai feltárták – olyan Volksbund-tagok esetében, akik semmilyen tevékenységet nem fejtettek ki).

A népbíraskodás során alakult ki, az az egész büntetőítélkezést a sarkaiból kifordító gyakorlat, amely „megteremtette” a *jogellenesség nélküli bűnösség lehetőségét*.

„Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető* eszközökkel is veszélyeztesse” fogalmazott a NOT²¹ Mindszenty József bíboros²² és társai perben.²³ (Kiemelés tőlem – K. F.)

A népbíróság előtt folyamatba tett ügyekben a nyomozást vagy a katonapolitikai osztály (Katpol), vagy az Államvédelmi Osztály (ÁVO) folytatta le, ahol a *kény-*

nizster-helyettes, külügyminiszter, végül 1953–1954 között ENSZ-képviselő. Önkezeivel vetett végezt életének.

20 Idézi Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a semmisségi törvény) in: Büntetőjogi tanulmányok II. (szerk.: Kahler Frigyes) MTA VEAB Veszprém 2000. p. 43.

21 NOT: Népbíróságok Országos Tanácsa

22 Mindszenty József [Pehm József] (1892. márc. 4., Csehimindszent – 1975. máj. 6., Bécs) 1903-ban Szombathelyen kezdte meg középiskolai tanulmányait, majd ugyanitt a papnevelő intézet hallgatója lett. 1915-ben szentelték pappá. Felsőpatonyi káplán, majd 1917-től Zalaegerszegen középiskolai hittanár. 1919. február 9-én a Károlyi-kormány főispánja utasítására letartóztatták, a kommün alatt szülőfalujába internálták. 1919 augusztusában visszatért Zalaegerszegre, ahol is októbertől plébános, 1921-től kerületi esperes. 1924-ben megkapta a c. pornói apát címet, 1937-ben XI. Pius pápa pápai prelátussá nevezte ki. A közéletben konzervatív, legitimista meggyőződésű, s mint ilyen fellép a nemzetiszocialista szervezetek ellen és bírálta Horthy kormányzóságát is. 1944-ben XII. Pius veszprémi püspökké nevezte ki. Tiltakozott a nyilasok zsidóüldözése ellen, ezért 1944 novemberében letartóztatták, és Sopronkőhidára hurcolták. 1945 augusztusában a hadifoglyok, a kitelepítések, a magyar kisebbség és az emberi jogok biztosítása érdekében szólalt fel, tiltakozott a vallásoktatás és az iskolák államosítása ellen. A kommunista vezetők koncepciójára pert terveznek ellene, 1948. dec. 16-án letartóztatták, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 1955-től Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben tartották őrizetben. 1956. okt. 30-án a kormány utasítására pánccelosok kiszabadították. Elfoglalta budapesti székhelyét, felfüggesztette a békepapi vezetőket, felvette a kapcsolatot a Nagy Imre-kormányval, és november 3-án rádióbeszédet tartott. November 4-én az USA nagykövetségére menekült, ahonnan csak 1971. szept. 28-án távozhatott. Rómában, majd Bécsben élt, és a külföldön élő magyarok pasztorációjával foglalkozott, valamint közzétette emlékiratait. Az ellene folyt pert 1990-ben semmissé nyilvánították, hamvait Máriacellből 1991-ben hozták Esztergomba.

23 NOT. I. 687/1949/22 ítélet

szervallatás, súlyos testi *bántalmazás* és a kínzás alkalmazása az ügyek túlnyomó többségében bevett gyakorlat volt, s ez tetten is érhető.

A Demény-üggyel kapcsolatban Feri Sándor²⁴ így ír: „Megfelelő bíró és ügyész legyen kiválasztva. Úgy a bíróval, mint az ügyésszel előzőleg beszéljen az arra megfelelő elvtárs.” Később Feri Sándor jelent: „A vádirat elkészült, de nem megfelelő. Intézkedni fogok, hogy az megfelelően készíttessék. Azt javaslom, Major Ákos²⁵ tárgyalja az ügyet. Pervezetési tevékenysége csak arra korlátozódjék, hogy a nyomozási eljárás során lefolytatott egész egyszerű tényállás a tárgyaláson ugyanazon tanúk kihallgatásával bizonyítást nyerjen.”

Major Ákos, aki jól tudta, hogy a nagy politikai perek valójában színjátékok, emlékirataiban négy évtized távlatából e tragikus tényt így fogalmazta meg: „1948-ban minden jelentős bírósági ügy valamilyen politikai eseményhez kapcsolódott [...] Egyengette az időszerű politikai fejlődés útját [...] A népbíráskodás malter volt a politikai építés téglái között.” Major Ákos visszaemlékezése annyiban hibás, hogy ez a folyamat már 1945 elején megkezdődött.

24 Feri (Fusch) Sándor (1895. szept. 29., Gyöngyös – 1986. máj. 9., Budapest) jogász, kommunista politikus. Banktisztviselő, ügyvéd. MKP Jogügyi Osztály vezetője (1945. jan. – 1950. dec. 31.) 1946-tól közjegyzői gyakorlatot is folytatott. Szoros kapcsolatban állt a szovjet állambiztonsági szervekkel. A Legfelsőbb Bíróság bírója (1950 – 1957. jan. 31.) 1953. máj. 31-én elbocsátották, de dec.21-én visszavették.)

25 Major Ákos dr. (1908. máj. 25., Újpest – 1987. máj. 29., Budapest) 1927-ben katonai szolgálatba lépett. 1933-tól hadbíró, illetve katonai ügyész volt. 1942. május 31-től 1943. május 26-ig a keleti fronton szolgált. Ilovszkoje faluban részt vett Horthy István halála körülményeinek vizsgálatában. 1940-től 1945-ig századosi rendfokozatot viselt. 1945 januárjában igazolták, majd gyorsan emelkedett a katonai ranglétrán, és 1946-ra szolgálaton kívüli hadbíró vezérőrnagyi rendfokozatot ért el. 1945 elején a Budapesti Népbíróság elnöke, majd 1946-tól 1948-ig a Népbíróság Országos Tanácsa (NOT) elnöke.

Hasonló módon Olti Vilmos²⁶ – maga is beismerte – megkapta Rákosi²⁷ utasítását Tímár Istvántól²⁸ – Péter Gábor²⁹ helyettesétől – arra nézve, hogy a Mindszenty-perben mi legyen az ítélet.

A másodfokú eljárásban hozott döntés valójában az MDP KV Titkársága 1949. június 28-i ülésén született meg.³⁰ Rákosi előterjesztésében a jegyzőkönyv rögzí-

-
- 26 Olti (Obetko) Vilmos dr. (1914. jan. 31., Billéd – 2005. május 29., Budapest). Szegeden joghallgató, majd a Harmadik Birodalomban ösztöndíjas. Részt vett az ellenállásban. 1945-ig a Budapesti Polgári Törvényszék joggyakornoka, majd népjogász, az IM Börtönügyi Főosztálya, majd a Budapesti Uzsorabírószék után a Budapesti Népbírószék tanácselnöke, 1948 első felében már a bíróság elnöke. Olti maga is elismerte, hogy a Kommunista Párt legfelsőbb vezetésnek utasításai szerint „ítélkezett” a Mindszenty-perben, a Nitrokémia-ügyben, a Pócspetri-perben, a Rajk-perben vagy a MAORT-perben. Éppúgy végrehajtotta a politikai elvárásokat, mint a Standard-ügyben, ahol az ÁVH jelölte bírónak. A történelem fintora, hogy a matuzsálemi kort megélt Olti Vilmos rég megtagadott vallásához visszatérve keresett feloldozást és hagyta el e világot.
- 27 Rákosi Mátyás [Rosenfeld Mátyás] (1892. márc. 9., Ada – 1971. febr. 5. Gorkij, Szovjetunió) külkereskedő, kommunista politikus. A Keleti Kereskedelmi Akadémia elvégzése után (1912) ösztöndíjas Hamburgban, majd Londonba utazott. Az első világháborúban zászlósként szolgált, 1915-ben orosz fogságba esett. Csitában bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, majd 1918-ban Pétervárra került, és innen utazott 1918 májusában Szabadkára. 1918. november végén csatlakozik a Kommunista Magyarországi Pártjához, és a párt vidéki titkára lett. 1919-ben a magyar kommuné alatt népbiztos, áprilistól a fronton Kárpátalja teljhatalmú megbízottja, júniusban a Vörös Őrség parancsnoka. 1925 szeptemberében Budapesten elfogták, majd 8 és fél év börtönre ítélték. 1935-ben a második Rákosi-perben a kommuné alatt betöltött szerepéért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogolycseré keretében a Szovjetunióba távozott, ahol a Kommunista Internacionálé tisztségviselője lett. 1944 decemberében tért vissza Magyarországra. 1945–1956 között a MKP (MDP) PB tagja, főtitkár, első titkár. 1945. febr. 24.–1956. júl. 18. között miniszterelnök-helyettes, és államminiszter, 1952. aug. 25. – 1953. júl. 4-ig kormányfő. Vezetésével a szovjet érdekek maradék nélküli kiszolgálásával véres diktatúrát valósított meg Magyarországon. 1956. júliusi ülésén az MDP KV leváltotta első titkári posztjáról. Ez után a Szovjetunióba emigrált, és nem térhetett többé vissza Magyarországra.
- 28 Dr. Tímár István [Schwartz] (1913. ápr. 5., Budapest – 1991. dec. 19., Budapest) államvédelmi ezredes, jogász. 1944. dec. – 1948. dec. között a politikai rendőrség tisztje. Péter Gábor helyettese, majd az IM. Büntetőjogi és Ügyészi Főosztály vezetője 1953. januári letartóztatásáig. 1954-ben 11 év börtönre ítélik, majd a legfőbb ügyész óvása után 1956 októberében szabadul. 1957 februárjában rehabilitálják. A Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese 1962. szept. 30.-ig. Nyugdíjazásáig a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója.
- 29 Péter Gábor [polgári nevén: Eisenberger Benjámin] (1906–1993) szabó, pártmunkás, államvédelmi altábornagy, könyvtáros. 1931-től a kommunista párt tagja, a szovjet titkosszolgálat fedőszerve – a Vörös Segély – munkatársa. 1932-ben Moszkvában a Vörös Segély kongresszusán szervezte be a GPU. Az ÁVO-ÁVH vezetője, Rákosi akarátának kiszolgálója. 1953-ban Rákosi parancsára letartóztatták cionista összeesküvés vádjával. 1954-ben életfogytig tartó büntetését 1957-ben 7 évre változtatják. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Ezt követően könyvtárosként dolgozott.
- 30 MOL-276. fond. 54/51 ö. e. p.1. Idézi Zinner: Qui prodest? In. Büntetőjogi tanulmányok X. Bp. Magyar Közlöny és Lapkiadó p. 34.

ti: „A jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenty-ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet.”

A bírák függetlenségének megszüntetését szolgálta, hogy a bírói karból 1100-an – a bírák 70%-a – vesztették el állásukat. Szétverték a magyar közigazgatás teljes gépezetét is (86 530 ún. B-listás elbocsátás történt).

Molnár Erik³¹ igazságügy-minisztersége alatt olyan *megdönthetetlen vélelmek* is napvilágot látnak az utasításokban, mint: a kulák vádlott búzájában a zsiszik előfordulása államellenes célzatú! (1950. október 7-én kelt leirat valamennyi felsőbb bíróság elnökének).

Ugyancsak eljárásjogi kérdés – még visszatérünk rá az alapelvek tárgyalásánál – a *védelem szűkítésére* vonatkozó utasítások, az ún. „00”-s védők lajstroma.

A jogállami alapelvek egy részét formailag a diktatúrák büntetőeljárása is megtartotta a törvények írott szövegében, gyakorlati alkalmazásukat azonban az alacsonyabb rendű szabályozás, vagy pártutasítás – a pseudojog – megsemmisítette.

A KONCEPCIÓS PEREK RENDSZERE AZ 1946. ÉVI VII. TÖRVÉNY ALAPJÁN

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottság jogász albizottság szerint a legtöbb koncepció elemet tartalmazó eljárást az 1946: VII. tv. alapján folytatták.³²

Az 1946: I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekszik”-³³Nem feltétele a bűncselekmény megállapításának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellet, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálatnak és vitának – a legkegyetlenebbül bünteti az

31 Molnár Erik dr. (1894. dec. 6., Újvidék – 1966. aug. 6., Budapest): jogász, történész, kommunista politikus. 1944. dec. 22.–1948. szept. 26. között különböző miniszteri tárcákat vezetett. 1948. szept. 10-től 1949. szept. 26-ig nagykövet volt a Szovjetunióban. Igazságügy-miniszter 1950. júl. 17.–1952. nov. 14., valamint 1953. okt. 30.–1956. okt. 31. között. 1953. júl. 24-től 1954. okt. 30-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. 1956-ot követően – 1966-ig – az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

32 Vö.: a Minisztertanács 3063/1989 sz. határozatával létrehozott jogász-történész bizottság jogász albizottsága (vezetője prof. Földvári József) elkészítette az igazságügy-miniszternek: Az 1945–1952 közötti koncepció elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottságának jelentése (Bp. én) [a továbbiakban Jelentés:] c munkát

33 BHÖ (Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása – Közzéteszi az Igazságügy-minisztérium Bp., 1949) 1. pont. Vö: 1946: VII. tc. 1. §.

„állammal” (valójában az MKP és rajta keresztül a szovjet politikával) szemben állókat akár csak a politikai lehetőségek puhatólásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. Halálos ítéletet hajtottak végre az alábbi indoklással: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségben bízva és arra számítva *ugrásra készen álltak*, hogy népünk szabadságát eltiporják és újabb rabszolgasorsba döntsék.” (Kiemelés tőlem – K. F.) Vagyis *halálbüntetés a várakozásért*. A törvény alkotóinak logikája szerint főbenjáró a rendszer bármilyen megváltoztatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntetőtörvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítésén túl – erről még szólunk – az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot, és ellentétes a magyar társadalmi konvenciókkal is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszere egyik biztosítéka volt az önkény ki zárásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer ellen indult támadás, amelynek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalommal helyettesítették. Pl. a „jogellenesség” klasszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakciós” teljesen parttalan politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkit jelentett, aki nem kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Így egy egész másodlagos normarendszer alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: *bűnösség nélkül is* el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van.³⁴

A *másodlagos normarendszer* – amelyet a párthatározatok és elvárások töltöttek ki tartalommal – segítségével elsősorban az izgatás és lázítás tényállása³⁵ volt alkalmas a hatalom önkényére. Ezek a tényállások, amely az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekket adtak a hatalom részére és szabad folyást engedett az önkénynek.³⁶

A koncepciók eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946 M. E. számú rendeletet.³⁷A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmények címén – törvény nélkül minősítette bűncselekménynek – minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sértette. Ez a rendelet a parasztság százezreit juttatta börtönbe, és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet – nemcsak a „nullum crimen sine lege” elvét hágtá át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség

34 „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár *alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel* is veszélyeztesse” (Kiemelés tőlem – K. F.) NOT. I. 687/1949/22 ítélet a Mindszenty-perben.

35 BHÖ. 2. 1946: VII. tc.2.§.

36 Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989 (Bp. Zrínyi, 1993) p. 197 200. és Jelentés p.9.

37 1946. augusztus 1-től.

körét a büntetőjogi általános részi szabályok szerint szűkítik. Így nem érvényesülhettek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem.³⁸ Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így – az osztálybíraskodás jegyében – alkalmas volt megsemmisíteni a paraszti kisárutermelést.

A koncepciók eljárásokban tömegesen bukkantak fel a devizasabályok átláthatatlan szövevénye a 8400/1946. M. E. rendeletben, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is.

A szovjet mintájú kolhozosítás bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette, és 10 évig terjedő börtönnel büntette.³⁹

A „legkirívóbb és legsúlyosabb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték”⁴⁰ az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. A tvr.-t sohasem hirdették ki nyilvánosan: Tárgya a katonai külföldre szökése, vagy annak megkísérlése. A hozzátartozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátartozó is büntetendő, aki nem tudott a szökésről – igaz „csak” 5 évig terjedően.

A koncepciók eljárásokban ezen túl számos titkos utasítás, központi és helyi parthatározat is szerepel, felülírva a kihirdetett büntetőjogot⁴¹, kivette sarkaiból a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket⁴².

Hogy mindez a gyilkos szabályrendszer – amelyet jogrendszernek nevezni elentétes nemcsak a jogász moráljával, de a társadalom áldozataival is – működjön, meg kellett teremteni a struktúrát, ahol a főszerep a politikai rendőrségé, és kiszolgáló alegységeié, az ügyészségeké és bíróságoké. A politikai rendőrségről a kutatók megalapozásának hervadhatatlan érdeme M. Kiss Sándoré.⁴³ A bíróságok és ügyészségek tevékenységének kutatásában úttörő szerepet vállalt Zinner Tibor.

Nincs itt terünk arra, hogy az erőszakos szervezetek strukturális kérdését részletezzük, csupán utalunk arra, hogy a politikai rendőrség volt az az instrumentum, amely „realizálta” a kommunista pártvezetés utasításait a hatalom megszerzésére

38 Vö: Jelentés 11-13.

39 BHÖ. 31. pont. Gyakorlatát vö. Kahler Joghalál p.197-202.

40 Jelentés: p.14.

41 Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956. I., II. in: Magyar Jog 19913. p.133-141; 1991. 4. p.205-209.

42 Kahler: Joghalál. p.147-183.

43 M. Kiss Sándor: Vázlat az ÁVH-ról I-II- in: Hitel 1989/2. és 4.; Vö. még: Államvédelem a Rákosi-korszakban Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről (szerk.: Gyarmati György) Történeti Hivatal 2000. Kiszely Gábor. ÁVH egy terrorszervezet története Korona Bp. 2000

és megtartására és ezáltal legfontosabb eszköze volt a magyar történelem kriminalizálásának.

FONTOSABB KONCEPCIÓS PEREK (1945–1956)

Visszatérve a koncepciós perek kérdéséhez – a teljesség igénye nélkül – legalább jelezzük azokat a kiemelkedő pereket, amelyek esettanulmányként szolgáltak a koncepciós eljárások főbb vonásainak tanulmányozásához⁴⁴.

Emellett szólunk a tömegesen lefolytatott – valójában amorális törvényeken és rendeleteken alapuló perekről, amelyek később csak a semmisségi törvények segítségével voltak kezelhetők.

Mindenekelőtt azonban fel kell tenni a kérdést: mi célt szolgáltak a koncepciós perek, és milyen technikákat alkalmazott a hatalom a célok elérése érdekében.

Az 1945 és 1956 közötti időszak koncepciós pereit illetően az átfogó cél a kizárólagos – monolit típusú – hatalom megteremtése, majd megtartása volt. Ennek érdekében az egyik fő politikai cél az abszolút többséget szerzett kiscgazdapárt szétzúzása volt. Ezt a célt szolgálta az ún. *Magyar Testvéri Közösség*⁴⁵ összeesküvésügyi ügyláncolata, amelynek fő perét a dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeesküvésügyi és kémkedési per képezte. A per, amelynek végén dr. Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték, valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét átadták a szovjet hatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgámzott” Földalatti Fővezérség pere – valamint más szatellit – perek – az ügy összességében 260 főt érintett – eredményeként a Kiscgazdapártot sikerült szétverni.

A szövetséges szociáldemokráciával folytatott ideológiai (valójában hatalmi) vetélkedés megoldásának fő eszközeül ugyancsak a büntetőjog kínálkozott leghatásosabb eszközzül. *Peyer Károly és társai*⁴⁶ büntető pere, valamint a hozzákapcsolódó szatellit-perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével

44 A hivatkozott perekből fontosabb iratok fakszimilében: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1–5. (Közgazdasági és jogi könyvkiadó Bp. 1992, 1993, 1994, 1995, 1996) [Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor]

45 Csicsery – Rónay István, Cserenyey Géza: Koncepciós per a Független Kiscgazdapárt szétzúzására, 1947 (Bp. 1956-os Intézet, 1998) Vö. még Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948 (Bp., 1997) p.329–248. Szekér Nóra: A „Magyar Közösség” története 2009, Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktori iskola, M. Kiss Sándor: A várva várt ratifikáció – jegyzetek a diktatúra természetrajzához in. Magyar Szemle XXIV. 9-10, Polerik Mária: A „Magyar Közösség” ügy és tanulságai www.hu.sulinet45/szerviz/szakirod/palerik2.htm

46 Szakács–Zinner: A háború...p.349-361.

történi hatalomváltást volt hivatva igazolni. Ehhez kapcsolódott, az az ún. szabotázspert, amely *Nitrokémia-ügy*⁴⁷ néven ismeretes a jogtörténetben:

A kizárólagos hatalom megszerzésének része volt a külföldi tulajdon államosítása. Ennek érdekében folytatták le a négy ún. *Standard-pert*.⁴⁸

Az MDP-PB utasításainak megfelelően konstruálták meg a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság elleni pert (*MAORT-per*⁴⁹), amelynek előkészítésére Farkas Mihály már 1945 nyarán utasítást adott „a MAORT, mint a Standard Oil Company leányvállalata, a háborúra spekuláló amerikai nagytőke magyarországi ügynöksége lett... a Magyar Állammal kötött szerződésben vállalt kötelezettségekkel ellentétben szándékosan és folyamatosan mindent elkövettek a termelés csökkentésére, a magyar gazdasági élet súlyos megkárosítására és a magyar demokrácia meggyengítésére.

A szabotázspert – amelyet az államvédelem közvetlenül a legfelsőbb pártvezetés utasítására konstruált – azt volt hivatva bizonyítani, hogy Papp Simon vezérigazgató tudatosan csökkentette a termelést, és „kiszolgálta a német háborús célokat”. Végső célt magától értetődően az amerikai tulajdon államosítása jelentette.

Ugyancsak Amerika-ellenes éle volt az ún. *Ferrotechnika-ügynek*,⁵⁰ ahol a „szuper könnyű géppisztoly” sosem volt találmányának kiszolgáltatása miatt indult eljárás *Lötsös Vilmos* és 13 társa ellen.

A kizárólagos hatalom megszerzésének alapvető gátját jelentették az egyházak – elsősorban a legnagyobb, a Római Katolikus Egyház. Külön stratégiát dolgozott ki ezért a kommunista pártvezetés az egyház befolyásának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására. Ennek a „hadjáratnak” egyik fontos állomása volt az iskolák államosítása, ahol a Mindszenty József bíboros hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított.

A hatalom válasza a *Pócspetri-ügy*⁵¹ volt két halálos ítélettel, amelyből egyet végrehajtottak.

A Pócspetri-ügy mellett a katolikus egyházat érintő kiemelkedő koncepció per volt az ún. *FM-per* (a Földművelésügyi Minisztérium büntetőügye), amelynek éle valójában az *Actio Catholica* ellen irányult.⁵²

47 Uo. p. 362–379.

48 A Standard Oil Company of New Jersey magyarországi munkatársai ellen folyó perekben gazdasági kártevés, szabotázs és kémkedés az ügyek fő tartalma.

49 Szakács – Zinner: A háború...p. 413–422.

50 Uo.p.379–380.

51 Uo.p.381–387. A Budapesti Népbíróság Nb. XII. 3269/1948. sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom. 19060/1989), hogy baleset és nem gyilkosság történt. A perben két halálos ítéletet hoztak, Királyfalvi Miklós jegyzőt nyomban kivégezték, Asztalos János plébános kegyelmet kapott, így életfogytig tartó börtönre ítélték.

52 Szakács – Zinner: A háború... 387–389. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben.

A katolikus egyház ellen indított támadás fő frontpere a *Mindszenty-per*⁵³ volt, amelyben megtalálható a koncepciók perek konstruált formájának valamennyi ismérve, ideértve a jogszabályok tartalmának teljes kiforgatását is.

A Mindszenty-per mintegy folytatása a *Grósz-per*⁵⁴, amely a célját tekintve a katolikus egyház kormányzásának megszilárdítása volt.

Hasonló célokat követett a protestáns főpapok elleni eljárások is, így *Ordass Lajos* evangélikus püspök⁵⁵, Ravasz László református püspök esetében.

A kizárólagos hatalom pontos területe volt a hadsereg legteljesebb ellenőrzése, amelynek megvalósítása érdekében ugyancsak számottevő módon alkalmazták a koncepciók pereket. Az 1945:VII. törvény alkalmazásánál már említettük a katonai vezetők háborús bűnösökként történő elítélését, ezen túl a tisztikar számos tagja ellen indult eljárás hazaárulás, kémkedés és más államellenes bűncselekmények miatt.

A PERJOG A KONCEPCIÓS ELJÁRÁSOKBAN

Az 1949. évi XX. tv., valamint a büntetőeljárásról rendelkező 1951. évi III. tv. (az új Bp.) vallja a *törvény előtti egyenlőséget*. Ezzel szemben a gyakorlat az *osztálybíraskodás* bevezetésével *nyílt jogegyenlőtlenséget* teremtett.

A *védelem joga* nemcsak azért volt *formális*, mert a nyomozási szak – amelyben védő el sem járhatott – gyakorlatilag eldöntötte az ügyet, hanem mert a védők – tartva a politikai rendőrség velük szemben való fellépésétől – a védelmet úgy látták el, hogy a nyomozóhatóság vagy az ügyészség rosszallását ki ne vívják. S ez a megállapítás sem csak a nagy koncepciók eljárásokra igaz.

Az *ártatlanság vételeme* és az *in dubio pro reo* elv a büntetőeljárásokban éppoly illuzórikus volt, mint amilyen formális szerepet játszott a védelem. Rossz osztályhelyzet esetén pedig bizvást a *bűnösség vélelmét* tekinthetjük fő szabálynak.

A *nyilvánosság elve* – amelyet az 1951-es Bp. is ismert – teljes mértékben eltűnik a politikai tartalmú perekből, s csak a kizárólag propagandacéllal a nyilvánosságnak szánt koncepciók perekben bukkan fel. Sajátos, hogy pl. a Mindszenty-perben a tárgyalást a rádió is közvetítette, az elsőfokú ítéletet az érdekelteknek mégsem kézbesítették, és az ügy másodfokú tárgyalása már a titkos eljárás szabályai szerint folyt.

A nyilvánosság és az azzal való manipuláció kizárólag a megfélemlítés célját szolgálta.

53 Gergely Jenő – Izsák Lajos: a Mindszenty-per (Bp., 1989), Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco, 1998), Gergely Jenő: A Mindszenty-per (Bp., Kossuth, 2002)

54 Balogh Margit, Szabó Csaba: a Grósz-per (Kossuth, 2002)

55 Szakács – Zinner: A háború...p.422–424.

- I. Az első csoportba soroljuk a *konstruált koncepció pereket*. Jellemzőjük a valótlan – kitalált – *tényállások* rendszere, esetleg hamis (gyakran az államvédelmi hatóság által hamisított) bizonyítékok alkalmazásával. Többnyire azonban csupán a vádlotti vallomások állnak rendelkezésre, amelyeket kínzás, zsarolás és megtévesztés kombinált alkalmazásával „állít elő” a nyomozóhatóság a kívánt igény szerint. Gyakran – források alapján – tényszerűen tudjuk, előbb születik meg az elképzelt szereplő, és csak később keresnek a szerepre alkalmas vádlottakat (így a Grósz-per, Friedrich-per).

A konstruált perek egyik változata, amikor a valóság elemeiből állítják össze a tényállást úgy, hogy azok tendenciózus csoportosítása után a tényállásnak már semmi köze sincs a valósághoz, csak a per valóságos céljához. Ez jellemző a legtöbb szabotázs típusú perre. A szabotázsperекnél leggyakrabban vagy baleset elemeit használják fel (Pócspetri-ügy), vagy gazdasági folyamatok torz elemzése és a tényektől eltérő beállítása a fő eszköz (MA-ORT-per).

- II. A *tendenciózus koncepció perек* esetében nem elsősorban a konstruált vagy torzított tényállás játszik főszerepet, hanem a *joganyaggal történő visszaélés*. Ez különböző formákban történik:

A. Az *anyag jogi szabályok* sérelmével folytatott perek: Ebbe a csoportba tartozik pl. Mester Margit – az Unum-nővérek alapítója – ellen folytatott koncepció per is. (Budapesti Megyei Bíróság B. III. 001250/1951. sz. ügy. Az ítélet kelte 1951. szept. 26.)

b. Nyílt törvénysértéssel folytatott eljárások – tipikusan két variációt produkálnak:

3. A törvény tartalmának érdemi „megfordítása”, miként azt az 1946. VII. törvénycikk esetében tették 1949. augusztus 12-én, amikor is a „demokratikus államrend” helyébe a „népi demokratikus államrend” lépett. Ezzel jogilag nem kevesebb történt, mint hogy a többpártrendszerű – parlamentáris demokrácia – berendezkedés védelmére alkotott törvény az egypártrendszerű diktatúra védelmét szolgálta. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1946. évi VII. törvényt eredeti formájában is visszaélészerűen használták fel.

4. Nyílt törvénysértést jelentett, amikor bűncselekményt dekraláltak rendeleti úton, miként arról fentebb bővebben szoltunk.

b. Az amorális jogszabályokon nyugvó ügyek sokasága külön csoportot képez. Ez esetben nincs nyílt törvényszegés, de a megalkotott joganyag teljes mértékben szemben áll a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi normarendszerrel (devizabűntettek, tervbűntettek

- stb.). A koncepciós pereknek ez a csoportja – 1989 után – kizárólag a *semmisségi törvényekkel volt orvosolható*.
- c. Az állampolgári jogegyenlőség nyílt sérelmét jelentő ún. osztály-hovatartozás szerinti ítéletek csoportjánál valós tényállás és valóban elkövetett bűncselekmények esetén is súlyos sérelem keletkezik, mert más nagyságrendű büntetést alkalmaznak a vádlott (esetenként a sértett) osztály-hovatartozására tekintettel.
- D. A törvénybe foglalt *eljárási szabályok* és alapelvek lerombolásával és titkos utasítások alkalmazásával folytatott eljárások.

A HATALOM BELVISZÁLYAI – A „MUNKÁSMOZGALMI PEREK”

A perek, amelyekről eddig szóltunk, a kommunista hatalom eszközei voltak a magyar társadalom ellen. Ismeretes azonban a kommunista hatalom berkein belül is a koncepciós perek alkalmazása. Ezek az ún. *önfelszámoló perek* (M. Kiss Sándor), amelyeket munkásmozgalmi pereknek is neveztek.

Legismertebb e körben a Rajk-per és szatellitperei.⁵⁶

Nemcsak az érintettek száma volt összehasonlíthatatlanul kisebb a társadalom egésze ellen viselt büntetőjogi hadjáratral érintettel több százszoros nagyságrendjéhez (hiszen a munkásmozgalmi perekben érintettek száma alig haladta meg az ötszázat), hanem mert a társadalomra gyakorolt hatás sem mérhető össze a többi koncepciós perével.

A koncepciós perek egyik megjelenési formája a kirakatperek alkalmazása 1945–1956 között a civil társadalom megtörésének és a társadalom tagjainak félelemben tartásának egyik fő kormányzati eszköze volt. A lopakodó – majd kiteljesedő – kommunista diktatúra uralkodásának nélkülözhetetlen eszközéről, az 1956 után restaurált diktatúra sem mondott le, virulens utóéletének bemutatása azonban már nem ennek az előadásnak a tárgyát képezi.

56 Vö. Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”, a Rajk–Brankov-ügy I–II. Saxum kiadó 2013–2014

dr. Kahler Frigyes

Kádár és a munkástanácsok

EGY ELLENKORMÁNY VEZETŐJE KERESTETIK

Az 1956. november 4-én Szolnokra érkező Kádár Jánosról alig hitte valaki Magyarországon, hogy nevéhez egy – 33 évet átfogó – korszak fog kötődni, s halála után olyan *megosztó személyiségként* emlékeznek rá, amilyen nem sok van a magyar történelemben.

1956. november 4-én – és az azt követő időszakban – Kádár János a leginkább *visszaütött* politikus volt, aki a magyar társadalom ezrelékben sem kifejezhető hányadának támogatását élvezte.

Amikor Kádár magyar földre lépett, napok alatt – demokratikus úton – a legkisebb településen is létrejött forradalmi önkormányzati szervek intézkedései és a megfogalmazott követelések nem hagytak kétséget az iránt, hogy *a nemzeti függetlenség visszaállítása – a szovjet haderő kivonása mellett – követelte a többpártrendszeren alapuló szabad választások kitűzését, a szabadságjogok – szűkítés nélküli – helyreállítását, más szóval a kommunista diktatúra felszámolását és egy demokratikus államberendezkedés megteremtését.*

Mindez egy ortodox marxista számára – mint Kádár János és Münnich Ferenc – azt jelentette, hogy a kommunista diktatúra érdekében minden erőt igénybe kell venni, s akár saját népe akarata ellenére is fenn kell tartani az egypárti diktatúrát.

Míg Magyarországon különböző legendák keringtek Kádár „elrablásáról”, ő Münnich Ferencsel – egykori főnökével – (1945 februárjában Budapest rendőrfőkapitány-helyettese volt Münnich mellett) útban volt Moszkvába, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) KB Elnöksége (Politbüro) november 2–3-i ülésére.

Moszkvában – a hatalom csúcsán – lassan kitisztult a Magyarországgal szemben alkalmazott „megoldás”. Eisenhower, az USA elnöke már október 28-án a szovjet vezetés tudomására hozta – Charles Eustis Bohlen nagykövet útján –, nincs semmilyen terve Magyarországot illetően, s nem tekinti potenciálisan sem szövetsé-

gesnek. Más szóval *érvényesnek ismeri el a jaltai világrendet*, ehhez képest szovjet belügy minden, ami a Szovjetunió által ellenőrzött kelet-közép-európai térségben történik.¹

Az október 28-i Politbüro-ülésen² Hruscsov, a magyar helyzetet értékelve, közölte a megjelentekkel – Vorosilov, Bulganyin, Kaganovics, Molotov, Szaburov, Brezsnyev, Svernyik és Furceva voltak az ülés résztvevői –, „Kádár hajlik arra, hogy tárgyalásokat folytasson az ellenállási góccokkal. A munkások támogatják a felkelést.” Figyelmet érdemel Bulganyin megjegyzése: „Kádár megingott. A *legfontosabb, hogy Kádártól nagyobb határozottságot követeljünk.*” (Kiemelés tőlem – K. F.)

Aligha kétséges: a szovjet felső vezetés kapcsolatban állt Kádárral, akit – a bizalomvesztett Nagy Imrével szemben – a szovjet érdekek érvényesítőjeként tartottak számon.

Az október 30-i Politbüro-ülés³ elsődleges célja egy szovjet kormánynyilatkozat megfogalmazása volt. A *kéréséletű nyilatkozat* a Szovjetunió és a szocialista országok közötti viszony gyökeres megújítását ígéri, a teljes egyenjogúság, a területi integritás, a szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás tiszteletben tartásával.

Nos, ez csak csalóka délibáb volt. A másnapi, okt. 31-i Politbüro-ülésen⁴ Hruscsov bejelentette: „Felül kell vizsgálni az értékelést, *a csapatokat nem vonjuk ki Magyarországról* és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, az felbátorítaná az amerikai, angol, francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel és támadásba lendülnének.”

Döntés született még arról, hogy Titóval meg kell beszélni a döntést, és „tájékoztatni a kínai elvtársakat, a cseheket, románokat, a bolgárokat.”

Hruscsov még hozzátette: „*Nagy háború nem lesz.*” Malin – az ülés jegyzője – rögzítette még: „Egyetértenek: Zsukov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov, Szaburov.”

Minden eldőlt tehát október 31-én. Bizonyára már fogalmazták is – orosz nyelven – a nyilatkozatot, amelyet a „Forradalmi munkás-paraszt kormány” nevében november 4-én olvasnak fel, és mozgásba hozta a hadigépezetet. Konyev marsall – a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka – *november 2-án*

1 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski – Kortárs Budapest, 1997. (Továbbiakban: Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma?) p.145.

2 Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról szerk.: Vjacseszlav Szereda – Rainer M. János Bp. 1996 (Továbbiakban: Döntés a Kremlben) p.35 – 46.

3 Döntés a Kremlben p.51 – 57.

4 Döntés a Kremlben p.140 -142. Vö. még Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p. 146 – 147.

megérkezett Szolnokra és kiadta a támadási parancsot, a „Forgószél” („Vihr”) hadművelet elindulhatott.⁵

Nagy Imre ettől a pillanattól kezdve nemcsak kegyvesztett politikus, hanem ellenség volt, akit a semlegesség kihirdetése és a szovjet haderő kivonásának követelésével már csak megtévesztő, időhúzó közlésekre érdemesített a szovjet vezetés.

Kádár a neki szánt szerepet elvállalta. Kérése, hogy „ez a kormány ne legyen báb-kormány” olyan szépségtapasz volt, amelyet senki, maga Kádár se vehetett komolyan. Hruscsov „garanciáiból” – az ország megszállását kizárólag szovjet katonai erők hajtják végre, s hogy Rákosit (akit júliusban lemondattak első titkári tisztségéről, egyidejűleg a szovjetunióbeli „gyógykezelésre” rendelték) és környezetét nem engedik hatalom közelébe – ugyancsak az következik, hogy Kádárnak aligha lehet valós hatalma és önálló döntési joga.

Arra nézve, milyen adatok alapozták meg Kádár tervbevételét az ellenkormány élére Hruscsov és a Politbüro döntéshozói számára, nincsenek írott források.

Tény, hogy Kádár *nem* tartozott a magyar kommunisták moszkovita csoportjához, így közvetlen tapasztalatok aligha álltak rendelkezésre. Tény az is, hogy *Kádár megszavazta a többpártrendszer visszaállítását.* Kádártól tudjuk – egyik IIB-ülésen elmondta –, a forradalom kezdetétől *„gyakran tanácskoztam a szovjet elvtársakkal is ezekről a kérdésekről, a nehézségekről, ők is megkérdezték a véleményemet, és én abban a szituációban, amikor dönteni kellett, hogy elfogadjuk-e a többpártrendszert, megmondtam, hogy az a benyomásom, ha így megy tovább, ez az ellentmondás megöl bennünket...”*⁶ Kádár tehát a forradalom kezdetétől a szovjet vezetés embere volt.

Kádár kiválasztását bizonytalansággal az a mindenek felett álló *hűség* alapozta meg, amelyet a Szovjetunió iránt tanúsított.

Most csak a kritikus – háborús – évek egy neuralgikus pontjára utalunk:

1944 áprilisában Jugoszláviába menet elfogták, és katonaszökevényként 2 évre ítélték.

A hivatalos életrajz szerint a fogságból 1944 novemberében sikerült megszökni. Miközben Németországba vitték, Nyergesújfalunál eltűnt a transzportból, hogy azután Budapesten bukkanjon fel.

*M. Kiss Sándortól azt is tudjuk, hogy a németek tudták – s ezt Weesenmayer 1944. július 30-án tudatta Ritter nagykövettel – Csermanek „GPU-funkcionáriust és a Békepárt főtitkárát” fogták el.*⁷

5 Vö. Horváth Miklós: 1956 hadikronikája Akadémiai Kiadó Bp.2003. p 389 – 440.

6 A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. p 25-26

7 M. Kiss Sándor: Kádár in: Rubicon 2012. 8. p.49. Az iratot Hollósi Dániel történész hallgató találta meg.

A háború után Kádárnak vezető tisztségek jutottak ugyan – MKP káderosztály vezető, párt- és tömegszervezeti osztályvezető, KV-titkárság tagja, PB-tag, főtitkárhelyettes –, de minden esetben a moszkovita csúcsvezetés – Rákosi–Gerő–Farkas – *szigorú alárendeltségében*. Így volt ez állami beosztásai esetében is. Budapesti rendőrfőkapitány-helyettes Münnich mellett, s aligha volt önálló döntési lehetősége belügyminiszterként sem. Ezen a poszton – amelyet 1948. aug. 5-től 1950. jún. 23-ig töltött be –, valójában *Rákosi kiszolgálója és cinkosaként* végrehajtott minden törvényteleniséget, lett légyen szó a Pócspetri-ügyről, vagy a Rajk-per „előkészítéséről”. Moszkvában természetesen ez utóbbira figyeltek inkább.

Kádár háború előtti és alatti pártvezetői súlya Moszkvában aligha nyomhatott sokat a latban. Moszkvában ugyanis legalább olyan jól tudták, hogy a kommunista párt Magyarországon marginális politikai erő volt. (Jól tükrözte ezt még az 1945-ös választásokon elért 17%-os eredmény). A Békepárt létszámát alig becsülik többre száz főnél, társadalmi hatásáról nemigen beszélhetünk. *Hegedűs András* – 1955. április 18. – 1956. okt. 24. között Magyarország miniszterelnöke – így emlékezik vissza ezekre az időkre: „December végén [1944-ben, K. F.] egyébként is szétzilálódik a még mindig vérszegény illegális kommunista mozgalom.”⁸

Ami az ellenállási mozgalmat illeti, teljes joggal állapíthatta meg Romsics Ignác: „A nyugat-európai fegyveres földalatti mozgalomhoz vagy a lengyel, jugoszláv partizánharcokhoz fogható ellenállás Magyarországon a német megszállás után sem bontakozott ki.”⁹ A propagandaanyagokban és a pártretorikában megjelenő *legendák* valóságtartalmának hiányát *Moszkvában jól ismerték. Kádár erre az időszakra tehát aligha alapozhatta alkalmasságát a Moszkvában neki szánt szerepre.*

Sokkal inkább figyelmet érdemelhetett belügyminiszteri tevékenysége.

Kádárnak a Rajk-perben tanúsított dicstelen szerepéről és Rákosihoz fűződő szolgálatkészségéről később Nagy Imre is ír, snagovi fogságában.

Nagy Imre nem kevesebbet állít, mint hogy „Kádár sohasem harcolt őszintén komolyan és elvi alapon Rákosi ellen, sem velem együtt, sem nélkülem, de mással sem. Ez lehetlenné tette Kádár múltbeli politikai tevékenységét. Sokáig nem tudtunk magyarázatot adni Kádár magatartására, és *ezt opportunizmusnak és gyávaságnak tudtuk be, ami közismert volt*. Később azonban az időközben napvilágra került tények tükrében minden világossá vált előttünk. Kiderült, hogy Kádárnak a négyek klikk mellett (Rákosi–Gerő–Farkas és Révai) *tevékeny és döntő szerepe volt a koncepciós perek és a Jugoszlávia elleni rágalomhadjáratban. Kádár aláírásával ellátott vádanyag alapján járult hozzá Sztálin Rajk László és társai kivégzéséhez*. Szuszlov 1956 nyarán, Magyarországon való tartózkodása idején, elvtársainkkal folytatott beszélgetés során elmondta, hogy amíg Rákosi, Gerő és társai aláírásával kaptak

8 Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében Kossuth Kiadó Bp., 1988. p.8384.

9 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris, Bp. 2000 p. 260

jelentéseket és vádanyagot Rajk és társai ellen, nem voltak meggyőződve bűnösségükről. Mint Szuszlov mondta, feltehető volt, hogy Rákosi és társai „moszkvaiak” lévén, a magyarországi „hazai” módszerekkel szemben gyűlölet vezette őket. Amikor azonban az egyik ismert „hazai” vezetőtől, Kádár Jánostól, aki a PB tagja és a KV-nek titkára és belügyminiszter volt, megkapták a több száz oldalas vádanyagot saját aláírásával hitelesítve, többé nem volt kétségük Rajk és társai bűnösségéről. Előkerült az a magnetofon-szalag is, amely megörökítette azt a beszélgetést, amelyet Rákosi megbízásából Kádár és Farkas a börtönben folytatott Rajk elvtárral. Kádár alávaló, durva, provokatív módon beszélt Rajkkal.”¹⁰

Ma már tudjuk, Szuszlov közlései korántsem felelnek meg a történelmi valóságnak, ami a Rajk bűnösségének kérdését illeti, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy *Kádár mindenben szolgai módon kiszolgálta Rákosit*, és mind jogilag, mind erkölcsileg súlyos felelősség terheli a koncepciók perекben, s nem csak a Rajk-perben.

Mindez szovjet olvasatban azt jelentette, hogy Kádár kézben *tartható és irányítható*.

Nagy Imre kritikájával összecseng Kádár egyik – Kőből Józsefhez címzett – rendreutasítása a KB 1957. február 27-i ülésén. Kőből a volt ÁVH-sok (Államvédelmi Hatóság beosztottjai – K. F.) újbóli szerepvállalását kifogásolta. Kádár erre így válaszolt: „Ha összeszednénk saját fellépésedet, annak nagyon egyszerű magyarázata lenne. Azt a magyarázatot tudom adni, hogy benned erősebb a félelem a Rákosi-féle módszerek visszatérése miatt, mint az ellenforradalomtól való félelem.”

KÁDÁR MELLETT – KÁDÁR ELLEN

Miközben a szovjet haderő megkezdte hadműveletét – mint Zsukov jelentette – „a rend megteremtésére és a népi demokratikus hatalom helyreállítására”, Kádár János és Münnich Ferenc a Politbüro három tagjával csak Szolnokig jutott el. Az első Kádár-kormány nyolc tagjából csak négyen – Kádár, Münnich, Apró Antal és Kossa István – voltak jelen Szolnokon. Marosán György, Dögei Imre csak a rádióból értesült kormánytagságáról, Rónai Sándor és Horváth Imre neve még később bukkan fel.

A bejelentett hatalomátvétel természetesen korántsem jelentette, hogy Kádár *ellenkormány*a ténylegesen birtokolta Magyarországot s még kevésbé, hogy a lakosság támogatását is élvezzi.

10 Nagy Imre: Gondolatok MOL. XX. 5 – 4. vizsgálati iratok 8. 183 (V-318. MV)

Jogilag továbbra is – s az országglakosok által is támogatott – Nagy Imre kormánya maradt Magyarország törvényes kormánya. Az országban nem volt olyan legitim szervezet, amely a magát forradalmi munkás-parasztnek meghatározó Kádár-kormányt ismerte volna el. Valójában *kormányalakítás sem történt*.

Kádár erről évekkel később úgy emlékezett: „Született valamikor az a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amelynek akkor bizonyos helyzetben 8 minisztere volt összesen. És ez részben nem teljesen alkotmányos formák között született, hanem részben személyes találkozás, részben telefon útján.”¹¹

Kádár persze nem az erőszakos hatalomátvételre gondolt, hanem arra, hogy egyes kormánytagokkal csak telefonon tudtak kapcsolatot létesíteni.

Azon a közjogi szabályon, hogy a korábbi kormányt nem mentette fel senki – s az le sem mondott –, mindenki túltette magát, amikor november 7-én végre Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke „kinevezte” a Kádár-kormányt.

Andropov követ jelentéséből pedig tudjuk: „azt követően, hogy csapataink bevonultak Budapestre, sikerült kapcsolatot teremtenünk Dobi (István), Rónai (Sándor), Kristóf (István), Pongrácz (Kálmán) és más elvtársakkal. Valamennyien a helyszínen tartózkodtak, amikor a csapataink megszállták a Parlament épületét. Dobi és Rónai azt mondták, hogy ők és a többi elvtársa szeretnének azonnal munkához látni, de nem merik ezt megtenni, mert nem tudják, mivel kezdjék, s félnek, hogy hibákat találnak elkövetni. Kádárral, Apróval és Münnichhel nincs kapcsolatunk. A kapcsolathány általában erősen érezte hatását barátainknál.”¹²

Kádár eközben igyekezett *olyan új fegyveres erőt* létrehozni, amely támogatja a hatalomátvételt.

Az első napokban *a szovjet csapatokhoz menekült ÁVH-sok* és néhány vidéki „partizán szabadcsapat” állt az új hatalom mellett, mint a hírhedt salgótarjáni Darázs István, a tatabányai Beér János vagy a balatonkenesei honvédüdülőben működő „halálbrigád”.

A reguláris magyar haderőből egyedül a Szabó József államvédelmi őrnagy vezette *kormányőr egység állt Kádár rendelkezésére*. Ők biztosították azt az értekezletet, amelyet a BM megyei főosztály épületében tartottak 30 kommunista pártvezető számára, s amelynek legfontosabb kérdése a karhatalmi egységek megszervezése volt. Itt született meg az ún. „forradalmi karhatalmi ezredek” megszervezésének igénye. November 5-én azután szovjet helikopter hozta *Uszta Gyulát* Szolnokra, aki megbízást kapott Kádár Jánostól a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsának megszervezésére. (Gyurkó Lajos, Ilku Pál, Ugrai Ferenc és Kovács Imre lettek a tagok.)

11 MOL. 28. fond. 30 őe. 1-4. p. 25.

12 Szerov és Andropov jelentése az SZKP KB-nak 1956. nov. 14.-én in: Hiányzó Lapok 1956 történetéből – Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Móra Ferenc Kiadó Bp., 1993. p.151-153.

A karhatalmi ezredek – három ezredet szerveztek a fővárosban, vidéken megyenként „a saját erő” megszervezése gyors ütemben folyt. A köznyelv egyszerűen *pufajkásoknak* nevezte őket.

Kádár különleges szerepet biztosított a volt ÁVH-soknak. Keményen fellépett a pártvezetésben jelentkező törekvés ellen, amely az ÁVH-val bizalmatlanságot fogalmazott meg. A november 21-i IIB-ülésen szorgalmazta a volt ÁVH-sok helyzetének tisztázását: „A párt még nem nyilatkozott és félhivatalosan még úgy is van, mintha ezt elfogadnánk (tudniillik az ÁVH-sok mellőzését). Ha így lesz, szétzavarjuk őket, nem lesznek meg azok az emberek, akik tűzön-vízen át kiálltak a pártért. Még ha most a hangulat miatt nem lehet megtenni ezt, akkor is biztosítani kell őket, hogy nem hagyjuk magukra.” Később még keményebben fogalmazott: „Az állampolgárok elleni tömegharag pedig két forrásból származik: saját hibájuk, hogy mindenfelé nyomoztak, szimatoltak, túlzások részesei voltak, a másik a fontosabb, hogy felszították ellenük a reakciók a tömeget, mert halálig kitartottak becsületből a párt mellett, mert teljesítették a parancsot. A hatóság ne működjék, de a volt beosztott dolgozhat valahol.”

A hadsereg tisztjeivel szemben Kádár alapvetően bizalmatlan volt, kárhóztatva „a legionárius szellemet”, amely közöttük uralkodik.

Itt is voltak kivételek. Kádár kedvenc tábornoka – a véreskezű – *Gyurkó Lajos*¹³ vezérőrnagy volt, aki a vidéki karhatalmi alakulatok parancsnoka lett.

A szerveződő karhatalomban fontos szerepet szánt még Kádár a „szilárd kommunista pártmunkások, pártaktivisták” csoportjának is.

A szovjet fegyverek erejével hatalomba helyezett Kádár János kormányát sem az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése (1962-ig), sem a magyar társadalom *nem ismerte el legitim hatalomnak*. A magyar nép Magyarország törvényes kormányfőjének a jugoszláviai nagykövetségén menedéket talált Nagy Imrét fogadta el.

A „KETTŐS HATALOM”¹⁴

November 4-e után napokon belül világossá vált, hogy a szovjet világbirodalom hadserege ellen *fegyveres győzelmet nem lehet elérni*.

Mindez azonban nem jelentette a forradalom végét. Inkább csak annak *újabb szakaszáról* indokolt beszélni.

Ennek az új szakasznak a főszereplői a munkások által életre hívott *munkástanácsok* voltak. Munkástanácsokat nemcsak a gyárakban választottak. November

13 Gyurkó Lajosról részletesen: Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p. 183 – 206, Kahler Fri-gyes: Gyurkó Lajos az ellenforradalom erős embere in Rubicon 2010. 9. p. 32 – 33.

14 Vö.: Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p 299 – 304.

8-a és 12-e között Budapesten több kerületben *kerületi munkástanácsok* alakultak, és megalakult a *Nagybudapesti Központi Munkástanács* (november 14., Egyesült Izzó). Képviselői 2 nap múlva tárgyalásokat kezdtek a Kádár-kormánnyal, mint a hatalom *de facto* birtokosával. Kádár – aki a proletárhatalom képviselőjének hirdette magát, nyomban nem léphetett fel a munkásönkormányzat demokratikusan választott testületei ellen.

Az Országos Munkástanács megalakulását – amelyben Kádár *egy kormány lehetséges létrejöttét* látta – azonban fegyveres erő bevetésével akadályozta meg november 21-én, amikor is az ülés helyszínét, a Nemzeti Sportcsarnokot szovjet páncélosokkal körülzáratta. (A gyűlést az Akácfa utcában megtartották ugyan, de az Országos Munkástanács működése megghiúsult.)

Az az eddig sosem volt helyzet állt elő, hogy *a munkástanácsok lettek a nemzeti ellenállás vezetői a lakosság döntő többségének támogatásával*. Ezt a helyzetet mind Kádár, mind Nagy Imre úgy értékelte, hogy az országban „kettős hatalom jött létre”. Ez egyben azt is jelentette, hogy megindult a küzdelem a kizárólagos hatalomért.

Ebbe a küzdelemben a *munkástanácsok eszköztára a munkásmozgalom hagyományos harci eszközeire szorítkozott* – a munkástanácsoknak ugyanis nem állt rendelkezésére fegyveres erő, hiszen a néhány üzemben szervezett üzemőrséget aligha számíthatjuk annak –, a *sztrájkokra és tüntetésekre*.

A tüntetéseket M. Kiss Sándorral három csoportra osztottuk:

A tüntetések első csoportjához a megemlékező, *kegyeleti felvonulások* tartoztak, mint az ún. nőtüntetések – a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban –, valamint az ún. néma tüntetéseknek meghirdetett megmozdulások. A kegyeleti jellegű tüntetések helyeül elsősorban a nemzeti érzést kifejező emlékművek szolgáltak – mint Egerben a 60-as ezred emlékoszlopa, vagy Hódmezővásárhelyen a Petőfi-szobor.

A tüntetések másik csoportja *konkrét cél érdekében* történt (elfogott forradalmárok kiszabadítása, nyomda elfoglalása vagy a forradalmárokhoz hű rendőrörsök védelme).

A harmadik csoportba soroljuk azokat a *politikai jellegű* tömegtüntetéseket, amelyek a Kádár-kormány lemondását, a törvényes Nagy Imre-kormány hivatalba lépését és a szovjet csapatok azonnali távozását követelték.

A többé-kevésbé jól szervezett *sztrájkokban* részt vevők nagy száma is kézzelfoghatóvá tette a munkástanácsok támogatottságát és a Kádár-kormánnyal való szembenállást.

„A munkástanácsok – a forradalom katonai megtörése után – olyan, a lakosság döntő többsége által legitimnek tartott, demokratikus elveken felépülő népi szervezetek voltak, amelyek a társadalom többségének akaratát testesítették meg. Valójában túlléptek azon a határon is, amelyet a munkásság politikai akaratát kifejező testületek rendszerében lehet azonosítani. A munkástanácsok a forradalom má-

sodik szakaszában a nemzeti akaratot és a nemzeti érdekek védelmét vállalták és – erejükhez képest – küzdöttek érte. Ezért képezhettek a kádári hatalommal szemben valóságos hatalmi központot” – állapítottuk meg M. Kiss Sándorral a „Kinek a forradalma?” című kötetünkben.

A nyugati szocialisták is hasonlóan látták a munkástanácsok szerepét. *Bill Lomax* a munkástanácsokban „a forradalom motorját és irányítóit” tiszteli.¹⁵

Így értékelte és a kibontakozás lehetséges formáját látta a munkástanácsokban *Nagy Imre* is, szemben Kádárral, aki a december 2-i IKB-ülésen így fogalmazott:

„A kettős hatalom kérdése. Itt se sokat kell kerülni a dolgot. Bizony van. Vannak olyan törekvések, hogy a kettős hatalom az ő hatalmukká váljon. A kettős hatalom kérdésénél felmerül az osztályjelleg meghatározása. A másik hatalom a burzsoázia, a fasizmus hatalmának készül”. Ez nyilvánvaló visszalépést jelent Kádár korábbi álláspontjához képest is.

Kádár János az MSZMP IIB november 16-i ülésén beszámolt „a budapesti munkástanácsok küldötteivel folytatott beszélgetésről”. Kádár, akinél a 19 tagú küldöttség nem hódoló látogatást tett, kifejezésre juttatta, hogy nem ismerik el az ország törvényes kormányfőjének, követelték *Nagy Imre* visszahelyezését a szovjet csapatok kivonulását, a többpártrendszeren alapuló szabad és titkos választásokat.

Kádár tudatta a küldöttekkel, hogy a munkástanácsokat *nem ismerik el hatalmi szervként*. Kísérletet tett a munkástanácsok támogatásának megszerzésére, egyben hatalmuk korlátozására, ugyanakkor be kellett látni, hogy az így kialakult helyzet tarthatatlan, hiszen mint fogalmazott a IKB december 2–3-i ülésén: „ezek a munkástanácsok igen jelentős politikai hatalmat képviselnek, nincs okunk rá, hogy lebecsüljük, de nem mondani meg, hogy befolyásuk jelentős, azt jelentené, hogy önmagunkat csapjuk be”.¹⁶

A munkástanácsokkal *Kádár nem is tudott, nem is akart kompromisszumot kötni*, a tárgyalásokat merőben propagandisztikus céllal folytatta. A későbbi események mindenben *Krassó György* megállapítását igazolják: „Semmilyen adat nincs arra, hogy Kádár valóban meg akarta volna valósítani ezt az elképzelést” (ti. a munkástanácsok bevonását a hatalomba – K. F).

Meg kellett várni azonban, amíg a „saját erő” bevethető állapotba kerül. Kádár ugyanis nem akarta a kizárólagos hatalom megszerzésére irányuló fegyveres akciókat a szovjet katonai erőre bízni. Mint az IKB előtt mondta: „Minden bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag...”.¹⁷

15 Bill Lomax: Magyarország 1956 – fordította és kommentálta *Krassó György* (Bp. 1989)

16 A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. kötet 1956. november 11. – 1957. január 14. p.143.

17 A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. p. 25.

December elejére azután, Kádár rendelkezésére állt az a „saját erő”, amellyel hozzákezdhetett – *kizárólag vérrel és vassal* –, a kizárólagos hatalom megragadásához.

A kizárólagos hatalomért folytatott harc döntő színterei – Budapesten kívül – azok a nagyobb vidéki városok voltak, ahol igen jelentős tömegek álltak a munkástanácsok mögött.

Az akciósorozat előtt, 1956. december 4-én a *Katonai Tanács ülést tartott*¹⁸ – *Uszta Gyula* vezérőrnagy elnökletével. Jelen voltak: Kovács Imre vezérőrnagy, Horváth Mihály vezérőrnagy, Ilku Pál vezérőrnagy, Borbás Máté vezérőrnagy, a Katonai Tanács tagjai, jelen volt még Ugrai Ferenc ezredes, Csémi Károly alezredes, Pesti Endre ezredes – a három fővárosi karhatalmi ezred parancsnokai, valamint az MSZMP IIB küldötte Földes László.

A tanácskozás jegyzőkönyve bizonyítja, hogy a politikai vezetés, élén Kádár Jánossal, elszánta magát a karhatalom tömeges és vért nem kímélő alkalmazására.

Megtudjuk, hogy az ezred-, század-, valamint szakasziparancsnokok kioktatást kaptak – így tisztában vannak – „alkalmazásuk” lényegéről. Ugrai Ferenc közbeveti, hogy *„hajlandók-e tüzelni a tömegekre”*. Az ezredparancsnokok jelentéséből megtudjuk, hogy a *karhatalmi ezredek döntő többségében az ilyen értelmű parancsot végre fogják hajtani*.

Döntés születik arról is, hogy *„készítsék fel a tiszti ezredek a várható eseményekre”*.

Uszta Gyula végül kiadta a parancsot: **„Gyorsan és kegyetlenül le kell számolni velük”**.

Ilku Pál javaslatára még azt is elfogadják, hogy *csak szóbeli parancsok* létezzenek. A december 4-i jegyzőkönyvben foglaltak senkiben sem hagynak kétséget az iránt, hogy a karhatalomnak nem tömegoszlatásra, hanem fegyvertelen tömegek szétlövésére kell használni fegyvereit, más szóval *háborús és emberiségellenes bűnök elkövetésének sorozatát várja el tőle a Kádár János és a nevével fémjelzett hatalom*.

A VÉRBE FOGANT KIZÁRÓLAGOS HATALOM¹⁹

A hatalom megragadásának elkövetkező eseményeit *Marosán György* – Kádár egyik megmondóembere – többször is megfogalmazta. Először a Nagybudapesti Munkástanács küldöttei előtt. *Rácz Sándornak* – a Munkástanács elnökének így

18 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Rejtett dokumentumok Forrásszemelvények 1956 tanulmányozásához Mundus Magyar Egyetemi Kiadó 2006. p.459 – 466. HL – Honvédelmi Minisztérium Titkársága iratai 1967/1. 139 őe.

19 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk” – Tíz év után a sortűzokről Kairoz Bp. 2003. p.195 – 206.

fogalmazott: „Máig tárgyaltunk veletek, de ti nem vagytok forradalmárok, ti ellenforradalmárok vagytok! Mától lövetünk.”

(Rácz Sándor és Bali Sándor munkástanácsi vezetőket azután tárgyalás színlelésével december 21-én a Parlamentbe csalták és letartóztatták.)

Hasonló tartalommal közölte a politikai döntést december 8-án a Nógrád megyei munkásküldöttséggel, amelyet Steigerwald Ottó vezetett – de nem jutott el Kádárig –: „Mától kezdve lövünk.”

A karhatalom első fellépése *december 6-án* a Nyugati pályaudvarnál volt az ún. *vörös zászlós tüntetésen*. A főváros lakosságát provokáló karhatalmisták ellen fellépő tömegre lecsapott a Csémi Károly parancsnoksága alatt lesben álló ezred, akik közül egyesek – így Drzsics Drago, volt szerb partizán karhatalmista – embervadászatot és kivégzést tartottak a Nyugati pályaudvaron.

A karhatalom fellépéséért Kádár János Csémi Károly előtt elismerését fejezte ki a történetek miatt. Kádár szavait Csémi így rögzítette: „Csémi elvtárs! Maguk talán nem is tudják, hogy december 6-án mint csináltak. Maguk csak annyit tudnak, hogy teljesítették kötelességüket, szétverték a felvonuló ellenforradalmárokat, de jóval többet is tettek, megmutatták a karhatalom erejét.”²⁰

Marosán hasonló provokatív tüntetést szervezett Pécsen (december 9-én), majd a következőket nyilatkozta: „Tehát az országban vannak kommunisták és becsületes hazafiak, a kormány el van szánva, hogy a kemény kéz politikáját folytatja.”

A „kemény kéz politikája” december 7-én *Tatabányán a Beér János* vezette pufajkás egység (Havasi Ferenc megyei párttitkár fennhatósága alatt) kegyetlenkedésével hat ember halálát okozta.

A legkegyetlenebb mérszárlás azonban *Salgótarjánban* történt, ahol – erről ma már bírói ítélet tényállása is rendelkezésre áll – megszervezték azt a tömegmészárlást, amelynek legkevesebb 56 halottja és 100 sebesültje volt, de a város anyakönyvvezetője 131 halottra emlékezett. Az orvosi jegyzőkönyvek szerint többségüket hátulról – menekülés közben – lőtték le.

A belügyminisztérium két megbízottja, Ladvánszki Károly alezredes és Koltai őrnagy, valamint Cser Gyula kormányképviselő és Házi Sándor honvéd vezérőrnagy a helyi erők bevonásával – itt a főszerepet Darázs István karhatalmi szakasza jelentette –, Salupin szovjet egységének támogatásával hajtotta végre – ahogy a parancs szólt: „gyorsan és kegyetlenül” – a tömeggyilkosságot.

A vérengzés után a hatalom a megtévesztés eszközához folyamodott, és olyan röplapot jelentetett meg, amely az ellenforradalmárok tűznyításáról szólt. Ezt a nyilvánvalóan hazug szöveget Jakab Sándor helyi pártvezető, Andó István és Salupin alezredes hagyta jóvá. Az MSZMP-aktívaülés így a sortűz következményeit a

20 Csémi Károly: *Visszaemlékezések 1956*, Bp. 1968.

munkástanácsokra háritotta. Erre rímelt a Kádár-kormány másnapi intézkedése, amely törvényen kívül helyezte a munkástanácsokat, és kihirdette a *statáriumot*. A kormányzat szükségesnek látta propagandája alátámasztására szakvélemény készítését is, amelyben ballisztikusokkal vizsgáltatta meg, honnan lóttek a tömegre, illetve hol voltak az ismeretlen fegyveresek. Ez a szakvélemény azonban évtizedekre eltűnt a BM irattárába.

A december 13-án kelt jelentésben²¹ ugyanis – alapos vizsgálat után – a négytagú bizottság²² arra az eredményre jutott, hogy a karhatalom a rendőrség és a szovjet erők felé *senki sem lőtt*, valamennyi lövés a rendőr-főkapitányság épületéből, illetve a felállított egységek irányából történt a tömeg felé. Persze a jelentés eredménye nem befolyásolta a Kádár-kormány hivatalos álláspontját.

A salgótarjáni események után tovább folytatódott a gyilkolás *Egerben*, itt Gyurkó Lajos tábornok a vidéki karhatalom főparancsnoka adott parancsot a kormány elleni tüntető tömeg szétlövésére, amelyet a Lintallér László vezette egri karhatalmi alakulat és Ingid Imre parancsnoksága alatt álló füzesabonyi egység hajtott végre, 8 halott és 30 sebesült a lövéseket hátulról kapta.

A propagandalépések hasonlóan alakultak a salgótarjáni eseményekhez.

Miskolcon ugyancsak dörögtek a fegyverek, azzal a különbséggel, hogy a tüntetőket néhány fegyveres „kisegítő munkásrendőr” próbálta meg védelmezni.

Lőrincz Lóránt százados karhatalmistái egy szovjet harckocsival megerősítve csaptak le, 8 halottat és 40 sebesültet hagyva a kövezeten.

A kádári karhatalom az ország más településein is fegyverhez nyúlt (Pécs, Gyoma, Kevermes, Gyula, Tinnye, Zalaegerszeg, Gyülevész, Hódmezővásárhely), hogy biztosítsa Kádár hatalmának kizárólagosságát.

Az utolsó sortűz Csepelen dördült el 1957. január 31-én. A csepeli munkásság ellen intézett támadás után Marosán György így fogalmazta meg a kádári hatalom filozófiáját a Legfőbb Ügyészség hivatali értekezletén 1957. február 4-én: „Lövünk Csepelen, hogy holnap ne sokkal többre kelljen löni.”²³

1957. január 15-én a Nagybudapesti Központi Munkástanács még kibocsátott egy ellenállásra szóló felhívást. A végrehajtásához már nem volt kellő erő.

Bill Lomax így ír a munkástanácsok utóvédharcáról: „A következő hónapokban kibontakozott féllégális munkástanácsok végsőkig folytatott ellenállása, amellyel

21 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Rejtett dokumentumok p.467 – 473.

22 Kalamár József r. százados, Illár Sándor r. főhadnagy, Polonkai Antal r. hadnagy, Gugyela János r. törzsőrmester. Az eljárás fegyverszakértő Kecsmár István r. százados. A vélemény szövege. Uo. p. 474 -476.

23 MOL. 288. fond 30/1957 12. őe.

megpróbálták megakadályozni, hogy a szovjet fegyveres erőktől támogatott kommunista pártbürokrácia kivége kezükből a gyarak ellenőrzését.”²⁴

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a kádári hatalomgyakorlás szinte kizárólagos és alapvető eszközének a minden korlát nélküli fizikai erőszakot tekintette.

Ezt igazolja a karhatalmisták tevékenysége országszerte. A karhatalmi egységek – amelyeket nem korlátozott semmilyen szolgálati szabályzat sem – ténylegesen *végigverték az országot*, és elkövették a polgári lakossággal szemben a nemzetközi jogban szigorúan tiltott gyilkosságokat, megalázó és kegyetlen bánásmódot, amelyért csak igen ritkán vontak felelősségre bűnelkövetőket.

A számos ügyből példaként hozzuk fel Pócsi Imre alhadnagy és társai (Kristóf Gábor alhadnagy, Máyer Barna hadnagy és Oláh Sándor és társai) ügyét.²⁵ A puffjás szakasz a Berettyóújfalui Járási MSZMP értesítése alapján jelent meg Nagy-rábén. Rohács János járási párttitkár ugyanis arról értesült, hogy Gál Lajos, Sólyom Imre és „egy Bede nevű személy” *ki akar lépni a termelőszövetkezetből*, Gál Lajos szekerét is hazavitte a tsz-ből.

A három embert a karhatalmisták *egész éjjel verték*, Gál Lajos másnap a bántalmazásba belehalt.

Az ügy kitudódott, ezért bíróság elé kerültek a karhatalmi szakasz tagjai, miután az ügyet teljesen eltussolni nem lehetett. A négy karhatalmista az emberhalálért kezdő tyúktolvajoknak kijáró 7-6-5-5 hónapi *végrehajtásában 3 évi próbaidőre* felfüggesztett büntetést kapott a katonai bíróságtól.

Az ítélet indokolásából megtudjuk, hogy a karhatalmisták „osztályharcosan” látták el feladatukat, a „kizsákmányoló réteghez tartozó kulák származású” sértettel szemben.

Megtudjuk azt is: „A vádlotti cselekmények társadalmi veszélyessége, azokat az adott időszakban vizsgálva nem mondható nagynak.” A büntetést azért érdemlik meg „hogy a beállt súlyos eredmény a dolgozók többsége előtt – azok politikai fejletlenségénél és kellő hozzá nem értésénél fogva – nem keltenek jó érzéseket a népi hatalmat megszilárdítani kívánó belső karhatalom iránt”.

Münnich Ferenc – a fegyveres erők minisztere – pedig, amikor a Legfőbb Ügyészségi munkaértekezleten, ahol bírák és ügyészek tiltakoztak a karhatalom kegyetlenkedései ellen, így válaszolt: „Nem vagyunk hívei a hatalmi szervek kilengésének, de jobb, ha ilyen kemény, mint ha lelkesedik érte az ellenforradalom, mert semmit sem csinál”. (1957. február 4.)²⁶

24 Bill Lomax: Magyarország 1956.

25 Kahler Frigyes: Adalékok az 1956-os megtorlás történetéhez Pócsi Imre alhadnagy és társai – karhatalmisták – ellen folytatott büntetőügy a Debreceni Katonai Bíróságon in: Jogállam és diktatúra II. p.139 – 159.

26 MOL. 88. fond 30/1957. 12. őe.

Számos esetben azonban semmilyen felelősségre vonás sem történt. A salgótarjáni sortűz után az Ipolyból fogták ki Hargitay Lajos és Hadady Rudolf agyonkínzott, szitává lőtt holttestét.

Senki nem vonta felelősségre Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébános vagy Brenner János²⁷ rábakethelyi segédlelkész gyilkosait, s a bűnlajstrom még hosszan sorolható.

A munkástanácsok hatalmát a decemberi sortűzek ténylegesen megszüntették. Jogilag a munkástanácsokat csak az 1957. nov. 17-én kelt 1957. évi 63-as tvr. szüntette meg.

Kádár 1957. február 26-án a IKB ülésén ezt így fogalmazta meg: „A munkástanácsokkal a legközelebbi perspektíva világos. Nincs mit mondanunk róla a határozatban. Szép csöndesen elszürkítettük a munkástanácsokat, és ez jó.”

Azt Kádár tudta a legjobban: az „elszürkítésen” valójában vérbe fojtás értendő.

Miközben Kádár a munkástanácsok ellenében – felrúgva minden, a jog és erkölcs alapvető emberiességi normáit – harcolt a kizárólagos hatalomért, társadalmi támogatottságot nem tudott teremteni. Továbbra is csak saját fegyvereseire és a szovjet gazdáira számíthatott.

Sokan a „*lábukkal szavaztak*” a Kádár-kormány ellen. Közel 200 000 magyar hagyta el az országot.²⁸

A társadalom elleni hadviselés következő fejezete volt a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) jegyében folytatott akciósorozat.²⁹ *Ebben a munkástanácsoknak már nincs érdemi szerepe.*

Tény, hogy kevesen tudták elfogadni, hogy a forradalmat leverték. Újabb fegyveres felkelésben bíztak, s megpróbálták társakat szerezni az ügy támogatására – így történt ez 1849-ben Világos után is. A magyar forradalom újrakezdésében bízők valójában legendákra hagyatkoztak, s így reális esély sem volt a forradalom újrakezdésére. Romsics Ignác szavaival: „A társadalom többsége kezdett beletörődni a megváltoztathatatlanba.”³⁰

Kádár 1957. február 26-án az IKB ülésén foglalkozott a MUK-kal. Lapozzuk fel az ülés jegyzőkönyvét: „Itt van a márciusi dolog. Ismerik az elvtársak, hogy a legkülönbözőbb módon folyik a felkészülés „márciusra”. Azt hiszem, kötelességünk, hogy ne becsljük le az ellenséget, és ezért nekünk politikai, állami és katonai vonalon is minden intézkedést meg kell tennünk. Nekem az a véleményem, hogy ha

27 Kahler Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével Kőszeg, 2005

28 Sortűzek – 1856 II. jelentés Sortűzek megtorlás menekülés (szerk.: Kahler Frigyes) Igazságügyi Minisztérium Tényfeltáró Bizottság [Kahler Frigyes elnök, Alföldi Vilma, Borossy András, Kapronczay Károly, M. Kiss Sándor, Pálmány Béla, Sándorfi György tagok] 1994. p.35 – 44

29 Vö.: Kahler Frigyes: A MUK és a megtorlás in: Jogállam és diktatúra II. Kairosz Bp., 2008. p.129 – 137.

30 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó Bp., 2000. p.407.

valahol komolyabb provokációt csinálnak, és utcai vérontásra kerül a dolog, meg kell keresni az adminisztratív szervek vonalán a törvényes lehetőségét annak, hogy *nagyon kemény megtorlást alkalmazzunk. Feltétlenül össze kell szedni néhány aktív osztályellenséget ezen a napon.*(Földes elvtárs közbeszólása: néhány ezret). Kádár elvtárs: én azt mondom, hogy inkább a minőség számít sokat, nem a mennyiség, de sokkal jobb 4-500-at összeszedni, akik ténylegesen ellenforradalmárok, exponek, de foglalkozásra való tekintet nélkül Horthy-katonatisztet, vagy hivatásos író, ha provokáció útjára lép. *Nem lehet mást tenni, mint megtorlást alkalmazni és le kell szoktatni, meg kell mutatni, hogy nem lehet a Magyar Népköztársaság ellen támadni. Érezzék azonban, hogy az erő a mi oldalunkon van, másrésztől a rendőrségnél, honvédségnél, bíróságnál, ügyészségeknél fel kell készíteni az embereket kötelességeikre.* (Kiemelések tőlem. – K. F.)

Ez az utolsó mondat kísértetiesen hasonlít a Katonai Tanács december 4-i ülésén elhangzottakra.

Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül: valójában nem számítanak komoly megmozdulásra, ahogy Kiss Károly összegezte: „... itt nagy »mukkanások« nem lesznek, de nem szabad lebecsülni az ellenség elszántságát”.

Március 15-én azután néhány röpcédula megjelenésén és kisebb utcai tüntetésen kívül semmilyen komoly akcióra nem került sor. Annál inkább vált ez a nap a kádári erődemonstráció és a jogon kívüli megtorlás napjává. Tömeges letartóztatások indultak, 6000 fő került őrizetbe. A letartóztatás rendszerint együtt járt súlyos fizikai bántalmazással is. A karhatalom megszállta a stratégiaileg fontos pontokat, látványosan mutatva az erő helyzetét.

Az a néhány fiatal, aki megkísérelte ébren tartani a „forradalom szellemét”, az életével fizetett. 1957 nyarán bitóra került Sípos Zsigmond, Erdész József, Renner Péter, Sörös Imre és Zsigmond László (utóbbi 1958 februárjában).

A népbírói tanácsok számos ügyben szabtak ki súlyos börtönbüntetést, és sokakat e címen internáltak.

„*A magyar történelem legnagyobb politikai megtorlása*” (Gosztonyi Péter: *A magyar Golgota*³¹), *avagy a legitimációs deficit pótlásának kísérlete.*

31 Heltai Gáspár Kft. Bp. 1997.

dr. Kahler Frigyes

Vida Ferenc

Vida Ferenc nevét hallva alig van magyar, akinek ne a Nagy Imre-per jutna eszébe először, s második gondolata, a „vérbíró”, aki ártatlan embereket küldött a halálba egy bűnös rendszer megrendelésére.

KI VOLT VIDA FERENC, AZ EMBER, A BÍRÓ, A POLITIKUS?

Vida Ferenc dr. (Csongrád, 1911. máj. 4. – Budapest, 1990. nov. 7.) kommunista politikus, ügyvéd, bíró. Apja tehetős ügyvéd volt. 1932–1933-ban a cionista mozgalom tagjaként tartották számon. 1934-ben a Palesztinai Kommunista Párt tagja lett Tel-Avivban. Mozgalmi neve „Tunisz” volt. Hazatért Magyarországra, majd ügyvédjelöltként – mint kommunista – a szociáldemokrata mozgalomban tevékenykedett. Részes volt az MKP újjászervezésének. 1942-ben kommunista tevékenysége miatt életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, amelyet különböző börtönökben töltött, végül Németországba hurcolták. 1945. április 24-én szabadult, s hazatérve az MKP V. kerületi titkára lett. Még ugyanebben az évben a Nagy Imre, majd Rajk László vezette Belügyminisztérium, Rajk letartóztatása után az Állami Ellenőrzési Központ munkatársa. 1951 februárjától az IM-ben osztályvezető-helyettes, majd osztályvezető. 1953 novemberétől a Legfelsőbb Bíróság Bírája, majd tanácselnöke, 1972 októberétől kollégiumvezető-helyettes. 20 halálos ítélettel jegyzik a vérbírák sorában. Nagy Imre és mártírtársai ügyében hozott ítélete – amely teljes egészében megfelel az MSZMP PB követelményeinek – megalapozta a további előmenetelét. Számos – a megtorlás folyamatában kulcsfontosságú – ügyet bízott rá a politikai vezetés, amelyet mindenkor az elvárásoknak megfelelően „oldott meg”. Vida Ferenc ítélte halálra többek közt Iván Kovács Lászlót, a Corvin köz első parancsnokát, a csepeli fegyveres felkelők – Sente Károly és társai – közül 6 vádlottat, a miskolci összecsapás ügyének – Balázs Géza és társai – vádlottai közül pedig 6 felkelőt.

A Magyar Szabadság Érdemrenddel tüntették ki. Megérte Nagy Imre és mártírtársai felmentő ítéletét. Budapesten – öregek otthonában – fejezte be életét.

A hivatkozott népbírói ítéletek Nagy Imrét halálra, Donáth Ferencet 12 év börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt 6 év börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönbüntetésre, dr. Jánosi Ferencet 8 év börtönre, Vásárhelyi Miklóst 8 év börtönre, dr. Szilágyi Józsefet ugyancsak halálra ítélte a Vida Ferenc vezette népbírói tanács. A halálos ítéleteket végrehajtották.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírói tanácsa ítélete ellen fellebbezési lehetőség nem adatott.

A Legfelsőbb Bíróság felmentő ítéletének kihirdetése után *dr. Vida Ferenc* – aki 1972 óta nyugdíjasként élt és visszavonult a politikai élettől is – két terjedelmes interjú adott az 1989-es felmentő ítélet után. Egyiket *Borenich Péternek*¹, másikat *Faragó Jenőnek*.²A Faragó Jenőnek adott interjú a Borenich-interjú követte és sok tekintetben kiegészítette.

Vida Ferenc mindkét interjújában arra törekedett, hogy a Nagy Imre-perben 1958-ban meghozott ítéletét megmagyarázza, és bizonyítsa, hogy az ügyben minden külső befolyástól mentesen és törvényesen járt el. Befolyás sem eljárásjogi kérdésekben, sem az ügyet érdemben eldöntő anyagi jogi kérdésekben nem érte – állította.

Hangsúlyozta továbbá, hogy a Nagy Imre-ügyben bírói meggyőződésének, valamint az ügy idején érvényes anyagi és eljárásjogi szabályoknak megfelelően járt el.

A mindkét apologetikus interjúban cáfolni igyekezett a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsának 1989-es ítéletét, egyben hitet tett kommunista meggyőződésének alapjairól is, amelyek – később látni fogjuk – a tényállás megállapításánál, továbbá a bűnösség alapjául szolgáló anyagi jogi büntető szabályok értelmezését indokolták.

FELKÉSZÜLÉS AZ IDŐ SZORÍTÁSÁBAN

Keresve a választ a Vida Ferenc által előadottak valóságtartalmára, s nyilatkozó szavahihetőségére – első lépésként – a szokásos jogszabályelemzés és -értelmezés helyett – amelyre ugyancsak később kerül sor – *egy eddig fel nem tett kérdésből indulunk ki: Megkíséreljük tisztázni, hogy Vida Ferenc a Nagy Imre-per tárgyalására miként készülhetett fel és miként vezette a tárgyalást?*

1 168 óra 1989. július 25. és augusztus 1.

2 Dr. Vida Ferenc – Faragó Jenő: Perbe fogott ítélet – Interjúk a Nagy Imre-per tanácsvezető bírájával. Oral History Archívum, 1989 kézirat 1- 132.

A kérdésekre adott válasz súlyosan befolyásolja ugyanis Vida állításait a korrekt bírói eljárásról és külső befolyástól mentes döntésről mondottak kérdésében is.

A 83 vaskos kötetre rúgó nyomozati és bírósági anyag 4,11 iratfolyóméter (ifm) amelyből 3,37 ifm papíralapú, 74 orsós magnetofonkazetta, 52 magnetofonkazetta, 4 doboz 35 mm-es fényhangos pozitív filmkópia.

Tény az is, hogy a Nagy Imre-per tárgyalását dr. Radó Zoltán kezdte meg és 1958. február 5-én és 6-án tartott az ügyben tárgyalást, majd az ügy „elnapolására” került sor.

A Nagy Imre-pert ezt követően a Legfelsőbb Bíróság elnöke – dr. Domokos József³ – Vida Ferencre szignálta, aki 1958 áprilisában a Nagy Imre-pertől elküldött dr. Szilágyi József perével⁴ folytatta a tárgyalást. A Szilágyi-ügyben 1958. április 16. és 17. napján tárgyalta a Vida-tanács, s a halálos ítéletet 18-án hirdette ki.

Vida Ferenc a Borenich Péternek adott interjúban úgy nyilatkozott, hogy a Nagy Imre-per anyagát ezt követően kezdte tanulmányozni.

A Vida-tanács⁵ Nagy Imre és 7 társa⁶ perében 1958. június 9., 10., 11., 12., 13. és 14. napján tartott zárt tárgyalást, és az ítéletet június 15-én hirdette ki.⁷

Az ügy nyomozati iratainak terjedelmét – a már említett 83 kötetnyi anyagot – Vida Ferenc Faragó Jenőnek adott interjújában 35-40 ezer oldalra becsülte. Más becslés szerint – teljes gépelt oldalra számítva – 25-30 ezer oldal terjedelemről van szó.

Visszatérve most már a *felkészüléshez szükséges idő megbecslésére*, elsőnek megemlítem – a Rainer M. János által idézett *Szalai József* legfőbbügyész-helyettes⁸ –

3 Dr. Domokos József (Békéscsaba, 1890. okt. 25. – Budapest, 1978. jan. 25.) ügyvéd, bíró, kommunista politikus. 1945. aug. 30.-tól a legfőbb államügyész. 1946. április 8-tól az IM adminisztratív államtitkára. 1953. júl. 2-án nyugdíjazták. 1954. okt. 30-án reaktiválták, és a Legfelsőbb Bíróság elnöki tisztét töltötte be 1958. május 25-ig.

4 Ügyszám TB. Nb 14/1958/12.

5 A népbírói tanács összetétele: Dr. Vida Ferenc tanácselnök, Lakatos Péterné, Bíró Mihály, Fehér Kálmán, Sulyán György népbírák összetételben ítélezett.

6 Dr. Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Dr. Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós

7 TB. Nb. 003/1958/18.

8 Dr. Szalai József (Újpest, 1908. december 14. – Budapest, 1969. december 24.) tisztviselő, jogász.. 1927-től gyári bérelszámoló, 1929-től banktisztviselő a Magyar Jelzáloghitelbank jogügyi osztályán. 1940-ben az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.-nél a titkárság, majd a bérelszámoló osztály vezetője lett. 1932-ben fejezte be egyetemi tanulmányait, Ezt megelőzően egy évig teológiai egyetemre járt. 1945 májusában igazságügyi szolgálatba lépett, népbírói jegyző volt. 1946-ban a Budapesti Népügyészségen népbíró, 1948-ban a Budapesti Államügyészségen dolgozott, 1949-től 1952-ig a Gyulai (majd Szegedi) Államügyészség vezetője. 1952. októbertől a Legfőbb Ügyészségen teljesített szolgálatot, 1955. augusztus 3-tól a legfőbb ügyész első helyettese. A Nagy Imre-per során ő képviselte a vádat. 1960. június 12-étől 1960. március 20-ig az igazságügyi miniszter első helyettese volt, majd kinevezték a Legfelsőbb Bíróság elnökévé.

megdöbbenését: „Óriási anyag, hogyan tudnak vagy tudunk vele egy hét alatt, vagy 1-2 nap alatt végezni... Amit 4 hónapig hallgattak ki, hogy tudjuk azt 2 nap alatt megtanulni...”⁹

Vida Ferenc sehol nem említi, hogy a hatalmas iratmennyiség tanulmányozására kevés idő állt rendelkezésére. A Szilágyi – ügy ítéletének írásba foglalását is számítva, Vidának április 6 – 8 napja, május hónap a június elején 8 nap állt rendelkezésre az iratok „megtanulására”.

A jelzett terjedelmű ügy *felkészülésének időigénye legalább 3, de inkább 4 hónap*. Ez esetben el lehet készíteni azokat a jegyzeteket, amelyek egy perrendszerű tárgyalás lefolytatásához nélkülözhetetlenek, hiszen a több ezer órás nyomozati kihallgatások anyagát azok ellentmondásait azok szembesítési szükségleteit „fejből” képtelenség foganatosítani. Nem is szólva olyan technikai segédletek elkészítéséről, amelyek megmutatják, hogy az egyes vallomások feltárásánál a nyomozati iratok mely kötetének, mely jegyzőkönyvét kell elővenni a tárgyalás folyamán.

A következő neuralgikus pont a *tárgyalási napok száma*.

Tudjuk, hogy az ügyben 1958. június 9-10, 11-12, 13 és 14. napján volt érdemi tárgyalás és 15-én ítélethirdetés. Azt is tudjuk, hogy egy-egy tárgyalási nap 12-14 óra időtartamú volt, ami önmagában kérdésessé teszi a perrendszerű eljárást, hiszen ennyi ideig az ügy résztvevői – legyenek bármilyen perjogi pozícióban – képtelenek az ügy komolyságához szükséges figyelmet tanúsítani.

Ha leszámítjuk a tanúk kihallgatásának időtartamát, az iratismertetés több mint félnapos tartamát valamint a perbeszédeket *a vádlottak érdemi kihallgatására alig jutott idő*.

Vida Ferenc a törvényes perrendet megkerülve eljutott az általa meghozott ítélet tényállásáig. Most csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy *Feri Sándor*¹⁰ az MKP jogi ügyeinek intézőjeként miként is adott instrukciókat Demény-ügyben.¹¹

Tisztségét 1968. március 30-ig töltötte be. 1947-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, MDP-, majd MSZMP-tag.

- 9 Rainer M. János: Nagy Imre politikai életrajza II. 1953–1958 Budapest 1999., 1956-os Intézet p. 412. (továbbiakban Rainer: Nagy Imre...)
- 10 Feri (Fusch) Sándor (1895. szept. 29. Gyöngyös – 1986. máj. 9. Budapest) jogász, kommunista politikus. Banktisztviselő, ügyvéd. MKP Jogügyi Osztály vezetője (1945. jan. – 1950. dec. 31.) 1946-tól közjegyzői gyakorlatot is folytatott. Szoros kapcsolatban állt a szovjet állambiztonsági szervekkel. A Legfelsőbb Bíróság bírója (1950 – 1957. jan. 31., 1953. máj 31-én elbocsátották, de dec. 21-én visszavették.)
- 11 Demény Pál (1901. aug. 29. Budapest –1991. jan. 14. Budapest) kommunista politikus, író. A két világháború között 6 év 6 hónapot töltött börtönben, illetve internálásban. 1946-ban néhány hónapot a szovjet hatóságok őrizetében tölt, majd a Budapesti Népbíróság népellenes büntett címén 4 év 6 hó kényszermunkára ítélte, letöltése után internálták, majd szervezkedés vezetése címén 10 év börtönrre ítélték. 1956 augusztusában az MDP KV PB ügyét felülvizsgálta, rehabilitálták. 1990-es szabad választásokon képviselői mandátumot szerzett.

Íme: „Megfelelő bíró és ügyész legyen kiválasztva. Úgy a bíróval, mint az ügyéssel előzőleg beszéljen az arra megfelelő elvtárs.”

Továbbá: „Azt javaslom, Major Ákos¹² tárgyalja az ügyet. *Pervezetési tevékenysége csak arra korlátozódjék, hogy a nyomozási eljárás során lefolytatott egész egyszerű tényállás a tárgyaláson ugyanazon tanúk kihallgatásával bizonyítást nyerjen.*”(Kiemelés tőlem. – K. F.)

Sajátos módon Vida Ferenc is beszél erről – a Faragó Jenőnek adott interjújában –, említést téve *Erdei Ferenc*¹³ igazságügy-miniszternek a bírák irányítása elleni tiltakozásáról, majd kárhoztatja *Jankó Pétert*,¹⁴ aki kiszolgált a „külső befolyást”.

Vida tárgyalási módszere a Nagy Imre-perben *pontosan ezt az instrukciót követi*, s így természetes, hogy a perrendszerű vádlotti kihallgatások elmaradtak, s helyette a hangszalagon gyakran észlelhető a vádlottak és a bíró egyidejű hangos szóváltása, amellyel Vida Ferenc hatalmi eszközökkel akadályozta meg a vádlottakat egy perrendszerű kihallgatásban.

Vida Ferenc valójában nem volt ura a teljes peranyagnak, csupán egy erősen leszűkített – a vádra koncentráló – felkészítés mellett hajtotta végre a tárgyalási szakaszát, amely ilyen módon valójában *színjátékká silányította a büntető eljárást.*

Kitűnik ez az interjú egy másik fontos – Vida felfogását tükröző – megnyilatkozásából is.¹⁵

12 Major Ákos (1908. máj. 25. Újpest – 1987. máj. 29. Budapest) 1927-ben katonai szolgálatba lépett. 1933-tól hadbíró, illetve katonai ügyész volt. 1942. május 31-től 1943. május 26-ig a keleti fronton szolgált. Ilovszkoje faluban részt vett Horthy István halála körülményeinek vizsgálatában. 1940-től 1945-ig századosi rendfokozatot viselt. 1945 januárjában igazolták, majd gyorsan emelkedett a katonai ranglétrán, és 1946-ra szolgálaton kívüli hadbíró vezérőrnagyi rendfokozatot ért el. 1945 elején a Budapesti Népbíróság elnöke, majd 1946-tól 1948-ig a Népbíróság Országos Tanácsa (NOT) elnöke.

13 Erdei Ferenc (1910. dec. 24. Makó – 1971. máj. 11. Budapest) szociológus, népi író (kommunista) politikus. 1943-ban a szárszói találkozón meghirdette a kommunistákkal való együttműködést. A Nemzeti Parasztpártban kriptokommunista. 1944. dec.–1945. nov. belügyminiszter, a Politikai Rendészeti Osztály megszervezője. 1949–1953 földművelésügyi miniszterként az erőszakos kolhozosítás és a kulákliszták megteremtője. 1953. júliustól igazságügy-miniszter, majd 1955-ben rövid ideig földművelésügyi miniszter. 1956-os forradalom alatt miniszterelnök-helyettes, a szovjet küldöttséggel tárgyaló delegáció vezetője. Tökölön a KGB letartóztatta, majd Kádár János kívánságára szabadon engedik. 1957-től a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára. 1959-ben a mezőgazdaság újabb kollektivizálásának szervezésével hozzájárult a hagyományos magyar paraszti társadalom felszámolásához.

14 Jankó Péter dr. (1907. aug. 20. Pápa – 1955. szept. 15. Budapest) bírói pályáját Budapesti Népbíróságon kezdte (1945. máj. 9. – 1948. jan. 28.). 1946. febr. 13-tól a Budapesti Népbíróság másodelnöke. Több nagy horderejű koncepció perben járt el (Testvéri Magyar Közösség, Kovács Béla-ügy stb.). Már a NOT-nál tárgyalta, de a Rajk-per tárgyalására visszament a Budapesti Népbírósághoz. 1949. nov. 2-től a Legfelsőbb Bíróság bírója. 1950. okt. 16-tól másodelnökként (elnök hiányában) haláláig irányította a Legfelsőbb Bíróságot. Önkezeléssel vetett véget életének..

15 Vida – Faragó: p. 22-23.

Vida Ferenc ebben a részben egy 1976-ban „az illetékes pártszervek részére” készített írásáról beszél, „amellyel reagáltam a *Stern* magazinnak az 1956-os események 20. évfordulója alkalmából (1976. 42-49. sz.) megjelent cikkére.”

Vida állításának idején 1989 második felében még nem álltak rendelkezésre a történetkutatás eredményei pl. a Köztársaság téri pártház ostromáról, Mező Imre¹⁶ haláláról, a Tóth Ilona-perben sűrített rágalmakról¹⁷, Földes Gábor és társai perében¹⁸, valamint Nickelsburg László és társai konstruált koncepció perének valós tartalmáról,¹⁹ s ez megkönnyítette Vida valótlan állításainak hangoztatását.

Ugyanakkor az ún. köztörvényes bűnözés hangoztatása²⁰ már az interjú idején is hamisan hangzott. A jogtörténeti kutatás ugyanis már ebben az időben is tisztában volt azzal, hogy a forradalmárok harci cselekményeit emberölésnek vagy emberölés kísérletének, fegyver vagy más, a harchoz szükséges anyagok és eszközök megszerzését társadalmi tulajdont károsító rablásnak vagy lopásnak, a harcok során épületekben vagy más vagyontárgyakban okozott károkat társadalmi tulajdon rongálásának is minősítették, és ezzel is nyomatékot akartak adni külföld felé a Vida által is hangoztatott hamis állításoknak, hogy ti. a forradalmi cselekmények bűnözői körök produktuma volt.

Ugyancsak nyilvánvalóan valótlan az az állítása is, hogy: „...nálunk 20 éven aluliakat – bármit tettek is – nem lehetett kivégezni, és annak betartására, hogy 20 éven aluli személyt magyar bíróság ne ítéljen halálra, a Legfelsőbb Bíróság különös gonddal ügyelt (emlékszem, hogy bírói elvétel folytán ilyen egy esetben történt, de 24 órán belül ezt az ítéletet – mint törvénysértőt – a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette)”²¹.

16 Mező Imre [születési neve Mehrel Izsák] (Ramocsaháza, 1905. december 13. – Budapest, 1956. november 1.) kommunista politikus. Szabóinas, majd emigrált Belgiumba (1927), ahol belépett a kommunista pártba. Harcolt a spanyol polgárháborúban, majd a francia ellenállási mozgalomban. 1945-ben hazatért. A MKP, MDP aktivistája. 1956 júliusától a MDP KV tagja. 1956. október 23-tól a párt Katonai Bizottságának tagja. A budapesti pártbizottság épületébe küldik, ahol október 30-án kitörték a harcok. Két tiszttel – fehér zászlóval – ki akart lépni az épületből a megadás letárgyalására. Hátról lelőtték a kapuban. A Corvin közti nemzetőrök vitték kórházba, ahol életét vesztette.

17 M. Kiss Sándor – Kiss Réka: A csalogány elszállt – Tóth Ilona tragikum, Kairosz, Bp. 2007. ő. még; Szakolczai Attila: A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata Bp., Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar 2014. PhD. disszertációját.

18 Vö.: Kahler Frigyes –M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski – Kortárs Bp., 1997 (Továbbiakban: Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma) p.231 – 282.

19 Részletesen: Szakolczai Attila: Nyilas reminiscenciák és ötvenhat in: Valóság 2012. 6. p. 39-56.

20 Vida – Faragó: p. 20-21.

21 Vida – Faragó: p. 23.

Kizártnak tartjuk, hogy Vida Ferenc ne tudott volna *Vágó Tibor*²² ítéletéről, amelyben a fiatalkorú Mansfeld Pétert halálra ítélte, és az ítéletet végrehajtották. Vida nyilatkozatát azért sem lehet tévedésként értékelni, mert tudnia kellett, hogy az akkor hatályos magyar jog szerint 16. évet betöltött fiatalkorúval szemben lehetséges volt halálbüntetés kiszabása és végrehajtása.

Az 1945. évi VII. tv. 49. és 50. § -ához kapcsolódik a *16. évet betöltött fiatalkorúak ellen hozható és végrehajtható halálbüntetés* intézménye is, amelyet később az 1946. évi VII. tv. 11. § (3) bekezdése kiterjesztett az állam elleni bűncselekményekre is, s mindez tovább élt az 1956-os forradalom megtorlásának joganyagában is, és alkalmazták is Mansfeld Péter ügyében.²³

Vida tudatos valótlaniságot állít akkor is, amikor a következőket nyilatkozta: „Az ellenforradalmi események feletti bírói ítélezés 2 éve alatt tehát az MSZMP állandóan figyelemmel kísérte az ítélezés menetét, nagy súlyt helyezett az ítélezés helyes politikai vonalvezetésének érvényesülésére. Az ítélezés valóságos problémáit igen nagy következetességgel elemezte anélkül, hogy konkrétan beavatkozott volna az elveknek az egyes ügyekre alkalmazásába.”²⁴

A megtorló ítélezés – mint tudjuk – nem 2 év időtartamban zajlott Magyarországon. Azt Vida Ferencnek – úgy is, mint a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma helyettes vezetőjének – hivatalból is tudnia kellett, hogy Nickelsburg László és társai ügyében²⁵ a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa Borbély János²⁶ el-

22 Vágó Tibor dr. bíró (Balmazújváros 1923. febr. 22. – Budapest 1990. jan. 4.) Segéd munkásból lett a Büntetőbírói és Államügyész Akadémia hallgatója 1950-ben. Rövid ideig volt járásbíró, majd megyei bíró, de 1956-tól már a Legfelsőbb Bíróság Bírája – 1957-től – tanácselnök 1990-ig. A vérbírák sorában „csupán” 9 ítélettel szerepel, de nevéhez fűződik a fiatalkorú Mansfeld Péter halálos ítélete. Mansfeld Pétert Guidi Béla tanácsa első fokon életfogytig tartó börtönre ítélte, s Vágó ezt az ítéletet súlyosította halálbüntetésre. Mindez túlmegy a megtorlás egyébként tapasztalható embertelenségén.

23 Bencsik Péter: A Mansfeld-ügy jogi háttere in: „Mi, szegediek megtettük az első lépést...” Szeged. 2008. p.135-139.

24 Vida – Faragó: p. 24.

25 Baross téri felkelők – Herczegh Benjámín és társai Nb.46/1960 – 1961. júl. 15. – három halálos, három életfogytig tartó és egy 15 éves szabadságvesztésre szóló ítélet

26 Borbély János dr. bíró (1905. október 31. Budapest – 2000. november 13. Pomáz,) Jogi tanulmányai elvégzése után, 1933 októberében egységes bírói és ügyvédi vizsgát tett. 1938. május 18-ától a Battonyai Járásbíróságon, 1939. július 18-ától a Nagykátai Járásbíróságon, majd 1941. október 21-étől a Pestvidéki Járásbíróságon bíraskodott. 1942. március 16-án került a Pestvidéki Törvényszékhez, ahol előbb bíró, majd a háború befejezése után, 1946. január 1-jétől törvényszéki tanácselnök lett. 1946 és 1948 között az Igazságügy-minisztériumban, az ügyész felügyeleti osztályon dolgozott, majd 1948. július 3-ától 1950. március 31-ig a Népfőügyészség vezetőjeként tevékenykedett. Több koncepció per ügyészeként részt vett törvénysértő eljárásokban, a vádat képviselte a Rajk-, az SZDP- és a Kádár-ügyben is. A legfőbb államügyész helyetteseként tevékenykedett 1949. november 25-e és 1953. május 30-a között, majd törvénytelen eltávolítása után az Állami Fuvarozási és Kordélyozási Vállalatnál lett jogtanácsadó. A Legfelsőbb Bíró-

nökletével 1961. augusztus 15-én hirdette ki az első fokon jogerős halálos ítéleteket, amelyeket 1961. augusztus 26-án hajtottak végre.²⁷

Vida nyilatkozatának további állításai már úgy valótlanok, hogy nem tények, hanem kommunista dogmák tényként való előadásával akarja meggyőzni a társadalmat arról, hogy csak a bolsevik dogmák üdvözítők.

Az egyik az a fikció, hogy létezik „a párt”, amely „felismeri a bajokat”, valamint a revizionista Nagy Imre és a szektások. Kettejük küzdelme akadályozza meg „a párt helyes politikájának érvényesülését.

A másik abszurd állítás „a munkásosztály hegemoniája” létezése.²⁸

Ez a fikció egyrészt hivatva volt elfedni a valóságot, a kommunista nómenklátúra uralmát.

A Faragó-interjújt Vida így fejezi be: „Szeretném megélni, hogy a fiatal nemzedékek magukévá tennék *Lukács György*²⁹ kedvelt mondását, amely szerint „a legrosz-

ságra az elnök, dr. Domonkos József javaslatára került, ahol 1957. május 21-től bíró, majd 1958. november 1-jétől tanácsvezető volt. A forradalom utáni megtorlás kapcsán nevéhez fűződik a legtöbb kihirdetett és végrehajtott halálos ítélet, összesen 66 főt ítélte halálra, akik közül egyet távollétében ítélte el. A halálos ítéleteket a politika kívánsága szerint – minden erkölcsi gátlás és emberség mellőzésével – hozta meg és hirdette ki. Másodfokon ő döntött a legtöbb halálos ítélet eredményező ügyben. Néhány példa: A Corvin köziek – Fánicsik György és társai – ügyében négy, a Thököly úti fegyveres felkelők – Futó János és társai – ügyében 11, a Köztársaság tériek – Galgóczi Zoltán és társai – ügyében 7, a Baross téri fegyveres felkelők – Herczeg Benjámin és társai – ügyében 3, az Újpesti – Kósa Pál és társai – perében 7, a Ferencvárosi fegyveres felkelők – Nagy József és társai – ügyében 4, a Bagoly-csoport Országos Önkéntes Mentőszolgálat – Péch Géza és társai – ügyében 3, a Széna téri felkelők – Rusznyák László és társai – ügyében 5, a második Corvin közű perben – Wittner Mária és társai – ügyében 3 halálos ítéletet hirdetett, és a sor hosszan folytatható. Nyugdíjazásakor úgy hírlett, kegyvesztettség okán távolították el hivatalából a legtöbb halálos ítéletet hozó ítészt. 1962 nyarán az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya javasolta felmentését, amit az Elnöki Tanács 1962. szeptember 14-én fogadott el, így nyugállományba kényszerült. A kormány kivételes nyugdíjat állapított meg számára. Eltávolításának oka az ‘56 előtti koncepciók perekben való részvétele volt. Nyugdíja mellett hosszú évekig a Budapest XIII. kerületi Autójavító Vállalatnál dolgozott, így egyszerre kapott nyugdíjat és fizetést is.

27 Az NB. 46/1960 sz. alatt iktatott ügyben kivégezték még Kovács Lajos és Hámori István vádlottakat, Herczeg Benjámin, Mocsári József és Antal Péter életfogytig tartó szabadságvesztést, Timus Lajos 15 évi és Stellner László 15 évi szabadságvesztést kapott.

28 Milovan Đilas: Az új osztály – A kommunista rendszer elemzése. München, 1958

29 Lukács György dr. [születési nevén Löwinger György Bernát] (Budapest, 1885. április 13. – Budapest, 1971. június 5.) kommunista politikus, filozófus, egyetemi tanár. Apja a Magyar Általános Hitel Bank igazgatója, 1899-ben nemességet kapott. Budapesten jogot tanult 1906-ban Kolozsváron doktorált, majd Berlinben tanult (1906–1907). A Galilei Kör tagja. 1918-tól KMP-tag. Az 1919-es kommün népbiztosa, a Vörös Hadsereg politikai biztosa. E minőségében megtizedeltette a katonákat – 8 katonát lövetett agyon – a tiszafüredi vereség után. A kommün bukását követően Bécsbe menekült. 1921-ben kilépett a KB-ból. Moszkvában a Komintern III. kongresszusán vett részt. 1924-ben jobboldali revizionistának bélyegezték. 1926-ban ismét KB-tag, a moszkvai Marx-Engels Intézet kutatója. 1941 júniusában az NKVD letartóztatta, és Taskentbe

szabb szocializmus” is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. És a „legrosszabb szocializmust” úgy definiálnák, mint olyan rezsimet, amely önhittségében, önteltségében az emberi haladás csúcsteljesítményének tartja önmagát, ám valójában „az időt meg akarja állítani”.³⁰

Vida interjújának teljes összeomlását a Kádár János páncélszekrényének felnyitása jelentette, amely írásban rögzítette: Nagy Imre ügyében nem Vida, hanem az MSZMP PB döntött.

Rainer M. János e fontos kérdésről az alábbiakat írja:

„A Nagy Imre-per nem volt egyéb, mint a politikai akarat igazságszolgáltatási »kivitelezése«”.

Mindent összegezve az a meggyőződésünk, hogy *sem tartalmában, sem módszereiben nincs lényegi elmozdulás* a sztálinista és a poszt sztálinista diktatúra uralmának időszakában a hatalom tartalmát és gyakorlásának módját illetően.”³¹

Csak egy példa: Zinner Tibor kutatásaiból tudjuk – s ez alátámasztja Kádár április 5-i mondatainak valóságtartalmát – hogy Nezvál közvetlenül instrukciókat

jelöltek ki számára kényszerlakhelyet. 1945 augusztusában tért vissza Budapestre. 1949-től országgyűlési képviselő. Mandátumáról 1951-ben lemondott, majd 1953-ban ismét országgyűlési képviselő lett. 1949–50-ben folytatták a Lukács-vitát demokráciafelfogásáról, és önkritikára kényszerítették. 1956. október 26-tól a második Nagy Imre-kormány népművelési minisztere, az MSZMP Ideiglenes Szervező Bizottságának tagja. November 4-én a jugoszláv követségre menekül, majd Romániába hurcolták, ahonnan 1957. április 11-én térhetett haza. 1965-ig belső emigrációban élt, csak Nyugat-Európában publikálhatott. 1967-ben MSZMP-tagságát visszamenőleg helyreállították.

30 Vida – Faragó: p. 107.

31 Kahler Frigyes. *Joghalál Magyarországon 1945–1989* Zrínyi Kiadó, Bp. 1993 (továbbiakban *Joghalál*) p. 53-54.

adott Gyepes Istvánnak³² a Földes Gábor és társai ügyének tárgyalása előtt, amely hat végrehajtott halálos ítélettel végződött.³³

S most vissza a Nagy Imre-perhez:

Az MSZMP PB döntése alapján³⁴ 11 személyt – Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Tildy Zoltánt, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Szilágyi Józsefet és Király Bélát (ő ekkor már Nyugatra menekült – a szerzők.) „mint az összeesküvők vezető magját” elkülönítették. A pert az MSZMP PB szeptemberre tűzte ki, és egyben döntött a kiszabandó büntetéseket illetően: „...a vádlottak között differenciálni kell, s bűnösségük fokának megfelelően a *legsúlyosabb büntetést kell kiszabni Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Szilágyira és Király Bélára.*” Mint tudjuk a „legsúlyosabb büntetés” a halálbüntetés volt Magyarországon.

S minő csoda: Vida ítélete mindenben követi a PB döntését, és az indokolás is Kádár „indokolását” fordítja le „ítéletire.”

Az MSZMP PB 1957. december 21-i zárt ülésen határozott, amelyben „szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak Nagy Imre, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Fazekas György, Tanczos³⁵ és Haraszti Sándor állampolgárokkal szemben.”³⁶

32 Dr. Gyepes István (1922–2000) bíró. Gyepes István pályáját péksegédként kezdte. A kommunista párt megbízható kádereként küldték a Bírói és Államügyész Akadémiára. Innen kikerülve nyomban megyei bírói beosztásba került. A forradalom alatt együtt vonult fel – későbbi áldozatával – Földes Gáborral a győri tüntetésen. A forradalom leverését követően ezt a „ballépését” is jóvá akarta tenni. Gyepes – aki ekkor még nem végezte el a jogi egyetemi tanulmányait – továbbra is bírta az MSZMP bizalmát, és így ő lett a Földes Gábor és társai ellen indított nagy koncepció per bírója. A per megkezdése előtt Gyepes István „személyes megbeszélés” formájában tudta meg Nezvál Ferenc igazságügy-minisztertől azokat az elvárásokat, amelyet a hatalom ettől a nagy ívű pertől várt. A koncepció érdekében Gyepes István tudatosan hamis tényállást állapított meg az ügyben. Hamis a nyugati határ teljes őrizetlenségéről, a mosonmagyaróvári sortűz történetéről és az azt követő eseményekről rögzített ítéleti tényállás. Megszegve az eljárásjogban akkor is kötelező szabályokat, orvos-szakértői vélemény ellenében egy halott sértettet élőnek tekintve, gyilkosságban mondta ki bűnösnek a halottat megrúgó személyt, és halálos ítéletet hozott elmebeli állapota miatt súlyos fokban korlátozott beszámítási képességű személlyel szemben is. Bűnös bírói magatartásával kielégítette a kádári hatalom igényeit *Földes Gábort, Tihanyi Árpádot, Gulyás Lajost, Weintráger Lászlót, Cziffrik Lajost, Zsigmond Imre* kivégzésével. Gyepes István véres tettének jutalmaként – a rendszerváltozásig – a Győri Megyei Bíróság elnöke volt. Nyugdíjasként – békében – halt meg.

33 Zinner: A kádári megtorlás rendszere p.263.

34 MNL OL: XX. 5. 4 operatív iratok 18. kötet, MOL. 288. fond. 4/14/ 1 őe. Vö. még A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei p.325–417. és Iratok I. p.640.

35 Gábor

36 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei p.168.

Kádár itt valójában már ítélkezett is. Ez kitűnik a döntés indokolásából: Nagy Imre „osztályáruló” – évek óta konspirál, s a „munkásosztály hatalmi pozíciójának feladására, a koalíciós pártok visszaállítására és a varsói egyezmény felmondására.” Az indokolás utal még a „népköztársaság elárulására” is, amely állami aktusok folyamán „valósult meg”.

Végkövetkeztetés: Vida Ferenc valójában egy rendszert véd, védi a védhetlent, abban a hitben, hogy tudottan valótlan állításait megvédi a párt- és államtitok. Nem így történt. Emlékeztetőül: Sic transit gloria mundi!

dr. Kassay Ildikó

Gulag-világ Romániában

A romániai kommunisták a második világháború után a *sztalini terrort* másolva a Gulaghoz hasonló elnyomó, megsemmisítő-koncentrációs univerzumot hoztak létre. Ebben a régi, még az illegalitásban működő kommunista pártba delegált, a szovjet hadsereggel érkező orosz **kominternes**¹ múltú ügynökök segítettek. A koncentrációs rendszerbe börtönök, kényszermunkatáborok és kivégzőtáborok tartoztak. Ezekben végezték a nemkívánatos rétegek és politikai osztályok, valamint az ortodox, katolikus, görögkatolikus papság és általában mindazok megsemmisítését, akik szembeszegültek a népi demokráciával.

A megsemmisítő-koncentrációs univerzumhoz 44 börtön és 72 kényszermunkatábor tartozott.

A szekuritáté (**Securitate**²) felelt az ország biztonságáért, míg a táborok parancsnokai, a politikai tisztek és az őrök feleltek a fogvatartottak átneveléséért. Mindezt természetesen a kommunista párt irányelvei³ alapján.

-
- 1 1919. március 6-án alakult meg Moszkvában a *Komintern*, más néven a III. Internacionálé, mely szervezet egészen 1943-ig fogta össze a világ szélsőbaloldali politikai szervezeteit. A szervezet célja Leninnek a *Mi a teendő?* című művében kifejtett tételének véghezvitele: világforradalom kirobbantása oroszországi kezdettel. A módszer a mai világban is ismert és alkalmazott zavarkeltés egy „élcsapat” segítségével, mely az eseményeket akár erőszakos eszközökkel is elindítja.
 - 2 A *Securitate*, azaz Állambiztonsági Osztály a román kommunista diktatúra titkosszolgálat volt. Amikor *Pacepa* tábornok, a *Securitate* vezetője 1978-ban az Amerikai Egyesült Államokba szökött, a világ megismerhette, hogyan működik *Nicolae Ceaușescu* diktatúrája. *Ion Mihai Pacepa* tábornok az egész világra kiterjedő román kémiszervezet legfőbb irányítója volt. 1987-ben *Vörös Horizontok* címmel az Amerikai Egyesült Államokban könyvet adott ki, és részletesen leírta a román kémiszervezet működését.
 - 3 „*Nicolae Ceaușescu*, mint a többi diktátor, kitűnően értett a nacionalizmusnak mint érzelmi fegyvernek a használatához. Az első dolog, ami az akkor még ismeretlen Ceaușescut országos politikai dimenzióba emelte, Magyarország szovjet megszállása volt 1956-ban. Ő abban az időben a párt Központi Bizottságának titkára volt, Románia fegyveres és biztonsági erőit irányító-

A büntetőintézmények több csoportba voltak sorolhatók:

A börtönök lehettek átnevelő, kivégző-, tranzit-, kórház- és vizsgálóbörtönök, illetve női és gyermekbörtönök.

- Az átnevelő börtön jellemzője, hogy ott a kínzás válogatott módszereivel próbálták átnevelni a polgári világban nevelkedett és polgári módra gondolkodó állampolgárokat a kommunista ideológiára. Ilyen átnevelő börtön volt **Suceavában** (Szucsáva), **Pitestiben**, Szamosújvárott, Aknavásáron, Asz-szonyvásáron, Brassóban, **Ocele Mariban** és **Peninsulában**.
- *Kivégzőbörtönök* működtek Máramarosszigeten, **Rímnicu Sárat**-ban, **Gala-tí**-ban, Nagyenyeden, **Craiovában**, **Pitesti**-ben és Nagyváradon.
- *Tranzitbörtönt* tartottak fenn Zsilavában és, míg *vizsgálóbörtönt* **Rahová**-ban és **Uranusban**. *Kórházbörtön* Aknavásáron és **Vacaresti**-ben működött.
- *Női és gyermekbörtönök*et Marzsínén, Miszlán, Csíkszeredában, **Dumb-ráveni**-ben, Kolozsvárott, Tárgsormáron és Margineni-ben tartott fenn a kommunista rendszer.

Kényszermunkatáborból is volt elég: A *Duna-Fekete-tenger-csatorna* mentén (Duna-delta), **Peninsulában**, **Poarta Albában**, **Salciában**, **Peripravában**, **Constan-tában**, **Balta Brăilában** és **Midiában**.

Azonban a mai ismereteink szerint a **Securitate** nemcsak a börtönöket, hanem a *pszichiátriai intézeteket* is felhasználta a nemkívánatos elemek eltüntetésére.

Mai ismereteink szerint 1945 és 1989 között 90 ezer *politikai fogoly* „fordult meg” a légerek vagy börtönök valamelyikében. A tényleges szám ennél jóval nagyobb, mivel legtöbbjüket minden jogi eljárás nélkül tartották börtönben, és a fogvatartottak aktáit szisztematikusan megsemmisítették.

Ugyanakkor a meglévő forrásokat is nagy kritikával kell kezelni, mivel a halotti anyakönyvi kivonatokat évekkel a halál időpontja után állították ki. Sokszor a személyi kartonokon az szerepel, hogy a fogvatartottak kórházban haltak meg ápolás közben, de a valóság az, hogy szerencsétlenek csak igen ritkán részesültek bármilyen orvosi ellátásban.

ta. Azzal az ürüggyel, hogy az akkori belügyminiszter felesége (Márta Czikó-Draghici) magyar származású, tehát nem megbízható, Ceaușescu kezébe vette ezt a funkciót, és ő irányította azt a nagyon kifinomult kémakciót, amelyet Románia Magyarország szovjet megszállásának támogatására indított. Azt az akciót is ő irányította, amellyel kicsalták Nagy Imre magyar miniszterelnököt a jugoszláv nagykövetségről, elrabolták, és Romániába vitték. Ceaușescu felügyelte Nagy Imre szovjet és román belügyesek által végzett kihallgatását Bukarest egyik külvárosának egy eldugott házában, majd Budapestre szállítását. Trónra kerülése után egyre jobban kezdett félni attól, hogy e politikai bűntettnek meg kell majd fizetnie az árát. Ezért mindent megtett, hogy megsemmisítsen minden írásbeli dokumentumot, és megpróbált megszabadulni azoktól az emberektől, akik be tudták volna bizonyítani Nagy Imre kivégzésében játszott személyes szerepét.” – *Duna Televízió, 2000. augusztus 15., Pacea-interjú*

A tetemeket éjszaka, szekéren szállították a város temetőjébe, majd a külvárosi területeken egy árokban, teljes névtelenséggel temették el. Több katolikus pap⁴ földi maradványait azóta sem sikerült azonosítani⁵.

A máramarosszigeti börtönben elhunyt politikai rabok esetében sosem állítottak ki halotti anyakönyvet, ez csak 1957-ben történt meg. Boga Lajos kanonok 1954-ben bekövetkezett halálát például egy jegyzőkönyv rögzítette, de halotti okmányait csak 1957-ben állították ki.

1945 és 1989 között 600 ezer *politikai elítélt* volt, de az áldozatok tényleges száma megközelíti a kétmilliót. A pontos számadatok megállapítása azért nehéz, mert a **Securitate**, az ügyészség, a határőrség és a katonaság folyamatosan semmisítette meg az áldozatokról fellelhető információkat.

„A *Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság* vizsgálódásai nyomán megállapítást nyert, hogy hozzávetőleg 2 millió embert hurcolt meg a román kommunista diktatúra 1945 és 1989 között. Ebbe beleértendők a súlyos börtönövekre ítélték mellett a deportáltak, kitelepítettek, *kényszerlakhelyesek* és más, szabadságuktól megfosztott és üldözött személyek. 1945-ben az első átfogóbb kényszerintézkedés a német ajkú román állampolgárok ellen irányult, akiket a Szovjetunióba deportáltak a szovjet katonai parancsnokság utasítására. A román hatóságok – ekkor még a király vezetésével – a kért 80 ezer deportálandó helyett, a különböző mentesítési akcióknak köszönhetően „csak” 69 ezer személyt raktak marhavagonokba.

A **Groza-kormány**⁶ hatalomra kerülésével, 1945 márciusától kezdődően rövid idő alatt a Belügyminisztérium 90 ezer személyt tartóztatott le. Bűnük az volt, hogy az előző rendszer vezetői vagy kiszolgálói személyzetéhez tartoztak, úgy mint párttagok, minisztériumi alkalmazottak stb. Az úgynevezett *adminisztratív intézkedések* olyan személyekre vonatkoztak, akik a kommunista rendszer számára nemkívánatosnak minősültek. Ezeket az intézkedéseket a Belügyminisztérium hajtotta végre, hivatkozással a Minisztertanács és a Nemzetgyűlés különböző határozataira és rendelkezéseire. Ezek a jogi aktusok nagyon homályosan írták körül azokat az ember-, illetve társadalmi csoportokat, akikkel szemben a BM eljárhatott. Ilyen alapon juttathatott a romániai kommunista elnyomó gépezet internálótáborokba,

4 Magyarországon Boldog Meszlényi Zoltán betegen, orvosi ellátás hiányában halt meg. Jeltelen sírban temették el, és évekkel később állították ki halotti anyakönyvét. Csak a gondviselésnek köszönhető, hogy a temetését végző őr emlékezett a temetkezés helyére.

5 Boga Lajos kanonok a máramarosszigeti börtönben halt meg betegen, megtörve 1954. szeptember 14-én, a 48-as cellában, Vasvári Aladár brassói főesperes karjai között.

6 Jogásként kommunista politikusokat védett a királyi Románia bíróságain. Ő volt az, aki a demokrácia látszatának fenntartásával a második világháború után lehetővé tette az átmenetet a megszálló szovjetek által támogatott kommunista rendszer felé.

munkatáborokba, sőt deportációba tömegeket és jelölhetett ki számukra kényszerlakhelyet anélkül, hogy bírósági ítélet indokolta volna ezeket az intézkedéseket.

1949 februárjában a kommunista hatalom befejezettnek tekintette az 1945 márciusában elkezdett földreformot, és mintegy a folyamat lezárásaként a 83. számú rendelettel intézkedett a „nagybirtokos maradványok felszámolásáról”. A gyakorlatban 1949. március 1-je éjszakáján távolítják el az utolsó életképes gazdálkodókat, 7959 főt, kitelepítve őket otthonaikból, megfosztva őket minden ingó és ingatlan javaiktól, és határozatlan időre kényszerlakhelyet jelölve ki számukra. A **DO**-t, azaz a **kényszerlakhelyet** a 83. számú rendeletre hivatkozással jelölték ki, de ez a jogi intézmény 1949-ben jogilag még nem volt leszályozva. Ezt majd csak 1950 októberében teszi meg a hatalom, amikor visszamenő hatállyal is az 1154. sz. Minisztertanácsi Határozat rendelkezik.

1949 végén és 1950 elején a kialakult politikai helyzet a paraszti társadalmat ellenállásra készítette. Így Románia nyugati, határ menti és egyes erdélyi vidékeken parasztlázadások, sőt párhuzamosan az ország déli területein több helyen törnek ki felkelések. A több tízezer ember részvételével zajló megmozdulásokat a hatalom fegyverhasználattal töri le. A több tíz halott mellett sokan kerülnek a **Securitate** börtöneibe, illetve 2 ezer személy ellen hoznak adminisztratív intézkedéseket, kitelepítve és kényszerlakhelyet jelölve ki számukra az ország másik, keleti végében, **Dobrudsában, Constanta** tartomány elhagyatott területein.

A harmadik kitelepítési hullám 1951. június 18-án éjszaka történt, Románia Jugoszláviával szomszédos határszakaszán, ahonnan 25 km mélységben 44 ezer személyt telepítettek ki. Az érintett személyeket a román alföldre, **Baragan Galati**-i és **Ialomita**-i tartományába szállították és ott a gabonaföldek közepébe kirakodták őket 18 helyszínen, arra kényszerítve őket, hogy sárból gyúrjanak, illetve építsenek közintézményeket és saját házakat még a tél bekövetkezése előtt, így alakítva ki új településeket.

A kitelepítettek a munkatáborokban szenvedőkhöz képest nagyobb szabadsággal rendelkeztek, de 15 km-nél távolabb nem mehetek a kijelölt kényszerlakhelyüktől. Megfelelő élelmiszer, ivóvíz és orvosi ellátás hiányában rövid időn belül több százan hunytak el. A csökkenő létszám nem sokáig jelentett gondot, ugyanis azok a fogvatartottak, akik 1952 és 1954 között szabadultak, de nem bizonyultak átneveltnek a hatóságok szerint, és továbbra is veszélyt jelenthettek az állam biztonságára, az említett új építésű falvakban jelölték ki számukra kényszerlakhelyet.⁷

1950-ig 80 ezer kénysERMunkára ítélt dolgozott a legembertelenebb körülmények között, többségük a *Duna-Fekete-tenger-csatornánál*, amelyet már akkor *programozott temetőnek* neveztek.

7 in Bandi István: A romániai kommunizmus – kényszerintézkedések, börtönök és munkatáborok világa

1953-ban a **ghenceai** kényszermunkatáborban 220 politikai és 80 köztörvényes női fogvatartott dolgozott. A rendszer ellenségnek tekintette azokat a nőket, akik anyáik, feleségeik, lányaik voltak azoknak a férfiaknak, akik a kommunizmus ellen harcoltak, így nem meglepő, hogy a legtöbben ítélet nélkül voltak itt, míg másokat életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Az elítéltek között a legfiatalabb 14 éves volt, de idős apácák is voltak ott szép számmal.

Fabarakkok, priccsek két sorban, ablakok bedeszkázva, WC a helyiség közepén. 300 nő, 300-féle szag, 300-féle mentalitás, egyéniség⁸. Összefárva egy helyiségben...

Maria Vulcănescu 17 évesen tartóztatták le. Apja a filozófus **Vulcănescu**⁹ volt, akit *Nagyenyeden* agyonverték.

Motta Gabi 17 éves, **Mary-Ioan Cantacuzino** 16 éves, **Minerva Lupas** 16 éves volt, amikor **Ghenceara** került.

Rajtuk kívül 70-75 éves apácák kerültek ide. Egyetlen bűnük volt: imádkoztak. Ezért 20-25 év kényszermunkát kaptak.

Egy női elítélt emlékezéseiben olvasható: „1954-ben a **pitești Securitate** börtönében éjjelente egy nő felkiáltott: „Hét gyermekem van uram, hét gyermekem. Hét, hét, hét” ... sikolya évekig kísértett.”

Mioara Baicut Brassóban, hat hónapos gyermeke mellől vitték el. Egy speciális cellába zárták, és ráengedték a **Securitate** kutyáit...

Elképzelhetetlen volt azoknak a nőknek a drámája, akik a légerekben szültek és soha többé nem láthatták gyermeküket. A **Securitate** elvette gyermeküket, és az anyának azt mondták, hogy a gyermek meghalt. Ezek a gyermekek árvaházakba kerültek...

A kényszermunkatáborok mindegyikében, így a **Pipera**-i kényszermunkatáborban is a kommunista ideológiával megrontott örök általában írástudatlan, szadista hajlamú egyének voltak, akik a szent ünnepekre tartogatták a legbrutálisabb kínzásokat. 1954 áprilisában órákig tartották vigyázzállásban az elítélteket, majd összeverték, teherautóra rakták és egy istállóba szállították, ahol éhezettették, tovább verték őket. Ez volt a húsvéti ajándék.

Elena Pitrop, aki hosszú éveket töltött a kommunista rendszer börtöneiben, visszaemlékezéseiben így ír:

8 Idézet egy elítélt emlékezéseiből: „ennek ellenére is tudtunk imádkozni, fohászzkodni. Csak az ima csodája segített túlélni. Imáink a börtönben mélyebbek, mint a templomban, kolostorban. Ott az ima balszam volt lelkünknek.”

9 *Mircea Vulcănescu* (1904–1952), filozófus, filológus, szociológus, közíró, teológus, közgazdász. Sokoldalúságának köszönhetően komoly hivatali karriert futott be, egészen az államtitkárságig (1941–1944). A kommunista börtönben aztán gondoskodtak róla, hogy embertelen körülmények között kiadja a lelkét. Mára szobrot is emeltek neki, és felvetődött szentté avatásának a szándéka is.

„...Tudom, hogy keresztényi kötelesség megbocsájtani. Megbocsájtani, de nem elfeledni mindent. Minden álmomat összetörték, lelkemet és életemet is. A lenyomat ottmaradt a lelkünkben, életünkben és arra kényszerít, hogy ne felejtsük el a szörnyűségeket, hogy ezeket mindenkivel tudassuk, megismertessük, hogy ne történhessen meg többé soha, soha.”

Gyerekek, fiatalok, akik szembeszegültek a kommunista rendszerrel, a szabadságukkal fizettek. Sokszor évekig voltak börtönben, iszonyú szenvedéseket kellett elviselniük. Túlélők, akik az ötvenes években tizenévesek voltak, így emlékeznek:

„... éjjel kopogtak be, a szemembe világitottak. Szüleimnek még magyarázatot sem adtak.” (...) „Egy ablaktalan cellában voltam hetekig. Halottam a gyászos sikolyokat. Sok gyerek volt a **Securitate** börtöneiben.”

Míg a börtönök a nép ellenségeinek a megsemmisítését célozták, a *deportálások*¹⁰ a társadalom dezintegrációját¹¹ szolgálták. Ez az elvetemültség olyan konfliktust okozott, amelynek hatásait ma is érezhetjük. Akit nem végeztek ki, azokat deportálták, megszüntették a világgal való kapcsolatukat.

1957-ben, 44 ezer magyart, román, szerbet, svábot, bolgárt, bukovinai csángót deportáltak a **Báráganba**. Az időseknek, terhes nőknek, kicsi gyerekeknek sem járt kegyelem. A deportálások pünkösöd éjjelén kezdődtek. A deportáltakat 2696 vagonban és 5211 teherautóban szállították 10 ezer katona közreműködésével.

1957-ig teljesen megtörték, megsemmisítették az ortodox, a katolikus, a görög-katolikus, az evangélikus és a református egyházak vezetőit, illetve a társadalom elitjét. A kommunista terroristák a totalitárius rendszert ellenző munkásokkal, parasztokkal, sőt saját pártelitjükkkel sem bántak másként.

Az 1956-os magyarországi forradalom után az erdélyi megtorlás brutális volt. A román kommunista rendszer rettegett a magyar forradalom szimpatizánsaitól, ezért a retorziók a magyarok maradék ellenállóit és az egyháziakat sújtotta. Őket sikerült is hosszú évekre megtörni.

A nyolcvanas években már teljessé vált a paranoia: a 15-16 éves korú fiatalokat is megfigyelték. A **Securitate** megyei vezetői akkoriban kötelesek voltak hangulatjelentéseket küldeni *Bukarestbe*, amiben a lakosság hangulatáról, gondolkodásáról kellett beszámolniuk.

10 Deportálás: A fennálló társadalmi rendre politikai vagy közbiztonsági szempontból veszélyes, de konkrét bűncselekményt el nem követett egyének őrizetben tartása, vagy kijelölt helyen való elkülönítése.

11 Valamely társadalmi rendszer alapelemeire való széthullásának folyamata. Kiváltója többnyire az adott társadalmi rendszer belső ellentmondásainak kiéleződése. (*The Social Science Research Council: Acculturation: An Exploratory Formulation (American Anthropologist, 1954)*)

Az 1966 és '89 közötti időszakban Romániában ugrásszerűen megnőtt a születések száma. De vajon miért, és mi történt a nem kívánt terhességekből született gyermekekkel? Vajon milyen elvek és politikai dogmák határozták meg a sorsukat?

1965-ig lényegében sikerült Romániában a kommunista rendszer ellenzőit likvidálni vagy megtörni. Ebben az évben **Nicolae Ceausecut** választják meg a *Román Kommunista Párt* főtitkárává, és az új vezér meghirdeti a nehézipar fejlesztésének programját. Ehhez azonban emberek, új munkáskezek kellenek, ezért elhatározta, hogy megkétszerezi a lakosság létszámát. Ezt a célt szolgálta az 1966 decemberében életbe lépett rendelet, amelynek alapján legális abortusz csak a 45 évnél idősebb, vagy a már négy gyermeket szült nők esetében végezhető. Így 1967–68-ban megduplázódott Romániában a születések száma, miközben gőzerővel haladt az iparosítás, az új lakónegyedek építése.

1968. augusztus 22-én **Ceausescu** több ezer ember előtt beszélt *Bukarestben*. Elítélte a Szovjetunió Csehszlovákia elleni agresszióját, és kiállt a békés, tárgyalásos diplomáciai megoldások mellett. S ettől kezdve ő lett a fejlett világ szemében a *jó fiú* a keleti blokkban, a béke védelmezője, a Nyugat barátja.

1970 és 1980 között egyre kimutathatóbbá váltak a rendszer hibái. Az újszülöttek halálázási aránya elérte a 20%-ot, az európai országok közül a legmagasabb szintet, miközben **Ceausescu** minden politikai fellépésénél gyermekekkel vetette körül magát. Kitüntetés járt a *Hős Anyának*,¹² aki megszülte tizedik gyermekét, hiszen segítségükkel Románia elérte a bűvös határnak számító 20 milliós lakosságszámot.

A vezér külpolitikailag is aktív. Fogadják Amerikában, Angliában, Franciaországban, találkozik a svéd és a norvég királlyal is. Kínában tett baráti látogatása után Romániában is bevezeti a kommunizmus jellegzetes ázsiai formáját, amelyben a pártfőtitkár nemcsak a nép szeretve tisztelt atyja és vezére, hanem egyben maga a *Tévedhetetlen*.

1983-ra a tiltott abortuszok száma aggasztó mértékben megnő, a gyermekhalandóság pedig meredeken emelkedik. A gyermekek és családok támogatására szánt központi keret nem elég, ezért az állam új eszközökhöz nyúl: a gyermektelen házaspárokat és azokat az orvosokat, akinek *gondatlansága miatt* meghal egy gyermek, adóval bünteti. Az orvosok eközben arra biztatják az anyákat, hogy nem kívánt, vagy fogyatékkal született gyermekeiket adják állami gondozásba. Így lépett az állam a család helyére.

12 Ijesztő párhuzama a történelemnek, hogy a román szenátus 2016-ban hallgatólagosan elfogadta *Ninel Peia* szociáldemokrata honatya azon törvényjavaslatát, amely élethosszig tartó havi járadékot biztosítana a legalább három gyereket világra hozó és felnevelő nők számára. A kezdeményezés ráadásul a Hős Anya tisztséget is biztosítaná az öt- vagy annál több gyerekes anyáknak. in Háromszék, 2016. október 18.

A kommunista felfogás nem ismerte a fogyatékos fogalmát. Ezeket a gyermekeket elrejtették világ szeme elől. A közvélemény nem is tudhatta, mi történik az árvaházakban s nevelőotthonokban ezekkel az árvákkal. Azok az orvosok, akik kollaboráltak a rendszerrel, azt hazudták az anyáknak, hogy fogyatékos gyermekük meghalt. Az újszülött kartonjára pedig azt írták: **irrecuperabil**, azaz: *helyrehozhatatlan*.

1980-ban a román államadósság elérte a 10 milliárd dollárt. Ezért **Ceausescu** drasztikus fiskális politikát vezetett be – a Nyugat nagy örömeire. Minden, ami az országban termelt vagy termelődött, exportra került: a hús, a tej, a gabona, a kőolaj, minden. Románia ezért gyógyszer, üzemanyag és élelmiszer nélkül maradt. A lakosság rengeteget szenvedett, mégis *Bukarestben* megépítik az elnöki palotát, Európa egyik legnagyobb épületét, és az ahhoz tartozó *politikai-diplomáciai negyedet*.

1984-re, miközben a tiltott abortuszok száma 60%-kal nőtt, az élelmiszerhiány miatt a gyermekeket vitaminokkal, az árváknál mutatkozó kóros vérszegénységet pedig vérátömlesztéssel kezelték. Ugyanebben az évben a **constantai** kikötőbe ellenőrizetlen származású vérplazmát szállító hajók futottak be...

1985-ben tovább szigorították az abortusz engedélyezését, annak feltételéül már legalább öt gyermeket írt elő. Meghökkenítő, de az orvosoknak a művi vetéléssel kórházba kerülő nőkhöz előbb a **Securitate** ügynökeit kellett kihívniuk, s csak azután segíthettek a betegen. Azokra az orvosokra, akikre akár csak a gyanú árnyéka vetült, hogy részt vettek tiltott abortusz elősegítésében, börtönbüntetés várt.

1989 decemberében, a forradalom kitörésekor 100 ezer árva gyermek élt a romániai állami intézetekben. Ezekben az intézetekben közállapotok nagyon súlyosak voltak, de a legdrámaibb a fogyatékos gyermekeké volt. Az állam elrejtette és hagyta őket meghalni. A *csegődi* intézetben két év alatt 137 gyermek halt meg, a gyermekhalandósági ráta elérte a 60 százalékot. Az áldozatok átlagéletkora alig haladta meg a két évet: az állam ide küldte őket meghalni. Megölte őket a hideg, az éhezés és azoknak az ápolóknak a közönye, akik maguk is anyák voltak, de a saját nélkülözésük, félelmük miatt közönyössé váltak a mások szenvedése iránt.

Ezekben az intézetekben volt, hogy napokig nem szállították el a gyermekek holttesteit, és egy lepedőbe csavarva a lépcső alatt várták, hogy elvigyék a kis halottakat. A kegyelet minimálisan sem volt jelen. Tömegsírban, névtelenül temették el őket.

A romániai forradalom után **dr. Pavel Oancea** *Csegődre* került, és így nyilatkozott.

„Amikor idekerültem, reménytelen volt a helyzet. 1988-89-ben 137 gyermek halt meg itt, ám az azt követő évben egyetlenegy sem. Hogyan lehetséges ez? Sajnos azt kell mondanom, hogy ide, és az ehhez hasonló helyekre meghalni küldték azokat a gyermekeket, akiknek kartonjára, születésükre az orvos ezt írta: *helyrehozhatatlan*. Ezek az intézmények kivégzőtáborokként működtek. Ezeket a gyermekeket a forradalom mentette meg.”

Mai kutatások rendre kimutatják, hogy a kommunizmus alatt árvaházban felnőtt gyermekek kikerülve a társadalomba, a szocializációs hátrány miatt nem tudtak beilleszkedni. Nagyon kevésnek sikerült a normális élet. Az örökbe fogadott gyermekek, aki külföldre kerültek, ma már felnőttek, és drámai látni, amint biológiai családjukat keresik.

Azok, akik nem tudtak beilleszkedni, az utcán élnek, és megszületett gyermekeiket kénytelenek állami gondozásra bízni. Az emberi tragédiák, amit egy elvetemült rendszer okozott, még hosszú évtizedekig meghatározzák történelmünket.

Ám ha azt gondolnánk, hogy a román kommunistáknál brutálisabb és elvetemültebb emberek sem korábban, sem később nem voltak, tévednénk. A kommunista világ egyik legelvetemültebb tervét a második világháború után a Románia által évszázadok óta hőn áhított moldáv területen, az akkori *Moldovai Szovjet Köztársaságban*¹³ hajtották végre:

Bár az élelmiszerexport 33-45%-kal nőtt, a konzervipar pedig 100%-kal termelt többet, mint a megelőző évben,¹⁴ a termékeket elvették a lakosságtól, s mindent a Szovjetunió oroszok lakta területeire szállították. Ügyészségi aktákból tudjuk, hogy a szovjetek által kiprovokált éhínség miatt Moldovában elterjedt a *kannibalizmus*. Ám mivel minden akta titkosított volt, a *kannibalizmus* államtitok maradt.

Gorsenin elvtársnak, a Szovjetunió főügyészenek

„A szárazság és alacsony termékenység miatt nagyon nehéz helyzet alakult ki. Az élelmezés lehetetlen, a disztrófiás¹⁵ betegek száma óriási. A halandóság, a kannibalizmus áldozatainak száma egyre nő. (...) Februárig 213 ezer disztrófiás, ebből

13 1939 augusztusában aláírták a Molotov–Ribbentrop-paktumot, ami kimondta, hogy Besszarábia a szovjet érdekszférában fekszik. 1940. június 26-án Románia ultimátumot kapott a Szovjetuniótól. A Szovjetunió a román hadsereg és közigazgatás azonnali kivonását követelte Besszarábiából és Észak-Bukovinából. A román közigazgatás és hadsereg kivonult a követelt területekről, amelyeket megszállt a Szovjetunió. A visszavonulás közben a román haderőt megtámadta a Vörös Hadsereg, amely a román hatóságok teljes kivonása előtt érkezett Besszarábiába. 43 ezer román katonát és hivatalnokot nem találtak a kivonulás befejeződése után... Az északi és a déli részek, jelentős etnikai kisebbségekkel, ukránokkal, bolgárokkal, németekkel az Ukrán Szovjet Szövetségi Köztársasághoz kerültek. Románia 1941-ben a Szovjetunió elleni támadás résztvevője volt. Megszállta Moldovát, és helyreállította ott közigazgatását. A megszállt Transznisztriában a románok – együttműködve a németekkel – deportáltak vagy kivégeztek 300 ezer zsidót, akik közül 147 ezer Besszarábiából vagy Bukovinából származott. A térséget a Vörös Hadsereg 1944. február–augusztusban hódította vissza. A szovjet uralom kezdeti időszakában a helyeket Észak-Urálba, Szibériába és Kazahsztánba deportálták.

14 Szocialista Moldova Újság 1947. január 28.

15 Megfelelő táplálék hiányában a szervezet eleinte a zsírszöveteket, majd az izomszövetet kezdi lebontani, melynek következtében kezdetben a fejlődés lelassulása, súlygyarapodás megállása, fogyás, majd izomsorvadás következik be. A sorvadást *hipotrófiának*, vagy *disztrófiának* nevezük.

39 ezer négy éven aluli gyermek, 33 ezer négy-tizennégy év közötti. (...) 14 ezer halott az ideiglenes kórházakban. (...) A betegek száma egyre nő. A gyilkosságok száma ugyancsak növekszik. A börtönök telítettek. **Ha valaki őrizetlenül hagyja gyermekeit, a szomszédok megölik és megeszik őket.** (...) A falvakat izoláljuk, és hagyjuk meghalni a betegeket. Mászt nem tehetünk.” Így szól a jelentés¹⁶.

(Moldovában¹⁷ a megmaradt lakosság zömét 1949 és 1954 között több hullámban a **Gulag** kényszermunkatáborába deportálják. A megmaradt moldvai csángók, magyar szombatosok így kerülnek végleg a kazah, kirgiz bányákba, ahonnan soha nem térnek vissza.)

A szovjet típusú diktatúrák semmilyen erkölcsöt, etikát nem ismertek. Hosszú évtizedek alatt emberek tízmillióit likvidálták, taszítottak nyomorba, és gyászos örökségük a mai napig meghatározza életünket.

16 Titkos Jelentés 009 -24 / 13.II.1947/ MK Nemzeti Levéltár, fond 3085,129 akta.

17 Románia elnöke, *Traian Băsescu* 2014-ben kijelentette, hogy Romániának és Moldovának egyesülnie kell, mivel mindkét országot ugyanaz a nép lakja.

dr. Képesy Imre

Csehszlovák Gulág

A második világháború utáni Csehszlovákiában a munkatáboroknak lényegében három kategóriája létezett.

Elsőként a német hadifoglyok számára hoztak létre táborokat, szám szerint kilencet. Ezek Jáchymov (Nyugat-Csehország, Karlovy Vary mellett) és Příbram (Prágától délnyugatra) környékén létesültek. A táborok belső igazgatása a szovjet hatóságok (főként a Vörös Hadsereg) alá tartozott, a csehszlovák hatóságok mindössze az őrzésben láttak el feladatokat. 1945 után a lakosság két nagyobb csoportját érintette főként a táborokba hurcolás. Az egyik csoport a szudétanémetek csoportja volt, mint etnikai közösség, a másik nagy csoportba az ún. „kollaboráns kapitalisták” tartoztak. E fogalom lényegében bárkit takarhatott.

A második kategóriát az ún. *kényszermunkatáborok* jelentették. Csehszlovákiában elsőként a 105/1945. sz. Szlovák Nemzeti Tanácsi (SZNT) rendelet foglalkozott az ún. munkatáborok ügyével, majd 1948-ban a 247/1948. sz. törvény rendelkezett az ún. kényszermunkatáborok felállításáról, illetve működésük legfontosabb szabályairól. E törvény alapján Csehországban a már említett két város környékén (Jáchymov és Příbram) elsőként 5 tábort hoztak létre, míg Szlovákiában összesen 6 tábor létezett. A törvény értelmében a táborok felállítása a belügyminisztérium feladata volt (Szlovákia vonatkozásában a belügyi megbízott kapta e feladatot).¹⁸ A minisztériumnak lehetősége volt arra is, hogy az ún. kerületi¹⁹ nemzeti taná-

18 Erre az elhatárolásra azért volt szükség, mert az 1944. augusztus 29-én kirobbant szlovák nemzeti felkelés legfontosabb szerveként létrejött Szlovák Nemzeti Tanács magának vindikálta a jogot, hogy Szlovákia vonatkozásában gyakorolja mind a jogalkotói, mind a végrehajtói feladatokat (mintegy kvázi kormány). A Belügyi Megbízotti Hivatal lényegében ennek szerveként működött. Ez a fajta önállóság a későbbiekben lényegesen gyengült, 1948-at (a kommunista hatalomátvételt) követően lényegében meg is szűnt.

19 Középszintű közigazgatási egység (hasonlóképp, mint Magyarországon a vármegye, illetve a megye).

csokra bízta ennek megszervezését. A jogszabály kimondta, hogy a táborokba utalt személyek munkaerejét az állami vállalatok, szövetkezetek érdekében kellett hasznosítani, a (két)éves gazdasági terveknek megfelelően.

A táborokba egyrészt azon személyeket lehetett utalni, akik 18–60 év közöttiek voltak, testileg és lelkileg munkára alkalmasak voltak ugyan, de azt kerülték (lényegében ők jelentették a közveszélyes munkakerülők kategóriáját), vagy egyébként veszélyeztették a népi demokratikus államrend és gazdasági élet építését. Emellett azokat is fenyegette a törvény az internálással, akik az előbb említett személyek számára lehetővé tették az efféle magatartás tanúsítását.

A jogszabály másrészt azokra is kiterjesztette a hatályát, akiket jogerősen elítélték a népi demokratikus köztársaság védelméről szóló törvény megszegése miatt, illetve a feketekereskedelmet és hasonló tevékenységeket büntető törvény alapján. Ugyanez a sors várt a kétéves gazdasági terv büntetőjogi védelmét szabályozó törvény alapján elítélt személyek számára, illetve a nemzeti (állami) vállalatok, államosított vállalkozások büntetőjogi védelmét szabályozó törvényben meghatározott bűncselekmények elkövetése miatt. Ezen túlmenően azon személyek esetén, akiket kihágás (mai értelemben vett szabálysértések) elkövetése miatt büntettek meg, és az elzárás esetén lehetőség volt annak kimondására, hogy annak elteltét követően.

Mindez lényegében azt eredményezte, hogy négy csoportot különítettek el a gyakorlatban: egyrészt a közveszélyes munkakerülőket, akik törvénytelen módon jutottak bevételhez (prostituáltak, vagyon elleni bűncselekményeket üzletszerűen elkövető személyek), de azokat is ide sorolták, akik a lebontásra ítélt kapitalista társadalmi-gazdasági rendszerben jelentős vagyont halmoztak fel, és abból tartották fenn magukat (kulákok, iparosok, bérházak tulajdonosai stb.)

A politikai rendbontókat szintén táborba vetéssel fenyegette a törvény, az ide tartozó személyek kritériumait viszont magának a törvénynek az indokolása sem határozta meg pontosan. Szerepet játszott az osztályhoz tartozás, a magatartás tanúsításának helye, körülményei stb. Mindent üldöztek, ami államellenes, kommunizmusellenes, szabotázs elkövetésére irányuló cselekedetnek minősült, így akár egy színházi előadást, melyben „reakciós” elveket dicsőítettek, vagy amennyiben egy kulák nem megfelelően művelte, használta földjét, de ugyanezen sors várt az államosításellenes propagandát hirdető személyekre is, valamint a közrend, köznyugalmat háborító személyekre. A gazdasági rend felforgatói képezték a harmadik kategóriát, ide tartozott bárki, aki akár nyereszkeskedési céllal, akár a népgazdaságot szándékosan sértő magatartást tanúsított. Különösen a vállalkozók, iparosok, kulákok voltak érintve. A feketekereskedelem minden formáját üldözték, a valuta- és deviza-bűncselekmények elkövetőit szintén, a beszolgáltatások megtagadóit, a vagyonukat eltitkoló személyeket. Az utolsó kategóriába pedig azok a személyek tartoztak, akik az előbbi személyeket bármiben segítették.

A leggyakoribb indokok az internálásra a következők voltak: kapcsolatban áll külföldi állampolgárokkal, a rokonai között osztrák állampolgárok vannak, külföldi rádiót hallgat, nem értett egyet az államosítással, hamis híreket terjesztett, ház tulajdonosa, reakciós elemekkel tart kapcsolatot, hazárdjátékok, munkakerülő, házastársa ellenezte az államosítást.

Az internálás hosszáról háromtagú bizottságok döntöttek, amelyek tagjait és póttagjait a kerületi tanácsok nevezték ki. A javaslatétel alapvetően a járási bizottságok kezében volt, ők terjesztették fel a kijelölt személyek listáját a kerületi szervekhez, együttműködve a vámhivatallal, az állambiztonsági szervekkel. A táborba utalás hossza a törvény alapján három hónaptól két évig terjedhetett. Ezen túlmenően lehetőség volt arra is, hogy bevonják az illető vállalkozói engedélyét, a vállalkozását állami felügyelet alá helyezzzék stb.

Mind a táborba utaló végzés, mind az egyéb következményeket kimondó döntés ellen fellebbezéssel lehetett élni, fellebbezés benyújtásának azonban nem volt a végrehajtásra halasztó hatálya. Ugyanakkor kötelezően meg kellett vizsgálnia a „jogorvoslati” szervnek minden olyan döntést 1949. április 27-ét követően, amikor a kerületi bizottság akként döntött, hogy nem utalja a szóba hozott személyt táborba.

Abban az esetben, ha terhes nőről volt szó, vagy valakinek a kötelező katonai szolgálatra kellett jelentkeznie, esetleg az illetőt már korábban bűncselekmény elkövetését követően vizsgálati fogságba helyezték, akkor a belügyminiszter vagy a Belügyi Megbízotti Hivatal dönthetett a táborba utalás felfüggesztéséről.

A törvény akként rendelkezett, hogy három hónap elteltét követően a tábor vezetése dönthetett az internálás lerövidítéséről, amennyiben az internált a munkavégzésével és magaviseletével bizonyítja, hogy elengedését követően munkás, rendes és törvénytisztelő életet fog élni, illetve amennyiben ennek ellenkezőjét valószínűsítették, abban az esetben lehetőség volt a táborban töltött idő meghosszabbítására is. Ez a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy a táborokba utalt személyek három kategóriába tartozhattak. A bekerülést követően mindenki a II. osztályba tartozott, közigazgatási eljárás során azonban dönthettek a III. osztályba sorolásról is. Jó magaviselet esetén feljebb lehetett kerülni egy szinttel. A legfontosabb következményt az jelentette, hogy amennyiben legalább 3 hónapon keresztül valaki az I. osztályba tartozott, abban az esetben lehetőség volt az internálás időtartamának lerövidítésére (legfeljebb a teljes időtartam harmadával). A III. osztályba sorolt személyek esetén viszont lehetőség volt ennek ellenkezőjére, tehát a táborban töltött idő meghosszabbítására.

Garanciális szabály volt, hogy abban az esetben, ha tartósan munkaképtelenné vált valaki testileg vagy lelkileg, akkor el kellett engedni. Ennek hiányában viszont köteles volt a rábízott munka elvégzésére, vagy a tábor területén, vagy akár azon kívül. A táborban dolgozó személyek munkájukért fizetést kaptak, de ennek jelentős részét levonták a tábori költségek „fedezésére.

Előírta a jogszabály azt is, hogy a táborokban oktatást nyújtsanak. Ezalatt azt kell érteni, hogy felvilágosító kampányt szerveztek a táborok lakói számára, aminek célja volt a kapitalista gondolkodásmód helyett a szocialista értékekre való „átnevelés”. Ennek részét képezte a foglyok meggyőzése, nevezetesen, hogy okkal kerültek a munkatáborokba, és ki akarták alakítani bennük a helyes nézőpontot a nép és a nemzet irányába. Tanítani kívánták a fasizmus és nácizmus elleni harc fontosságát, valamint a csehek és szlovákok közti egyenjogúság, illetve a szocialista internacionalizmus jegyében a baráti országokkal való bajtársias viszony jelentőségét. Oktatták a szláv országok kultúráját, beszámoltak a jelentős hazai és nemzetközi eseményekről, ennek vonatkozásában felhívták a figyelmet ugyanakkor a külföldi (nyugati) propaganda kártékony hatásaira, illetve a szabadon engedést követően is írásban tartották a kapcsolatot a volt táborlakókkal. 1949-től kezdve külön folyóiratokat indítottak a táborokba utalt személyek számára (Tábori élet, Átnevelés, Életünk, Tábor címekkel).

Szlovákiában a legnagyobb munkatábor Novákyban volt megtalálható. A befogadóképessége 1500 fős volt. 1941 és 1951 között, három különböző politikai rendszeret kiszolgálva tartottak fogva származásuk, illetve szociális körülményeik, vagy politikai meggyőződésük okán embereket. Megépítésére a Szlovák Állam idején, a zsidókérdés megoldásának részeként került sor, a zsidóság munkaerejét felhasználva építették át velük a már korábban is létező komplexumot. A 105/1945. sz., a Szlovák Nemzeti Tanács megalkotott rendelet alapján már abban az évben munkatáborként reaktiválták, ahova többek között a 33/1945. sz. SZNT-rendelet alapján utalták a háborús bűnök miatt elítélteket. A kényszertáborként való működés 1948 decemberében kezdődött meg, amikortól a német hadifoglyokat elkezdték kitelepíteni Németországba, az amerikai és szovjet megszállási övezetbe. Az első hónapokban több kritika érte a vezetés részéről a tábort – túl alacsony számúnak tartották a munkaerőt, akik közül sokan semmiféle hasznos tevékenységet nem végeztek.

1949 márciusában állították fel a nők számára is részleget, ami el volt különítve a férfiktól. Leginkább prostituáltakat utaltak a táborba, akiket leginkább fodrászoknak képeztek, valamint varrónőknek. A szlovák országrészen belül nőket csak ebbe a táborba utaltak. 1949-től kezdve a leginkább munkaerőhiánnyal sújtott szektorokban is elkezdték őket foglalkoztatni, többek között mezőgazdasági munkák, építési munkák esetén, valamint a bankszektorban. Ez azonban csak azok számára volt lehetővé téve, akiket nem politikai okokból küldtek. Ami a társadalmi/szociális összetételt illeti, a legtöbben a munkások, illetve a kisiparosok közül kerültek ki (19-19%). Az internáltak kb. 15 százalékát hivatalnokok tették ki, 11 százalékuk vállalkozó volt, a parasztság aránya 10 százalékot tett ki. A munkanélküliek aránya 12 százalék volt, míg 2 százalékuk volt diák.

Az ilavai tábor a vár területén helyezkedett el, amit már a 19. századtól börtönként használtak. Az összes tábor közül itt voltak a legmostohábbak a körülmények,

nem volt vízvezeték, központi fűtés, és 1948 szeptemberéig még áramellátás sem. Ide leginkább a politikai rendbontók kerültek, akik a Dubnica melletti Skoda-gyárban dolgoztak. 1949-ben először megszüntették, majd az államrendőrség védnöksége alatt újjászervezték. Ekkor főként azokat küldték ide, akik államellenes cselekmény miatt lettek elítélve.

Ústie nad Oravou mellett egy relatíve kisebb tábor jött létre, 100 m² területen. Az itt elhelyezett személyek főként az árvai duzzasztógát építésében vettek részt. A hroneci munkatábor akkor jött létre, amikor a belügyi megbízott hivatala igyekezett együttműködést kialakítani az egyes állami vállalatokkal a táborok hatékonyabb működése érdekében. Ez volt a második legnagyobb tábor Szlovákiában. Trencsénben 1950-ben kezdte meg működését a tábor. Az internáltak az Odeva gyár építésében vettek részt, csak négy hónapig működött. Az utolsó, Ruskovban található táborról eléggé keveset tudunk. Ezt 1951-ben létesítették, és 1953-ig működött, tehát ez számított a legkésőbbig működtetett tábornak.

1949-ig 9061 személyt helyeztek el táborokban, ebből 2174-et Szlovákiában. Eredetileg 30 000 fővel számoltak, később 15 000-et prognosztizáltak. A kommunista párt részéről kifogásolták, hogy nem vették eléggé figyelembe az osztályszemponthoz tartozó kiválasztásnál, amit mutat a munkások kifejezetten magas aránya, 1949-ben az internáltak 34 százalékát tették ki Csehszlovákia vonatkozásában. 1950-re az arányuk 25 százalékra csökkent.

A helyzet „javítása” érdekében különböző akciókat indítottak, az első a Katolikus akció volt, melynek keretében izolálni kívánták az egyház tagjait. 1949-ben zajlott ugyancsak a „Dél” akció, amely a dél-szlovákiai járásokban a 15 hektárnál nagyobb földbirtokkal rendelkező, politikailag megbízhatatlan személyek eltávolítására irányult, valamint a Pozsonyban meghirdetett, prostituáltak összegyűjtésére és internálására irányuló akció.

Csehszlovákiában a táborok rendszere 1950-ben került jogilag újrászabályozásra, a büntetőjogi kodifikáció eredményeként megszületett ugyanis az új büntető törvénykönyv, valamint a büntetőeljárás kódex. Ez akként rendelkezett, hogy abban esetben, ha valakiről a büntetésének kiállítását követően sem lehetett feltételezni, hogy törvénytisztelő, dolgozó életvitelt kívánna folytatni, azt a személyt munkatáborba utalhatták. A táborok rendszere hivatalosan 1952. december 31-én szűnt meg, szlovák területen 1953. március 15-én, cseh területen (Brünn városában) egy évvel később, 1954. február 15-én. A Szlovákia területén működő, 1948-as törvény alapján létrehozott kényszermunkatáborokba összesen 8240 személy utaltak. A TPN-táborokat 1954-ben eltörölték ugyan, de még fennmaradtak néhány évig, csak azzal a különbséggel, hogy ettől kezdve nem nevezték ezeket az intézményeket „táboroknak”. Az utolsó tábor 1956-ban zárták be, de a táborok intézményét végül 1961-ben számolták fel teljesen.

JAVÍTÓ-NEVELŐ TÁBOROK

Ezek a táborok főként Jáchymov, Horní Slavkov és Příbram térségében jöttek létre. 18 ilyen típusú táborról tudunk. 1954 őszéig a Nemzetbiztonsági Osztály, azt követően a Belügyminisztérium irányítása alá tartoztak. Ezekben a táborokban leginkább politikai foglyok voltak, de köztörvényes elítélteket is lehetett találni.

A táborokban néhány barakk volt. Ezek közül egyet használtak a tábor vezetői, illetve az adminisztratív személyzet, valamint az őrk. Ezen túlmenően egy külön épületben voltak a raktárok (főként ruhát tároltak), mosókonyha, szárító, latrina, konyha stb. A körülmények több táborban kifejezetten rosszak voltak, volt, ahol 1500 emberre összesen 4 latrina jutott. A lakóhelyiségként szolgáló barakkokban általában 10 helyiség volt, mindegyikben 20 embert helyeztek el. Az egyes személyek kartondobozokkal választották el ágyaikat, ez jelentette a „privát szférát”. Emellett egy tűzhely is található volt e helyiségekben, azt azonban csak a leghidegebb napokban használták.

1951-ig a táborok belső igazgatásáért az igazságügyi tárca felelt (börtönügy körébe sorolták), míg a külső védelmezésüket a Nemzetbiztonsági Minisztérium látta el. Ezen év július 1-jétől teljesen a Nemzetbiztonsági Minisztérium felügyelete alá kerültek a táborok. Elmondhatjuk, hogy 1951–1954 között uralkodtak a legrosszabb állapotok a táborokban. 1951-et követően kezdődött meg cseh területeken a táborba internált személyek számára az urán feldolgozása, amit az emberi mivoltot lealacsonyító körülmények között kellett végezniük. 1954-ben, amikor a Belügyminisztérium irányítása alá kerültek a táborok, valamivel nyugodtabbá vált a helyzet. A foglyok itt is lényegében ingyen dolgoztak. Miután levonták az étellemezésre, a szállásra stb. járó pénzt, a „fizetésükből” lényegében nem maradt semmi sem. Arról nem is beszélve, hogy 1950 és 1960 között 3000 baleset történt, ezek közül 450 halállal végződött.

Ennek oka abban keresendő, hogy egy 1945 őszi megkötött titkos egyezményben Csehszlovákia és a Szovjetunió abban állapodott meg, hogy nagy mennyiségben uránt fognak szállítani a szovjet állam számára. Először azon németekkel végeztették el a munkát, akiket nem toloncoltak ki. Amikor már nem volt elegendő a munkaerő, a keleti fronton elfogott német hadifoglyokat a Szovjetunió részben e táborokba küldte. 1949-et követően, amikor már nem lehetett több hadifoglyot idevezényelni, több ezer politikai fogoly vette át a helyüket, akiket a munkásosztály ellenségeinek tekintettek. 1953-ban összesen 12 000 politikai elítélt tartózkodott a táborokban, és 1953–1959 között további 3500 személyt internáltak.

E táborokban az évek során összesen kb. 70 000 fogoly tartózkodott. A radioaktív sugárzás következtében, valamint a gránitbányászat közben képződött por belélegzése folytán a többségnél maradandó egészségkárosodás következett be – sokan tüdőrákban haltak meg. Összesen 98 000 tonna uránércet küldtek a Szovjetunióba.

31 esetről tudunk, amikor szökési kísérlet miatt lelőttek embereket, illetve 439-en haltak meg különböző okokból. Ezek az adatok ugyanakkor a táborok vezetőségétől származnak, akik tetszőlegesen jelölhették meg mindennemű ellenőrzés hiányában a halál okát, tehát erőteljesen megkérdőjelezhető a szavahihetőségük, amit alátámaszt a szemtanúk állítása is.

Ha valakit addig vertek a táborban, hogy az az illető halálához vezetett, azt is nagy valószínűséggel balesetként jegyezték fel. A 31 eset, ahol lőttek, viszont biztosan kivétel nélkül szökési kísérlet következtében történt. Tömeges szökésekre is sor került, ezek többsége azonban eredménytelen volt. 1951. március 14-ről 15-re virradó éjszaka a jáchymovi 14. számú táborból 11 fogolynak sikerült megszöknie, azonban másnap többségüket elfogták és kivégezték. Egy személynek sikerült a cseh–szlovák „határhoz” elérnie, azonban ott az állambiztonsági szervek elfogták és kivégezték. Ez volt az egyik legnagyobb szökési kísérlet, a másik 1952 novemberében történt, amikor a Kamenná na Příbramsku melletti táborból húsz ember szökött meg.

A legrosszabb helyzetük azoknak volt, akik az uránbányák köré szervezett táborokba kerültek. Ezek a következő táborok voltak:

- Bytíz na Příbramsku,
- Nikolaj,
- Vojna,
- Vykmanov I. Jáchymov mellett,
- Vykmanov II. Jáchymov mellett,
- Mariánská Jáchymov mellett,
- Ležnice Horní Slavkov mellett.

A Csehszlovákiából Szovjetunióba történő deportáltak ügyének vizsgálata a rendszerváltást követően indult, pontosabban indulhatott meg. A 90-es évektől kezdve indult meg Szlovákiában a kérdés tudományos feltárása, ugyanez Csehországban csak egy évtizedes késéssel kezdődött meg. Eredetileg 35 000 személyt valószínűsítettek,¹ akit érintett a Gulag-táborokba való deportálás, ugyanakkor a későbbi kutatások megerősítették, hogy 25 000-re tehető a deportált személyek száma (a változás főként annak tudható be, hogy a két világháború között Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja területéről kevesebb személyt vittek el a munkatáborokba, mint azt eredetileg feltételezték).

Teljesen pontos információval a deportált személyek számáról azonban nem rendelkezünk. Ez részben arra vezethető vissza, hogy azokon a listákon, amelyeket az 1950-es években a csehszlovák hatóságok készítettek a „politikai elítéltekről”, egyes személyek több alkalommal is szerepeltek. Másrészt a Szovjetunió felbom-

1 <http://www.mzv.cz/file/16272/Perzekuovani.pdf>

lását követően kutatható váltak az NKVD iratai, ugyanakkor ezek sem voltak teljesen pontosak. Név szerint a mai Szlovákia területéről 7419 személyről tudunk, míg a mai Csehország területéről 4150 embert vittek el. A mortalitási ráta ijesztően magas: a cseh területekről elhurcolt emberek több mint fele, 2150 fő halt meg a táborokban, és hasonló az arány Szlovákia vonatkozásában is. Az eredeti becslések Kárpátalja vonatkozásában 20 000 fővel számoltak, de az NKVD-anyagok alapján valószínűsíthető, hogy a tényleges szám ennek fele, 10 000 körül lehetett azzal, hogy e számba beletartoznak azok is, akiket a háborút követően kivégeztek. Közülük is valószínűleg csak a fele élte túl a munkatáborok megpróbáltatásait, ugyanakkor 1945-öt követően e terület már nem tartozott Csehszlovákiához, hanem a Szovjetunió részét képezte, ezért különbözőek a statisztikák (attól függően, hogy melyik országhoz számítják e személyeket).

A második világháborút követően a deportálások által legsúlyosabban érintett részek Dél- és Kelet-Szlovákiát jelentették, valamint a Szepesség környékét (ahol jelentős számú német és magyar kisebbség élt). Ezeken a területeken főként 1945 január és március között, míg Prágában 1945 májusa és júniusa között történt a legtöbb deportálás. Ugyanakkor egészen 1949-ig datálhatóak olyan esetek, amikor a Szovjetunióba vittek egyes személyeket kényszermunkára, holott 1948 februárjától, a kommunista hatalomátvételtől számítva Csehszlovákia a szovjet rendszer egyik hű szövetségesének számított. (Az egyik ügyben, 1949-ben azért fogtak el és deportáltak két személyt, mert az NKVD szerint kapcsolatot tartottak fenn a nemzetközi burzsoáziával. Ők csak 1956-ban térhettek haza, rehabilitációjukra egészen 1990-ig kellett várni, amikor a SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága megsemmisítette a velük szemben hozott ítéletet.)

Milada Polišínská szerint az egyik legfontosabb dokumentumot témánk vonatkozásában az az 1944. május 8-án Csehszlovákia és a Szovjetunió megkötött szerződés képezte, mely azt volt hivatott rendezni, hogy milyen viszony fog fennállni a csehszlovák közigazgatás és a Vörös Hadsereg parancsnoksága között Csehszlovákia felszabadítása során. E szerződés értelmében a hadműveletek befejezését követően minden hatalmat át kellett adni a csehszlovák hatóságok részére, sőt a szerződés 7. cikke leszögezte, hogy még a szovjet hadsereg ellen elkövetett bűncselekmények esetén is Csehszlovákia volt (lett volna) jogosult eljárni.

A szerződés aláírását követően megindultak a tárgyalások a részletkérdések vonatkozásában. Szeptember 27-én egy memorandumot fogalmazott meg a szovjet fél, amelyben korlátozták a fenti szerződés hatályát, kimondva, hogy a Csehszlovák területen lévő szovjet állampolgárookra pl. külön rendelkezések vonatkoznak. A Vörös Hadsereg csehszlovák földre érkezését követően a szerződés szabályai nem lettek betartva, sokszor teljesen önhatalmúan intézkedtek lényegében bárki ügyében.

A szovjet katonák főként farmereket, földműveseket vittek el, ugyanakkor azon a listák alapján, ahol foglalkozás szerint szerepelnek az elhurcolt személyek, szembe-tűnő, hogy valójában eléggé széles volt a kör e tekintetben: kerületi bírósági elnökök, ügyvédek, ügyészek, közjegyzők, plébánosok, gépjárművezetők, postai hivatalnokok, kertészek, szerzetesek, diákok egyaránt szerepeltek a hivatalos feljegyzésekben. Bizonyos esetben nem foglalkozást, hanem politikai hovatartozást jegyeztek fel, ennek főként szlovák foglyok tekintetében volt főként jelentősége, például abban az esetben, ha az illető a Hlinka-gárda tagja volt. A Szlovák Állam központi kormányzatához tartozó személyek közül mindössze kettőről tudunk, illetve a karhatalom részéről is relatíve csekély számú személyt vittek el (a volt szlovák csendőrség tagjai közül 30 személyt deportáltak).

A deportálásra „kijelölt” személyek leginkább a 18–50 közötti korosztályból kerültek ki, de nem kevés példa akadt arra is, hogy 50–60 év közötti személyeket is elvittek. Senki sem érezhette magát ugyanakkor biztonságban, a legfiatalabb, akit elvittek, 1913-ban született, tehát elfogásakor 13-14 éves volt, míg a legöregebb személy 1874-es születésű (Rudolf Uhle német származású orvos, akit 71 éves korában vittek el). Más források ugyanakkor 1871-re teszik a legidősebb személy születési évét.

Körülbelül 70 táborba deportáltak Csehszlovákiából. Ezek közé tartozott: Alagir, Arhangelszk, Borovka, Boris, Bulanash, Cserepovec, Donbasz, Dzauzhikau (Vlagyikavkaz), Gorlovka, Kisinyov, Krasznaja Gorka, Kuzbasz, Luisford (Luzanovka), Magnyitogorszk, Molotovszk, Murmanszk, Norlitzk, Novoszibirszk, Nowy Targ, Nuzal, Odessa, Polivinka, Rudnyiki, Szadon, Steblov, Sznyezsnoje, Stalino (Donyeck) stb. Arra való tekintettel, hogy rengeteg tábor létezett, a helyszínen túlmenően gyakran számmal is jelölték a konkrét tábort (Stalino mellett pl. a 13. számú táborban voltak a Csehszlovákiából deportált személyek).

A kényszermunkára kijelölt személyek elfogására az egyik leggyakoribb módszer az volt, hogy egy meghatározott helyre hívták őket azzal az ürüggyel, hogy önkéntes munkát végezzenek néhány napon keresztül. Ez jelenthette akár azt is, hogy meghatározott életkor (18–60 közötti) férfiakat behívtak egy gyárból, vagy akár egy egész tanyáról, településről. Az ürügy általában valamilyen javítási munka volt. Ez leginkább a helyi távközlési torony megszerelését jelentette azzal az indokkal, hogy ez szükségeltetik ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg folytathassa a hadműveleteket. Hozzáadték gyakran azt is, hogy két-három napra elegendő élelmet hozzanak magukkal. Arra is találunk példát, hogy hidak, vasútvonalak vagy utak javítására szólították fel a helyi lakosságot, és bizonyos esetekben valóban sor került a munka elvégzésére, azonban ezt követően nem engedték őket szabadon. Bizonyos esetben nem a szokásos háromnapi munkát kérték, hanem egy hónap szerepelt előrejelzés-ként, de a valóságban ez is éveket jelentett.

A kijelölt személyek általában engedelmesen eleget tettek a felhívásnak, néhányan lelkesebben, mint mások, de a legtöbb esetben mindennemű gyanakvás nélkül. A parancsot gyakran a csehszlovák közigazgatáson keresztül adták ki, ami a felszabadítók és felszabadítottak közötti összhangra és együttműködésre utalt, és még hitelesebbé tette a kérést. A legtöbb esetben azonban, amikor a személyek megérkeztek a kijelölt helyszínre – ez általában egy zárt épületet jelentett, egyből fogolyként kezelték őket a szovjet katonák. Ezeket az épületeket körbevették, az elfogott személyeket sem engedték ki, és őket sem látogathatta meg egyetlen családtagjuk sem. Volt, hogy akár 180 embert is napokon keresztül fogva tartottak, mielőtt elindították volna őket a Szovjetunióba. Több alkalommal művelődési központokba, vagy akár plébániákba is helyreállító munkák végzésére kötelezték a behívott személyeket, ahonnan már nem távozhattak szabadon.

A háborús cselekmények befejezését követően egyre több helyen terjedt a hír, hogy egyes személyeket a katonák elvittek, és nem látták őket többé, de jelentős ellenállásra sehol sem került sor. Ennek az egyik fő oka abban keresendő, hogy azzal fenyegették meg az elfogott személyeket, hogy amennyiben nem engedelmessé válnak, akkor családjukat fogják felelősségre vonni. Arra vonatkozóan, hogy akár csak a legenyhébb utalásra is sor került volna az igazságot illetően, egyetlen kutató sem talált nyomot, holott valószínűleg a Vörös Hadseregnek a térségen belül állomásozó egységei között teljesen köztudott volt a Gulag-táborok létezése. Egyedül az első csehszlovák hadsereg katonái próbálták a civil lakosság figyelmét felhívni a veszélyre.

A fogva tartás/internálás első napjaiban a kihallgatások és a stressz, valamint a sokk hatására fizikailag is legyengültek a deportálásra kijelölt személyek, ami az ellenállásukat is valószínűtlenebbé tette.

Bizonyos esetekben arra is sor került, hogy a házukból vigyék el a kényszermunkára kiszemelt személyeket. A kihallgatások akár éjszakába nyúlóan zajlottak, a cél az volt, hogy beismerjék az ellenük emelt vádakot, ami a legtöbb esetben kémkedés volt. Az elfogott személyeknek (akik döntő többségükben egyáltalán nem, vagy csak alig beszéltek oroszul) semmiféle tolmácsot nem biztosítottak, így képtelenek voltak arra, hogy megvédjék magukat. Lényegében teljesen önkényes módon ítélték e személyeket 10-től 15 évig tartó kényszermunkára, bizonyítékok bemutatására nem került sor, védelmet nem kaptak, sőt gyakran azt sem mondták meg a terheltek számára, hogy mivel vádolják őket. A csehszlovák–szovjet szerződés értelmében e személyeket nem lehetett volna ugyan a szovjet hatóságoknak elítélniük, viszünk azzal, hogy a hadműveleti zónák nem voltak pontosan meghatározva, a csehszlovák joghatóság ingataggá vált. Függetlenül attól, hogy e személyeket néhány napi munkára kötelezve tévesztették meg, vagy a polgári jogelvek teljes felrúgásával ítélték el őket, néhány központban emberek ezrei várták, hogy a transzportjuk meginduljon a Szovjetunió irányába.

Külön csoportot képeztek azon személyek, akik véletlenül kerültek a szovjet hatóságok látókörébe. Itt főként arra kell gondolni, hogy miközben valaki utazott, vagy akár a falvak vagy városok utcáin tartózkodott, vagy munkába tartott, akkor tartóztatták le. Ilyen esetekben általában szintén kémkedéssel vádolták őket.

Arra való tekintettel, hogy a szlovák állam 1941-ben belépett a németek oldalán a második világháborúba, és hadat üzent a Szovjetunióknak, logikusnak tűnhet, hogy e személyekkel szemben fel kívánt lépni a szovjet hadsereg. Azonban a statisztikákból az tűnik ki, hogy a Hlinka-őrség, illetve a Hlinka Néppárt tagjai csekély kisebbségét tették ki a letartóztatott személyeknek. A legtöbb esetben véletlenszerű kiválasztásról beszélhetünk. Többször a szomszédok személyes bosszú gyanánt jelentettek fel embereket, irigységből vagy egyéb okból. Ez nem pusztán feltételezés, több esetben nem takargatták az informátorok a kilétüket, sőt, nyíltan vállalták, hogy a Vörös Hadsereg és az NKVD számára információt szolgáltattak.

E két szervezet volt egyébként a szerves résztvevője a deportálások lebonyolításának. A lakosság tisztában volt ugyan a kettő közötti különbséggel, a valóság azonban akként festett, hogy semmilyen különbség nem volt abban, hogy egyik vagy másik szerv fogott el valakit. Kettejükre szoros együttműködés volt jellemző.

A Vörös Hadsereg hazudott az embereknek, felhasználta a helyi közigazgatást saját céljaira, falvakat néptelenített el, vagy csak nőket, gyermekeket és öregeket hagyva hátra, de ezzel együtt nagy számban deportáltak nőket, illetve lányokat is.

A szétszakított családok rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. A nők foglalkoztatottsága ebben az időszakban egészen minimális volt, a legtöbben a szomszédok és/vagy a rokonok jóindulatára voltak utalva. Ezeket a problémákat a csehszlovák hatóságok több alkalommal is jelezték, azonban a szovjet hatóságok sosem jelezték, hogy tömegesen hajlandóak lennének hazaengedni a deportált személyeket.

A Gulag-táborokból hazatért embereket sokáig kísértette az, ami velük történt. Azok, akik hazatértek a fogságból, nem tudták egyszerűen maguk mögött hagyni a múltat. Milada Polišenská könyvében erre több példát is találhatunk: Pásztor Gejzát 1945 februárjában deportálták, és csak 1949 júniusában térhetett haza. Az ő esete is jól jelzi, hogy ugyan elfogását követően a csehszlovák hatóságok (ahogy több esetben is) kérték a szovjet szerveket, hogy engedjék el az internált személyeket, de azok egyáltalán nem vették ezt figyelembe. (Sőt, több esetben arról számoltak be a deportálásra várók, vagy azok, akiket már deportáltak, hogy a csehszlovák hatóságok hivatalos kérelmeit szemük láttára tépték szét.) Visszatérve Pásztor esetére, 3 alkalommal is áthelyezték különböző táborokba, és egy alkalommal majdnem döntöttek a szabadon bocsátásáról, de a delegáció elveszítette az ügyére vonatkozó papírokat, ami egy évvel toldotta meg a kényszermunkát az ő esetében. Amikor hazaengedték, a felesége és a lánya alig ismertek rá. Házassága tönkrement, és a hatóságokkal is problémái voltak (csakúgy, ahogy a többieknek is). Mivel a párt szemében politikai elítéltnak számított, megfenyegették, hogy amennyiben

bárkinek is elmondja, mi történt vele, akkor megbüntetik. Elmondása szerint értesítette a Csehszlovákiában működő Vörös keresztet is azon táborokról, ahol több száz személyt internáltak, de ennek semmilyen következménye nem lett. Emellett a táborokat megjárt emberekre mint a szocializmus ellenségeire tekintettek, aminek következtében nehéz volt a társadalmi reintegrációjuk, nehezen találtak munkát maguknak, de legtöbb esetben csak külső segítséget igénybe véve helyezkedhettek el a legegyszerűbb munkahelyeken is.

Arra is volt példa, hogy egy település teljes lakosságát kitelepítsék. Nagybalog 139 lakosát 1945. január 24-én felhívták, hogy segítsenek a hó eltakarításában. A felhívás mindenki számára szólt, így a 16 és 50 év közötti nőknek is meg kellett jelenniük. Amint az összes személy megérkezett a falu egyik nagyobb házába, a szovjet katonák a szokásos forgatókönyvet alkalmazva fogolyként kezelték őket. Elsőként Miskolcra kellett gyalog elmenniük, majd ott egy héten keresztül fogva tartották őket. Január utolsó napján kerültek fel egy vonatra, ahonnan Donbaszba indultak. A megérkezést követően szétszították őket az egyes táborok között. A visszaemlékezések szerint noha újnak tűntek az épületek, a szobákban már bolhák voltak, és az első napokban ételt sem adtak nekik. Vízhöz egyáltalán nem jutottak. Többek számára feltűnt, hogy nemcsak civilek voltak a táborban, hanem német katonák is. Az ellátásban és a bánásmódban azonban semmiféle különbséget nem lehetett tapasztalni. E táborokban átlagosan 10-15 személy halt meg naponta. A legtöbb esélyük azoknak volt a túlélésre, akik deportálásukat megelőzően is fizikai munkát végeztek, és hozzá voltak szokva a keményebb életkörülményekhez.

Többen arról számoltak be, hogy a Csehszlovákiába történő levélküldés kifejezetten tilos volt, aminek következtében a kényszermunkára ítélt rabok nem tartották egyáltalán a kapcsolatot sem szeretteikkel, sem a külvilággal en bloc. Ennek legfőbb oka Polišenská szerint az volt, hogy 1948 februárjában a csehszlovák (immáron kommunista) kormány próbált fellépni a deportáltak kollektív szabadon bocsátása érdekében.

Egyes rabok ugyanakkor sikerrel jártak: ehhez általában a vakszerencsére volt szükség, valamint arra, hogy valakit (leginkább étellel) „megvesztegetve” megkérjenek, hogy vigyék el a levelet a postára. E címzett ilyen esetekben valamelyik moszkvai központi szerv vagy a csehszlovák nagykövetség szokott lenni. Történtek olyan esetek, amikor a levél elküldését követően vizsgálat indult, aminek eredményeként néhány személyt hazaengedtek. De ez inkább a kivétel volt, semmint a főszabály.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

<http://www.munkataborok.hu/hu/kulfold/csehszlovakia> Utolsó letöltés ideje: 2017. április 28.

Milada Polišíenská: **Czechoslovak Diplomacy and the Gulag**: Deportation of Czechoslovak Citizens to the USSR and the Negotiation for their Repatriation, 1945-1953. Central European University Press, Budapest, 2015. 450. p.

Sivoš Jerguš: TNP na Slovensku. In: Pamäť národa 01/2005. Ústav Pamati Národa, 5-27. pp. <http://www.upn.gov.sk/sk/pamat-naroda-012005/>

dr. Máthé Áron

Az első magyarországi kommunista diktatúra (1919) emlékezete

1. A MEGTÖRTÉNT DOLGOK ÉS AZ EMLÉKEZET

Az objektív történetírás képze a mai napig visszatérő toposza a hazai történelemtudomány egyes művelőinek, de sokkal inkább a tudomány „fogyasztóinak”, sőt: megfigyelőinek. Az igaz, hogy a tárgyilagosságra lehet és kell is törekedni, „harag és részrehajlás nélkül”, de mindig és minden korban fognak létezni történetírói megfontolások, történetírói szándékok. Az, amit „elbeszélési módnak”, történetírói megfontolásoknak, súlypontképzésnek is nevezhetünk. Ugyanez igaz a közösségi emlékezetre is, annak különböző formákban való megjelenésére. Ennél a pontnál egy ellentmondást szeretnék feloldani. Vannak olyan tények, események, amelyek esetében nem igazán lehet mérlegelni, legalábbis az „elbeszélési mód” használata nagyon szűk mezsgyét hagy a történetíró számára. Ezek az inkriminált események annyira szemben állnak az emberi természettel és a teremtés rendjével, hogy nem lehet őket szép színekkel festeni, legalábbis hosszú távon nem lehet. A huszadik század sajnos bővelkedett az ilyesmiben, és ebből Magyarország sem volt kivétel. Ahogyan ezekről az eseményekről Szolzsenyicin fogalmazott: *„Az erőszak nem képes önmagában fennmaradni, mindig is összefonódik a hazugsággal.”*¹ Ez volt a kommunista diktatúra lényege: erőszakot tettek a népeken, és ehhez hazudni kellett. De az erőszakátételüknek is hazugság volt az alapja. Az egész az elnevezésekkel, fogalmakkal kezdődik.

1 Alekszandr Szolzsenyicin: Előadás a Nobel-díj átadása alkalmából. In: Alekszandr Szolzsenyicin: Az „orosz” kérdés a XX. század végén. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 24. o.

2. A „TANÁCSKÖZTÁRSASÁG” ELNEVEZÉS. KORÁBBAN, A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI POLGÁRI KORSZAKBAN A KOMMÜN VAGY A BOLSEVIK TERROR VOLT HASZNÁLATOS. SZERINTEM A „TANÁCSKÖZTÁRSASÁG” MEGNEVEZÉS FÉLREVEZETŐ

Az első magyarországi kommunista diktatúra neve elvileg Magyar Tanácsköztársaság volt. A sajtóban, plakátokon 1919. március 21-től kezdődően jelent ez meg. 1919. április 2-án azután megjelent a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. rendelete „A Tanácsköztársaság alkotmánya” cím alatt, és ebben „magyarországi Tanácsköztársaság” szerepel mindenütt. 1919. június 23-tól lépett hatályba a „végleges” alkotmány: itt „Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság” szerepel, de a szövegben röviden a Tanácsköztársaság is előfordul. A sajtóban viszont leginkább a „szovjetköztársaság” név volt használatos.

Én jobban szeretném az első magyarországi kommunista diktatúra nevet használni, de féltő, hogy itt egy nagyon meggyökeresedett elnevezésről van szó, a semleges hangzású tanácsköztársaságról tudniillik. Bele sem gondolunk, hogy ez nem más, mint az orosz „szovjet” kifejezés tükörfordítása.

3. A TERROR ÁLDOZATAINAK EMLÉKEZETE

A vörös diktatúra bukása után emlékművet állítottak a terror áldozatainak. Ez lett a „Nemzeti Vértanúk Emlékműve”. A szobor lépcsős talapzat és a masszív, haraszt kőből faragott emlékoszlopa Kismarty-Lechner Jenő alkotása, míg a szobrokat Füredi Richárd szobrász tervezte az emlékműre. A korabeli források így írják le az egykori emlékművet: „A lépcsőtálapzattól hatalmas kőpillér emelkedik ki, melynek teteje honfoglalás kori magyar motívumok alkalmazásával megoldott kőkoporsóval zárul. Két oldalán az úgynevezett Attila-kincsről (értsd: nagyszentmiklósi kincs) vett bikafőn nyugvó áldozati csésze van. A kőpillér egyik oldalán Hungária hatalmas ősmagyar alakja áll. Alatta a felirat: „A nemzet vértanúinak 1918–1919”. A kőtömb másik oldalán erőteljes, izmos férfi vív sikeres harcot a lábai előtt vonagló szörnyeteggel. Alatta a felirat: „A Fehér Ház kezdeményezésére kegyelettel emelte a magyar nemzet.”²

A hirtelenjében felállított emlékmű, bár a lényegét nagyon is hűen adta vissza, egy probléma magában hordozott, éppen a gyorsaság és a zavaros idők nehézkes

2 Tari Tamás: Ön tudja, kik voltak az első pesti srácok, és rajtuk kívül még kiknek állították a Nemzeti Vértanúk emlékművét? https://alfahir.hu/2018/08/13/nemzeti_vertanuk_emlekmuve_tanacskozarsasag_vorosterror_kommunizmus_horthy_korszak

információs hagyatéka miatt. Két oda nem illő név is akadhatott az áldozatok névsorában, amely egyébként nem volt teljes: Grigory (Grigorij) Efficov egy 36 éves, meggyőződéses bolsevista tiszt volt, aki már az 1905-ös orosz forradalomban is szerepet játszott. Isay Jukelsohn pedig egy 22 éves, eloroszosodott német volt, aki kadétként állt a kommunisták mellé Szentpéterváron, és a legszélsőségesebb baloldali irányzat híve.

A szobor szimbolikáját nem nehéz megfejteni: Hungária alakja Magyarországot, a győzedelmes férfialak a magyarságot, az eltiport szörnyalak a kommunizmust, a stilizált kőkoporsó pedig a mártírok vértanúságát jelképezi. Itt szeretném felhívni a figyelmet, hogy az 1945 után a Gellért-hegy tetején emelt, úgynevezett Szabadság-szobor (a „sörnyitó”) egyik mellékalakja is egy sárkánygyíkot legyőző férfi. Nem is csoda, hiszen az alkotó sietett köpönyeget forgatni, és előtte a nyíregyházi „Hősök Szobra” nevű köztéri alkotásán szinte az egyben ez a kompozíció volt látható. Később még látunk erre példát, amikor a kommunisták nemcsak a jelképeket, hanem teljes történeteket lopnak el, illetve asszimilálnak a kommunista hagyományba.³

4. 1919 EMLÉKEZETE 1945 UTÁN

1945-öt, az ország szovjet megszállását követően megindult az első „proletárforradalom” emlékműveinek felállítása. Csak néhányat hozzunk példának a teljesség igénye nélkül: Szekszárd, 1946: 1919-es mártírok emlékműve, Konrád Sándor alkotása; Budapest, 1949, Belgrád rkp. 20.: Tengerészek 1919-ben (Szomor László); Siófok: Tanácsköztársaság emlékmű, 1948! – a centenáriumot már akkor össze akarták keverni. Tab, 1950, Horváth Géza; Szekszárd, 1959, Makrisz Agamemnon; Dunapataj, 1959 – emléktábla a dunapataji csatában elesett néhány vörös terrorista emlékére. Eger, 1919-es emlékmű, 1959. Bélapátfalva, 1963. Budapest, Ludovika tér, Kommunista mártírok emlékműve, 1985! – ez is arcátlanság, lásd Ludovikás-felkelés. Orgovány – „Madár”, a községhez közeli ún. Zsidó-dombon először 1969-ben emléktábla, majd 1989-ben (!) egy komoly szobor. Talán a legarcátlanabb ezek közül a dunapataji emléktábla volt, hiszen itt az életüket jelentő tulajdonért aggódó gazdák felkelését torolták meg cinikus és véres brutalitással a vörös terrorlegények.

3 Terror Háza: kiállítás kezdete (Mikus Sándor: kígyós nő), vége: kígyós férfialak. A Vértanúk terének szobrát – amely Ságvári Endre tér lett, a „vértanú” fogalmának átalakulása! – 1945. augusztus 6-án egy jól megszervezett „spontán” akció keretében Vas Zoltánék húzták le. Lemberkovics Jenő századosnak, a vörös uralom elleni felkelés vezetőjének pl. Négyes községben, szülőfalujában állítottak emlékművet.

Nézzük az összképet. 1945 után egyfelől „jól jött” a Tanácsköztársaság, hiszen volt hagyománya, előzménye, megszentelt legendáriuma a berendezkedő kommunista diktatúrának. Ráadásul Rákosi Mátyás egyébként elhanyagolható 1919-es szerepét is ki lehetett domborítani. Másfelől Kun Béla miatt, akit 1938-ban végeztek ki a sztálini nagy terror részeként, mégsem volt igazán ildomos hangoztatni az ügyet.

A helyzet 1956 után változott meg. Nagyon jól kapóra jött a vörösterorra következő fehér megtorlások kihangsúlyozása, az 56-os felkelők lefasisztázása, a hamis történelmi párhuzamok emlegetése⁴. 1959, a negyvenedik évforduló ilyen szempontból különösen kapóra jött, hiszen az 56-os forradalmat és szabadságharcot követő, ekkor teljes erővel dühöngő kommunista megtorlás közepette a magyar nemzet áldozatai helyett a kommunisták áldozatairól lehetett beszélni.

Itt viszont már nem volt gond a Kun Béla-problematika, hiszen a hruscsovi XX., majd XXI. és XXII. kongresszus után bizvást lehetett a sztálini terror áldozatairól – no nem mindenkiről, csak a kommunista áldozatokról – beszélni, és ez ráadásul bele is illett a kádári „kétfrontos harcba”. Ugyanakkor felmerült a Rákosi Mátyás-probléma is, hiszen Rákosi ekkor a Szovjetunióban élt, lényegében száműzetésben, miközben a korábbi művekben mint a Tanácsköztársaság szinte legfőbb alakja emelkedett ki. A kommunista „forradalom” teoretikusai számára azonban ez csak részletkérdés volt, hiszen az 1919: forradalom-ellenforradalom; 1945: forradalom, 1956: ellenforradalom, majd ismét forradalom ütemet lehetett megszólaltatni.⁵

5. 1969: ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓ⁶

Az 50. évforduló megünneplésének fő vonalát a magyarországi „haladó hagyományok” és az első szocialista állam érdemeinek kidomborítása jelentette. Miközben Magyarország ugyanis még a kommunista blokkban is „vesztes” országnak számított – amely kommunista létezését ráadásul 1956-tal pettyezte be! – valamiféle magyarországi kommunista identitást a Tanácsköztársaság mint a régióban megszerzett, történeti szocialista elsőség adhatott. Vagyis: a trianoni trauma feldolgozására a kommunizmust lehetett kínálni gyógyírként. Ezt Kádár egyébként

4 Lásd Horthy-restauráció, 1956. dec. 5-i MSZMP határozatok.

5 Lásd a szerző írását: Máthé Áron: Április 4. Egy „népi demokratikus forradalom”? in: Valóság58 (2015)5.sz., 87–99.o.

6 Az 1969. évi évforduló egyes eseményeit Apor Péter – Az Agitátorok és a páncélvonat (<http://ketezer.hu/2010/12/apor-peter-az-agitatorok-es-a-pancelvonat/>) című írása alapján mutatom be.

néhány évvel korábban tőle szokatlan módon ki is mondta 1964-ben, az MSZMP PB ülésén. *„Helyreállították itt nálunk is a status quót – ez rendben van. Hanem ez a status quo olyan, hogyha a marxizmus felől nézem, imperialista rablószerződés. A trianoni békeszerződés is imperialista rablószerződés, a versailles-i hasonlóan. Igazságosnak kell nevezni a második világháborút lezáró szerződést, de ami helyre van állítva, az imperialista rablószerződés. Én mint kommunista teszem fel magamnak ezt a kérdést.*

Mi mire mondjuk, hogy visszaállították a rablószerződés kereteit? Azért, mert megváltozott a világ. Öt szomszédunk van, mind az ötnél van valami tőlünk, s az öt közül négy szocialista ország. A véleményem az, hogy végül is a kommunizmus eszméje győzni fog, és ez fogja megoldani a népek kérdéseit, a nemzeti fejlődés problémáit és a határvitákat.”⁷

1919 ötvenedik évfordulója tehát mintha halkán azt az üzenetet is hordozta volna: a Magyar Népköztársaság ugyan a vereség örökségét hordozza, de eszmei szempontból győztes, hiszen a szocializmus lángja itt lobbant fel először! Volt azonban más üzenete is.

1969-ben, a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára kiírt főiskolai pályázatra készült el az Agitátorok című film. A film az ifjú forradalmárok által létrehozott (fiktív) intellektuális kommunista csoport történetét mutatja, melynek tagjai nagy lelkesedéssel indultak el megnyerni a tömegeket a proletárforradalom ügyének az 1919-es Budapesten. A film a Tanácsköztársaság jellegzetesnek mondható helyszínein játszódik: a Szovjetházban, egy gyárban a munkások között, egy grófi kastélyban és a fronton. Magyar Dezső filmjét ugyanakkor nem lehet kizárólag kosztümös történelmi játékfilmnek tekinteni. A filmben is megjelenített, ortodox marxista nyelven zajló beszélgetések üzenete valójában az 1968-hoz kötődő radikálisok között a prágai tavasz és a nyugati diákmozgalmak élményei után a baloldaliság és a forradalom jövőjéről és lehetőségeiről folytatott vitákat visszhangozták. A Tanácsköztársaság álcája alatt az ifjú balos-radikális értelmiség 1968-ról vitatkozott: számukra 1919 eseményei 1968 történései voltak.

A balos értelmiségi útkereséssel – amelyek felett a maoista elhajlás gyanúja is ott lebegett! – a párt természetszerűleg nemcsak az állami protokoll szerint akart megemlékezni, de az emlékezetpolitika „társadalmisítását” is tervezte, tömegek bevonásával. Az elképzelések szerint számos politikai és társadalmi szervezet részvételét fontolgatták. Az ünnepek, melyek menetrendjét kidolgozott koreográfia határozta meg, a legfontosabb párt- és állami vezetés parlamenti ünnepi ülésével vették kezdetüket. Az ünnepi ülésre meghívták a még élő egykori népbiztosokat, az 50. évforduló alkalmából kitüntetett személyeket, kiemelkedő értelmiségieket,

7 MSZMP Politikai Bizottsága, 1964. január 7.

valamint szocialista brigádvezetőket. Az ünnepek fényét emelte a diplomáciai testületek és a szocialista országokból érkező párt- és kormányküldöttségek részvétele. A parlamenti ülést megnyitó szónok, Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke a következőket emelte ki: „*A szocializmus ügye valóban diadalmaskodott Magyarországon... Népi demokratikus államunk, a Magyar Népköztársaság – a Magyar Tanácsköztársaság ügyének jogos örököse és hűséges folytatója.*”⁸

Az Országgyűlésen kívül a javaslatok szerint minden helyőrségben ünnepi megemlékezéseket kellett tartani, ha lehetőség volt rá, 1919-es veteránok részvételével, hiszen a Néphadsereg méltó elődje csakis a magyar Vörös Hadsereg lehetett. Ezt követően fiatal történészek 100 előadást tartottak a Vörös Hadseregről a Néphadsereg alakulatainak. Ezekben az előadásokban azonban – hogy, hogy nem – a szocializmus ügye mellett (vagyis inkább „alatt”) – a nemzeti gondolat bukkant fel.

A budai Várban reprezentatív kiállítást terveztek, valamint bélyegsorozatot és korabeli plakátok új kiadását. A KISZ-bizottságok és -szervezetek feladata volt emlékörségek, gyűlések és koszorúzások szervezése. „*A Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója tiszteletére országos emléktúrát rendeztek március 22-én a vasipari dolgozók és természetjárók népes táborának részvételével. Budapestről különvonaton több mint ötszázan, az ország minden részéből autóbuszokon ugyancsak több százán keresték fel a dicső harcok egykori színhelyét, és az itt állított emlékművet a Boszorkánykőnél*” – számolt be büszkén a Nógrád című újság (az MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának és a Nógrád megyei tanácsnak a lapja) 1969. március 24-i száma.⁹ Hasonló események játszódtak le országszerte. A történelmi elmentések azonban itt is felmerültek. Lelkes KISZ-esek Borsod megyéből az 1919-es páncélvonat másolatát hozták létre, amely a csehszlovákok elleni harcban játszott fontos szerepet egykor. Mindez azt a kényes kérdést is felvetette, hogy ki és mikor állt a „jó” oldalon a történelem folyamán – ahogyan azt Kádár 1964-es elmélkedésinél is láthattuk.

Az MSZMP Politikai Főiskoláján tudományos tanácskozást rendeztek, a párt folyóiratai – a Párttörténeti Közlemények, a Társadalmi Szemle, a Pártélet –, illetve a Századok ünnepi számot jelentetett meg az 50. évforduló alkalmából. Ugyanígy a Magyar Tudományos Akadémia egyes osztályai, részlegei is tudományos tanácskozásokat rendeztek. A Nyelv- Irodalomtudományi Osztály emlékülésének megnyitóján Ortutay Gyula, a népi mozgalomból a kommunista pártba átlépő, renegát falukutató pátozzsal telítve mondott beszédet: „*Valóban a diadal és a halál fénye és*

8 Magyar Hírlap, 1969. március 21. 1. Idézi: Apor 2010.

9 Tanácsköztársasági emléktúra Salgóvár környékén, in: Nógrád, XXV. évf., 68.sz., (1969. március 24.), 1.o. (címlap).

*árnyéka hullott minden pillanatára. Ma már egyre többet, egyre igazabban tudunk erről az elhallgatott, elvádolt 133 napról.*¹⁰

A megemlékezések csúcspontját vitathatatlanul az 1965 óta tervezett központi Tanácsköztársaság-emlékmű március 21-én, délelőtt 11 órára kitűzött felavatása jelentette. Jól mutatja ezt az eredetileg tervezett 50 000-es nézőszám, melyet azonban 1969. február 13-án 4-5000 főre javasolt csökkenteni az Agitációs és Propaganda Bizottság.¹¹

Ahogy az 1966. július 2-án kelt, az Agitációs és Propaganda Bizottság, valamint a KB Külügyi Osztálya által készített javaslat fogalmazott: „A nyugati megemlékezések ellensúlyozására irányuló terveink, elképzeléseink összeállításakor ügyelnünk kell arra, nehogy kampányszerű akcióinkkal, túlzott felkészülésünkkel mi járjunk hozzá a magyar kérdés felelevenítéséhez, vagy túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítsunk az évfordulónak. Propagandánk általában direkt módon ne térjen vissza az ellenforradalmi eseményekhez, az MSZMP és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásának 10. évfordulójáról, az 1956. decemberi párthatározat 10. évfordulójáról, valamint az ellenforradalom mártírjairól azonban meg kell emlékezni.”¹² Tehát 1919 itt már 1956 ellentétpárjaként jelent meg!

A forradalmi hagyományok értelmezése, melyet a pártvezetés 1848, 1919 és 1945 eseményeihez igyekezett kötni, minden erőfeszítés ellenére nyitott maradt a hivatalostól eltérő, önálló változatokra, illetve az ellentétes értelmezésekre, ahogyan azt az 1970-es évek elejének diáktüntetései mutatták. Az eseményekről megemlékező tavaszi évfordulók – március 15., március 21. és április 4. –, vagyis a Forradalmi Ifjúsági Napok megszervezése rendszeres fejtörést okozott a hatóságoknak. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya által már az 1966 januárjában készült javaslat, mely az 1967-es tavaszi ünnepekről rendelkezett, neheztelve állapította meg, hogy „minden évben gondot okoz a helyes történeti és politikai arányok biztosítása az ifjúsági ünnepeken”.¹³

6. 1989 UTÁN

A leglátványosabb változás a diktatúra bukását követően, a rendszerváltozás után talán a Vérmező csücskén felállított Kun Béla-szoborcsoport száműzése volt. A többi tanácsköztársasági szobor is eltűnt, habár feltételezhető, hogy egyes em-

10 Ortutay Gyula bevezetője, in: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei, XXVI. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969., 6.o.

11 MOL M-KS 288/288/1968/22/1. Idézi: Apor 2010.

12 MOL M-KS 288/22/1966/1. Idézi: Apor 2010.

13 PIL 289/4/209. Idézi: Apor 2010.

léktáblák a helyükön maradtak. Megváltoztak az utcanevek (noha nem maradéktalanul), és immár újra lehetett beszélni az áldozatokról és a tettesekről is, ebbéli minőségükben. 2019. október 31-én visszakerült a helyére az 1945-ben lerombolt Nemzeti Vértanúk Emlékműve is. A történetírásban is megindult a változás, és a Tanácsköztársaság a történelemtudomány fő műhelyeiben készülő művekben immár negatív színezettel jelent meg.

De mi a helyzet ma? Éppen a történetírás területén érdekes, némileg meghökentető fejleményeket figyelhetünk meg. „Kérdések és válaszok 1918–1919-ről” címen a Párttörténeti Intézet utódszervezetének munkatársai egy kis tanulmánykötetet jelentettek meg.¹⁴

Csunderlik Péter, a kötet egyik szerzője már régóta vezet városi sétákat, ahol többek között megtudhatják az érdeklődők: „Kun Béla nagyon érdekes figura, nem csak mert a tojásos nokedli meggybefőttel volt a kedvence. Válságos helyzetekben pszichés alapon elsírta magát és hányingere volt, a kivégzéseket is könnyezve írta alá állítólag. A sírórohamok ellen főleg cukorkát szopogatott – anekdotázik Csunderlik, és azt is megtudjuk, hogy a főforradalmár, talán kisebbségi komplexusa miatt, a kommün alatt boldogan intézett szívességeket a hozzá forduló arisztokratáknak.”¹⁵ Nem véletlen, hogy most is Csunderlik volt az, aki reagált a könyvet ért kritikákra. A Facebookra írt reagálásában felveti: „ha Szamuely tényleg egy őrjöngő állat volt (ahogy 1919 után ábrázolták), akkor miért bízták rá a proletárgyermekek balatoni üdültetésének megszervezését”. Tulajdonképpen a jogosan megvalósított, szociális jólét paradicsoma volt ez a Tanácsköztársaság, gondolhatnánk. Hiszen, Csunderlik még hozzát teszi, Arthur Koestler is ekkor ette a legtöbb fagyit!

Ugyanígy a hazai neomarxizmus feléledését és a kommunista hagyományok tisztára mosásának igyekezetét vélhetjük felfedezni a Petőfi Irodalmi Múzeum filiáléjában rendezett Tanácsköztársaság kiállításra is.¹⁶

A kiállítás katalógusát és a megnyitóbeszéd szövegét elolvastva előre szeretném bocsátani: nem kell hozzá súlyos preconcepció vagy szellemi vakság, hogy egy átlagos tájékozottságú látogató – jelen esetben olvasó – a Tanácsköztársaság apologeti-

14 Egry Gábor (szerk.): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Budapest, 2018.

15 K.Á.: Kun Béla folyton sírt, a Lenin-fiúk cukiságkampányt csináltak burzsuj kutyával, in: *Index.hu*, 2018.03.21. https://index.hu/tudomany/tortenelem/2018/03/21/tanacskozarsasag_varosi_seta_csunderlik_peter/

16 A kommunista hagyományok lappangó továbbéléséről és a neomarxizmus újjáéledéséről lásd a szerző írásait: *Tanácsköztársaság 100: hej, te bunkócska, te drága!* in: *Mandiner.hu*, 2018.03.21, az interneten: https://mandiner.hu/cikk/20190331_mathe_aron_tanacskozarsasag_100_hej_te_bunkocska_te_draga, illetve: *Ne szomorkodjatok, munkásörök!*, in: *Mandiner.hu*, 2018.11.21., az interneten: https://mandiner.hu/cikk/20181121_mathe_aron_ne_szomorkodjatok_munkasorok, *Tanácsköztársaság anno és most*, in: *Figyelő*, 2018/29.sz. (július 19-25) 22-23.o.

káját találja meg a leírtakban, vagyis a kiállítás szövegeiben. Csatlós Judit bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „*A propaganda... olyan retorikát hozott létre, amely hitelesen közvetítette a radikális baloldali politika üzeneteit.*”¹ Hitelesen közvetítette? Vajon mit, a vörösterror véstes hirdetését, a népbiztosok ostobaságait? Ugyanebből a bevezetőből kiderül, hogy nemcsak hatalmi akarat volt a nevezetes május 1., hanem a „tömegek” is részt vettek benne, azt alakították. És hogy miért? Hát azért – így a Bevezető – mert a Tanácsköztársaság tulajdonképpen igazságos ötletekkel rukkolt elő: többek között a jogfosztott rétegek politikai egyenjogúsága mellett érvelt!

A szöveg szerint a „*kapitalizmus különféle történelmi formáival szembeni harc*” jelenlegi képviselői – lényegében a Tanácsköztársaság „művészetének” örökösei – ma a kreatív ipart működtető kreatív osztály tagjai, akik az „*ellenállás házilag is kivitelezhető formáit*” termelik ki. Érdekes a szerző felvetése arra nézve is, hogy mondjuk a Hősök tere „elavult” lett volna. „*Május 1-én valóban az akkor létező – és nemcsak politikai, hanem esztétikai értelemben is elavult, sőt retrográdnak mondható – közterei művészeti valóság megváltoztatására tettek kísérletet az ünnepség szervezői.*” Felmerül bennem a kétség: a szerzők és a kiállítás támogatói vajon nyitott szemmel járnak-e Budapesten? Ugyanis ami ennek a városnak a szépségét és a karakterét adja a mai napig, az leginkább az itt elavultnak mondott „köztéri valóság”. A szerző azzal zárja tanulmányát, miszerint a párizsi kommün, a Tanácsköztársaság, majd a 68-asok által kidolgozott eszme, vagyis a művészi és a fizikai munka azonos elismertségének gondolata újra elő kell, hogy kerüljön: „*Várjuk újabb felbukkanását!*”²

A kiállítás megnyitóbeszéde alkalmán elhangzott „*A radikális politikai cselekvés, úgymint 1919. május elsejének valósága, a városi térbe nyúl bele és rendezi át, és azzal az elrabolt időt veszi vissza*”. Elrabolt időt? Ugyan ki és kitől rabolták el az „időt”, és a kommunisták kinek adtak vissza bármit is? A megnyitóbeszéd szövege szerint a főváros „*a radikális értelemadás zaklatottságától*” védve volt. Ezért „*radikálisan kellett belépni a térbe, fel kellett tépni a város húsát*”.³ Végül, zárja a megnyitóbeszéd szerzője: „*Így járd ma még a várost, így csodálj mindent, mi nem érted van. Hamarosan rossz emlék lesz mindaz csupán.*”

Reméljük, inkább az efféle szavak lesznek rossz emlékek, és Budapest, a Duna királynője újra a Kárpát-medence központja lehet.

1 Tanácsköztársaság – anno és most.

<https://figyelo.hu/matrix/tanacskozarsasag--anno-es-most-7463/>

2 Uo.

3 Uo.

dr. Mező Gábor

Maoistákból demokraták, avagy a posztkommunizmus diadala

Nem árt egy rövid bevezetővel kezdenem. *Maoisták Budapesten* című előadásom, illetve az az alapján készült mostani írás egyetlen célt szolgál: felvilágosítást, illetve annak bemutatását, hogy milyen sokra vitte a rendszerváltás előtt és után az a szélsőbaloldali és KISZ-es⁴, vonalas kör, amely az ELTE jogi karát uralta. Alapvetően két különböző csoportról beszélünk, az egyik a befolyásos szülők jelentette védelmet élvezve szélsőbaloldalról támadta a diktatúrát, a másik már az egyetemen is a hatalomhoz dörgölőzött, és feljelentette a társait. A legérdekesebb, hogy a különböző kezdet után mind ugyanoda jutottak: legtöbbjük a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a párttal 1994-ben összeálló, mára megszűnt Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) meghatározó politikusa, minisztere, illetve határozottan ehhez a körhöz köthető ismert értelmiségi lett. Életútjuk és ez az írás is erősítheti azt a kételyt, amelyet a liberális párt hamar tovatűnt antikommunizmusával kapcsolatban érezhetünk.

Még két megjegyzés: a maoizmussal kapcsolatos hitvitába sem korábban, sem most nem megyek bele, logikus, hogy a később zömmel liberálissá vált főszereplők idealista lázadóknak, új-baloldalinak, szovjet-ellenesnek látják, láttatják, láttatták magukat, a történetek értelmezését én meghagynám az olvasóknak. A tanulmányban anonimizáltam azokat a személyeket, akik nem lettek közszereplők vagy közismertek – kevés ilyet találunk.

4 Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség.

MAOISTÁKBÓL SZALONNA?

A Demszky Gábor⁵ (társ)vezette egyetemi maoista csoportról 2018 tavaszán több cikket is írtam⁶, ezekben a kutatható állambiztonsági iratok alapján felsoroltam a főbb szereplőket, akkori ténykedésüket, védettségüket, későbbi karrierjüket. Szinte kivétel nélkül az ELTE jogáshallgatói voltak. De kezdjük az elején.

1972. március 15-én hosszú évek óta nem látott tüntetés volt Budapesten. A forradalom és szabadságharc ünnepnapján nagy tömeg gyűlt össze, hogy a diktatúra ellen protestáljon. A fiatalabbak közül kevesen tudják, hogy ekkoriban bárkit bevitték, aki az állami ünnepeken kívül kokárdát viselt, és a legkisebb szervezkedésre is keményen lecsapott a hatalom. Így válik érthetővé a rezsim kemény válaszreakciója: a rendőrség nyolcvannyolc – más források szerint nyolcvankilenc – embert előállított, többen börtönbüntetést kaptak, nagyon sok fiatalot eltiltottak a tanulástól. Közéjük tartozott az a tizenhét éves Grillmayer József, aki másfél évet töltött a Gyűjtőben: „A tömeg ellepte a Margit hidat, és az úttesten vonultunk. A Bem-szobornál valaki betörte az egyik rendőrautó szélvédőjét. Ez volt a tüntetésen az egyetlen erőszakos cselekmény. Később átmentünk a Szentháromság térre, ahol ügynökök és KISZ-vezetők közreműködésével már több embert kiemeltek a tömegből. Ekkor a tüntetők a következőket kiabálták: *Pribékek, oroszbérencek!*” – emlékezett már a kétezres években a Magyar Nemzetnek⁷.

Bár tizenötödike után több tüntető életét tönkretette vagy megkeserítette, megnehezítette a diktatúra, sokaknak adott erőt ez a kiállítás. Másokat viszont megijesztett: egyrészt a rezsim vezetőit, másrészt a rendszer híveit, többek között azokat a szélsőbaloldali hallgatókat, akik az ELTE jogi karán tömörültek. Az állambiztonsági nyomozás szerint éppen ez a „nacionalista” tüntetés készítette válaszra az egyetemen működő maoista csoportot, akik elhatároztak, hogy március huszonegyedikén, a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján megmutatják az erejüket. A „[...] két meghallgatott egymástól függetlenül, de egybehangzóan a következőket mondotta el. Őket és barátaikat felhábtorította, amikor értesültek róla, hogy március 15-én ellenforradalmi elemek nacionalista jelszavakkal tüntetést rendeztek. Az a gondolatuk támadt, hogy március 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján vörös kokárdával tüntetést szerveznek ezek ellen az ellenforradalmi elemek ellen” – idézte Demszky Gábort és társát, T. Lászlót az állambiztonsági jelentés⁸.

5 Demszky Gábor (1952-) jogász, politikus.

6 *Állambiztonsági jelentések az ELTE „maoista” csoportjáról: Demszky, Báron, Majtényi, Kőbányai, „Mao Laci” és társaik.* <https://pestisracok.hu/allambiztonsagi-jelentesek-az-elte-maoista-csoportjarol-demszky-baron-majtenyi-kobanyai-mao-laci-es-tarsaik/>

7 Laczik Erika: *Elhallgatott ünnep a Kádár-rendszerből.* Magyar Nemzet, 2009. március 13.

8 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Jelentés, Budapest, 1972. március 21.

Utóbbiról többször megjegyezték az iratokban, hogy csak „Mao Lacinak” hívták az egyetemen. Ő volt az, aki maoista propagandaanyagot küldözgetett szét az országban az arra érdemesnek vélt fiataloknak⁹.

A Demszky-féle jogászhallgató-csoport hamar elkezdett szervezkedni. A fiatalok „előzetes bejelentés” nélkül elmentek a március 16. és 18. között megrendezett „Tudományos Diákkörök X. Konferenciára”¹⁰, ahol – az állambiztonsági jelentés szerint – „megjelenésükkel egyes dolgozatukkal és felszólalásaikkal vitát kezdeményeztek, átmeneti zavart okoztak.”¹¹ Az iratban felsorolták a megjelent személyeket: „T. László, Sz. András, Báron György¹², Demszky Gábor, K. Andrea, Majtényi László¹³ joghallgatók”. A maoistának, máshol anarchistáknak nevezett társaság később az említett Báron György lakásán gyűlt össze, ahol a tüntetésről vitatkozott, amelyre gimnazistákat is toborzott. A csoport nevében végül Aradi Béla¹⁴ ment a Belügyminisztérium Panaszirodájához, ahol a vörös kokárdás felvonulás engedélyezését kérte. „Egyrészt azért teszem meg bejelentésemet, hogy engedélyt kérjek a holnapi felvonulásra, másrészt védelmet kérjek az esetleges huligán elemektől” – mondta a felvett és aláírt jegyzőkönyv¹⁵ szerint. Bár Aradi az engedélyt nem kapta meg – a tizenötödikei letartóztatások után nem hiányzott a rendőrségnek a szélsőbaloldali akció –, a csoport „kemény magját” alkotó Demszkyék ennek ellenére kimentek.

A rendőrség március huszonegyedikén letartóztatta a maoista társaság két vezetőjét, Demszkyt és T. Lászlót, valamint a velük tartó Kőbányai Jánost¹⁶. Mások – bár elvileg ott voltak – megúszták: „A kisebb csoportok megfigyelése során kiderült, hogy hozzájuk tartozott több fiatalember, akiket szintén igazoltattak. Ezek: GARA IVÁN¹⁷ [...] BÁRON GYÖRGY [...] [K.] FERENC [...] [Sz.] ANDRÁS [...] A fiatalok piros kokárdát viseltek. [...] Ügyükben jelenleg vizsgálat nem folyik, ellenük büntető-eljárás nincs folyamatban”.

9 A pamflet jellegű anyagot csatolták a dossziéhez (ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”).

10 Amelyet a KISZ KB szervezett.

11 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Feljegyzés, Budapest, 1972. március 21.

12 Báron György (1951-) újságíró, filmesztéta.

13 Majtényi László (1950-) jogtudós, egyetemi tanár, köztársasági elnök-jelölt.

14 Aradi Béla (1948-1993) ügyész, jogi szakíró.

15 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. A Belügyminisztérium Központi Panaszirodájának jegyzőkönyve. Felvéve 1972. március 20.

16 Kőbányai János (1951-) író, újságíró.

17 Gara Iván (1951-) bankár. 1976 és 1986 között az Állami Fejlesztési Banknál dolgozott, ahol nagy államai beruházásokat finanszíroztak. 1987-től 2005-ig, majdnem két évtizeden keresztül a magyar Raiffeisen Banknál folytatta.

SZIGORÚAN VÉDETT KÁDERGYEREKEK

Demszkyéket nagyon hamar elengedték, ami éles váltás ahhoz képest, hogy a hatvanas évek végén a Pór Péter-féle maoista csoport vezetőit – szintén az ELTE hallgatói voltak – még börtönbüntetésre ítélték¹⁸. Igaz, az állambiztonsági iratokban többször megemlítették, hogy Demszkyék védeltségét élveztek családi körülményeik miatt. A két főszereplő valóban érinthetetlennek tűnt. T. Lászlóval (akit ugye „Mao Lacinak” hívtak az egyetemen) kapcsolatban ezt írták¹⁹: „A telefonálomlás édesanyjának, [Sz.] Károlyné MSZMP-tag, a Központi Bizottság politikai munkatársának neve alatt van nyilvántartva. [T.] László nevelőapja [Sz.] Károly MSZMP-tag, a BM. nyugállományú ezredese.” Demszky háttéréről pedig ezt²⁰: „Az állomás Demszky Rudolfné MSZMP-tag, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője nevében van nyilvántartva. Férje Demszky Gábor [helyesen Rudolf] MSZMP-tag, a KOMPLEX Külkereskedelmi Vállalat osztályvezetője.”

A fent már idézett Összefoglaló jelentésben²¹ egészen világosan fogalmaztak: „Elgondolkoztató, és a további lépéseink kialakítását is befolyásoló az a körülmény, hogy a fenti tevékenységet szervező egyetemi hallgatók szülei között jelenleg komoly funkciót betöltő elvtársak is vannak.”

Az állambiztonság ettől függetlenül folytatta a nyomozást, és 1972 tavaszán tovább gyűjtötte az információkat. Ezekből kiderült, hogy sem az érintettek, sem a többi egyetemista nem számított komoly retorzióra. Egy „Biró Csilla” fedőnevű informátor például a következőt jelentette²²: „A Jogi Karon erős visszhangot váltott [T.] László és társai március 21-i cselekménye. [...] A hallgatók véleménye szerint, az hogy [T.] László és társai eddig eljutottak, köszönhető annak, hogy a kar vezetőinek és oktatóinak hallgatólagos támogatását élvezték, valamint eltúrték II. éves koruk óta folytatott anarchista magatartásukat. Ez azzal magyarázható, hogy elsősorban [T.] Lászlónak magas pozícióban lévő támogatói vannak. Sokan jelenleg is azon az állásponton vannak, hogy ebből az ügyből sem lesz semmi mert patronálói most is meg fogják menteni.”

Ezt a vélekedést más informátorok is megerősítették²³: „Jelentem, hogy április 27-én nyilvános szórakozóhelyen találkoztam Aradi Béla, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar III. éves hallgatójával. [Ő jelentette be a BM Panaszirodáján a tüntetést.] Közölte azt is, hogy [T.] Lászlóval és néhány társával találkozott az egyetemen és

18 Tóth Szabolcs Töhötöm: *Engedtek a ,68-ból*. Magyar Nemzet, 2001. február 24.

19 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Javaslat, Budapest, 1972. március 22.

20 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Javaslat, Budapest, 1972. március 22.

21 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Összefoglaló jelentés és javaslat, Budapest, 1972. április 5.

22 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Jelentés, Adta: „Biró Csilla” fn. inf.

23 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Jelentés, Budapest, 1972. május 2.

arról beszéltek, hogy a velük szemben folyó eljárást nem tartják rájuk nézve veszélyesnek. Azon az állásponton vannak, hogy legrosszabb esetben egy évre eltiltatják őket az egyetem látogatásától, de abban reménykednek, hogy csupán szigorú megrovásban fogják őket részesíteni. [T.] László és társai jelenleg saját ideológiájuk alátámasztására közös dolgozatot készítenek.”

Más jelentések arról árulkodnak, hogy Demszkyék komoly pártfogókat kerestek. Ezek közé tartozott az előbb marxista, majd lukácsista filozófus, Vajda Mihály²⁴, a pártkáder Vitányi Iván²⁵ és a Kádárért rajongó író, Gyurkó László²⁶. Utóbbiról írta Ónagy Zoltán²⁷ cinikusan: „Gyurkó elvtárs jó elvtárs. Írt esszéregényt a Nagy Októberiről, a Nagy Októberi Leninjéről, a Nagy Októberi Kádár elvtársáról, a Nagy Októberi 1956-járól, írt a Nagy Októberi önmarcangoló értelmiségéről, aki nem érti, és nem akarja megérteni a Nagy Októberit”²⁸. Ez azért fontos, hogy lássuk a kapcsolatrendszerüket. Jellemző, hogy T. Lászlóék egy jelentés szerint²⁹ közvetve a kultúrcezárt, Aczél Györgyöt is megkeresték. „Kádár János és Aczél György elvtársak levél útján történő >tájékoztatását< is tervezték. [...] [T.-ék] úgy tudják, hogy Gara Iván kapcsolatuk nőismerősén keresztül Aczél elvtárs tájékozott ügyükről, és hajlandó őket fogadni.”

Ezzel a háttérrel érthető, hogy az állambiztonság a nyomozást viszonylag hamar lezárta. A maoista kiáltványt terjesztő, már korábban is megfigyelés alatt tartott T. Lászlót végül az ELTE kizárta, Demszky és Sz. András csupán egyéves felfüggesztést kapott, míg Báron György és Gara Iván megúszta megrovással. A diktatúra működés és a klikken belüli összetartást ismerve nem meglepő, hogy még a „Mao Lacinak” nevezett T. László kezét sem engedték el: minisztériumi segítséggel egy másik egyetemen folytathatta jogász tanulmányait³⁰.

24 Vajda Mihály András (1935-) marxista, majd lukácsista filozófus. A hetvenes évektől Nyugaton, Brémában, majd New Yorkban taníthatott.

25 Vitányi Iván (1925) politikus. 1945-ben a Magyar Kommunista Pártban kezdte, majd annak jogutódjában folytatta. 1972-ben lépett be az MSZMP-be, 1989-ben már az MSZP alapítói között volt, hogy 2010-ben már a Demokratikus Koalícióban alelnöke legyen.

26 Gyurkó László (1930-2007) politikus, író.

27 Ónagy Zoltán (1952-) író.

28 Ónagy Zoltán: *Gyurkó, Kádár és a Kossuth-díj*. Irodalmi Jelen. <https://www.irodalmijelen.hu/2011-apr-22-0420/gyurko-kadar-kossuth-dij>

29 ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. „Anarchisták”. Jelentés, Budapest, 1972. május 25.

30 ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. „Anarchisták”. Javaslat, Budapest, 1973. február 12.

MAJTÉNYI, KÖBÁNYAI, BÁRON ÉS DEMSZKY

Felmerül a kérdés, hogy kik tartoztak ebbe a maoista csoportba? Pontos választ ma már nehéz erre adni, hiszen csak a jelentésekre, feljegyzésekre és a főszereplők visszaemlékezéseire támaszkodhatunk, ami nyilván nem egyenlő a megfellebbezhetetlen igazsággal. Tény, hogy az állambiztonsági nyomozás szerint Demszky és T. László mellett Gara Iván és Báron György is kulcsszereplőnek tekinthető. Utóbbiról ezt írták³¹: „Szélsőséges, anarchista nézeteket hangoztat. Barátai: Kőbányai János és Majtényi László, II. éves hallgatók, vele azonos politikai koncepciót képviselnek. Majtényi a márc. 21-i tüntetésről tudott, azzal egyetértett, Kőbányai Jánost viszont a helyszínen igazoltatta a rendőrség.”

Az ügy szereplői közül nem csak Demszkynek és T. Lászlónak voltak befolyásos szülei: Majtényi László anyja korábban az ÁVH-nál dolgozott, később leszerelték, az 56-os megtorlás idején propagandaplakátokat ragasztott, amiért „Kommunista helytállásáért” emléklakettet kapott³². Később visszakerült a BM-hez. Majtényi eredetileg szabósegéd apja a BM alezredese, majd őrnagya lett, nevelőapja pedig a Honvédelmi Minisztérium „kinevezett polgári alkalmazottjaként” dolgozott³³. Kőbányai György apja, Kőbányai György az egyik ismert propagandalap, az Esti Hírlap újságírója volt, Demszkyék háttérét pedig korábban már felrajzoltam.

Az is tény, hogy ennek a körnek a jelentős része komoly karriert futott be a rendszerváltás után. Demszky maoista akciója után a fiatal demokratikus ellenzék meghatározó alakja lett, ismert szamizdatosként 1988-ban alapító tagja volt a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az ebből kialakult Szabad Demokraták Szövetségének. Ezután hosszú évekig vezette Budapestet főpolgármesterként. Báronból az egyik legismertebb filmkritikus lett, Kőbányai újságíróként, könyvszerzőként folytatta, mindketten vállaltan baloldaliak maradtak.

Majtényi az egyetem elvégzése után a katonai hírszerzéshez alá tartozó, katonai objektumként kezelt Mahart jogi tanácsosaként dolgozott, majd a Műszaki Egyetemen tanított. Felesége ügyész, alapszervi KISZ-titkár volt. Majtényi László karrierje 1990 után indult be igazán, 1995-ben az SZDSZ-es Göncz Árpád köztársasági elnök adatvédelmi biztosnak jelölte, az Országgyűlés annak megválasztotta, 2001-ig az is maradt. Két évvel később alapító elnöke lett a Soros Alapítvány által létrehozott Eötvös Károly Közpolitikai Intézetnek, majd 2008-ban Sólyom László köz-

31 ÁBTL 3.1.5. O-14991. „Anarchisták”. Jelentés, Budapest. 1972. április 12.

32 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogymaték 8550 Dosszié tárgya: Uj Gézáné, Majtényi Jánosné (Derzsi Magdolna)

33 Erről bővebben: *Majtényiék a diktatúrában: a mama ÁVH-s és titkos ügykezelő volt, fia friss jogászként a hadiüzemnek tekintett Maharthoz került*. Pestisracok.hu. <https://pestisracok.hu/majtényiek-a-diktaturaban-a-mama-avh-s-es-titkos-ugykezelo-volt-fia-friss-jogaszkent-a-hadiuzemnek-tekitett-maharthoz-kerult/>

társasági elnök és Gyurcsány Ferenc miniszterelnök közösen az Országos Rádió és Televízió Testület élére jelölte, az Országgyűlés erre a tisztségre megválasztotta³⁴, 2009. október 29-én mondott le. A csöndesebb évek után 2017-ben a baloldali pártok őt indították el köztársaságielnök-jelöltnek, de a győzelemre esélye sem volt a parlamenti szavazáson³⁵. Azóta is aktívan politizál.

FELJELENTŐKBŐL DEMOKRATIKUS MINISZTEREK

Volt egy másik, Demszkyékhez képest kimondottan vonalas, KISZ-es csoport is az ELTE jogászhallgatói között. A következő történetnek három negatív főszereplője volt, mind a három kimondottan fontos funkcióba került a rendszerváltás után. Nem sokkal a fenti maoista ügy lezárása után, 1972. október 29-én az ELTE ÁJK. IV. éves hallgatói, Forgács Imre³⁶ és Csillag István³⁷ jelentkeztek az állambiztonságnál, és beszámoltak egy illegális röpiratozásról. Csillag és Forgács – mindkettőjükből miniszter lett a rendszerváltás után – feljelentéssel felérő bejelentést tettek a Belügyminisztérium felé, majd *„mindketten felajánlották, hogy a tettes – tettesek – felderítéséhez tőlük telhető minden segítséget megadnak.”*³⁸

Fontos megjegyezni, hogy erre senki sem kényszerítette őket. Csillag István egészen részletesen, két oldalon leírta az eseteket (a röpiratok terjesztését), amelyek szerinte *„a büntett fogalmát is kimeríthetik.”* *„Ha újabb röpiratokról, terjesztésről szereznek tudomást, azt természetesen jelentem az illetékeseknek. Csillag István sk.”* – zárta a bejelentést³⁹. A III/III. újabb nyomozást indított *„Sokszorosító”* fedőnéven⁴⁰, az iratok több dossziét is megtöltöttek. Gyorsan kiderült, hogy a röpiratokból a Műszaki Egyetemre, a Marx Károly Közgazdasági Egyetemre, vonatkocsikba és más helyekre is jutott. Számos feljelentést csatoltak a dossziékhoz, amelyek a vasúti alkalmazottaktól, a szülőktől, házmesterektől érkeztek. Árulkodói mementói ezek az iratok Kádárék besúgó-államának. Érdekes, hogy ez a röpirat is szélsőbaloldalaról támadta a diktatúrát, a jelentésekből, vallomásokból és iratokból világosan kiderül, hogy túl puhának tartották a rezsimet.

Már csak egy gyenge láncszemet kellett találniuk. A jogi kar egy másik hallgatója, a szintén a KISZ-es gárdához tartozó Fazekas Mariann (máshol Fazekas

34 <http://www.ekint.org/rolunk/munkatarsak>

35 <https://www.origo.hu/itthon/20170313-ujravalasztotta-a-parlament-ader-janost.html>

36 Forgács Imre (1948-) jogász, politikus.

37 Csillag István (1948-) jogász, politikus.

38 ÁBTL 3.1.5. O-17190. Jelentés, Budapest, 1972. október 30.

39 ÁBTL 3.1.5. O-17190. Csillag István írásos bejelentése.

40 ÁBTL 3.1.5. O-17190 1-7.

Marianna⁴¹) október harmincadikán bejelentette⁴², hogy megtalálta az „*ellenséges tartalmú propagandaanyagot*” egy könyvben, amit azonnal a „*KISZ-helyiségbe*” vitt bűnjelként. A könyvben találtak egy monogramot („*RJ*” vagy „*RS*” – ebben nem volt biztos a BM), ami alapján az állambiztonság és a velük összejátszó egyetemisták elkezdhetek találgatni. Így került a célkeresztbe az R. János nevű hallgató, akit Fazekas és Forgács segítségével próbáltak lebuktatni a következő állambiztonsági kombinációval⁴³: „*Az akcióban két személy venne részt: FORGÁCS IMRE [...] és FAZEKAS MARIANN [...] Mindketten megbízható személyek, a >Stadium< – programjával, résztvevőivel összefüggő anyagok beszerzésében már segítséget nyújtottak. [...] A konkrét kivitelezést két variációban hajtánánk végre: 1./ Fazekas Mariann az egyik óráközi szünetben felkeresné [R.]-t és a következőket közölné vele: >Néhány napja a KISZ-szobában hánykolódik ez a könyv; mivel >RJ<-monogram van rajta, a tied-e, vagy sem?< Ha [R.] azt mondja, hogy a könyv az övé, Fazekas Mariann átadja neki. 2./ Ha [R.] azt a választ adja, hogy nem az övé a könyv, Fazekas Mariann még abban a szünetben, vagy a következőben az évfolyam előtt megkérdezi, hogy nem hiányzik-e valakinek ez a könyv és felmutatja. Abban az esetben, ha valaki jelentkezik, a könyvet átadja neki.*

Forgács Imrét csak annyiban vonjuk be az akcióba, – mint a >Stadium< vezetőjét –, hogy Fazekas Mariannal és velünk a kapcsolatot megteremtse. Fazekas Mariann eligazítása során felhívom figyelmét, hogy az egész akciót tartsa szigorúan titokban és csak a megbeszélteknek megfelelően cselekedhet” – javasolta Lóczi hadnagy.

A tervet december hatodikán végrehajtották. „Fazekas Mariann a javaslatban foglaltak szerint hajtotta végre az akciót, attól eltérés nem volt. [R.] JÓZSEF kijelentette, hogy az nem az övé, még nem is látott ilyen könyvet, de hozzátéve – többedmagával – hogy amennyiben senki nem jelentkezik, szívesen magához veszi. Egyébként Fazekas Mariann az évfolyam előtt is bemutatta a könyvet, de senki nem jelentkezett.”⁴⁴

A nyomozás szálai végül egészen máshová vezettek, így R. József kikerült az állambiztonság célkeresztjéből. Ez viszont nem az említett bejelentőkön, Forgács Imrén, Csillag Istvánon és Fazekas Mariannán múlt, akik mindhárman nagyon magasra jutottak a rendszerváltás után. A röplapozást bejelentő Forgács Imre 1980–1985 között az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott, közben IREX-ösztöndíjjal a Harvard Egyetemen tanult. Forgács 1989-től már osztályvezető volt az MSZP Országos Elnökségén, majd a Dunaholdinghoz került, hogy Bajnai Gordon regnálása alatt feljusson pályafutása

41 Fazekas Marianna (1953-) jogász, az ELTE egyetemi docense.

42 ÁBTL 3.1.5. O-17190. Jelentés, Budapest, 1972. november 2.

43 ÁBTL 3.1.5. O-17190. Javaslat, Budapest, 1972. november 24.

44 ÁBTL 3.1.5. O-17190. Javaslat, Budapest, 1972. november 24.

csúcsára: rövid ideig igazságügy-miniszter volt⁴⁵. Az az ember, aki a diktatúrában még önként tett bejelentést az állambiztonságnál. Forgács még ma is publikál⁴⁶ a Népszavában.

Bejelentő-társa, Csillag István az egyetem befejezése után 1974-től a Pénzügyminisztériumhoz került, ahol 1986-tól „*az állami vállalatok társasággá alakulásának egyik kezdeményezője lett.*”⁴⁷ Ezután az SZDSZ szakmai koordinátora lett, majd a párt politikusaként a szigorúan titkos tiszt Medgyessy Péter koalíciós kormányának gazdasági és közlekedési minisztereként folytatta 2002 és 2004 között. Ekkor Medgyessy lecserélte, és a sajtó szerint az SZDSZ ezután hátrált ki a miniszterelnök mögül⁴⁸, aki rövidesen megbukott, és Gyurcsány Ferenc érkezett a helyére. Csillag ezután a Magyar Export-Import Bank és a Magyar Exporthitel Biztosító elnöke volt⁴⁹, majd tanárként folytatta az Óbudai Egyetemen.

A harmadik résztvevő, Fazekas Marianna mindvégig az egyetemen maradt, így részben ő felelt a következő jogászgenerációk oktatásáért. Ma is az ELTE ÁJK egyetemi docense, ezen sem cikkem, sem az előadás nem változtatott. S hogy a végére maradjon a szürreális és romantikus csattanó: ő és Forgács Imre házask⁵⁰.

45 Forgács Imre hivatalos életrajza. Forrás: *Forgács Imre lesz az igazságügyi miniszter*. Megjelent 2009. december 09-én. <https://www.vaol.hu/cimlapon/forgacs-imre-lesz-az-igazsagugyi-miniszter-1251034/>

46 Például: Forgács Imre: *Meghallgatások ideje*. Népszava, 2019. október 5.

47 *Ráfekszünk a kelet-európai sínre?* Magyar Nemzet, 1992. június 11.

48 *Nem lehetett más megoldás, mint a miniszterelnök-csere*. Népszava, 2005. augusztus 19.

49 <http://www.dehir.hu/belfold/csillag-istvan-is-tavozni-kenyszerult/2010/08/04/>

50 Legalábbis 2010-ben még azok voltak, ezért kerülhetett évekkel ezelőtt Fazekas Marianna az összeférhetlenség gyanújába. *Az utolsó figyelmeztetés*. Magyar Nemzet, 2010. május 17.

dr. Saád József

Örökségek súlya – örökösök terhe

Gondolatok az emlékezésről és a módszerről a hortobágyi-nagykunsági kényszermunkatáborok kutatása kapcsán

Szolgálatomra áll itt az ég, föld és tenger, mindazzal, amit rajta észlelni tudtam, kivéve azt, amit elfeledtem, saját magam és ráakadok itt, és eszembe jut, amit, mikor és hol cselekedtem és milyen állapotban voltam, akkor, amikor cselekedtem. Itt van minden, amire emlékszem, mert magam tapasztaltam vagy elhittem. A képek e tömegéből kiválasztom a hasonlókat, akár magam tapasztaltam őket, akár a tapasztalat alapján másoknak hittem el, ezeket összeszűröm az elmúltakkal, s belőlük kialakítom jövődő tetteimet, az eshetőségeket s a várható sikert s végül mindent úgy mérlegelek, mint jelent.

Szent Ágoston vallomásai. Liber decimus, 14.

Az örökség tudata ugyanúgy emberi létezésünk alapjainak része mint az emlékezés és a képzelet képessége. Személyes emlékeinkkel, kollektív (családi, nemzeti, társadalmi, sorstársi etc.) emlékezetekhez kapcsoltan élünk, felemelő, terhes, vállalt, kötelezettségeinkre intő, titkolt és nem titkolható örökségeink tudatában. Az örökítés-öröklés szükségletének és fogalmának kialakulása – szent könyvek és mítoszok tanúsága szerint – eszmélésünk, társas léthelyzetünkre reflektálásunk kezdeteivel egyidős. Tudományos diskurzusok fogalmaként, mint *kulturális örökség* (cultural heritage, patrimoine culturel, Kulturerbe) viszont mindössze három-négy évtizedes múltja van. A fogalom iránti társadalomtörténeti és szociológiai érdeklődés ennél is újabb keletű, egy-két évtizedes, viszont nagyon intenzív – mint azt Erdősi Péter és Sonkoly Gábor témakört bemutató szöveggyűjteményük előszavában megállapítják. Erdősi és Sonkoly „a kulturális örökség bámulatos elterjedésének számos oka” közül öt tényezőt emelnek ki.

1. A XX. században tömegesen átélt rémtettek és traumák következtében s ezektől függetlenül is, felértékelődött a személyes és közösségi emlékezés és tanúságtétel jelentősége.
2. A nemzeti identitás hagyományos – a nemzeti szellemet és a nemzeti karaktert középpontba állító – alapjai a II. világháború után megrendültek. Ennek nyomán erősödött a közös múltból és hasonló perspektívából (kulturális örökségekből) építkező közösségek jelentősége.
3. A kulturális örökség a különböző szintű (helyi, regionális, nemzeti, globális) és célú aktuális közösségi identitásképződések kézenfekvő támpontja.
4. Praktikus, gazdasági szempontok is szerephez jutnak: pl. a kulturális örökségek turisztikai kínálatba illeszthetősége.
5. A Francois Hartog, francia történész hangsúlyozta *prezentizmus* (jelenközpontság) mint a posztmodern állapot meghatározó időtapasztalata: az örökség *jelenében* megtestesülő múlt- és jövőképzet.⁵¹

A fenti felsorolásból a *személyes és közösségi emlékezet* előtérbe kerülését, a felejtés és felejtetés ellenében ható tanúságtétel jelentőségének hangsúlyossá válását emelem ki. Azt a világszerte és az 1989-es rendszerváltozással Kelet-Európában is végbemenő folyamatot, amelyben személyek és közösségek emlékezete újra mintegy „birtokba kerül”: igyekszik történelmi örökségként magára venni az emlékezés terhét, amelytől a professzionális történetírás korábban mentesítette. Referátumomban arra teszek kísérletet, hogy az 1950–1953 közötti hortobágyi és nagykunsági kényszermunkatáborok örökségét felvállaló kitelepítettek és leszármazottaik (saját sorstársaim) *személyes történeteiben* és *emlékezetközösségében* szerzett tapasztalataimat ismertessem, s eközben – a túlinterepretálás buktatóit lehetőleg kerülve – észrevételeimet a vonatkozó irodalom átfogóbb összefüggéseiben is értelmezzem. Szerényebb célkitűzésként: a belülről is elég jól ismert hortobágyi kitelepítések *történelmi örökségének*⁵² megértésére törekedve, legalább kezdeti lépéseket szeretnék tenni a – magyar politikai, sőt még a szakmai diskurzusokban is olykor lekezelő hangsúlyokkal emlegetett – *történelmi-sérelmi csoportok* emlékezetközös-

51 Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. L' Harmattan. 2004. Atelier füzetek. 7. 10-12. o. A témakörben l. még u.o.: Lowenthal, David: Az örökség rendeltetése. 55-82. o., Az örökség megteremtése 463-492. o.; továbbá Chastel, André: Az örökség fogalma 97-132. o.

52 A szakirodalomban használatos *kulturális örökség* (cultural heritage) meglehetősen diffúz fogalom: múltunk és környezetünk minden olyan természeti, tárgyi, szellemi reliktum és aspektusa (történelem, szokások, hitvilágok, a természeti és épített környezet stb.) beletartozik, amit érdemesnek tartunk arra, hogy *élő* – jelenben ható – hagyományként eleink generációitól átvegyünk, és a jövő generációi számára átörökítsük. Fejtegetéseimben a továbbiakban szívesebben használok a kelet- és közép-európai körülmények között relevánsabbnak érzett *történelmi örökség* (ugyancsak tág körű) fogalmát. A kulturális örökséghez alapvetően a megbecsülés és értékörzés beállítódása kapcsolódik. A történelmi örökséghez ambivalenciák: a kötődés és a szabadulás, az elfojtás és a felvállalás, a „terhes múlt” konnotációi is kapcsolódnak.

ségeiben formálódó narratívák kutatása során felvetődő módszertani problémák felvázolása terén.

KÖZELÍTÉSEK A MÚLT VALÓSÁGÁHOZ

„Az emlékezet mára elfoglalta a történelem helyét, mivel az emlékezés hitelesebben vall a múltról, mint a történetírás – ilyen és hasonló megállapításokkal van tele a szaksajtó és a szakmai közvélemény világszerte” – Gyáni Gábor ezzel a megállapítással indítja egyik, emlékezet-rituálékkal foglalkozó tanulmányát. A jelenség magyarázataként Gyáni az emlékezetkutatás pápájának tekinthető Pierre Nora⁵³ fejtegetéseit ismerteti, aki szerint felszámolódóban van az éles határvonal a *személyes történelem* (személyes emlékezet) és a (magát a kollektív emlékezet közvetítőjeként tételező) *professzionális történetírás* között.⁵⁴ Ez a felszámolódás régóta tart, de azért a határvonal is tartja (s minden bizonnyal tartani is fogja) magát.

A tudományos igényű történetírás valószínűleg Tacitussal kezdődött. Az *Annales* alkotója főként írott források mérlegelésével dolgozott, a *historia* művelője volt, szemben azzal a történetírással, amely *leginkább* a hallomás útján *viselt dolgok* (*res gestae*) továbbadását tartotta elsődleges feladatának. A latin különbséget tesz a történetírás három módja között: a *res gestae* a viselt dolgok szájhagyományra alapozott leírása, a *memoria rerum gestarum* az írásban áthagyományozott történet, a *historia* viszont elsősorban az írott források kritikus mérlegelése és szelektálása alapján előadott, mondhatnánk: tudományos alapozottságú történet. A történetelbeszélés csak a XIX. századi professzionális történetírásban vált saját *módszertannal* is bíró diszciplinává: történettudománnyá. Ennek hátterében az a pozitívizmus hatása alatt formálódott beállítódás rejtett, amely szerint lehetséges a történeti események ok-okozati összefüggéseinek feltárására összpontosító (tudományos) leírás. Régen megingott ez a meggyőződés. Az első csapást még Wilhelm Dilthey mérte rá 1883-as ismeretelméleti alapvetésében, megkülönböztetvén a kívülről *megfigyelhető* (és magyarázható) természetet a résztvevőként, belülről *megérthető* társadalom-

53 Pierre Nora és munkatársai – több mint százharminc szerző – 1984-ben elindított és 1992-ben befejezett *Les lieux de mémoire* (Az emlékezet helyei) című hét kötetes munkája a történeti örökség- és emlékezetkutatás, a nemzeti identitás újszerű megközelítésére irányuló kutatások alap műve, és egyúttal etalon a hasonló kutatói törekvések számára. Mintául szolgált pl. a német történetírás kisebb igényű vállalkozásához, a három kötetes *Deutsche Erinnerungsorte* c. összeállításhoz. C. H. Beck Verlag, München, 2002.

54 Gyáni Gábor: A történelmi emlékezet rítusai. In: Szekeres András (szerk.) A történész szerszámosládája: A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa, Budapest: L'Harmattan, 2002. (Atelier Füzetek; 5.) 103-104. o.

tól.⁵⁵ A történetírás hagyományos tudományos státusát azóta sokfelől érte bírálat. Dilthey azzal együtt, hogy a történeti valóság kutatását a magyarázatképes (pozitív) tudományok köréből az intuitív-megértő szellemtudományok köré helyezte, hatalmas perspektívákat nyitott a múlt valóságának „felépítése” – a történelem elbeszélései előtt. Az újabb kritikai megközelítésekben viszont ennek az elbeszélésben épülő valóságnak az igazságtartalma – többnyire a tudományfilozófia „kemény” programjaihoz mérten – meglehetősen kérdésesnek (könnyűnek és relativizálhatóknak) minősül. Ebben a narratívákban feloldódó állapotában a történetírás természetesen kinyílik az élő emlékezet s az emlékekben hordozott és tárgyi világokba kövült örökségek, a belletrisztikai megközelítések, etnográfiai eljárások, a társadalomkutatás „puha” (kvalitatív) módszerei és műfajai előtt. A szakma mai, profeszszionális képviselői éppen transzdiszciplináris beállítottságukkal, a magánemlékezet, a laikus történeti tudás írott és íratlan megnyilatkozásai iránti nyitottságukkal tűnnek ki. Igaz, olykor indokoltan máskor indokolatlanul, a céhes önvédelem reflexei is működnek még. Egy levéltári irat, már csak szakszerű regisztráltsága okán is, gyakran ma is „hitelesebbnek” és forrásként alkalmasabbnak minősül, mint egy sublótból előkerült (esetleg hasonló témájú) magánlevél. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy a múltra irányuló megismerés *tárgya* (a történelem) meglehetősen körvonalazatlan, s ez – Paul Ricoeur dilthey-i tételre utaló megjegyzése szerint – már az ismeretterület kétértelmű elnevezésében is kifejezésre jut: „Amikor ugyanazzal a szóval jelöljük a *res gestae*-t és a történész róla adott beszámolóját is, ennek az az alapja, hogy a természettudománytól és néhány humán tudománytól eltérően, amelyekben a megfigyelő más valóságshoz tartozik, mint a megfigyelt vagy megmagyarázandó tárgy, a történész *beletartozik az általa leírt és megmagyarázott világba*, ő maga is egyike azoknak a cselekvő és szenvedő lényeknek, akik a történelmet létrehozzák és elviselik.”⁵⁶ Ebben a helyzetben magától értetődő a személyes és kollektív emlékezetek, emlékezetközösségi megnyilvánulások iránti nyitottság. Különösen az a totális diktatúrák, keményebb-puhább abszolutizmusok alól felszabadult államokban, így a posztkommunizmus rendszereiben. Minél kizárólagosabb a diktatúra, a történelem (a történet és a róla szóló beszámoló) an-

55 Dilthey, Wilhelm: Bevezetés a szellemtudományokba. Kísérlet a társadalom és a történelem tanulmányozásának alapvetésére (1883), in: Dilthey, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*, Budapest: Gondolat, 1974, 124-128.o. Ennek alapján Dilthey ismeretelméleti szempontból elkülönítette egymástól a *magyarázatra* képes *nomotikus* tudományokat: a természettudományokat és a *megértésre* törekvő *ideografikus* tudományokat: a szellemtudományokat. A megértés lehetősége szerinte a múlt társadalmaira, – a történelemre – is vonatkozatható: a történetíró *beleélheti* magát a múltba. A közvetlen átélés, ha áttételesen is, régi korokra is vonatkozatható.

56 Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999. Kijárat kiadó. 53. o. Kiemelés: S. J.

nál kizárólagosabban a *győztesek történelme*. A rendszerek összeomlásával aztán kapuk (vagy legalábbis rések) nyílnak az *áldozatok történelme* előtt. Áramlani kezdenek az emlékezések, feledésre ítélt múltak és örökségek: a mérvadó narratívákból kiszorítottak, az észrevétlenül maradtak, a hallgatásra ítélt emlékezései, relikviái.

David Carr a történetelméleti irodalom megállapításainak összegzéseképpen a *történeti valóság* feltárhatóságával és a történelemmel mint tudásterülettel kapcsolatban a *tárgyra* és a *módszerre* nézve is erős állításokat fogalmaz meg: „...teljes az egyetértés arra nézve, hogy a történelmi kutatás tárgya nem létezik”, a kutatói megközelítéseket természetesen átszövő érték-elkötelezettségek pedig kizárják a tárgyilagosságot.⁵⁷ Ugyanitt – mint látni fogjuk – Carr a tanulmányát indító sommás kijelentésnél árnyaltabb koncepciót képvisel. Valószínűleg sokan (többen) így lehetnek ezzel – beható ismeretek hiányában itt csak feltételezéseim lehetnek. Mindenesetre a történetírás célját: a történeti (azaz már nem létező) valóság rekonstruálhatóságát – ne menjünk bele most abba, hogy mi mindenre visszavezethetően – erős kételyek övezik. Leegyszerűsítve: vagy úgy, hogy a történetírásban ennek a valóságnak lehetetlen (illetve tökéletlen) *rekonstrukcióját*, vagy úgy, hogy a tökéletes *konstrukcióját*, fikcióba hajló elbeszélését látják. Az előbbi álláspontot a neves brit szociológus, *John H. Goldthorpe* a történeti kutatás sajátosságát felvázoló fejtegetéseinek bemutatásával, az utóbbit *Hayden White* amerikai filozófus történetelméletben mérföldkőnek számító narrativitás-koncepciójának felidézésével illusztrálom. Végül – átvezetésként a hortobágyi kitelepítések kutatása közben szerzett tapasztalataim felvázolásához – röviden kitérek *Paul Ricoeur* és *Reinhart Koselleck* elméleteire: a történeti időben és az elbeszélésekben *konstruálódó* valóság koncepciójára is.

Goldthorpe abból indul ki, hogy a történész – hasonlóan a szociológushoz – tényekkel dolgozik, a tények összefüggései alapján fogalmazza meg következtetéseit. A történetfilozófusoktól eltérően, Goldthorpe tény és esemény között nem tesz különbséget. Felfogásában minden múltból fennmaradt megfogható reliktum tény, legyen az élőlények el nem porladt része, használati eszköz, fegyver, épületmaradvány vagy – a legfontosabb – „kommunikatív objektum”, azaz írásba foglalt dokumentum. Ha nincs reliktum, akkor nincs miből rekonstruálni, következtet-

57 „A múlt eseményeit sem látni, sem hallani vagy érezni nem lehet, így valamennyi róluk megfogalmazott állításnak szélsőségesen indirekt eszközökre kell támaszkodnia. Gyakran vagyunk bizonytalanok az események létét tanúsítandó tudósítások jelentését illetően, nem is szólva azok igazságtartalmáról. Ráadásul a történészek még az általuk vizsgált leleteknél is megbízhatatlanabbak lehetnek. *A kutatók személyes, politikai, vallási és egyéb előítéletei valószínűleg erősebben érvényesülnek az emberi élet elmúlt eseményeinek kutatásában, mint állatokra, növényekre vagy az élettelen természetire irányuló kutatások esetében.*” Carr, David: *A történelem realitása*. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999. Kijárat kiadó. 69. o. Kiemelés: S. J.

ni – akkor történet sincs.⁵⁸ A reliktumoknak (történeti tényeknek) két sajátossága van: számuk véges, ugyanakkor *nem teljes*. A múlt tényeinek univerzumából (véges teljességéből, ha úgy tetszik: alapsokaságából) maradtak fenn, de ennek a teljességnek a tulajdonságai nem ismertek. Így az sem tudható, hogy a belőle valamiképpen fennmaradásra szelektálódott tények érvényes összefüggések alapját képező (reprezentatív) *mintának* vehető-e. A reliktumok pusztulnak, nyom nélkül elsüllyednek, számuk fogy, nem pedig bővül. A történész mestersége abban áll, hogy igyekszik minél többet megtalálni, s azokból – felfedezéseiből – új meg új következtetésekre jutni. Tudása, rekonstrukciós igyekezete azonban így is sötétben tapogatózás: nem tudhatja, hogy nem éppen a legfontosabb reliktumok – tárgyi bizonyítékok – maradtak-e homályban.⁵⁹ Goldthorpe a bizonyítékokat *kereső* történészi kutatással szembe állítja a szociológus munkáját, aki a meglett reliktumokra – tényekre, bizonyítékokra – is hagyatkozik, ugyanakkor *generálja* is a bizonyítékokat. Ehhez a ponthoz érve, jobbnak látszik mellőzni azokat a módszertani aggályokat, amelyek a szociológusi sötétben tapogatózás veszélyeire figyelmeztetnek.

Hayden White híressé vált művének alaptétele szerint a történész nem a rekonstruálás végett keresi a történeti valóság elemeit, hanem azért, hogy a megtalált elemekből építkezzék, hogy megalkossa, mintegy „megcsinálja” a történetet. A történetírás: az elbeszélő (narratív) próza művelése. Célja korántsem az, hogy a valóság struktúráit kibontsa, hanem az, hogy a narrativitás struktúráit a valóságra rávigye.⁶⁰ A történész történetet konstruál, amelynek íve – eleje, közepe, vége – van az időben. S nem utolsósorban: tanulságai vannak. A történeti elbeszélés – írja White – az irodalmi műfajoknál szorosabban kapcsolódik a valóság erkölcsi értékelésének igényéhez, „látens vagy manifeszt formában magában hordja az általa tárgyalt események erkölcsi értékelésének óhaját”.⁶¹ Típusai, stilisztikai megoldásai műelemzési szempontok szerint kategorizálhatók. Rendszerbe foglalva megalkotható a történeti narratívák műfajelmélete és poétikája. White a történetírói képzelet XIX. századi nagy narratíváit elemezve, a meseszöveg (emplotment) műnemeit, az érvelés és az ideológiai implikáció típusait, továbbá a domináns szó-

58 „Whatever their nature, it is these relics, that are source of our knowledge about the past. Statements about the past – historical facts – are inferences from the relics, and can have no other basis. In short: no relics, no history.” Goldthorpe, John H.: *The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies*. In: G, J.H.: *On sociology*. Oxford University Press, Oxford-New York, 2000. 30. o.

59 „There are things about the past that never can be known simply because the relics that would have been essential to knowing them did not in fact survive.” Goldthorpe i. m.: 31. o.

60 White, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, Johns Hopkins Univ.Press, 1973.

61 White, Hayden: *A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában*. AETAS 1996. 1. 10. o.

képekkel jellemezhető stilisztikai sajátosságokat alapul véve, létre is hozta a történetelbeszélés poétikáját.⁶²

White a nyelvi megformálás jelentőségét és ennek sokfelé ágazó következményeit kiemelve, a történeti valóságfeltárás döntően fontos mozzanatára hívta fel a figyelmet. S ezen túlmenően arra is figyelmeztet, hogy a valóság *kaotikus*: ami történik/ történt benne, az átláthatatlan, s csak az újkori világkép racionalizálódott időfelfogásával összefüggő igény visz bele értelmet, rendet, fontosat és kevésbé fontosat, tanulságokat.⁶³ Nem volt ez mindig így: volt idő – a nyugati civilizációban a középkor századai – amikor a társadalom eseményeit ugyanúgy átláthatatlannak, a kifürkészhetetlen isteni akarat megnyilvánulásainak fogták fel mint a természeti eseményeket. Elfogadták ezt is, azt is. A történetírást „antinarratív reprezentációs formák”: a *krónika* és az *évkönyv* uralta. White ezeket a formákat nem a mai történetírás tökéletlen előzményeként, hanem a modern narratívák alternatíváiként fogja fel.⁶⁴

Nyilvánvaló, hogy a white-i koncepció célzatos – a posztmodern világkép relativizmusába ugyanakkor jól beleillő – túlinterpretálás eredménye, amit ő maga is lépten-nyomon finomít és helyesbít. Még az sem mondható róla, hogy kérdésfelvetése alapvetően új – gondoljunk csak itt a német neokantiánusok előző századfordulói módszertanára, mindenekelőtt Max Weber történeti valóság „objektív” megismerhetőségének korlátait és módszertani lehetőségeit kereső tanulmányaira.⁶⁵ (Megkockáztathatnánk talán azt is, hogy Max Weber „mélyebben szánt” a probléma fölvetésekor.) Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy White elméletéből egy sor olyan felvetés következik – például a történetírói professzionalizmus érvényeségigényére az ún. „historizálás” relativizálhatóságára vonatkozóan – ami frissítő szélként hathat a történettudományban.

Nem kevésbé mondható ez el Paul Ricoeur francia filozófusról, a *kontinuitás-elmélet* képviselőjéről. Felfogásában a történeti valóság narratívája nem konstruált, a történelem a róla alkotott elbeszélésben – a múlttól való beszédünkben – *konstruálódik*. Az elbeszélés *valóságos* struktúrákra vonatkozik, valóságos struktúrákból építkezik, korábbi – ugyancsak valóságra vonatkozó – emlékezésekre és emlé-

62 A történeti narratíva *meseszövése* szerint regény (romance – lovagregény, romantikus történet) szatíra, komédia, tragédia; *érvelése* alapján formalista, organicista, mechanikus, kontextualista; *ideológiai implikációit* tekintve konzervatív, liberális, radikális, anarchista szokott lenni. Az előzetes megformálás (prefiguration) szempontjából kiemelten fontos benne a jellemző trópusok szerepe (White, 34. o.). Ezek: a metafora, szinekdoché, metonímia, irónia.

63 Gondoljuk meg, mennyi metaforát kapcsolunk össze a történelemmel, amelynek „menete”, „kereke”, „süllyesztője”, „szemétdombja” stb. van.

64 White, Hayden: AETAS 1996.

65 Mindenekelőtt: Weber, Max: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Max Weber: Tanulmányok. Bp. Osiris. 1998. 7–69. o.

kekre hagyatkozik. Folyamatosan, sokféle formában és változatban. Ricoeur nem szoros, tükrözésszerű megfeleltetést feltételez a múlt *valósága* és a róla szóló *elbeszélés* között. Inkább összefüggésükben gondolkodik, amit nem annyira tárgyuk azonossága, mint a két szférát összekapcsoló és egymásra vonatkoztató idő folytonossága biztosít. Konceptiójában így természetszerűen tematizálódik az *emlékezés* és a *felejtés* problémája.⁶⁶

Közel áll ehhez a felfogáshoz a német fogalomtörténeti iskola képviselője, Reinhart Koselleck. Látásmódjának illusztrálására legjobb, ha őt magát idézzük: „Aki a hétköznapok szintjén fogalmat akar alkotni magának a *történeti időről*, idős emberek ráncaira vagy sebhelyeire gondolhat, melyekben egy *egész életsors van jelen*. Vagy éppen felidézhet romok szomszédságában emelkedő épületeket; megfigyelheti *stílusok szembetűnő kavargását*, amely egy *térbeli házsornak idődimenziót* kölcsönöz; elnézheti az *egymás mellett, alatt elsuhanó közlekedési eszközöket*, amelyekben – a korcsolyától a repülőig –*úgyszólván korszakok adnak egymásnak találkát*. Végezetül és elsősorban eszébe juthat az embernek *nemzedékek egymásutánja*; mindenki családjában és szakmájában *különféle tapasztalati terek fedik át, és különféle jövőperspektívák metszik egymást*, amiből temérdek konfliktus is fakad.”⁶⁷ Életsorsok, stílusok kavargása, az idő dimenziójába ágyazódó térbeli objektumok, korszakok, nemzedékek egymásba fonódottsága, tapasztalati terek és jövőperspektívák egymásra rétegződése, egymásba metsződése... A volt (gewesen) és elmúlt, de nyomaiban itt lévő (vergangen) és a múlt felé nyitott jövő (vergangene Zukunft) jelenvalósága. A történeti valóság itt az elmúltak súlyát és az eljövendők esélyeit a *jelenben megélő* Szent Ágoston-i időtapasztalat valósága.⁶⁸ A történetírás pedig a *tapasztalati tereket és elváráshorizontokat* összekapcsoló időfolyamatban (történeti időben) konstruálódó valóság leírása.

A kosellecki és ricoeuri valóságfelfogásból a történeti tapasztalatok, emlékképek és emlékezések (emlékképáramlások) iránti nyitottság következik. Az ugyancsak kontinuitáspárti David Carr már idézett tanulmányában úgy látja, hogy a történeti valóságnak erre az időtapasztalatra hagyatkozó felfogása új ismeretterületek iránti újszerű történeti érzékenységgel is együtt jár: „Éppen napjainkban látja számos történész tevékenységének feladatát abban, hogy kiegyensúlyozatlanságokat korrigáljon, elveszett, elfeledett vagy megrendült dolgokat felfedezzen vagy újra feltár-

66 Ricoeur, Paul: *Emlékezet – felejtés – történelem*. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999. Kijarat kiadó. 51-67. o. ; U.ö.: *Az emlékezet sebezhetősége*. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség*. L' Harmattan. 2004. Atelier füzetek. 7. 23-36. o.

67 Koselleck, Reinhart: *Előszó*. In: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 2003. Atlantisz. 10. o. Kiemelések: S. J.

68 Lásd ennek az írásnak a mottóját, amihez érdemes felidézni Babits Mihály – valószínűleg ágostoni ihletésű – sorait: „...múlt dob hurkot a jövőnek: / amit hoztál, csak annyira tied / mint a por mit lábad a szőnyegen hagy.” (Babits: *Csak posta voltál*)

jon. Azoknak az élete, akik a múlt történetéből kizáródtak, vagy annak peremére szorultak, azok, akik mind a történeti cselekvők, mind a későbbi történészek standard elbeszéléseiben figyelmen kívül maradtak, mint a nők vagy a kisebbségek, újra helyet kell kapjanak történeti tudatunkban. Az első feladat pedig abban áll, hogy lehetőség szerint visszakapják saját hangjukat, és elbeszéljék történeteiket, ahogy azok naplókban, beszédekben, prédikációkban, bírósági tanúvallomásban, a népművészetben és más kifejezési formákban lecsapódtak. A történésznek bizonyos értelemben itt is ki kell kapcsolnia visszapillantását, messzemenően háttérbe kell vonulnia és a múlt hangját kell szóhoz juttatnia.⁶⁹ Tovább gondolva és kissé átértelmezve a kelet-európai valóságokra: a történésznek szóhoz kell juttatnia a biológiai vagy társadalmi adottságaik alapján likvidálásra, kiirtásra, degradálásra kárhoztatottakat és utódaikat, úgy, *ahogy ők maguk látják* helyzetüket. Szót kell adnia a modern (totális) háborúk, levert forradalmak áldozatainak, a „történelem menetéből” osztályhelyzetüknél fogva kihullásra, illetve alárendelt szerepre – deklasszálódásra – kijelölteknek és utódaiknak,⁷⁰ a perifériára szorított történelmi szereplőknek, a múlt „csőkevényeiként” közöttünk élőknek. Érdeklődési körébe kell vonnia azoknak a generációknak az emlékezését, akiknek történetére kész klisék vannak forgalomban, figyelnie kell azok megszólalásaira, akiket hallgatásra, büntudatra ítélték, csökkent értékűsre szocializáltak.

Ebben a regisztrálási készségben, amely „a történeti cselekvők elbeszéléseinek megismétlésére” korlátozódik – figyelmeztet ugyanitt Carr – korántsem merülhet ki a történész munkája. A történeti elbeszélés ugyanis más, mint a történetek újramondása. A történész szelektál, hangsúlyokat ad, támpontokat keres, annak tudatában, hogy ismeretanyaga be van ágyazódva „egy tágabb látásmód kontextusába” és az ő „visszatekintő látásmódjába.” Ez volna Carr szerint az a „kritikai perspektíva, amelyből az individuális és társadalmi elbeszélések objektív és tárgyi értékelést kaphatnak.”⁷¹ Kaphatnak... – vagy nem kapnak. S ezzel a történeti valóságismeret – Max Weberet követve tegyük idézőjelbe a szót – „objektivitásának” jó évszázada megoldatlan problémájához kerültünk vissza. Ahhoz a problémához, ami a narrativitás elméleteiben újra élesen felvetődött és továbbra is nyitva marad.

Ennek tudatában és ezzel együtt, amikor a továbbiakban áttérek a hortobágyi és nagykunsági kényszermunkatáborok örökségének kutatása során felvetődött szempontjaim, reflexióim felvázolására, Carr fenti fejtegetéseinek zárómondatából indulok ki, s azt a könnyebb követhetőség végett, mindjárt elemeire is bontom.

69 Carr, David: A történelem realitása. I. m.: 82-83. o

70 Lásd ehhez Lukács György: Történelem és osztálytudat. Szerk. Vajda Mihály. L. Gy. Összegyűjtött művei. Budapest, Magvető. 1971. 279. o.

71 Carr, David: A történelem realitása. I. m.: 83. o.

„Durván kifejezve – írja Carr – a történészt az érdekli az eseményekből, ahogy azokat a résztvevők megélték és ábrázolták, de azzal a szándékkal érdekli, hogy ezeket az ábrázolásokat szembesítse az eseményekkel, ahogy azok „valóságosan voltak”, ahogyan ugyanis a történész ma látja, és elbeszélésebe szervezi őket”.⁷²

A TÖRTÉNETI JELENLÉT VALÓSÁGA

A tábori élet mindennapjainak tényeit és „eseményeit, ahogy azokat a résztvevők megélték és ábrázolták” (Carr) – a táborrendszer *korabeli életvilágait* rekonstruálni akaró kutató a bőség zavarával szembesül. Mindenekelőtt rendelkezésére áll az a hatalmas iratanyag, amit a kitelepítő és a tábort irányító-felügyelő hatóságok: a párt, az államvédelem és rendőrhatalóság gépezetei termeltek folyamatosan. Kiegészül ez a papírtömeg azokkal az iratokkal, amelyek – többnyire ugyancsak párt- és államvédelmi kontroll alatt – azokból az intézményekből (állami gazdaságok, kórházak, más egészségügyi, iskolaügyi, tanácsai hatóságok) származnak, amelyek a táborok sajátos, a „szabadok” világához is kötődő, helyzete folytán kapcsolódtak a táborélethez. A külvilágból nem csak hatósági dokumentumok maradtak fenn. A „szabadok” és „telepesek” (táborlakók) ugyan nem érintkezettek, de munkaterületük közös volt, az élelmezést kívülről kellett megoldani. A rendőri őrizet nem is törekedhetett a táborok maradéktalan elszigetelésére. Így a „szabadok” s – mint területbejárásaink során tapasztaljuk – még utódaik is, nemcsak emlékeznek a „telepesekre”, érintkezéseik, közös ügyeik („kulákpártolási” ügyek, csereügyleteik, segítő gesztusaik) korabeli dokumentumai is elő-előkerülnek. A hatósági és más hivatalos anyag mellett a legtöbb relikvium a táboron belül jött létre: rajzok, képek és szövegek – mai szemmel nézve a *történelmi jelenlét* dokumentumai. A – sajnos – esetlegesen előkerülő szövegek megkapóan változatosak: tények regisztrálásai, (névsorok, beszerzési kimutatások, egyéb lajstromok, munkanaplók) regisztrátumok kommentárokkal kiegészítve, történetbe ágyazott tényközlések, naplók és más feljegyzések, emlékkönyvi bejegyzések, dalszövegek (eredetiek és átiratok), elbeszélések, fohászok, fohászba foglalt beszéd (a közösség megszólítása) rövid versek és hosszú elbeszélő költemények. Az ugyancsak esetlegesen összeálló képanyag is sokféle: van benne professzionális grafika, gyerekrajz, tervrajz, katonai térkép, vízfestmény, színes ceruzarajz, egy-egy tilosban készült fénykép is akad és – páratlan értékűként – nemrég a Honvédelmi Minisztérium Térképészeti KHT archívumá-

ból olyan 1950–1952 között készült légi felvételek kerültek elő, amelyeken táborok helyszíne és egykori létesítményei azonosíthatók.¹

Elöttem egy kormópusztai táborból való, viseltes iskolai írásfüzet, koszlott-szürke címlapján a jelszóval: „*A tudás fegyver az imperialisták elleni harcban!*” Benne egyik tizenéves „telepes” gyalogmunkás dekádonként napról napra vezetett feljegyzései arról, hogy hajnalban a sorakozó után hová hajtották ki rendőri kísérettel, brigádjával együtt, s ott mit végzett és mennyiért. Mindez persze egyszerűbben lejegyezve: „1953. II. 20. *Bojhos vízmerés 19. 68 Ft; 21. félnap 9.96; 23. vízmerés 19. 68; 24. vízmerés 19. 68;...28. Bánhalma cseréphordás 17.60; ...III. 19. Balogh György (tanyanév – S. J.) répanyítás 16 Ft...*” Megtudható a füzetből, hogy mi minden – sarokkapálás, répavetés, madárörzés, rizsvetés, pétisószórás, lucernagyűjtés, kukoricakapálás stb. – munka adódott, s a napok mellől hiányzó bejegyzésből az is, ha nem adódott. Tájékozódhatunk a kilátásba helyezett bérekről és bérkülönbségekről, arról például, hogy árpacséplésért Garahalmon 53.06 Ft-ot, Kolbászon aratással 54.16 Ft-ot lehetett egy nap keresni, míg a kubikmunka Cebén 30.25 Ft-ot, a répaszedés Bánhalmán 16.38 Ft-ot ért.

Az ehhez hasonló tényregisztrálás a naplókban is sűrűn előfordul: „1951. április 29. *A rizs el van vetve, a víz rá van eresztve. Most a cukorrépat kapáljuk.*” (Tiszaszentimre, Tanács Mihályné) „*A 2 éves kis Pálinkás Marika is trachomás lett.*” 73. o. (Tiszaszentimre, Bekéné, Wenk Ilona)² A naplójegyzetek nagy része nem tiszta tényrögzítés. Ugyancsak Beke Ferencné egyetlen napot „letudó” bejegyzése: „*A 3 éves Bodó Ferike is fogdába került. Bűne: felkapaszkodott a bevásárló kocsira és a rendőr intésére nem szállt le azonnal.*”³

Ez a leírás – az előbbiektől eltérően – már nem pusztá tényközlés. Az előzőekben idézettekhez hasonló névsorok, leltárak, munkanaplók, naplóba feljegyzett regisztratív megállapítások – Hayden White terminológiájával élve – a történeti valóság antinarratív reprezentációs formái.⁴ White a középkori világképhez, a krónikások és az évkönyvírók transzcendentális időtapasztalatához kapcsolta alkalmazásukat. Előfordulásuk a tábori életvilágokról szóló dokumentumokban is viszonylag gyakori. Ez részben gyakorlati kényszerűségekkel is összefügg: a névsor, a beszerző összesítése és a dekádelszámolás természetesen a legszűkebb értelemben vehető tárgyra (nevek, családok és tagjaik, árucikkek felsorolása, árak, munkanem, bértétel stb.) szorítkozhat, a naplóírás tábori körülményei pedig nem igazán ked-

1 A meglehetősen rossz minőségű felvételeket Landauer Attila, a Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány munkatársa találta meg, tárta fel és tette a kutatási célokra használhatóvá.

2 In: Hantó Zsuzsa (szerk.) *Kitasítottak 3. Családok a munkatáborokban*, Budapest, 2006. Magyar Ház Kft. 293.; Beke Ferencné: *Három év Hortobágy poklában*. Szerk.: Dr. Barton Attila és Jeney Attila. Kráter. Pomáz, 2002. 72. o.

3 Beke Ferencné, i. m.: 85. o.

4 Részletesen ezekről: White, Hayden: *AETAS* 1996.

veznek a papír fölötti töprengésnek. Mégis: a középkori krónikairás tábori naplókban vissza-visszatérő elemei olvasásakor, talán nem ok nélkül feltételezhető a *történelemből* – a „kinti világból” s annak lineárisan rendezett-rendeződő időfolyamatából: rendjéből – *kihullottság* élménye. A világból kivont, a „kinti” létezés jogosítványaitól (hivatalos papírjaiktól) megfosztott, örökre szóló ítélettel sújtott deklasszáltak helyzetében releváns időtapasztalat, amelyben a nyugati civilizáció utóbbi évszázadokban dominánssá vált időképzete: *rendje* értelmét veszítette. Ez a helyzet elbizonytalanít afelől, hogy a mi miért, mi után, minek a következtében történik, s hogy a történésekre az embernek befolyása is lehet. Az egymást feltételező *elfogadás* (nem beletörődés!) és *reménykedés* – a transzcendencia felé nyitottság állapota ez.

A hároméves Bodó Ferikéről írt feljegyzés – fogdába került, mert felszólításra nem azonnal szállt le a kocsiról – azonban más: a leírás itt nem a *tény* másolata, nem puszta regisztráció. Itt *eseményről* van szó, ami összekapcsolódik a valóság erkölcsi értékelésének igényével, s ennek az igénynek a kifejezése a napló íróját a tény részesévé, *elbeszélővé* teszi. A Ferikéről írt két sor átmenet a *narrativitáshoz*, a tényekre és a tényeket átszövő értékmozzanatokra épülő történetelbeszéléshez. Ennek egyik, inkább a regisztráció (krónika), mint a szóképek és retorikai fordulatok felé is húzó változata, amikor az esemény (történet) önmagáért beszél. Bekéné feljegyzéseiben például: „*Megjött az engedély, hogy Polgár Erzsike is hazamehet.*” 1952-től lehetőség nyílt a táborokban arra, hogy a hat éven aluli gyerekeket a rokonok magukhoz vegyék. „*Nagynénje jött érte, itt vette át a kislányt. Rendőr jelenlétében 10 percig beszélgettek, a búcsúnál Polgárné sírva borult húga nyakába, nagyon nehéz volt elválniuk. Ezt gyanúsnak találta Kovács sz(akasz) v(ezető), bevitte Polgárnét az irodába és megverte, mert mint mondta, bizonyosan súgott valamit testvérének.*”⁵

A jellemző elbeszélésmódokat bemutató példákat lehetne folytatni, ettől itt most eltekintek. Fenti szövegrészekkel csak azt szeretném érzékeltetni, hogy a *jelenlét* valóságát – valóságos élethelyzetüket – a táborlakók regisztrált tények sokaságában és többféle narratívaváltozatban dokumentálták. S ezzel összefüggésben kiemelném, hogy ezekben az ábrázolásokban ha megkülönböztetendők is egymástól a *tény*, az *esemény*, az *elbeszélés* és annak változatai, ezek a kategóriák nem különíthetők el mereven egymástól,⁶ s végül is mindegyikük a *megélt* és *ábrázolt* történeti valóság dokumentuma. Hasonlóan az ugyancsak gazdag képanyaghoz: gondoljunk itt Piroska János borsósi tábort bemutató művészi grafikáira, a géppisztolyával pózo-

5 Beke Ferencné, i. m.: 119. o.

6 Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. In: Bódy Zsombor, Ö Kovács József (szerk.) Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 11-57. o.

ló, pipec árkusi rendőr⁷ és a gyomos rizstábla vizében lépegető-távolodó „telepes” rabmunkás⁸ fényképeire – tény és narrativitás ezeken elválaszthatatlanul együtt van. Talán a táborokról készült légi felvételek az a valóság szint, amely a tiszta tényt dokumentálja: a valóság résztvevőktől független másolatát.

Ezzel a terjedelmes anyaggal szembesülve, úgy gondolom, módosítanunk kell Goldthorpe múlt rekonstruálhatatlanságára vonatkozó – fentebb felvázolt – téziséit. Igaz ugyan, hogy a reliktumok száma véges, nem teljes és nem bővül: a levéltárakban regisztrált anyag mennyisége többé-kevésbé állandó, az azon kívüli vészesen fogy: elvész, elkallódik, a kutatás számára hozzáférhetetlen marad. Az azonban, hogy *miből* maradt fenn, *mire* vonatkozik, egyértelműen leírható: egy adott térség tizenkét ismert nagyságú zárt táborának közel tízezer lakójára. Nem *a* múltra, hanem annak egy jól körülhatárolható körére. Nem a történeti valóság tényeinek univerzumából esetlegesen fennmaradt reliktumokkal állunk szemben, hanem olyan reliktumokkal, amelyek a múltnak *ebből* a valóságából maradtak fenn, egy történeti valóságdarabból, amelynek alapvető paramétereit ismerjük. S ami fennmaradt: a regisztrált tények, események, narratívák mindegyike felmutat valamit ebből a valóságból, közel hozza annak valamilyen részletét. *Közelít* a tábori életvilág teljességéhez.

A táborélet *teljes valóságának* rekonstruálása ugyanakkor nem lehetséges – még több reliktum alapján sem lenne lehetséges. Mégis, ha reliktumainkat szembesítjük a múltnak ezzel a darabjával, akkor megállapíthatjuk, hogy azok mennyiségüket és különbözőségüket tekintve is, a táborrendszer *történeti valóságának* rekonstrukciójára elegendő alapot adnak. S történeti kutatásnak végül is ez célja.

AZ EMLÉKEZET NARRATÍVÁI – EMLÉKEZETKÖZÖSSÉGEK – EMLÉKEZETPOLITIKA

A történeti jelenlétén túl, ahhoz kapcsolódva, a múlt „megélésének és ábrázolásának” (Carr) másik szintje az *emlékezet* s annak kétféle (egymással ugyancsak összefonódó) reprezentációja: a *személyes emlékezet* (személyes vagy magántörténelem) és a *kollektív emlékezet*, amelyen belül itt – kitüntetetten a hortobágyi kitelepítések kapcsán – az *emlékezetközösségi narratívákkal* foglalkozom.

Amikor a „telepeseket” 1953 nyarán és kora őszén a pusztai táborokból kiengették, az elbocsátó határozathoz – mintegy útravalóul, egyencsomagként – két tilalmat csatoltak. Írásban, tételes felsorolásban és/vagy a (sebtében meghozott)

7 Hantó Zsuzsa (szerk.) Kitaszítottak 3. 191.o.,

8 Saád József (szerk.) Telepessors. A könyv címlapképe. Budapest, 2005. Gondolat.

érvényes jogszabályokra hivatkozva, közölték velük azokat helyeket (egykori otthonuk és környéke, határsáv, vidéki nagyvárosok, Budapest), ahova nem térhetnek vissza. Szóban ehhez azt tették hozzá, hogy ami történt velük, *felejtsek el*, vegyék meg nem történtnek, s akkor jobb esélyük van arra, hogy a hatóságok is ezt teszik. A két tilalom közül, hosszabb távú hatásait tekintve, az utóbbi: az *emlékezet letiltása* bizonyult súlyosabbnak. A szabadulást közvetlenül követő hónapokban ennek a tilalomnak a terhét még az a – hatásaiban esetenként ugyancsak tartós – trauma vagy legalábbis deprimált elbizonytalanodás is súlyosbította, ami közös élménye szokott lenni mindazoknak, akik zárt „benti” világokból: az *időből kihullottság* állapotából, visszahelyeződve az időbe, hirtelen a „kinti” világban találják magukat. S akkor úgy látják, hogy ami itt kívül van, az félelmetes és értelmezhetetlen. Akármilyen volt is az ott bent, valahogy eligazodtak benne. *„A fekete lapos felett golyák keringenek. Az újak most tanulnak röpdülni. Vannak vagy százan. A régi utak a lapos mellett... – jegyzi fel naplójába Bertók Gy. Balázs Kócsról szabadulóban 1953. július 13-án – Borsos... Tárkány... Piroška... Lovassi... Hányszor megjártam már ezeket az utakat...és most talán végre itthagynom. Újra csak eltűnődtem, hát lehetséges ez? Olyan közel lenne az az idő, mikor Villangó, Górés, Péteri, Igar II. már csak emlék. Szinte hihetetlen. ...Szinte félek egy kicsit a hazamenéstől. Nem mondom, kimondhatatlanul szeretnék visszamenni a diósi hegyekbe, Keszthelyre, de félek is. Itt a szabad emberek is csak olyan mocskos-szutykosak, akárcsak én, vasárnap éppen úgy dolgoznak, akárcsak én. Tehát a különbség nem nagy. De kint? Ott óriási! Itt fölényben vagyok az itteni világgal szemben. Ott elmaradtam, ostoba és darabos leszek a régi gárda mellett. Ott lesznek, akik vidáman kacagnak és jól öltözöttek és ápoltak és okosak. És mi leszek én? Egy nagy zéró, amely egészen üres s csak egy-két összetört álmom van az alján.”*⁹ Az olyan zseniális megfigyelőnek, mint az itt már többször idézett Bekéné Wenk Ilona, ez a visszazökkenés az időbe arra is alkalom, hogy hirtelen ráérezzen valamire, amit a „kintiek” nem látnak. Nem is láthatnak, hiszen ők élik világukat, amin ő még kívül áll, s többé-kevésbé talán kívül is marad már örökre. Beke Ferencné szabadulásuk után néhány hétig még vezette naplóját. Hányódtak egy darabig beteg férjével és magatehetetlen anyósával, aztán Balatonbogláron befogadták őket a rokonok. S ott 1953 októberének egyik napján elment ő is az „olvadásos” demokratizálódás jegyében nyitottá tett tanácsülésre. Szóba került a pókhálós hernyó összes gyümölcsöst letaroló pusztítása. Ezt a tanácselnök azzal intézte el, hogy a leszállított permetezőszert részben kiöntette, részben visszaküldte az ugyancsak „felülről” jött készülékekkel együtt, mondván, hogy a vezetés nem ér rá ilyesmivel foglalkozni, leköti őket a politikai munka. S akkor a frissen szabadult „telepes” feszülten figyelni kezdett: *„No, most kitör a botrány! – gondoltam.*

9 Gulyás Gyula – Gulyás János: Törvénytértés nélkül... A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai. Budapest, 1989. Láng kiadó. 291-292. o.

Vártam a felháborodás, méltatlankodás megnyilvánulását. Óvatosan körülnéztem. Az arcokon közöny, enyhe unalom. ... Tépeldősemből felriadtam, mert a terem hirtelen megélnékült. Izgatottan vitatkoztak, a közbeszólások egymást érték, egyszerre többen is beszéltek. Miről? Hogy milyen időpontban közvetítse adását a tanácsházán felszerelt hangszóró.¹⁰ Hol volt még ekkoriban Kádár János? De hogy itt már a kádárizmus készülődik, azt Bekéné Wenk Ilona megérezte.

Ez a szabad levegőre kerülteket szorongató légszomj – mint mondtam – általános tünet: a kiiktatottság tényének s nem az átélt kínok mértékének következménye. Ez fogja el a *Sorstalanság* Köves Gyuriját, aki hazavetődve, tétován téblábol egy darabig a szabadságban, s egyszerre heves *honvágyat* érez a koncentrációs táborok iránt. Az 1961-es amnesztiával szabaduló Eörsi Istvánt az ehhez képest „puhának” számító börtönövek után a sivatagi kilátástalanságnak ugyanez az érzése fogja el a „Nagy Szovjet Tompor” árnyékában beindult „konformista elhülyülés” láttán.¹¹ Az *emlékezéstilalom*, jóllehet ennek szigora a későbbiekben – gondoljunk a hadifoglyokra, muszosokra és más rabfoglalkoztatottakra, párton kívüli börtönviseltekre, internáltakra, ötvenhatosokra – nagyon változó, de ugyancsak a szabadulási cédu-la szokványos szóbeli csatolmánya. Ami viszont már inkább – de nem kizárólagosan, ha például az „ötvenhatosok” többségére gondolunk – a „hortobágyiak” sajátossága, hogy ők a deklasszáltak táborig *közösségeiből* kiszabadulván, *deklasszálnak* érkeztek meg a „kinti világ” *társadalmába*. Tanulási, mobilitási esélyeik, lakhelyválasztási és legális utazási szabadságuk, jövedelemszerzési és vagyongyarapítási lehetőségeik a társadalom többi – többé-kevésbé modális jellegű – csoportjához képest az államszocializmus évtizedei alatt végig korlátozottabb volt. A hatóságok feszélyező és olykor diszkriminációs következményekkel kísért figyelmét viszont végig fokozottabban magukon érezték.

Mindez „Hortobágy” örökségként nehezedett a táborokból kiszabadult családok, családtagok és utódaik *személyes emlékezetére* és magántörténelmére – freudi kifejezéssel élve: *emlékezetmunkájára*. Ami ennek a témakörnek módszeres feltárása során¹² rögtön szembetűnik: az idős és felnőtt korú, a táborba már családfőként érkezett táborlakók jellemző beállítódása az volt, hogy *látszólag* tartották magukat az emlékezés letiltásához. Pontosabban azt kell mondanom, hogy ez *lehetett* az alapbeállítódásuk, mivel erről ma már alig szerezhetünk közvetlen ismeretet, ezek a generációk nagyrészt kihaltak. Nem felejtettek, de nem is adták tovább, *magukban őrizték* Hortobágy emlékét. A tilalom így részben elérte célját. A személyes emlékezéshez annak továbbadási szabadsága, a magántörténelemhez annak

10 Beke Ferencné, i. m. 156. o.

11 Eörsi István: 1961. Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története I. rész. Stencil Kulturális Alapítvány, 211. o.

12 Ezzel a „Telepesek” Társadalmi Múzeum Alapítvány keretei között folyó kutatás még adós.

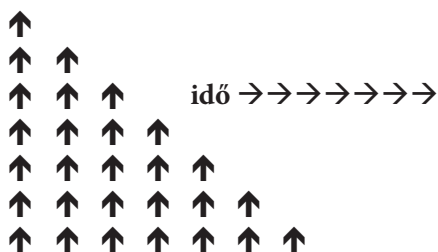
öntudatos vállalása is hozzátartozik. Ez az emberi méltóság része, egyet jelent az önazonosság tudatával s azzal, hogy az ember saját múltját s mindazt, ami vele történt, egy tágabb körű kollektív emlékezet, átfogóbb történeti valóság – a történelem – érvényes részének tekinti. Nyilvánvaló, hogy erről a túlélés érdekében le kellett mondaniuk. Abban viszont nagy különbségek vannak, hogy szűkebb körökben, főként családon belül, mennyire és hogyan volt jelen a magántörténelem, a kitelepítettség emlékezete. Mennyire és hogyan hagyományozódott át ez az emlékezet a családi legendáriumokba, megőrződött-e valami azokból a reliktumokból, amelyek a tábori életből fennmaradtak. A kiszabadulást követő hányattatások utáni nyugalmasabb években, a hatvanas évek elején-közepén születtek meg az első emlékiratok, a táborélet rekonstruálhatóságának ma már nélkülözhetetlen forrásai. Családi és annál alig tágabb körű használatra, mintegy kompenzálásképpen, amiért a kitelepítés emlékét többnyire még családi körben is *zárójelben* igyekeztek tartani. S annak ellensúlyozásaképpen is, hogy a fiatalabb generációk érthető módon, nem törekedtek arra – s minél fiatalabbak voltak, annál kevésbé törekedtek rá – hogy a zárójel mögé tekintsenek. Ezt egyébként az öregkorba fordult egykori „telepes” családfők sem forszírozták, nem kívánván még ezzel is terhelni utódaik érvényesülési ambícióit. S ami talán még fontosabb: társadalmi *elfogadottságuk* iránti igényüket. A családok kifosztottsága generációkra kiható, súlyos tehertétel. Hasonlóan súlyos, perspektivikusan talán még súlyosabb, emberi méltóságuk károsítása s ennek maradandó következménye: a mérvadó – a „hivatalos” – történeti narratívákon kívüliség, s ami együtt jár ezzel: az alávetettség, degradáltság, csökkentértékűség tudata. Ezt nem ellensúlyozzák egymástól elszigetelődött személyi és családi (családon belül ápolt) magántörténelmek a személyiségsérülés kockázata nélkül. Ki akarhatta, ki vállalhatta ezt? Ismerek olyan családokat, amelyekben a felejtés készsége és az emlékezéshez, magántörténelemhez ragaszkodás hajlama testvéreket állított szembe egymással.

A táborbeli éveket fiatal felnőttként, kamaszként, gyerekként megélt generációk emlékezetében nagyon különbözőképpen volt és van jelen a kitelepítettség és deklasszálság élménye. Alapvetően mást jelentett és jelent számukra, s ha ama zárójel mögül, örökségként előhozzák, az egyéni vonásokon túlmenően generációs jellegzetességeket is mutató narratívákba ágyazva jelenik meg a tábori életvilág. Ez persze azzal is összefügg, hogy az idősebbek emlékezete bizonyára több mindent megőrzött. De talán még inkább arra vezethető vissza, hogy a tízes éveik végén, húszas éveik elején kiszabadultaknak gyökeresen más esélyei voltak a visszailleszkedés, tanulás, képzettségi hátrány leküzdésében, a napi életvitel kinti normáihoz igazodásban, mint a náluk akárcsak öt-tíz évvel fiatalabbaknak. Az előbbieknél az ötvenes évek második felében – az ikszesesség címkéje alatti tartós megbélyegzettségben, a nyomorúságos családi elrendeződés hányattatásai között – kellett valamiképpen megtalálniuk helyüket, foglalkozásukat, házastársukat, kialakítani

uk élhető körülményeiket. Az utóbbiak viszont kamaszokként belenőttek a kádári konszolidáció általános amnéziába süppedt, szürke, de élhető világába.

Az idő múlása és a társadalom egészét integráló, materiális jelenidejűség és perspektíva hiány – a puha diktatúrák talán legjellemzőbb vonása – egyaránt azon munkált, hogy a tábori életvilágok *eleven valósága* megkopjon és halványuljon az emlékezésben, fogyatkozzanak és mind ritkábban villanjanak be az emlékképek. Az évek, évtizedek előrehaladtával a történelmi jelenlét – előzőekben felvázolt és egy-két példával illusztrált – narratíváinak szintje és a rá vonatkozó emlékezetek szintje közötti élményszerűen valóságos kapcsolat mindinkább elbizonytalanodott, elbizonytalanodik. A történelmi reliktumok: tények és események dokumentumai pedig ezzel párhuzamosan fogynak.

A jelenlét tényei, eseményei, narratívái

A személyes emlékezet és az emlékezetközösség narratívái

Ezt a folyamatot erősíti a puha diktatúrák *emlékezetpolitika* mint a letiltott emlékezés karbantartásának stratégiája. A múlt-jelen-jövő folytonosságában megragadható *történelmi idő*, az emlékezés-emlékképáramlás¹³ rombolása, sorvasztása, kriminalizálása. A propagandában és (körülmenyesebb kifejtésben) az arra hajazó értelmiségi diskurzusokban – a hatvanas-hetvenes években nem egyszer történések szakmai diskurzusaiban – ez mint a „túl sok történelem”, fixálódás a múltba, „vájkálás” a múltban, a „Horthy-fasizmus” visszasírása, szűkkeblű és kóros „sérelemi beállítottság” mosta az agyakat. Minden diktatúrában tudják, hogy azé az ország és társadalma, aki az emlékezetet uralja és „megműveli”. A személyes emlékezetek – magántörténelmek – egymásra találásával ugyanis kanonizált sémák, rendszerkonform történelmi narratívák kerülhetnek veszélybe. Csoportok – emléke-

13 Lásd fentebb Koselleck és Ricoeur koncepciójának összefoglalását.

zetközösségek – képződhetnek, s ezek a *politikai alternatíva* csíráit hordozhatják magukban.

Az emlékezetpolitikához hozzátartozik a történelem nélkülivé tett és otthonosságérzetükben elbizonytalanított társadalmi csoportok *degradáltságtudatának* fenntartása. Korántsem csak a diktatúrák, így a mögöttünk hagyott puha abszolutizmus politikájának része ez. „Éles” – politikai hisztériákkal terhelt – helyzetekben a rendszerváltás után is felszínre törhetnek ilyen régiségek: „*A minden ember személyes sorsát sújtó megpróbáltatások bennük* – itt ugyan éppen „ötvenhatosokról” van szó, de a jellemzés szólhatna a huszonnegy bejegyzett történelmi sérelmi csoportosulás bármelyikéről, így a „hortobágyiakról” is – *sajátos lelki megnyomrodásban sűrűsödnek össze. Fizikai megjelenésük előnytelen, túl alacsonyak, túl soványak vagy túl kövérek, nemi életük katasztrófákkal teli. Nemzeti és társadalmi azonosságtudatuk feldolgozatlan traumákkal teli. Vágyaik és igényeik nincsenek összhangban tehetségük természetével és korlátaival. Múltbeli erkölcsi kisiklásaik önismereti feldolgozására képtelenek. A renegátlélek szörnyetegei kelnek életre bennük. Összességében: viharadarak ők, akik saját boldogtalanságukat és nyomorultságukat a többiekre vetítve boldogító vihart akarnak támasztani, mely által személyes céljaik teljesülését várják, az áhított érvényesülést, melyet a józan polgári milieu megtagadott tőlük.*”¹⁴

A rendszerváltozás folyamatában lehetővé vált, hogy az időben erodálódott és az emlékezetpolitika folytán destruált-sorvasztott magánemlékezetek (magántörténeti narratívák) egymásra lelve, csoportokat képezzenek: történelmi *emlékezetközösségek* jöhessenek létre. Az a készen kapott – nem kiküzdött – lehetőség adódott ezzel, hogy a történeti reliktumok pusztulása ne folytatódhasson tovább, és az emlékezés közösségi narratívái hozzájáruljanak az eltűnt és eltüntetett történeti idő és valóság visszavételéhez és revitalizálódásához. Nagy kérdés és behatóbb kutatások tárgya lehetne, hogy az emlékezetközösségek (s közöttük az engem kiváltképpen érdeklő hortobágyi-nagykunsági kitelepítettek közössége) érzékelték-e egyáltalán ennek a lehetőségnek a jelentőségét, és ha igen, mennyiben éltek azzal. Mennyiben tudták és tudják segíteni a múlt kutatóját a történeti reliktumok feltárásában, s abban a – mindig kétséges kimenetelű – törekvésében, hogy a legfontosabb: a *részvevők megélt és ábrázolt valósága* (D. Carr) a professzionális történeti rekonstrukció keretében a történeti valósághoz leginkább *közelítő* elbeszélésbe szerveződjen. Kutatásaim keretében ezzel a kérdéskörrel is foglalkozom, eddigi megállapításaim közzététele még korai lenne.

14 Csepeli György: Viharadarak szélcsendben. Népszabadság, 1993. május 15. 19. o. A biológiai megjelenésre utaló rasszista mozzanatok külön figyelmet érdemelnek a szövegben – akárcsak a sztalinizmus zenitjén született kulákábrázolásokon.

IRODALOM:

- Beke Ferencné: Három év Hortobágy poklában. Szerk.: Dr. Barton Attila és Jeney Attila. Kráter. Pomáz, 2002.
- Bódy Zsombor, Ö. Kovács József (szerk.) Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Budapest, 2003. Osiris Kiadó
- Carr, David: A történelem realitása. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest, 1999. Kijárat kiadó. 69-84. o.
- Dilthey, Wilhelm: Bevezetés a szellemtudományokba. Kísérlet a társadalom és a történelem tanulmányozásának alapvetésére (1883), in: Dilthey, Wilhelm: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban, Budapest: Gondolat, 1974, 124.o.
- Goldthorpe, John H.: The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies. In: G, J.H.: On sociology. Oxford University Press, Oxford-New York, 2000. 28-44. o.
- Gulyás Gyula – Gulyás János: Törvénysértés nélkül... A hortobágyi munkatáborok (1950-1953) filmszociográfiájának dokumentumai. Budapest, 1989. Láng kiadó.
- Gyáni Gábor: Emlékezés, narrativitás és a múlt. In: Gy. G.: Történelemszempontok. Budapest, 2002. L'Harmattan, 296-303 o.
- Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. In: Bódy Zsombor, Ö. Kovács József (szerk.) Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Budapest: Osiris Kiadó, 2003. pp. 11-57
- Gyáni Gábor: A történelmi emlékezet rítusai. In: Szekeres András (szerk.) A történelem szerszámoszládjaja: A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa, Budapest, 2002.
- L'Harmattan, 103-117. (Atelier Füzetek. 5.)
- Gyáni Gábor: Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusban. In: Rákai Orsolya, Kovács Zoltán (szerk.) A narratív identitás a társadalomtudományokban, Budapest – Szeged, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, 2003. 78-96. o.
- Halbwachs, Maurice: Az emlékezés társadalmi keretei. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): Francia szociológia. Válogatás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1971.
- Hantó Zsuzsa (szerk.) Kiteszítottak 3. Családok a munkatáborokban, Budapest, 2006. Magyar Ház Kft.
- Heller Ágnes: Auschwitz és Gulág. 2002. Budapest, Múlt és jövő kiadó
- Rákai Orsolya – Kovács Z. Zoltán (szerk.): A narratív identitás a társadalomtudományokban, Budapest-Szeged, 2003. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji.
- Kertész Imre: Sorstalanság. Budapest, 2000. Magvető
- Koselleck, Reinhart: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, 2003. Atlantisz.

- Koselleck, Reinhart: Tapasztalati tér és várakozási horizont – két történelmi kategória. In: K. R.: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, 2003. Atlantisz. 401-430. o.
- Koselleck, Reinhart: Historia magistra vitae. A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján. In: K.R: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, 2003. Atlantisz. 41-73. o.
- Lowenthal, David: Az örökség rendeltetése. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. L Harmattan. 2004. Atelier füzetek. 7. 55-82. o.
- Lowenthal, David: Az örökség megteremtése In: 463-492. o.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Narratívák 3. A kultúra narratívái. Budapest, 1999. Kijarat kiadó. 51-67. o.
- Ricoeur, Paul: Az emlékezet sebezhetősége. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): A kulturális örökség. L Harmattan. 2004. Atelier füzetek. 7. 23-36. o.
- Weber, Max: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Max Weber: Tanulmányok. Bp. Osiris. 1998. 7- 69. o.
- White, Hayden: Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore. 1973. Johns Hopkins University Press.
- White, Hayden: A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. AETAS 1996. 1. Ford.: Deák Ágnes. A fordítás alapjául szolgáló közlemény: White, Hayden: The Value of Narrativity in the Representation of Reality. In: The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987.
- White, Hayden: A történelem terhe. Budapest, Osiris – Gond, 1997.

dr. Sajthy Gábor

Emigráns orvosok

Tapasztalatok, megfigyelések, de szubjektív megítélések is vezérelnek engem ebben a fejtegetésben, abból kiindulva, hogy azok a fájdalmas veszteségek, melyek a magyar egészségügyet sújtják, végül is könnyedén visszavezethetőek a negyvenéves kommunista kényuralomban lehetetlenné tett orvossorsokra, egészségügyi politikára, de a beteget sújtó elképzelhetetlen ignoranciára is. A hippokratészi esküt komolyan betartó orvosnak nem volt esélye az etika betartására, csak a saját politikai, gazdasági és erkölcsi szabadságának a feladásával, csak a hálapénz korrump intézményének az elfogadásával és a pártpolitikának a beteg érdekeit egyértelműen sértő betartásával.

Elképzelhető, hogy megalapozott szociológiai, gazdaságpolitikai, jogi és egyéb képzettséggel, sok kutatással megalkotható egy tudományos munka az emberről, mint emigráns orvosról, sőt még az is elképzelhető, hogy létezik ilyen. Kétlem.

Barátaimtól, betegeimtől kérdezősködtem, ők mit is mondanának?

A tanácsok öt kérdéscsoportra oszlottak:

1. Miért?
2. Hogyan sikerül beilleszkedni?
3. Mi különbözteti meg az orvost a többi emigránstól?
4. Milyen a kapcsolata a többi magyar emigránshoz és
5. Magyarországhoz?

Tehát elkezdtem gondolkodni a miértén, azon, hogy mit is mondhatok a témával kapcsolatosan én, aki közel 40 éve orvosként emigrációban élek Németországban. Valamilyen struktúrát próbáltam felépíteni annak érdekében, hogy követhető legyen mindaz, amit elmondok, de annak érdekében is, hogy autentikus adatokat szolgáltatthassak. Mégpedig azzal a céllal, hogy egyértelműen felelősségre vonjam ezzel az elmúlt negyven kommunista év egészségpolitikáját és a beteg emberrel szembeni aljas magatartását. Mert csak aljassággal tudom összeegyeztetni mindazt, amivel egy marxi-lenini filozófiára támaszkodva mélységesen megvetették és

ignorálták a beteg ember alapvető emberi jogait. Örkény István egyik egyperces novellájában olvastam, hogy a kórházi ágyban fekvő beteg feje fölött, a rendszerre jellemző egyik feliraton az állott, hogy „Csendesen hörögjünk! A haldoklás magánügy”. Ez a jópofáskodó akasztófahumor alapján véve autentikusan tükrözte a rendszer cinizmusát a betegekkel, de az orvosokkal szemben is. És ha csak egy kicsit is megpiszkáljuk ennek a felszínét, bizony magyarázatot találunk a mai magyar egészségügy visszásságaira is, arra, hogy még ma is bőven van oka a fiatal orvosnak elhagyni a hazáját. Arra, hogy az úgynevezett orvosbárók még ma is uralkodnak a szakma felett, védik a koncot. Azt a koncot, amit Rákosi elvtárs dobott oda az ötvenes évek elején az orvosok nagy részének, amit szemtelen cinizmussal hálapénznek neveznek, pedig nem más, mint korrupst megvesztegetés.

Valakinek elmondtam ezt a gondolatmenetet, mire megjegyezte: „Jó lenne különbséget tenni a Rákosi-korszak és az 1963-at követő konszolidáció között, még ha abban az időben is történtek bűnök, hibák. Mi ebben éltünk, ide születtek a gyerekeink... és nem esik jól, ha a mégiscsak működtetett országot lebűnösözik, akár itthonról, akár máshonnan.”

Nos. Sem én, sem senki ezeken a konferenciákon nem bűnösözi le az országot! Ellenkezőleg: a rendezvények célja eddig is az volt, és a jövőben is az lesz, hogy megvédjük ezt a csodálatos kis országot mindazoktól a bűnös atrocitásoktól, amit elkövettek vele szemben a kommunisták és a mind a mai napig őket követő bármilyen oldaliak.

De még mindig sokan vannak, akik nosztalgáznak a kádári konszolidáció után, hiszen sokan élnek még a párttagok nyolcszázézes tömegéből, és még többen, akik előnyök érdekében konformizálódtak, elnézték, eltűrték vagy akár letagadták a bűnököt.

Ezért ma is ujjal mutathat ránk Babits Mihály:

Vigyázzatok, „mert vétkesek közt cinkos, aki néma.” Küzdeni kell ma is azért, amiért ma itt mi is küzdeni próbálunk, hiszen három sorral lejjebb így folytatta Babits a Jónás könyvében: „Csakhogy a gonosz fittyet hány a jóra.”

Igen, még ma is köztünk van a gonosz, és büntetlenül rombol, ahol csak tud, mert csak egy programja van, a rombolás. Elnézést, hogy elragadtatom magam, de ennek a társadalomellenes aktivitásnak a következményeként a fiatal orvosgeneráció egy része olyan zsákutcába került, amelyből tisztességes úton csak egy kimenekülés volt elképzelhető. Ki nyugatra. Aki meghunyászkodott, az élhetett ugyan tisztességben, de megalázottan, megfegyelmetten, szegényen és félelemben. Mi volt hát a megoldása annak, aki nem vette szó szerint a hippokratészi eskü szövegét és a tisztesség sem tartozott legfőbb erényei közé? Maradt és konformizálódott. Részt vett a pártállam politikájában, hatalom és pénz, sikerélmény és kétes elismerés volt a jutalma, tehetségesen vagy tehetségtelenül masírozott együtt a munkásigazgatók sekélyes csapatával, címeiket, elismeréseket harárcsolt, miközben aktívan részt

vett egy korábban jól működő polgári társadalom demolálásában. Természetesen voltak kivételek, voltak nagy tehetségek, voltak feddhetetlen, nagy tudású szakemberek, akik becsületesen végezték a munkájukat, de a politikai szinten ez nem volt jellemző.

Ellenkezőleg, ennek a felelőtlen hozzáállásnak közvetlen vagy közvetett következménye lett a nemzet egészségi állapotának máig kiható általános leromlása. A 100 000 főre eső öngyilkosságok száma 1956 és 1988 között 17-ről 47-re emelkedett, ebben elsők voltunk a világon. A rendszerváltás óta ez folyamatosan csökken, de még mindig az „előkelő” hatodik helyen állunk.

Alkoholfogyasztásban Európa élvonalába kerültünk, főleg a minőségtelen, káros anyagokat tartalmazó italok súlyos betegségeket okoztak, tarolt a fekete címkés cseresznye meg a homoki bor. A hatvanas-hetvenes évek gyógyászati forradalma hihetetlen anyagi követelményekkel járt, amit az egyre nagyobb pénzhiánnyal küzdő egészségügy nem volt képes kompenzálni. Megjelent a CT és az endoszkóp, a drága kemoterápia és a műbillentyű, a művesekezelés és a transzplantáció. Minderre nem, vagy csak alig volt pénz. És jóformán csak a kiváltságosok részére.

A falusi körzeti orvos nap mint nap megélte, látta ezt a helyzetet. Az öt epilepsziás beteg közül csak háromnak engedélyezték a drága külföldi gyógyszert. A másik kettő rendszeresen rohamot kapott. A jól felszerelt reumatológiai szanatóriumba csak vezető párttagoknak járt beutaló, nekik és a jól fizető nyugatiaknak luxus lakosztályokat hoztak létre stílbútorokkal és színes televízióval. (Balf) És amikor az egyik kitűnő szakorvos nem volt haladó, hogy a politikai munkát előbbre helyezze a szakmainál, az ávós múltú vezérigazgató egyszerűen kidobta az állásából.

A hivatását etikailag korrektül értelmző körzeti orvos akár a városban, akár vidéken nyilván más szemszögből látta ezt az egészet, hogy úgy mondjam, alulról, a betegein, a sorsokon keresztül. Aztán vagy besorakozott a konformisták táborába, vagy megszökött.

Egy másik aspektus az, hogy a rendszernek nem volt érdeke, hogy az orvosok széles köre számára biztosítsa a szakmai továbbképzés lehetőségét. A jó orvos drága megfontolásból a vidéki és házi orvosok közül csak a kiválasztottak, a megbízhatóak járhattak kongresszusokra, továbbképzésre.

Mikor szakvizsgázni szerettem volna, azt kérdezte a főnököm: Minek neked szakvizsga? A többinek sincs. A rendelőben volt egy fonendoszkóp és egy vérnyomásmérő. És, amikor a megalázó, szégyenletes jövedelemből, a paraszolvenciából, vettem magamnak egy hordozható EKG-készüléket, megtiltották a használatát, sőt elkobozták, hogy az „arra érdemes” kolléga használhassa.

Már ez a néhány példa is magyarázatot ad arra, hogy miért disszidáltak akkoriban az orvosok, de a szakmai kilátástalanság mellett a falusi kulturális nihil, a politikai nyomás, a rossz szagú pénz, a jobb sors utáni vágy sokunkat kényszerített erre lépésre.

És aki megmaradt a nonkonformista eszméi mellett, az mást nem tudott tenni, elment.

Kint aztán becsöppent egy új világba, ahol szeretettel, megértéssel és kissé lenéző vállveregetéssel fogadták. Akkoriban vajmi keveset tudtak a magyarországi helyzetről, az orvosokat, a magyarokat ötvenhat után pozitív hozzáállással fogadták, legfeljebb a szakmai szintjükben kételkedtek, valljuk be, sokszor nem teljesen jogtalanul. A nyolcvanas évek elején Németországban – hihetetlen, de több tízezer munkanélküli orvos volt. Így szinte reménytelen volt álláshoz jutni, magam is kéreken száz pályázatot írtam, míg végül nagy nehezen álláshoz jutottam. De a kilátástalan munkanélküliség és a félelem, hogy soha többé nem lehetek orvos, rátette a pecsétjét az első két év emlékeire.

Az ötvenhatos nagy emigráció után a magyarok száma tetemesen megnőtt nyugaton, főleg a nagyobb városokban. Az egymást keresés, a kulturális értékek megőrzése, a nyelv ápolása érdekében számtalan magyar egyesület létesült. Ezek fogadták a friss menekülteket, itt keresett számos orvos is segítséget a beinduláshoz és némelyikük már itt felismerte, hogy rá, mint emigráns orvosra, különleges kötelességek is várnak. Sokan már itt aktiválódtak, így egy orvos kezdeményezésére rendeztek az 56-os forradalom 25. évfordulója tiszteletére nagyszabású képzőművészeti kiállítást Münchenben. A Városháza aulájában szervezett kiállítás védnöke maga Franz Josef Strauss volt.

Álljon itt egy képzeletbeli orvos, doktor Ceglédi feljegyzése a disszidálás első hónapjairól:

„Münchenben karácsonyi hangulatban, meleg cipőben, boldog gyerekekkel és felelőséggel az oldalán megfestette magának a nyugatnémet társadalom képét. Ez a kép a szállingózó nagy hópolyhokkal, színesen kivilágított karácsonyfákkal nemcsak gicsces volt, hanem hazug is. A panem et circenses és a konzumtársadalom hamisan karácsonyi eufóriába burkolt képe, amit a kommunizmus sivatagjából és ateizmusából érkező ellágyulva vesz fel a tapasztalatlan lélek. Az újabb és újabb tapasztalatok zuhatagjában az ember hajlamos arra, hogy korai és ezért felületes következtetéseket vonjon le, nemcsak kis dolgokról, hanem egy társadalomról vagy egy népről, vallásról vagy gazdaságról. Ceglédy az első napokban boldog volt. Ezt a boldogságot, így utólag nézve egy egyszerű dolognak köszönhetette: nem fázott. A fázás egy olyan teher az ember életében, amely megkeseríti a mindennapjait, elégedetlenséget, depressziót okozhat. A ház a faluban, ahol azelőtt lakott, kifűthetetlen volt. Nem volt alatta pince, sem szigetelés. A fával fűtött cserépkályha éjszaka oly gyorsan kihűlt, hogy hajnalra már elviselhetetlen volt a hideg. Most viszont jól fűtött szállodában lakott, nem messze a központtól, prémium bélelt hócsizmákat vettek maguknak, amitől, ezen a végeredményben lényegtelen apróságtól, megváltozni látszott az életük. Akkor még nem is sejtette, hogy amit elveszít ezen az áron, az összegezve sokkal több, mint a kellemetlenség, amit a fázás okozott. Hajlandó lennék-e ismét fázni, ha visszakapnám

az elvesztett értékeimet? – tette fel magának a kérdést, és nem tudott rá válaszolni. Visszamenni olyan gondolat volt, ami kettészakította az embert. Napközben elégedett és boldog volt, hogy itt lehetett, de éjjel, álmában folyton visszatért a hazájába, állandóan haza vágyódott, és ha sikerült álmában hazamenni, akkor álmában ismét félelem, kétségbeesés és tehetetlenség érzése fogta el és megbánta, hogy visszatért. De álmában, hosszú éveken át jóformán mindenki visszatért.

„A tűzoltószertár előtt állt meg az autójával. Hetes BMW. Emberek jöttek felé, felismerték, és elfordultak tőle.

– Ne hencegjen itt az autójával – mondta neki az asztalos –, álljon be a rendelő udvarába. Végleg hazajött?

Ceglédy nem válaszolt. Beállt az udvarra, bement a lakásba, és elkezdett fázni. A sárga cserépkályha jéghideg volt. Gyalog indult a Petőfi utcába, ahol találkozni akart egy szeretett betegével. A ház helyén egy nagy fekete üvegezett gyáskocsi állott, ezüst angyalokkal díszítve, az üvegen át látta, ahogyan Tibor bácsi, az autószerelő a Skoda MB 1000-es autóját javítja. – Hiszen ez az én autóm – mondta Ceglédy. – Ki maga és mit akar tőlem? – kérdezte. – Ez a mi orvosunk autója, de ő már nem él.

– Fázom – mondta Ceglédy.”

Izzadva ébredt.

Szabad-e a fázás miatt, beleértve a politikai fázást is, szabad-e elhagyni a hazánkat, a nemzetünket, a kultúránkat és felvenni egy idegen kultúrát? Ez a kérdés, akkor nem így foglalkoztatta, nemcsak őt, hanem a „disszidensek” nagy részét. Nem azokét, akik a nagy pénz reményében szöktek el otthonról, hanem a azokét, akik fáztak, akik álmukban haza vágytak, akik, majd sok-sok év múlva is haza fognak vágyani. Akik a német kultúra tisztelete mellett mégiscsak a magukét részesítik előnyben, mert szebben cseng a fülnek a magyar népdal, és könnyezve hallgatják a Himnuszt. Akkor még nem tudták ezek a fázós lelkek, hogy nemsokára mástól fognak fázni, a honvágytól, a Himnusz hiányától és attól, ami nem belőlük, hanem a társadalomból fakadt. Egy idő után attól kezdtek fázni, hogy magyarázkodni kellett. Mert a haza ott van, ahol nem kell magyarázkodni. („Heimat ist da, wo man sich nicht erklären muss.” Johann Gottfried von Herder) Münchenben, a giccses karácsonyi estéken még nem kellett magyarázkodni, mert nem volt kinek. Az első hónapokban a szociális hivatal által kiutalt szállodában csak menekültek éltek, ezek egymás között még csak indokolni akarták, hogy miért disszidáltak. „Fázós” már kevés volt közöttük, legtöbbször az anyagi jólét reményében jött el, volt, aki a szerelmét szöktette nyugatra és valószínűleg voltak közöttük körözött közbűnözők is. De magyarázkodni arról, hogy mi a magyar haza, arról még nem kellett. Egidyék viszont már akkor tisztában voltak azzal, hogy milyen veszteség vár majd rájuk. Erdélyi származásuk miatt sokkal intenzívebben voltak magyarok, mint az anyaországiak, nem csoda, hiszen nem kellett vágyaniuk „haza”, és Kádárék is beléjük fojtották a hazaszeretetet és a nemzeti hovatarozás nemes és nem „náci” érzelmeit.

Magyarnak lenni nem azonos a magyarkodással. Ez utóbbi úgy születik, hogy Herder nyomán külföldön a magyar állandó magyarázkodásra kényszerül. A kényszer belülről jön, és minél kevésbé érti meg a környezete, annál intenzívebb. A környezete pedig többnyire nem érti, mert a német társadalom lelkületéből igencsak ki-mosta a történelem a nemzeti érzést. Ceglédyék egyelőre nem magyarázkodtak, mert nem volt meg a hozzá szükséges nyelvi tudás. Nem tudtak németül. A karácsonyi forgatagban olyanok voltak, mintha süketek lennének, a körülöttük zajló hangzavarból csak egyfajta zsongást hallottak, a szavakat nem érzékelték. Mennyire finoman differenciált az ember hallása. Tudjuk, hogy érzékszerveink többsége: a látás, a szaglás, a tapintás alvás közben kikapcsolódik, de nem így a hallás. A hallás mindig működik, álmunkban is, de az agynak megvan a képessége, hogy kiválassza a hangok tömegéből azt, amely számára veszélyt jelent, vagy egyéb módon jelentős, és az ember felriad, felébred, menekül, ha kell. Az idegenben kóválygó magyar kéri az utca zsongásából a magyar hangokat, szelektív hallása és a nyájhoz tartozás kényszere révén már le is rohanja az utcán felfedezett honfitársat. Ezt a kényszert eleinte Ceglédy sem tudta legyőzni, de megtanulta óvatosan kezelni. Más dolog az, ha én szólítok le valakit, és más, ha engem szólítanak. Az ezzel kapcsolatos vegyes tapasztalatok miatt egyre óvatosabban közeledett „idegenbe szakadt” honfitársaihoz. Münchenben, mint a világon majdnem minden nagyvárosban, magyar közösségek működnek több-kevesebb nyílt vagy titkos kapcsolattal az anyaországhoz. Beszélték, hogy egy bizonyos szervezet a Kádár-rendszer titkosszolgálatának a „leányvállalata” volt, de a többi szervezetbe is nagy valószínűséggel beszivárogtak a besúgók. Ceglédyék először a magyar szentmisére vitték a gyerekeket, ahol az ismerkedésnek egy szokatlan módja lepte meg, ez megmaradt emlékezetében. A mise után még egy darabig ülve maradtak, mikor egy idős úr hozzájuk lépett és Ceglédy arcához egészen közel hajolva megkérdezte: Ti kik vagytok? Nagyon kellemetlen „illata” volt a lehetetlenségnek, de ennek a szokatlan ismerkedésnek köszönhetően hosszú hónapokon át egy ilyen szervezet lett az első fix pont számukra a társadalmi beilleszkedés mozgatórugója, pontosabban fogalmazva némileg félrevezető aspektusa. Ide járogattak hétvégeken a magyar iskolába, ünnepekre, rendezvényekre. Lelkes és segítőkész emberekkel találkozott, akik a lelki sérülés emigráció okozta bizonytalanságában szenvedtek, hiszen a rég- vagy közelmúltban elvesztett haza és a kétségbeesett igyekezet nemzeti identitásuk megtartása érdekében kissé, vagy kevésbé kissé bicegő életüket itt próbálták egyengetni. Jó volt, de hamis, mert itt jelent meg először a „németek” szó, mint negatív töltetű előítélet. Ceglédy érezte, hogy nem jó úton halad, de reményei, hogy itt kap majd segítséget egy új élet indításához, kötötték ehhez a szervezethez, meg még egy másikhoz is, ahol a magyar kultúrát kevésbé anakronisztikus módon ápolták. Ez a másik szervezet az úgynevezett „Központi Magyar Szervezet” lelkes fiatalokat foglalkoztatott, akik a magyarságukat nem a pusztaság és paprika jegyében, hanem az

irodalom, a zene, a képzőművészet ápolásával mentették át az asszimiláció veszélyében tengődő honfitársaik részére, és ismertették, terjesztették Németországban.

Nyár lett, müncheni nyár. A távolban még hó fedte az Alpokat, de az Angolparkban már meztelenül napoztak a hatvannyolcasok. A sramlizene, a sör, az Isar kristálytisztá vizében való fürdőzés, az anyagi biztonságérzet és a várakozás a hivatalok döntésére vegyes lelkiállapotban tartotta a családot. Telt az idő, és nem volt jövő a láthatáron. Politikai menedékjogra való kérésüket várhatóan egy-két év után döntik majd el, addig nem dolgozhattak, de teljes ellátásban részesültek. A szálloda havi háromezer márkába került, amit az állam szemrebbenés nélkül fizetett. Havi ezer márka készpénzt kaptak, teljes körű betegbiztosítást és negyedévenként felruházódhattak állami költségen. Grotoszt helyzet volt, mert Cegléd szívesebben dolgozott volna, de nem engedték. Ugyanakkor a szociális hivatal tisztviselője éreztette vele, hogy „parazita”, mint ahogyan az is volt.

Munkát keresett és talált. Feketén. Egy karosszéria-lakkozónál csiszolta naphosszat a festésre előkészített autókat, nem volt nehéz munka, de rettentően unalmas és megalázó. Herr Doktorozták, miközben parancsolgattak neki, fel is néztek rá, meg le is. És végül be is csapták. A csiszolásban az ujjairól is lecsiszolta a bőrt, hiszen eddig nem edzette a kezeit nehezebb fizikai munkával. Aztán a fizetésnél csak a felét kapta annak, amiben megegyeztek. Igyekezett nem általánosítani, de bizonyos előítéleteket szült ez az eset.

Az így keresett pénzből beiratkozott egy intenzív nyelvtanfolyamra, mert ezt az „azilosoknak” még nem fizette az állam. Meglepően gyorsan tanult németül, de csak egy hónapra jutott a pénzből. Később úgynevezett szociális munkára osztották be a müncheni egyetem egyik bőrklinikájára. Hiába beszélt már a nyelvet még alacsony fokon, de már használhatóan, itt nem orvosi tevékenységre osztották be. Az egyik kezelőben kizárólag lábszárfekélyeket, „ulcus cruris”-t kezeltek. A betegek legnagyobb része hajléktalan volt, „csöves”, többnyire mosdatlan és alkoholisták „szocialboy”. Itt csak férfi ápolók dolgoztak, az egyiket úgy hívták, hogy Schmalz, ami ugye zsírt jelent, ezen jól szórakozott. Néhány hónapig itt dolgozott egy márka huszonötért óránként. De legalább beszélgethetett, gyakorolhatta a nyelvet, és ebédet ingyen kapott. Hatalmas tál leves, negyedkilós hússzelet leöntve barna mártással, zsemlegombóc és egy üveg sör. Bajorországban a sör nem szeszes ital, hanem élelmiszer. Az asztalnál néha az orvosokkal is beszélgethetett, úgyhogy egy idő után részt vehetett a professzori viziten is. Ez már egy fajta közeledést jelentett a medicina felé, ami hamis reményeket ébresztett benne azzal kapcsolatban, hogy majd álláshoz jut Münchenben. A klinikát magyarul Lajos Miksa Egyetemnek nevezik, de a Ludwig Maximilian mégiscsak jobban cseng. A dermatológia a Talkirchner Strassén volt, 160 ágyával Németország második legnagyobb bőrklinikája. A professzor a bőrgyógyászat egyik világhírű korifeusa volt, Otto Braun-Falco, akinek már a neve hallatára is vigyázzba álltak az orvosok. A bőrrák, a melanoma, az immunológia és később az AIDS nem-

zetközi hírű kutatója volt. Ma is él, 96 éves és még rendel. Akkor, nyolcvanegyben Ceglédy ott lábatlankodott a nagyviziten, míg egyszer a prof felfigyelt rá. A dolog úgy történt, hogy egy fiatalembert vizsgáltak, akinek a teste tetőtől talpig tele volt kicsi hólyagokkal, és senki sem tudta, hogy ez milyen betegség lehet. A prof kérdezte az asszisztens orvosokat, de ők nem tudtak kielégítőválaszt adni.

– Hát ön, ott hátul kicsoda? – kérdezte Ceglédyt, aki szerényen és félszegen bemutatkozott.

– Nos, maga mit gondol, milyen bőrbetegséggel állunk szemben? – kérdezte a prof.

– Úgy gondolom, hogy ez egy egyszerű bárányhimlő, csak kortizon kenőccsel próbálták gyógyítani. – mondta Ceglédy, mert már látott ilyet Budapesten. Ezt, persze nem hangsúlyozta, mert nem túl jó fényt vetett volna a magyar orvosokra, ha ezek rendszeresen elkövetik ezt a durva műhibát. Pedig ez a fiatal, tanulatlan orvosoknál, főleg vidéken gyakran előfordult. Mentségükre szolgáljon, hogy a bárányhimlő csak nagyon ritkán fertőz meg felnőtteket, és általános vélemény szerint a kortizon mindent gyógyít. Hát, a bárányhimlőt nem! Ellenkezőleg, a betegség „felrobban” és a hólyagocskák az egész testet ellepik. Nem vitás, hogy nyolcvanegyben a nyugatnémet orvosképzési rendszer politikailag és nem szakmailag kevesebb ilyen műhibához vezetett. Ezért nem ismerték fel az egyébként jól képzett orvosok.

De Braun-Falco megdicsérte Egidy, majd megkérdezte, hogy kinél tanulta a dermatológiát.

– Rácz professzornál, Budapesten. Egyik legnehezebb vizsgám volt.

– Azt elhiszem önnek – mondta a prof –, Rácz professzor jó barátom és európai hírű bőrgyógyász. A Lupus erythematodes specialistája.

– Tudom – gondolta Ceglédy –, pont ezzel a betegséggel kínozott a vizsgán.

De ennél több élménye nem volt a klinikán. Nagy, térdig érő vedrekben sárga fertőtlenítő fürdőben áztatták az ulkuszos lábszárakat, majd a seb környékét cinkpasztával, a sebet pedig különböző gélekkel kenték be. Ezután körkörös kötést és egy fehér harisnyát kapott a szociálboy. Köszönet, az nem járt, helyette agresszió, de, hát ez is hozzátartozott a munkához. Az ápolók kedvesen és türelmesen nyugtázták ezeknek az alkoholistáknak az inadekvát reakcióit.

Sem az ápolók, sem az orvosok nem közeledtek hozzá, és nem is igényelték a közeledést. Magyarországon már régen életre szóló barátságot kötöttek volna, vagy legalábbis bratyiztak volna vele. Itt szervezett munka folyt, nem magánélet.

Így aztán a néhány hónap, amit a klinikán töltött, nem hagyott nyomot az emlékezetében. Hacsak az nem, hogy mennyire csodálkozott azon, hogy az apácák sörösládákat tologattak a folyosón. Mert, mint már tudjuk, Bajorországban a sör élelmiszer”.

Egy másik kolléga jegyzetei:

A magyar orvosok közül kiemelkedően segítőkész volt egy kitűnő belgyógyász, doktor Szeőke Szilárd, aki a magyar katolikus misszióban aktivált, feleségével vasárnapra iskolát, cserkészet szervezett, tökéletesen beszélt magyarul, pedig kint született.

Édesapja orvos ezredes volt, azt mesélték, egy egész kórházvonalat mentett ki Nyugatra az orosz invázió elől.

Meghívta egy este a mi orvosunkat, hosszasan beszélgettek.

– Jó, te itt születted Németországban, nyilván ez a hazád, tudod a feladatodat, gyógyítasz és ápolod szüleid kultúráját, de mihez kezd egy emigráns orvos nyugaton? Miben különbözik a többi emigránstól? Van e egyáltalán különbség?

Szilárd elgondolkodott.

– Olvastad Márait?

– Csak a Szabad Európában hallottam őt, azt hiszem, a hatvanas években.

– Igen. Van egy regénye, a San Gennaro vére. Aki azt elolvassa, megérti az emigráns lelki életét. Már, ha meg akarja érteni. Kopott könyvet emelt le a polcról. Figyelj, mondta, felolvasom:

„Különösek ezek az emberek – mondta. – Mind ragaszkodnak az ékezethez.

A vicequestor figyelt:

– Az ékezethez? Nem értem. Milyen ékezethez? – Az ágens vállat vont:

– Az ékezethez, általában...Úgy látszik, már nincsen semmijük, s egy napon feleszmélnék, hogy ékezet nélkül nem egészen azok a világban, mint voltak régebben, amikor még ékezetük volt.”

Becsukta a könyvet.

– Ebben érzem valahogy a lényegét – mondta.

Az emigránsok – és ebben az orvos sem kivétel, két csoportra oszlanak: olyanokra, akik ragaszkodnak az ékezeteikhez, és olyanokra, akik új ékezeteket keresnek. A Jánosból John vagy Johann, a Györgyből Georg vagy Dzsordzs lesz, ezek emocionális világába nincsen betekintésem, de feltételezem, hogy ők is érzik, hogy „nem egészen azok a világban, mint voltak régebben, amikor még ékezetük volt”.

De az, aki lelkében megtartja az ékezeteit, még akkor is, ha elveszi tőle a bürokrácia, annak nem egyszerű az élete. Én megtartottam nevemben a hosszú „ő”-t. Nem hiszed el, mennyit jártam utána.

De, a tisztánlátás kedvéért, ha egyáltalán lehetséges, ejtenék néhány szót az emigrációról.

Szűkebb értelemben az emigráció politikai okokból történő kivándorlás, emigráns az, aki hazáját politikai okokból elhagyja, önkéntes száműzetésbe megy.” Ezzel egyetérttek.

De 56-ban több mint 200 ezer magyar disszidált, ezért a magyar emigránsoknak ez a csoportja disszidens.

A szó a latin „dis” fosztóképzőből és a szintén latin „sidere” szóból tevődik össze. Az orvosi terminológiában a „dis”, mint nyilván tudod, egy funkció a normálistól való eltérésére utal: diszfunkció, a disphagia, a dishydrosis stb. A disszidens szó az 1573-as varsói „pax dissidentium”-ban jelenik meg először, és már itt is másképp

gondolkodókra utal, és pedig arra, hogy a vallási másképp gondolkodókat egyenrangúsítsák a katolikusokkal a királyválasztással kapcsolatban.

A disszidens tehát másképp gondolkodó. Az egyik magát disszidensnek tartó híres orvos Sigmund Freud volt, aki az orvopszichológia nagy másképp gondolkozója volt.

De mi, magyarok, a disszidens kifejezés alatt elsősorban 56-os politikai menekültekre, emigránsokra gondolunk, ha kiszűrjük közülük a börtönökből szabadult gazembereket.

Hogy hány magyar orvos emigrált, nem tudom, hiszen szétszóródtunk a világban, van, aki eltűnt a süllyesztőben, s van, aki világnévre tett szert.

Szilárd elhallgatott.

– Az ékezetekről még nem fejtetted ki a véleményed – mondta az orvos.

– Az ékezet – a Haza. Mint orvos, az ékezeteink védelmében többet tehetünk, mint egy átlag emigráns. Talán nem annyit, mint egy Márai, de a kapcsolataink, az emberek lelkéhez való közelségünk, a jó értelemben vett propaganda segítségével sokat tehetünk, többet, mint egy emigráns esztergályos vagy természettudós. Aztán nem elhanyagolandó az orvos tudományos tevékenysége sem, amivel építheteti Magyarországot, vagy inkább a magyarokról alkotott képet.

Az emigráció tehát elsősorban politikai, de az orvosok nagy része – nyilván önvédelemből vagy akár gyávaságból – nyilvánosan nem kötelezi el magát semmilyen politikai ideológiának, viszont a kommunizmusban akár 56 előtt, akár utána gazdasági, mondjuk úgy félpolitikai okokból hagyta el hazáját. Mások családgyesítés, idegenbe történő házasság útján jutottak külföldre, míg az orvosok egy jelentős része itthoni szakmai kilátástalanságuk miatt távozott.

Időrendileg az orvosok négy nagy hullámban hagyták el Magyarországot, a második világháború alatt és közben, 45 és 56 között, 56–57-ben a disszidensek, majd a rendszerváltásig, aki csak merte és tehetette.

A háború előtt főleg Amerika és Anglia volt az orvosemigráció célországa, elsősorban a faji üldöztetéstől való félelemből, de a szakmai lehetőségek miatt is, így jutott a Nobel-díjig Bárány Róbert orr-fül-gégész, vagy maga Szent-Györgyi Albert is. De számos magyar származású orvos ért el tiszteletre méltó szakmai sikert az emigrációban, mint Bálint Mihály, aki Londonban 1950-ben szervezte meg hivatalosan az első úgynevezett Bálint-csoportot, a pszichoterápia egyik ma is működő formáját.

A különböző magyar szervezetekben hemzsegték a kommunista rendszer hívei is, akik buzgón jelentgettek hazafelé, így aztán az itthon maradt hozzátartozókat veszélyeztette a menekült kinti politikai aktivitása. A félelem kint sem oldódott, bár a kádári puha diktatúrában már lágyabbak voltak az atrocitások. De voltak, úgyhogy, aki féltette az otthoniakat, az inkább visszahúzódott a nyilvános szerepléstől.

Mert kint is volt kitől félni.

Később, amikor kisebb-nagyobb nehézségek után végre álláshoz jutott az orvos, megnyílt előtte az integrálódás lehetősége, vagy élt vele, vagy nem. Sőt, megnyílt az asszimilálódás lehetősége is, bár ezt magyar szempontból inkább veszélynek, mint lehetőségnek nevezném.

És valóban, az emigránsok egy része teljesen asszimilálódott, főleg akkor, ha a környezetében, családjában, munkahelyén nem voltak magyarok. Ez inkább a kórházakban dolgozó orvosoknál fordult elő.

A praxis, ha a kolléga is úgy akarja, előbb-utóbb vonzani fogja a honfitársakat, előbb csak betegként, idővel már egyéb okokból, segítségért, jó tanácsért, bátorításért, míg egyszer csak egyfajta karitatív-kulturális intézménnyé válik egyik-másik kolléga rendelője.

Nos, ez különbözteti meg őt a többi orvostól és a többi nem orvos emigránstól.

De ez is csak akkor, ha az orvosi tevékenységét megfelelően ötvözni tudja az emigrációból adódó társadalmi tevékenységgel. Az orvos rendelője előbb-utóbb egyfajta konvergenciapontként működik a honfitársai számára.

Ezeknek az egyéni kapcsolatoknak a kiszélesedése vezet egy általánosabb társadalmi kapcsolathoz, amelyben a felelősség már nemcsak orvosi, hanem karitatív, kulturális és politikai. Ez a felelősség vezérli azokat a kollégákat, akik szerte a világban egyénileg és kisebb-nagyobb szervezettségben tesznek valamit az emigráns magyarokért, az otthoniakért és az elszakítottakért.

Először úgy gondoltam, hogy „Az orvos az emigrációban” c. előadásban felsorolom ezek nevét és tevékenységét, de erről letettem, mert az általam összegyűjtött adatok ismertetése az amerikai magyar orvosok szervezetétől, Londonon, Stockholmmon át néhány órát venne igénybe.

Egy nevet említek példaként, Dr. Szutrély Pétert, aki itt ül a hallgatóságban. 1977 óta él Németországban, felsorolnám tevékenységének egy töredékét.

A Németországi Magyar Szervezetek Központi Szövetsége elnöke.

- Küldöttként aktivált az MVSZ-ben,
- a Kölni Magyar Katolikus Egyházközösség Tanácsának tagja,
- a kölni Mindszenty Egyesület elnöke.
- 1992-ben a düsseldorfi Semmelweis Orvostársaság megalapítója, menedzserre, jelenleg annak elnöke.
- A Német–Magyar Társaság (Bonn) szociálpolitikai és e. ü. szakcsoportjának vezetője.
- 1993 óta a Magyar Egészségügyi Társaság alelnöke, illetve elnökségi tagja, alapító tag.
- 1991-ben a „Keresztény Politika Német–Magyar Baráti Körének” alapító szervezője.

Még sokkal hosszabb a lista, de szerintem már ennyitől is megérdemel egy tapsot.

Csak a Szutrély doktor által megnevezett aktív orvosok listája is hosszú lenne, nem beszélve a többi németországi, svédországi, amerikai szervezetekről.

Orvosokról, akik a Corvin közben harcoltak, akik politikai meggyőződésük miatt börtönökben ültek, és akik az emigrációban is magyarok maradtak, vagy tettek valamit Magyarorszáért.

Ha mást nem, elmondták a tapasztalataikat, mint dr. Dénes Béla az Ávósvilág Magyarországon c. könyvében. Kevesen lehetnek közöttünk, akik nem olvasták.

Vagy megemlíteném Lénárd Sándor Egy magyar idegenvezető Bábel tornyában c. aranyos kis kötetét.

Lénárd Sándor mindössze nyolcéves volt, mikor szüleivel elhagyta Magyarországot, Brazíliában szegényeket gyógyított ingyen.

Verseket írt németül, regényeket magyarul, angolul, németül, orvosi értekezéseket olaszul. Keresztül-kasul fordított, például a Micimackót latinra, hiszen tizenhárom nyelven beszélt tökéletesen. Mindvégig a magyart tartotta anyanyelvének.

Ha valakire igazán büszke lehet ez a nemzet, az Szent-Györgyi Albert professzor, az egyetlen Nobel-díjasunk, aki itthoni kutatásának, felfedezésének elismeréseként kapta meg a Nobel-díjat.

Kutatói ars poeticájaként mondta: (Idézem:)

„A tudományos módszer lényege, hogy nem azt kérdezzük, hogy kinek van igaza, hanem azt, hogy mi az igazság.”

Rákosiéknak más volt a véleményük.

Szent-Györgyi elég okos volt időben felismerni a kommunista veszélyt, amely őt is ugyanúgy fenyegette, mint a nem Nobel-díjasokat. Amerikába menekült, de, ahogy tehetette, hazajárt, és egyike volt azoknak, akik hazahozták a Szent Koronát.

Végül néhány szó a mai helyzetről. Ma már nem emigrálunk, nem disszidálunk és nem menekülünk. Ma elköltözünk. Ma a német orvosok is emigrálnak, főleg azért, mert elégedetlenek a munkaviszonyokkal és a fizetésükkel. Elmennek Angliába, Svájcba, Norvégiába, még Ausztriába is. A német orvosi kamara adatai szerint 2011-ben 3 410 orvos hagyta el az országot. 2005-ben több mint 12 000 német orvos dolgozott külföldön. Pontos magyarországi számok nem állnak a rendelkezésemre, de egyesek szerint az utóbbi 10 évben kb. 7000 orvos hagyta el az országot.

A jobb fizetésért. Norvégiának megéri többet fizetni a bevándorolt orvosoknak, mint fenntartani egy saját orvosegyetemet.

Az előzőekben megemlítettem, hogy a nyolcvanas években mennyire megbecsülték, értékében elismerték az orvosokat. A mai helyzet merőben más. A magánpraxisok legnagyobb része futószalagszerű munkára kényszerül, a 300 betegbiztosító nyúzza az orvosokat, a honorárium évtizedek óta csökken. A 12 órás munkaidő, sokszor ebédszünet nélkül, nem ritkaság. A kórházakban még rosszabb a helyzet. Az elképzelhetetlen intenzív munkamegterhelés, a kényszerített többletmunka, a nyomasztó munkakörülmények általánossá váltak. Főleg az asszisztensorvosok,

a rezidensek helyzete nyomasztó. A legújabb statisztikák szerint az öngyilkosság 3-3,7 százalékkal magasabb az orvosok között, mint a lakosság többi részében. Az orvosnők esetében ez 5,7 százalék. Az okot egyértelműen a munkakörülmények elviselhetetlenségére vezetik vissza. Az ügyeletek, a 36 órás munkanapok, a szenvedés állandó látása miatt az orvosok 31 százaléka esett át hosszabb-rövidebb depressziós perióduson. Ezek norvég adatok. Tudom, Magyarországon sem jobb a helyzet. És itt még a pénz is kétségbeejtően kevés. De a honvágy, egy rosszul sikerült integráció, a jobb kereset ellenére is nehezen megközelíthető társadalmi vagy kulturális színvonal nem biztos, hogy boldoggá teszi azt, aki ma hagyja háta mögött a hazáját, családját, barátait és legeslegelső sorban a betegeket.

Márai két sorával fejezném be. A Halotti beszéd c. versében utal az emigráns magyar sorsra, az identitás elvesztésére:

*„Az ohiói bányában megbicsaklik kezed,
A csákány koppan, és lehull nevedről az ékezet.”*

dr. Slachta Krisztina

Hétköznapiak a vasfüggöny mentén

Élet az osztrák–magyar határsávban és a határnyitás után

A 20. század második felének történelmét alapvetően meghatározza a kontinens megosztottságának története, a korszak politikatörténeti fordulópontjaivá olyan események váltak, melyek a megosztottság kezdetéhez vagy végéhez kapcsolódnak.¹ A 20. század második felének kelet-európai diktatúráinak áldozatai, a személyes tragédiák sora nem, vagy csak nagyon nehezen számszerűsíthető. Nehezen meghatározható azok száma is, akik a politikai elnyomás, az állambiztonsági szervek áldozatai voltak, azok pedig, akiket nem érintett ügyiratokban megragadható, esetté váló elnyomás, a történeti kutatás számára elérhetetlenek maradnak. A vasfüggönyön át, vagy a „baráti” szocialista országok határain átszöktek, elfogottak, vagy lelőttek számszerűsíthetőek ugyan, ám ők mindössze a jéghegy csúcsát jelentik, másrészt még bő 25 évvel a rendszerváltás után is nehézséget okoz megbízható, pontos adatok közlése.

A vasfüggöny, a második világháború után két politikai blokkra szakadt Európát kettészelő fizikai határvonal nem csak azok életét befolyásolta, akik át akartak jutni a határon, vagy véglegesen át akartak települni egy másik országba. Azok számára talán még inkább érezhető volt a jelenléte, akik „csak” a vasfüggöny mentén, a határsávban, vagy egy-egy ún. határőr-településen éltek. Előadásomban/tanulmányomban nem a határzár kiépítésével,² a vasfüggöny felhúzásával, vagy lebontá-

1 Applebaum, Ann: *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe, 1944-1956*. Doubleday, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland, 2012.; Fulbrook, Mary: *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*. Yale University Press, New Haven – London, 2005.

2 Baráth Magdolna: Adalékok a magyar határvédelem/határőrség második világháború utáni újjászervezéséhez. *Betekintő*, 2013/4. http://www.betekinto.hu/2013_4_barath (2016.08.07.); Orgoványi István: *Border Defence on Southern Hungary, 1948-1953*. In: Gyarmati György, Palasik Mária (Szerk.): *Big Brother's Miserable Little Grocery Store. Studies on the History of the*

sával,³ és nem is szökések történetével foglalkozom, hanem azok élettörténetének, illetve azok emlékezetének feltárására törekszem, akik éveken, sőt, évtizedeken át éltek és dolgoztak a vasfüggőnyt kísérő határsávban. Kutatásom során alapvetően Vas megye (Nyugat-Magyarország) területére fókuszálok, több helyi családdal, illetve határőrrel készítettem interjút, valamint vizsgáltam a vasfüggöny emlékezetét őrző emlékhelyeket, honlapokat, szoborparkokat, múzeumokat.

Az osztrák–magyar határszakaszon 1949-ben kezdték meg a határőrizeti rendszer kiépítését, kerítések, aknazárak telepítését, amit 1955–56-ban ugyan felszedtek, 1957-ben azonban újraterelítettek. 1970-ben az ún. SZ-100-as elektromos jelzőrendszer váltotta fel a balesetveszélyes és elavult aknazárat, a határ szigorú őrzése azonban 1989-ig megmaradt.⁴ A határsávban élőket kitelepítették, átköltöztették, földterületeiket kisajátították, ingatlanjaikat államosították.⁵ Ha nem is kellett mindenkinek elhagynia korábbi lakóhelyét, az élők életét alapvetően megváltoztatta, évtizedeken át meghatározta a szigorúan őrzött osztrák–magyar határ közelsége. A hétköznapok minden apró területét érintette a határsávban lévő lakóhely, a területre érvényes korlátozások a mindennapi életet is keretek közé szorították: a munkavégzést, a munkába járást, az iskolalátogatást, bevásárlást, rokonokkal, családtagokkal való kapcsolattartást, a szabad mozgást általában korlátozták. A Vas megye területén lévő néprajzi tájak, az Őrség és a Vendvidék lakossága évszázadokon át határ menti létben élt, az itt lakók kvázi zárt közösséget alkottak,⁶ a jugoszláv–osztrák–magyar hármashatár közelében élők számára nem volt teljesen szokatlan a határok által korlátozott mozgástér, a vasfüggöny, a határsáv a mindennapok részévé vált.

Az osztrák–magyar határszakasz több hullámban kiépült rendszere nemcsak azok életét befolyásolta, akik át akartak jutni azon, hanem azokat is, akik a határsávban élve évtizedeken át mindennap szembesültek a határőrök jelenlétével. A határ menti lét, a határok lezárása, kiépítése, majd megnyitása kollektív eseményként, kitelepítések esetén kollektív traumaként rögzült a határ közeli települések lakóinak emlékezetében. Minden falut – földrajzi helyzetéből adódóan – másként érin-

Hungarian Secret services After World War II. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Budapest, 2012. 153-170.

3 Oplatka, Andreas: Der erste Riss in der Mauer. September 1989 – Ungarn öffnet die Grenze. Paul Zsolnay Verlag, Bécs, 2009.; Tóth Imre: Effects of the East German Refugee Question on Interrelationships in the Berlin – Bonn – Budapest Triangle. In: Gyarmati György (Szerk.): Prelude to Demolishing the Iron Curtain. Pan-European Picnic, Sopron 19 August 1989. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Sopron-Budapest, 2012. 73-100.

4 Oplatka, 2009. 20-32.

5 Nagyné Sziklai Ágnes: A Vendvidék a Rákosi-korszakban. In: Gyarmati György (Szerk.): Trezor II. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000/2001. Történelmi Hivatal, Budapest, 2002. 177-214.

6 Beluszky Pál: Őrség – Vendvidék, Felső-Rába-Völgy. Szentgotthárd és környéke. Dialóg Campus, Pécs – Budapest, 2005.

tett a határ közelsége, mégis egy településeken átívelő kollektív emlékezet jellemző a határ menti elzártságot megtapasztaló falvak lakóinak esetében. A lakóhelyhez köthető közös tapasztalat egyben az identitást meghatározó, kollektív emlékezetet eredményezett, ami máig ható összetartó erő Vas megye határ menti falvaiban.

Két nemzetiségi közösséget, a németeket és a szlovén népcsoporthoz tartozó vendeket nagyobb mértékben érintették a határsávban élő lakosságot sújtó intézkedések, a kitelepítés, internálás, tulajdonvesztés és jogfosztás. A vendek a titói Jugoszláviával való szakítás után kvázi automatikusan váltak ellenségévé szlovén anyanyelvűekként az 1950-es évek elején. A nemzetiségi hovatartozás alapján a kollektív ellenségkép érvényesülésével a Szentgotthárdtól délre, a hármashatár szűk sávjában ún. szeres, laza tanyaszerű településformában élő közösség a határőrség, a politikai rendőrség, de még a megyei szintű hatóságok számára is jugoszláv kémekként, csempészekként definiálódtak. Nemcsak a határsávból telepítették ki, hanem az ország belső területeire, alapvetően a Hortobágyra internálták a Vendvidék lakosságának egy részét. 1950–53 között ca. 70, többgenerációs családot telepítettek kényszerlakhelyre a Vendvidéken, Orfalu, Rábatótfalu, Apátistvánfalva, Kétvölgy, Alsó- és Felsőszölnök falvakból.⁷

A Körmen-d-Szentgotthárd-vonaltól északra több német lakosságú aprófalú is maradt a trianoni határ meghúzása után Magyarországon, például Rába-füzes, Rönök, Jakabháza, Nemesmedves, illetve Magyarbüks, egy ma már nem létező falu. A második világháború után 1947-ig az osztrák–magyar határ ellenére szinte teljesen szabad volt az átjárás Ausztria felé, akár iskolába, vásárolni, templomba, fodrászhoz is rendszeresen jártak az itt élők. A területen két falu történetét határozta meg gyökeresen a nemzetiségi hovatartozás és a határ menti lakóhely egybeesése. Magyarbüks (Magyarbükös, Ungarisch Bieling) egy mindössze 8-10 család által lakott település volt Csákánydoroszlótól, vagyis a Körmen-d-Szentgotthárd-vonaltól, a mai 8-as főút vonalától északra. A falu német nemzetiségű lakói 1946-ban a kitelepítés elől egyetlen éjszaka alatt átszöktek Ausztriába, így a lakosság már ekkor jelentősen lecsökkent. A törpefalú a 20. század első felében közigazgatásilag már nem volt önálló, a másfél órányira lévő Nagycsákányhoz (Csákánydoroszló) tartozott, de saját haranglábbal, vízimalommal, temetővel rendelkezett.⁸ A trianoni határok meghúzása ellenére a magyarbüksiek a szomszédos osztrák falvakba jártak templomba, sőt, a gyerekek is oda jártak iskolába, a negyedórányi gyaloglásra lévő Karácsfára és Németbüksre (Deutschliebing). A falu lakói 1946-ban nem várták meg a magyarországi németeket érintő kitelepítést, egyetlen éjszaka alatt, ingóságokkal, állataikkal együtt átszöktek Ausztriába. Az elhagyott német házak

7 Nagyné, 2002. 207-214.

8 Takó Gábor: Csákánydoroszló története az őskortól napjainkig, 1248-2003. Csákánydoroszló Község Önkormányzata, Csákánydoroszló, 2004. 252.

ba néhány évre új telepések érkeztek a környék egykori uradalmi majorjaiból, a határsáv kialakítása miatt azonban nekik is rövidesen el kellett költözniük. 2006 óta az egykori településre vezető utat a csákánydoroszlói Civil Egyesület tagjai az önkormányzat támogatásával járhatóvá tették, a temetőt megtisztították a bozótól, emléktáblát helyeztek el. Az osztrák oldalon pedig Karl Böö Magyarbükssel foglalkozó honlapot indított, felkutattatja a magyarbüksiek leszármazottait, gyűjti az emlékeket.⁹

Rönök szintén a határsávba esett, a falu 1904-ben felszentelt templomát eredetileg öt település használta közösen: Jakabháza, Rábafüzes, Sándorhegy és a trianoni határhúzással Ausztriához került Borosgödör (Inzenhof). 1945-ig az osztrák falu lakói is szabadon járhattak a Szt. Imre-templomba, amikor is lezárták az erdőn átvezető utat, és megtiltották a határtól néhány méterre, de a magyar oldalon álló templom látogatását. 1946-ban Felsőrönök német nemzetiségű lakosságát szintén kitelepítették, a templom így elveszítette híveinek jelentős részét. Kőműves János plébános azonban a tiltások ellenére 1951-ig még misézett a templomban, egészen december 9-i szökése napjáig – egyszerűen elvágta a templomot körülvevő szögdrótot, és átszökött Ausztriába. Ezután a templomot „bezárták”, ott hosszú időre mindenfajta egyházi tevékenység megszűnt. 1971-ben a Vas megyei tanácselnök a templom lebontását kezdeményezte, ami ellen az egyház sem tiltakozott, mivel a templommal szomszédos iskolát és a plébániaépületet már az 1950-es években lebontották.¹⁰ Az épület mégis megmaradt, azonban tetőzete beszakadt, a tornyot a határőrök magasfigyelőként használták. „Civil ember” a templom közelébe sem mehetett évtizedekig, pedig itt volt az öt falu közös temetője is.¹¹

Az 1989-es határnyitás után szinte elsőként a rönöki templom újult meg, a szomszédos osztrák falvak kezdeményezésére már az év végén megkezdődött a felújítás előkészítése. 1990. március 12-én Szombathelyen írták alá az egyezményt a rönöki Szt. Imre-templom megközelíthetőségéről a Magyar Köztársaság Kormánya és az Osztrák Köztársaság Kormánya között.¹² A felújított templomot 1992. szeptember 22-én szentelték fel, azóta is használatban van, és egyben a vasfüggöny által kettéválasztott településeknek emléket állító mementó.

9 http://www.csakanydoroszlo.hu/info_db/?catalog3_id=1; <http://www.boeoe.com/ungarisch-bieling/ungarisch.htm> (2016.08.05.)

10 Hösche, Karin: Rönök. Wallfahrtskirche Szt. Imre/St. Emerich. Kunstverlag Peda, Passau, 1999.

11 <http://hatareset.blogspot.de/2013/01/a-ronoki-szent-imre-templom.html> (2016.08.05.)

12 Magyarországon az Egyezményt a 10/1991. (I. 18.) Kormányrendelet hirdette ki „A Magyar Köztársaság Kormánya és az Osztrák Köztársaság Kormánya között Szombathelyen, az 1990. évi március hó 12. napján aláírt, a rönöki Szent Imre-templom megközelíthetőségéről szóló egyezmény kihirdetéséről” címmel. <https://www.opten.hu/ugyved/light/torvtar/torvzoveg.php?twhich = 7087> (2016.08.06.)

A határsáv mindennapokat befolyásoló hatásáról, a határőrök állandó jelenlétéről, egy határörközség mindennapjairól interjúalanyaim is beszámoltak, számukra azonban már gyakorlatilag természetes volt a jelenlétük, az 1970-es években már megszokottá vált a vasfüggöny közelsége. A Csákánydoroszlóban élő V. Klára (90) így emlékezett: „A lányom férje nem idevalósi volt, akkor már ő is elkerült, csak nyáron voltak itt, amikor megjött a vejem is, alig telt el egy óra, már jött is egy határőr járőr, hogy ellenőrizze, ki van nálunk, mit keres itt. Nem is volt ez akkor furcsa, tudtuk, hogy ez van, mindent ellenőriztek, folyamatosan, a szomszédok szóltak, ha jött valaki idegen. Valahogy szinte biztonságos volt, sose zártunk semmit.”¹³ A lánya, H. Klára (61) az 1970-es évek elején vonattal járt be gimnáziumba a közeli Körmendre, így emlékezett a határőrök állandó jelenlétére: „A vonaton mindig jöttek, végigmentek, minket nem ellenőriztek, ismertek már minket, de a sínek északi oldala már nagyon közel van az osztrák határhoz, így minden idegen gyanús volt. Van egy kis folyó, a Pinka, útközben, ott még 1988-ban is fegyveres katonák álltak, amikor átment a vonat a hídon. Az úton, a 8-as [fő]úton is mindig, alig volt forgalom, az ember ment és egyszer csak kiálltak a fegyveres katonák, azok akkor is elkértek minden iratot, ha ismerték az embert. Egyszer a barátnőm autójával kirándultunk, végig a határ mentén, Ják felé, egy kék Wartburg, ő volt a körzeti orvos Szentgotthárdon, ismerték az autót, de minket ugye nem... Alig akartak továbbengedni, ráadásul pestiek is voltak velünk, pedig ez már a nyolcvanas évek közepén volt.”¹⁴

A vasfüggöny elbontása, a határok megnyitása után sok helyen érintetlen természeti környezet maradt, ami az Őrségi Nemzeti Park és a Fertő-hansági Nemzeti Park, illetve a régióban virágzó falusi turizmus alapvető elemeként a terület korábbi negatív helyzetét megfordítva hat. Az elhagyott határátkelők, megfigyelőállások, őrtornyok, laktanyák, garázsok, kerítések azonban tájsebként metszenek az érintetlen tájba. Az aprófalvas, patakokkal, völgyekkel szabdaltságot teremtő területen ma is találkozhatunk a vasfüggöny nyomaival, ha el is bontottak minden, a korábbi határsávra emlékeztető nyomot, a határőrök által a fák kérgébe vésett jelzések, monogramok, benőtt táblák emlékeztetnek a korábbi használatra. Az egykori határsávban ma számos emlékhely, emléktábla, múzeum, emléktúra-útvonal található, egy sajátos határ menti emlékezetkultúrát kialakítva.

Két határőrmúzeum is létesült az osztrák határ mentén, Apátistvánfalván és Felsőcsatáron, mindkettőt egy-egy egykori hivatásos határőr tiszt üzemelteti, illetve vezeti. A Felsőcsatáron működő Vasfüggöny Múzeum valójában egy magánmú-

13 Interjú V. Klárával, Csákánydoroszló. 2009. 08. 15. Az interjút készítette: Slachta Krisztina.

14 Interjú H. Klárával, Csákánydoroszló. 2009. 08. 16. Az interjút készítette: Slachta Krisztina.

zeum, ami a vasfüggöny működését ismerteti és szemlélteti „A taposóaknáktól az SZ-100-as jelzőrendszerig” címmel.¹⁵

Az egykori hivatásos határőr tiszt büszkén mutatja be az elektromos jelzőrendszer (EJR) működését, magyarázza egykori munkája részleteit, nem kérdőjelezi meg a határ védelmének, a határsértők elfogásának jogosságát. Az Apátistvánfalván működő, 2007-ben megnyílt Határőr Emlékhely a faluban korábban működő határőr őrs épületében, autentikusan mutatja be a határőrök mindennapjait, munkáját, munkaeszközeit, illetve az elektromos jelzőrendszer működését.¹⁶ A kiállítás a határőrélet mindennapjait ismerteti az élethűen berendezett hálókörlettől a fegyverszobán át, a lovas határőrség istállójáig. A Belügyminisztérium hivatalos Határőr Emlékhelye az ismeretterjesztés mellett a szolgálatteljesítés közben meghalt, hősi halált halt határőröknek is emléket állít – többségük a Rába folyó árvízvédelmi munkálati során, a lakosság, az állatállomány mentése közben vesztette életét. Nincs azonban emléktáblája az ún. tiltott határátlépést megkísérlők, a határsértők, vagyis a menekülés közben meghalt áldozatoknak.

Az egykori hivatásos határőrökkel, illetve sorkatonaként határőri szolgálatot teljesítőikkel folytatott interjúk, illetve az emlékhelyeken, múzeumokban, visszaemlékezésekben feltároló határőr-emlékezet sajátos képet fest. A hivatalos kiadványokban, az egyfajta hivatalos emlékezetkultúrát reprezentáló muzealizált emlékezetben egy alapvetően nosztalgikus, a dicsőséget, a bajtársiasságot, a fiatal éveket, a régi szép időket középpontba állító, az identitást meghatározó közösségi élményként jelenítődik meg. Ebben az emlékezetrendszerben, ahol a haza és a haza határainak védelme magától értetődően mint pozitívum tematizálódik, nem kérdőjeleződik meg az egész életet meghatározó kollektív hivatástudat és szolgálatteljesítés pozitív megítélése, nem merül fel a határ védelmének másik értelmezési kerete, a határsértők elfogásának következményei, egy személy bebörtönzése, megsebesülése, sőt halála, családok szétválasztása, egyéni tragédiák sora.

Az intézményesített szintre emelt pozitív kollektív emlékezetet az egyéni interjúk során elmesélt tabusított traumák törnek meg. A sorkatonaként Kőszegen határőri szolgálatot teljesítő, az osztrák határsávban felnőtt H. László (58) a katonáévek nagy balhéinak sokszor elmesélt vicces történetei és a kiképzés részletei után a traumatikus élményekről is beszélni kezdett: „Riasztás volt, kimentünk, mi felülről zártunk, a másik pár alulról, középről pedig jöttek a járőrökocsival. Egyszer csak egy bokros részen megtaláltam a srácot, velem egykorú lehetett, térdelt a földön előttem, és sírva könyörgött, hogy ne adjam fel, ne lőjek, hagyjam futni... Teljesen lefagytam, nem tudtam csinálni semmit, a kiképzésen azt mondta a katonai főügyész, hogy fiúk, ide figyeljenek, ha lőnek, akkor úgy, hogy ne maradjon szemtanú, mert nem

15 <http://www.vasfuggonymuzeum.hu/hu> (2016.08.05.)

16 <http://www.rve.hu/apatistvanfalva> (2016.08.05.)

tudom kimosni magukat, tehát, nem tudtam, mit tegyek, pár percig se, egy fél percig ha tarthatott ez az egész... Pillanatok alatt odaért a járőr, nem is tudtam volna mit csinálni, ha elengedem, akkor is elfogják és engem is elővesznek, annyira közel voltak..., na, azt nem felejttem el...”¹⁷

A határsáv emlékezetét két emlékpark is őrzi, a Sopron mellett lévő sopronpusztai Páneurópai Piknik Emlékpark és a 2012-ben az ausztriai Bildeinban (Beled) megnyílt „határ-élménypark” (Grenzerfahrungsweg). Az 1989. augusztus 19-én megrendezett Páneurópai Piknik során ca. 600 keletnémet állampolgárnak sikerült átszöknie Ausztriába, a piknik idejére ismét szimbolikusan megnyitott – időközben már lebontott – határon.¹⁸ A határáttörés évfordulóján minden évben megemlékezéseket, tudományos konferenciákat, könyvbemutatókat tartanak, a történelmi esemény a város imázsának fontos elemévé vált.¹⁹ Évről évre bővül az emlékpark is, ahol a határőrizeti rendszer több eleme is eredeti helyén látható: egy magasfigyelő torony, a vasfüggöny, vagyis az elektromos jelzőrendszer egy szakasza, illetve maga a Sopronpusztára vezető út is a határőrök által egykor használt szolgálati út volt.²⁰ Az emlékpark célja, hogy emléket állítson a soproni és debreceni civilek által, a bontás alatt álló határázár területén szervezett pikniknek, ami egyedülálló alkalom volt a vasfüggöny történetében. A már önmagában is rendkívüli eseményt világtörténelmi jelentőségűvé emelte a keletnémetek sikeres szökése, amit a határnyitás „főpróbájának” is neveznek.²¹

A beledi élménypark valójában egy tanösvény, ahol a II. világháború idején épült Súdostwall, a délkeleti védőfal, és az ott dolgozó munkaszolgálatosok történetét ismerhetik meg a látogatók, másrészt pedig a világháború utáni osztrák–magyar határszakaszt mutatja be. A közel 5 kilométer hosszú, „történelmi-kulturális-játékos” túraútvonalon bunkerek, labirintusok, szögesdrót kerítések, magaslesek,

17 Interjú H. Lászlóval, Csákánydoroszló, 2009. 08. 14. és Körmend, 2015. 08. 17. Az interjúkat készítette: Slachta Krisztina.

18 Oplatka András: The Pan-European Picnic – well-known facts and blind spots. In: Gyarmati György (Szerk.): Prelude to Demolishing the Iron Curtain. Pan-European Picnic, Sopron 19 August 1989. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Sopron-Budapest, 2012. 65-72.

19 Lásd például: Breakthrough. Pan-European Picnic 1989. Pán-Európai Piknik '89 Alapítvány, Sopron, 1999.; Gyarmati György (Szerk.): A Páneurópai Piknik és határáttörés húsz év távlatából. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Sopron – Budapest, 2010.; Gyarmati György (Szerk.): Prelude to Demolishing the Iron Curtain: Pan-European Picnic, Sopron 19 August 1989. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Sopron-Budapest, 2012.; Gyarmati György – Slachta Krisztina (Szerk.): Das Vorspiel für die Grenzöffnung. Das Paneuropäische Picknick in Sopron am 19. August 1989. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security, Sopron-Budapest, 2014.

20 <http://www.paneuropaipiknik.hu/> (2016.08.05.)

21 Oplatka, 2009. 159.

mozgóhidak mentén mehet végig a látogató, a park így családi élményként teszi átélhetővé az egykori határzár megmaradt, illetve ide telepített, újjáépített részeit. Az élménypark honlapja szerint az SZ-100-as határvédő rendszer működőképes, eredeti léptékű modellje „plasztikusan teszi érthetővé ennek az embertelen határőrizeti rendszernek a működését.”²² A park fő attrakciója pedig a magyar határsértő elfogását bemutató akciójelenet.

A vasfüggöny évtizedes léte, majd megszűnése nem múlhatott el nyomtalanul, meghatározta a közelében élők mindennapi tapasztalatait, így a korszakra vonatkozó emlékezetüket, másrészt a földrajzi térben, a tájban is nyomott hagyott, mely nyomok ma múzeumok, emléktáblák, emlékparkok formájában tematizálódnak. Vizsgálódásaim során nem folytattam szisztematikus összehasonlító elemzést más országok, pl. az egykori NDK határsávjában, illetve a berlini falnál lévő emlékhelyekkel. Mélyreható összehasonlítás nélkül is szembeűnő azonban, hogy az osztrák–magyar határszakasz mentén található emlékhelyek között nem találunk olyat, ami a határőrizeti rendszer felépítésének és működésének szakszerű, tudományos ismeretterjesztő bemutatása mellett a határon való menekülés során életüket veszített, megsebesült vagy elfogott állampolgároknak is emléket állít. Bő negyed századdal a rendszerváltás után sem állnak rendelkezésünkre pontos, mélyreható tudományos kutatások által alátámasztott adatok a vasfüggöny mentén életüket veszítettek, elfogottak számáról, a sikeres szökések történetéről, vagy a határsáv miatt mindennapi életükben korlátozottak életéről.²³

22 <http://www.bildein.at/grenzerfahrungsweg> (2016.08.05.)

23 Lásd például: Karner, Stefan: Halt! Tragödien am Eisernen Vorhang. Die Verschlussakten. Ecowin Verlag, Salzburg, 2013.

† Széchenyi Kinga

A budapesti kitelepítés, 1951

Az idei konferencia témája kiterjedtebb a korábbinál, a korai kommunista rezsim, a Rákosi-korszak többféle atrocitásával foglalkozik, a Hortobágyra való kitelepítések mellett a Budapestről való kitelepítéssel, azok jogi hátterével és hosszan tartó hatásaival.

A feltáró irodalomnak, konferenciáknak, visszaemlékezéseknek nagyon fontos szerepük van nemcsak a hajdani és a még élő áldozatok, hanem az egész társadalom szempontjából is. A múltat csak úgy lehet lezárni, ha a múltban elkövetett tetteket, bűnöket tisztázzuk, hatásaikat megpróbáljuk feldolgozni, mert különben kísértetként bukkannak fel, és később is rombolják a társadalom erkölcsét. A világ még nagyon keveset tud, és úgy tűnik, nem is nagyon akar tudni arról a kommunista terrorról és áldozatairól, amely a II. világháború után következett. Ekkor került Magyarország is szovjet megszállás alá. Sztálin célja nemcsak az volt, hogy a Szovjetunió hatáskörébe vonja a megszállt közép- és kelet-európai országokat, hanem szovjetizálni akarta őket, saját rendszerének átültetésével. Ezt elősegítették a szovjet tanácsadók, a Szovjetunióból hazatért kommunista politikusok és a hazai kommunisták is azzal, hogy egyre intenzívebben törtek a hatalomra.

Mint tudjuk, a Rákosi-féle diktatúra atrocitásainak számos igen súlyos és valamivel enyhébb változatai voltak. A kitelepítések a súlyosak közé tartoznak. A Hortobágyra való elhurcolás 60. évfordulójáról most emlékezünk meg. Az én témám a Budapestről való kitelepítés, amelynek jövőre lesz a 60. évfordulója. Bár a hortobágyi kényszermunkatáborokba deportáltak sorsa a Budapestről kitelepítettekénél még rosszabb, kegyetlenebb volt, az utóbbiakat ért megpróbáltatások szintén igen kemények voltak, életre szóló sebeket ütöttek, következményei végigkísérték az illetők életét. Azt is elmondhatjuk, hogy a budapesti kitelepítettek közül többen váltak különböző megtorlások miatt hortobágyi kényszermunkásokká, rabmunkásokká. Így mindkét elhurcolási forma szörnyűségeit élhették át.

Miért kutattam, kutatom a budapesti kitelepítést? Családommal együtt, engem is gyerekként kitelepítettek, számos rokon, barát, ismerős került hasonló sorsra. De ennél fontosabb, hogy a mai társadalom megismerje a kommunista időszak valóságát, mert a „Soha, sehol, senkinek” korszakában évtizedekig mély hallgatás volt a témáról. A rendszerváltás utáni történelemlkönyvek is alig említik, ha esetleg szó kerül róla, sok a tévedés. Pedig ha csak arra gondolunk, hogy mennyire megváltoztatta a magyar társadalom összetételét, milyen károkat okozott, nemcsak a kitelepítetteknek, de az országnak is, akkor megállapíthatjuk, hogy még mindig sokrétű a kutatnivaló. Jóllehet, ezzel a kárt már helyrehozni nem lehet, de igen fontos a tények feltárása. Meg kell jegyezni, hogy ma is vannak olyanok, akiknek érdeke az elhallgatás és a mesterséges amnézia fenntartása.

Az itt elhangzott előadások az 50-es évek különböző megtorlásairól, kényszerintézkedéseiről szólnak, ezek egyike a budapesti kitelepítés, amelyet kifejezetten az osztályellenségnek tekintett rétegek ellen foganatosítottak. Diktatúrákban tipikus jelenség, hogy egyes rétegeket bűnbakká, ellenséggé kiált ki az uralkodó hatalom, és üldözi őket. Szűk egy évvel a tömeges Hortobágyra való elhurcolások után, 1951. május 21-től hivatalosan július 18-ig 127 00 személyt telepítenek ki a fővárosból Szolnok, Békés, Heves, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékbe, összesen 137 településre. Legtöbbet, csaknem 2600 személyt Békés megyébe hurcoltak el. Majd a kitelepítés elől elköltözöttek, elmenekültek, szökevények felkutatása után ez a szám legalább 13 670-re növekszik. Budapest minden kerületéből hurcoltak el családokat, a legmagasabb számban a II., XI., XII., V., I. kerületekből (a sorrend a nagyságrendet jelenti). Ez a kitelepítés is a diktatúra, amit népi demokráciának neveztek, törvénytelen intézkedései közé tartozott. A kitelepítéseket bírósági ítélet nélkül hajtották végre, nem volt ugyanis elítélendő tettük az elhurcoltaknak. Addigra már elítélték azokat, akiket háborús bűnösöknek tekintettek. A nagybirtokokat megszüntették, az államosítások nagy része lezajlott, a koncepciók perek javában folytak. A törvény, amelyre hivatkoztak a kitelepítésnél, az 1939-es Honvédelmi törvény volt, amely háború esetére vonatkozott. A törvényt megmásítva alkalmazták. Teljes családokat telepítettek ki, vagyonekobzás sem szerepel a törvényben. Valamint a munkát illetően képességnek megfelelő munkát ír elő. Maga a kitelepítés az akkor érvényben lévő Magyar Alkotmánnyal és az akkor már megjelent Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával is ellentétes.

Kik voltak ezek az osztályellenségek, akiket családotul hurcoltak el a fővárosból? Tehát a csecsemőtől az aggastyánig minden korosztályt. Olyanok, akiknek háború előtti pozícióját, katonai vagy egyéb rangját, vagyonát, tulajdonát, szellemi tőkét, illetve származásukat tekintették „bűnnek”. Itt a bűnt szigorúan kommunista szóhasználat szerint értjük. Révai József már 1946-ban a Szabad Népből megjelent cikkében az osztályidegen kategóriába tartozókat „bűnösnek és büntet-

hetőnek” nevezte. Ez az akkori, gyakran használt szóhasználat, sokakat befolyásolt, és úgy gondolom, még ma is többeket tesz előítéletessé. „Bűn” volt természetesen az is, ha valaki nem szimpatizált a rendszerrel, vagy ezt feltételezték róla.

Miért hurcolták el az osztályellenségeket? Rákosi és társai egyéb kegyetlen atrocitásaik mellett meg akartak szabadulni a potenciális veszélyt jelentő rétegektől, deklasszálni akarták őket. Rákosi ezt „a burzsoázia likvidálásának”¹ nevezi. „Osztály nélküli társadalom” lebegett a szemük előtt, amelyben ők, a kommunista vezetők, azért egyenlőbbek voltak az egyenlőknél. Meg akarták szerezni a még meghagyott vagyont, így akarták megoldani a háború okozta és a rendszer tehetetlensége révén kialakult lakáshiányt. A deportálást a Sztálin által előírt gyorsabb szovjetizálás részének tekintették, a minta a Szovjetunióban már korábban folytatott gyakorlat volt. A Kominform (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája) 1949-ben határozatot hozott az ellenséges osztályok erőszakos, bármilyen eszközzel való felszámolásáról. Az állami gazdaságok munkaerő-szükségletét a kitelepítettekkel akarták pótolni. Egyben preventív akciót is jelentett a veszélyes elemek eltávolítása a fővárosból, a hortobágyiak esetében pedig a határvidékről, mert Tito különutas politikája és elképzelése a balkáni federációról veszélyeztette a Szovjetunió és a Nyugat közötti területi felosztást, és emiatt háborútól tartottak.

A budapesti kitelepítés tervezésének első írásos dokumentumainak a következők tekinthetők: egy 1951. január 5-én kelt belügyminisztériumi parancsból kitűnik, hogy a kitelepítéseket az ÁVH irányította. Egy másik dokumentum arról szól, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának II. Kongresszusán (1951. február 24. – március 2.) határozatot hoztak az osztályellenesség elleni erélyes harcra. Majd 1951. április 27-én kelt, Gerő Ernő leveléből² értesülünk arról, hogy a tervezés már nagyon előrehaladt, és arról, hogy a kitelepítési bizottság vezetője Friss István, a döntéshozók a legfelső vezetők: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Révai József és maga Gerő. Az 1951. május 5-i ülés jegyzőkönyve³ már egy kiterjedtebb bizottságról tudósít, az előbbieken kívül szerepel benne Péter Gábor, Házi Árpád. Ebben a dokumentumban megtaláljuk a kitelepítés akciótervét. Valamint kijelöli a lebonyolítókat, amelyek a Belügyminisztérium, az ÁVH, és látjuk, hogy bevonták a megyei tanácsokat, még a MÁV-felelőst is kijelölték. Központi irányítócsoporthoztak létre, melynek tagjai a Budapesti Pártbizottság, Budapesti Tanács, a Belügyminisztérium és az ÁVH egy-egy képviselője.

Közben folytak az összeírások, ezt négyoldalas, fejléc nélküli nyomtatványokon rendőrségi nyomozók végezték a házmesterek, házbizalmiak segítségével. Az adatfelvevő lapok többségén, melyek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltá-

1 MOL-M-Ks-276f-53/78 ő. e.

2 MOL-276f-65-183 ő. e.

3 MOL-276f-65-183 ő. e.

rában megtalálhatók, a kitelepítésnél több hónappal korábbi dátumok találhatók, de folyt az összeírás a deportálások megkezdése után is.

1951. május 21-e hajnalán derült égből villámcsapásként érte az első érintetteket a kitelepítési határozatok rendőrségi kézbesítése. A határozat nem adta meg a kitelepítés okát, de szerepel a családfő valamikori rangja és eredeti foglalkozása a dokumentumon, a családtagokat felsorolja; módot ad a fellebbezésre, azonban ennek halasztó hatálya nem volt. A 6000/1948-as törvényre hivatkozva a lakás 24 órán belüli átadására kötelezi a családot. A határozatot a családfőnek alá kellett írnia. A kézbesítés és az elhurcolás két napját ma is a „frász és gyász” napjaiként emlegetik a volt kitelepítettek. A többség megpróbálkozott a fellebbezéssel. Barátok, rokonok próbáltak segíteni az ingóságok mentésében. Bár volt megadott kvóta az elvihető holmira, ez a másnap hajnali 3-4 óra között érkező rendőröktől, ÁVH-soktól függött, hogy betartották, vagy még az engedélyezett mennyiséget sem engedték elvinni. A lakásokat lepecsételték. Teherpályaudvarokra fegyveresek szállították a kitelepítetteket, ahol a hatóságok átvételi papírt írtak róluk. A vagonok ablakait lemeszelték, a lezárt, őrzött vagonokból leszállni nem szabadott. A vonatokat gyakran félreállították, előírás szerint, mert nem akarták, hogy a lakosság körében nyugtalanságot keltsen a kitelepítés ténye. Sokan emlékeznek arra, hogy késő éjjel, vagy másnap értek a kényszerlakhelyre. Ott, vagy ahol nem volt vasút, az utolsó állomáson minősíthetetlen gúnnyal vették lajstromba őket.

A budapesti kitelepítést elvben 1951. július 18-ára lebonyolították a rendőrség, az ÁVH és a Tanácsok segítségével. Utána azonban még felkutatták azokat, akik elszöktek vagy kórházba vonultak, vagy éppen a kitelepítés elől vidékre költöztek. A rendőrség pl. a szülőket internálással fenyegette, ha felnőtt gyermekük önszántából nem jelentkezik a kitelepítés helyén. Volt, akit miután megtaláltak, bilincsben vittek a kitelepítésbe. Tudomásom van olyan esetről, amikor a kórházból vittek kitelepítettet az internálótáborba, majd kb. egy év múlva az eredeti kitelepítés helyére. Hasonló sors várt azokra, akik elszöktek, két-három nap alatt megtalálták őket.

Az egyik legfontosabb dokumentum, az 1951. július 23-án készült Zárójelentés⁴, mely 32 fő szökéséről és 10 fő öngyilkosságáról tudósít. Ugyanez a dokumentum statisztikát közöl a családfők 1945 előtti foglalkozásáról. Eszerint: miniszter 21, özvegye 7; államtitkár 25, özvegye 9; tábornok 190, özvegye 82; honvéd törzstiszt 1012, özvegye 405; rendőr törzstiszt 274, özvegye 28; csendőrtiszt 88, özvegye 10; magas rangú állami tisztviselő 812, özvegye 69; gyáros 176, özvegye 15; bankár 157, özvegye 23; nagykereskedő 391, özvegye 19; földbirtokos 292, özvegye 18; államosított üzlettulajdonos 40; arisztokrata 30 (csak a rang szerepel, foglalkozást nem tüntettek fel), özvegye 1; elítélt hozzátartozója 38; egyéb foglalkozásúak 563.

4 MOL 276f.-65cs-183 ö.e.

Az arisztokraták és vitézek száma családfők és családtagok együttesen (többségük már a foglalkozási statisztikában is szerepel): 9 herceg, 163 gróf, 121 báró, 8 lovag és 195 vitéz.

Ide kívánczok még néhány idézet a Zárójelentésből. „A kitelepítést végző apparátus általában jól és lelkesedéssel dolgozott. A befejezés után egy részüket dícséretben és pénzjutalomban részesítettük.” „A nemkívánatos elemek kitelepítését – féken tartásuk céljából – a jövőben is egyes kirívó esetekben, nem rendszeresen, alkalmazni javasoljuk. Erre a rendőri kitiltás formájában mód és lehetőség van.”

A nyugati sajtó felháborodottan foglalkozott a kitelepítésekkel, Rákosi Mátyás válaszában „humánus megoldásnak” nevezte azt.

A kényszerlakhelyet, kitiltást, kitelepítést határidő nélkül jelölték ki. A családokat egyetlen helyiségbe helyezték el ún. kulák családoknál, akiket ezzel büntettek. Gyakori volt, hogy több család osztozott a helyiségen, ami lehetett szoba, nyári konyha, akár istálló vagy egyéb melléképület is. A kényszerlakhely mellett a kitelepítés jelentette a lakás és a benne lévő ingóságok elvételét, tehát vagyonekobzást, a falu vagy község elhagyásának tilalmát, állandó rendőri ellenőrzést, ami megfelelt ill. szigorúbb volt a rendőri felügyeletnél. Gyakoriak voltak a zaklatások, melyek főleg éjszakai razzizálásokból, a levelek cenzúrázásából, csomagok felbontásából, látogatók ellenőrzéséből álltak. A kitelepítetteket bármikor behívhatták a rendőrségre, ott vallathatták őket, de átkutathatták a szobájukat, előfordult a tettelegesség is. A kitelepítés továbbá jelentette a munkahely, jövedelem elvesztését, teljes létbizonytalanságot, és a munkaképes korúaknak kemény fizikai munkát.

A tizennégy évet betöltött gyerekek is együtt dolgoztak a felnőttekkel. Középsiskolába még akkor sem vették fel őket a származásuk miatt, ha volt a településen. Oktatásukat a felnőtt kitelepítettek oldották meg. A kitelepítés feloldását követően is egyik legnehezebb probléma a továbbtanulás volt, még jóval a származási kategóriák eltörlése (1963) után is. A kitelepítettek hivatalos ügyben vagy betegség miatt kérelmezheték a megyei rendőrkapitányságtól a rövid időre szóló eltávozást, amit nagyon ritkán kaptak meg. Ha mégis kapott valaki, akkor távozáskor, érkezéskor a kényszerlakhelyen és a célállomáson is jelentkezni kellett a helyi rendőrségen. Szomorú és tragikus esetek fordultak elő, amikor nem engedték orvoshoz, kórházba a kitelepítetteket, vagy családtag temetésére. Kórházba az orvos csak a megyei rendőrkapitányság előzetes engedélyével utalhatta be. A kórháznak is azonnal jelenteni kellett, ha kitelepítettet kezeltek. Mentésítést vagy áttelepülést kérvényezhettek a Belügyminisztériumtól, sokan többször is próbálkoztak, kevesek jártak sikerrel. Ha a hatóság megunt a kérvényeket, egyszerűen ráírta az iratra, hogy lezárták az ügyet.

Milyen munkát végezhettek? Csak nehéz fizikai, leginkább mindenféle mezőgazdasági munkát, ebbe az akkori kísérletek is beletartoztak, pl. a rizstermesztés, gyapottermesztés. A gazdaságok állatgondozási, állat-egészségügyi feladatait látták

el. Az árterületek fásításával, gátak karbantartásával foglalkoztak, vagy útkarbantartással, pl. útkaparókként. Semmiféle irányító feladatot nem kaphattak, jöllehet többségükben diplomával rendelkeztek, sokan több nyelvet beszéltek. Gyakran távolabbi helyekre vitték őket dolgozni, ilyenkor csak hétvégén jutottak vissza a családjukhoz, és az elhelyezésük a hortobágyi táborokéhoz volt hasonlatos. Előfordult, hogy egy helyen dolgoztak hortobágyi deportáltakkal, de azok őrei nem engedték meg, hogy beszéljenek egymással. Télen természetesen nem volt munka, ilyenkor sokaknak nagyon nehéz volt átvészelní ezt az időszakot.

Nehezítette a megélhetést, hogy élelmiszerjegyet csak azok kaphattak, akiknek volt munkahelye. Az alapvető élelmiszerek beszerzése is nehézséget jelentett. Majd minden faluban a kenyérért sorban álló kitelepített helye leghátul volt, csak akkor vásárolhatott kenyeret, ha még jutott neki. Több visszaemlékező írja, hogy még a falu piacára sem mehettek vásárolni, vagy csak akkor, amikor már kevés áru volt. Bár falun éltek, ahol az élelmiszer-alapanyagokat termesztik, sokan pénzsűke miatt igen hiányosan tudtak táplálkozni.

A határidő nélküli kitelepítést, amellyel kapcsolatban időnként még azt is elterjesztették, hogy Szibériában fog folytatódni, Sztálin halála után, a Nagy Imre-kormány idején, az 1953. július 31-én kiadott amnesztiatörvényhez kapcsolódó minisztertanácsi rendelet oldotta fel. A kitelepítettek augusztus közepétől október végéig kapták meg határozatokat. A fővárosba, nagyobb városokba nem költözhettek, nem kapták vissza lakásaikat, ingóságukat. Földönfutókká váltak, ahogy Kiszely Gábor fogalmaz. Elköltözhettek a kényszerlakhelyről, de anyagi javak nélkül, maradt az albérlet, a rokonokhoz költözés. Körülményeik sokáig nem voltak jobbak a kitelepítésbelieknél. Csak fizikai munkát végezhettek, és még a legalantasabb munkahelyekről is sok esetben elbocsátották őket mint veszélyes elemeket. Diszkriminálásuk minden korosztályt súlyosan érintett, mert másod- vagy harmadrendű állampolgárrá degradálta a kitelepítetteket. Jól szervezett megfigyelésük is évtizedekig tartott. A Budapestre való kitiltás 1956 augusztusában szűnt meg, amikor feloldották a Budapestre és a nagyobb városokba való beköltözés szigorú szabályait.

Rehabilitáció nem történt, erkölcsi rehabilitáció sem, mert azt az egyetlen mondatot, amit a rendszerváltás után a meghurcoltak, köztük a volt kitelepítettek kaptak vagy a Belügyminisztériumtól, vagy a Központi Kárrendezési Irodától, kevésnek érzem. A mondat így szól: „Az Országgyűlés határozatainak szellemében a Magyar Köztársaság Kormánya megköveti önt és hozzátartozóit, a személyes szabadságot korlátozó jogtalan sérelmeket okozó intézkedések miatt.” Kárpótlásuk szimbolikusan tekinthető.

Hogyan tudta többségük erős lélekkel, méltósággal átvészelní a kitelepítést és az azt követő időszakot? Leginkább a hitük segített, mert keresték a megpróbáltatások értelmét. Segített a neveltetésük. Hittek abban, hogy a gyerekeik érdekében lesz erejük az élet újrakezdéséhez és abban, hogy a fiataloknak érdemes a hagyomá-

nyos értékeket átadni egy jobb jövő reményében. Sokat segített a humorérzék is. A legfontosabb segítséget a rokonok, barátok, és a helybeliek szolidaritása jelentette, amelynek szép példáiról számolnak be a visszaemlékezők.

Úgy gondolom, hogy mindannyiunk feladata, hogy a fiatalabb generációknak elmondjuk a kommunista időszak szomorú jelenségeit, történéseit. Ezek nélkül nem is érthetik meg a máig tartó megosztottságot, érthetetlen jelenségeket.

dr. Szerencsés Károly

A Tanácsköztársaság hatása a magyar kommunista mozgalomra⁵

A magyarországi „Tanácsköztársaság” négy és fél hónapja maradandó hatást gyakorolt a magyar társadalomra, s így a kommunista mozgalomra is. Természetes, hogy a társadalom döntő többsége, amely elszenvédője volt a kommunista terrorállamnak, az akció-reakció törvény szerint megtorlást kívánt, de sokan össze is zavarodtak. Mi történt itt, és hogyan történhetett? Hogyan tehetett egy törpe kisebbség erőszakot a nemzeten, hogyan létesíthetett diktatúrát, hogyan vált szervezett állami tevékenységgé a rablás, gyilkosság, és hogyan tűrhette ezt el hónapokig a nemzet? Sőt: hogyan vehettek ebben részt – ha nem is a rablásban, erőszakban, gyilkolásban, de a rendszer fenntartásában, elfogadásában egy ideig – tömegek, nemzetünk kiváló férfiai és asszonyai is. Hogyan eshetett szét minden addigi állami, önkormányzati, pénzügyi, gazdasági szervezet, s ami ennél is lehangolóbb: hogyan fogadhatták el – akár csak rövid időre is – az erkölcs teljes negligálását.

Az első magyar proletárdiktatúra (fenntartói akkor nem nevezték *elsőnek*, mert bíztak abban, hogy végleges lesz, vagyis az utolsó is) a történelemkönyvek tanúsága szerint 1919. március 21-én jött létre a szociáldemokrata és kommunista párt *első egyesülésével*, és puccsával, amelyhez kétségkívül asszisztált a (nép)köztársaság elnöke, gr. Károlyi Mihály is. Ez helytálló, de érdemes leszögezni, hogy a diktatúra számos eleme már a puccs előtt is létezett. S most nem a „Nemzeti Tanács” vagy a „Népköztársaság” létrejöttére gondolunk, mert ezeket akár a történelmi helyzet, a javítani akaró forradalmi hevület termékeinek is tekinthetjük. S mivel főleg az előbbire, de az utóbbira is széles tömegek – köztük a korábbi politikai elit egy része is – esküt tett, ezt el lehetne fogadnunk, ha a kifejlete a demokratikus előrelépés

5 Az 2019. február 7-én elhangzott szöveg szerkesztett, bővített változata.

lett volna a történelmi Magyarország politikai rendszeréhez képest. De egyáltalán nem ez történt. Károlyi Mihály és kormánya(i) négy és fél hónap alatt nem voltak képesek – a szölamokon kívül – egy jogkiterjesztő, s így a jogokkal felékesített hazáért küzdeni is valós legitimitást kialakítani. Például választások útján. Ez a legitimitáshiány tette lehetővé – a korábbi szervezet szétverése mellett –, hogy új, széles tömegre építő, legitim organizáció nem történt. Ezáltal:

1. az ország védtelen prédájává vált mohó, de egyáltalán nem is olyan erős rablóknak,
2. a még megmaradt belső területeken megvethette a lábát, felerősödhetett egy szélsőséges, Szovjet-Oroszországból importált kommunista csoport.

A katonatanácsok, a munkástanácsok már jóval 1919. március 21-e előtt terrorizálták a városok és falvak népét. Gyilkosságok, erőszak, a magántulajdon sérelme, a vallásos hit meggyalázása, a nemzeti érzés sárba tiprása már ekkor jelen van. Mennyire sokat mond a némafilm – ebből az időből –, amelyen a cigányzenekar az Internacionálét húzza. A ritmus már egyértelmű, s a számlát a „bizalmi férfiak” állják. És az általános, titkos választójog nagyobb dicsőségére, az egykori képviselőházban szervezett bokszmérkőzés. Böhm Vilmos, Kunfi Zsigmond már miniszterek, a katonatanács elnöke Pogány József. A „Nemzeti Tanács” hangadói már Kunfi, Garbai Sándor, Weltner Jakab. Mind kulcsszereplői a puccsnak, és az első magyar proletárdiktatúrának.

S ami még fontos, minden ilyen „ugrás” idején, lent, a mélyben, a mindennapokban az emberek igyekeznek túlélni a kataklizmát. Csendőrből így lesz vörös őr, polgártársból elvtárs, tanárból „népnevelő”. A kommunista felforgatás, izgatás már jóval a puccs előtt döntő befolyást szerzett bizonyos területeken. A hadseregben ne legyenek tiszték. A polgári lakásokat, állami épületeket foglaljuk el! Senki ne fizessen lakbért. Majd a *lakáshivatal* rendezi. Vezetője Garbai Sándor. Ha egy újság nem szimpatizál velünk, megtámadjuk, felgyújtjuk. A Pesti Hírlapot is, a Népszavát is. És bizony igaz – bár minden csak becsült adat –, hogy „a Károlyi-forradalom első két hetében Budapesten, Vácon, de főleg az erdélyi és dunántúli parasztok között sokkal több embert öltek meg, mint az egész diktatúra terrorja alatt.”⁶ Ezt Rákosi Mátyás a mundér védelmében írta, és nem is tudta, milyen fontos összefüggésre mutatott rá. Hogy az ösztönvilág elszabadulásáért a kommunisták mellett bizony nagy felelősséggel tartoznak a „jó szándékú”, a mindig jó szándékú és mindig nagyon sokat ártó balekok, mint maga Károlyi, Jászi, Kunfi és sokan mások. A rossz idegzetű költőket, művészeket most hagyjuk: őket kellően meggyötörte a lelkiismeretük, mert volt nekik ilyen. Károlyiéknak nem.

6 Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1892–1925. Napvilág Kiadó. I. 435. oldal. E tényeket megerősítik Hajdú Tibor kutatásai is.

Nem elég ismert szakmai körökben sem, hogy a kommunisták már 1919. február 20-án megkísérelték a puccsot. Ez – egy a későbbi személyi kultusz építése szempontjából hihetetlenül fontos összetevő – Kun Béla születésnapja! Kun Sebestyén Emil néven érkezett meg Moszkvából néhány emberével és sok pénzzel. Lenin küldte, a közvetlen utasításokat Szverdlovtól, az orosz bolsevik párt titkárától kapta. A magyar rendőrség azelőtt is ismerte, „pénzkezelési hiányosságokat” találtak nála a Munkásbiztosítónál, ahol dolgozott. De most a pénz már nem volt olyan fontos. Volt, amennyi kell. A *hatalom* szerzése lebegett a szemek előtt. A világfordalom. A fegyveres puccskíséret február 20-án még nem sikerült, de sok halott volt. A Népszava szerkesztőségét ostromolták meg. Halott rendőrök és népőrök maradtak utánuk. Erre már lépni kellett a kormánynak is (a szociáldemokrata párt tagja volt a kormánynak), az időközben megalakult Kommunisták Magyarországi Pártjának néhány vezetőjét letartóztatták. Ehhez külön néptörvényt alkottak, a huszadikat. Ennek értelmében a forradalom vívmányait, a népköztársaság érdekeit vagy a közrendet veszélyeztetőket rendőri felügyelet alá lehet helyezni, vagy őrizetbe lehet venni. Mérőföldkő volt ez a sokszor önkényesen alkalmazott jogszabály a magyar jogállamiság leépítésében. Még akkor is, ha paradox módon elsőként a kommunistákkal szemben alkalmazták.

Kun Béla tudta, hogy a propaganda az igazán hasznos eszköz. De, hogy győzzenek, áruulás kellett. Sok pénz, hazugság, ámítás. „Újságírók”, mint Tarján Vilmos, aki a letartóztatott Kun Béláról érzékenyen ecsetelte, hogy majdnem agyonverték, s a vér patakokban folyt a lépcsőn. Tarján Vilmos aztán előadásokat tartott a kommunizmus alapelveiről (amikor azt hitte, kommunizmus lesz), majd igazgatta, bérelte, tulajdonolta a New York kávéházat, a Royal Orfeumot, a Parisien Grillt. Súlyos, fertőző, napjainkig is ható áruulás volt ez is. Mint majd 1944-ben, 1947-ben, 1956-ban. S félő, hogy a sor nincs lezárva. A sikertelen kis áruulások felett hajlamosak vagyunk gyorsan szemet hunyni.

Ahogy a diktatúra kezdete, úgy a vége sem köthető egyetlen naphoz. A „Tanácsköztársaság” megbukott Budapesten, Kunék megléptek augusztus 1-én, de amíg a bukás híre eljutott minden városba, frontra, faluba, tanyára, intézménybe, hetek teltek el. A vörös örökből megint csendőrök lettek, a házbizalmiakból házmesterek, a kis helyi diktátorokból polgármesterek, a diplomákat feldúlókból vallásos hívek, a trezorokat feltörőkből pénztárosok és így tovább. Tulajdonképpen 1919. augusztus 1-én következett be, amit Károlyi tervezett? A szociáldemokrata kormány. Peidl Gyula állt az élére. Ő nem vett részt az ámokfutásban, de nem volt már becsülete a szociáldemokráciának. Alig lehetett felfogni, mi is történt a szocializmus jegyében az elmúlt fél évben. Ezért gondolták úgy sokan, hogy szükség van a „tisztogatásra”. Mert nem lehetett pontosan érezni a határokat. S ezért olyan tragikus minden tisztogatás, akkor is, ha csak válasz, ha reakció. Ezért kell olyan helyzetet teremteni, hogy az akció ne indulhasson be. Ez az akció a vörösterror volt, a legsötétebb embe-

ri ösztönökre építő hatalmi ideológia és gépezet. Megvalósult és gyilkolt. Kutatók – egész „intézetek” – keresik, kutatják: mennyit? Hány embert ölt meg a kommunista diktatúra akkor? Vajon többet-e, vagy kevesebbet, mint a reakció. S ezt a szót „reakció”, aztán politikai tartalommal ruházták fel. Nem is értve, mit mondanak. Akció-reakció. S az akció a progresszív: hiszen újat, mást akar, a reakció az avított, a visszatérést akaró. Vajon Tóth Árpád „Vörös istene” – Tóth Árpád csodálatos csillag-mindenségében – akció? S aztán minden csak reakció. Vajon Babits katedrása igazol bármit is a terrorból, a diktatúrából? Látom, hogy még ma is dolgoznak ezen. Lám, Babits is! Hát akkor? „Egy menet élén, közvetlenül a vörös zászló mögött megpillantottam Babitsot” – írja Déry Tibor.⁷ Émelyítő volt.

Az első magyar proletárdiktatúra alatt megvesztek bizonyos emberek, mint amikor emberhúst eszik a medve, már csak arra vágyik. A hatalom mámora, a gyilkolás, a vér, a rablás, a megalázás mámora ez. A mindent felülíró osztályharcé, ami nem is osztályharc volt, hanem hatalmi harc. Az osztályok nem harcolni akarnak, hanem boldogulni. Valójában – ahogy a kortárs látta –, egy gipszből, papírból, csirizből összetákolt hatalmas bálvány készült itt, amelyet a másnapi eső elolvasztott, és undok, nyúlós anyagként az utcakőre kent. Az utcakőre, amelyet senki nem szedett fel, pedig hát a „proletariátus fegyvere” volt. De itt, Magyarországon a hatalmat a kommunisták szinte ingyen kapták, ajándékba. Károlyi Mihálytól meg más cinikus alakoktól. Aztán leléptek, szívükben azzal a dühödt vággyal, hogy majd egyszer visszatérnek, s akkor bronzból építik fel a bálványt. Meg is tették 1951 decemberében – Sztálin tizennyolc méteres bálványával –, de csak szűk öt évig állt az is. A szabadságváagnak az érc sem tud ellenállni.

A palackból a rossz szellemet egy sötét kártyabanda engedte ki, de az indulatok, a rossz ösztönök felnőttek a magyar talajban – a magyar ugaron. Kellett ez a talaj, kár lenne tagadni. A csőcselék indulatai, de a nép jogos sérelmei is. Úrgyűlölet, arcpirító szegénység, csecsemőhalál, kivándorlás. Bosszúvágy. Nemzetiségi sérelem, a háború, az éhezés. Az élet, amely nem látja a jövőt, sokszor a holnapot sem, s elbújik valami köd mögé az értelem, elveszíti az ember a tájékozódóképességét. Fél. Ez is történt 1919-ben.

A „Tanácsköztársaság” teljesen kompromittálta az „eszmét”, a marxizmust Magyarországon. Nem mindenki szemében. Továbbra is maradtak, akik hittek benne, többen, akik ebből akartak megélni. A forrás kiapadhatatlan volt. Szellemileg és anyagilag is. Lenin biztosította ezt, majd Sztálin. Sokan lógtak ezen a csecsen, de Lenin is, Sztálin is úgy tudta, egyszer majd kifizetődik a befektetés. Bár egyelőre nem sikerült sem Lengyelország, sem Németország szovjetizálása, Moszkvában nem tettek le a „világforradalom” megvalósításáról. A rosszul sikerült magyar

7 Déry Tibor: Ítélet nincs. Szépirodalmi Kiadó, 1971. 58. oldal.

próbálkozás az itteni kommunista párt teljes széteséséhez vezetett. A párt vezetői külföldre szöktek. Aztán frakciókra bomlottak. Ennek a bomlásnak az egyik mezejét a „Tanácsköztársasághoz” való viszony adta meg. A legfontosabb frakciókat Kun Béla, illetve Landler Jenő vezette. Tartottak egy kongresszust Bécsben, 1925-ben. Ez az első. Aztán Aprelevkában 1930-ban. Utóbbi egy Moszkva környéki falu. Bázis itthon alig maradt, de Bécsben, majd Moszkvában élénk elméleti életet éltek a kommunisták, sokan felvették a szovjet állampolgárságot, és különböző állami, párt- és gazdasági tisztségeket vállaltak a Szovjetunióban. Legtöbben várták a visszatérést, a bosszút és a második pletárdiktatúra megteremtését.

A szociáldemokraták megpróbálták beilleszkedni a korlátozott parlamentarizmus viszonyaiba. De nem adták fel *teljesen* a marxizmust. Bethlen Istvánnal alku kötöttek⁸, de megtúrték soraikban a kommunistákat is. Az egyik értelmes kompromisszum volt, a másik önfeladás lett. Ez már 1920-tól látszott. A szociáldemokraták bizonytalanok voltak. Mint Németországban, Franciaországban, Spanyolországban és oly sok helyen. Az osztályharcot válasszák, vagy fogadják el a demokratikus játékszabályokat. Magyarországon nagyon megosztott volt a párt, Bethlen István már 1925-ben elmondta, hogy „Nem foghatunk kezét a szociáldemokrata párttal. Nem foghatunk kezét ezzel a párttal, mert ez a párt lejtőre került. Amikor annak idején, 1921-ben velük tárgyaltam, megmutattam azt az utat, amelyen haladva ebben az országban hasznos tényezővé válhattak volna. De ennek előfeltétele az volt, hogy szakítsanak a kétértelműség politikájával, amelynek szemtanúi voltunk 1919-ben. Ha akartak volna ebben az országban újból tényezővé válni, férfiasan és bátran ki kellett volna mondaniuk, hogy szakítsanak ezzel a kétértelműséggel, de szakítsanak a nemzetietlenséggel is, szakítsanak idebenn a pártban, akik nem szociáldemokraták, hanem kommunisták, szakítsanak az emigránsokkal, szakítsanak a forradalmi tendenciákkal... Ők akkor feltételeimet elfogadták. Becsaptak engem. Nem engem csaptak be egyedül, hanem önmagukat is.”⁹ Tűpontos jellemzés ez 1925 májusából, egyben az egykor a stabilitás megteremtésének egyik pilléréül szolgáló Bethlen–Peyer-megállapodás („paktum”) felmondása.

Bethlen kemény beszéde egybeesik a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakításának kísérletével, amelyben szociáldemokrata tagkönyvvel rendelkező kommunisták is részt vettek. Bár vezetőjét, Vági Istvánt¹⁰ az SZDP-ből kizárták 1924 decemberében, ez a kommunista pártalapítási kísérlet – amelyet segíteni ér-

8 A megegyezés 1921. december 22-én jött létre, célja a konszolidáció és a stabilitás biztosítása, másrészt a szociáldemokrata párt elhelyezése a Bethlen által elképzelt parlamentáris rendszerben. Szövege 1923-ban vált nyilvánossá, ezt követően már mindkét fél csak formailag tartotta be.

9 Bethlen István gróf beszédei és írásai. Genius Kiadó, 1933. II. kötet. 26. oldal.

10 Vágit 1938-ban a Szovjetunióban letartóztatták, börtönben halt meg.

kezett Magyarországra Rákosi Mátyás is – felbőszítette az éppen csak stabilizálódó, a trianoni sokkból újra talpra álló magyar állam politikai elitjét és társadalmának zömét is. A párttal szemben ezért határozottan felléptek, bár be nem tiltották. Le nem tartóztatott vezetői, tagjai vagy emigrációba mentek, vagy visszaléptek a Szociáldemokrata Pártba. Innen eredt Bethlen István „kétértelmű politikára” vonatkozó megjegyzése. A szociáldemokrata párt nem tudott kikeveredni ebből a kétértelműségből az egész korszakban és a második világháború alatt és után sem. Végül is ez elvezetett a párt megsemmisüléséhez, újbóli „egyesüléséhez” a kommunista párttal.¹¹

Mindez nem akadályozta meg az olyan zseniket sem, mint József Attila, hogy eljussanak az illegális kommunista párthoz. Egyetérthetünk Mórocz Zsolttal abban, hogy „Mostanra szinte teljesen érdektelen, hogy kilépett-e a kommunista pártból, kizárták-e, netán – a legpompásabb leleménnyel élve – lemaradt.”¹² Mégis azt le kell szögezni, hogy a költő a harmincas évek elején a párt tagjaként politikai munkát is végzett – szemináriumokat vezetett – és versekkel, írásokkal mint agitátor és „ideológus” lépett fel. Az is kétségtelen, hogy József Attilát már 1931-től súlyos támadások érik a kommunista párton belül, s végül bekövetkezik a szakítás a költő és a „mozgalom” között. A kérdés azért vált könyvtárnyi irodalom alapjává, mert a költőt halála napjától igyekezett a kommunista párt a propagandája szolgálatába állítani. Május elsején, 1945-ben pedig a kommunista párt soraiban József Attila képével menetelő felvonulók jelentek meg. A lényegét a Szabad Nép újságírója így adta a riportalánya szájába: „követni a Pártot, amelyet József Attila is követett.”¹³

A kommunista pártnak szüksége volt a legendákra. Ezek szerint Rákosi Mátyás is találkozott József Attilával. Nemcsak előadásokon, de a költő Korong utcai lakásán is. Kádár sem maradhatott le, ő is tollat ragadott 1955-ben, hogy leírja emlékeit. Legnagyobb erénye József Attilának Kádár szerint, hogy „tökéletes művészi kifejező formában, költeményekben mondotta el a marxizmus-leninizmus tudományos tételeit, nem kevésszer közgazdasági tételeit, a kommunista párt politikai követeléseit, a munkásosztály vezető szerepét...”¹⁴ Kádár azt állítja, voltak viták, de ez „a nagy család belső ügye maradt”. József Attila egész életében „velünk, sorainkban” harcolt.

E kisajátítás azt is jelentette, hogy az életrajzi adatok mellett – a párt és a költő kapcsolata – meghamisították az életművet is, olyan értelemben, hogy a párt politi-

11 Erre 1948. június 12-én került sor, de a párt 1944 októberétől teljesen nyilvánvalóan alárendelte politikai céljait és működését a kommunista pártnak. (Baloldali Blokk.)

12 Mórocz Zsolt: A legenda oda... Retusálás nélkül: Portrévázlat József Attiláról. Hitel, 2004. szeptember.

13 Gimes Miklós: József Attila a miénk! Szabad Nép, 1948. október 3.

14 Kádár János: Munkás-költő, a munkások között. In.: Csillag, 1955. május. 955-958.old.

kájával, ideológiájával ellentétes verseket, szövegeket számúzték a verseskötetektől, gyűjteményektől. Így volt ez az 1957-ben publikált – Szabolcsi Miklós által szerkesztett József Attila-émlékkönyvvel is.

Maga a költő már 1932-ben versben reagált a támadásokra: „*Csak egy pillanatra martak ki, csak. / Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok. / Egy pillanatra se martak ki, csak // az az elvaduló csahos rám támadt / S kijöttem, hogy erőm összeszedje, / mint a néni a gallyat, a bánat.*” (Bánat – 1932) E támadás nagy valószínűség szerint a „Moszkvai Proletárirók Szövetsége magyar csoportja” által 1931. április 8-án jóváhagyott platformtervezet volt. Eszerint „Háy Gyula, Kodolányi, Illyés Gyula a válságba jutott kispolgári intelligencia írói, akik a proletariátussal időnként kacérkodnak. Egy másik része a szociálfasizmus (Kassák) és fasizmus (József Attila, Simon Andor) táborában keresi a kivezető utat”.¹⁵

A tervezet brutalitása és ostobasága híven tükrözte a Kommunisták Magyarországi Pártjának szellemiségét. Moszkvában született, de hát a párt II. kongresszusát is egy Moszkva melletti helységben, Aprelevkában tartották. Az 1930.február 27-től március 15-ig tartó kongresszuson a pártvezetés bőven mérte a fasiszta jelzőt. Úgy ítélték meg, hogy napirendre került a forradalom, s ennek feladata „a burzsoázia fasiszta államhatalmának összezúzása, és helyébe a proletariátus diktatúrájának megteremtése, a kapitalizmus gazdasági rendjének megdöntése...”¹⁶ A magyar kommunisták semmit sem tanultak még az 1919-es magyarországi diktatúra kudarcából. Sztálin árnyékában és a sztálinizmus vezetése alatt a valóságtól teljesen elrugaskodott célokat és értékeléseket fogalmaztak meg.

A „platformtervezet” annál is érthetlenebb, mert József Attila 1930-31-ben írja – a kongresszusi határozat szellemében – az agitációs és propagandamunkának leginkább megfelelő verseit. A már idézett sorok mellé álljon itt még néhány: „*Tőke és fasizmus jegyesek. / Minden külön értesítés helyett.*” (Farsangi lakodalom – 1931) És: „*hogy csak az öntudatos proletárok diktatúrája / vethet véget a burzszikizsákmányolásnak örökre.*” (Párbeszéd – 1931) Ekkor írja át „Szocialisták” című versét is: „*Vers, eredj, légy osztályharcos! A tömeggel együtt / majd felszállsz!.../ Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!*” (Szocialisták – 1931) Ebben az évben írja „Lebukott” című versét és a „Munkások” címűt is: „*De – elvtársaim!- ez az a munkásság, / mely osztályharcban vasba öltözött. / Kiállunk érte, mint a kémény: lássák! / És búvunk érte, mint üldözött. / A történelem futószalagára / Szerelve ígyen készül a világ, / Hol a munkásság majd a sötét gyárra / Szegezi az ember vörös csillagát!*”

15 A tervezet a Sarló és Kalapács című lap 1931. júniusi számában jelent meg, majd közölni kezdte „Az Út” című kommunista folyóirat is. A „véleményt” olyan írók jegyezték, mint Barta Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Kiss Lajos, Madarász Emil, Matheika János és Zalka Máté.

16 Közli: A Magyar Forradalmi Munkásmozgalom Története, Kossuth, 1972. 275. oldal.

József Attila pártfegyelmével tehát semmi baj nem volt. Ellenben maga a Párt és annak vezetése mutatott kaotikus képet. Az sem világos, hogy ki irányította az illegális (magyarországi) kommunista pártot a húszas évek végén, harmincas évek elején. Rákosi Mátyás – akit e feladatra az I. Kongresszus után Budapestre küldtek, már 1925-ben lebukott, a szegedi Csillag börtönben ült. Révai Józsefet, akit a II. Kongresszus után küldtek Budapestre ugyanezzel e céllal, néhány hónap múlva szintén lebukott. Kun Béla Moszkvában inkább a Kommunista Internacionáléban dolgozott, és igyekezett elkerülni a „csisztkákat”¹⁷. Ez csak 1937-ig sikerült neki. Kivégezték. A KMP Központi Bizottságának 1930-ban megválasztott tagjai közül Pothornyik József 1930-ban, Szerényi Sándor 1931-ben Moszkvába távozott, Rostás Istvánt már 1930-ban bebörtönözték, miképpen Tisza Antalt is, aki 1932-ben a Szovjetunióba távozhatott. Megbánnhatta: 1938-ban elvtársai őt is kivégezték. Miképpen az 1931-ben távozó Sebes Pált is 1937-ben. A párt a megsemmisülés szélére sodródott. A konspirációs válságnak komoly szerepe volt abban, hogy az „értelmiségiekkel” szemben nőtt a bizalmatlanság. Nem változott a helyzet akkor sem, amikor a KMP élére új vezetést nevezett ki a Komintern, Fürst Sándor, Huszti Ferenc és Poll Sándor személyében. Hozzájuk csatlakozott Kilián György, Karikás Frigyes, majd Sallai Imre 1932 májusában. 1932 nyarán a Moszkvában tartózkodó Huszti kivételével mindannyiukat letartóztatták. Sallait és Fürstöt Magyarországon a statárium alatt kivégezték.¹⁸

A kommunista párt előtt két taktikai lehetőség mutatkozott:

1. El kell érni a polgári demokratikus forradalmat és abból át kell nőni a proletárforradalomra. E verzió hívei szerint Magyarországon a két világháború között nem volt fasizmus, nem érett meg a helyzet a proletárforradalomra. Szövetségesek kellene, például a szociáldemokraták, baloldali parasztmozgalmak, liberális polgárság, egykori oktobristák stb. Ezt úgy nevezhetnénk, hogy „békés belenövés a szocializmusba.”
2. A másik nézet szerint azonnal forradalmasítani kell a munkásosztályt, és kiobbantani a proletárforradalmat. Szerintük Magyarországon fasizmus van, megérett a helyzet. A forradalmat a kommunistáknak maguknak kell megvalósítani, mindenki mást ellenségnek kell tekinteni. El kell vetni a parlamentarizmust. A legfőbb eszköz a tömegharc. Ezt a verziót úgy jellemezhetnénk, hogy „Itt az ugrás pillanata: ugorj!”

17 „Tisztogató” – a sztálini terror orosz megnevezése.

18 A konszolidálódott Magyarországon 1921-től már nem szívesen alkalmazták a kivégzést, inkább általánossá vált a kommunista elítéltek „kicserélése” a Szovjetunióval. Így távozhatott Révai József, Gerő Ernő, Nagy Imre és számos más kommunista. Akiket a vezetők közül nem cseréltek ki, az Rákosi Mátyás volt, illetve Vas Zoltán. Előbbi sokat gondolkodhatott, vajon mi lehetett ennek az oka. Végül mindketten csak 1940 novemberében hagyhatták el Magyarországot és utazhattak a Szovjetunióba 15 év börtön után.

E vita kellős közepére került József Attila is. A körülötte kialakult bizalmatlanságot „Az egységfront körül” című cikke okozta, amely 1933 májusában jelent meg az Új Harcos című „szocialista munkásszemlében”. Válasz volt a folyóiratban megjelent szerkesztőségi nyilatkozatra, amely szerint „társadalmi forradalom kellős közepén élünk”. Feladat a marxista egységfront megteremtése. Cél: „a szocializmus megteremtése, az eszköz a tömegharc.” El kell vetni a parlamenti harcot, a „proletariátus erre a hiábavaló munkára nem fecsérelné az erejét.” Le kell számolni a megalkuvó revizionizmussal, létre kell hozni „az egységes marxista frontot, az egységes proletár osztálpártot”.

József Attila ehhez a programhoz szólt hozzá, úgy, hogy a szerkesztőség fontosnak tartotta közölni: „a cikk az író és nem a szerkesztőség fölfogását adja.” És ezt jól tette, hiszen nyilvánvaló volt a költő elhatárolódása a meghirdetett programtól. Azt írta: „utópia azt hinni, hogy a politikailag tevékeny munkások többségének diktatúrájával a szocializmus felépíthető. Ilyen diktatúra lényegében csak ideig-óráig tarthatja magát... Diktatúra valójában csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat, a baloldali diktatúra-utópia pedig csak a munkásság többségére akar támaszkodni.”¹⁹

Nem tér el a marxizmustól József Attila: éppen Marx tanaihoz ragaszkodik az ezektől eltérő „hivatásos forradalmárokkal” szemben, akik egy törpe kisebbség háttán törnek a hatalomra. Hisz már sikerült: Oroszországban! Ebben az értelemben József Attila kritikája valóban rokon Trockij eszméivel.

Valamiképpen ehhez a vitához csatlakozott az 1919-es első magyar proletárdiktatúra megítélése is. Az eltérő kommunista interpretációk szerint:

1. Ez eleve életképtelen volt, hiba volt létrehozni, sokat ártott a pártnak, visszavetette a magyarországi marxista munkásmozgalmat.
2. A kommunista forradalmárok helyesen tették, hogy megragadták az alkalmat. Főpróba volt – mint Oroszországban az 1905-ös forradalom –, és majd jön a második proletárdiktatúra, amelyben felhasználják az első tapasztalatait.

Ez a két alapvető megítélés szoros összefüggésben volt az illegalitás éppen aktuális helyzetével (lebukások stb.), a moszkvai állásfoglalásokkal és egyéb tényezőkkel is. Ebből vezethetjük le a szociáldemokráciához való viszonyt is. Eszerint:

1. A szociáldemokraták között sok a munkásáruló, de a pártot, intézményeit (szakszervezetek, sajtó) fel kell használni a harcban. Ez azt is jelenti, hogy be kell lépni a legális pártba, s aztán – lehetőség szerint – belülről forradalmasítani.

19 Új Harcos, 1933. május.

2. A szociáldemokraták miatt bukott el a Tanácsköztársaság, valójában árulók, paktumot kötöttek a hatalommal. Munkásárulók, szociálfasiszták, sőt: rosszabbak, mint a fasiszták.

Ebbe a vitába keveredett bele József Attila is és a kommunista párt számos vezetője, s vált az éppen aktuális moszkvai álláspont szerint árulóvá vagy hőssé. A viták csak akkor csendesedtek el kissé, amikor Moszkvában tömegessé váltak a kivégzések. Nemcsak a magyar emigrációban, de szinte minden ország ott tartózkodó kommunistái között. Másrészt Sztálin taktikai okokból állást foglalt a „népfrontpolitika” alkalmazása mellett, amelyet a spanyol polgárháború indokolt. De akik ott jártak, pontosan megtapasztalhatták, hogyan is értelmezik a kommunisták a „népfrontot”.²⁰

Itthon szabadlábban „tekintélyes” kommunisták alig tevékenykedtek, így történetelt, hogy az 1919-ben nem szereplő, alig ismert, de kellő ambícióval rendelkező Kádár János és Rajk László 1943-ban feloszlatta a Kommunisták Magyarországi Pártját. Az akkori állapotokat jellemzi, hogy Kádár kb. 80 emberről tudott a mozgalomban. Tőlük majdnem függetlenül létezett a Demény Pál vezette csoport, néhány ezer emberrel. A „Békepárt” létrehozása azonban aligha töltötte be a neki szánt szerepet, de mind Rákosi, mind Gerő dühét kiváltotta. Miképp az irányításukat csak feltételekkel elfogadó Demény Pál „frakciózását” sem.²¹

A második világháború után Rákosi, Gerő és Révai helyzetbe hozásával az a nézet vált uralkodóvá, hogy a Tanácsköztársaság bukását alapvetően a kedvezőtlen nemzetközi viszonyok okozták, de Rákosi és Gerő nem felejtette el a szociáldemokraták „árulását” és Rajkék „likvidátorságát” sem.²² De egyelőre azzal az utasítással érkeztek Moszkvából, hogy a szocializmusba történő „békés belenövés” kell választani, nincs itt az „ugrás” ideje. Nem lehetett könnyű nekik, de engedelmeknek kellett. Moszkvát erre a döntésre az vezette, hogy sok fontosabb nemzetközi kérdésben kellett megállapodnia az USA-val és Nagy-Britanniával. Magyarországot (Finnországot, Ausztriát, Csehszlovákiát) akár talonban is tarthatta az alkudozások idejére.) Ennek volt a következménye, hogy elmaradt a „második magyar proletárdiktatúra” kikiáltása, és 1945-ben Magyarországon is kvázi szabad választásokat tarthattak. Így a parlamentben nagy nemzeti-polgári-keresztény demokrata többség alakult ki. Mindez azt eredményezte, hogy a kommunista párt – ellentétben 1919-cel – szinte

20 Lásd erről: Anthony Beevor: A spanyol polgárháború. Európa, 2002. Itt „módfelett sötét szerepet játszott” Gerő Ernő.

21 Demény volt az első, akit a Péter Gábor vezette politikai rendőrség elfogott még 1945 februárjában. Nem is engedték szabadon 1956-ig!

22 Rajkot kivégeztették, Kádárt életfogytiglani börtönre ítélték. A szociáldemokraták is tömegével kerültek börtönbe, a pártegyesítés hívei (Szakasits Árpád, Marosán György) épp úgy, mint ellenfelei (Kéthly Anna, Kelemen Gyula). A kriptokommunista Marosánt halálra ítélték, de ki nem végezték.

semmiben nem vállalhata őszintén a nézeteit. Nyilvános politizálása egyenlő volt az általános hazudozással. Semmiben sem hirdethették a valódi meggyőződésüket. Elképesztő cinizmus kellett ehhez, amely számtalan esetben vezetett meghasonláshoz, skizofréniához. Sok esetben a későbbi felfoghatatlan gyűlölethez, brutalitáshoz. Máskor önpusztításhoz. Hogyan is nézett ez ki az első magyar proletárdiktatúra őszinteségéhez képest?

- diktatúra helyett (népi) demokrácia
- az egyházak (vallás) likvidálása helyett vallásszabadság
- forradalmi törvényszékek helyett Népbíróság. (Koalíciós alapon, a jogos számonkérés jegyében.)
- vörösterror helyett demokratikus rendőrség
- a csak „hasznos munkából élők” választójoga, az egyetlen „hivatalos lista” helyett kvázi szabad választás
- Internacionalizmus, világforradalom helyett nemzeti függetlenség.
- államosítás: csak a legszükségesebb energetikai vállalatok, bányák. Magántulajdon!
- A föld? Államosításról szó sem lehet. Földosztás! És földet vissza nem adunk! Nagy Imre a földosztó miniszter.
- Felvidéki hadjárat? Nem követjük el újra ezt a hibát. Bár akkor is levetettük a nemzeti színű zászlókat Kassán. Majd Rákosi elvtárs levelet ír Sztálinnak a felvidéki magyarok jogfosztása miatt. (Ezt se kellett volna. Molotov felvetette: Nem nacionalista ez a Rákosi?)
- Sortüzek a körmenetekre? Szó sem lehet róla. A kommunista párt rohambrigádjai templomot újítanak fel. Rajk és Kádár elvtársak keresztapaságot vállalnak.
- A politikai rendőrség? Korvin Ottó politikai rendőrsége a Parlament pincéiben? Erre szükség van. Péter Gábor az Andrássy út 60.-ban.) Internálás is kell.
- „Szovjetház”? Nem kell. Jó lesz az Akadémia u. 16. (Igaz, a Britannia szálló romos is..)

Folytathatnánk a sort, mennyit tanultak a kommunisták vagy gazdáik az első magyar proletárdiktatúra hibáiból. Végül meg is szerezték a totális hatalmat, mert ezúttal feltűnően kedveztek a külső körülmények. Főleg 1947 tavasza után, amikor az egykori antifasiszta szövetségesek egymás ellen fordultak, s megkezdődött a hidegháború. A szovjet birodalmi törekvések jegyében kerültek hatalomra Magyarországon is a kommunisták 1949-ben, és a segítségükkel tarthatták meg a hatalmat 1989-ig. Ez alatt a negyven év alatt aztán sokszorosan elkövették mindazokat a bűnököt, amelyeket 1919-ben „kipróbáltak”. A terror és a propaganda újra rendszerfenntartó erő lett. Igyekeztek likvidálni minden más, a sajátjuktól eltérő politikai nézetet, világnézetet, gondolatot, művészeti ízlést. Akasztottak, megfélemlítettek,

kitelepítettek, internáltak, raboltak, megaláztak, kollektivizáltak, államosítottak, rátámadtak az egyházakra, keresztény hitre, erkölcsre.

Képmutatásban nagyot fejlődtek, de semmivel se voltak jobbak, mint Kun Béla, Szamuely Tibor, Cserny József, Szabó Ervin, Korvin Ottó és a többiek. Egy csapat, egy ideológia, egy diktatúra. Egy terror, egy emberi típus. Aki talán hiszi is, hogy az ideológia, amelyet készen kapott, feljogosítja arra, hogy mindent és mindenkit elpusztítson, aki nem azonosul vele. Ez az ideológia nem is gondolat, nem is eszme. Csak szavakba öntött indulat, féktelen ambíció, agresszivitás. Hívei mindmáig itt élnek közöttünk. Amióta ember él a földön. Voltak már brutálisan őszinték és képmutatók is, csalók és árulók. Elégedettek és elégedetlenek. Tolvajok és lebukottak. Hogy megjelennek újra, nem kétséges. Hogy politikai erővé tudnak szerveződni, az is valószínű. A nagy kérdés csak az: időben felismerjük-e őket, s lesz-e erőnk újra meg újra leleplezni őket. Különben tényleg átélhetjük újra a vészterhes múltat. A bűnt bűnnel sem feledtetni, sem jóvátenni nem lehet, csak tetézni.

Budapest, 2019. október 27.

dr. Zinner Tibor

Célkeresztben az egyházak és tömegeik az „orosz felszabadító megszállás” idején

A 20. századi diktatúrák történetében a sztálinizmust „az különböztette meg a többi totális diktatúrától, hogy egyház- és vallásellenességét még ideológiai alapon álló ateizmus is kiegészítette és támogatta”.¹ Mind Moszkvában a „nagy J. V. Sztálin”² és köre, mind a hamarosan vazallussá tett országokban az épp helyzetbe hozott helyi „kis Sztálin” és számos társa – Magyarországon a „legjobb tanítvány”, Rákosi Mátyás és hajbókoló környezete, valamint pretoriánus gárdája –, azaz a kommunista vezérkedők a római katolikus egyházat, a Vatikánt és majd a cionistákat is az imperializmus ügynökségének, a kommunizmus elszánt ellenségének tekintették. Ezért minden eszközzel az egyházi befolyás korlátozására, mielőbbi felszámolására törekedtek. Mi történt e tekintetben – és a többi egyházzal és híveivel – Magyarországon a hercegprímás letartóztatásáig, 1944 ősze–1948 decembere között?³

1 Zinner Tibor – Szakács Sándor–Balogh Margit–Habuda Miklós–Markó György–Svéd László–Szomszéd Imre közreműködésével: *Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése* (Zinner Tibor 1991), Budapest (Bp.), Zrínyi Katonai Kiadó–Új Magyarország, 1991. 10. Előszó helyett. Beszélgetés Ormos Mária professzor asszonnyal.

2 A tanulmányban említett magyar személyek nevének valamennyi tagját – kivéve az idézeteket – csak első alkalommal szerepeltetem. A külföldiek esetében első alkalommal a vezetéknev mellett a keresztnévük (az oroszoknál atyai nevük) rövidítését is közlöm.

3 Feldolgozásomnak nem célja a honi egyházak és híveik szenvedéstörténetének részletes, monografikus feldolgozása. Mások részben már megtették ezt.

A Moszkvából hazatértek közül többen részt vettek a generalisszimusz és köre által kimunkált átállítási, berendezkedési tervek előkészítésében.⁴ Nem csupán ők, de 1945 áprilisától már mások is ismerhették Sztálin felfogását „a folyamatban lévő háború megváltozott természetéről”. Szerinte „ez a háború elüt a múlt háborúitól: ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a maga társadalmi rendszerét. Mindenki, amennyiben hadserege képes erre, a maga rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”⁵ A korabeli kommunista „egyházpolitikát”, a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetésének az egyházakkal kapcsolatos magatartását az jellemezte, hogy annak során az „oszd meg és uralkodj” elvének gyakorlatát alkalmazta. Ekkor még helyzete miatt nem intézhetett frontális támadást a különböző egyházakkal szemben. Ezért egyes, valamiképp ismertté lett, avagy inkább – s ez vált előbb-utóbb meghatározóvá – a sajtótudósítói révén immár prédává tett személyekkel szemben lépett fel. Őket – mint „a legreakciósabb képviselőket” – vesézte ki, s ennek révén magát az érintettek egyházát is támadhatta. Miként a főtitkár fogalmazta a Központi Vezetőség (KV) tagjai előtt a két – a budapesti törvényhatósági és a nemzetgyűlési – voksolási fiaskót követően, 1945. november 22-én, hogy „óvatosan kell dolgozni és nekünk nagyon meg kell nézni, hogy[an] és milyen formában támadunk”.⁶ Mindez a későbbiekben is tetten érhető. Különösképp akkor, amikor valamilyen rövidebb vagy hosszabb távú politikai cél elérése érdekében egy-egy kiemelkedő büntetőüggyel „politizált” a kommunista párt (eltekintve itt attól, hogy annak volt-e egyáltalán jogalapja, azaz törvényes volt-e legalább a kezdeteknél, avagy kizárólag a politikai és államvédelmi boszorkánykonyha termékének tekinthető-e a végül jogszolgáltatási infernó). Ez utóbbi, jórészt fegyverrejtegetéssel, szervezkedéssel, izgatással, sőt gyilkossággal is összefüggő vádpontokra alapozott büntetőpererek ürügyét vagy az épp igényelt program alátámasztását szolgálták 1948 nyaráig.⁷ A koalíciós időszakban az egyházakkal szemben kivitelezett mindennapos gyakorlat azzal járt, hogy három politikai célnak kívánt megfelelni: az egyházak gazdasági hatalmának megtörését, a közéleti s

4 Korom Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945), Bp. 1981. Akadémiai Kiadó. Legújabban Zinner Tibor: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket” Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren, Bp., 2016. MTA Law Working Papers, 2016/6. og.tk.mta.hu/mtalwp

5 Szakács Sándor–Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948* (Szakács–Zinner 1997), Bp., 1997. Génius Gold, 44.

6 PI L, KV 83 F.

7 Szakács–Zinner 1997, 32–33. Ilyenek voltak páter Kis Szaléz és társainak, az oktogoni „merényletnek” stb. politikai, sajtóbéli színjátéka (mert a drámai, szovjetek alkalmazta jogkövetkezményekről már hallgattak a munkáspárti politikusok és a sajtótermékek), avagy a Pöcsperiben véletlenszerű puskaelülés következtében elhunyt rendőr sorsának „rendőrgyilkosként” való tálalása.

a politikai aktivitásuk terrénumának leszűkítését, továbbá az egyházak oktató-nevelői monopóliumának megszüntetését célozta.

A feljelentések garmadával érkeztek a politikai nyomozó szervekhez a különböző egyházak elöljáróival, papjaival szemben a legkülönbélebb, nagyjából alaptalan rágalomok, személyes bosszú alapján, ám szinte majd' mindegyiket politikai szempont is motiválta. Mindezek után a nyomozások során – mert ez másként nem történhetett az idő tájt – adminisztratív, törvénytelen eszközöket alkalmaztak. Az emberi szabadságok megsértésének teljes tárháza ismert akkoriból: a különböző időtartamú, mindenféle érdemi okot nélkülöző elhurcolások, az időleges őrizetbe vételek, a jogtalan, eltúlzott mértékű internálások⁸ ebbe a sorba illeszkedtek.⁹

Miután ezeket és egyéb inzultusokat követően a főpapi tiltakozásokat alig-alig követte a történelemért járó elégtételnyújtás, nem meglepő, hogy a törvénytelen büntetőeljárások is bekövetkeztek. A személyes sérelmekből, bosszúból fakadt feljelentések titkosrendőrségi vizsgálatuk során politikai szempontoknak rendelődtek alá, a vádiratok, majd ítéletek az MKP politizálásának megfelelően vezettek ártatlanok meghurcolásához, különböző mértékű elmarasztalásukhoz. Mindszenty József bíboros csupán sejtette 1947 őszén, hogy a kezdetektől kb. két-háromszáz, az idő tájt további harminc-negyven papot állíthattak a népbírák elé, de „hogyan és kik és miért, azt pontosan nem tudom”.¹⁰ Amikor a jogutód párt is létrejött, 1948 nyarán már biztos tények birtokában közölhette, hogy 225 papot és szerzetest marasztaltak el, közülük huszonnégyet a hitvallásos iskolák védelme miatt.¹¹ Velük szemben a Rákosi utasításait végrehajtók az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva, óvatosságra intve jártak el 1946 tavaszától, a demokratikus államrend és a köztársaság védelmét célzó, de – mint utóbb világossá vált – érdemben a munkáspártok hatalomszerzéséhez, egyeduralmának megteremtéséhez nélkülözhetetlen felsőszintű jogszabály, az 1946. évi VII. törvénycikk elfogadását követően. Előbb a sajtóban támadtak, majd következtek a büntetőeljárások. Ezeknek két nagyobb csoportja volt.

Egyfelől voltak, akik végrehajtották mindazokat a cselekményeket, amelyekért felelősségre vonták őket. Az 1945. évi VII., a népbíráskodásról alkotott törvénycikk alapján a háborús és népellenes büntetteket elkövetők közül a legsúlyosabb mér-

8 Forrását nem jelölte meg a hivatalban volt igazságügyi tárcavezető, dr. Kulcsár Kálmán, aki szerint 1945–1949 között ötvenötezer személyt internáltak Magyarországon. Arra, hogy hányan voltak közülük egyházi személyek, nem tért ki. *Magyar Nemzet*, 1989. június 6. 3.

9 *Sorsforduló I. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április*, Bp., 1970. Levéltári Igazgatóság, 365–366. Szerkesztette Karsai Elek–Somlyai Magda.

10 Politikatörténeti Intézet Levéltára (PI L), 274. f. 7/248. őrzési egység (ő. e.), 80. A kalocsai és az esztergomi érsek levelezése a miniszterelnökökkel.

11 Esztergomi Primási Levéltár, 5290/1948.

tékű büntetéssel sújtották a nyilaskeresztes érából Kun András pátert.¹² Ugyanakkor – tekintettel a népbíróságok pártbírósként folytatott „ítélkezési” gyakorlatára – rögzíthető, hogy a népbíráskodásra vonatkozó jogszabály alapján elítélt egyházi személyeknél számos esetben volt túlzó a kihirdetett ítélet mértéke az elkövetett cselekményhez képest, vagy törvénytelen, miként azt utóbb megállapították uzdóczy Zadravecz István esetében.¹³ Ezek a büntetőeljárások valamennyi egyházat, és azok legkülönfélébb tisztséget betöltő tagjait, egyházi gimnáziumok tanárát, lelkészt, püspököt egyaránt sújtották. S voltak olyanok is a különböző egyházakból, akiket köztörvényes cselekményeik miatt marasztaltak el kisebb-nagyobb, de sokszor eltúlzott mértékű ítéletekkel.¹⁴ Másfelől a napi politika primátusa érzékelhető az összeesküvéssel, fegyverrejtegetéssel, izgatással vádolt, majd elítélt egyházi személyek büntetőügyeiben. S miután a különböző pártok, érdekvédelmi, kulturális és társadalmi szervezetek felmorzsolódtak a sztálinizmus egyre agresszívabb térhódításával – kivéve a „klerikális reakció” bástyáit, a vallásosság terepnumait, az egyházakat –, előbb-utóbb – mint várható volt – bekövetkezett a főpapokkal szembeni eltérő gyakorlattal kivitelezett fellépés is. Ravasz Lászlót, a Duna-melléki református egyházkerület éléről 1948. május 11-én mondatták le. Ordass Lajos evangélikus püspököt előbb házi őrizetbe vették 1948. augusztus 24-én, majd szeptember 8-án letartóztatták, október 1-jén már el is ítélték. Mindszenty – és a vele együtt, valamint a mellékperekben meghurcoltak – sorsa napjainkban közismert. Ez utóbbi büntetőeljárással és a cionizmussal szemben indított hadjárattal vette kezdetét az egyházüldözés legaktívabb időszak. Ennek során, 1949. szeptember 1-jén már a debreceni püspököt, Révész Imrét is elmozdították hivatalából.

A katolikus papok 1948 nyaratól már úgy érezhették, hogy hajtóvadászat indult velük szemben. Az iskolák államosításával szembeni ellenérzésük kinyilvánításának következménye számos egyházi elmarasztalása lett. A tobzódó politikai elit nem tett különbséget az egyházi ranglétra külföldi és hazai képviselői között, és a pápától a honi falusi káplánig reakciónak bélyegezték őket. A társadalmi bázis, a hívők sokasága hasonló „értékelésben” részesült. A kánonokba ütköző, egyház és állam viszonyára vonatkozó „megállapodás” aláírását ugyan sikerült 1950 nyaráig

12 Kun András „Kun páter” (Nyírbátor, 1911. november 8. – Budapest, 1945. szeptember 19.) A Budapesti Népbíróság halálos ítéletét végrehajtották.

13 Uzdóczy Zadravecz Istvánt a politikai rendőrség letartóztatta 1945. május 8-án, a Budapesti Népbíróság öt és fél évi börtönbüntetésre ítélte 1946. április 12-én, másodfokon ezt az ítéletet megsemmisítették végzéssel, 1946. július 3-án. Az új büntetőeljárásban a Budapesti Népbíróság négyévi fegyházbüntetésre ítélte 1947. február 15-én, a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) kétévi börtönbüntetésre mérsékelte elmarasztalását 1947. október 8-án. Négy nappal korábban szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1996. december 9-én felmentette a vádak alól.

14 Említhetők Honéczy Pál evangélikus lelkész, Szondy Béla református gimnáziumi tanár, Túróczy Zoltán evangélikus püspök stb. büntetőperei.

elhúzni, azt azonban direkt politikai szembenállásnak tekintették. Miután a református és evangélikus egyházak vezetői engedékenyebbek voltak, őket és az alsóbb papságot, valamint híveiket kevesebb atrocitás érte. Moszkvai előjelek után vette kezdetét a cionistákkal szemben indított attack, persze ez sem volt hazai előzmények nélküli. Érdemben a sztálini praxist alkalmazták, a generalisszimusz szerint ugyanis a cionisták – hátuk mögött az Amerikai Egyesült Államok támogatásával – imperialista zsoldosok. A velük szemben fellépő pártkorifeusok, majd államvédelmisek arra már nem voltak, nem lehettek tekintettel Magyarországon, hogy az illegális kommunista párt és a cionisták balszárnya összefonódott a náci megszállással szemben jelentkező gyér ellenállás során.

Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint a bármilyen szertartású katolikusok az összlakosság 70,5%-át, a három vallási felekezetet tömörítő protestánsok 27,2%-át, együtt tehát 97,7%-át, azaz több mint kétharmadát, illetve egynegyedét jelentették.¹⁵ A második világhéget követően ismert felekezeti adatok folyamatosan módosultak. Aszerint, hogy mikor és honnan érkezhettek vissza a hadifogságba vetettek, mikor következett be a honi, kollektív bűnössé nyilvánított németek jelentős részének kitelepítése. A Mózes-vallásúak egy része sem egyből tért vissza a deportálásból, vagy hadifogolyként keletre hurcolták egykori munkaszolgálatosként – jórészt német hangzású nevük okából –, másik része viszont visszatért ugyan Magyarországra, innen azonban különböző okokból végleg eltávozott külföldre azt követően, hogy 1944–1945-ben túlélte a poklot.

A magyarországi egyházak és híveik jövőjét nem kis mértékben határozta meg, hogy a titkos sztálini célok érdekében – a Vörös Hadsereggel együtt érkező szovjet állambiztonsági szakemberek erőteljes szerepvállalásával – 1945. március elejére kiépült a honi politikai rendőrség a fővárosban. Ennek információs szervezete révén „sikerült kézbe fogni” – sok más szerv és minisztérium mellett – a kultusztárca budapesti részlegét is, és beépültek a segélyszervezetek, így a JOINT¹⁶ vezetésébe is. Kartotékokat vettek fel a jelentésekben említettekről, nyilvántartót állítottak fel, gyűjtötték a lexikális adatokat mindazokról, akiknek politikai hovatartozásáról eleve feltételezték, hogy „másképp” gondolkodnak. A megszállóktól kapott számos értesüléssel is gazdagodott ez a bármikor hasznosítható, gyakorta nem ellenőrzött adatokat tartalmazó tárház.¹⁷

Az átállítási tervek sikerre vitele érdekében az immár egységes, hazaiakból és Szovjetunióból érkezettekől összetakolt, Rákosi és köre által vezetett MKP tevé-

15 Egyházügyi hangulat – jelentések, 1951, 1953. Bp., 2000. OSIRIS – Budapest Főváros Levéltára (BFL), 18. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta és a mutatókat összeállította Szabó Csaba.

16 A segélyszerv pontos neve: American Jewish Joint Distribution Committee.

17 Zinner 1991, 16–17.

kenységéről a főtitkár folyamatosan jelentett G. M. Dimitrovnak 1945. november 4-ig, amíg a „lipcsei hős” haza nem tért Szófiába Moszkvából. Ezen jelentések egyikének végén, 1945. április 7-én – amikor Nemesmedves tájékán még napokig dörögtek a fegyverek – ekképp fogalmazott: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket.”¹⁸ Az amott elvárt és a honi vágyak azonban eltértek, és miként hónapokkal korábbról, 1944 szeptemberétől már folyamatosan ismertté vált, a világegést túlélők a Vörös Hadsereg katonáiban nem csupán a náciakat és a velük egyetértőket a nyugati határon túlra űző fegyvereseket, hanem egy, az országot megszálló újabb birodalom képviselőit érzékelhették. Mit gondolt, majd jegyzett le minderről Grósz József kalocsai érsek 1944. október 31-én, majd a következő napon naplójában?¹⁹

Előbb azt, hogy a helyi székesegyházban megjelent az orosz parancsnok, „egy őrnagy egy tolmáccsal. Biztosított, hogy senkinek bántódása nem lesz, folytassuk a munkát, az istentiszteleteket tartjuk meg ugyanúgy, mint eddig, a harangozáson se változtassunk semmit, csak ne izgassunk a megszálló csapatok ellen.” [...] Ám alig huszonnégy órával később már az olvasható naplójában a magánházakba magukat bekvártélyozó katonákról, hogy „esznek, isznak, ami megtetszik nekik, elviszik, több helyen erőszakot kísérelnek meg nőkkal szemben. Hiába, régi igazság, hogy jaj a legyőzötteknek. Már nem csodálkozom azon, hogy a gyengébbek meginognak hitükben, és azt kérdezik: Hogyan nézheti mindezt Isten, ha csakugyan Ő a végtelen jószág. [...] Mit kellett vétkeznünk, hogy így bünteti az Isten az én népemet!”²⁰

Ez idő tájt Magyarország négyszáz esztendővel korábbi állapota, a három részre szakadtság kísértett. Hisz a Tiszántúlról már ezrével hurcolták el hadifogoly munkára, a Szovjetunió újjáépítésére az ott élő németeket vagy a munkaszolgálatból visszatért, a deportálás miatt rokonaikat hiába kereső, német hangzású nevű magyarországi zsidókat. A főváros környéke hadműveleti területté vált, ahol a gettóba zárt tízezrek (ahogy hónapokkal korábban a vidéki zsidók százezrei) hasonlóképp éreztek, miként a hitükben megingók Kalocsán. Azoknak a nyilaskeresztes hatalomra juttatottaknak pedig, akiknek országlása egyre kisebb területre zsugorodott és akik hamarosan nyugat felé menekültek, a tobzódása ekkor még szinte nem ismert határt.

Azután előbb-utóbb összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, megkezdte tevékenységét az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben, és elhallgattak a fegyverek is Magyarországon. A sorscsapások azonban nem csupán a határokon belül, hanem azokon kívül is bekövetkeztek – a Délvidéken a katonai közigazgatás 1944. október

18 PI L, 274. f. 10/114. őrzési egység (ő. e.) 49. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. április 7.

19 Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, Bp., 1995. Szent István Társulat. Sajtó alá rendezte Török József.

20 Szakács–Zinner 1997, 13.

17-i bevezetésével már az ártatlan magyarok, közöttük ferences szerzetesek, páter Köröstsöz Krizosztom, Kovács Kristóf és Hajnal Zénó s a németek fizikai megsemmisítésével, a Felvidéken 1945. április 5-étől a jogfosztó kassai dekrétumok kihirdetésével kezdődően. Az ország 1945. január 20-tól ismét a trianoni határok közé szorult. Grösz érsek pedig folytatta naplójának írását. Húsz nappal dr. Serédi Jusztinián bíborosnak, Magyarország hercegprímásának halálát követően, 1945. április 19-én azt is leírta, hogy a „Bácskából megdöbbenő hírek érkeznek. Egyes német községek egész itt-maradt lakosságát egyszerűen elhajtották; hogy hová, senki sem tudja. Most a magyarok ezreit utasítják ki egy szál ruhában. [...] A határon átvartak keserűen panaszoznak, hogy ebben a szerb partizánok mellett nagy szerepet játszanak az ottani magyar kommunisták. A kommunista ott is hitvány ember, és ha magyar is, ellensége a magyarnak. [...]” A negyvennyolc óra múlva, április 21-én papírra vetett sorai újabb drámákról tudósítanak, mert „a győri püspököt [báró Apor Vilmost] a püspökvárba menekült nők védelmében részeg orosz lőtte meg nagypénteken; a kórházban megoperálták, de húsvéthétfőn kora hajnalban szívbénulásban meghalt. A hírt két győri bencés tanár hozta Szombathelyre. Ezek szerint az egyik nádorvárosi káplánt is agyonlőtték. [...] A székesfehérvári püspök [Shvoy Lajos] már otthon van. [...] Mindszenty [József veszprémi] püspök is útban van hazafelé. Ellenben [gróf zabolai] Mikes [János szombathelyi] érsek a kiállott izgalmak hatása miatt nagypénteken szívszélhűdésben meghalt. [...]

Április 23. [...] Ma délután a jezsuita templom előtt megszólított egy kétgyermekes úrnő. Férjét nemrég vitték be; utána hamarosan rátört a védtelen asszonyra a polgári rendőrség néhány tagja, és kifosztotta lakását. Tegnap éjjel ½11-kor őt is kihallgatásra idézték a Gepura²¹, őt egy másik szobába vezették. A Gepu-tiszt csak annyit kérdezett, hogy mit csinált a férje. Az asszony feleletére, hogy semmit, a tiszt a tolmácsot kiküldte, aztán nekiesett a szerencsétlennek és megbecstelenítette. [...] ²²

Június 1–17. [...] Hogy a nyugatiaknak mi nem tetszik, vagy mit várnának tőlünk, arra jelen körülmények között nem kíváncsi senki. Tudják nemcsak a hozzájuk eljuttatott információkból, hanem ha látni akarnak, saját tapasztalatukból is, hogy Magyarországon ma terroruralom van, amely minden akaratnyilvánítást lehetetlenné tesz. Tegyenek róla, hogy amint hangoztatták és hangoztatják, a terror megszűnjön, és igazi demokrácia legyen itt, akkor majd beszélhetünk arról, hogy mit csináljunk mi! De amíg mindenkit, aki ki meri nyitni a száját, lecsukhatnak anélkül, hogy az ember igazságot kereshetne; amíg ötven ember, akinek fegyvere

21 GPU-ra = Goszudarsztvennoje Politicseszkoje Upravlenyije (Állami Politikai Hatóság, 1922-es elnevezés)

22 Szakács–Zinner 1997, 23–24.

van, tízezreket rettegésben tarthat; mert [ha] ezektől a bicskát is elszedték, addig ne csodálkozzanak a magyarok birkatürelmén vagy tehetetlenségén! [...]”²³

A front közeledésekor, így az 1944. október 6-i egyházmegyei körlevélben kiadták az utasítást, hogy „bármilyen lenne a helyzet a lelkipásztoroknak (nemcsak a plébánosnak, hanem a plébánoshelyettesnek és a káplánnak is) feltétlen ott kell maradniuk híveik között, hogy éppen a legnagyobb megpróbáltatás idején teljesítsék lelkipásztori kötelességüket még vértanúság árán is”.²⁴

Így kezdődött a megszállók és a honi, velük együtt cselekvők részéről a szép újvilág. Amíg a második világháború előzményeivel és következményeivel főként a magyar s a (nagy-) magyarországi Mózes-vallásúakat sújtotta az előbb hadbavonultak, utóbb hadifogollyá váltak mellett, addig a sajátos, magyarhoni „kis szövetségi”, azaz koalíciós politikai berendezkedéssel születő rendszerben a legfőbb kárvallott híveivel együtt a római katolikus egyház lett. Egy esztendővel később, még a választások előtt Taktaharkány nagyközség illetékes közigazgatási szakembere nem is rejtette véka alá – évtizedekkel megelőzve az utókor ezen időszak megítélésén vitatkozó történéseit –, hogy ami bekövetkezett, az nem volt más, mint az „orosz felszabadító megszállás”.²⁵

A korábbiakban történtek behatárolták a különböző egyházak – a vezetőik és lelkészeik – lehetőségeit az új helyzetben. A kezdetektől kényszerpályás mozgástérben, és alapvetően más körülmények között folytatandó karitatív tevékenység során azonban mind a protestáns, mind az izraelita felekezet számára könnyebb, de már az első percektől kezdve közel sem könnyű volt az alkalmazkodás a politikai berendezkedés meghatározó erőihez.²⁶ Az 1945. február 2-án létrejött budapesti politikai rendőrség nem csupán azért szerveződött, hogy kizárólagos feladata a „nyilasok, fasiszták lefogása, néptörvényszék elé állítása, a demokratikus Magyarországgal szemben álló mindennemű szervezkedés és mozgalom likvidálása” legyen. 1945 márciusára ugyanis már ellenőrzése alá vonta a gazdasági élet jelentős részét. Beépült a koalíciós pártokba – a Kiszgazdapártba felső szinten –, a különböző nemzetközi segélyszervezetekbe. Még Magyarországon tartózkodtak a Wehrmacht vagy az SS utolsó fegyveresei, amikor április 5-én elkészült a féloldalnyi terjedelmű, aláírt „jelentés a JOINT-nál tapasztaltokról”. Az is olvasható benne, hogy a segélyszerveztek „a Népjóléti Minisztérium alá helyezése ellen az egész vezetőség

23 Uo. 25.

24 Uo. 267.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajújhelyi Fiókleveletára V. 269. Taktaharkány nagyközség iratai 1945–1949, közigazgatási iratok, 994/1945. Községi bizonyítvány, Taktaharkány, 1945. október 26.

26 Zinner Tibor: Cionizmus a vádlottak padján, in: *VERITAS Évkönyv 2017*, Bp., 2018. VERITAS Történetkutató Intézet és Magyar Napló, 299–319, sorozatszerkesztő Szakály Sándor, szerkesztő Ujváry Gábor.

különböző vonalon indít akciót. Stöckler [Lajos], a Hitközség elnöke [...] ezt úgy akarja áthidalni, hogy a Hitközség nevére írják át a JOINT-ot”.²⁷ Az üzemi bizottság feljelentette, majd július 30-án letartóztatták népellenes bűntett elkövetésével gyanúsítva a koncentrációs táborból épp hazatért dr. Geyer Albertet, aki a Danubia Biztosító Rt. megbízott igazgatója, a zsidó hitközség alelnöke, a Cionista Szövetség elnöke volt. Stöckler közbelépett a valótlán vádakkal megrágalmazott érdekében, és Péter Gábornak, a politikai rendőrség vezetőjének utasítására a nyomozást megszüntették.²⁸ Pár héttel később, augusztus 10-én már azzal vádolták a segélyszervezet, hogy a Szociáldemokrata Párt külügyi titkársága az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminiszterét, Gyöngyösi Jánost „a hét végén összehozta” dr. Dénes Bélával, a cionista vezérrel. Ennek az aláírás nélküli összefoglalónak igazi értékét az jelzi, hogy ebben már kitapinthatók olyan mozzanatok, amelyek előbb 1949 decemberében a JOINT magyarországi igazgatójával és társaival szemben indított, az idő tájt még fiaskóval végződött, majd 1953 elején a magyar ún. zsidó orvosokkal szemben kezdeményezett letartóztatásokhoz, államvédelmis „vizsgálatokhoz”, majd részben elmarasztalásokkal zárult büntetőeljárásokhoz vezettek.²⁹

A fővárosi titkosrendőrség által a népügyészségek, majd népbíróságok elé állított gyanúsítottak, vádlottak gyakorta kényszerrel kicsikart „vallomásai”³⁰ ráterelték a gyanút a Zsidó Tanácsra. Vagy azokra a Mózes-vallásúakra, akiket azzal gyanúsítottak, hogy együttműködtek a megszállókkal, kollaboráltak velük. A „Ferenczy László³¹ volt csendőr alezredes”, valamint a „Hain Péter³² és társai” büntetőeljárások nyomozásai során feltártak alapján rendelték el a hasonló eljárást Stern Samuval és társaival, a budapesti Zsidó Tanács volt tagjaival és beosztottaival – dr. Pető Ernő, dr. Munkácsi Ernő, dr. Kasztner Rezső, Büchler Bertalan és dr. Wilhelm Károly – szemben. Azért, mert dr. Koltay (Kunditz) László,³³ a „zsidó ügyek teljhatalmú intézője” szerint 1944. március 19. után a Tanács nyomban hatszázötven

27 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTTL), 2. 1. O–195. JOINT, jelentés a JOINT-nál tapasztaltakról, 1945. április 5.

28 Uo. 2. 1. V–101.890. 63, 65, 94 és 112. I. G. Jacobson, a JOINT magyarországi igazgatójának büntetőügye.

29 Uo. 2. 1. O–195. JOINT, vádak a JOINT ellen, 1945. augusztus 10.

30 BFL, XXV. 2. a. A Budapesti Népügyészség (Bp. Nü.) Elnöki iratai. Vélemény a Nemzetközi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Pest megyei Kirendeltsége számára, 1945. szeptember 24.

31 patakfalvi vitéz Ferenczy László (Felsővisó, 1889. március 8. – Budapest, 1946. május 31.) A Budapesti Népbíróság halálos ítéletét végrehajtották.

32 Hain Péter (Károlyfalva, 1895. március 31.–Budapest, 1946. június 26.) A Budapesti Népbíróság halálos ítéletét végrehajtották.

33 Dr. Koltay (Kunditz) László (Dombóvár, 1902. november 10. – Budapest, 1946. július 31.) A Budapesti Népbíróság halálos ítéletét végrehajtották.

mentesítő Gestapo-igazolványt kapott, ebből csak egyszáznyolcvan darabot osztottak szét, így kérdéses, hogy mi lett a többivel stb.³⁴

A népbírák elé – különböző jogszabályok alapján – egyre több olyan vádlottat állítottak, akik semmiféle büntettet nem követtek el. Megkezdődött a vallásos érzelmű állampolgárokkal, egyházakkal szembeni hajsza. 1945. június 16-án tálalták a sajtóban, hogy Berend Béla, volt szigetvári rabbi megáldotta a nyilaskereszteseket. Sőt, 1946 júliusában arról tudósított a kiscgazda szócső, hogy augusztus 2-án tárgyalják büntetőperét, és a néppügyész halált fog kérni a gyanúsítottra.³⁵ A Budapesti Népbíróság 1946. november 23-án tízévi fegyházbüntetésre ítélte, 1947. április 11-én a NOT felmentette s elrendelte azonnali szabadlábra helyezését.³⁶ Berend, elhagyva hazáját, az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. Személyisége, cselekedetei a legszélsőségesebb álláspontok kijegedezéséhez vezettek. Egyeseknek zsidómentő hős, másoknak áruló, németbarát kereskedő volt. Sorsa, ítéletei elválaszthatatlanok korától és az azt megelőző tragikus eseményektől. Kálváriája jelezte, miként rendelődött alá az igazságszolgáltatás függetlensége a politikai kívánalmaknak. Sőt, az antiszemita jelenségek – Kunmadarason az 1946. május 21-i, Miskolcon az 1946. július végi-augusztus eleji pogrom mellett az ún. népítéletek – mögött egyfelől kitapintható az MKP vezetésének ezzel kacérkodó politikája, a jogszolgáltatás napi politikai céloknak való alárendelése, valamint függetlensége helyett ellentmondásos pártos irányítottsága.

A nem hívő és vallásos érzületű zsidóság egyes képviselőiről, továbbá a cionistákról, a JOINT tevékenységéről folyamatosan gyűjtött terhelő adatok ugyanakkor 1946-tól azt mutatták, hogy a titkosrendőrség belső- és kémelhárítása róluk sem vette le a vigyázó szemét. Az MKP vezetése azt is megtudhatta egy 1946. április 11-én kelt jelentésből, hogy a JOINT bécsi kirendeltségének vezetője szoros kapcsolatot tart fenn a magyar kormányfővel, és mindennek bizonyítéka az, hogy Dombóvári Ödön és Nagy Ferenc „egy faluból származnak és lakásuk is egészen közel fekszik egymáshoz”.³⁷ A segélyszervvel, valamint a cionistákkal szemben táplált ellenérzések a világ két táborra szakadásának 1947 őszi deklarálása után tovább fokozódtak.

Végül, de nem utolsósorban említhető a titkosrendőrség birtokába jutott ötszáznyolcvanhét olyan, több mint két és fél ezer oldalnyi terjedelmű beadvány,

34 BFL, XXV. 2. b. A Bp. Nü. büntetőperes iratai, 3704/1948. Stern Samu és társai büntetőügye. Az eljárást megszüntették, emiatt a letartóztatott Péter Gábort, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) volt parancsnokát és társait 1953-ban többször kihallgatták.

35 *Kis Újság*, 1945. június 16. és július 23.

36 *Szabad Nép*, 1946. november 24. és 1947. április 12.

37 ÁBTL, 2.1. O–195. JOINT, jelentés, 1946. április 11.

amelyben benyújtóik³⁸ dr. Jaross Andor³⁹ belügyminiszterhez, néhány esetben a kormányzóhoz vagy a miniszterelnökhöz fordultak „mentesítésüket kérve a zsidótörvények hatálya alól. [...] Olyan magyar zsidók, zsidó származású magyarok, akik háborúban és békeidőben, forradalomban és hivataluk gyakorlásában, anyaországban és az elcsatolt területeken bizonyosságot tettek hazaszeretetük, nemzethez tartozásuk és antikommunista meggyőződésük mellett.”⁴⁰ Akik közülük túléltek a borzalmakat, utóbb megszenvedték – miként iratok bizonyítják –, megszenvedhették...

A protestáns egyházak kárvallott hazai s határon túli hívőit,⁴¹ Isten igéjét hirdető lelkészeit és püspökeiket⁴², presbitereit egyaránt érte különböző jellegű és méretű atrocitás a kezdetektől.⁴³ Ezek között említhető az ismeretlen helyre történő elhurcolás Kárpátalján a szovjet illetékesek és Erdélyben a Vörös Hadsereg és a vele érkező állambiztonsági szervek, valamint a román hatóságok részéről. Mindez egyfelől hasonlóképp történt a folyamatosan elfoglalt és immár nem németek megszállta magyarhoni területen, a Tiszántúl községeiből, Miskolcra, Edelényből, Kelemérről, Sajószentpéterről, Szerencsről stb. való elhurcolással, másfelől együtt járt az őrizetbe vétel során alkalmazott fizikai erőszakkal. Az említett, várható hatósági önkénytől való félelmükben sokan öngyilkosságot követtek el.

Köztudott – ám mindmáig pontos, cáfolhatatlan adatokkal még alá sem támasztható –, hogy a Délvidéken az 1944. október 17-től bevezetett katonai közigazgatás során aljas indokból, magyar és német ezrek életét oltották ki a tömeges gyilkosságokkal. Ez utóbbiaknak, immár nem csupán a határokon túl, hanem azokon belül is, az ún. gyömrői bosszúnak⁴⁴ lett áldozata 1945. március-áprilisában

38 Már rég kikeresztelkedett vagy vallásukat megtartó izraeliták voltak.

39 nemesimiczi dr. Jaross Andor (Csehi, 1896. május 23. – Budapest, 1946. április 11.) A Budapesti Népbíróság halálos ítéletét végrehajtották.

40 Hankiss Ágnes: „Hazájának, Nemzetének hű fiaként”. *Mentesítési kérelmek 1944-ből*, Bp., 2016. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 4–10.

41 Máthé Áron: Magyar református lelkész Goli Otokon, Keck Zsigmond a jugoszláv büntetőlágerben, *Rubicon*, 2017. 9. 78–81.

42 Fodor Gusztáv: Dr. Forgón Pál kárpátaljai református püspök élete 1913–2004, in: a VERITAS Történetkutató Intézet GULAG-GUPVI kiállításának anyagához írott szakszöveg, 2016.

43 A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 22/1945. Révész Imre református püspök levele dr. Erdei Ferenc belügyminiszterhez, 1945. január 10. A püspök a milotai, tiszabecsi és uszkai gyülekezetek képviselőinek meghallgatását kérte a belügyi tárca első emberétől, hogy ők tájékoztathassák egyfelől „a magyar ifjak és férfiak tömeges elhurcolásáról”, másfelől „a szolymai büntetőtáborban történekről”.

44 Legfőbb Ügyészség Irattára (Lf. Ü. Ir.) Nyfl. 12 907/1990. Összefoglaló jelentés az ún. gyömrői gyilkosságok ügyében folytatott tényfeltáró vizsgálatról, 1990. június 6. Huszonhárom vagy annál több személyt gyilkoltak meg annak idején Krupka Jakab főszolgabíró utasítására a Gyömrőn szolgálatot teljesítő rendőrök. Büntetőügyüket az 1948. évi közkegyelemmel szüntették meg, büntetlenek maradtak.

további, húsznál is több társa mellett a Péteriből odahurcolt evangélikus lelkész, Csaba Gyula.⁴⁵

A honi híveket ért különféle koholt támadások közül elég itt – jelzésértékkel – a református Pógyor Istvánnal történtek felidézése.⁴⁶ Drámája nem sajátos abban a tekintetben – más egyházak híveinél is tetten érhető –, hogy a velük szemben indított végső attak ugyan az 1950-es évek elején következett be, az előzmények azonban a koalíciós időszakhoz, mi több a Magyar Testvéri Közösség (MTK) részleges, büntetőjogi eszközökkel történt felszámolásához is kötődtek. Pógyor a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben (KIE) aktív szerepet vitt 1922-től, az Amerikai Egyesült Államokban elvégezte a titkárképzőt, és hazatérve az 1930-as évek elején nemzeti titkár lett. Az egyesület új, 1943-ban felavatott székházában bújtatta az üldözötteket. Ennek ellenére 1946 áprilisában internálták; júniusban ugyan szabadulhatott, de nem maradhatott tovább nemzeti titkár. Azt követően, hogy a KIÉ-t 1950-ben feloszlatták, a kapcsolat mégsem szakadt meg a tagok között, lakásán – a „Pógyor kolhozban” – találkozgattak, mi több, többen laktak is nála.

Azokkal szemben, akiket egyszer már letartóztattak a Vörös Hadsereg megszállta országban akár a honi, akár a határon túlról érkezett titkosrendőrök a velük szemben indított akár közigazgatási, azaz internálási, akár büntetőeljárás kezdeményezésével, ám ők bármilyen okból még szabadulhattak, nos, velük szemben példák bizonyítják, így Pógyor esetében is, hogy a későbbiekben ismételten büntetőeljárásokat fundálhattak, és fundáltak is ki. A titkosrendőrség 1951. június 7-én, a lakásán tartott házkutatás után Pógyort elhurcolta. Szervezkedéssel gyanúsította meg, mert a bibliaórákat illegális összejöveteleknek minősítette és így tovább. A drákói „vizsgálattal” arra kényszerítette, hogy az MTK tagjának vallja magát. A vele szemben ismételten megindított fellépést ekképp összeköthette az 1947-es büntetőeljárásokkal.⁴⁷ Mindezek folyamányaként az államügyész előbb megvádolta, majd a Budapesti Megyei Bíróság dr. Jónás Béla vezette tanácsa 1951. november 30-án – mások mellett⁴⁸ – tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte 1945 előtti írásainak frazeológiájáért, valamint azért, mert tengerentúli segítséggel meg kívánta dönteni a népköztársaságot. A Gyűjtőfogházban raboskodott, a fizikai munkába belerok-

45 Evangélikus Országos Levéltár. Jegyzőkönyv az evangélikus egyházegyetem elnöki értekezletének értekezletéről, 1946. május 9.

46 Kiss Réka: „Még a gondolatot is halálra ítélnék...” Egy református per 1951-ből, *Valóság*, 2001. 7.

47 A közösségekkel szemben indított, közel háromszáz személyt elmarasztaló büntetőeljárások egyikében ítélték el Bejczy Gyula székesfehérvári püspöki irodaigazgatót. Az állambiztonsági szervek 1958. október 22-én beszervezték ügynököknek. Ezeknek a titkosszolgálati, majd népbírói büntetőeljárásoknak koholt vallomásai vezettek a miniszterelnök lemondásához – Svájcban maradásához –, s a nemzetgyűlés elnökének, Varga Bélának elmeneküléséhez.

48 A hét-, illetve ötévi szabadságvesztésre marasztalt Teleki László és Hartyány Imre mellett.

kant, egészsége megromlott, gyógyszert nem kapott. A rabkórházból ugyan még kikerült, de 1953. november 7-én este elhunyt. 51 éves volt.

Pógyor sorsának alakításában jelentős szerepet vitt fogdaügynök cellatársa; és miként a római katolikusban,⁴⁹ hasonlóképp a református egyházban is számos, előbb-utóbb vezetővé vált főpap volt a titkosrendőrség munkájában ilyen-olyan titkos közreműködő.⁵⁰ Nem meglepő ezért, hogy még az 1948. májusi „egyezmény” aláírása előtt Moszkva már arról értesülhetett, hogy „a protestáns és kálvinista egyházak nem jelentenek majd akadályt, mert megállapodás született velük arról, hogy lojálisan viszonyulnak a kormányhoz”.⁵¹ Ami pedig a lemondatot, eltávolított református püspökök utódait illeti, felidézhető az új, 1949 novemberétől debreceni püspök, Péter János székfoglalójából a jövő mozgásterét sejtető kinyilatkozás, aki a „korszakfordító események között [...] feladatát alázatosan” tudakoló és vállaló egyházzól szolt hívei előtt.⁵² Így történt, hogy Tildy Zoltán egykori közvetlen munkatársa Révész püspököt követhette. Volt főnöke a korábbi miniszterelnök, majd köztársasági elnök ez idő tájt már házi őrizetben tengette életét (1948 augusztusától 1956. május 1-ig).⁵³

S noha a honi unitárius vallást gyakorlókkal szemben nyilvános attak nem ismert 1946-ból, a magyar és szovjet kémelhárítók részéről kémszervezetnek tekintett Unitárius Segély Egylet – miként a magyar testvéreket istápoló különböző nyugati segélyszervezetek, amelyek mást sem tettek, mint a rászorulókat segítették – már egy esztendeje a honi titkosrendőrség látókörében volt. Vezetőjét, az egykori szovjet ügynököt, N. H. Fieldet a Szűcs Ernő vezette csoport azért figyelte, s gyűjtötte a hozzá köthető dokumentumokat, mert ő a Svájcból hazatért magyar kommunistákkal korábban, az alpesi országban kapcsolatot tartott fenn. A Szűcs szerint „trockista kém” sorsának alakulása – egyfajta gyújtózsinórként – utóbb elválaszthatatlanul összekapcsolódott az 1949-es budapesti, majd későbbi

49 Zinner Tibor: A reformátusok ügye? Bp., kézirat, 2009. május, 11. Előadás a Református zsinat ülésén az ügynökkérdésről. Ismertté vált az évek során, hogy közel tíz főpap – esztergomi, egri és kalocsai érsekek, váci megyéspüspök, győri püspök stb. – egyaránt látott el ügynöki feladatokat 1945-től, különböző időszakokban.

50 Majsai Tamás: Harminc éven át az állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén, *Mozgó Világ*, 2006. április. A teológus szerint lelkészek, újságírók váltak még ügynökökké a Tiszántúli, a Dunántúli, a Tiszán-inneni és a Duna-melléki Református Egyházkerület nyolc megnevezett püspöke mellett.

51 *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994. 427. Szerkesztette és az utószót írta Izsák Lajos és Kun Miklós. A jegyzeteket írta Izsák Lajos.

52 *Eligazodásunk. Péter János püspök debreceni székfoglaló beszéde*, Debrecen, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, é. n. 26.

53 Szakács–Zinner 1997, 401–413. Tildy vejének, dr. Csornoky Viktor, volt kairói követnek, utóbb kivégzésével zárult törvénysértő meghurcolása vezetett a köztársasági elnök nyári lemondatásához.

határon túli munkásmozgalmi vezetőkkel szemben indított kiemelkedő büntetőeljárásokkal.¹

Mégis, mindazok a különböző szintű jogszabályok – miniszterelnöki rendeletek, majd törvényerőre emelt miniszterelnöki rendeletek, utóbb végül törvények, korabeli elnevezéssel törvénycikkek –, amelyeket az idő tájt kihirdettek az immár nem Budapesti, hanem Magyar Közlönyben, ezek főként a római katolikus egyház helyzetét nehezítették. Hisz a földreform, az egyházi személyek közjogi méltóságainak megszüntetése, az államforma megváltoztatása, az egyházi adó közadók módjára történő behajtásának megszüntetése, az egyesületek felszámolása s az iskolák államosítása döntően Esztergom első számú emberének és püspöki karának okozott folyamatosan számtalan nehézséget a fordulat bekövetkeztéig. A különböző jogszabályoknak érvényt szerző intézkedők azt kívánták elérni a kötődő, adminisztratív eszközökben nem válogatós, sokszor jogsértő mindennapos gyakorlattal, hogy megtörjék az egyházak gazdasági hatalmát, visszaszorítsák politikai és közéleti szerepvállalásukat, valamint megszüntessék oktató-nevelő monopóliumukat.

A korabeli „egyházpolitika” meghatározó képviselői céljaik eléréséhez igénybe vehették a kommunisták irányította a legkülönbélebb kényszerítő eszközök alkalmazásában jártas és sokrétű jogfosztó intézkedésekben nem lacafacázó belügyi és katonai titkosszolgálatot, a velük együttműködőkkel, majd utóbb már a törvénytörő tettek palástolóiaként léptek fel. A világháborús fronthelyzet megszűntével ugyanis nem javult a helyzet, sem a határokon belül, sem azokon kívül, gyakori volt a római és görögkatolikus hívók, papok és a püspökök meghurcolása.² A sajtó 1945. március közepén adott hírt arról, hogy a hatvankilenc esztendő e gri érseket, dr. Kriston Endrét az Egri Népbíróság elé állítják. Május 6-án elrendelték előzetes letartóztatását, a „beismerő vallomás” elérése érdekében pedig bántalmazták. Ezért előbb kezdeményezték szabadlábra helyezését, végül, október 30-án a *Szabad Nép* már arról tudósított, hogy a címzetes e gri püspökkel és Makkai Sándor volt erdélyi református püspökkel szemben indított büntetőeljárásokat megszüntették.

Még alig telt el pár hónap, amikor a Kaszaperen és másutt történtek miatt Csanád vármegye nemzeti bizottságának elnöke Hamvas Endre csanádi püspöknél támadólag lépett fel a római katolikus papokkal szemben. Farkas Imre, a nemzeti bizottság elnöke sérelmeként inkább ürügyeket hangoztatott, amikor nehezen összeegyeztethetőnek vélte a liturgikus tevékenységet a kommunista taggyűlés időpontjával, vagy amikor arra hívta fel a püspök figyelmét, hogy a katolikus plébános által szervezett és a kommunisták együttműködésével zajló színelőadások közönségének soraiban szélsőjobbaldaliakat is felfedezni véltek stb.”³ A nemzeti bizott-

1 Zinner Tibor: *A „nagy affér” – a Rajk–Brankov-ügy. 1. kötet.* Bp., Saxum, 2014. 107–190.

2 Scheffler János és a 2011-ben boldoggá avatott Romzsa Tódor meghurcolása említhető.

3 Csanádi Püspöki Levéltár, 659/1945.

sági „ellentámadás” már a jövőt sejtette. Kevermesen félig elásták a helyi papot, aki szerencséjének köszönhetően, hogy életben maradt.⁴

Az 1945-ös voksolásokat megelőzően a magyar püspöki kar közös pásztorlevelet bocsátott ki. A hercegprímás utóbb feltárta, hogy miképp kerülhetett az nyilvánosságra. Az oroszok ugyanis azt látták, „napokon át kezükön volt”, ők engedték ki nyomtatni. Újat írt a kormány kívánságára, „amidőn a kívánt részletet” kihagyta.⁵ A püspöki kar pásztorlevelében kifejezésre juttatta, hogy „a magyar közéletben” olyan jelenségek tapasztalhatók, amelyek „újabb erőszakos uralmat” mutatnak, illetve, hogy „a túlkapások megdöbbenően sokasodnak”.⁶ A pápa által Esztergom trónjára emelt új hercegprímás és társai finomabban fogalmaztak a mindennapos terrorról, mint Grósz érsek a nyárelőn naplójában, de a főpásztorok közös mondanivalója érdemben nem tért el a hónapokkal korábban leírtaktól.

Az ország valamennyi templomában, a halottak napi misén felolvasták a „József” hercegprímás által aláírt pásztorlevelet. Rákosi vezetésével már november 2-án összeült az MKP KV Politikai Bizottsága (PB). Nyilatkozatának üzenete világos volt: „a jövőre nézve levonjuk a következtetéseket, és bizonyos egyházi körök támadását, amelyek a reakció segédcapatává szegődnek, ugyanolyan eréllyel fogjuk visszaverni, mint a magyar demokrácia ellen intézett bármely oldalról jövő támadást.”⁷ Ennek megfelelőképp értékelték a történeteket; előbb a KV határozatába foglalták bele, hogy a pásztorlevél hátrányosan érintette a pártot a választások során.⁸ Utóbb is így láttatták bírálatukat december 5–6-án, a nagy-budapesti pártértekezlet határozatában, amit belső pártanyagként terjesztettek. Ebben megállapították: „a gyülekező reakció egyik legveszedelmesebb góca, amely a katolikus egyház felső köreinek vezetésével szervezkedik.”⁹

Az MKP vezéreinek vereségük elemzésekor magyarázatot kellett adniuk arra, miért következhetett az be. Álmukban sem gondolhattak ugyanis arra 1945 őszén, hogy a voksoláson a választásra jogosultak 92,4%-a vesz majd részt, érzékeltetvén valamennyi politikai erőcsoporttal – különösképp velük – szemben, hogy közülük melyiknek kíván többséget, felhatalmazást adni a politikai aréna újabb csatáiban.

4 Néhai Korom Mihály történész szóbeli közlése a szerzőnek.

5 PI L, 274. f. 7/247. ő. e. 77–81. A kalocsai és az esztergomi érsek levelezése a miniszterelnökökkel. A hercegprímás levele a miniszterelnökhöz, 1946. július 31.

6 Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. B kötet (Dálnoki Miklós Béla, B kötet), Bp., 1997. Magyar Országos Levéltár, 546. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmány írta Szűcs László. A magyar püspöki kar közös pásztorlevele, 1945. október 18.

7 *Szabad Nép*, 1945. november 3. 1. Az MKP KV PB nyilatkozata a hercegprímás pásztorleveléről, 1945. november 2.

8 *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*, Bp., 1967. Kosuth Könyvkiadó, 173. Szerkesztette Rákosi Sándor és Szabó Bálint.

9 Uo. 197.

Egy ilyen döbbenetes társadalmi méretű manifesztáció után a vereséget szenvedők a bűnbakot azonban könnyen megtalálták, főképp a tényeket egyáltalán nem tisztelő, ezért valótlanságokat szajkózó Rákosi: „gyakran visszatértem Mindszenty választási „pásztor” levelére, mely úgy két héttel a választások előtt került nyilvánosságra [sic!], s amely ormótlan demokráciaellenes kirohanásai mellett félreérthetetlenül arra buzdította a hívőket, hogy szavazzanak a kisgazdapártra. A Függetlenségi Front négy pártja – köztük a mi nyomásunkra a kisgazdapárt is – azonnal egységesen visszautasította ezt a reakciós beavatkozást,¹⁰ de ettől függetlenül Mindszenty elérte célját: a katolikus reakció egy emberként leszavazott a kisgazdákra. [...] nem egyszer elismételtem: a ti annyit hangoztatott többségeket Mindszentynek meg Schlachta¹¹ Margitnak köszönhetitek, s mi ezt, amikor a demokráciának a kérdéseiről van szó, egy pillanatra sem felejtjük el. Végül is nem maradt a kisgazda vezetőknek egyéb választásuk, mint elfogadni javaslatunkat.”¹²

A pártközi tanácskozást követve, a római katolikus pap, dr. Balogh István miniszterelnökségi politikai államtitkár az 1945. november 2-án tartott minisztertanácson előterjesztette, hogy az „esztergomi érsek pásztorlevelében támadást intézett a demokrácia egyes tényezői és a kormányzat ellen” (hallgatva arról, hogy épp ő módosította annak egyes részeit!), és ezért a pártok deklarációjukban azt visszautasították, mert „ezek eddig is féltő gonddal ápolták azt a zavartalan viszonyt”.¹³ A közzétett határozat azonban a terror tényét nem másíthatta meg. A szakirodalom mindezt részben már feltárta.¹⁴

10 *Szabad Nép*, 1945. november 3. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai visszautasítják Mindszenty hercegprímás pásztorlevelének támadásait, 1945. november 2.

11 Helyesen: Slachta.

12 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*, 1. kötet, Bp., 1997. Napvilág Kiadó, 228. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna, Feitl István, Gyarmati György, Palasik Mária, Sipos Levente, Szűcs László és T. Varga György. Szerkesztette: Feitl István, Gellériné Lázár Márta és Sipos Levente.

13 Dálnoki Mikós Béla, B kötet, 530–531. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1945. november 2., 2. napirendi pont.

14 Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I–III.*, Abaliget, 1992–1996. Lämpás Kiadó; *Uő: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I–II.*, Pécs, 1999 és 2002. Márton Áron Kiadó; Szántó Konrád OFM: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*, Miskolc, 1992; Mécses és Kálmán Peregrin: *Hét ferences vértanú élő emlékezete*, in: *Vigilia* 75. évf. 2010. 4. sz. 270–278. http://epa.oszk.hu/02900/02970/00836/pdf/EPA02970_vigilia_2010_04_270-278.pdf, stb.

dr. Zinner Tibor

Az igazságszolgáltatástól a gazdaságszolgáltatásig

ELŐZETESKÉNT

A Veszprém Megyei Bíróságon 2009. október 20-án, a semmisségi törvények elfogadásának huszadik évfordulóján tartottam előadást „Miért volt szükség a négy semmisségi törvényre?” címmel.¹⁵ Jelen kötetben most közlésem az erre alapozott, 2015. február 11-én, a Gellért Szállóban – az idő tájt papírra nem vetett – általam elmondott főbb gondolatokat.¹⁶ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy nem hagyhatom azt sem figyelmen kívül, hogy mi történt, avagy inkább mi maradt el mindmáig az azóta elmúlt közel fél évtizedben. Akkor és ma is fontosnak érzem, hogy ne hallgassunk bizonyos, immár több mint három évtizedes összefüggésekről,¹⁷ a büntetőbíráskodásban tevékenykedő „jogszolgáltatók” kihirdette, mindmáig hatályos egykori törvénysértő ítéletekről, valamint részleges „jóvátételükről”, ez utóbbiak közel sem teljes mivoltáról. Főként arról, hogy ezen büntetőperek egy jelentős részének a felsőszintű jogszabályokkal történt orvoslása miatt várat mindmáig¹⁸ magára. A Gellért Szálló hallgatósága előtt 2015-ben – miként korábbi írásaimban¹⁹ és legutóbb, 2019. október 9-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és

15 ZINNER Tibor: Miért volt szükség a négy semmisségi törvényre? Előadás az első semmisségi törvény elfogadásának 20. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos konferencián Veszprémben, 2009. október 20-án. In: *Büntetőjogi tanulmányok XI*, Veszprém, 2010. Magyar Tudományos Akadémia Veszprém Megyei Területi Bizottsága (a továbbiakban: VEAB), 9–21. Szerkesztette JUNG I Eszter.

16 Köztudott, hogy előadásaimat előzetesen soha nem vetem papírra.

17 ZINNER Tibor: Qui prodest? Miért menthette fel a Legfelsőbb Bíróság csak Nagy Imrét és társait, és miért nem Mindszenty Józsefet és társait is a rendszerváltás idején? In: *Büntetőjogi tanulmányok X*, Budapest, 2009. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 23–40. Szerkesztette JUNG I Eszter.

18 2019. november 19-én és 20-án írtam e sorokat.

19 ZINNER Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a negyedik semmisségi törvény). In: *Büntetőjogi tanulmányok II*,

Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének „A rendszerváltás harminc éve” címmel tartott konferenciáján elhangzott előadásomban²⁰ – sem hallgathattam mindezekről. Miután közel fél évszázados kutatási tapasztalataim alapján továbbra is meggyőződésem, hogy elmaradt a múltban történt törvénytérítésekkel való őszinte szembenézés, ezért hangsúlyozottan írnék e helyütt ezekről. Különösképp azért is, mert az 1990 utáni félresiklatott, tehát valójában nem érdembeli, továbbra is kettős mércén alapuló igazságtétel²¹ miatt az információs kárpótlás mindmáig közel sem teljes körű, annak ellenére, hogy a honatyák 2015-ig már négy, majd utóbb, 2016-ban egy újabb, immár ötödik semmisségi törvényt fogadtak el. S kellene a korabeli, 1990. évi XXVI. törvény módosítása mellett egy hatodik, mi több, még egy hetedik semmisségi törvény is, nem beszélve – s itt nem kitérve – a kárpótlási jogszabályok anomáliáinak orvoslásáról.²² Miért?

Vonatkozó emlékeimet már rég papírra vetettem, azok bárki számára hozzáférhetők.²³ Ezért e helyütt nem szükséges részleteznem azt, hogy milyen előzmények után fogadhatták el az országgyűlési képviselők az első két semmisségi felsőszintű jogszabályt, 1989. október 20-án az 1989. évi XXXVI., majd 1990. március 14-én az 1990. évi XXVI. törvényt. Ezeknek a megalapozásában a Németh Miklós vezette kormány által felállított két – jogászokból és történészekből összeállított – tényfeltáró albizottság vett részt, jómagam a kilenc historikus mellett az utóbbinak voltam

Veszprém, 2000. VEAB, 41–60. A tanulmány címében vágyott törvény mindmáig elmaradt, a különben hasonlóképp szükséges „lex Tóth Ilona” lett végül a negyedik semmisségi törvény.

- 20 ZINNER Tibor: Az első két semmisségi törvény, és ami utána következett... *Jogtörténeti Szemle*nek leadva, kézirat, megjelenés alatt.
- 21 Az elvárt igazságtétel Európa-szerte – így Magyarországon is – nem csupán az annus mirabilist, hanem már a korábbi, a második világhéget követő évtizedekben sem úgy zajlott, ahogy az minden tekintetben megfelelt volna az elvárásoknak. Vö. Kahler Frigyes–Zinner Tibor: *Homo homini lupus – avagy a koncepciók ítélkezés jogállami álarcban*. In: *Büntetőjogi tanulmányok XIV*, Veszprém, 2014. VEAB, 7–69. Szerkesztette Jungi Eszter. Ugyanez másutt: Kahler Frigyes–Zinner Tibor: *Homo homini lupus – avagy a koncepciók ítélkezés jogállami álarcban*. In: *Bibliotheca Curiae. A Kúria és elnökei II.*, Budapest, 2015. Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft. 110–182. A kötetet szerkesztette Bódiné dr. Beliznai Kinga. Legújabbban Stál József: *A nemzetiszocialista Németország bírái büntetőjogi felelősségre vonásának elmaradása*, *Jogtörténeti Szemle*, 2018. 3–4. szám, 81–95. A nyolctagú nemzetközi szerkesztőbizottság elnöke dr. Izsák Lajos, a honi szerkesztőbizottság kilenctagú, főszerkesztő prof. dr. Mezey Barna
- 22 Zinner Tibor: *Miért volt szükség a négy semmisségi törvényre?* In: *Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére* (a továbbiakban: Zinner Tibor 2010), Budapest, 2010. Gondolat Kiadó, 481–495, itt 495. Szerkesztette Máthé Gábor és Mezey Barna.
- 23 ZINNER Tibor: *Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény hátteréhez*. In: *A semmisségi törvények. Büntetőjogi tanulmányok III.*, Budapest, 2002. Kairosz Kiadó, 16–17. Sajtó alá rendezte: KAHLER Frigyes, továbbá ZINNER Tibor 2010, valamint ZINNER Tibor: *Emlékfoszlányok az első semmisségi törvényhez vezető útról és göröngyeiről*. In: *Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány*. Lakitelek, 2014. Antológia Kiadó, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum támogatásával, 195–236.

az elnöke. A dr. Földvári József pécsi büntetőjogász professzor vezette jogász albizottságban a tizenkét bíró, hat ügyész és négy ügyvéd tag mellett három büntetőjoggal foglalkozó tudós és egy ny. rendőr ezredes vett részt. Most azonban nem e két felsőszintű jogszabály keletkezésének politika- és jogtörténeti összefüggéseiről, a széles közvélemény előtt alig vagy kevésbé közismert háttéralkuiról, majd felsőszintű jogkövetkezményeiről, hanem azok nem minden tekintetben kielégítő voltáról értekezem. Arról, hogy miért nem separtuk/seperhettük ki mindmáig Augiász istállóját, miért szükséges meglátásom szerint három újabb törvényhozói aktus a maga következményrendszerével.²⁴ Szakmai álláspontom szerint egy törvénymódosítás mellett két újabb felsőszintű jogszabály megalkotása nem tűr további halasztást.

Előjáróban rögzítem azt is, hogy annak idején a további három – az 1992. évi XI., a 2000. évi CXXX. és végül az 2016. évi LVI. – semmisségi törvény keletkezésénél is bábáskodtam. A tényfeltáráskor, 1991–1992-ben bizottsági tagként,²⁵ utóbbi kettőnél, főleg az utolsónál kezdeményezőként. „Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam- és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról” kihirdetett felsőszintű jogszabály ismert, jogtörténeti feldolgozást is nyert.

AZ 1990. ÉVI XXVI. TÖRVÉNY MÓDOSÍTÁSA

Annak ellenére, hogy az idő tájt, 1988 végétől s a következő hónapokban gyorsan változtak a politikai erőviszonyok, mégis részben egyes, meghatározó szerepet vitt jogalkotók szándékai (nem kis mértékben politikai félelmei) miatt, és részben a korábbi országgyűlési voksolás eredményeképp alakult törvényhozási összetételből fakadt az 1990. évi XXVI. törvény szűkkeblősége. Ezért volna szükséges az abban a jogszabályban részletezett egyes bűncselekmények körének bővítése, mert bizonyítható a fennmaradt (a bezúrást elkerült) vonatkozó nyomozati, ügyészégi, s a különböző fokozatú bírósági dokumentumok, nem kevésbé a büntetőeljá-

24 DR. KAHLER Frigyes: A harmadik semmisségi törvény. In: *A semmisségi törvények. Büntetőjogi tanulmányok III.*, Budapest, 2002. Kairosz Kiadó, 189. Sajtó alá rendezte: DR. KAHLER Frigyes.

25 A Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Solt Pál és dr. Balsai István 1991 tavaszán – utóbbi kezdeményezésére – „az 1963. április 4-e után folytatott koncepciós büntetőeljárások – melyek koncepciós elemeket tartalmaztak – tisztázására” öttagú Tanácsadó Munkabizottságot állított fel. Dr. Balsai delegáltjai dr. Mezey Barna, az Eötvös Lorán Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense és dr. Kahler Frigyes, az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Főosztályának főosztályvezetője voltak. Dr. Solt delegálta dr. Zánthy János legfelsőbb bírósági bírót és dr. Zinner Tibor osztályvezetőt, továbbá – azért, hogy bárminő szavazás esetében ne legyen szavazategyenlőség, dr. Györgyi Kálmán legfőbb ügyész javaslatára a bizottság tagja lett – dr. Steffler Sándor ügyész. Munkánk során feltártuk a jogpolitikai hátteret, és a közel sem valamennyi, de így is 6620 elítélt és 696 kényszergyógykezelésre kötelezett büntetőügyét tekintettük át.

rások háttérben meghúzódó államigazgatási és főképp pártiratok alapján, hogy a büntettek elkövetéséért különbözőképp felelősségre vont személyek törvénysértő büntetőeljárások szenvedői voltak. Mi több, közülük egyeseket nem csupán szabadság-, hanem fővesztéssel is sújtottak. Tehát a különböző nagyságú földtulajdonnal rendelkező, ún. kuláknak minősített személyek büntetőügyeiben, a gyűjtogatás elkövetésével elmarasztaltak és egyéb – itt nem részletezett –, azaz nem csupán az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények koholt vádakkal meghurcolt elkövetőinél. Annak idején ezek a tervgazdálkodás „védelmével” kapcsolatos, különböző eszközökkel és módszerekkel kierőszakolt beismerő vallomásokon és hamis vádakon alapult büntetőpercek a rendszer párt- és kormányzati napi és nagypolitikáját szolgálták ki, s az állampolgárok sokkolását célozták. A törvényhozó ugyan az árdrágító és közellátás elleni bűncselekmények, valamint a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmény feljelentésének elmulasztása miatti elmarasztalásokat is semmissé nyilvánította, ez azonban nem elégséges. Egyfelől szükséges tehát az 1990. évi XXVI. törvényben tételesen felsorolt, semmissé nyilvánított büntettek körének bővítése.

A HATODIK SEMMISSÉGI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSA (A 2016. ÉVI LVI. TÖRVÉNYHEZ HASONLÓ OKOKBÓL)

Másfelől azonban mindez még édeskevés. Miért? S ez pedig immár egy újabb felsőszintű jogszabály megalkotása lenne, amelyben a törvényhozás a Legfőbb Ügyészséget és a Kúriát olyan diszkrecionális jogkörökkel ruházza fel az 1945–1963 között jogerős ítéletek végrehajtásával kivégzett személyek büntetőügyeiben a semmisségi igazolásának megállapításakor, miként a 2000. évi CXXX. törvényhez kapcsolódó 2016. évi LVI. törvény esetében. Miről van szó?

Az 1992. január 1-jétől hatályos harmadikat követte újabb láncszemként a negyedik semmisségi, a 2000. évi CXXX. törvény elfogadása. Nem kevés politikai, illetve jogpolitikai csatározás előzte meg. Az annak idején, 1989 nyarán, kora őszén kialakult, és az első semmisségi törvény megalkotását biztosító politikai konszenzusból fakadt, hogy az idő tájt még nem mindenki, hanem az eltérő, legkülönfélébb '56-os magatartásáért elmarasztalt, megtorlás sújtotta személyek részesültek jogi, erkölcsi és politikai rehabilitációban. Elég utalni arra, hogy az 1963. évi 4. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: tvr.) – az ún. ENSZ-kegyelem – alapján 3480 elítélt szabadult, további 6–800 személy azonban nem nyerte vissza szabadságát. Nekik, főképp a fegyveres harcosoknak a büntetőügyeit köztörvényes büntettként, legtöbbször emberölésként tárgyalták 1956. december 11-e után. A 2000. december 12-én elfogadott, 2001. január 4-étől hatályos jogszabály eljárásjogi oldalról közelelve teremtette meg az orvoslás lehetőségét ezért arra, hogy valamennyi '56-os sze-

repvállalás miatt elmarasztalt áldozat jogállami elégtételben részesüljön, a törvény erejénél fogva. A megtorlást kiszolgáló anyagi jogszabályokkal összefüggő elítélések 1989-es semmissé nyilvánítása után az eljárási jogszabályokkal összefüggő elmarasztalások is megsemmisíthetőknek váltak.²⁶ „Az új jogszabály lényege abban summázható, hogy nem az számít, hogy konkrétan mely törvényi tényállás miatt született meg a korábbi elmarasztalás, hanem annak van jelentősége, hogy az elítélés a felrótt cselekményt a forradalommal összefüggésben elkövetettnek tekintette-e. Azért, mert az egykori, „különleges” eljárások nem voltak pártatlanok, nem biztosítottak teret az elfogulatlan ítéletre, eleve reménytelenné vált azoknak a sorsa, akiknek ügyét az ilyen eljárásokat alkalmazó bíróságok tárgyalták.”²⁷ Ez az új, a társadalom által elvárt értékítélet azonban egyfelől nem csupán tucatnyi esztendő várattott magára, hanem másfelől a végrehajtás során – mint utóbb kiderült – akarva-akaratlan újabb anomáliák jogforrásává vált.

Itt kell ugyanis jelezni azt, hogy a törvény alkalmazása során nem minden hozzátartozó kapta kézhez a semmisség megállapítását tartalmazó igazolást, egyes eljáró bíróságok illetékes tanácsai ugyanis elutasították a kérelmeket. Avagy – mert erre is fény derült – az ezredforduló idején már nem élt a kivégzett személynek olyan rokona, aki az új jogszabály alapján immár benyújthatott volna ilyen kérelmet.²⁸ Ennek mivolta annak a tényfeltáró kutatásnak során vált ismertté, amelyet a Nemzeti Emlékezet Bizottsága folytatott, a Kúriával és a Legfőbb Ügyészséggel 2014. december 3-án kötött együttműködési megállapodásra támaszkodva. Ez azt is jelentette, hogy számos, megtorlás áldozatául esett kivégzett esetében az egykori ítélet volt/van hatályban. Annak ellenére, hogy a jogalkotó s a törvényhozó lehetőséget teremtett azok semmissé nyilvánítására 1989-ben, illetve 2000-ben. Ennek a jogi helyzetnek feltárása eredményezte azt, hogy kezdeményezésemet a Kúria elnöke, dr. Darák Péter úr felkarolta, s a folyamat végül immár az újabb, a 2016. évi LVI., az ötödik semmisségi törvény elfogadásához vezetett. Lényegét már a címe is rögzíti: „2016. évi LVI. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni lezárolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi

26 A rögtönbíráskodás során, a gyorsított, valamint a népbírói eljárásban ítélező tanácsok ítéletei tartoztak ide – a forradalom és szabadságharc céljával, eszmeiségével azonosulásra tekintettel –, ha az elmarasztalás a forradalommal, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozott cselekmény miatt történt.

27 Dr. Darák Péter: Hosszabb ajánlás (a továbbiakban: Dr. Darák Péter 2019). In: Válogatott dokumentumok az 1956-os forradalmat és szabadságharcot megelőző esztendőkből, 1948–1956. 1. kötet, 1948. július 10.–1953. december 15. Budapest, 2019. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 16. Szerkesztette Bank Barbara– Estók József–Zinner Tibor. (megjelenés alatt)

28 <https://perek56.hu/ords/f?p=1051:1> A Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2018 júniusában tette közzé a 126 büntetőperben megvádolt 865 személyből kivégzett 231 forradalmár életét, és annak torzóvá tételében eljáró személyek – a 750 nyomozó, 166 ügyész, 60 tanácsvezető bíró és 207 bíró, népbíró és ülnök – adatbázisát.

CXXX. törvénynek a semmisség igazolása iránti eljárás hatékonyabb működése érdekében szükséges módosításáról”.²⁹ A Kúria kizárólagos jogkört kapott – és a testület munkatársaitól kapott hivatalos tájékoztatás alapján – a 2000. évi CXXX. és a 2016. évi LVI. módosító törvény között a legfőbb bírói testület (illetve jogelődje, a Legfelsőbb Bíróság) másodfokú bíróságként járt el ezekben a büntetőügyekben. Mindösszesen két ügyben hozott – az elsőfokú bíróság igazolás kiadását megtagadó határozatát – megváltoztató és igazolást kiadó végzést (ezekben a büntetőpe-rekben annak idején az illetőket nem halálra, hanem szabadságvesztésre ítélték). A módosító törvény hatálybalépését követően a legfőbb ügyész indítványozta 2019. július 12-ig harminc büntetőperben más, szabadságvesztésre elmarasztalt mellett huszonnyolc kivégzettnél a semmisségi igazolás kiadhatóságának megállapítását, ezt követően pedig további három büntetőeljárásban tűzték ki a nyilvános ülést, amelynek végén a bíróság hét kivégzetről is hirdet majd (véltetően a korábbi el-marasztalásokat megsemmisítő, és a semmisségi igazolás kiadását lehetővé tevő) határozatot.

Mire ad ez a jogszabály lehetőséget? A Nemzeti Emlékezet Bizottsága megújította az együttműködési megállapodását 2019. szeptember 17-én a Legfőbb Ügyész-séggel és a Kúriával. A fél évtizeddel korábban „Emlékezés és emlékeztetés” cím-mel indított közös kutatási program az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás rendszerezett feltárására irányult. [...] A kutatási program [...] résztvevői megerősítik elkötelezettségüket e program folytatására, egyúttal kifeje-zik szándékukat, hogy feltárják az 1945–1956 közötti időszak törvénysértő pereit. Az aláírók célja továbbra is az, hogy kutatásaikkal egyszerre járuljanak hozzá a törvénysértések áldozatainak emléke előtti méltó tisztelgéshez, valamint a kom-munista diktatúra örökségének bemutatásához, a múlttal való őszinte szembené-zéshez.”³⁰

A második semmisségi törvény alapján kivégzettekre fókuszáló széles körű tény-feltárás során, eddig már biztonsággal megállapíthattuk, hogy Magyarországon 1945. február 4. – 1988. július 14. között 1221 személyt³¹ fosztottak meg életétől a jogerős ítéletek végrehajtásával.³² Az állam belső és külső biztonsága ellen és egyéb

29 *Magyar Közlöny*, 2016. június 8. 2016. évi LVI. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvénynek a semmisség igazolása iránti eljárás hatékonyabb működése érdekében szükséges mó-dosításáról.

30 <https://neb.hu/asset/phpdSk2nu.pdf> Szándéknyilatkozat, 2019. szeptember 17.

31 A tényfeltárás további kilenc személy esetében még nem zárult le.

32 A kivégzettek megoszlása a vádpontok szerint: háborús és népellenes 360 (ebből 1956. október 23-ig 324), köztörvényes 308 (ebből gyilkosság 259), szervezkedés 252, hűtlenség 230, a többi egyéb büntett elkövetésével felelősségre vont személy volt. 1956. október 23-ig 783 személyt végeztek ki. Budapest mellett huszonhárom településen folytak kivégzések. A fővárosban a for-

politikai okokból kivégzettek esetében azonban hasonló anomália észlelhető, mint amiért szükségessé vált a 2016. évi LVI. törvény megalkotása. Sok-sok esetben, különböző okokból, de elmaradt a semmisségi igazolás kiadása. Ezért itt, ezekben a büntetőperekben is szükséges lenne az, hogy kizárólag a legfőbb ügyész legyen az indítványozó, s a Kúria hozza a végzést. Azért is, mert „az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról” kihirdetett jogszabály indoklása rögzítette, hogy a büntetőügyek óriási száma miatt azok egyedi felülvizsgálata lehetetlen, mi több, ezeket általában koncepciók jellegűnek tekinti. Ezekben az esetekben azért, mert a politikai hatalom által megrendelt bűnügyek voltak. A büntetőperek drámai végkifejletükkel együtt (egyres valóságellenes ellenére) költöttek voltak, a bűnügyek ítéletei az előre kiválasztott áldozatoknak kikényszerített vallomásain alapultak és így tovább. [...]”³³

A HETEDIK SEMMISSÉGI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSA

Nem halasztható tovább az őszinte szembenézés a háborús és népellenes büntettek elkövetőinek felelősségre vonásával, mert az esetükben az érdemi jóvátétel elmaradt. Az Alkotmánybíróság úgy járt el az 1945. évi VII. törvénycikk alapján jogerősen elmarasztaltak esetében 1994 elején, hogy az egykori vonatkozó felsőszintű jogszabály paragrafusainak zömét az utólagos normakontroll során ugyan megsemmisítette, de határozata nem vonatkozott a kihirdetett ítéletekre, azok hatályát nem kérdőjelezte meg. Ezért a jogerősen elítéltek egy számszerűleg jelentős csoportja esetében (jórészt már csak a hozzátartozóknak, közülük is főként az utódoknak) az esetleges perújítás³⁴ mellett kizárólag a rendkívüli perorvoslatok maradtak lehetőségként arra, hogy a jogszolgáltatók hatályon kívül helyezték az annak idején kihirdetett törvénysértő elmarasztalásokat.³⁵

radalomig 651, utána 1988 nyaráig további 322, összesen 973 személyt fosztottak meg életétől. Vidéken az első ítélet-végrehajtás Pécsen 1945. május 26-án, az utolsó Kecskeméten volt 1987. október 2-án. A forradalomig 132, utána további 125, összesen 257 személyt végeztek ki. (A fővárosi 973 és a vidéki 257, összesen 1230 kivégzettnek azokat is figyelembe vettem, akiknél a teljes körű tényfeltárás még nem zárult le.)

33 DR. DARÁK Péter 2019, 13–14.

34 Felteendő a kérdés: vajh közel nyolcvan esztendővel a történetek után milyen új tényfeltárásból származó újabb adat, adalék stb. lehetséges, ami elégséges lenne egy esetleges perújításhoz?! Arról nem beszélve, hogy napjainkban már nem is a gyermekek, hanem az annak idején történetekről inkább csak hallomásból értesült újabb és újabb generációk tagjai vannak életben.

35 Az 1945. évi VII., a népbíraskodásról alkotott törvénycikknek a háttér összefüggéseket feltáró részletes elemzése s ezért, ebből fakadóan egy újabb semmisségi törvény megalkotásának szükségességét érzékeltető aprólékos bemutatása jelen cikk terjedelmi korlátai miatt marad el. Lásd minderről bővebben ZINNER Tibor: „[...] éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk

Dr. Juhász Nagy Sándor, az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, debreceni ügyvéd (egykor, 1918–1919 fordulóján több, közöttük az igazságügyi tárcát is vezető miniszter) felszólalt a helyi nemzeti bizottság ülésén (annak elnökeként) 1945. január 15-én. Szerinte: „a magyarság nem indulhat el az újjáépítés, a helyreállítás útján, ha nem vizsgálja meg, hogy ki a felelős az ország pusztulásáért, és nem torolja meg azokat a bűnöket, melyeknek eredménye az ország mai szomorú állapota. Nem bosszúról, hanem az igazság vizsgálatáról van szó. [...] A múlt vizsgálata hármas célt szolgál. Először lehetővé teszi az igazságszolgáltatást, másodszor megakadályozza, hogy az ország még egyszer német szolgátságba süllyedjen, harmadszor jövőnket is csak úgy biztosíthatjuk, hogy okulunk a múlt bűnein. Az ország közvéleménye egyre inkább sürgeti a Népbíróságok felállítását. A Népbíróságnál maga a nép fog ítéletet hozni. Nagyon fontos, hogy ezek a bíróságok olyan szabályozást kapjanak, hogy az eljárás minél gyorsabb legyen, de természetesen vigyázni kell arra, hogy a humanizmus törvényei itt is érvényesüljenek. Gondoskodnunk kell arról, hogy a vádlott védekezhessen. Meg kell szervezni a vádhatóságot, amely megállapítja, hogy alapos-e a vád, nem lehet kitenni egyeseket a személyi bosszúnak, és csak azokat lehet bíróság elé állítani, akikről a vádhatóság megállapítja kétséget kizáróan a bűnösséget [...]”¹

Ezzel szemben azonban dr. Bojta Béla, a másodfokú népbírósági fórum, a Népbíróságok Országos Tanácsának (a továbbiakban: NOT), 1945. február 22-én arra felkért megszervezője, az I. számú tanács elnöke szerint „az ítélezésnek egyrészt meg kell mutatnia, hogy *ma valóban változás folyik Magyarországon –, másfelől pedig elégtételt kell adni a megsértett millióknak.*”² Végeredményben a reakció elleni küzdelemhez az erkölcsi háttérrel és erőt az ítélezés adja meg. A reakció erejét nem lehet lebecsülni, mert jelentős érdekkört képez az a csoport, amelynek gestióit a demokratikus rend és fegyelem megsemmisítéssel fenyegeti.”³

Amikor az európai harctereken elhallgattak a fegyverek, egy közel hetvenoldalas összeállítás jelent meg nem sokkal az immár módosított népbírósági rendeletnek tíz nappal korábban történt hatályba lépését követően. A NOT egyik akkori tanácsvezetője, dr. Ries István ügyvéd írt hozzá bevezetőt 1945. május 10-én. A szociáldemokrata politikus heteken belül az igazságügyi tárca vezetője lett, és volt fél

igazolni a belénk vetett reményeinket” Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren (a továbbiakban: ZINNER Tibor 2019). In: *Hóman Bálint és népbírósági pere*, Budapest–Székesfehérvár, 2019. Ráció Kiadó–Városi Levéltár és Kutatóintézet, 115–162. Szerkesztette UJVÁRY Gábor.

1 ZINNER Tibor–RÓNA Péter: *Szálasiék bilincsben, I. A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig*, Budapest, 1986. Lapkiadó Vállalat, 48–49.

2 Kiemelés az eredetiben.

3 A népbíráskodás jogszabályainak gyűjteménye a Népbíróságok Országos Tanácsának joggyakorlatával, Budapest, 1945. Felelős kiadó: Dr. Róth Jenő, 4. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Dr. Róth Jenő budapesti ügyvéd.

évtizeden keresztül. Szerinte „ennek a felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lenni, annak ellenére, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.⁴ [...] ezeknek a büntetőpereknek a vádlottjai nem emberi bűnözők, hanem vadállatok, akikkel szemben a köztudat nem tudja megérteni a humanizmust, s bár a demokratikus kormány nem alkalmazkodhat a felzaklatott népi hangulathoz, de viszont nem is zárkozhat el attól, teljesen és össze kell egyeztetnie a demokrácia fenséges eszméit a nép követelésével. [...] Gyors és határozott ökölcsepásokra van tehát szükség. [...] most már minden remény megvan arra, hogy a népbíróságok a demokrácia legélesebb és a reakció számára a legfélelmetesebb fegyverei lesznek”.⁵ Dr. Ries szerint a felelősségre vonáskor lehetővé válik a gyors és teljes elégtételnújtás. Úgy vélekedett, hogy a népbírászkodás „a nemzet pere megrontóival szemben, voltaképpen egy per, mely technikai szempontokból bomlik különböző perekre.”⁶

A megnyilatkozások közötti tartalmi különbség fokozódott 1945 nyarára. Miután a kezdetektől mind politikai rendészeti, mind a katonai nyomozó szervek irányítását a Magyar Kommunista Párt (a továbbiakban: MKP) kisajátította, s rohamtempóban vette őrizetbe a feljelentetteket, illetve azokat, akiket saját dokumentációja alapján meggyanúsított, nem meglepő, hogy Révai József, a Moszkvából hazatért kommunisták egyik vezetője, azt írta a Szabad Népben, hogy „reakciós az, aki antikommunista”.⁷ Bekövetkezett a korábbi korszak egyértelmű „fasiszta” minősítése”. Az írás azt mutatta meg 1945. július 22-én, hogy „aki az MKP-vezetés vagy egyáltalán a „sztálini” politika céljait keresztezi, vagy feltehető, hogy keresztezni meri, vagy egyáltalán akarja, az mind reakciós, az mind a „demokrácia”, egytől-egyig a „nép ellensége”, s úgy is kell bánni vele.”⁸ Mindez lehetőséget biztosított arra, hogy adminisztratív-igazságügyi nyomásnak vessék alá egyfelől azokat, akik ténylegesen háborús vagy népellenes bűnöket követtek el és másfelől azokat is, akiket akként nevesítettek. Az iránymutatásából fakadt, hogy a megfélemlítő szer-

4 Minderről okkal rögzítette dr. Szakály Sándor: „[...] ez az ajánlás soha nem hagyott figyelmen kívül”. In: SZAKÁLY Sándor: *Történelem és publicisztika*, Budapest, 2015, Írott Szó Alapítvány, VERITAS Történetkutató Intézet és Magyar Napló, 272.

5 *A népbírászkodásról szóló 81/1945. M. E. sz. és az ezt kiegészítő 1.440/1945. M. E. számú rendelet szövege és magyarázata*. Magyarázatokkal ellátta DR. RIES István, a Népbíróságok Országos Tanácsának tanácsvezetője, az előszót írta DR. MAJOR Ákos, a Budapesti Népbíróság elnöke. Budapest, 1945. Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedés, 6, 8–10.

6 ZINNER Tibor: *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992*, Budapest, 1999. Rejtjel Kiadó, 31.

7 Szabad Nép, 1945. július 22. In: Révai József: *Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek (1945–1950)*, Budapest, 1949. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., 8–14.

8 SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*, Budapest, 1997. Génius Gold, 47.

vezetek számára potenciálisan milliókra tágította ki az ellenség fogalmát. Ennek jegyében vált parttalanú a múltban történeteket nemes egyszerűséggel „fasizmusnak” tituláló, haraggal és részrehajlással megtorló népbírászkodás.⁹

Miután közel egy évtizeden keresztül számos vidéki megszüntetett népügyészség és népbíróság,¹⁰ valamint a Budapesti Népügyészség, továbbá a Budapesti Nép bíróság büntetőperes és elnöki iratainak referense voltam Budapest Főváros Levéltárában, hivatalból ismerhettem meg mindazon törvénysértéseket, amelyeket ezek a „jogszolgáltatás” során elkövettek. Ebből fakadó javaslatomat dr. Kulcsár Kálmán, az igazságügyi tárca vezetője elfogadta. A Minisztertanács 1990. február 16-án tartott ülésén a 3059/1990. sz. alatt határozatot fogadott el a koncepció büntetőügyek felülvizsgálata körében teendő további intézkedésekről. Többek között megbízta a Jogász-Történész Bizottságot, hogy a konkrét büntetőügy-vizsgálatot terjessze ki az 1945–49 közötti évekre is, „különös tekintettel egyes háborús- és népellenes bűncselekményekre”.¹¹ Továbbá „az 1962. utáni azon ügyekre, amelyekben a lefolytatott eljárás és az ítélet ellentétben állt a belföldön kihirdetett, emberi és polgári szabadságjogokkal kapcsolatos nemzetközi egyezményekkel”.¹² Ezt a határozatot én is megkaptam.¹³ Sőt, pár nappal később, amikor az Agora című, Vámos György szerkesztette „egyenest” rádióadás után dr. Kulcsár Kálmán hivatali autójában ülve új feladatunkról is beszéltünk, teljes egyetértés volt közöttünk arról, hogy a magyar igazságszolgáltatás Augiász istállójában, a kb. 80 százalékban túlzó ítéleteket hozó népbírászkodás okozta szenvedésekkel történő szembenezés nem halogatható. Közel három évtized telt el.

Nem hallgathatok arról sem, hogy miként értékeltem a népbírászkodást napjainkban – közel háromnegyed évszázad távlatából – annak kezdetétől, 1945 elejétől. Felidézem, hogy „miért nem ismert mindmáig, hogy hány személyt ítélték el jogerősen népellenes és háborús büntettek elkövetésével 1945–1950 között? Ennek fő oka az, hogy az igazságügyi tárca a párizsi béketárgyalásokon elérendő remélt siker érdekében ugyanis 1946 nyaratól nem engedte rögzíteni az ítélezési statisztikák készítésekor, hogy kit milyen paragrafusok alapján vádolnak meg, majd ítélnék el,

9 ZINNER Tibor 2019, 117.

10 Ezek a Balassagyarmaton, Esztergomban, Egerben, Kalocsán, Kecskeméten, Székesfehérvárott és Szolnokon tevékenykedtek, majd a Budapesti Népügyészség, illetve a Budapesti Nép bíróság lett a jogutódjuk. ZINNER Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések, igazoló eljárások 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985. 1. 133–140. Szerkesztők GRANASZTÓI György, L. NAGY Zsuzsa, JUHÁSZ Gyula (főszerkesztő-helyettes) és RÁNKI György (főszerkesztő).

11 3095/1991. kormányhatározat, 1991. március 6. (Másolata – hivatalból – dr. Zinner Tibor birtokában.)

12 Erre a kérdésre a jogalkotó az ún. harmadik semmisségi törvénynél tért vissza.

13 A Minisztertanács 3059/1990. sz. határozata, 1990. február 16. (Másolata – hivatalból – dr. Zinner Tibor birtokában.)

hanem kizárólag a „háborús bűnös” kifejezés volt használható. Ezzel a valótlan-ságot tartalmazó, a ténylegesnél jóval magasabb statisztikai adattal kívánták jelezni a nagyvilágnak egyfelől a korábbi, az országot újabb világháborús vereséghez vezető politikai berendezkedés bel- és külpolitikájától történt elhatárolódást, a győztes szövetségesekkel, alapvetően a Szovjetunió állampolgáraival szemben elkövetett bűnök számonkérését, másfelől azt, hogy az új Magyarország a múltban történt jogi következményeit immár miképp, milyen „eredményesen” vonta le. Miután így a népellenes büntettekkel vádoltak, elmarasztaltak bűnügyeit elhallgathatták, ezért a tudatosan torzított statisztikai adatokkal lehetőség nyílt a népbíráskodás okozta folyamatos belpolitikai feszültségek csillapítására.

E jelzett, rendkívül lényeges statisztikai adatok hiányosságát pótlandó, a VERITAS Történetkutató Intézet két fiatal munkatársa, Kiss Dávid és Rácz János kutatást kezdett Budapest Főváros Levéltárában. Az ország legjelentősebb népügyészségének és népbíráóságának iktatókönyvi bejegyzéseiből arra keresnek választ, hogy hány személyt ítéltek el annak idején háborús, illetve népellenes bűncselekmények elkövetésével. Tényfeltáró munkájuk azonban nem könnyű, mert az iktatókönyvi bejegyzések sporadikusak. Az eddig feltártak szerint csak 1945-ben a Budapesti Népbíráóság elé állított ötezernél is több személy büntetőügyéből ezernél is többre kellene hogy vonatkozzon a semmisség az Alkotmánybíróság 1994-es határozatából fakadóan. Ez önmagában is azt jelenti, hogy annak idején jogerősen elítéltek több mint ötödét, közel negyedét eleve nem lehetett volna népbíráóság elé állítani, elmarasztalni. Avagy utóbb elítéléseiket semmissé kellett volna nyilvánítani egy felsőszintű jogszabállyal, ez viszont elmaradt. Ezért jutott a Legfelsőbb Bíróságnak, illetve utódának, a Kúriának az a szomorú feladat, hogy már eddig is több mint félezer esetben mentsen fel ismert és kevésbé ismert embereket az egykori vádak alól, mentesítve őket meghurcolásuk és következményei alól.¹⁴

Ezért az e sorok írója által elvégzett vizsgálat kiterjedt arra is – kifejezetten egyfajta statisztikai mintavételként –, hogy a Budapesten 1949. február 10-ig kivégzett személyeket milyen büntettek elkövetésével vádolták meg, majd marasztalták el őket háborús vagy népellenes bűnösökként.¹⁵ Mit tudunk ezek alapján a holokauszttal összefüggő, magyar népbíráóságok előtt lefolytatott büntetőeljárásokról?

14 Dr. Kende Péter: Védtelen igazság. Röpirat bírókról, ítéletekről, Budapest, 2007. Hibiszkusz Könyvkiadó Kft., 321. A szerző számításai szerint a jogerősen egykor befejezett háborús és népellenes büntetőperekkel összefüggően benyújtott felülvizsgálati kérelmek 96%-át a Legfelsőbb Bíróság elfogadta, s az annak idején elítélt személyeket felmentette. Ő száz olyan ítéletet vizsgált meg az 1992–2006 között keletkezett kb. ötszáz büntetőügyből, amelyeknek vádlottjait a népbíráóság 1945–1950 között háborús és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt marasztalta el.

15 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. Budapest, 1995. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 57–200. Szerkesztette: Dr. Horváth Ibolya, Dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Szabó

Rögzítendő, hogy a Kárpát-medencében élő zsidóságot ért különböző sérelmek, bekövetkezett kataklizmák miatt a felelősségre vonás időbeli határa nem köthető az 1944. március 19-ét követő eseménysorokhoz. Elég utalni arra, hogy az elévülés az 1919-ben és utána elkövetett politikai gyilkosságok esetében 1944. december 21-étől vette kezdetét, tehát eleve negyedszázadot fogott át az időhatár azok esetében, akiket letartóztattak, megvádoltak, és népbíróság előtt felelősségre kívántak vonni. Továbbá nem csupán a zsidóságot sújtó különböző szintű jog- és rendszabályok megalkotása, majd a gettózás, a deportálások miatt, hanem a munkaszolgálat során velük szemben elkövetett cselekmények miatt is számos személlyel szemben indult büntetőeljárás. Így a holokauszt fogalma szélesebb értelemben vizsgálandó, s nem szűkíthető le az ország német megszállását követő drámai mozzanatokra.

Nyilvánvaló, hogy a Sztójay vezette Quisling-kormány tagjainak, a deportálások legfőbb irányítóinak, a két belügyi államtitkárnak, valamint a belügyminiszternek, továbbá vitéz Ferenczy László csendőr alezredesnek a büntetőpere a szűkített értelmű holokausztért való népbíróság előtti felelősségre vonást fémjelezte.¹⁶ Említhetők Hain Péter és társai, vagy a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetőjének, Pásztóy (Polczer) Ámonnak¹⁷ büntetőpere, ezekben azonban a vádlottakat időben nem csupán az 1944. március 19-ét követő drámai események miatt marasztalták el. A nemzetvezető és társai büntetőperének tartalmi vonatkozásai közismertek, a vád tárgyává tett bűncselekményeik idején a vidéki zsidóság drámája már hónapokkal korábban befejeződött.¹⁸

A törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendelet alapján 1945. február 4-étől négy esztendőn keresztül – 1949. február 1-jéig – a fővárosban 160 személyt végeztek ki a háborús és népellenes bűntettek elkövetése miatt. Két jól elkülöníthető csoport emelkedik ki. A legtöbb kivégzést – 78 személynél – a nyilaskeresztesek

Gyöző, Dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor.

16 A kegyelmet kapott elítéltek közül említhető – az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés hatálybalépéstől immár ismét nem magyar fennhatóság alatt lévő – Kassa 1944-es rendőrségi vezetője, Horváth György, akit a budapesti népbírák ítéltek halálbüntetésre. A szegedi gettó, majd a bevagonírozás távollévő parancsnokát, Finta Imre csendőr századost, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó alosztályának vezetőjét viszont – távollétében – Szegeden nem halálra, hanem szabadságvesztésre ítélték a védelem felsorakoztatott tanúinak vallomását követően. Amerikai fogságba esett, utóbb Kanadában élt. Büntetőeljárás indult vele szemben, de a bíróság felmentette bizonyítékok hiányában. (Makó Imre–Szigeti János: „Vihar és vész közepette” = A Holokauszt hódmezővásárhelyi áldozatai, Hódmezővásárhely, 2014. Magyar Nemzeti Levéltár – Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, 125–130. Szerkesztette Makó Imre.)

17 Utódát, dr. Siménfalvi Sándort nem ítélték halálra.

18 A hazai és külföldi történészek vonatkozó munkásságának tételes, valamint egyes népbíróságai, majd későbbi – immár nem népbíróságok előtt folyt – büntetőeljárások során további elmarasztaltak nevének önkényes kiemeléssel történő ismertetése meghaladja a feldolgozás kereteit.

hatalomra juttatását követően általuk elkövetett, jórészt tömeges gyilkosságokban való, különböző fokú részvételük miatt hajtották végre. Ezek elkövetési színhelyei közül a legismertebbek – a teljesség igénye nélkül – a pesti Duna-part a Margit hídtól északra és délre, a Városház és Sörház utca, illetve a Városmajor utca Budán, valamint Pestszentimre. A kivégzettek foglalkozási összetétele heterogén volt: a korabeli feljegyzések szerint négy-négy asztalossegéd, földműves és magántisztviselő mellett három-három hentes és lakatossegéd volt a meghatározó közülük.

A különböző munkaszolgálatos századok tagjaival szemben elkövetett kegyetlenkedések miatt elítéltek közül huszonnyolc személyt végeztek ki Budapesten. Ezek színhelyei közül a legismertebbek a szerbiai Borban, az onnan indult gyalogmenet során és az orosz fronton a 401-es különleges munkásszázad tagjaival szemben elkövetett atrocitások. A kivégzettek foglalkozási összetétele itt is heterogén volt: az öt cipész és cipészsegéd mellett négy-négy földműves és magántisztviselő, valamint három-három kereskedő- és péksegéd emelhető ki.

A további kivégzésekkel a különböző fegyveres szervezetek magas rangú vezetőit, valamint mellettük különböző, kisebb-nagyobb beosztásokban működő társaikat sújtották. Hivatásos katonák, csendőrök és rendőrök egyaránt találhatók közöttük, a ranglétra esetükben a vezérezredestől a tizedesig terjedt. Voltak, akiknek semmi közük nem volt a zsidósággal szemben alkalmazott korábbi agresszív cselekményekhez. A közismert kormányzati vezetőkkel szemben lefolytatott büntetőeljárások során a vádiratokban és a kihirdetett ítéletekben a hangsúlyt nem a holokauszt során történetekre helyezték.¹⁹

Öt hatályba léptetett semmisségi törvény, kimondani és leírni is elborzasztó, mindazért, amit 1945–1989 között Magyarország állampolgáraival szemben a jog megcsúfolásával, az emberi szabadságjoguk megtiprásával elkövettek. Az ítéletek rendelkező részében esetenként kihirdetett, hatályos törvénycikkekre, törvényekre, miniszterelnöki rendeletekre, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeleteire hivatkoztak. Ám az is köztudott ma már, hogy utóbbi rendeletét titokban tartották – mint az 1950. évi 26., az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről szólót – a hivatalos közlönyben nem hirdették ki, sőt ott félrevezető jelleggel, más tartalommal tették közzé.²⁰

19 ZINNER Tibor 2019, 155–158.

20 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 26. számú törvényerejű rendelete az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről, 1950. július 12. A Magyar Közlönyben 1950. július 30-án (vasárnap) az 1950. évi 128–129. számban közölt 1950. évi 26. tvr. „A Magyar Nemzeti Bankról” szól! Az 1989-es kutatások során ismertté vált, hogy 1950–1953 között 574 személyt marasztaltak el a tvr. paragrafusai alapján. (Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1, Budapest, 1992. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 295–298. Szerkesztette: Dr. Horváth Ibolya, Dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Szabó Győző, Dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor.

Dr. László Jenő (az idő tájt már) igazságügyi államtitkár részére 1990. április 23-án feljegyzést készítettem. Abban külön-külön elemeztem az 1945 utáni népbíráskodás, és az 1963 utáni igazságszolgáltatás torzóit. Úgy véltem, célszerű az lenne, ha az előterjesztett javaslataimat az 1990. május 2-án összeülő Országgyűlés által megválasztott Igazságügyi és Jogi Bizottság bírálná el,²¹ mert érdemi intézkedést már nem várhattam. Az újonnan hivatalba lépett legfelsőbb bírósági elnök, dr. Solt Pál figyelmét még felhívtam arra, hogy a további mulasztásokkal ismételt igazságtalanságot okozhatunk.²² Mindez nem kis szerepet játszott abban, hogy ő aktív támogatója lett a harmadik semmisségi törvényt megalapozó kutatásaink megkezdésének, és a szorgalmazott negyedikkel is már 1991-től egyetértett.²³ Két ciklusban, tizenkét esztendőn keresztül tartó elnöksége idején, 1990–2002 között nem rajta múlt, hogy sokáig csupán tétova lépések történtek.

Miután a kormányzat megkezdte a büntetőbíróóságok okozta 1963 utáni sérelmek felszámolását, bekövetkezett a törvényszerű vég. Az Antall József vezette kormány 3059/1991. számú határozata intézkedett a „konceptiós büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott Jogász-Történész Bizottság és az Elemző-Értékelő Bizottság” megszüntetéséről. Hatályukat veszítették a bizottságok létesítéséről hozott 3063/1989. és 3118/1989. sz. kormányhatározatok,²⁴ viszont a kutatásaink folytatásáról intézkedő 1990. február 16-i állásfoglalás, kormányhatározat érvényben maradt. Miután munkánk lezárult, és az Alkotmánybíróság kihirdette határozatát, maradt a rendszerváltoztatás előtti jogi helyzet. Annyiban történt változás a korábbiakhoz képest, hogy immár nem a Magyar Népköztársaság, hanem a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága (napjainkban a Kúria) a semmisségi törvények hatálya alá nem tartozó büntetőügyekben az ártatlanul elítélteknek a perújítások, előbb a törvényességi óvások, majd a felülvizsgálati eljárások adta keretek között adott és nyújthat elégtételt. Nem véletlenül vetette papírra már 2000-ben az akkori legfőbb ítélőszék büntetőbírája – napjainkban a Kúria elnökhelyettese – dr. Kónya István: „[...] „Az államnak nemzetközi szerződéseken is alapuló kötelezettsége a háborús és emberiség elleni bűncselekmények üldözése, konkrét gyanú esetén a bűnösök vád alá helyezése, és bírói eljárásban azok elítélése.”

21 Feljegyzés dr. László Jenő igazságügyi államtitkár részére, 1990. április 23. A politikai erők konszenzusán alapult, hogy a választásokat március 25-én, a második fordulót április 8-án tartották. Az Országgyűlés 1990. május 2-án ült össze.

22 Feljegyzés dr. Solt Pál legfelsőbb bírósági elnök részére, 1991. január 29. (Másolata – hivatalból – dr. Zinner Tibor birtokában.)

23 Levél dr. Kahler Frigyeshez, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetőjéhez, 1991. június 23. A levél így zárult: „a fent közöltekkel a Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Solt Pál egyetértett, amikor szóban jeleztem mindezeket neki!” (Másolata – hivatalból – dr. Zinner Tibor birtokában.)

24 3095/1991. kormányhatározat, 1991. március 6. (Másolata – hivatalból – dr. Zinner Tibor birtokában.)

Ez tehát alkotmányos – létező – kötelezettség, mely csak akkor töltheti be a rendeltetését, ha a valódi bűnösök ellen irányul, de megkülönbözteti azoktól az ártatlanokat, a meghurcoltakat és nem engedi meg, hogy „a háborús bűnös” megvetést kiváltó bélyege olyanok becsületét csorbítsa, akik nem vétkesek, hanem áldozatok.”²⁵

Ebben a kérdésben tehát mindmáig mulasztásban van a jogalkotó (s ezért a törvényhozó is), mert a bizottság megszüntetését követően hiába javasoltam az igazságügyi tárcának többször is – 1991 nyarán, 2000 januárjában és 2014 őszén – a feladat elvégzését. Az egykori kormánybizottsági tag ügyészt, az ügyben illetékes dr. Tóth Mihály helyettes-államtitkárt (más okok miatt) 2000. március 10-én menesztették. Közel másfél évtizeddel később, 2014. szeptember 17-én pedig hiába adtam át az egyik helyettes államtitkárnak, dr. Márkusfalvi Tóth Ádámnak már egy vonatkozó törvénytervezetet is, amit a kérésemre a Kúria bírái készítettek.²⁶ Az azonban illetékes döntéshozó elé már nem is került, miként a tárcától távozása után arról szóban tájékoztattott. Azért, mert egy, az Igazságügyi Minisztériumban büntetőügyekkel foglalkozó (előttem nevesített), de nem vezető tisztséget betöltő munkatárs nem kívánta sem annak érdemi megvitatását, sem felelős „politikai” döntéshozó elé továbbítását. Érveit nem ismerem. Amit három évtizeddel korábban egy politikai rendszert még nem váltott ország kormánya orvosolni óhajtott – szembenézve a korábbi évtizedekben zajlott népbíráskodás jogfosztó következményeivel –, azt három évtizede (eltekintve egy-egy magányos „harcostól”, mint jelen sorok írója) mások nem érzik szívügyüknek. Holott minden érintett tudja, hogy az Alkotmánybíróság donoi határozata alkalmatlan az erkölcsi, jogi s politikai jóvátételhez. Lelkük rajta.

BEFEJEZÉSKÉNT

A Gellért Szállóban 2015 februárjában tartott előadásom címe az volt, hogy „Az igazságszolgáltatástól a gázságszolgáltatásig”. Most, közel fél évtizeddel később – különös tekintettel a Nemzeti Emlékezet Bizottsága keretében megkezdett és e tanulmányban is jelzett eredményes tényfeltárássra – úgy véltem, hogy most már nem az akkor elhangzottak felidézése, hanem legalább az is olyan fontos, hogy szembe-nézzünk nem csupán a még nem orvosolt egykor elkövetett gázságokkal, hanem azok elmaradt orvoslásával is.

25 A semmisségi törvényeken kívüli jogorvoslatokról dr. Kónya István, legfelsőbb bírósági tanácselnök 2000. március 13-án tartott előadást Veszprémben. DR. KÓNYA István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In: *A semmisségi törvények. Büntetőjogi tanulmányok III.*, Budapest, 2002. Kairosz Kiadó, 197–227, itt 227.

26 Zinner Tibor: „A magyar nép nevében”? Kézirat, 2014. november, 33–36. Megjelenés alatt a Nemzeti Emlékezet Bizottság által, 2020-ban kiadandó gyűjteményes kötetemben.

Függelék

A Gulag az irodalomban és egyéb művészeti ágakban

Magyarországon a Gulag kifejezés, és ennek mibenléte a hatvanas években került be a közbeszédbe, amikor egyik-másik hazatért túlélő erről beszélt. Ez nem volt veszélytelen, mert az áldozatokat hallgatásra kötelezték. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az irodalom csak jóval később, jóval a volt rabok hazaérkezése után kezdett a témával foglalkozni. A rendszerváltás előtt ezt az állam, ill. az állampárt keményen akadályozta. Ezért hiányos a mai napig a magyar Gulag-irodalom. A Gulag-sorsról szinte csak a volt rabok írtak, hivatásos írók ezt meg sem próbálták. Igazán jó művek, kevés kivétellel csak az oroszból történt fordítások, a Nobel-díjas Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin és Varlam Tyihonovics Salamov könyvei.

A magyar szerzők Gulaggal foglalkozó könyvei csak tényfeltáró élménybeszámolók. *(lásd a mellékelt irodalomjegyzéket)*

Irodalmi alkotás avatott szerzők tollából eddig egy sem jelent meg.

A szovjet társadalom életében meghatározó tényező volt a Gulag, hiszen szinte mindegyik családnak valamelyik tagja megszenvedte az ottani viszonyokat. Még Gorbacsov, a Szovjet Kommunista Párt egykori első titkára is volt rabok unokája. A lágerélet törvényei társadalmi szokásokká váltak: a hadseregben, a kolhozokban, a gyárakban, üzemekben, de még az egyetemeken is.

A Gulag-irodalom az irodalom, különösen a szovjet irodalom, illetve a szamizdat irodalom egy különleges része, amely a szovjet munkatáborokkal foglalkozik. A Gulag-irodalom két legjelentősebb orosz képviselője a Nobel-díjas Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin és Varlam Tyihonovics Salamov.

MAGYAR IRODALMI ALKOTÁSOK A GULAGRÓL

A Gulag-világ legjelentősebb magyar krónikásaként tartják számon Rózsás János író, a „magyar Szolzsenyicint”, ám ismertek még Lengyel József írásai is, aki az elsők közt írt Magyarországon a Gulag-táborokról (1961-ben). Szalkai Zoltán dokumentumfilm-sorozatát készítette a Gulag-táborok mai helyszíneiről.

ADORJÁN Sándor: *Halál árnyékában: magyar rabszolgák Szibériában*. Pápa, Szerző, 1993

GALGÓCZY Árpád: *A túlélés művészete*, Valo Art, 2007

GALGÓCZY Árpád: *Fények a vaksötétben*, Valo Art, 2008

KARIG Sára: *Sarkövezet*, 1995 (A vorkutai lágerben írt versek)

KOMÁROMI Attila: *Éltre ítélték*. Fahrwangen, Gilde, 1993

KÜLLŐS Imola és VASVÁRI Zoltán: (írta és szerk.): *Áldozatok: a második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerek folklórjáról*. Budapest, EFI: L'Harmattan, 2006

LENGYEL József: *Igéző*. Budapest, 1961

LENGYEL József: *Elejétől végig*. In: *Új Írás*, 1963

MONG Attila: *János vitéz a Gulagon*. Helikon Kiadó, 2008

RÓZSÁS János: *Keserű ifjúság*. München, 1986

RÓZSÁS János: *Éltető reménység*. München, 1987

RÓZSÁS János: *Duszja nővér*. Nagykanizsa, 1995

RÓZSÁS János: *Leventesors*. Nagykanizsa, 2005

SZEBENI Ilona: *Merre van a magyar hazám? 1991; Haza fogunk menni. Kényszer-munkán a Szovjetunióban 1944–49*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1991

GULAG-MEMOÁRIRODALOM:

Ajaz Giljazov: *Imádkozzunk*. Memoárregény. A Gulagokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017

ADORJÁN Sándor: *Halál árnyékában: magyar rabszolgák Szibériában*. Pápa, Szerző, 1993

ÁRVA Erzsébet – Pozsonyi József: *Deportáltak, Balmazújvárosból elhurcoltak visszaemlékezései*. Balmazújváros, Balmazújvárosi Múzeum kiadása 1989

BIEN György Zoltán: *Elveszett évek, Egy magyar diák raboskodása a GULAG kelet-szibériai lágereiben*. Kolima, 1945-1955 PÜSKI BP. 2000.

BÖRÖCZ SÁNDOR: *Kiáltás a mélyből*. Budapest, Ordas L. Baráti Kör, 1963.

DUPKA György: *„Népünk Temetője Szolyva”. A Kárpát-medencei magyarság kegyhelye a szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944-1945*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2009.

- ÉZSIÁS ERZSÉBET: *A hit pajzsa: Olofson Placid atya élete*. Budapest, Papirusz Book Kiadó, 2008.
- GALGÓCZY ÁRPÁD: *A túlélés művészete: Magyarok a Gulág haláltáboraiiban*. Budapest, VALÓ-ART, 2007.
- HARANGOZÓ FERENC: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőig: kilenc év börtönökben és munkatáborokban*. Szombathely, Martinus, 2012.
- HEGEDÜS JÁNOS: *Látlak-e még hazám? 8 és fél év a Gulágon*. Baja, Magánkiadás, 2003.
- HEGEDÜS JÁNOS: *Bajai leventék kálváriája. Dunától az Északi Sarkkörig*. Baja, Magánkiadás, 2003.
- KEMÉNYFI Béla: *Magyar leventék a sarkkörön túl: Az A R. 67-es emlékeiből*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, Tények és tanúk sorozatban, 1989.
- KOVÁCS LÁSZLÓ: *Visszaemlékezések a Gulág légereiben eltöltött évekre, 1945-1953*
- LOVAS Márton: *Magyar voltam a Gulágon*. Budapest, Széchenyi, 1989.
- LAPPIS JÁNOSNÉ BRILLÓ MAGDOLNA: *Emlékezés a munkatáborokra*,
- OLÁH KÁROLY: *Életregény, Kézirat, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány*
- ROTT, VLADIMIR: *Apám levelei (Fordította Király Zsuzsa) A szibériai munkatáborokból, Széphalom Könyvműhely, BP. 2007.*
- Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a Gulágon*. Pomáz : Kráter, 2005.
- RÓZSÁS JÁNOS: *Válogatott írások, Magyar Műveltség Kincsestár, Nagykanizsa, 2008. Guláglexikon. 2008 Nagykanizsa, NNK*
- SZAK ISTVÁN *A szenvedések országútján, (Fogolynapló 1983) Czirbusz Piroska Emlékére a Hódmezővásárhelyi Művészetekért Közalapítvány, Hódmezővásárhely, 2006.*
- SZEBENI ILONA *Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Széphalom 1992. II. kiad.*
- SZEKERES IMRE GYULA *Nyolc év rabmunka a Szovjetunió vorkutai lágerében 1945–1953. /Szekeres I. Gy. Magánkiadása É.N./*
- SZERÉNYI Sándor: *Tizennégy év a Gulágon*. Budapest, Kossuth, cop. 2004.
- WÁGNER DEZSŐ LÁSZLÓ *Gulágnapló, (Kézirat. Árvay Zoltánné Vágner Eleonóra)*
- VÖLGYI JÓZSEF *A magyar holokauszt, Emlékirataim prózában és versben, Kilenc év próbatétel BP. 2009.*
- ZSIROS SÁNDOR *A front alatt, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány 1994, On the Front. Pittsburgh, 2007. Ford: Dr. Molnár Erzsébet*
- Szemelvények a Gulágok memoár-irodalmából : ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulágokon és a „malenkij robot” táboraiiban / összeáll. és szerk. Zsiros Sándor ; ... kiad. a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. écs : Mo. Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2013.*

- ZSÚNYI ILLÉS NEHÉZ IDŐK, Zsúnyi Illés magánkiadása, 3. bővített, Nagydorog 2008.
- „Uram... segíts haza minket...!” : lágérírások: versek, fohászok, levelek, naplórészletek a sztálini lágerekből, 1944-1959 : a „malenykij robot” 70. évfordulójára / Dupka György közreadásában. Ungvár; Budapest : Intermix, 2014.
- Emberek az embertelenségben / szerk. Zsiros Sándor ; [rend., közread. a] Gulágkutatók Nemzetközi Társasága. Miskolc] : Gulágkutatók Nk. Társ., 2010.
- Nehézsorsúak : Gulag-túlélők vallomásai : [magyarok szovjet rabszolgaságban] : [Sára Sándor dokumentumfilmje tanulmányokkal] / [szerk. Tál Gizella és Raffai István]. Veszprém : Új Horizont, 2006.
- Vladimír Rott: Apám levelei a szibériai munkatáborokból. Budapest : Széphalom Kvműhely, cop. 2007.

TOVÁBBI AJÁNLOTT IRODALOM (A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL):

- APPLEBAUM, Anne: A Gulag története. Budapest, Európa könyvkiadó, 2005.
- FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság: „Malenkij robot”: Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban, 1945-1949.* Budapest, Formatív, cop. 1990
- GEREBEN Ágnes: *Beszélgetések a Gulagról.* Budapest, Helikom Kiadó, 2000.
- GEREBEN Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban.* Budapest] : Helikon, cop. 2013.
- RÓZSÁS János: *GULAGlexikon.* Nagykanizsa, 2008.
- COURTOIS, Stefane: *Kommunizmus fekete könyve.* Budapest, Nagyvilág Kiadó. é. n.
- BOGNÁR Zalán: (szerk.): *Malenkij robot.* (Háromnyelvű kiadvány). Pécs, 2009.
- VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Magyarok a GULÁG rabszolgatáboraiiban.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.
- Kurt Rieder (Géczi Zoltán): *A koncentrációs táborok története – A náci lágerektől az orosz gulagokig,* Vagabund Kiadó, 2001 ISBN 963-86082-9-3
- KOTEK, Joël – RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada – Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés – A radikális bűn száz éve,* Budapest, Nagyvilág Könyvkiadó, 2005.
- STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.
- SZENTE Zoltán: *Magyarok a Gulag-szigeteken.* Szeged, JATE K., 1989
- RÓZSÁS János: *Válogatott írások, Gulag-lexikon.* Nagykanizsa, MMK. 2008.
- „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...” : internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban: internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján: nemzetközi emlékkonferencia a Gulag-Gupvi emlékévként alkalmából ... Beregszász, 2015.

- november 20. : a konferencia anyagai / [összeáll. Dupka György és Zubánics László]. Ungvár ; Budapest : Intermix, 2016.
- Magyar nők a Gulágon : [fényképalbum] / Mohi Sándor.
- Lágermúzeum / Ganczer Sándor. Budapest : Katalizátor Iroda, cop. 1988.
- Fogságom naplója és egyéb irodalmi munkáim sorsa : „habent sua fata libelli...” / Rózsás János. Keszthely] : Balaton Akad. K., 2011.
- Gyömrői rabok a Gulágon, 1945–1947 / [szerk. Rakó József] ; [... kiad. az Id. Pál Mihály Hagyományörző és Művészeti Kör]. Gyömrő] : Id. Pál M. Hagyományörző és Műv. Kör, 2011.
- Nyomok a lelkekben : a sztálini munkatáborok kényszerű öröksége : tanulmány / Singer Zsuzsa. Ungvár : KMMI, 2010.
- Magyar gulág [elektronikus dok.] / Sz. Lukács Imre. Szentendre : Mercator Stúdió, cop. 2007.
- Magyar fogolysors a második világháborúban / Benkő Levente, Papp Annamária. Csíkszereda : Pallas-Akad., 2007.
- Menczer Gusztáv: A Gulág rabtelepei: a bolsevizmus népiértésének színtere. Budapest: Századvég, 2007

FILMEK A GULAGRÓL

Az amerikai típusú filmipar mai napig csak a nácik történeteivel, illetve ezek zsidó áldozataival foglalkozik.

A Gulag-témát eddig magyar játékfilm nem dolgozta fel.

Dokumentumfilm: Sára Sándor alkotása: *Mikor vittek Szibéria felé...* / rend. Sára Sándor ; dramaturg Hanák Gábor, Mezey Emőke; fénykép. Kurucz Sándor; vágó Tuba Mariann; gyártvez. Dimény Tibor; emlékeiket felidézték Belezna Rozália [et al.]. Budapest : M. Mozgóképkinccs Megismertetéséért Alapítv. ; Budapest : Objektív Filmstúdió; [Budapest] : MTV 2. Drámai Főszerk., 1992.

Bacsó Péter készítette a *Te rongyos élet* c. filmet, ami a paródia szintjére süllyesztette az 1950-es deportálásokat. Ez méltatlan és sértő az egzisztenciájukat veszített, megalázott és büntetlenül szenvedő embertömegeknek. Bacsó Péter nyilvánvalóan pártutasításra készítette a filmet. Ő ott ült a Rajk-per főtárgyalásán az első sorban, ez a megbízható párhűségét dokumentálja.

Ilyen előzmények után, 2019-ben meglepetésszerűen jelent meg Szász Attila rendezőnek és Köbli Norbert forgatókönyvírónak új **filmje**, az *Örök tél*, ami először állít reális emléket a 250 ezer Szovjetunióba deportált magyar állampolgárnak, akik közül 100 ezren soha nem tértek haza.

AKIK LETAGADTÁK A GULAGOT

Nyugaton, néhány elszigetelt hangtól eltekintve zavart csönd vette őket körül, amíg fennálltak a büntető- és kényszermunkatáborok.

Legjobb esetben kicsinyítették a tényeiket, enyhítették nagy szigorukat: akik írtak róluk, rossz érzéssel és lelkiismerettel írtak róluk, senki nem akart az antikomunizmus „bűntársa” lenni. A nyugati „mérvadó” értelmiség személyes tapasztalat hiányában csak a hivatalos szovjet propagandára támaszkodva alkotott véleményt a szovjet rendszerről. A tisztánlátást erősen befolyásolta a mind erősebbé váló liberális szemlélet és a nemzeti szocializmus, a „nácik” elleni intellektuális harc.

Az 1956-os magyar *forradalom és szabadságharc* ténye azonban válságba sodorta a szovjetek nyugati szimpatizánsait, elsősorban az olasz és francia kommunista pártot, amelyek az események hatására fel is oszlottak. A jelenlegi politikai csatározásokat tekintve, még hosszú ideig várhatunk arra, hogy a liberális értelmiség teljes mélységében fel- és elismerje a milliós áldozatokat követelő Gulag-rendszer emberellenes voltát.

HOLLANDER, Paul: *Politikai zarándokok: nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába, 1928–1978*. Budapest, Cserépfalvi, 1996

Tartalom

Ajánlás	5
Frank Spengler: Előszó	6
A kiadó előszava	8
<i>dr. Bank Barbara:</i>	
„Aki nincs velünk, az ellenünk van!” – kitelepített táborok Magyarországon.	9
<i>dr. Domonkos László:</i>	
Goli Otok	21
<i>dr. Heinrich-Tamáskó Péter:</i>	
A szlovákok és mi	27
<i>dr. Horváth Attila:</i>	
A Kádár-rendszer legendái	31
<i>dr. Horváth Attila:</i>	
A magyar Gulag-rendszer	40
<i>dr. Horváth Miklós:</i>	
Az 1956-os megtorlás a katonai (i)gazságszolgáltatás tükrében.	171
<i>dr. Kahler Frigyes:</i>	
Kirakatpercek 1956 előtt.	185
<i>dr. Kahler Frigyes:</i>	
Kádár és a munkástanácsok.	203
<i>dr. Kahler Frigyes:</i>	
Vida Ferenc.	218
<i>dr. Kassay Ildikó:</i>	
Gulag-világ Romániában	229
<i>dr. Képesy Imre:</i>	
Csehszlovák Gulag.	239
<i>dr. Máthé Áron:</i>	
Az első magyarországi kommunista diktatúra (1919) emlékezete	252
<i>dr. Mező Gábor:</i>	
Maoistákból demokraták, avagy a posztkommunizmus diadala	261

<i>dr. Saád József:</i>	
Örökségek súlya – örökösök terhe	270
<i>dr. Sajthy Gábor:</i>	
Emigráns orvosok	290
<i>dr. Slachta Krisztina:</i>	
Hétköznapok a vasfüggöny mentén	303
† <i>Széchenyi Kinga:</i>	
A budapesti kitelepítés, 1951	311
<i>dr. Szerencsés Károly:</i>	
A Tanácsköztársaság hatása a magyar kommunista mozgalomra.	318
<i>dr. Zinner Tibor:</i>	
Célkeresztben az egyházak és tömegeik az „orosz felszabadító megszállás” idején.	330
<i>dr. Zinner Tibor:</i>	
Az igazságszolgáltatástól a gazságszolgáltatásig	346
Függelék: A Gulag az irodalomban és egyéb művészeti ágakban.	361